

RUDOLF SIRGE

2

RUDOLF
SIRGE

TEOSTED

13

14

RUDOLF SIRGE

TEOSED

II
KÕIDE

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · TALLINN 1976

RUDOLF SIRGE

MAA JA RAHVAS

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · TALLINN 1976

E
S 57

Kujundus ja illustratsioonid: Henno Arrak

«Maa ja rahvas» ilmus esitrükkis 1956.
aastal, II trükk — 1959. a., III trükk —
1965. a.

S $\frac{70305-535}{M 901(16)-76}$ 126—77

© Illustratsioonid. «Eesti Raamat» 1976

MAA JA RAHVAS

ESIMENE OSA

JUURED

K

uhi kasvab ja kerkib
iga hangutäiega.

Aga meeste särgipihad lõõvad bigist halliks. Nende kaelaauoned on püsti ja nägudes tungleb pinge. Jalad hakkis, pungitab noorem, nii et varvaste vahelt maa-mõrg välja virtsuh; mees vangub koorma all, ajab hangulise pea kohale ja laab selle nagu eelmisedki jälle ilusasti kuhjamohale.

«Võta, Almal!»

Mees on tugev, lihased nagu kõlesõlmed; ühe käega hoitab hanguvart vastu, teisega tõmbab üle näo, kuhu varisevad ülalt pehred. Särk ronib küünitamisest kaela, püksid vajuvad puusanukkidele, välgatab päikesest punetav keskkeha, vahakad juuksed ripuvad silmil, pehm pureb kaela — aga tal ei ole sellega asja. Randmetõmme, hanguteras läigatab ja — uus täis kerkib.

Ülalt kuhjavarida kõrvalt paistab ainult kirju rätikunukk nagu linnu nokk. Naine haarab lennult heinad, surub koomale, astub neile jalgadega peale, teeb lühikese sammuga ning — juba õgvenevad ta käed teiselt poolt sahlisevale heinapahmakale vastu. Sass on vanem, on kuivatum ja on ka taltsam. Tema hangulised ei uputa naist üleni heintesse. Ta hangub mõõdukalt, kuigi karmelt. Pikad alledad latid välguvad vaheldumisi, meeste pihud kipuvad kuivusest pragunema; sülitatakse pihku, uratatakse yandesõna ning — taas kerkivad heinad, kasvab kuhl.

Vahetevahel teeb kondine, tuhmide silmadega vana-sulane poolringi ümber kuhja, äigab särgivarrukaga

kulmudele valgunud higi, silub juust, kergitab pükse, takseerib ja hoiatab siis nooremalt napilt:

«Ära seal nii väga pressi, Karl! Näe, kisub möhna.»

«Tõmba aga takka, tõmba takka!» hõõrub suuline süljega niisutatud käsi vastamisi ja kangutab uue täie minema nagu sao. «Käsk on kõvem kui sulane.»

Käsk oli tõesti kõva. Kümme koormat heinu söögivahe jooksul kuhja panna pole nali. Ja käsuandja ise, Logina Peter, istus siinsamas, kuhjasovast veidi eemal ühel saol, seljakil heintes, torkides lepaoksaga porile sõtkutud põndakut enda ees. Päikeselõõmast väsinud, vaikis ta nagu töötajadki. Või mis seal enam? Peremees puhkab veidi, vaatab niisama. Sest kuhu sa ikka, kui inimesed, kogu su tööpere on sul silma all? Peremehe silm olevat töö juures tubli mehe jõudu väärt. Nõnda oli kunagi noort Petrit õpetanud isa kadunukene, vist küll üks paremaid peremehi pikast Logina peremeeste reast... Ja pealegi soojendas päike nii mõnusalt õlgu ja pani vere jalgades laheda surinaga jooksuma. Muidugi, kui Peter ise käiks töös veel täie mehe ette, ega ta siis nõndamoodi kubjast ei mängiks. Ei, siis oleks tal hang käes. Ning tõstaks ise palju tõstaks, aga kuhjategijat õpetaks vahest küll. Seda, kuidas tihedat järke luua, kuidas veerjat möhka teha, kuidas hangutäisi paigale panna või harja teravaks võtta, et kuhi tuleks niisugune, mida ei löhu tuul ega mäända vesi, millest ei suuda põdrapullgi sarvega torti välja kaurata — jah, seda ta oskaks. Õpetada, teadagi, võib töömehele... Kuid mine tea, kas tänavu enese käed võtaksidki? Kas nad praegu õieti töö külge läheksidki, need oma käed?

Ent Logina peremehel ei ole tarvis katsuma minna, kas tema käed töö külge lähevad. Logina peremees ei ole mitu aastat hanguvart pihku saanud. Selleks pole õiget tarvet olnud, selleks pole peremehel mahtigi jäänud. Ainult tänavu, jah, tänavu on seesugune suvi, kus väljaspoolsed askeldamised ta aega ei täida, kus ta täiesti koduse inimesena kõmbib põllult põllule, töö juurest töö juurde, juhatab vaikse sõnaga või käsutab, vaatab ning toetubki vahel pilgukeseks, sest elu on nii imelikuks läinud, et mitte ei tea, kas on tark nõnda istudagi. Kuid ta istub siiski, istub kõssis seal vastu päikest, toksib mätast ja peab aru nagu vana suur kassikakk,

hallid juuksesalgud üleskeerunud kaabuserva alt välja, must vest valge särgi peal.

Kui kuhjaloomine harjaossa jõuab, kus tegijal raskeks läheb heinu kahelt poolt vastu võtta, lööb vana sulane hangu ropsudes maasse, raputab pebred turjalt ja juustest. Nii paneb suitsu ette, kergitab rinda ja ütlevat nii üldiselt, rohkem aga siiski nooremale:

«Nüüd vlat võiks hobu võtta, tüdrukutel aidata need load ja tarnad juurde lasta...»

Näes ei küsi otseselt, mis peremees arvab, ei pöördu ka tema poole. Ta teab isegi, et load ja tarnad tuleb seada kuhjaharjale malakate alla, kust need vihmavee lästi maha juhivad. Nõnda on Logina heinamaal ikka kuhje pääditud. Ja nõnda on õige. Aga Sass ei saa peremehest mõnda minna, liatigi kui see istub siinsamas. Ta kõhatab, annab Karlile paberossile tuld ja räägib nii haalekalt lontakudärsetest heintest, et peremees peab kuulma. Ning peremees kuuleb, peremees virgub vihmaks. Mõtted rebenevad lalali. Mäletamata enam öieti, mis teda nii sügavalt huvitas, tõstab ta pea, näitab lüpepihukesega soo poole ja noogutab:

«Jaa-jah. Nina, Karl, sa ehk lohistad juurde.»

See on muidugi käsk, aga kõlab pigem kui nõuanne. Peremees kõneleb nüüd tihti väga leebelt. Karl suitsetab, selg vastu kuhja — istuda siin ei saa, maa on märg —, jalad harkla, ja silub pihuga käsivarre lihaseid. Mida mitte saada vedama minna — saab pisut end lahutamagi. Aga nokkimisi viskab ta, paletel kurrutamas pilgukohesed.

«Ma ehk siin käristamas noorem...»

«Ei, kuusa,» valdleb kohe Sass nina kibrutades. «Mul lõpu poole Almaga rohkem õiendamist. Tuleb ehk veel pragadagi. Oma naisega kergem purelda,» vaatab ta üles kuhja otsa, naise poole, nagu oleks see kuhi ja heinad tema enese omad nii kui nainegi ülal, mitte peremehe, jõuka Logina Petri vara. Ta teab, et kuhi tuleb temal lõpetada. Niisugune on peremehe soov. Sest juba mitu-mitu aastat on kõik kuhjad Loginal loonud ja lõpetanud Sass. Ning ükski neist pole viltu vajunud või mädanema läinud. Ei, Sassi kuhjad on alati head.

Sedasama tahab mõista anda ka peremees, kui ta end pikkamisi jalule ajades, oma liikmeid kangutades kor-

«Ja-jah, need vist nüüd juba koos kah...»

Rohkem peremees sellest asjast ei rääkinud. Ta ei rääkinud ka millestki muust. Teda olid vahepeal kaasa kiskunud uued mõtted, tal oli tekkinud rutt — niisugune vanainimeselik rutt, mis sunnib kohe minema ja õien-dama, andmata asu. Alles mõnikümmend sammu kuhja-lavast eemal, seal, kus teda keegi kuulda ei võinud, pöördus ta ümber, vahtis tükk aega poolikut kuhja, vaa-tas ilma ja päikest ning pomises endamisi:

«Annaks jumal, et teevad hea kuhja!»

Astus mõne sammu edasi, põõsaste vahele, sinna, kust kuhi ega selle tegijadki enam ei paistnud, ja kordas poolkuuldavalt, nagu kinnituseks:

«Annaks jah, et teevad tõesti hea kuhja...»

Et talle narri kuhja ei tehta, seda teadis ta ilma sõnu peale lugemata, teadis sama hästi ka, et sõnad kuhja-tegemisele ei mõju. Aga ta oli aastate piki nõnda harju-nud mõtlema, õppinud ka ütlema. Kuidas siis nüüd teisiti töö juurest ära minna? Tõsi, kõikide ees mütsi maha võtta, kuuldavalt sõnu pobiseda on praegusel ajal kõhe. Poiss võib irvitama hakata. Milleks pärleid sigade ette heita! Ei, Peter elab nii, nagu Loginal põlvest põlve on elatud — kasinuses, vagaduses ja jumalakartlikku-ses. Ta ei lähe vastaka suulisega janklema, sest parem söönud sööta kui kooljat kosutada. Ta on püüdnud poissi õigele teele juhtida, teda panna leivaisa ja perevanema soove austama. Aga see kõik on olnud tühi töö. Nüüd ta enam ei püüa, sest kuskilt immitsevad poisini ja poisi kaudu teiste teenijatenigi mõjuvamad jõud kui on need, mida appi kutsub Peter. Nende vastu ei oska Peter midagi ette võtta, ei suuda neid väärata. Või ta ehk oskaks ja suudakski, kui oleksid endised ajad. Aga ajad, ajad on niisugused, et peremees targemaks peab pomisedes eemale kõhmida. Nii ta siis kõhmib nüidult minema, kõhmib ja targutab nagu mingi vana kõnt, mis vist enam õieti ei kõlbagi suure talu etteotsa...

Suiline Karl aga, kelle ümber peremehe mõte piirleb, toob samal ajal kuhjalava äärest ruuna, viskab hobusele trengid turjale, haarab ohjad ning «Silvast» «neid naisi» vilistades juhib looma sooniku poole. Talle teeb nalja see viis, kuidas enesekindel Logina on õppinud teda kobavalt kamandama. Kindlalt käskiva sõna asemel soovi avaldama, justkui pinda katsuma, ise kõik aeg

valvel, et teab, mis sulane jälle võib pahvatada. Umbsest oli isegi mõista antud, et ollakse nõus, kui tahab ära minna. Oh ja! Nüüd ollakse kõigega nõus! Ja arusaada-valt ilma tõlita, kõige sündsamas meeles... Miks mitte? Nüüd on peremehele seda tarvis. Temale, Karl Allikale, aga mitte, ealalgu veel mitte! Ei olda ju enam poisikene oma kahekümne seltsme eluaastaga turjal ja mitme sulaseuuega seljataga. Ei! Oli teenitud peremehi, kes vastuantud sõnade pärast jalapealt väravast välja kihu-tasid. Oh. Aga nüüd? Nüüd ei kihuta isegi Logina oma punast sulast — nagu ta ütleb — minema. Ta ainult veeretab vliakalt... Oh-oh-oh-hoo!

Karl Allik pahvatas põõsaste vahel nii ülemeelikult naerma, et hobune ehmus, jooksmas pistis ja poisigi kaasa tõmbas. Nõnda parajat sõrki tohes, porikõmmide lennel-des ümber pea, jõutigi soonikuservale, kus luga ja tarna kokku pandi.

«Piru!» hüüdis ta hobusele. Siis kohe ruuge juukse-tukaga tüdruku poole, kes oma valges pluusis ja triibu-lises seelikus kirendas nagu karikakrapuhmas keset kuiva heinaladet: «Tah-hoo, polegi veel koos!»

«Miks sa üksi jõuad!»

«Kas see peremansel alla sul?»

«Vanaperemees vlla ära...»

«Oh hää!» liigutas vlla Karl huulte vahelt välja. Tühja latinele, põrsapäevillasele naunduse juurest, kes vahukordadest talus vähe teadis, ei ütelnud see vile muud, kui et poleks lmetab. Mille üle — mine võta kinni! Namuti ei ütelnud talle suurt ka Mareti ärakutsumine. Aga Karl, kes vana Petri viimaste päevade käitumises mõnagi muutuse oli tallele pannud, tegi otsekohe järelduse, et pererahval on midagi kavatsusel. Ja-jah, või alla palaval suvisel ajal muldu vasikaid tappa ja sülti keeta lastakse. Kas ehk äkki ei oodata kosilasi? Lau-päeva õhtu... Tüdruk oligi oma perenaiseaus kalgiks jäämas. Mitte enam see mis varemalt. Kaugeltki mitte enam see lahe ja tahe, alati heas tujus peremansel, nagu teda teenijate vahel hüüti. Kui nüüd vanamees Mareti töö juurest, pealegi kiire töö juurest ära kutsus, pidi sellel oma põhjus olema. Karl ei hakanud pikalt targutama. Ei käsutatud teda koju, tuleb ta varsti tagasi. Ja Karl tahaks väga näha, kuidas Maret tagasi tuleb...

Maret ei ole Karlile siin talus ainult peremansel,

perenaise kohuste täitja. Ta on kasvukaaslane, on lapsepõlvesõber, peaaegu omane, kuigi natuke noorem, nõrgem, kelle elu on rohkem juhtunud vana Petri tahe ja vaateid vorminud Logina vaim kui ta enese omi. Karl mäletab, kuidas ta karjapoisina pidi väikest ja arga Maretit hommikuti läbi metsa kooliteele saatma, mäletab vallatust plekk-karpi suletud piriseva herilasega, keda Maret nii hirmsasti kartis, mäletab ka seda õhtut, kui ta Maretit noore piigana simmanilt koju saatis ja... Ah, paljugi mäletab Karl Maretist, Logina kasutütre, kellest hulkuva sulase elu teda aastateks eemale viis. Ja need mälestused on enamasti hellad, pisut nagu valutegevad, seda enam, et Maret neist nüüd, perenaise kohustes, hästi teadagi ei taha, neid otsekui häbeneb... Kevadest saadik elatakse jälle külge külje kõrval, tehakse koos tööd, aga need lootused, mida Karl suulisekaupa tehes eneses hellitas, on jäänud pelkadeks lootusteks. Neile ei ole Maret seni lasknud kasvada ühtki uut, haljendavat võsu. Ta on jahedalt tõrjunud kõik Karli katsed. Perenaine? Olgu! Ometi tahaks Karl nii väga teada, mis või kuidas... Karl on valmis kiusama, ennast või teisi narriks tegema, aga ta peab kord nägema, oma silmaga nägema, kui suur ja sügav on Maretit uhkus, kas see on ainult uhkus?

Sõna lausumata võttis ta maasse püsti löödud reha ja asus Lainele appi. Ei tasu ju enne viimagi hakata, kui kõik on koos. Kõrgeid jalatäisi tehes ja neid saadu paitades otse tuiskas ta heintes, nagu ei tulekski raskelt hangumistöölt. Ent ta aju ei töötanud sugugi vähem hoogsalt kui käed.

«Pio-liju, pio-liju!» hõikab korraka linn. Tundub, et ülal kaseladvas.

All maas aga kahisevad heinad ja ruttavad kaks inimest. Keskpäevane puisniit hõõgutab neile nagu lahtise kerise hõngu näkku. Kuid linn põõsas ei tee sellest asjagi, linn hüüab endise muretusega, hüüab aeg-ajalt ikka ja jälle oma tuttavat: pio-liju, pio-liju.

Tüdruk pöörab kestendava ninaotsaga näo poisi poole. Ja tööd katkestades laseb kuuldavale veidi lapseliku etteheite:

«Mis ta peaks küll üksisõnu oma nime karjuma, see linn!»

Poiss ajab kaela triibulisest särgiavast poole õlani

välja, katkestab samuti töö; käed rehavarrel, vaatab üle heinalademe neile nii vallatult otsa, et ta teravate põsenukkidega, nagu puust nikerdatud nagu mitte ei näe, vaid otse ujub üleemeelikuses.

«Mis muud kui tutvustab ennast. Et lubage, preili Laine, sinu härra Peoleo, hüüdnimega Vihmakass, aga muldu peon mees...»

Tüdruk muheleb, temagi hammas lööb sügelema.

«Kust sina tead, et ta mees on? Vahest hoopis vanamoor. Ja karjub, et, meheroju, tule koju!»

«Noh. Kõigepealt, vanamoorid lõugavad tõnksimalt. Aga ole nad lindude juures ka nii ehitud. Vaata, mis-sugune edev kollane, pruunikate sabadega frakk sel mehel seljas on. Ja millised hällsinkjad kintspüksid ta suurt ehivad. Aga tolli härrasmees. Ainult et kaheksateistkümnendast sajandist. Üks niisugune papagoi tüüpi, kes lihtsalt kannab oma daamikeste ees kraapsjalga teeb ja alati viitab: pio-liju, pio-liju... Eks ole? Härra on peol, nagu öeldakse need Louis — ah, ma ei mäleta enam mitmendat — aegsed aldpüksten isandakesed...»

Poiss rüübib seda õhinal, suure voolavusega, kindla tahtega linnumata teist oma kujutlusega kaasa kiskuda, end uskuma panna. Tüdruk kuulab naeruelevil, vahib linnale ise kase otsa. Aga tema silm ei taba kuskil toda edevast frakist härrasmeest.

«Kus ta on siia?»

«Õhul — vaial!»

Poiss keerab selja, näitab käega kase poole. Ning samal hetkel hõikab linn jälle õige valjusti, otse kõrva ääres oma pio-liju.

«Õhul!» teeb püga. «See häbematu lendab veel pähe!»

Poiss pöörab tagasi, nagu tehtult tõsine, silmad endiselt vallatud.

«Silmasamas jah. Näe!»

Ta keerab näo uuesti põõsaste poole. Ning kohe kostab taas linnu hüüd.

«Kus kohal?» kahlab tüdruk läbi heinalademe. «Näita!»

Karl käsi laseb reha lahti, viitab ettevaatlikult põõsale, mille keskel kasvab kask, teine aga tõmbab tüdruku täitsa enese kõrvale, nii et nad hetke seisavad põsk-põske küljes kinni, juuksed ja õhetavad kõrvalehed kõdistavad vastamisi. Ning just sel hetkel, kui tüdruk

arvab kaselehtede roheluses silmavat kollakat laululindu, tunneb ta, kuidas tugevad käed ümber ta piha põimuvad, kuidas ta järsku nagu tangide vahele suletakse ja mehe habemekantsus lõug ta põske kraabib.

«Karl!» raksab tüdruk oma rusikad ründaja lõua alla. See ootamatu endakaitse lödvendab poisi haaret, ning kohe viskab piiga end serviti, surub öla vastu rinda. Poisi silmad, suu — jah, juuksedki värelevad naerus.

«Lollikene!» hüüab ta meelitavalt ja pigistab tüdrukut.

«Kelm! Vana petis!» trummeldab tüdruk talle rusikatega vastu rindu. Pahvatab aga ka ise nii helatavalt naerma, et jahmub.

Tõepoolest, päris lollikene! Kas mõni peoleo siis rukkitegemise ajal laulab! Peoleol on sel ajal tõsisematki teha: ta õpetab poegi lendama, harjutab putukaid püüdma. Ja niipea kui noka lahti teeb, nii vingub kui vihmakass. Kas seda küll pole kuulnud! Säärane on see kollases frakis härraslind peale jaanipäeva.

«Sina, sina sulil!» püüab tüdruk end poisi käte vahelt välja väänata. Nüüd korraga mäletab ta väga hästi, mis Karlit räägitakse: poiss oskab mitme linnu laulu järele teha ja võtab inimesi sellega pitsi! Eks olnud temagi nüüd üks pitsi-võetu. Ning tüdruk nõuab päris pahaselt:

«Lase lahti!»

«Kuule, Laine, lindudega...»

«Lase lahti...!»

«Lindudega on nagu inimestega... Ei tea isegi, milleks end ehid või milleks laulad...»

«No-noh, küllap sina juba tead, sina tark poiss. Lase nüüd!»

«Mine,» viskab Karl moka otsast. Aga ta käed ei lõdvene.

«Lähengi!» kähvab tüdruk, näost tulipunane, ja hakkab hoogsalt oma väikese, kuid terava trääsaga poisi kuklasse kuppe panema. Ikka vastukarva ja valusalt, nõnda et teisel vesi silma kipub.

Selle kurja kae püüab Allik varsti oma suurde pihku. Aga kohe tuleb tööle teine. Ja muudkui künnab. Oma teist kätt ei või poiss appi võtta — siis lipsab tüdruk haardest välja ja mäng on kaotatud. Ta tammub ringi,

katsub tüdrukut oma käele nihutada, teda keerutada, ise sealjuures tingides:

«Kas õhtul tantsima tuled?»

«Ah tantsima, mis? Laseme siinsamas!» haarab tüdruk lennult keerutusehoost kinni, lisab omalt poolt veelgi hoogu, trääsatab, keerutab ja hoogutab, kuni väänabki end välja. Lipsab siis vilkalt teisele poole saadu, teeb sealt nokkiva kummarduse kaotaja poole, tõstab kaks harali sõrmedega kätt näo ette, pistab roosa keeleotsakese prunti lükatud huulte vahelt välja ning — näitab Karlile pikka nina. Siis kaob keeleots ning hammas vahelt tuleb kahinal nokkiv, poolvilistav: pio-lju.

Poiss tormab teda tabama. Aga juba on tüdruk ringis teler pool, ja silmade välkudes, kogu väikese keha naerust vappudes näitab sealt uuesti pikka nina: pio-le! lüü, pio-le! lüü!

«Aga kui ma nüüd kätte saan!» ahvardab Karl teda üle soo kahmata püüdes. Kuid kohe on Laine paksu heinalademe taga ning keksleb seal. Karl katsub talle üle lademe läheneda, vedades meelega jalgu järele ja rullides heina jalge ees, et teha, nagu takistaksid need ta jooksu, ise aga kavatses lövihüpet. Tüdruk ei lase end petta. Ta taganeb kekseldes ja haarab reha kätte.

«Ei tea, mis sa siis teeks, kui kätte saaks?» nokib kaht heledat hambarida näidates.

«Bettaa imet.»

«Kelmene, et petaks lüü!...»

«Ei.»

«Mis siis, Karl?» tehakse end korraga huvitatuks.

«Võtaks lüü!» kostab ootamatu vastus.

Tüdruku ülemeelik keks katkeb, ta õhetava palge üle jookseb tõsistus nagu pilvevari. Ent viivitamatult on tal jälle oma endine vallatu nägu, ja nähtavasti ka otsus vastu mängida käes.

«Aga ma es lüü!» tõmbuvad huuled prunti nagu roosa keeleotsa näitamiseks, mis sedapuhku jääb siiski näitamata.

Liigutusi vastamisi jälgides, aga ka matkides on nad kahele poole heinavorssi peatuma jäänud ja möödavad nüüd nagu vastased teineteist.

«Siis pistaks puuri, paneks rõnga jalga ja hoiaks toailluks, nagu Taadri Meeli hoiab va kurja hakinäru!»

hüüab poiss ja viskub korraga täies pikkuses heintele, käed narritajat haaramas. Kuid tüdruku asemel tabab vastusirutatud rehapead. Kukkudes vajub ta sellele käele ning — raginal murduvad pulgad. Mitu-mitu pulka järjest.

«Oi-oi-oi-oi!» hüüatab Laine teeseldud ehmatusega. «Selle võtab küll vana Logina su palgast maha!»

Karli ei huvita sel hetkel ei Logina, ei palk ega tõsisemalt ka reha. Kogu tema huvi ja tähelepanu on keskendunud sitkele tüdrukule, kes nõnda ülemeelikult võitleb ja hästi end kaitseb. Ise kõhuli heintel, tõstab ta reha üles — peaaegu terve teise poole pulgad on läinud.

«Head tammised pulgad,» vangutab Laine kahetsevalt pead.

«See on ju sinu, mitte talu reha.»

«Minu neh. Loginal keegi nii kergelt reha ei teegi, kui minu taat teeb. Loginal on suured ja rasked.»

«Põline vanatalu värk,» ajab poiss end püsti. «Siin on kõigel kodusepa märk küljes ja kopitusekord peal. Nii asjadel kui inimestel.»

«Kole!» tõsineb paugupealt üliliikuv ning kiiresti ilmeid vahetav Laine nägu. Niisugune nägu on nagu aken, mille kaudu paistab ära inimese iga hingevirvendus. «See hallitus rõhub maha, tapab ära!»

«Mis sina siis arvad? Kas see igavesti voodihaige perenaine või see vana Peter oma piiblisalmidega rohkemat on kui tohletanud puud? Kopitav kõsu, muud midagi... Aga juured, vaat juured, need on kõvasti mullas.»

«Uuh!» väristab tüdruk kõhedusest õlgu. «Kuidas sa niimoodi oma leivavanemate kohta?» vaatab ta hirmunult ringi, sest kuhjategijad on siinsamas. Pea ei või põõsa tagant välja astuda peremees ise või Maret.

«Ah, mis me sellest, Laine!» Allik viskab käega ja otsib parajat kändu. «Ole pai laps, ulata mu kuub sealt põõsa otsast.»

Minut hiljem istus Karl Allik kasekännu ees heinasületäiel, kopsis ja löikus. Nuga ning väike haamer välkuisid vaheldumisi ta kätes, üks uus pulk teise järel tekkis rehapesasse. Terve peotäis tammiseid pulki oli tal taskus varuks. Neid tuli ainult pisut järele aidata ja sisse lüüa. Kõks uue pulga teravama otsaga — ja vana pulgapea lendas välja. Siis paar kõksu haamriga uue

pulga otsa ning — riist muudkui võttis jälle kuju. Tüdruk kükitas ta ees ja jälgis suure lapse huviga mehe käte liikumist, nende jämedate haraliste sõrmede, sõrmejärgkudel justkui suletuttides karvadega sulasekäte liikumist. Ning tal oli väga soe ja kodune neid vaadata. Lõuga peopesasse peites ütles ta viimaks tõsiselt:

«Sina, Karl, sa oled vist üks hirmus tragi poiss.»

«Mhm!» tegi polss ja koputas viimase pulgapesa tüh-jaka.

«Kui sa küündma lähed, kas sul on siis tagavara-sahana ka taskus valmis või?»

«Ei. Mul on seplikoda seljakotis ja raamatutarkus ranitsas... Nii nagu kõigil melesugustel,» lõõpis Allik vastu, kumeras töö kohal.

«Kui sul lõunateel ratak katki läheb, kas siis meisterdad tee peal uue või?» ei andnud tüdruku torkiv keel rahul. Aga ta silmad kallistatult üha soojemalt neid töömehekiist kerajate lihasemõhnadega ja männi pindjuuristikku meenutava soontevõrguga. Näe, ise karvaste kättega sulane, aga kui osav, päris peremehe vurhv seal!

Korraga, ootamatult järsku heitis see peremehe vurhv sulane reha heintele ning täie sülega, nagu istus tüdruku vastas, nii kahmas tal kahe pika soonelise käega õmber piha. Tüdruk ei suutnud oma kükkasendi tõttu muud teha kui tagurpidi viskuda. Nõnda kiskus ta kaasa ka poisid. Ja kas nüüd heintele maandumisel või hiljem, kellel seal aega seda rehkendada, aga ta tundis end otse suule suudeldavat.

«Miks sa nõnda... teed?» päris ta viimaks poisid käsi-varrel hingeldades.

«See oli selle eest,» näitas nüüd Karl pikka nina, kuigi ainult ühe käega ja ilma keeleotsa kasutamata. «Järgmise võtan kahjutasuks. Sa ei lubanud minuga tantsima tulla...»

«Peole-ju,» pidi tüdruk vallatusest matkima endist lõunumängu, kuid tõsines, kargas järsku püsti ja hüüdis etteheitvalt: «Mis mina sinna peole? Sinna lähed sa oma... oma peremamslikesega!»

«Laine, mis jutt see on?»

Nad seisid jälle vastamisi heintel ning mõõtsid teineteist hoopis erinevate pilkudega kui natukese aja eest.

Uuesti vastased, võitlejad, kumbki valvel oma huvide ja õiguste eest.

«Eks ta see jutt ole, mis rahvas sinust räägib.»

«See on vale.»

«No-no-noh!» ärgitas tüdruk oma väikese rusikaga. «Räägitakse, et sa ju ainult sellepärast Loginale suiliseks jäänudki, et sul perenaisega plaanid sees... Et koos karjas kaidud ja...»

Allik tõmbas hangu kätte ja hakkas heinu saadu kihutama. Töötades rääkis ta puhanguliselt, vahedega, nagu südametäiega.

«Palga eest talus karjas käia — see on hoopis midagi muud kui peretütrel mõnikord hea ilmaga vits pihku võtta ja sead sööma lasta... Karjapoiss, see on talus see viimane loom, kes peab väljas olema, tulgu taevast alla pussnuge või vanu vene kirveid. Karjapoiss peab olema kõva raudnael, muidu... Kes siis oma pere lapsega nii ümber käib, nagu käiakse karjapoisiga! Perelaps on pesamuna, karjapoiss see pütinaga. Perelapsega koos karjaskäimine või kasvamine, Laine, see on nagu mirdioks ja raudnõges ühes potis...»

«Selge! Eks rahvas sellepärast räägigi, et sa nagu raudnõges Logina Petri mirdioksakest püüad ära lämmatada. Muudkui keerled tema ümber, keerled ja keerutad selle Maretikese ümber!»

«Sa teed liiga, Laine.»

«Siis räägi välja, ära salga, mis sul temaga on!»

«Mis sulasel perenaisega!»

Laine pahvatas nii südamest naerma, et tõmbus kes-kelt kõveraks ja jäi tükiks ajaks naerust konksu.

«Pimevaim! Kui mirdioksake ise paneb pea nõgese kaenlasse, no kes saab siis vastu? Isegi vana Peter vist mitte.»

«Oh sa tigu küll! Mis sa minust selle lõraga ometi kiusad?»

«Aga sa oled Maretiga koos linnas käinud?»

«Ega ma temaga pastori juures käinud! Käisin vaskatega turul.»

«Minu asi, kus sa käisid või mis!» viskas tüdruk näp-sakalt, ise hambaga ülemist huult kraapides. Pisut piin-lik hakkas, jutt oli ennatult kaugele läinud.

«Mis sa siis askatad!»

«Preilile kutsariks,» torutati vastuseks huuli.

Kuule, Laine, ära ole ülekohtune! On see Maret siis kuskil ennast nii preiliks pidanud? Kus ikka käe külge loob, seal vaata et mehe eest väljas.»

«Nad sa, näd sa nüüd ise! Noh, miks ei peaks Maret mehe eest väljas olema? Taevakene, ta püüab ju näidata, kui hange naine ja perenaine ta on!»

«See oli nüüd küll juba lausa tigidusest. Nii nad on, need tüdrukud! Nagu siilid vastamisi. Ta surus naeru-puhangu tagasi.»

«Hela pühavad ka teised piigad teha.»

«Hahemattum!» Ja Laine keeras viuhiti selja. Mis ta enesest õige mõtleb! Natuke veel, ning vesigi oleks võinud sõna veeveda. Mis see Karl küll enesest mõtleb! Laine otsis parajalt sõna vastuviskamiseks. Sest kas pidi

ta ise midagi ütleva, nagu öeldakse, pidi ta alla minema? Mitte loomagi! Aga enne kui ta selle sõna leidis,

«Hela, parajalt sõna, mida oleks üpsaka poisi suu kinni pan-nud,» pidi ta talitelpaani miski muu. Sootuks muu kui

«Hahemattum!» ütleva. Jah, enne kui Laine

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

«Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal. «Hahemattum!» ütleva sõna kätte sai, peatus ta pilk ühel pöös-lal.

suurtes sõstrasilmades väreles abitus ja nõutu häbi-
kahm, palged lõkendasid ja poolpikad juuksedki olid
veel sassis, täis heinapepri. Poiss ei lausunud sõnagi.
Aga ta terav nägu kiskus naeruvoltidesse ning seda
ehtis silmapilguks niisugune uhkusehelk, nagu oleks ta
võitnud suure mängu. Kuid mitte tema, Laine arvel,
sest temale vaatasid need teravad hallid silmad südame-
likult, kaasatundmisega. See osa, mis neist tema otsa
vaatas, helkis soojalt. Aga teises osas, kuskil pilukile
tõmmatud launurkades tantsiskles irve — kelle või
mille arvel, seda Laine ei suutnud mõista. Ta oli lõpli-
kult unustanud selle sõnagi, mida ta otsis poisi rabami-
seks.

«Ja-jah!» rohkem mühatas kui hüüdis hõikele vastu-
seks Karl.

Hambad kõvasti vastamisi, kiskus Laine heinu kokku,
vargsi aeg-ajalt teise käega oma juuksetukka sambla-
purust ja heinaprahist puhastades. Ta vaikis ka siis, kui
Karl hobuse tõi, trengid haotüvede külge kinnitas ja
nad loha sõitva saoga kuhja poole liikuma hakkasid.
Kuhjalava juures tõmmati viimaseid riismeid kokku.

«Imelikud inimesed,» torises Sass. «Jäävad nagu
magama. Lõuna varsti käes.»

«Alt ära!» hõikas Karl uljalt ja lasi sõrki järgmise sa-
järele.

Ka Laine pidi talle järele lippama.

«Andke aga tulla!» kamandas ülalt kõrgelt Alma.

Varsti olid viimased saod luga juurde toodud, pärad
riisunud ja terve tööpere lõpetamisel heinakuhja ümber.
Sass koputas hangu eelmise varre tagant välja ning lõi
selle kõige pikema — päris kolmesüllase lati otsa. Nüüd
ajas ta hangutäisi üles, nagu redelit püsti aetakse, ikka
järgukaupa kätega edasi võttes. Maret torkis kõrvalt
teise, kergemaga väikseid käetäisi anda, ise morn, nagu
kinnine, silmad maas. Vaikis ka Laine. Ja see tüdrukute
vaikimine hakkas teistelegi külge. Hanguti, riisuti,
Alma kahistas ülal ning Sass ainult vaatas aeg-ajalt,
kuidas tal see kuhjapea kujuneb, ilma et sõnagi õpetu-
seks oleks poetanud. Sass ei olnud kunagi suur jutu-
mees. Sassile ei pannud keegi ta vaikimist imeks. Aga
tüdrukutele küll. Alma ülal sõtkus ja sõtkus, siis pahva-
tas järsku naerma:

«Ei tea, kas vana Piitre loeb kuskil palvet või? Kõigil
jal korraga muu kinni!»

«Või mis sinu kaugutada!» kohmas Karl, lähenes ning
tuhitis Maretit kõlest hangu üle võtta. Ta ühmas midagi
ollust, et tüdrukud võiksid ees minema hakata, hobuse
pääsudest kõlest ära viia, et tullakse toime ilma nende-
tad, need lehmud lüpsia ja muud... Aga Maret taganes
ta eest teinete poole kuhja, nokkis seal üksikuid maha-
võetunud lõnnekeest hanguharude vahele, korjas käe-
tule ja upitas jälle üles. Ainult Karli lähenedes kõngutas
tema poole hanguharusid, kõngutas õige kurjalt. Siis
hambas Maret seljale, mis mehele au oleks teinud,
pärast hantlaid hantle ja hoobas selle üles niisuguse pin-
naga, et olime see sademekesed tantsima löid. Aga ei
otsustanud sõnagi. Mis pidi tema lausuma? Ei teinud
neid lehmud kumbki suud lahti, mis nad heintega hil-
jaks jäi, kuidas nad oleks tema, kes ta neile appi min-
nu. Juhustubalt oli sattunud kõike kuulma ning
nagema. Maret meelest oli Karl ja Laine kemple-
nute palja tõde, kui harilik poiste-tüdrukute hulla-
nime, ning Laine tema sõnaga peaaegu kergemeelne või
vaatamatu. Aga mis Laine perenaisel mõne pörsa-
pölvitise või süla eesluga osjal. Praegu tundis ta end
rohkem perenaiseks kui võib-olla kunagi muudu. Ta
olnud rullitas hangu vartpidi pihus, rullitas ja viskas
«ta üleõla Karlile»

«Sorgi ise oma ruuna sabast! Mina hobusemees ei ole.»

Laine julgis kõrvalt seda sõnadeta tüli. Ta luges pere-
mehe vihjest välja irvituse, lausa tigea irvituse selle
kohalt, et kes on pandud hobusepoisiks, hobuse sabas
«orkijaks, paremal korral perepreili kutsariks, see
põrgu hobusepoisiks edasi, nagu ta on olnud. Laine nägi
sedagi, et Maret silmavalged olid hägused, peaaegu
veretavad. Raske töö palavas päikeselõõsas. Higi võib
puhtadki silmad inetuks teha. Aga Laine arvates olid
Maret silmad segased mitte tööst või päikesest, vaid
«mõtumaks muust. Sest tööd tegid kõik ja päike kõrve-
tas kõiki. Sassi silmad ei olnud verel, olid üsna harili-
lud, ka Karli omad mitte. Ta pigistas oma kuivavad
huuled tihedalt kokku, neelas meelekibeduse alla, kuid
otsustas endamisi mitte järele anda — ei Maretile ega
kellelegi teisele. Olgu nende silmad kas või verel.

Kui kuhi oli üleni ära silutud, malgad peale tõmmatud ja mätas varda otsa torgatud nagu müts, kui Alma oli kõiega kuhja otsast alla sõidutatud ning kui nad riistu selga võttes lõunale minema hakkasid — Maret ja Alma kergelt ees, nende järel raskelt kõmpides Sass, kõige taga, ohjad pihus, Karl —, jah, kui nad kõik juba teel olid, poetas Laine end vargsi Karli kõrvale ja häälitsetes vaikselt, üsna vaikselt poisile kõrva sisse, nii et ainult tema võis seda kuulda:

«Piol-ju, eks?»

Ja keksas kohe eemale.

Karli silmades löid tantsima vanad tuttavad vallatusesädemed. Ta tõstis käe, nagu kavatseks tüdrukut hõlmata, aga tõmbas selle kohe tagasi ja hüüdis eesminejate poole vaadates:

«Nõõ! Alt ära, Logina kuue kabjaga traktor tuleb!»

Suured metsaparmud tiirlesid tagedalt ümber lõunaleminejate. Karl kohendas ohjahuu pihku ja rehmas korraga mitu parmu hobuse laudjalt maha. Hobune kippus jooksuma, aga maa oli ratsasõiduks pehme. «Aidaa! Läkimi!» lasi Karl looma lippama, kihutades nõnda joostes kõigist mööda...

«Justkui suur poisike,» vangutas Laine pead ja astus lühikest sammu rapsides tööpere sabas kodu poole...

Kodu poole, kuigi hoopis teisest kandist, kõmpis ka Peter. Lõunat söödi Loginal nii suvel kui talvel alati kell kaks päeval, ning lõunalauast ei kõlvanud täna, heina- ja rukkiteo lõpetamise puhul, puududa pere-mehel eneselgi. Käed ristis nimmetel, kael veidi ette sirutatud, aeg-ajalt kaabuserva alt päikest kiigates rühkis ta mööda vaigust ja kõõmneist lõhnavat kasu-metsa äärt lähemale. Ta oli endismoodi murelikult mõtlik, pahurgi, enesega riius ning peksis tihti nagu kärbseid tõrjudes ühe käe seljaga vastu teise peopesa, et tüütavaid mõtteid laiali peletada. Minnes ennist kuhja juurest kindla nõuga kooliõpetaja Taadri, oma käli poole sisse astuda ja Meeliga rääkida, oli ta teel ometi kõhklema lõõnud, viimaks, kui hulk maad mindud, peatunud ning tagasi pöördunud. Kui mitmes kord juba see kõik tal katki jäi...? Õige on, et ajad sunnivad vanu sugulastevahelisi vaenusid maha matma. Aga kuidagi ei paindu Petri vaim klanima naist, kes kord on Logina terve tema eluga maa põhja vandunud, ütelnud end

elle peale sõlitavat. Mis see Meeli enesest õige arvab? Kes ta on, et teda paluma minnakse? Talukohast pärit, hea küll, aga siiski ainult valla palgaline lastekantsel-dajal Teha Logina poolt esimene käeliigutus leppimi-nen? Võtta see selles — nagu omal ajal pahvatas Meeli —, et ta õde halvatuna maas lamab, Logina peale? Petri valm on ammugi valmis tüli lõpetama, aga ta julg ei lähe parale. Nüüdki kisub see kodu poole tagasi. Ning taas lohutab ta end vana mõttega, et võib ka lõpu kord mööda sõites, võib õhtupoolikul, kuigi vana haast leub, et ei lähe ta sellele lepitustekonnale ei otse ega tagasi kordki. Nii on need sugulaste-vahelised asjad, nii nad on. Petri lell ja lellepojad ela-vad muretuult tehes liires, Sangaste pool. Nendega jäi vana sõda valmis juba Laine surma järel, veerand sajandiga tagasi. Aga ei tule need sealt Loginale, ei mureta Loginal sõda. Vanade suguvõsade kangus. Peter ohkab. Põrg. Hüga küib kodu harva. Kena oleks teda teada suguvõsade vastu võtta, sest on ta ju ikkagi Tor-made suguvõsa esimene ülikooli läbiteinud mees. Kuid... mure teeb Paluma ei minda kedagi. Jah, ei ole Logina tõstnud tül, ei saa Loginal nõuda ka alandavat lepituseotsust. Olgu nad ennem olemata, jäägu tule-mata — mitte alandust!

Kõhklemine polevki, Lannetsoo teenurgal tuleb Pet-tille vastu Otsa asunik. Kõhn, kortsus ja habemetüükas nohaga mees, kes on sumuti sargivüel ning säärikutes nagu Peter, kannab õlal kolmeharulist hangu ja kergi-tab juba oemalt sonimütsi.

«Tere, tere. Kah kuhja tegemast?»

«Jah, viimased said küünl.»

«Jumalale tänu. Head heinad andis tänavu.»

«Jah, kui see poliitiline filmastik meile ka nii soodne oleks!» õhkab Otsa Teodor.

Logina peatub mõtlikult. Otsa on küll ainult asunik. Kuid siisugusest asunikust võib lugu pidada. Alustas paarikümne aasta eest endisel mõisamaal õige vähesega, aga nüüd on kaugele edasi jõudnud, kaugemale kui mõned vanatalude mehed. Hooned, heinamaad, kari — kõik on tal juttis. Loeb raamatuid ja inglise ajalehte, ajab tõukarja ühingu asju. Ise pärit kehvast Külmade kannust, seilestasamast, kust sulane Sasski, aga sootuks teist laastu mees, toimekas mees. Võiks ja kulukski

Logina ringis olema, kui ainult mitte seda poolpunast värvi... Omaenese karjapiiga võttis perenaiseks. Kutsuda? Kuidas sa säärast kutsud? jahmatab Peter ise oma mõttest. Ja küsib nii moepärast, kinnise suuga:

«Sina neid inglismanne loed, mis nende suured targad räägivad ka sellest... poliitilisest ilmastikust?»

«Soovitavad Venemaaga sõprust... Hitleri vastu.»

Petri silmad lähevad suureks.

«Segaseks läinud või?»

«Ei, tõega. Maailmapoliitika...»

«Ah, mis! Ja-jah, mis neil viga soovitada — meie naha peal!»

Peter viskas käega ja astus minema. Inglismannide plära pähe löönud, vaata et terve maailm punane! Mis niisuguse narriga! Silmakirjategija! Nagu enne poleks neid nähtud, kes iga tüule poole risti ette taovad ja kummardusi teevad. Vabameelne! Ptüü! Küürutagu, kes küürutama on loodud! Küürutagu inglastele, küürutagu punaste ees — aga ärgu oodaku seda temalt, Logina Petrilt...

Pere istus juba lauas, kui Peter pärale jõudis. Seda heinatöö lõpulõunat söödi aias, kõõgi akna all, ning perelauas istusid ka Sass ja Alma, kes muidu olid omas leivas. Peremees asus laua otsa, tõi lagedale pudeli heinalõpetustki. Ta tänas mehi tubli töö eest, kallas kummalegi klaasitäie. Kuid ei tahtnud minna jutt ega viin, inimesed olid enesessetõmbunud, kinnised.

«Teeb uniseks,» arvas Karl ega niisutanud huuligi. Ta ei olnud suurem viinasõber, täna ei maitsnud see talle sootumaks. Täna oli suulisel niisugune imelik tuju, et ta palju rohkem tähele pani toda suurt kõrgete põllukivilahandikkudega ääristatud lilleklumpi keset aeda kui seda, mis ta sõi, rääkimata joogiklaasist. Sellesse lilleklumpi, kuningakroonide ja tokkrooside vahele oli ta kord poisikesena end koos Maretiga peitnud peremehe silma eest, kes käsutas neid rohima, ning saanud siis hea siraka. Sirakate aeg oli kaugele, väga kaugele jäänud. Sirakaandja kasi kallas nüüd tänuga viina. Aga lilled õitsesid klumbis nagu tookordki, hulk aastaid tagasi. Õitsesid ja lokkasid nii ahvatlevalt, et võta kas või kätte ja viska end nende vahel pikali, peida end nende tihnikusse ära. Ainult et praegu ei tuleks end sinna peitma Maret, oh, ei tuleks! Maret on perenaine,

ja niisugune veel! Istub jäigalt laua alumises otsas, sööb mõõdukate liigutustega ega vaata tema poolegi. Kuid ta ei tuleks! Või ehk tuleks Laine? Laine ei ole perenaine, ei ole midagi — on tüdruk nagu ikka tüdrukud. Ning tal on niisugused valgataavad, tuldvalgataavad silmad... Allika pilk rändas ühe tüdruku näolt teise näole, märkas väikest vallatusevirvet Laine silmis, aga ka tühjuse. Maret näos, võttis oma klaasi, kergitas ette Laine ette ja ütles ise Maretit jälgides:

«Maret, Laine, ehk läheb seda õli... Linnulaulu õppi-
ma...»

Maret vaatas teda, võib-olla sellesama lilleklumbi poole, mida Karl täkk aega mälestuste mõju all oli sil-
ma...»

«Laine!» pahandas Laine ja tõstis klaasi edasi Alma ette, kuhu ta vaatas nägija, kuhjategija, eks tema.

«Noh, mis sinu paluda? Kui poisist pole asja, pista mähkida! Kelp pulasenaalne haaras klaasi ja kummutas tühjaks. Nii jäid heinalõpetust ainult Sass ja Alma, nemadki tõkenes moepärast, viisakusest peremehe vastu. Logina pere oli karske ja kalne. Söödi vaikides, kärmelt, ei rääkinud, ei laulnud, ei pühkama, sest õhtupoolik ootas heid tunde, Maret tõdega: meestel tuli viimane rukki-
õhtu... Laine, Sassil peale selle saun kütta. Naistel, juh, naine tõel ja vana hobuse söömisel ei ole ju ealeski otsust.

P

ikad härmalõngad jooksid oksalt oksale, raolt raole. Need sätendasid päikesepaistes ning neist jäi käte ja näo külge õrnu puudutusi, kui nad mineja ees kuulmatult katki kärisesid. Mineja oli Logina peremees Peter, ja läks ta oma harilikele öhtupoolikukäikudele.

Vana kooli põllumeheena ei lubanud Peter enesele oma peremehetoimingutes kiiret. Samuti nagu ta ei lubanud kirjutada oma nime kahe e-ga — Peeter. Kihelkonnakoolis sissejuurutatud saksapärase Peter jäi talle külge ning sai pikapeale niisama omaseks kui järelemõtlik aeglus sammus või toimingus. Esialgu oli see mõtlik tõsidus ja hoitud samm Petrile ainult iseteadliku inimese võtteks, määratud alla kriipsutama tema kui peremehe väarikust. Kuid ajapiki kujunes hoiakust iseloomujoon. Ja üks järjekindlaimad, millega enese ja oma koha üleolekut paljudest teistest taludest vallas, kihelkonnas — jah, miks mitte isegi maakonnas — võis kergesti toonitada, sest seesuguseid talusid nagu Logina, millel ta peremehe enese pilkki hea meelega puhkas, ei paistnud iga teekäänaku tagant.

Rahul selle teadmise, rahul üldiselt oma senise elu ja tööga, keeras Peter Torma võsavaheliselt jalgrajalt metsa serva jäetud roobastele. See siin oli ta enese tuhande üheksasajanda aasta külv, tore neljakümneaastane segamets. Sünnipäevakink isa Petrilt tema esimesele pojale, kadunud noorele Petrile, ning hakkas juba üsna kenakesti palki minema. Otse rõõmu tegid silmale tiheda seisuga, alt laasunud kuused, mis kerki-

ad vastu taevast nagu laevamastid, kõik sirged ja sihvakad, tala elujõudu, vastupandamatut tungi kõrgust. Või miks ei pidanud nad olemagi? Maa siin kopli tugi oli hea: savikas ja sügav. Praegu palava päikese kiirte boljua metsa alt rõskust, kandus murenemise ja õhu lõngust, nii omast tihedale kuusikule, kuhu tuul ajab varisenud lehti, et need seal uuesti mullaks saaksid.

Tõnuga tõmbus peremees enesesse oma metsa niisket, õhku õhku, vahtis kuuskede halle tüvesambaid ja kuuskede valgedeljalisi jalgu. Üksik mesilane lendas ümber õhu vedas oma sumnaga peremehe mõtled kinnapealt kinnapeale negadele. Jaa-jah, poeg Peter, see on see hõlguja poeg, kellest pidi tulema Loginale poeg, kes on langenud sõjas punastega. Kuid tema elab, elab ja sirgus hoogsalt edasi. Petri poeg on tõd kull, verrega, nagu nad ütlesid, rajatud kull ja korus tõlki aega. Aga imelik, mis häda ja mured hakk selle tühtu pole olnud! Mets, jah, mets, see on mets, see on mets, see on mets. Mis on inimese tegemised ja loetlused, tema elu ning lga — metsa kõrval? Nagu siin on talle lev hõd. Tõused, vajud, kaod — ja varsti ei mäletatagi elud enam. Aga mets, jah, mets, see talu ilu, kuhu tihkus... Tema elab lahedasti mitu inimpõlve üle. Tema on veerab üle inimpõlvede pikk surmade ja sündide voor, kuid ta ei enesest tihki ei saa muud kui kirstulanud nette, kes ta kasvatasid, kelle ta üle elab. Nii oli rikkunud Petri isa Thomas Storm, vana kooli mees, kes mäletas veel teoorjuse päevi, oli oma ihusilmaga näinud Carl Robert Jakobsoni ja laulnud esimesel laulupidul, nii et valmistusest nutt silmas, hiljem Jakobsoni kirjaõna õhutusel aga asunud hoolitsema metsa, selle talu eest. Oma isa pojana hindas ja armastas Petergi metsa. Tema oli maha võtnud ainult seda, mis kasvatas ta. Aga ka kõvasti istutanud. Sest Logina ei pidanud enam kunagi metsata taluks jääma, nagu siitkandi mõisnikud olid neid müünud. Kuidas vaatab Hugo, ta noorem poeg, metsa peale? Kas läheb või viitsibki õpetatud agronoom hinnata isa ja isaisade tööd? Või saadab ta sisse? Peter õhkas. Kahju, kahju, et nii üürikesed on inimese elupäevad! Kuidas oleks veel vaja elada! Pojal ja kohapärijal pole naistki... Kellest saab Logina tulevane perenaine? Missuguseid järeltulijaid ta jõuab ilmale kanda? Talu ilma perenaiseta — see on nagu

kott ilma põhjata. Asjata ei ütle rahvasõna, et hea naine on maja lukk ja kodu ehe. Loginal polnud ammu enam ei õiget ehet ega lukku. On mehi, kellel ei õnnestu hobustega, leidub teisi, kellel ei lähe linadega. Tal enesel polnud kätt naiste jaoks. Liine, oma esimese, oli ta majja toonud jõukast perest, hea kaasavaraga. Liine käe all kasvas ja kosus kõik. Praegugi läheb veel silm niiskeks, kui tema, kadunukese peale mõtled. Aga ta võeti noorelt ära. Temast jäid Loginale ainult ta kaasavara ja kaks poega. Needki pidi üles kasvatama teine — seesama Reet, kes jäi hiljem närvipõletikku. Aga mis perenaist on närvipõletikus inimesest suures talus? Kerge ütelda, nagu ütleb Meeli, et Logina tapab, et Logina on neetud talu. Kerge on hukka mõista! Ometi on Loginal olnud tublid perenaised; tublid ja väsimatud nagu ta enese väheldane emamullakene, kes veel seitsmekümneaastasena veeres nagu värten mööda õue. Ei tapnud teda töö ega mure, lihtsalt vanadus viis hauda. Ja polegi seitsaadik enam Loginal perenaist. Ei ole tal enesel olnud, kes teab, kuidas pojalt läheb. Maret — Maretil, jah, on kätt, tõsi. Maretil näib olevat õiget perenaisekätt. Aga kes on Maret, mis on Maret? Heidiklaps, kelle soontes ei voola piiskagi Logina verd! Kas peab tema, Peter, olema see viimane vilets, kelle verest talule õiget pärijat ei tule? Poeg Hugo? Agronoom, aga — linnamees! Ei taha talupidamisest kuuldagi. Räägi siis temaga perenaisest, maja ehtest ja lukust! Aga rääkida tuleb. Või milleks muidu need põllud, need metsad, need loomad — kõik see vaev ja töö, kui ei ole kindlat sinu jälgedesse astujat, nagu on Loginal olnud põlvest põlve?! Muidugi, egas meie päevad ole meie eneste käes! meenus järsku Petrile kuskilt kõrva taha jäänud tõde. Ta ristluudele vaheliti pandud käed vajusid lahti, parema laba tegi nõutu liigutuse. Peremees pöördus põllupeenrale, kus härmalõngad ta jalge ees nagu helkiv võrk järjest rebenesid.

põhjaga ja hiline külv tähendas nõrka orast. Aga Logi-
 nal ei sallitud midagi nõrka, närust. Loginal ei mäleta-
 ntel keegi viletsat ja näljast aega. Kuidas siis sallida või
 taluda viirelevat vilja? Vana, oma aja ärasteeninu —
 see on teine asi, sellega võis leppida. Vanu koeri ja vanu
 kassu ei laaknud peremees naljalt hukata. Neil oli õigus
 oma loomulikkude surma, kas või vaeveldes. Ja mõned
 vanad, ammutarvitatud asjad — need tundusid pere-
 mehele hegi kilepärasematena, tehukamatena kui uued,
 mis tehti vana toodud. Kõu peab jooksuma kindlas, sisse-
 ja väljaga. Kuid, mida sa tunnud, selle haarad sa
 julgelt ära vajaduse korral pihku. Säärane riist on nagu
 jätli nühkumisele kaasa. Aga uus — mine sa näe tema sisse!
 Lõuna peremees nihutas pleekinud kaabuloti kuk-
 kumisele ja ütles: "H tolmust peagaegu kivistunud,
 mis on see vana asi? Aga kas taab peremees kaabu-
 loti talda, mis on teda nii palju aastaid teeninud?
 Ei, juba ära ja lüüdnud värv teevad ta väärtuslikuks; ja
 mina veel tahaksin, aratavad aukartust. Kuidas siis? Pähe
 võtta mõni nühkumise nokats või lodu, millega ringi
 käia, et näha, mis on karjapoiss, mis alles täna-eile
 lühelt poodi toodud? Ei, ei... Asjal peab iga ja auväär-
 neid olema. See vanadus, mis kuidagi ei ilmuta viletsust,
 sobib lõuna peremehele igas tükis hästi. Sobib tema
 kaabuloti ja talda taredale ka linane särk, mis
 on lõuna alt lahki, selle peale nõõbitud tumeda vestiga.
 Vestil on siidilakkega selg ja neli kaugelenähtavat tas-
 tul — kaks ülemist rinnal, alumised kõhuõnaral, pisut
 rippuva püksivärvli kohal. Säärase kaabuloti, musta
 vesti ja valge särgi juurde kuuluvad otsekui enesest-
 mõistetavalt lühikesed tolmused säärikud, neisse piste-
 tud hullide püksiharudega. Vastavalt peremehe tasasele
 meelelaadile liiguvad need tõmbi ninaga saapad ühe-
 anguse mõõdetud kindlusega nii läbi pika peenrarohu
 kui ka tiheda kõrremetsa, kui peremehel mõne kivi või
 põõsukese tõttu tuleb viljasse põigata. Sääraseid põikeid
 teeb ta aga õige vastumeelselt, püüdes viljaastumise
 korral leida lagedamat lapikest. Kuid siin-seal jäävad
 tombi, tolmuse sääriku nagu saatuse rulli alla siiski
 mõned viljakõrred, murduvad pröksudes ega tõuse
 enam üles: vili on küps, ta kõrs habras. Kas kahju-
 tunde pärast või iseeneselt nõu küsides katsub peremees
 pihuga oma puhtaks aetud lõuga. Lõug kerkib pisut, ja

kandiline, sinakas, lotendava põsenahaga nagu satub kaabuserva alt päikesesse. Ning siis näib, justkui mõõdaks peremees oma vesilekiskuvate hallide silmadega selle kõrgust. Aastaid on ta päikese seisu järgi kiiret teinud, kuidas nüüd peaks saama rututamata? Aga ei, Logina peremees ei mõõda täna päikese kõrgust selleks, et oma töörahvast tagant sundida, neile kiiret teha. Ei. Logina peremehe peas parvleb kobariti hoopis teisi mõtteid — mõtteid metsast, mõtteid suguseltsist, elu põlisusest ja oma elupäevade naeruväärsest lühidusest. Ta on kuuekümmne viienda lävel, kuid muretseb ometi oma päevade lühiduse pärast, sest nii palju, nii kangesti palju oleks veel teha ja õiendada. Logina, tõsi küll, on suur ja kõva talu, väliselt tore talu, et muudkui ela ja ole... Aga sisemiselt, sisemiselt — tuleviku poolest, elu jätkumise pärast! Isa Thomas oli talu temale üle andnud aasta enne oma surma. Või siin noor, olgugi agronoom, ilma vana juhatuseta kohe õigele teele satub! Vaja, vägagi vaja on tugev olla ja elada... Pilgu päikesele heitnud, jätkab ta ettevaatlikult viljade vahetsi oma teekonda sinnapoole, kust üle kraavis kasvava pajuvõsa õhku tuprub kerge tolmutpilveke.

Nädala sees on tulnud vihma, olnud äikest, ning põudama löönud suiviljade pead ripuvad nüüd raskelt, pekstes aeg-ajalt rabinal vastu saapasääri. Vili on puhas, tihe ja paras kõrge, tugev kõrre, rikas tera poolest — silmal lust vaadata. Sääraseid vilju ei kasva iga mehe põllul! Annab jumal, et saab kuivalt koristada, ajalt varju viia — saak, missugust oota aastaid. Pere-meis seisatas, valis kollaseima odrapea ja näpistas selle tahu küljest paar alumist, lühikese ohakaga iva. Ja-jah, nädalapäevad, mitte rohkem! See varane kahetahune, see küpseb alati nõnda, et lase rukkiga koos masinasse. Või palju see pööriskaergi enam? Kasvuhaljuse sellelgi kadunud ja teraraokesed longus. Aeg, aeg teeb oma töö! Iga aasta, iga kuu, iga päev, iga minut saab täis oma ring ning algab uus, nõnda nagu on seatud aegade algusest lõpuni — igaveseks, jäädavalt... Issandale heameeleks ja inimesele õnnistuseks.

Ning taas rabisesid viljapead vastu saapasääri — Logina käskija jätkas oma rännakut. Ei! Kui ikka saagid lastakse koguda ja salve panna, küllap siis elada võib! Tehku mis teevad, niikaua kui vili peremehe sal-

vee seelab, võib alati elada. Kas vanavanaisa aegu mõisade tegu tehes ja aganaleiba puredes kerge oli? Aga ometi alati, hukati isegi talusid välja ostma! Talle meenus nähtavasti midagi ebameeldivat. Kortsunud ja kühnapuud nagu tõmbus viltu, rahulolekumuie kadus sammukadest ning jalg puistas saapanina ette juhtunud muutuvalahunniku õhendi hoobiga laiali... Räägivad! Tõlluvad kõrgetelt kohtadelt sõnu! Kõiksugu ministrid ja sepanimeed... Lollitavad! Poisikesed! Lasku inimestel tööd teha ja elada... Klõigi ja rahva oma! Kus see rikk ja rahvas olla olid, kui vanaisa Maddis — keda kirjanikud nimetasid veel Mathias Stormiks kirjutasid — siin ootusega Logina mehele nimelise küllusemehe kohal uuesti talu hoidetudana nägi, küllade kuulust, klve põletas või kinnis tõmbas? Kus sellest võssa kasvanud vakumaa- ja metsasõlmede põllumaa on saanud ilma meeste töö või tolguts? Alusa peremehe mahakistud külalt püsima jätke, kajad aastad vastu pidada — pole niisama. Kui palju põlve, laud ja pojad, poeg ikka tiidsalt isa jälgedes, laudid kinnitavad ja tööd teevad, peab hundirägastki talu eespool! Et olt sulased ja tüdrukuid, et tarvitati võõrast tööjõudu...? No kuidas siis? Mitu põlve tuli seda võõrast tööjõudu alati selle õiguse eest mõisasse saata, et ta siin võõrlikus alal teha, põldu suurendada, karja kasvatada? Kus on ilmal Seel mis on palgaline? See on alati kinnitaja, töö strateegija. Peaasi on peremees. Katsutagu panna palgalised omapead niisugust talu pidama või korras hoidma nagu Logina! Mis seesugusest mehest tuleb? Või kas on enne tulnud?

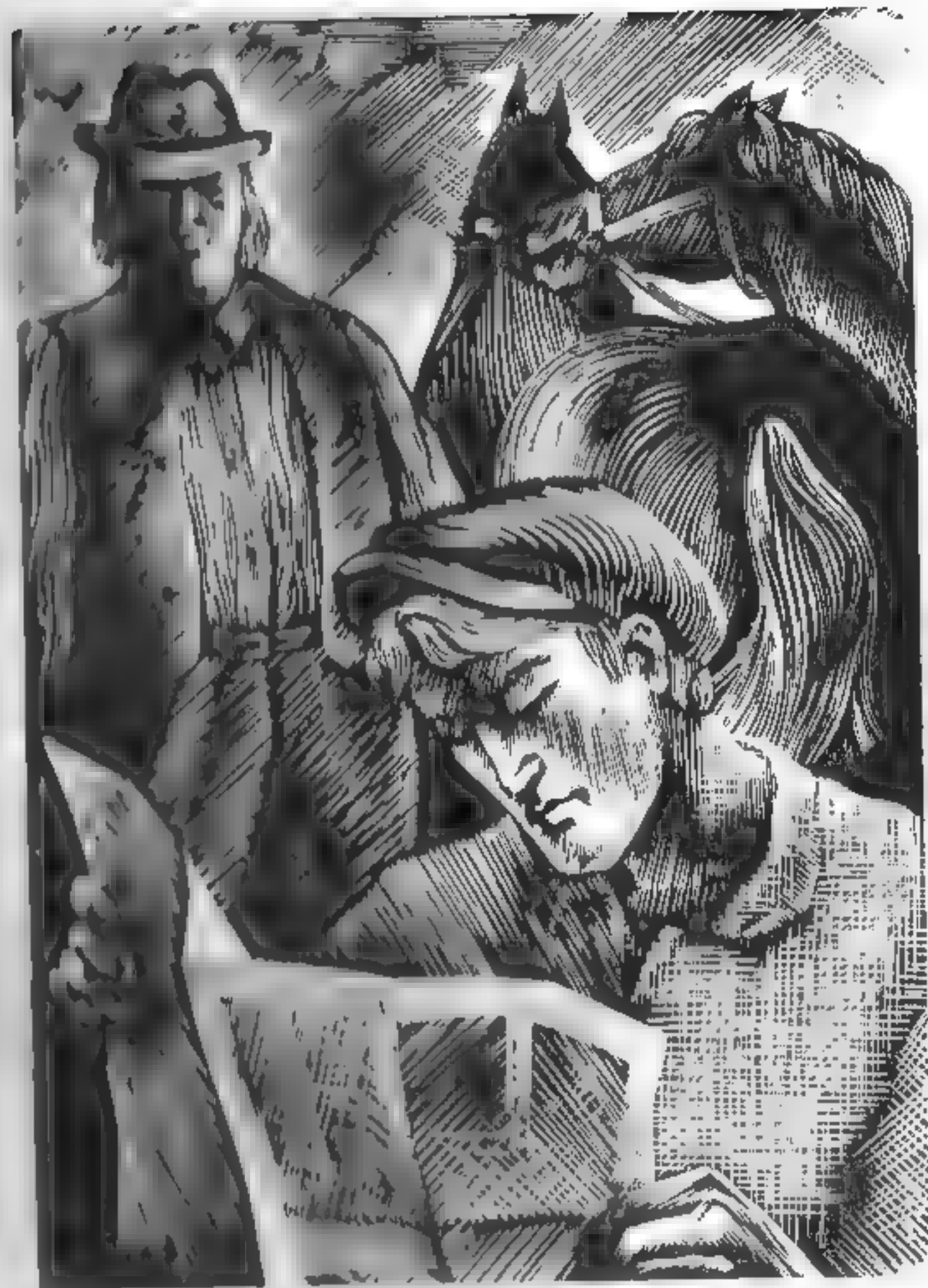
Vilendal nastal nad jooksid mõisatesse, tulelondid selles. Mis sellest sai? Ainult hävitati varandust, lasti hulk inimesi vigaseks peksta ja Siberisse saata. Seal oli selle õiguse ois. Aga seitsmeteistkümnendal olid kisa- hõrgid jälle jaol, juudid ja venelased ninameesteks, et andke vabrikud ja mõisad meie kätte... Noh, anti neile! Vana Petri südames tuigatas korraks valu poja pärast, kuid tõundus kohe. Ei saa ju nõnda, ei saa! Et tuleb muudkui iga kraavihall, iga sulane ja nõuab, kärgib, kühapab... Sest kui pole enam peremehi, ei ole ka korda ja seadust. Seadust ja korda peab kaitsma. Ilma elava talu pidada ega elu elada. Ilma seaduse ja korrata ei ole elu, ei ole edu ega õnne. Nõnda kuulutas Jaan Tõnson, Koodi-Jaaniks sõimatud eduerakonnajuht,

nõnda hakkas varsti mõtlema ka Peter Storm, ning temast sai erakonna väike asjamees Heistres. Tema ideaaliks jäidki isamaalisus, kord ja seadus. Kõik need, kes julgesid häält tõsta selle korra ja seaduse vastu, mida toetas peremeeste erakond, oli ta kuulutanud mässajateks, kaabakateks, sama hästi kui kurjategijateks... Et need kunagi võisid riiki juhtida, mõni neist talu pidada, seda uskus Peter sama vähe kui sedagi, et vanakuri korraga hakkab armuõpetust kuulutama. Kuid nüüd olid need seaduse ja korra vastased, need lõhkujad ja hävitajad ometi võimule lastud, pealegi presidendi enese allkirjaga valitsema pandud. Ja sellepärast Peter ei saanudki maailmast hästi aru...

Tõsi, tehti ju aeg-ajalt erakondade vahelgi kõva häält. Sügisel seitse aastat tagasi oli Peter isegi «peremeesmajja» nõudega musta bareti pähe tõmmanud. Aga kas seda sai võrrelda praegusega, kus au, isamaa, seadus ja kord — kõik on väärituks pahnaks tembeldatud. Mis elu nõnda enam elada? Kes on see riik ja rahvas, kui peremehi ei ole? Tulgu need mehed ja näidaku ettel Tulgu ja tehku midagi ära! Ei ole asi karjuda, õpetada. Seda oskab iga nolk. Aga näidaku enne, et nad ise paremini teevad!

Seal on praegu ristikuädal. Nagu teine hein, õienutidki juba väljas. Kuidas seda sai kunstväetisega turgutatud, looma jala eest hoitud! Ei vasikat ega lammastki ristikutaimega rukkikörde. Taim lokkas nagu salat. Ja nüüd annab ta heina. Annab nii, et ole mees ja paigutalakka. Aga katsugu keegi siitsamalt põllult ilma eelneva kesasõnnikuta, ilma põhjaliku harimiseta, lihtsalt nii-sama saada ristikut, siit külmalt ja kalgilt maalt?! Katsugu! Katsugu need targad, kes nüüd peremehed kurjajateks kuulutavad. Ohakaid ja paiselehti saavad nad, mitte ristikut!

Või see rukis. Hakk seisab hakis kinni: puhas leib, terve väli... Ja vanamehe silmad lendavad ahnelt, haaravalt üle hakiridade, mis jooksevad, katkematu ahelana metsani välja. Hakid on kõrged, kindlalt püsti nagu vaiakojad. Kuus rida, igaühes viiskümmend kaks hakki, igas hakis kakskümmend viis kuni kolmkümmend vihku, igas vihkus kaks, isegi kaks ja pool naela teri... Einoh, issand on helde käega andnud! Leiba jätkub süüa ja müüa. Tänu taevale... Aga kas see tae

«Uus on! Olusplini või need kõrgemad väed? kargas
 pöör kargaks möte. Vana jõus maa, selge sõnnikuvägi
 heakskiit, kõva laudaramm, randaal ja vedru muid
 ... Noh, teadagi. Issand ei põlga
 ... tema õnnistus käib hoolsaga
 ... Paul Petri vana silma kilama. Niisugune
 ... töötav ja annirikas, helde
 ... Naine, jah, naine! Ta ohkas ja kõm-
 ... Sassi oma hobusepaariga
 ... asjalikult ja pikka nagu
 ... järgi lepiku äärest künkale,
 ... Poisi käed hoid-
 ... piht oli pisut külmus ja silm
 ... Vaos tema järel hüplesid
 ... ja varemed, ammu
 ... aeg.

... tehtud
 ... tasast, seemendatud
 ... ribakest, kus
 ... jämedad
 ... vaagis ta endamisi
 ... tulema, et inimene,
 ... nagu pealekauba
 ... parem oleks, kui
 ... Sest milleks töö-
 ... Et hobuseid
 ... Nagu see poiss.
 ... Et, peremehel ei ole
 ... hakata. Logina
 ... et ta oma tee-
 ... Loginalt neist
 ... nii õpetas
 ... kes omal ajal tihti Logina
 ... Isa Thomas ja kirikhärra puh-
 ... aga Peter elas vana pastori õpetuse
 ... veelgi elada. See-
 ... oma tundeid. Milleks seda neile? Silta hobuse kaela, kui sul
 ... aga ära, riku peret liigse lahku-
 ... Teatati, kes sa oled. Nii oli õpetanud kunagine
 ... vastu astu-
 ... «Jumal appi! Jõudu!»

«Ptruu!» peatas poiss soni silmilt tagasi lükates hobu-

sed... «Olgu, kui peremees meie oma jõusse ei usu!» välgatasid hambad ta päikesest sinihalliks kõrbenud näos.

«Hm... Oled, jah, kõvasti lasknud... Ehtisid vist varakult õhtule... Laubane päev...»

«Eks päev ole peremehe, öö sulase jagu,» arvas noor-mehe vastu. Viskas ohjad kaelast, lõi tanksaapad mul-last puhtamaks ning toetus tiislirauale istuma. Ta värvi-tuks pleekinud tööpluus oli pihtadelt ja rinna kohalt jälle läbimärg, otse mustas. Ühe käega seda ihust eemale vedades, nagu tuult põue lastes, võttis ta teisega taskust paberossi ja pistis hambusse.

«Hobused pisut tõmbavad hinge!»

«Eks ta ole... Näe, Miiral ongi sapsud valged...»

Ilus kõrbide paar, mära ja ruun, olid tõesti märjad, päris nõrgusid, nii et tuuleõhk keerutas kõigi, nii mehe kui tööloomade highaisu ninna. Mees pahvis ahnelt suitsu. Hobused noogutasid ja puristasid.

«Sina, Karl, noorem mees, kas sa ei tahaks õige Vahuri sarabani ette pista ja jaama lasta... Ma ise liigutaks seni selle servakese sisse...» rääkis peremees mitte just käsku andes, kuid siiski nõudvalt. Astus hobuste juurde, kergitas nende range. «Hugo sõidab. Ja temaga koos vist ka üks linnasõber.»

«Hüü-hüüit!» lasi sulane kuuldavale kuldnokavilet meenutava vile. «Linnahärradele kutsariks...» Ta tõmbas püksi tagataskust kokkumurtud ajalehe, keeras selle lahti, vajus ninapidi lehte. Vajus, aga ei mõistnud öieti ühtegi rida, mis luges.

Hugo! Noh, muidugi! Härra, kel kõrged koolid selja-tagat! Aga kord oli õige isevärki jõnglane. Suviti, kui kodus logeles, käis tihti karjamaal kivisõda tegemas. Karl ei tea, kuidas teistel, aga tal enesel oli Logina kar-japoisi põnev elu. Perepoeg hiilis ligi ja pörutas äkki põõsast kiviga, nii et oigasid, vihastasid ja pidid vihaga vastu andma. Ilma kivi taskus kandmata, ilma hea lin-guta ei tulnud toime. Alalise sõjaseisukorra tõttu tekki-sid karjamaadele terved kindlustuste vööndid, peidetud viskekivide varud, mida vastamisi välja nuusiti, vallu-tati või kaotati, seejuures vahel päris valusaid muhke saades. Visa ja kange oli Hugost noorhärake, hoolimatu obaduste suhteski. Kaebama ei läinud! Hambad risti, nutt silmis, võitles ta, kui lüüa sai. Aga tasus ka valu-

...mõeldu hoolustamatult kätte. Ja nõokas nagu saa-bad mõnda vihkand: näe, karjatsura lasknud Mare-t... Mare oli muidugi ainult kius. ...karjapoisi vere keema, lahingud ...löödi nõnda, et oiati, õpiti alati ...redust, salaja ründama. ...tahe vastasest jagu ...et nad teineteist nois ...Karl ei mõista ...Mareti pärast ...kivivõitluse ...armikeste ...õigemini ...ette- ...andis, Irvi- ...perepoeg laia ...õpid või püüad, kui ...ründavad ja skaudiks ...jaamast koju ...kui sa oled tema isa ...maast kivi ja ...nagu kunagi vanasti, poi-

...hobuste vahelt rüüvamist sulast. See, ...halvaks- ...Kuld tema haalest kõlas ...

«Voi olid sul õhtuks omad plaanid?»

«Õhtuks? Rõuge kihutab siit õhtuni läbi veel mitu...»

«Tulevad Tallinna omaga...»

Peter õlendas vaheohelikku, ohjalõkse. Ta oli harju-nud sellega, et teenijad tema tabet täitsid järelemõtle-miseta, niipea kui soov oli kuuldavale lastud. Ning ...meeldinud talle praegu see suilise ükskõikselt talumajäämine. Istub, suitsetab, kõigutab üle põlve viatud jalga, aga ei mõtlegi tõusta. Ei võta kuuldagi! ...peremees.

«Hugo ei ole ammu enam kodus käinud,» kohmas ta rohkem vabandavalt kui seletavalt. «Ning eks see ole nõnda seatud, et lapsed peavad vanemaid armastama ja ...»

Ta jättis muidugi ütlemata, et poja armastusest enese vastu polnud ta kunagi suuremat märganud ja et aus-

taja pool on ka tana ikkagi tema — isa. Tema oli poja kojusõidu puhuks lasknud ettevalmistusi teha nagu pidupaevaks. Inimene, kes tuleb laiaast maailmast, sel ei pea kodus igav olema! Isa ja vastuvõtja asjaks on seda ette näha. Loomulik!

Kas Karl peremehe mõtteid ära arvata oskas, sellest ta märku ei andnud. Aga ta tõusis otsustavalt püsti, viskas tossava suitsuotsa maha ja ütles ajalehte kokku keerates:

«Peremees võiks jaama kamandada kellegi teise, kui vaja... Mina lõpetan oma rukkipõllu seemendamise ise...»

Logina peremees jäi nõutult hobuste kõrvale seisma. Ta valgetes särgivarrukates käed vajusid vastu külgi nagu kasevemblad. Kuidas ta ütles, see sulane: mina lõpetan oma rukkipõllu seemendamise ise! Justkui oleks temal, sellel poisil, mõni oma rukkipõld, mille ligi ta ei taha teda, vana põllupidajat, hea meelega lasta? Kuidas niisugune küll salvata võis! Õelusehunnik! Kõva sõna, võib-olla midagi veel kõvematki oleks vaja. Aga mine sa ütle, mine sa räägi, mine sa nurise praegu sulase üle?! Et hoiduda tülist, kus vähegi võimalik, ühmas ta lihtsalt, tõstes ise silmad taeva poole:

«Kui sa kardaksid jumalat, kui sa natukenegi jumalat kardaksid, poiss!»

«Natukest ei maksa karta, peremees!» naeris sulane hammaste välkudes. «Kui juba karta, siis karta... Mina poolikuid asju ei salli, olgu töös või muus.»

«Nii et sina? Sina tahad siis selle oma rukkipõllu ise lõpuni seemendada?» kergitas Peter üht ja siis teist jalga, nagu kardaks ta maa sisse vajuda.

Ta vana nägu lõi hõõgele. Kuid mitte enam selle sooja sisemise hõõgega, mis tõusis põskedesse südame rõõmsast ja lootusrikkast tuksest, kui ta ennist oma põlde vaatas, oma kordaminekuid ja õnnestumisi kokku võttis. Valjavaatest tublile saagile, väljavaatest selles saagis kätkevale jõule, küllusele oli siis ta süda põksuma ja põsed punetama lõõnud. Nüüd hõõgusid nad hoopis teises toonis ja teistest tundevarjunditest. Süda ei paisunud, vaid tõmbus kokku; nagu läks lillaks ning selle nahk pingule, nagu oleks sügaval vanamehe sees millegi väga kitsas, nii kitsas ja pakitsema ajav, et peab kas või tühipalja lillatuse kaudu väljapääsu otsima.

«Kas Logina Petrile oisa, nägi vanamehe üleskeevad viltid. Ah et pani pahaks? Etse pangu! Parem suu sead poelada kui seljataga viriseda!»

«Noh mis siis? Voi tahab peremees sulasel töötegemiseks keelduda?» haaras ta ohjad

«Jah, mis pold, mis peremeest siin!» lõi Peter kaega.

Aga see kaenulöömine meenutas sulasele pigem tema tõotatud ruskahoopi, liigutust, mille taha varjati talle loobid, kui leppimist. Ta pani ohjad kaela, üldiselt plitsa aasapidi tagasi randmele.

«Tõnu pold ikkal Kes selle kesa üles kündis? Mina kündsin üles. Kes kordas ja vedrutas? Mina kordasin ja vedrutasin teda. Jah, küivasin terad maha, ja nüüd saad üles keda. Kuidas siis mitte minu, peremees? Meil on ju nüüd mitmugune kord, et too kuulub tegijale? Kas võtame Nõukogu nõu, mis? Oleme. Fakt. Ja peremehe... see on vana di tika moest väljas seisys, muud midagi...»

Vanamehe silmad laksid pungi. Ta kasi puudutas kaenulõuti ja pikad hallid juuksed vajusid mõlemalt poolt kõrva tagant alla, jaid salguti rippuma sinkjatele põskedele. Aga ta tugev kogu ei võpatanud, ei nõksatanud hegi. Kui sulane seda ootas, siis ta eksis. Peremees tõusis avarat rütmil nagu loeks püksitaskusse ja küsis:

«Jah? Ah natid Logina Petrile üle võtma?»

«Petrile et tein. Aga mis puutub talusse, siis hiljem või varem tuleb midagi teha... Maad kolm korda rohkem koos kui õlgus. Seda teab peremees isegi.»

Logina Peter tegi poolpöörde sulasest kõrvale ja pani käed nimmetele risti.

«See poisikeste tehtud seadus... see...» Ta jättis lause pooleli.

«See on kõva seadus.»

«Inimeste roovimiseks, jah. Seda nad oskavad... Aga kes selle talu taluks on teinud? Kas need seaduste kokkuserdajad ja talude jagajad või need Logina mehed, kes mitu põlve, orjaajad labi on siin tööd rühmanud? Ja-jah, hõlpu ei ole siin elanud ei isad ega poisad! Mitte keegi. Aga nüüd tulevad kintspükstes poisikesed linnast ja karjuvad: palju, seadus, ära võtta! Mis teab üks niisugune poisinolk talust või tööst! Talus nagu Logina on elatud sadu aastaid, poiss! Sa mõtle,

kus see inimpõlvede vaeva ja hoole ots! Mõtles, kui palju muret, tööd! Mis sa õige arvad? Ise muidu tubli töömees, aga ka kohe linnavurlede laulud lahti... Tee enne midagi oma kätega ära, raja üks talukene, noh, raja kas või popsikohtki, kisu küüned tagurpidi, siis tule rääkima oma põllust!»

Allika pleekinud näole ilmus lai, halastamatu irve.

«Oleme näinud, peremees... Meie mõlemad, mis sellest teise mehe maa peal välja tuleb...»

Logina Peter pidas selle irvituse ja etteheitegi kindlalt vastu. Lihtsalt õnnetus, arvas ta endamisi, et just tänavu see Allika sauna poiss sai suiliseks kaubeldud. Mõni teine aasta, jah, aga tänavu — rumal mõte oma endise popsi poega suiliseks palgata!

«Pea... see oli ju maa, mille popsi pere maha jättis,» vastas ta tasakaalukalt. «Seaduse põhjal oli peremehel õigus ja koguni kohustus...»

«Popsi riisuda!» torkas sulane valjult. «Õigel!»

«Logina talu ei ole Allika Tehvani pärijatele midagi võlgu. Kõik on välja makstud.»

Sulane viskas teise suitsukoni närviliselt mullale.

«Seda küll, seda jah... Sendikesed on saadud ja — söödud! Aga rahva suus elab edasi «Allika sauna maa», «Allika niit». Kas ei räägi see iseenesest, kelle pool õigus on?»

Vanal Petril kargas hea mõte pahe. Poisile lähemale astudes, rahustavalt talle otsa vaadates kinnitas ta:

«Teed tööd, teenid — saad tagasi. Osta või omaks, kas mina keelan! Maad Loginal jagub...»

Neil oli ainult kahel korral, juba aastate eest, siis kui Karl alles õppida püüdis, sellest asjast juttu olnud. Ja üksnes niipalju, et Karl nõustuks vaeslastekohtu kassasse sissemakstud kroonikesed mahakistud sauna eest vastu võtma. Muust ei olnud peremees siis vaevaks võtnud mühatadagi. Praegune toon oli sootuks uus. Kuid Karlile ei avaldanud see mõju. Piitsa käele õiendades hüüdis ta vastu:

«Eks need Logina võsadki tegid kord põldudeks mitte peremehed, vaid rohkem sulased, minusugused. Mitte need, kellel vedruvanker jaamas vastas käib... Nõõ! Miira, Kõrb, noh!»

Ta tõmbas järsku, nagu vihaselt, ohjad pingule.

«Hoi küll. Aga sinuga, poiss, sinuga meie alles rää-

«Miks mitte, peremees. Räägime,» sühtas sulane sõnaga hõlmates. «Minul leping mardipäevani taskus, aga saaksite küll.»

Sulane tegi sammu lähemale. Ta silmade sinkjas valgus talgatas.

«Leping? Leping?... Sul on leping... töötegemise ja kaubeldamise peale. Hammaste näitamist ei ole selles lepingus ette nähtud...»

«Arutame seda homme, pühapäeval, peremees. Praegu vaja töö lõpetada.»

«Kavatsed homme aru pahe võtta või?»

«Homme läheme koosolekule, peremees.»

«Mis põrgu koosolekut meil sinuga vaja on!»

«Maatööliste ametühingu koosolekut, peremees.»

«Ah nii, ah nii nii,» ahmiskas Logina õhku. Rohkem ei olnud ta praegu sõnu suust. Paistis, nagu valmistuks see poiss teda kõrkide peetud sulaste ja tüdrukute kohtu ette vedama. Ta poordus ja astus rapsuvalt minema. Tõin keegi toomisele maapinnade eest üles.

Pähe oli juba madalale, metsalavade kohale vajunud. Peremehel plikk varr jooksis ta ees. Kungaste ja kütide kohal mardus see vedralt nagu lõõtsaga säärmata, mida keegi õhunnetu kord kokku surus, siis aga kohe välja voolitas.

Põlvu mulla vahtav kammits oli Allika jalgade küljest korraga kadunud. Ta astus kergelt, kallutas pea natuke vasemale, lasi lahti vile. Et ei ole aukartust või lugupidamist, ei austa vanemat inimest...? Kas see vanem inimene tema püüetest lugu pidas, tema sihte mõistis või austas? Kui ema läks temalt eelseisva suve töö arvel laenu paluma, et maksta poja kooliraha, kas ta poisi maarjapäevaks koju tuua ja karjaseks anda? Talle olevat karjapoissi vaja, mitte noorharrake. Kas ta isa ehitatud saunakese püsti jättis, kui ema suri? Ei. Logina kiskus popsiseaduse hirmul Allika Tehvani majakese maha, kündis õuemaagi rutuga ümber, enne kui Karl väeteenistusest välja sai. Mida siin haletseda või keda? Rusikas käsi oli noor Karl kihutanud peast õppimiseunistused ja läinud peremehi teenima. Rusikas käsi vaadanud, kuidas peremehed mustad lotud pähe vedasid ning kärarikkalt «köva käega presidenti» pukki

nõudsid... Nuudid olid linnatöödised selle kõva käe asemele pannud omad veel kõvemad käed. Elu hakkas uut nagu võtma. Miks peaks siis Karl Allik Logina Torma ees kuuru selga tõmbama? Ei! See aeg on möödas. Nii-samuti nagu parunite ajadki, kes rahvast olid sajandeid sundinud eneste kasuks tööd tegema. Talle meenus järsku «Tasuja» Jaanus. Jah, vabadusesammu ees väriseb ka kõige rängem, kõige verisem vägivald — ükskõik kus kohal või mis ajal! Hugo, see härrakene, see Logina vesivõsu, see uhke «alati valmis»? Ronigu, ja seda ta oskab, kohale kas või neljakäpukil — mis see temasse, sulasesse, puutub?! Ta on palgatud tööd tegema, mitte härraseid vedama!

Hobused surusid rangidele ning ratassahk keeras kriginal mulda ümber. Üle kummagi sahalehe jooksis vahetpidamata kitsas, sametpaelana pehme riba, mis mattis jämedad, päikeses roosakashallilt helkivad terad enda alla.

Ta vaatas üksisilmi seda lõppematult üle sahalehe venivat musta paela, seda terade muldajooksu, kujutles nende peatset paisumist, idanemist, põllu kattumist rõõmsa halja orasega, seejärel aga rikkalikku saaki töötava rukkimüüri ja ning mõtles: kuidas see küll võis tulla, et üks lõikab sealt, kus teine künnab ja külvab? Põld, see on ju ainult maa, muld. Selle viljastajaks on töö, inimese töö ja hool. Aga tööd ei tee ju need, kes jooksevad korraks põllule kaema ja kamandama. Mitte ka need, kes pool eluaega õpivad koolides ja keda vahel harva veetakse koju ning kodunt ära vedruvankris. Töö on ikka teinud teiste käed. Ainult nende käte vaev — käte, mis künnavad ja külvavad, lõikavad ning koristavad — väärub peremehe nime... Logina Peter ja tema agronoomist poeg? Peremehe? Oh-oh-hoo!

Ning esmakordselt libises ta pilk üle oma töö, üle laia seemendatud rukkipõllu tööpoolest peremehe-tun-dega.

arsti pärast rongi vi-
let lendas läbi asun-
duse lat, nelja vedruva vanker — Logina Petri sara-
bani, see keppalev takk, taga paks tupruv tolmupilv.

Sarabani esitoolil pukis istus Peter ise, selg sirge, okad hallid juuksed kaabu serva alt lehvimas, hele tolmune tolmumantel tuulest puhevil nagu puri. Vana-mehe hoidis ohje ettesirutatud käsi, kangelt — ehtsa harraste kutsari moodi. Omal ajal küllalt nähtud, kuidas need sõitjad Kolast läbi kihutades ei pööranud taga, et näha, kas nad ei ole jäänud üheid kantu või kana-puugi, kes klambri teelt põgenesid. Sest Peter oli sõna raudnõu poole tunniga härrased jaamast koju sõidutada, ja Logina peremehe sõna ei ole niisama, naerda. See on Logina hobuste, Logina sarabani, Logina talu au eest antud sõna. Seda sõna ei lüha isegi halli taadi enese-tunne taitmata jätta. Sündigu mis sünnib: tuli rum-must, nagu tavaliselt ütelda, aga sõit tuleb ara teha. Logina peremeest tunti vanasti kui kuulsamat võidu-kihutajat kirikuteel. Võib-olla lõi see kirg talle täna, noori härrasmehi sõidutades, veel kord pähe, uimastas. Rataste mürin, täies traavis tormava hobuse kabja-plagin, selle raudade välkumine, kõrvus vihisev tuul, tolmukeeris, laste ja koerte ja kanade kilked tee ääres — see kõik võis teda nagu kunagi vana võistlejat ules kütta. Ta tõmbas ohjad trammi, vilistas ja — las vassil (nagu ta vanasti hüüdis). Logina takk, Logina peremees... Einoh, kuidas võiski kahelda, et nad seda viitset kilomeetrit poole tunniga maha ei aja? Ta alles

näitab, kuidas see ära nuusatakse! Veel on täkk omast käest ette pista, veel on olemas vedruvanker, veel on ohjad tema enese, Logina peremehe pihus... Las vassi!

Peebuti pere väravas viskus kihutajale vastu hall koeranass, kes armastas hobustele ninna karata. Koer üritas tänagi seda kunsttükki. Kuid sõiduhuog oli nii age, et ta hüppel hobuse ninast maha jäi, täku ettevisatud jalast hea hoobi sai ja kiljuva kerana takjatesse lendas.

«Rajakas!» kirus Logina peremees ning sangutas hõbelaigulist takku aina tulisemalt jooksmas.

«Perkele! Karjub nagu lapsepõnn!» märkis noormees tagaistmel.

«Ühed risud, koera- või lapsepõnnid. Kes neid teele ajab! Vahtigu väravas, kui inimesed sõidavad...»

See inimeste sõit oli metsik. Vanker kippus kohati lendu tõusma ja sõitjad hüplesid istmeil. Aga nad ei teinud sest asjagi. Ei peremees ega ka need kaks, kes istusid tema selja taga. Need küll naeratasid vahetevahel teineteisele, need tagaistme seljatoele nõjatuda püüdvad kaks hoolikalt raseeritud, liivakarva koverkotmantlites ja pehmetes hallides kaabudes meest. Kuid neilgi näis rohkem midagi muud meeles mõlkuvat kui see sõit ise või selle võlu. Tõepoolest, selle muu pärast Logina taadiga jaamas kihla oli veetudki ja teda kihutama õhutatud. Meestel polnud tahtmist teel pikalt jalutada, end vahtimiseks välja panna. Jalakäijad, iga sõitja vahtijad ning sihtijad, need on kehvikud, popsnikud, naljarotid, üldse — kahtlane rahvas. Siin aga sõidavad hiljuti alles välismaalt tagasitulnud Logina perepoeg ja tema külaline pealinnast. Mine võta kinni, mis keegi mõtleb või arvab niisuguseid mehi sõitmas nähes! Linnahärrad seadsid siis asja nõnda, et selle aja jooksul, kui jalakäijad mööda karjamaid vingerdavat otserada teele sampsivad, kihutavad nemad juba ette. Seal lasevad aga kõik aeg nii tulist traavi, et vahemaa ka hobustega rongivastaliste ja nende vahel ikka tubliks jääb. Toimus nagu võidusõit aja peale. Ühtki otsest võistlejat polnud teel näha, keegi neile järele ei ajanud. Ent mehed teadsid, mis nad tegid.

Kui kutsar hoogu tasandas ja sarabani metsa vahele, talu juurdesõiduteele keeras, lõi Hugo Torma pilgu randmekellale. Siis sirutas oma heledas nahkkindas käe

ette, patautas vanale Loginale rahuldatult õlale ning ütles kaheda kurguhäälega:

«Kallid lapsed, papa! Sinä olethan voittanut. Kaheksa minutiga jaama eest Logina kopli alla... Tõepoolest! Lase hevosele nüüd veidi jalutada... Pantakaa sõit ja ajame sana juttu.»

Hugost poja keelemurre tundus isale küll veidrana, aga et poja sõnad olid talle sellest ajast saadik tihti kuulnud, kui Hugo pärast kaheksa aastat kestnud stuudiumit ülikooli lõpetas ja kohe põllutöoministeeriumi kuhu peale läks, siis katsus ta nüüdki aru saada. Vanamehe sõnades oli poeg, kellega ta varemalt mõnikord jankles, liigse rahakulutuse pärast talle etteheiteid tehes, riigiametisse minekuga otsekui tahtsaks või kõrgema sorti inimeseks saanud, kellele vaata et pista ühte kolmetaheline sonake risti- ja pärisnime vahele üht — ongi tõeline saks valmis... Muide, see vana Logina naljatlev unistus oli Hugo sõprade poolt tudenapõlves juba tõgemisi teostamistki leidnud. Tarvitses kord Hugo kord ainult konventi ilmuda, monokkel «Hukakoopas, ja — vonnitamine põles talle külge nagu paber. Tõrma a. emel hakati teda hüüdma «von Stormiks». Ja ega Huko — nõnda, soome moodi, kirjutas ta oma nime juunimäestumise lõpuklassist alates — seda ise pahaks pannud! Ühikooli hulgast lõppis kaasa, mõnele kehvenale «ellile» aga pörutas purjus pal pealegi, et teda tuleb tituleerida «Huko von Storm», aga mitte teisiti, võtku see mats teadmiseks... Nõnda teda joomakaaslaste hulgast vahel siis tituleeriti. Ning kes teab, kui «endused» oleksid «juriidiliselt» võimaldanud, oleks Huko Storm-Torma säärase kaunistuse oma nimele vahele ehk juba ka ära sanktsioneerinud, sest raha eest ei keelanud Huko enesele midagi... Kuid Eestis kahjuks aadliregister puudus, tõusikluše võsuvamad unistused ei muutnud viljaks küpseda. Need, kes ihalesid tiitleid ja aadlisusi, kes olid sääraseid asju juba vaikselt ette valmistanud, ei istunud peale juunipäevi enam ministri- ja direktoritoolidel... Ning Huko Torma, tulles juunis Soomest, paberite järgi agronoomide täienduskursustelt, see Huko Torma, kes uskus vaikselt iseennastki varsti võivat nimetada tiitliga, pidi kiiresti ümber kohanema, kui tahtis üldse veel kuskil asutuses pidama jääda. Mitte üksi et mees agronoomiharidusega häbenes liht-

saks põllumeheks hakata. Seda ka. Kuid see oli kõrvaltegur. Logina perepoega ja pärijat juhtisid tõsisemad kaalutlused. Sest kui kommunistid kord juba talude kärpimise käima lasevad, tekib küsimus, kus kuradi kohal on mängul piir? Kas ei tule end selle jaoks pisut liigutada? Liigutada oli aga temasugusel maaelust ja -toost võõrdunud isandakesel linnas palju vabam kui külaoludes.

Praegune sõit isatallu oli erakordne, sõit asja pärast, tarvilik. Juba enne kohalejõudmist tahtis härrastunud poeg oma talumehest isalt mõne küsimuse kohta selgust saada. Ta ei pidanud vajalikuks ära oodata, millal isa juttu alustab või uudiseid küsima hakkab. Niipea kui hobune sammu astuma jäi, algas ta ise kohe nõudvalt:

«Niin. Räägi nüüd, papa, mis tööväega sina tänavu siis talu pead ka?»

Vana Logina pani ohjad põlvede vahele, seadis end istmele serviti, nii et võis näha teed ja vaadata ühtlasi taha külaliste poole.

«Eks seni nagu ikka.»

«Lased sulasrahvale sunnuntai-aamulla... pühapäevahommikul söögipalvet ja — elate kõik... leplikult omavahel?»

Huko nihutas nagu pisut uskumatult oma pehmet kaabut kuklas, võttis hõbesigaretitoosi, pakkus sõbrale ja süütas ise. Vaiksele metsavahelisele teele jäi lehvimaa oopiumilõhnast raske suitsupilv.

Hobune puristas, pildus peaga vehkides suuraudade küljest vahutükke. Ja vana Logina kõhatas.

«Ja-jah, ei ole enam endised ajad, poeg,» möönis siis juuksekahle raputades. «Mis ennem, aastat viisteist tagasi, viga oli peret pidada või elu elada... Peremehe sõna teenijale, see oli nagu jumalasõna kantslist. Ütled, ja aamen! Aga nüüd?» Vanamees vangutas pead. «Hukas, päris hukas on see teenijasrahvas.»

«Kas nüüd just hukas,» tegid võõra laiad õlad kahtleva liigutuse. «Aga eks see kõik ulatu ruttu linnast maalegi!» viskas ta sigareti järsult käest.

«On nad sul siis aiva... puha veripunased või?» tahtis poeg täpselt teada.

Vana Peter mõistis, et poja pärimine ei tule tuulest. Sihuke mitmest koolist läbikäinud mees paljast uudishimust Logina sulaste-tüdrukute asja ei küsi. Ning

poolklemata esitas ta lühikese ülevaate oma tööperest. Moonamees — endine, vana Külma Sass. Poeg pidavat mäletama, kuidas Sass kord päästnud Hugo Tigase kuuja pulil käest, siis, kui Hugo veel koolipoiss olnud. Et Huko ei mäletanud ja sellest ägeda pearaputamisega kohe märku andis, jätkas vana Logina tüdruk Vallist. Kuid sellegi tunnistas härra Huko sama tundmatuks nagu oma elu päästnud moonamehe. Suiliseks — Allika lehvil poeg. Töömees läbi ja läbi, aga issand halasta, oma nimenel Annad kui peremees nõu, tema, poisinolk, tõi targem! Lugenud lehesabast või mõnest raamatut — kes teab mis kokku...

«Kuule, papa, kas see pole sama torpari... popsi poikonen, kes pressis linna kooli? Olkaa hüvä, popsivõsu — gümnaasiumil!» elustus järsku Huko ja pöördus külaliste poole.

«Ja-jah, seesama, poeg.»

«Huan tottal Mäletan, aasta või poolteist ta näljutas ood Tartus aragi. Ja kujutle! Skaudiks kippus koguni. Võeti ta oma rühma, näitasin siis, mis tähendab kesk-kool ja skaut... Ah-äh, ah-hää! Öppinud sulane on sul, papad!»

«Noh, nagu sa ise tead...»

«Kallapaa, kallapaa... Selle selliga sai ühes kirikutorust kord tehtud peent naljat.»

Et pideti mäletama, aga loobus, lõi käega nagu miski tahes meenutamise puhul, millel hetkel pole tähtsust. Ja nõnda jätkas isa, et kevadel, suiliste palkamise ajal, olnud naabrimees Mäe Tiit: sina, Logina, sa oled kindla meelega ja sõnaga mees, sa palka poiss ära ja painuta teda, puista sõklad ta kolust välja... «Noh, mina olen teinud, mis minu mõistus võtab, aga seda vitsa ei väina... Teiseks aastaks küll peletist oma majja ei tahaks!»

«Logina peremees loodab nähtavasti kuskilt paremaid sulaseid saada. Kas poolakaid või leedukaid?» viskas võõras nokkivalt.

«Ega kedagi. Need poolakad — ka töömehed... Mul ülemineva suve üks oli. Ainult et näita näpuga, nagu kurtummad.»

«Poolalaised panid matkustavad nüüd Preisimaa mõisatesse, ja asi klapp,» lõpetas kohe selle jutu Huko. «Liitler ise annab neile soojad kohad. Kes läheb mulda

tuhnima, kes mullatoidule... Niisugune on võitjate seadus.»

«Ja-jah, kahju küll!» nihutas end vana Logina rahu-tult. «Kuidas selle asjaga on siis? Mis siin, meie pool, saab?» uritas küsida.

Aga ei poeg ega ta kaaslane näinud seda kuulvat. Huko kummardus vastuse asemel pisut ette ja päris:

«Kas see... koolitatud sell on sul praegu kodus?»

«Jah,» laiutas vanamees käsi. «Või see on inimeseks nagu muud inimesed. Ütled, et lase jaama, noorpere-meis söidab... Aga tema: ei, peremees, mina lõpetan ise oma rukkvälja seemendamise. Tema lõpetab oma rukkvälja seemendamisel Ptüi! Poisinolk, kel pole muud kui püksikaatsad ümber säärtel!»

«Niin? Ja siis sina löidki ise täku aisade vahele, papa?»

«Mis sa teed? Igaühel töö käes, kedagi ära võtta ei saa. Muudkui, vanamees, roni ise pukki... Kui oleks, et endine aeg... Aga nüüd pigista hambad risti ja kan-nata ära! Rääkida? Ei, mis sa niisugusega räägid!»

«Paris punane?» näsis Huko sigareti otsa.

«Punasemat pole mina näinud...»

«Ähvardab?»

«Noh, kui sulane sinu põllu omaks ütleb, mis sa siis veel peaks tahtma?»

«Niin, niin, niin,» tuli poolvilistavalt Logina noor-peremehe hammaste vahelt. «Teil olevat homme siin maatööraha ametiühingu asutamine. See poiss mui-dugi on seal ka üks asjamehi? Jookseb ringi?»

«Kuuldi jah, et koosolek. Mina ei tea... Kas hakka-vad tõesti sulaste ühingutega jantima?» See jutt tegi Logina ärevaks. Ta vaatas mitu korda vilksamisi poja poole, et mis see nüüd sulaste ametiühingust räägib. Kuid poega huvitas miski muu, nagu näis. Isale tähele-panu pühendamata vahtis ta kaabut selga ajades harva-võitu metsa selle all kasvava tiheda võsaga. Nii sai isa mahti omakorda poega silmitseda. Hugo sõorjäs pägu oli endiselt priske. Vähemalt söömata ta seal hõimu-velled juures pole olnud. Kandiline, ablas lõug, kippus nagu veelgi ahnemalt ja himukamalt ette kui varem, kergelt kommis nina sõõrmed laienesid hingates nii, et neist paistsid pikad karvad. Aga, mis ime, poisil olid valehambad suus! Terve rida, ja samapoolsel meeleko-

lul veretas konksukujulise armi jälg, nagu oleks keegi kopsamuga ta pea kallal õiendamas käinud. Üldse see poiss, muhklik lapikuvõitu kaalikas, kippus vist juba paljaks minema, sest kaabuserva alt paistsid ainult mõned udemed. Selle paari aastaga on poiss kõvasti muutunud. Ilmegi on teravam ja validam. Ja see arm, mis näole ilu juurde ei lisa? Isa silm vaatas ja sihtis, ja hindas, kuni suu poetaski küsimuse:

«Kui sõjas sina siis oled käinud, Hugo?»

Huko Torma kinnastatud käsi tõmbas instinktiivselt kinni otsaesisele. Kuid varjata polnud enam mõtet. Ta naeris, nii laialt naerdes, et isa võis ära lugeda kõik ta mõtted valehammast parempoolsel igemel, tuli vastus:

«Juu, ihan totta... päris sõjas, jah...»

Vanamehe suu jäi hetkeks üllatusest lahti. Siis läbis tema kühm puudutus. End istmel kergitades ütles ta väga tõsiselt.

«Sa oleksid võinud kirjutada, vähemalt teatada...»

«Kirjutada!» naeris noor Torma vastu. «Ei olnud mitte mahtigi, enne kui...» Ta viskas raskelt käega, et jättagi see jutt. «Mets on sul ikka alles, papa? Maha muud ei ole?»

Mets? Eka mis valik liipripuid sai müüdud, kui sulle lõpuks meeldib raha tegime... Sestsaadik pole kirvest külge pannud.»

«Niin. Ja Maret on ikka kodis?»

«Kuidas mis. Ega ma kasuõde ilma sind pulma kut-sumata toht mehele panna? Ei, Maret on peaperenai-eks, nagu oli... Emast-vaesest ei ole ju midagi, sa tead. Temaga on ikka vanamoodi.»

«Mitte mingit muutust?»

«Ei vähematki.»

Noor Torma noogutas tummalt pead.

«Emaga on ikka vanamoodi» tähendas poja ja isa keeles seda, et Logina peremehe teine naine Reet, Hugo halvatud kasuema, ei olnud veel surnud... Rohkem sel-lest kannatavast naisest mehed harilikult ei rääkinud. Ega raagitud ka täna. Sest Huko Torma tundis elu sama hasti, võib-olla paremini kui ta elatanud isa, teadis kõrke. Milleks asjata päritleda? Istudes hetke vaikselt ja tehes end mõtlikuks, alustas ta uuesti.

«Jah-ah-soo, papa Tahtsin sulle... ütelda,» otsis ta nagu sõnu. «Pea meeles: see mees siin on minu sõber ja

ülikoolikaaslane Oskar Uiho. Tema on ministeeriumi revident ja ühtlasi ametiühinguvolinik... Rohkem ei ole kellelegi vaja... Aga seda, et mees on ametiühingu... tegelane, palun, papa, lase hästi talalt. Et see veel täna õhtul teada oleks tervel sinu tööperel, sulastel ja suulistel. Seda on vaja... Saad sa aru? On selge?»

Mis selles üldse ebaselget võis olla? Vanamees silmitses poega, siis võõrast meest pika, uuriva pilguga. Kuid tegi seda nii, nagu oleks vahtinud nende riideid või sigarette hoidvaid nahkkinnastes käsi. Poeg vaatas isale laia isandliku pilguga vastu, muigas. Võõras noor-mees rebis esihambaga oma paksu, pondunud alumist huult.

«Maamõõtja Kaldi teie vist tunnete, Logina peremees?» küsis ta lõpuks vanamehele silma vaadates.

«Ah Kaldi? Hugo vanamees konvendis või...? Miks ei.»

«Noh, siis tunnete ka mind,» tõmbas võõras suunurga kavalalt sisse.

«Ja-jah... Miks ei, miks mitte! Kui issand annab, näeme meest veel täna oma ihusilmaga.»

«Niin. Keda sina, papa, siis õhtuks veel meile oled kutsunud?» muutis teade Huko tähelepanelikuks.

«Ja-noh, kui ära kadunud poeg kord nägu näitab, kas isa ei pea siis rahvast kutsuma ja pidu pidama?» Vanamehe rind kerkis iseteadvusest. Ning pojalt ei oleks ka vähimatki olnud isa säärase tähelepanuavalalduse vastu, ei, mitte põrmugi, kui ainult mõned asjad ja ajad... Ajad — jah, see panigi Huko Torma kibeleva. Loper-guse otsaesise volti kiskunud, seletas ta kärmelt:

«Katsopas... vaata, papa, ajad on nadiks muutunud. Aasta-paar tagasi tööpoolest — ükskõik, kes tuli. Ei olnud klappi, tegid heraus ja — klaar... Nüüd aga? Paremini mitte kutsuda kui pärast välja visata. See kõik on pikk jutt. Ja sellest räägime sinuga eraldi, papa. Aga ütle nüüd, räägi lihtsalt välja, mis rahvast sa oled kutsunud?»

Kuigi Logina peremees oma koolitatud poja sõna enesele mõneti seaduseks oli teinud, ei meeldinud talle praegu see viis, kuidas poeg teda pinnis! Keelel kibeles tal juba mahlakas vastus, kuid uuesti seda meenutades, mis Hugo oli rääkinud oma sõbra kui ametiühingu-tegelase kohta, jäi ta vait. Pojal pidid mingit plaanid

... Ja kelle plaanidesse sa veel usud, kelle kavatsustele kuulad kui mitte oma laste, oma järeltulijate meelele? Viivitamatult ladus ta lagedale kõigi nimed, mida ta oli heaks arvanud kutsuda.

«Papa mehed?» küsis võõras aruande ära kuulanud mehele.

«Kõik tühild mehed. Kaitseliitlased pealegi,» lisas Hugo hooletult. Neid nimesid mäletas ta väga hästi, ei olnud ühtegi unustanud. Nende hulgas teadis ta sääraseid, kes olid aasta-teise gümnaasiumipinki nühkinud, ja keda lõtvusest tagasi isatallu vajunud, et sulaseid-tüdrukuid sundima hakata, mis oli kaugelt kergem kui õppimine. Huko naeris päris tujukalt, valehammaste vahel. Siis patsutas jalle kämbлага isa õlale:

«Kalla, kalla! Einoh, meie papa tunneb asja, Oss!»

«Hm, jah, nii, et jääb liiga vaikseks, et haige ka mees ja... Et poeg tuleb käima, kuidas siis mitte naabritega rääkida jagada...»

«Hm, tottal Ei, rõõmu vastu ei ole meil midagi, Oss, miks?»

«Hm, miks ei, miks mitte! Kui issand annab, näeme meest veel täna oma ihusilmaga.» Hukole mingi sõna, mispeale viltumise puhkes hirnult naerma ja kohe omakorda jättis lahti.

«Hm, Nelo uuesti mehele pole veel läinud?» küsis võõras mehele. «Hm, jah, miks mitte? Et puhkama minna, miks mitte? Et puhkama minna, miks mitte?»

«Hm, miks mitte? Et puhkama minna, miks mitte?»

«Hm, miks mitte? Et puhkama minna, miks mitte?»

«Hm, miks mitte? Et puhkama minna, miks mitte?»

«Hm, miks mitte? Et puhkama minna, miks mitte?»

«Hm, miks mitte? Et puhkama minna, miks mitte?»

nägusat talu või naise iseloomu, kellest alles oli tekkinud jutt.

Logina asus tõesti hästi valitud kohal. Maanteelt kerkivale voorekuljele pöörates, läbi noorevõitu metsa tulles ei rääkinud miski veel talu lähedusest. Niipea aga, kui mets sarapuupõõsaste reaga lõppes, avanes kõrgelt vooreharjalt lai vaade kogu talule. See oli ehitatud metsa äärde, pikale kallakule vastu lõunat. Vana rehetare, mille kambreid tänapäeval kasutati sulaste eluruumidena, toetus seljaga otse vastu kuuski ja kaski. Tagaplaanil, värava vastas, oli kahekordne vooderdatud ja värvitud elumaja, maitsekalt lastud veidi rohuaia sisse, mis algas maja mõlema otsa kohalt ilupuude ja hekkidega ning ulatus alla nõopõhja, kus läikles tiik. Vasemale jäi kõrge raudkivist müüridega laut, selle ühe otsa kohal, väikese etteastega, asus ait, teisel pool tall tõllakuuriga. Laudalakka viis keset õue algav kividest ja mullamätastest tehtud veotee. Kogu õue kattis paks, pehme muruvaip. Elumaja esine oli rinnakõrguse püsttaraga karjaõuest ja -köögist eraldatud. Elamuõue tasast murupinda lõikasid nelinurgi kruusatatud teed. Teederistil, keset muruplatsi, kõrgus ümar, mätastega loodud lilleklump, madala põetud põõsahäkiga ümberringi. Selle hekikese taga oli kruusatatud ringrada ning lilleklumbi südamikust tõusis vastu taevast ligemale kaheteistkümne meetri kõrgune raaga lipuvarras. Lippu seal vardas praegu ei olnud. See oli esimene asi, mida Huko Torma üle hulga aja koju saabudes märkas. Harilikult lehvis Logina mastis ikka sini-must-valge, kui tuli oodatud külalisi, olgu need oma pere liikmed või võõrad. Siin sõitis praegu ette nii omi kui võõraid, aga isa polnud lippu lasknud heisata... Ajad... Vanaperemees kobis vankrist maha, patsutas taku kaela, võttis vastu looma heakskiitva peanoogutuse ja avas värava. Siis istus uuesti pukk. Lipuvarrast möödumisel viskas Huko:

«Kas Loginal on interregnum või?»

«Ja-jah, eks ta ole seda kah,» vaatas vana noore otsa, nagu öelda tahtes, et küllap sellel aeg oleks talu rangid oma kaela võtta. «Jah, seda punast nartsu pole saanud veel tuua. Ja oma lippu... noh, sa tead isegi...»

«Linnas lehvisid mõni aeg kaks värvi kõrvu. Kiskump

et linnud kuskil,» seletas võõras, ilma et oleks aru saanud, kas nähtust naljaks pannes või heaks kiites.

Vankri veeres läve ette ja samal ajal tekkis rõdu trepilt ka perenaine Maret, mõni aasta üle kahekümne, heleda kahujuuksega tüdruk, kelle põõsast näo- ja keha helkles vastu nagu puhast piima ja verd. Valgete õuetega kaelpolse kohendades astus ta, nagu naerul, talutööle vastu ja ulatas kasuvennale, kes vankrist kõhu notkelt maha hüppas, mõlemad tõntsid, köögitöödest krabellard kätel.

«Pere tulemast!» hüüdis ta oma rinnakuse kohta õige kõrgel häälega.

«Jõudu, jõudu, õekene-perenaine!» pigistas Huko ta õmmaste kaksivartega käsi. «Kuidas siis on? Kas kanad kõik munevad ja kas vasikad kasvavad hästi?»

«Kui kõik muu lahkeks nii, nagu läheb vasikatega, mis siis viga oleks,» vastas Maret kasuvenna käeraputustele, pilludes lae juuksetuka alt pikka tõmmunahalt võõrast meest. Muldugi märkas Huko seda, ja tema «sõbrakonnatunne» oli kohe jaol.

«Vabandust, perenaine! Vabandust, Oss! Saage tutta-

herra Uiho ja minu õekene, Logina perenaine teie!» Nähtavast lahkusest meeldis talle võõrasõde ja ta ei tahtnud minelada.

«Päris pooleks,» ütles ta, pöörates poole, ulatas ta pealt kumbekalt oma habloontilise: «Väga rõõmus-ke!» Kui juures naeratasid ta sinised silmad nii sõbralikult, et võõras puht viisakusest tundis end sunnitud olevat midagi lisama. Et tal aga hetkel parajasti muud meelde ei tulnud, poetas ta kas sõpra matkides või vallatusest lause:

«Olge tervitatud! Teie ja teie lapsed, kes, nagu ma loodan, kasvavad jõudsalt...»

Õue täitis noore perenaise hele naer.

«Jessas, kui armuline see härra Uiho on! Või et kohe lapsed! Kas ma siis nii vana välja näen, et mul peavad lapsed olema?»

«Pardon! Mitte sellepärast. Ei! Teie olete noor ja värske nagu... noh, roosinupp. Aga perenaine ja lapsed, see on nii loogiline, kokkukuuluv, enesestmõistetav! Tõepoolest! Küll olen ma ikka puupea! Nüüd tuleb alles meelde, et teie härra abikaasa ei ole ju veel ilmunud...»

Teie olete tütarlaps-perenaine, perenaine-tütarlaps...
Tõepoolest...»

Maret pidi uuesti naeruga vastama. Kuid ühtlasi pidi ta sellise jutu tõttu meest ka lähemalt vaatama. Ning ta märkis rahulolekuga, et mees oli meeldiv: sihvakas, hea, tugeva kehaehitusega, ovaalse näo, tõmmu näonaha, sügavate tumedate silmade ja veidi pilkliku ilmega. Ainult huuled ja nina olid tal iseäralikud: justkui pondunud, eriti huuled, need niinimetatud topelthuuled, paksud ja lihavad nagu... Aga Maret ei tahtnud võõra mehe huuli vasikamokkadega võrdlema hakata. Ta surus muige suunurka. Kuid pani tähele, et linnamees kandis läikivaid säarikuid. Milleks sooja ilmaga küll niisugused kitsad ja kinnised jalanõud, kui Huko oli lahtistes, nahkrihmadest korvkingades? Või mis seegi temale õieti korda läks! Tema asi oli võõrad vastu võtta ja ära majutada.

«Ai-ai-ai!» ähvardas Huko sõrmega oma sõpra. «Kohe näha, et pea pruute täis!»

Juttu pruutidest tähele panemata astus Maret vankri juurde. Igal saabujal on ju pakid.

«Ja-jah, lapsed, võtame siis asjad ja lähme sisse. Siin... Kas Sass on kodus?» pöördus vanaperemees Mareti poole.

«Kuuldi sauna pool kolistavat,» teatas Maret.

Vanamees mühatas seepeale midagi laiskadest hädadest, kes siis seisma jäävad, kui peremees silma pilgutab, aga vaikis, avas vankri pukipõlle ja hakkas selle alt külaliste pagaasi välja laduma. Seal oli ilus veetihe kaitsevärvi ja pruunide rihmadega seljakott, mingisuguseid pehmeid asju täis topitud nagu seapõis. Siis tuli vaheldane nahkkohver. Kui peremees järjekorras kohmaka, kastitaolise fiiberkohvri juurde jõudis, millel olid kahed käevangud, kargasid mõlemad noormehed appi ja tõstsid selle vankripõhjast kohe rõdule. Paar väiksemat pampu ja portfelli korjas perenaine näppu. Ossiks nimetatu või härra Uibo haaras seljakoti. Nii suundus noorrahvas perenaise juhtimisel majja. Peremees poöras hobuse ümber, lasi tõllakuuri ette, avas laiad väravad, tagurdas vankri sisse ja asus siis ise hobust lahti võtma. Ta ei teinud seda hea meelega, vaatas tihti kõõrdi sulastemaja poole. Et seal aga keegi peremehe saabumist märkavatki ei paistnud ja

...tutt oli mingi hobune koplisse lasta, talitas kärmesti

Maret oli kinnitatud, avar ja meeldiv kui Logina. Kõik, mis oli majas, oli maja ka seestpoolt. Läbi ruumika koridori astuti nelinurksesse kotta või halli, kust olid välivad saali, elutubadesse ja peremehe kambri. Nurgalüppa vastu õunaaeda. Samast kojast viis ka trepp ühele korrale. Rõdu, halli, trepikoja seinad — need olid tapetseeritud, laed värvitud, samuti põrandad, laed olid maas pikad triibulised kodukootud riided. Tuba oli valge, nurgas lauakesega trümoopeegel. Laed olid valged, ainult petrooleumisuitsust pisut võimendatud.

Kõik, mis noormehed end koverkotimantlitest vabastades ja kumbud varna riputasid, teatas perenaine kohvrisse mahutades ja käsi puusadele kergitades kodu-
...oli.

«Huko tuba on tema jaoks valmis nagu alati. Külaliskohvi kohvri ja kummardas. Lakkuslärkutes ja heast...
...kõrvalt. Noh, Huko ehk on nii lahke ja jultunud kätte. Mina pean nüüd kööki. Aga...
...pärast palun härraseid alla tassile koh-
...»

«Tema perenaine,» kopsutas härra Uibo...
...kõrvalt. Noh, Huko ehk on nii lahke ja jultunud kätte. Mina pean nüüd kööki. Aga...
...pärast palun härraseid alla tassile koh-
...»

«Pärast, kui on papsiga räägitud, sätime nii nagu vaja,» tähendas neid toiminguid lõpetades Huko.

«Sul siin ju päris mõisa elamine,» tõi nüüd võõras oma imestuse kuuldavale.

«Küllä! Mis sina siis arvasid? Et Logina on mõni kandikohake, mõni näljatalu,» naeris perepoeg hääle-
...kalt. «Tead, Logina on kolmsada aastat vana koht...
...Juba poola-aegsetes kirjades mainitakse. Ma lasin järele

uurida.» Ning ta hääldas uhkelt ühe ajalooprofessori nime

«Nii. Või nii!» vaatles härra Uiho maja.

Nad võtsid oma väikesed käsikohvrid ja läksid trepist üles. Perepoeg astus ees, närtas külalisele teed. Ning trepil, kus nurkadesse hakkas juba hämarust kogunema, meenutas ta veel kord iseteadvalt, kui vana, kui põline on Logina talu — palju vanem mitmetest mõisatest ümbruskonnas, ja et selles igipõlises metsatalus on, nii kaugelt kui ajaloo andmed lubavad tagasi vaadata, elanud alati kõvad, julged eesti mehed, isegi orjaajal.

Oskar Uiho vaikis, astus mõttes talle näidatud tuppa.

Vanad perekonnad degenerereeruvad, vilksatas tal läbi pea. Põliselt jõukal Logina peremehele ei ole rohkem lapsi kui üks poeg. Tema isal, tihti puudusega võitleval vürtsipoodnikul, kes põlvnes käsitöölise perekonnast, oli neid aga viis. Esmakordselt tuli tal meelde eneselt küsida, et miks siis Hukol ei ole õdesid-vendi, miks Logina peremees, see põline päristalu omanik ja jõukas mees, oli võtnud majja kasulapse, teinud sellest koguni perenaise? Jaa, teadagi, perenaine on voodihaige... Aga millest küll haigestuvad nii parandamatult jõukate talude perenaised? Mis mured neid murravad...?

Oskar Uiho tundis omajagu elu, ta oli üht-teist õppinud ja inimesi näinud. Aga seda, missugused on rikkaste mured, missugused mahamurdvad haigused möllavad just nende ridades — seda ta ei teadnud. Ta imetles endamisi kaasvõitleja Torma kodu, tema isatalu nägusust ja vägevust, selle põlisust kui ka jõukust, pidi aga talus enne mitmed korrad käima, kui hakkas mõistma siin elavaid inimesi, nende vaimu ja elulaadi — seda, et ei ole rikkagi luu ja liha üksi lusti täis. Kuid siis ei huvitanud teda enam vana talupere tervise küsimus...

elle hauduva vaikuse, mis heinakuhja juu-

tes tekkis ja veel lõuna ajalgi ahvardavalt ümber laua
nõutud, lõpetas peale lühikest puhkehetke Maret. Lah-
...alt nagu palve alt tulnud päike saatis ta
...heal meeleolus ja suure hooga tööst
...olnud poolikuks jaetud Maretile käsu-
...ta Lainele kohe korvid pihku, naeratas
...lühikult, lubas varem kogugi lasta, kuid palus
...daga ole-
...kõhkle... külmade tulemas. Nii kauris
...hüüdes, kandis karjakõõki puid ja vett.
...mestis noort peremest, kes nagu värten lasi
...vabalt, kumandas kord Almat, kord selle
...aega leidis temalegi nalja-
...hüüda. Ja muudkui veeres, veeres jälle — kas
kuul või piimakambri poole.

Külalised külalisteks — igas majas on perenaisel sää-
rauel puhul siblimist, tõttamist, närveldamist. Aga
Maret, see ei tormanud ega kärsitsenud. Asjaliku kär-
nusega, toimekusega, nakatavalt hea tuju ja ergutava
hõnaga, ise ümar kui pallikene, ruttas ta paigast teise.
Ei, ta koguni lehvis nagu vana heal järjel, laialt elama
harjunud suure talu hing ise igal pool, kus midagi teha
või seada leidis, hoides nõnda oma kaks kätt korraga
justkui kaheksa või kümne töö küljes. Ning Laine
müdamest käis kahetsev turgatus läbi: kas seesuguse
silm läheb peatuda sulaspõisil?! Sellele Maretile oleks
nagu ühest talust, ühest perepojastki vähe. Ta ei tee ju

tööd, ei talita, ta päris lendab ja lehvib! Ning kõik kujuneb tema käes iseenesest, vabalt, peaaegu ilma vaevata. Kas Karli kallal nokkimine siiski ei olnud asjata? Laine õppis selle õhtupooliku jooksu, koduste talituste juures, Maretit peaaegu austama, tema perenaiseoskust kõrgelt hindama. Ainult nood läbi põõsa nahtud põgenevad soome sussid ei tahtnud kuidagi ununeda, segasid teda ühtevalu.

Õhtu eel hõikas perenaine oma päevilise kööki, kus oli lauanurgale valmis pandud praeliha, sülti, saia ja head petipiima, ning sundis sööma. Andku nüüd Laine-kene andeks, et teda on täna nõnda taga aetud. Aga rohkem perenaine teda ka ei vaevavat. Laine võivat minna. Ainult, lisas Maret naeratades, kui Laine tahab ehk Loginale sauna jääda, siis jah, olgu hea...

Laine tänas söögi, samuti ka sauna eest. Mida veel! Kui ta ennist oli ise Karlile Maretit ette visanud, pea ei või siis see kõigega mängeldes toime tulev Logina hing irvitada, et näe, mõisaplika passib poissi... Ta lükkas saunamõtte kindlalt tagasi, tõmbas jaki õlgadele ja seadis minekut. Aga Maretil oli vist väga suur tahtmine talle oma tänulikkust näidata. Ta haaras süldikausi, keeras selle paksu paberisse ja peaaegu toppis Lainele kaenlasse.

«Vii isale maitsta. Ega teil suvel sülti keedeta!»

Muidugi, kes see suvisel ajal sülti! Soe ju, läheb veele, vaidles Laine. Aga võimatu oli Maretit lahkust solvata. Niisiis kõndiski Laine Loginalt minema, reha õlal, süldikauss kaenlas.

Kõmpides mõnusal selga paitavas, päikeses kodu poole ja vahtides oma kentsakalt karglevat varju künklikul teel, pani Laine korraga tähele, et ta käib inetult, mehelikult, pika ja isegi hüpleva sammuga. Paratamatult meenusid talle uuesti Maretit välkuvad sääred, ta sussides jalad heinamaal, siis õuel, treppidel. Kuidas need libisesid, sujuvalt kerkisid ja kergelt maad puudutasid! Otsekui veeretades täidlast tüdrukut paigast teise. Ta ei tahtnud ennast Maretiga võrrelda, õieti ei saanudki võrrelda, sest Maretit lahtine käsi, tema hoogsus, tema sõnadest väljalööv koolihõng käisid kaugelt üle nurgelise töötüdruku liikumisest, sõnast või jalastestki. Mis Maret toimetas enesestmõistetava lihtsuse ja kergusega, seda tegi ta ise kohmakalt, pinguta-

tult vol jõuga. Kui Maret veeres, siis tema — ta kargles nagu hurukas. Seda tõendas praegu purevalt vari. Või kas tal seisis üksnes käimises, varjus? Vari on niisama, see annab tuletada meelde, paneb mõtlema. Kes teab näiteks, kas tema, Laine, seal heinamaal nii ilusasti ja vabalt põõsa tagant ära lipsata oleks osanud, kui tegi seda Maret oma sussides jalgadega. Kes teab, ehk oleks tema, Laine, perenaisena kaugelt vaenulikum olnud tüdruku-päevilise vastu, kes töö juures hullab poisiga, rüübab nega, edvistab ja sõitleb, nagu oleks tal mingi õigust koidelda. Kes teab... Seda suure talu inimese enesevalitsemist ja teiste kohtlemise oskust tal igatahes ei olnud mis Maretil. Maret nähtavasti valitseb ennastki sama libedalt ja osavalt nagu teisi, teenijaid või töötajaid. Tema aga, tema käib, süda näpu otsas, nagu vauke rumal plikakene ja rapsib järske poisisamme... Ah, jagan seda Maretit kõige oma süldikaussiga, käe...

Täpiku lähes, seal, kus jalgrada jookseb risti üle maantee jaama poole kula poole, sattus ta ootamatult kokku Valliga, Loginaga, Logina Petri tüdrukuga, kes olid veendunud, et nad pole kodus oma hargi otsa astunud, jalgadega põlv allas toas kenkama. Vallil oli luud karmid, karmid karmid kaenlas. Laine jäi imestusse.

«Mida sa vahet ei kavatsetanud ka teine, roosakirjus atakleht, pika ja tugeva juuksepatiga piiga, kelle juuksed olid nii lühikesed ja kellel paremas jalas oli paljas kott, vasemas aga lahtine kaloss. Seesama jalalaba kandis ka mähki, ning tüdruk, kenksanud kraavist teele, püüdis seda üles tõstes seista nagu kukk ühel jalal. Et see tal aga hästi korda minna ei tahtnud, pani ta haige jala vandesona kinnitusele maha ja pahvatas jultunult:

«No mis sa vahid? Ega ma pea peale kukkunud ole, et mul kui jalg vähegi kannab, jooksen Loginat orjama! Mul kaks nädalat aega veel põdeda. Töö juures juhtus, peremees maksab.»

«Valli, kuule, kas ma seda! Mul on hea meel, et sa jälle jalul oled.»

«Sa tuled Loginalt, ma tean.» Tüdruku rahutud pruunid silmad uurisid Laine umbusklikult. «Sina nüüd muudkui seal seisadki.»

«Imet! Mul põrsaste eest päevad teha.»

«Mis pörsapäevad, ah!» Ta kenkas nüüd usalduslikult lähemale. «Tead, sa ära tee Loginale neid päevi!» Ta lai suu kollase nahaga näos tõmbus kõveraks.

«Miks?»

«Miks?»
«Miks ja miks!» kissitas Valli silmi. «Tänane oled või!» Ta nihkus veelgi lähemale, vaatas ringi, nagu kardaks, et leplik neid kuuleb. «Jutud käivad, et vanu võlgu ei tule enam maksta, et need lähevad kõik kus kurat. Sina ära tee päevi ja — valmis. Tead, mina Loginale tagasi ei lähe. Praavitan jala välja, võtan oma raha ja — jumalaga! Käisime linnas arstil, ja tead, mis me tõime... Jumala uue vene singeri, päris poest, ja kui odav. Enne olid singerid oma mitusada krooni... Nüüd hakkame emaga mõlemad vuristama. Tööd praegu on, ja mis see peremehe teenimine! Loginal on raske. Inimesed ka niisugused-naasugused, käivad justkui küünarpuu kõhus, pead püsti, kõrkust ja upsakust täis. Et keegi ka sõna nalja teeks või laulu lööks... Tead, igav talu! Ei meeldi!»

«Ei saanud perenaisega läbi või?»

«Perenaine!» Valli naeris. «Maret ka mõni perenaine! See on näitusesälul! Et vaadake mind, kuidas ma astun ja istun, kuidas ma rassin ja rabistan, nii et vagu taga! Ise aga muudkui kraaksub tüdrukute peale: tehke seda, tehke teist. Tead, Maret ei koori ise mitte kartulipabulatti...»

«Tal ju selleks karjapiiga,» arvas Laine.

Valli Kruup oli Laine kooliõde, ja Laine teadis, et Valli juba lapsest saadik liialdab, alati palju räägib ja suurendab, ise aga majatalitustes saamatu, koguni käpard on. Ema ja tütre Kruubi kodune elaminegi tõendas seda. Tema sõnu päris tõsiselt võtta ei saanud. Aga et jutt oli juhuslikult jooksnud just Mareti peale, kelle ümber kogu õhtupoole tungalles ta enese mõte, siis viskas ta vastu:

«Noh, Vallikene, Maret kõrval oleme meie nagu kanad takus. Et Maret ei oskaks või ei teeks, seda nüüd küll ära ütle, Aga mis inimene see Maret muidu on, eks seda sina tea kindlasti paremini kui mina.»

Selle vastu, et Maretel on lahtisemad käed kui neil Lainega kokku, Valli ei kavatsenud vaieldagi. Ta aihnult naeratas kõveralt, enesega rahul, et oli saanud teist tõmmata. Oma rabistaja iseloomu tõttu ei läbenud ega

... ja Muretti ka sügavamalt iseloomustama hakata.
... lühikelt;

... ja see vana Peter... Neil on
... Keegi ei räägi
... Alnult kui perenaisel, heal inimesel,
... siis see olevat rääkinud... Aga
... Loginal veidrikuks läinud, muudkui
... Tead, Loginal el-
... Teenijatki aetakse teinekord
... et peab ajama, et suure talu vurhv-
... Ja see kõige kõvem vurhvilööja Maret just
... Kohe harjas, kui
... Mis inimene niisugune! Oleks
... kust leitud. Aga
... Tüdruk-
... »

Laine tõuketi paallanilaga teekruusa. Kui ta Loginalt
 kuulis muljeid meenutas, tundus, et Vallil võis mõnes
 hetkel olla Väga soodne hetk oli juttu veelgi
 keerulisemaks peale pöörata, mis Laine huvitas. Ja
 see teigi ta end mõistmatuks.

*Sunnari jafnast af vöta líkkaði kinnu, mis sel Maretil viga

... Noh, tend, Maret pole ei see ega
...

Maailma muutub üha enamaks "laineid", see tähendab, et lained nii tõusevad kui ka langevad. Teda julgustab Võib olla nimetasid teda "laine" mooduliseks. Laine Marie tead, lainedki, täna lained on muutunud, nad on oma mõtte ja vaikselt muudugi. Lained ja kord see kasvav inimesed ei näita välja. Lained nagu see rohmakas Valli, kes ütleb rohkem, kui see mõtlebki. Aga eks igal ütle misel ole ka põhjus. Laine muheles kavalalt.

«Ah, Vallikene, sina seal Maretiga ehk poiste
püüast...» Ütles, aga ise jäi hirmunult ootama, mis
teine nüüd? Kas koguni ehk solvub, sest Vallit ei võinud
kunagi teada. Kuid Vallikesele oli kõik lihtne.

«Mis poisse seal, Laine! Karl? Sellele on minusugune uhk. Mitte et tuleks lõmpsimagi, oleks muidu poisi moodi... Arvasin ka, et Maret, nagu räägitakse, tead. Aga,» Valli jäi esimest korda kahtlema, «kui ütlen, siis valetan. Sel poisil on pea maailma asju täis, mitte tühjaid.»

Laine pidi kergendustundest ohkama. Aga kohendas ainult oma kausikest kaenlas ja tõmbas hinge. Ei, Karl pea ei olnud sugugi ainult maailma asju täis. Karl, oo, kui hästi Karl linnulaulu järele tegi ja kui osavad olid ta karvatupsudega sõrmed! Kuid seda polnud vaja Val-
lile...

«Kus sa nende kaskedega nüüd luukad?» jättiski ta Logina-jutu sinnapaika.

«Tead, pritsikuuri. Kuuris saab täna tantsida. Poisid palusid, et Valli, muud asja sinust praegu ei ole, kasi kuur puhtaks... Lähen harin ja ehin seal veidi...»

Päike oli üsna madalas. Laine seadis end minema

«Tead, tule ka õhtul! Ma tõin linnast tädi käest uue laulu...»

«Noo,» huvitus kohe Laine.

«Tahad, ma laulan sulle?»

Laine kõmpsis ennist kaunis roidunud liikmetega kodu poole. Nüüd korraga oli väsimus nagu pühitud. Laul, mitte ainult laul ei pannud Lainet oma väsimust unustama. Aga sedagi ei olnud Vallil vaja teada. Ja nii need kaks kooliõde seal lepiku ääres püstijalu siis uut laulu proovima hakkasidki. Valli ütles sõnad ette, ajas viisi, Laine püüdis järele ümiseda. Laul oli lihtne ja kerge, hakkas ruttu. Kui Laine viimaks minema sai, kumises ta pea uuest viisist nagu huvitava külalise jutust.

Külalisi, jah, külalisi ei oodatud mitte üksi Loginal.

Heistre asunduses — vana karjamõisa asemel, mis seisis nii poolel maal jaamast külasse, teeristil nagu paljud kunagiste feodaalhärrade pesad, valmis iga nelja taevakaare sihis orje karistama — käis pikk, ettevajanud ölgadega mees mitu korda jaama poole vahtimas. Viimaks, kui rongivastaliste vankrilõgin juba küla kanti vajus, jalakäijaid aga teel nähtavale ei ilmunud, hakkas mees ise astuma sinnapoole, kus üle põldude viiv tee varikusse nagu rohelisse müüri kadus ja kust ta kedagi näis ootavat. Ta oli töö juurest tulnud, koduselt riides: paljad saapapöiad jalas, sinihall määrdunud pluus seljas, meistrimehe nokaga müts peas. Käes keerutas ta parajat raudkangi nagu keppi ning ümises minnes omaette, mida vanemad inimesed tihti teevad.

Ta läks ruttamata, jõnksuvalt, põlved pisut kõveras, peatus vahetevahel nagu iseendaga nõu pidades, vaatas

stuna, kus koharas ümber endise mõisapargi riis-
töökastid asunikkude Tihe, Lohkva, Otsa ja teiste
ditud hooned, mis külla suunas, kust paistsid Tigase ja
eduleva uppuvad talumajad, ning pöördus lõpuks
tagasi, mille jalamil vastu metsa kõssitasid Leht-
ta, Junde, Tiudi ja nendesarnaste popside tarekesed
toetuna, põllukraavi äärde. Siin oli endise mõisa-
pargi puit, mis aga Tigase Reinu valduste külge liide-
bena veergas ristlikukants tühjade rõuguredelitega.
See võeti veel kord pilgu ümberringi, astus söödile,
mis kangi ja lõi. Raud löikas pehmet mulda nagu
— kangas kangutas augu laiemaks, lõi uuesti, kangu-
tas jälle, lõi ja lõnksutas kangiga — kuni auk oli pealt
— kangas kangutas jälle poole maa sees. Siis laskus
olev, kummardus ja ajas käe auku. Varsti töid jäme-
dud hõltsid sõrmest sügavusest nähtavale ilusa kollakas-
põhja mulla.

...vi, arvutangi,» pomises mees endamisi ja hakkas sõnadesse olatava kohta, kuhu uut auku lüüa. Maad

(1) I kanta tee poolt lauluõmin.

1. *How much time do you spend on the Internet each week?*

... ja kinnitab, et ta ei ole kunagi rääkinud, vaheldades teadeteid, et ta ei ole nõustunud, kirjutas siirgisi, silmas pidades, et ta ei ole, vahetades, hõlpsas sadulast ja hüüdis

Jõudu, seppemüü Otsid kulda või?

Alis kuulda! Ma uurin, et kys savi,» ütles vanamees poolvastumeelselt.

I'olsi nāgu naeris.

•Kas mitte pigem mulda — maad? Seda Tigase
muute head ja rasvast maad, sepaonu?»

«Ninatark,» porises sepp, kõhatas ja lisas siis järsult, otsekui hammustavalt: «Eks tule, jah, seda maad, jah, maadki vaatama hakata...» Mõtles veidi. «Küllalt kauget vahitud,» urises edasi, pahane, et teda tema uuri-
mistöös segati. Aga hõõrus siiski käed vastu pükse puh-
taks ja tuli teele.

«Einoh, egas mina! Meie isa ka nagu munas kana, muudkui kõõrutab ja käib ringi, et ei tea, kuhu silm peale panna...»

Noormees pakkus suitsu. Hakati koos asunduse poole liikuma.

«Peale jah — muud midagi!» jätkas sepp rõhuga. «Mõnedel, näe, talud ja mõisaväljad käes, teistel jälle — et hing niidiga kaelas. Kaua me nalja teeme? Viienda ja seitsmeteistkümnenda aasta asjad tuleb lõpule viia. Nemad on meid küllalt, oma võimu ja väega... Nüüd võtame kõri pihku, nii et...» ja vana sepa sõrmpulgad klammerdusid ümber kangi, nagu oleks ta näidata tahtnud, kuidas kõrist kinni kahmata neil, keda ta mõtles.

«Arvad sa?»

«Noormees, päike tõuseb hommikust!» viskas sepp tõredalt. «Kurat, kui oleme hääletanud, kui on Moskvas vastu võetud, egas nüüd enam ei mängita...»

«Tore ta oleks. Aga mina, näe, lasen muudkui vana lauluga ringi:

Statistika näitab, et elul pole viga;
ühe näo kohta tuleb meil pool siga,
õlut ka, nii umbes viis-kuus aami,
iga mehe peale poolteist daami...»

laulis noormees kiusavalt, mingil veidral, omatehtud viisil. «Priske, eks ole? Paar kuud varsti uut elu, minul aga puha endist viisi. Statistika — palk ja malk...»

«Sina oma tistikaga. Saada need kojamehed kuu peale ja hakka tööle!»

Ants, Kopli Saamu vanem poeg, lõpetas paari aasta eest põllutöökooli. Aga et kõik kohad kinni olid ja ta talunike juurde eestõliseks minna ei tahtnud, hakkas Põllutöökoja Raamatupidamistalituse korrespondendiks. Elas isakodus, aitas kümmeaastasele vaatlustalul raamatupidamist korraldada, saatis andmeid Tallinna, sai mõned kroonid kuus taskuraha — nagu ta ütles — ja väntas ise oma tööd pilades ning pilgates mööda valda ringi. Sest selle statistika näitude järgi, mis ametlikult avaldati, tuli tõesti nii välja, et elul pole viga... et maakohas võib ühe sendiga päevas ära elada, kuigi pakk suitsu maksab kakskümmend ja rohkem. Et see kõik läbi ja labi võlts oli, seda nägi Ants iga päev omast käest ning sellepärast ta ennast ja oma tööd naeriski.

«Aga saadangi! Kui kord krunti juurde saab, läheb lahti! Mis asja! Pakuvad mulle esimoonaka kohta, aga

ma tahan näidata, et Kopli-poiss kõlbab agronoomiks...»

«Tuge, Mis sul muidu neist koolidest ja vaevast?» Sepp vaatas veel kord tagasi jaama poole. «Mihkel pidi tulema...»

«Ei, selle rongiga ta küll ei tulnud. Ma just jaamast. Aga Logina agronoomihärra sõitnud, poisid teadsid rääkida.»

«Noo? Mis see siia?»

«Eks nende mõis oota ka maamõõtjat, mis muud. See mure...»

«Vaata aga vaata,» ütles sepp. «Noh, ärgu nad muret — ku — küll me mõõtmisega isegi toime tuleme... See Tiandi sõot seal, maa nagu siid. Muudkui lõikame...» Ja jättis ütlemata, et ta oma poega Mihklit ootas just ootuti maa-asja pärast koju, nagu ootas ehk Logina Peter oma. Loginal ja Tigasel, neil tuleb loobuda — ja teadagi pole see kerge. Vana sepp Külm tahaks võtta — aga on selle võtmisega muret. Või mis sellest rääkida!

Nad olid jõudnud esimese aia äärde käänakul. Sepp lookus rinnukile aiatarale, toetas käsivarred vastu latti ja hoidis naabrile, kes aias heinaprahti kokku pani:

«Näe, ei tulnud...»

Rihm, kõhutu ja kerge kondiga mees, lõi reha vart-põlt maa alla ja, pannes oma käsi varrukais käsivarred tehaelt poolt taralalle, jäi nõnda sepa vastu seisma.

«Mia seal teha? Proovime ise.»

Kõneldi maamõõtjate koosolekust.

Sepp parkunud käed vajusid nõutult rippu. Ja imelik oli vaadata, kui abitult see tugev, kuigi juba kuuekümnepäevane mees, kes oma kogu ja jõu poolest näis võivat kas või härjavärsi sülle kahmata ja üle tara visata, seal seisis. Isegi ta hallivõitu nägu, mis kindlasti oli näanud enam ääsitule kui suvepäikese paistet, vajus pikaks.

«Aga juhataja peab meil olema!»

«Leiame,» arvas Rihm.

«Sina ise?»

Rihm ei mäletanud, millal ta viimati koosolekul käis, hulga inimeste ees suu lahti tegi. Võib-olla juhtus see mõnel valimiseelsel, kus tuli sõnelda erakonnameeste häälemangujatega. Aga see oli aastaid tagasi, ja nii tundis ta end üsna ebakindlana. Mis sa teed, kui järsku

ei tule parajat sõna suhu? Riku terve asi ära. Ei temast küll juhatajat saa, seda mitte!

«Kurat!» kohmas sepp pahaselt. «Et sellest seltsielust ka osa ei taibanud võtta. Kuluks nüüd marjaks ära,» kratsis ta lõhkise esisõrme küünega ninajuurikat.

«Mis seltse meitel siin! Põllumeeste selts — selle pukis istus Tigase. Tõukarja selts — see oli Otsa püksitaskus. Haridusselts — seda kamandas Silbri kapral. Puha peremeeste värgid. Vaese elu vassis kui tuli toores puus... Meil tuleb oma seltsid alles teha. Ja siis vaadata...» naersid Rihma veidi vidukil silmad kaabuserva alt. Tal ei olnud kunagi ruttu oma mõtte esiletoomisega, kuigi muidu oli kraps, viiekümne ümber mees.

«Aga Karl? Allik!» torkas vahele Ants, kes seisis, ratas käekõrval.

«Jah. Koolis käinud mees,» vilksas Rihm terase poisipoole, kes tema mõtte välja ütles.

«Näpsakavõitu... Hammustab kergesti — sõnaga.»

«No-noh, on ta sind siis ka... hammustanud?» naersid jälle Rihma silmad.

«Mind, valge väljas! Mehed räägivad.»

«Mehed? Eks peremehed, kelle hobuseid sa rautad, räägi. Aga seda parem. Sulasel on selgroogu. Las tõmmab ka koosolekul. Teeb teisigi julgemaks. Ega me tukkujate ühingut asuta. Meil tuleb kõva tööd, küll näed. Allik õiendab noortega, teeb sporti, päris hakkaja mees. Eks ole, Ants?»

«On. Üle prahi poiss!»

«Noh, siis peaks temaga rääkima... Pea, sina, Ants, ütlesid, et Logina tuli jaamast... Mul siin talle üks ratas teha. Kui võtaks selga ja teeks õige asja, mis? Kuuleks ja näeks.»

«See ramp on raske viia.»

«Ah mis,» süttis sepp ja keerutas oma kangi. «Rattakese viib veel ära, vankrit ehk enam selga ei võta.»

Rihm ei vaieldud vastu. Ta ütles ainult, et õhtul tulevad külanoored pritsikuuri juurde kokku, et võiks sinnagi sisse vaadata, poiste-tüdrukutega rääkida.

«Ah seda kolu küll!» kirus sepp oma pead. «Justkui tühi toober. Mihkel rääkis sellest juba läinud pühapäeval!»

Rihmale see naabri eneserooskamine ei meeldinud.

Ühanded kõvasti kokku surutud, vaatas ta teisele tükile «...»

«Ala üha enam kirud, Ludvi. Kiru parem seda elu, mis sulle antud on. «Vaikimise ajajärk» — vaat mis! Elu on nagu rünnak, mis ninagi nuusata, vaat mis!» ütles ta peaaegu hoolikult, südamlikkusega. «Elu, jah...»

Nii jõudsid nad ringiga jälle endise elu ja vanade sõprade juurde...

Kodan Ludvi, Logina sulase Sassi lell, oli poisikesest peate sepa käealusena mõisast mõisasse rännanud, kuni ta ema Esimest maailmasõda Heistres sepakohalt ära võttis. Teisel sõja-aastal mobiliseeriti ta sõja tsaariväkke ja saadeti Rumeeniasse. Naine jäi vabaks poisiponniga maha. Mees pääses seitsmeteistkümnenda aasta algul koju käima. Kuna varsti selle järel puhkes revolutsioon ja algas lagunemine tsaarivõimedes, Ludvi aga eelistas sepavasarat püssile, siis otsustas ta endale töökoha kõrvalise sepa juurde ja kuulas murelt kaugelt, mis tol ajal maailmas tehti. Kuid aja-vaanul mõjul kujunes Ludvist siiski üks neid mehi, kes pidi kaheksateistkümnenda aasta sügisel Heistre mõisast ära võtta õritasid. Kodanluse väesalgad tulid vahele ja Ludvi kadus jälle Heistrest. Kui viimaks peale kodu-ööda kodanlus oli sunnitud mõisamaad ära jagama, ei jatkanud Ludvit ka punasele Heistrest minna. Alles juba seiskakümne peale viisati talle käsitöölise krundike. Aga vahelpeal oli sepa kodu võõra mehe krunti arvatud, rüüstatud maha muudetud ja laiali tassitud, nii et Külmal, kui ta lõpuks Heistresse tagasi kolis, tuli alustada kahe palja käega. Peale mõne võtme ja vasara ei olnud midagi.

Umbruskond aga vajab hobuserautajat. Sõiduriistu ja veovahendeid pakuti togida. Mõni niidumasin, looreha või sahkki tahtis kordaseadmist. Tööd oli, aga puudus koht, kus seda teha. Ludvi hakkas nuputama. Tema krundi nurga sisse olid jäänud mõisa vana piimakeldri varemed — äravarisenud võlvidega müürid. Kelder oli ehitatud vastu oja ürgoru perve. Esiseinas oli lai ukseava, tagumine peidus maa sees, müürid kõvad, kivi-põrand hea. Töölakuuri juurest, mis oksjonil maha müüdi, õnnestus tal lammutamistöö eest saada paar suurtükki. Need veeti kohale ja vinnati müüridele. Raudtalade peale seati latid ja nendele siit-sealt lõhu-

tud hoonete juurest korjatud katusekivid. Valitseja-maja äravedaja kaest õnnestus tal töö eest saada paar suurt akent. Needki viidi raudtaladele. Kividest ei jätkunud korralikuks katuseks ja lakke seatud aknad ei jõudnud maa sisse kaevatud ruumi valgustada. Kuid müüride vahele sugenes ometi midagi keskkohast vihmapidavat ja valgustatut, mida Ludvi kellegi naljahamba järgi hakkas nimetama «ateljeeks». Poolpime ja niiske ta oli, aga vähemalt katusealune — kuigi ka katusealune ainult suhteliselt, sest ülalt ajas vihma kui ka lund sisse ja mööda kiviseinu nõrisesid sadude ajal veeojad alla. Aga see ei teinud viga! Vaja oli riistu. Möisa sepikoja alasi leiti Tigase Traadi kuuri alt. Et see oli ostetud vaid ahnusest, õhinaga möisa varast midagi tõhusat vähese raha eest kätte saada, kauples Külma selle peagi välja. Alasi veeti «ateljeesse» ja pandi koos oma raske tammepakuga valgemasse kohta maha. Nüüd võis juba vasarat kõlksutada. Ja seda Ludvi esimese meeleheaga tegigi. Kuid külma raua kõlksutaja pole veel sepp. Sellest ajast jäi talle ainult kahemõtteline hüüdnimi «külmassepp». Asunik Lohkva käest sai Ludvi vana jalgratta-risu. Ta võttis esiratta ja tühe vända maha, raami aga asetaski müüri äärde tehtud alusele. Tagaratta rehvil jooksvast rihmajupist, paarist plekki-tiivikust, rattakesest ja nahatükkidest tegi sepp lõõtsa, mis pedaali asemele pandud vänta keerutades andis kaunis tiheda õhuvoolu. Lõõtsa suu ette laoti kivilahandikkudest sile alus. Sellele sillutisele paks plekk üles-taotud servadega ja — ääs oligi valmis. Nüüd võis raua-tüki juba hõõguma ajada, väiksemaid isegi kokku keeta.

Nii algas Ludvi Külma iseseisva sepana, käsitöölisena. Esialgu oli raske. Äärmiselt. Kruustangid ja suure vasara, mis olid talle jõukohased nii rahakoti kui kaalu poolest, leidis ta ühel päeval vanakraamiturult. Ajas ostu kotti ning viis turjal jaama. Jaamast mitu kilo-meetrit seljas koju. Ta oli riistad küll kergelt kätte saanud, aga rasked olid nad tassida, nii rasked, et kui mees keskool kohale jõudis, vajus ta alasipaku kõrvale maha ja jai sinna värisedes lõõtsutama, kuni uinus, ega är-ganud enne hommikuvilu. Seda kevadööd tuletas sepp tänapäevani meelde, kui jutuks läks, kuidas ta epesele sepikoda soetas.

Uuel pool «atelt» siin, räägivad, et alustada olnud raske. Hobuse ja vankriga mehel raske! Kas nad mõni «atelt» seljas põllule on viinud? Aga muidu võeti vana puuda rauda jaamas selga ja enne maha ei pannud kui «ateljees».

Uuegi, tol ajal oli Ludvi üks tüuakamaid mehi. Kuid needki, töö, mure ja vaev olid ta kokku kiskunud nagu kühvatatud kala. Pikk, suurte kondiste kätega, lihaseid, jättis ta praegugi murdumatu mehe mulje. Tõrks oli tal veel kõva Juuksed, kuigi härmas, tihedad, hõõrunud. Alnult silmad kippusid tõrkuma, nii et ta juures tuli ette tõmmata traatsangadega prillid. Tööd tehti ta avarõõsena ja tõskena, justkui õpetatuna. Ning kui sepp siis vahel mõnele hobuse-remontile, kelle kaudu ei suutnud hõlgi jalga hoida, pöru-tas «Võta kätte, mees! Näpuid justkui vasikanisad!», võisid kuulda. «Metarimees, aga kuri iseloom.»

Sepp polnud kuul ei hoolinud ega tegumoe poolest, «aga peab kinni olema kull. Vaevatud ja vintsutatud tamm» kulkus tal temmasti vahel välja, nagu paljudes aegadel, kui on edumug pöördunud ja otsinud paremat, aga ikka pöördunud jaama kõige viletsama, kehvema järje-le. «Külma» kaevanud poistest «atelt» oli hõlgi hõlgi tundma saanud kui Külma.

«Sepa kätte» tavapäraseid inimesed ütelda.

«Mia, aga ma meist vürtesid kasvatal! Töömehele on vaja hõlmi ja armu.» Nii mõtles ja ütles sepp.

Ja tõesti. Poisid kasvasid tublid. Õppinud isa juures veel ametit, lendasid nad maaile. Vanem oli juba «atelt» Tallinnas sepaks, noorem Tartus, samuti metal-lid. Aga kui nad vahel isakojurilmusid, võis igauks, kes sinna sattus, kuulda, et nii avasüdamlikult vesteldi või meeldi peredes harva kui just sepa, selle karmi mehe juures. Ning siis leidsid naised asja viriseda:

«Külmad hoiavad kokku.»

Külmad hoidsid tõepoolest kokku. Nagu tööinimesed igal pool kokku hoiavad. Pojad olid isal aidanud muret-seda rea peenemaid tööriistu, nagu lihtsa puurmasina, patentklupid ja korraliku väliääsi. Aga Külma «ateljee» jäi põhiliselt samaks, mis ta oli. Vanamees püsis veid-ralt arvamisel, et varjualusest, kust suits välja pääseb ja tuul just peale ei puhu, tema elupäevadeks aitab.

Pojad aga ütlesid ära töökoha ja eluaseme pärimise arutamisest.

«Kardate jämedat külatööd, koerad! Linnas peen-
mehaanikuteks läinud? Suruõhk ja elektrikeevitus...
Tühi puru — õige sepp on see, kes tule ja liivaga raua
kokku keedab.»

Pojad ei vaielnud. Pojad ei kippunud ka isa töökoda
ümber seadma. Ja vana sai peagi aru, et poisid ei taha
olla pealetükkivad. Noh, elagu siis ja mässaku, kus
tahavad! Ainult omaette jäädes näpistas mure vahete-
vahel südant: kaua need silmad, oleks et maad, ei jääks
kellegi kaela... Nüüd lubati maad, ning sepp läks
rahutuks. Rehkendas ja käis ringi, võttis proove ning
pidas aru. Elu on peaaegu ära elatud, tõsi. Ära elatud
ja kuidagi omaette peremeeski oldud. Poistest on kasva-
nud mehed. See on ka midagi... Mis veel tahta? Aga
maa maa — see kõige alus ja põhi, mille järele juba
noorelt küüsi sai sirutatud. Kurat võtaks, miks mitte
siis maa! Sõjad ja hädad — maaga elad alati, elad ise
ja elavad ka lapsed!

Kui Hitler Euroopat laastama asus, kiskusid sepa
kondised sõrmed rusikasse ning ta kuri sõna kuulutas:

«Ka kõige hullemale pullile pannakse rõngas ninna!»

Kui sõpruslepingu järgi NSV Liiduga baaside aja-
järg tuli ja baasidesse Punaarmee üksused asusid, ümi-
ses sepp rahuldatult:

«Päike tõuseb hommikust, selge...»

Ta oli üks neid Heistres, kes ei kõhelnud ega kartnud,
kes tõsiselt uskus, et tema, töömehe aeg seisab ees

Sellest peale nende mõtete ühtsus Rihmaga õieti sel-
guski. Need kaks pikast ja karmist elukoolist läbikäi-
nud, pikka ja ränka võitlust võidelnud meest nagu
avastasid teineteise. Ning leidnud mõtetes vastastikku
kinnitust, hakkasid ümbrust, eneste eluringigi nägema
otsekui kahe paari silmadega — selgemalt. Üks vaikselt
kaaluva mõtteviisi, teine alati küdeva teotahtega, täien-
dasid nad toredasti teineteist. See mõtteühtsus oligi
praegu kujunemas ühiseks teoks. Et selle juures vaimne
ulekaal kippus jääma rentnikule, seda ei pannud sepp
sugugi pahaks. Ta kaebas ise, et mõtlemiseks tema
kolu ei kõlba.

See polnud õige. Sepp nuputas ja mõtles palju. Kuid
tema mõtlemised keerlesid seni peamiselt kruvikeste ja

alustest tülidest, selle tülidest, kuidas kõige algelise-
mate vahenditega oma üsna lihtsas «ateljees» korda
mida mõnd kord eluhutajat või õmblusmasinat, sellega
mõeldud maalamust. Alles kõige viimane aeg sundis
seppa mõtlemist. Ja et need mõtted olid uued
asjad, need ka rasked, nagu karastamata.

Seppa mõtlemine juhtis sepp silmadega, kuidas
tada teinud mõnda uhkelt tiirlevat kanakulli. Kuli
mõeldi ja jättis ennale, kuni kadus metsade taha.

«Täna on ilus, et elu. Vaata elu! Hakid muudkui
võps ja võps kullile pähta...»

«Hakid on ka inimesed julgemad
tada teinud mõte loogilise ja ilguse väga hästi. Ja kui
mõni inimene seal vahetab jaab, keeravad koosoleku
tada tahavad.»

«Hakid on ka oma kätega!»
«Täna on ilus, et elu. Vaata elu! Hakid muudkui
võps ja võps kullile pähta...»

«Hakid on ka oma kätega!»
«Täna on ilus, et elu. Vaata elu! Hakid muudkui
võps ja võps kullile pähta...»

«Hakid on ka oma kätega!»
«Täna on ilus, et elu. Vaata elu! Hakid muudkui
võps ja võps kullile pähta...»

«Hakid on ka oma kätega!»
«Täna on ilus, et elu. Vaata elu! Hakid muudkui
võps ja võps kullile pähta...»

I

nimese tundeelu on imekspandavalt vastuoluline. Harilik, et haigetele ja vigasaanutele kaasa õhatakse. Mõnikord arvatakse ennast sama valugi tundvat, mida talub kannataja. Aga kui keegi nii viletsaks jääb, et ta ise enese eest põrmugi hoolitseda ei suuda, kõiges oma abituses kõrvalistele peab toetuma, on kaastunne kadunud. Niisugune põdeja tüütab või koormab, eriti inimesi, kes ise on tugevad ja terved, teevad päevast päeva rasket tööd. Umbes nõnda suhtus oma halvatud naisesse Logina Peter, tema järgi ka pere, välja arvatud Maret, kes kasuema anduvalt põetas, tema eest hoolitses paremini kui teine oma laps.

Ei saa ütelda, et Huko Torma kunagi kasuema oleks armastanud, temasse kiindunud olnud, nagu poisid vahel kasvatajaisse kiinduvad. Juba lapsepõlvest peale oli ta jahedavõitu meeltega, mõistis rohkem kui tundis, hindas pigem aruga kui lähenes tundege. Võõrsilt tulnud naine, elades ja rabeldes endast vanema mehe kõrval, algul hellitas ja otsis, püüdis endise perenaise pojas enese vastu tundeid äratada. Kuid veendus peagi, et poisil oli tugevasti seda kiidetud tervet ning tublit talupojavaimu, mis kõike hindab kainelt, isegi naisevõi emaarmastusest lugu peab üksnes vajaduse järgi, jäi nõutuks ja tõmbus tagasi. Muidugi, laps, keda naine põlvel hüpitab, toidab ja kasib, — see laps harjub naist kergesti emaks hüüdma. Harjus ka väike Hugo. Aga kaugelt varem kui noorest Hugost gümnaasist Huko sai, tõi tõe teadasaamine, mõistmine ja — selle kannul ka

harmantne kindlasti etendas siin oma osa isa ja kasuema vahelkõrva kujunemine. See vahekord läks mõne-aastase koostelu järel pinevaks. Petril, tookord ta veel vanal, oli linnas midagi juhtunud, mis sunnib teda mõelda naiste vastu õel olema. Sellest ei tulnud midagi, rumalad tülid, järgnes mõlemapoolne peamletombumine, eriti pärast seda, kui Reedale selgus, et endise naise poeg Hugo jääb Logina Petri armastusele pojaks ja pärijaks. Noor naine sai küll hiljem lapse — arvati, et tõe tragi sulasega nimelt. Aga see laps tundus taluparaseks hülgi. Ema jäi haigeks, süütuks kadus äkki majast ja Peter vananes järsku, kuid valdas Atundi Hugot hoidma ta süütuks kasuemast ootamata juhtumise ja nappuse, koluseldus, tähtendas vihje, et enesele on tõe tragi olnud, peale muu, et tema enese suhtumise muutusest ei ole muutunud ning ta vaevalt ei leidnud pojahki vajadust olevat seda muuta. Huko mõistis ja andestas teda kelle Logina au, Logina häbi — mees ei saanud juba aastaid abitud maas lamaval inimesel ei saa sellest sõnaga ega küllama olla, kuidas temasse oma tundege suhtus mees või selle mehe haritud poeg. Hangel et lohtunud — kui ta selleks võimeline oligi — tõi ette hülgi, sest ega Tormad talle halba soost. Need olid torma hülgi (tõhnenud, ta oli neile mees muutunud. Kuid vaatamata oma üksikõik-
susele tundis Huko Torma meelt, et olgu see elamus kui raske, kui raskus, kui kohutav või kui metsik tahes, mille järele koltunud, tekkidesse keeratud abitu naise meeleantne — seda vältida ei saa. Peab tahes-tahtmata veel kord selle vaatepildi mõju üle elama. Lugupidamine? Kohusetunne? Viisakus? Kes teab, mis teda ongi haigevoodi juurde ajas. Vahest ehk see terake solamistunnet, mis rikkalikest elukogemustest korjunud saastakorra all ikkagi temas veel hingitses ja mingi ebamäärane soojusetundena selle vastu välja lõi, kes teda kord oli oma sules kandnud, suisutanud ja tungutanud. Võib olla. Kas ei või kõige halvemgi tänu-
tundest kedagi pilguga hellitada tahta? Eriti seda, keda enam teo või sõnaga tänada ei saa ja kellele siis, kui selleks oli aeg, ainuüksi poisikese julmusest jäi tänu-
tunne näitamata. Võib. Enese viga või oma süüd taipab kõige tuimemgi.

Oma tuppä, poisikesepõlvest nii läbituttavasse

ja tugevad. Logina ootas juba aastaid uusi ja tugevaid käsi. Isa oli vana, ta käed nõrgad. Aga... Huko Torma vaatas iseenele kasi ning laskus väsinult nurgas kõikusse kiiktooli. Kas jõuavad tema käed seda elustada, mis kord on juba elutuks jäämas? Mingi tardumus, halvatus vajus ta üle.

Puhata õieti ju millestki ei ole. See kolm-neli tundi rongisõitu, jaamast kojukihutamine — see noort meest ei tapa. Kuid siiski tundis Huko end läbikolgituna, nagu oleks ta paar ööd-päeva ühtejärke teel olnud. Kus oleks veel parem kui siin isakodu vaikuses, vanas poisikesepõlve toas end lõdvaks lasta, puhata? Ta kiikus tükk aega mõtlikult toolil, kuulas, kuidas all, nahtavasti kõõgis, nõudega kolistati, midagi hüüti. Kõik need igituttavad, omased, põlistalulikud hääled kokku tekitasid 'hubase kindluse- ja turvatunde. Lastes sellel enesesse imbuda, kogudes seda nagu julgust, pörutas ta viimaks rusikaga seinale ja hüüdis:

«Hõi, vanapoiss, tule minu poole!»

Seal nad nüüd istusid, vastamisi ümmarguse laua ääres, ja rääkisid sellest, millest teises ümbruses oli õpitud juba sosistamisi, ainult paid kokku pistes kõnelema, täiesti kuuldavalt, poolvaljusti. Kuigi vanad konvendikaaslased, kaasvõitlejad, ei olnud neil täit ülevaadet teineteise viimaste aastate elust, arusaamadest või suhtumistest. Üks tuli lahe tagant ja veetis puhkuse Viru rannas, vilistlase suvilas, teine oli ministeeriumi koosseisu arvatud kevadel, Tallinnas võõras.

Alles paari päeva eest, kui Huko Torma ametisse ilmus, olid nad temeteise kiiresti jalle leidnud nagu vanad teekaaslased kunagi. Oskar oli Hukole heaks kilbiks — värske, uue korra poolt edutatud inimene; Huko Oskarile nagu kepp humalale, kelle ümber kee-
reldes halada, sest tema süda ei olnud paljugagi sellest rahul, mida ta ise kaasa tegi. Nii see kepp enese ümber mähkunud humala siis maale kaasa tõigi. Vanasti, Tartu peal, kommerssidel või mujal, olid nad ühekanged mehed. Samuti ka vekslite tegemisel või vastamisi tei-
neteise au kaitsmisel, kui asi puutus mõnesse mitte just siledalt lõppenud seiklusse (muidugi väljaspool akadeemilist peret). Ent nüüd ei olnud enam Tartus, ja asjad ei seisnud aus, rahas või üleolekus. Elu oli täie hooga

Uitendacle, lald sügava kurvi, nii sügava, et Uibo pea

Nad õppusid kuulnute rahvuslike traditsioonidega — eespool toodud põlvkonna, kellest üks võis enesest loota, et ta teha teine aga pidi tihti leppima ainult tühuse ja narmusega. Ühikooli astudes sai Hukost enesestmõistetavalt valdriksa «Sakala» korporatsiooni liikmeks, tekkis aga jai metsikuks, valge põhjaga üldmütsi ja tihti ka natumendavaid plikse kandvaks tudengikeseks. See valtsel viis elas ihulusega üles Huko ja teiste tematahtsude poolt. Võib-olla oleks see nõnda jäänudki, kui juba meil seadusteenus kokku poleks viinud. Ühe õhtu, mil juba tehtud ulakustega oli Huko enda — et tema mõeldnud ja teda ahvardus rukkimine, tekkis tal heidvõime püüda ja — need väike lokaal, kus ta viib, kuulub tema kätte — ja Huko viis Oskari tantsutule ka oma korporatsioonist kätte. Sealpeale meenu- ta meeste valik kord mõnelt vahva La Mancha rüütli — ta ütles ja tema kannupodet Sancho Panza vahe- lise Huko võitis seet, Oskar tõukas tagant — tõukas nõnda, et unustas oma õpingudki. Teohimu, mängulusti ja tekkimust, olgu alla tegemist mõne kõrtsi skan- dala — tühjakehadebega või käremeelse äovinismi näi- tuse, et püüdnud sel päeval kunagi. Plika tudengi- — et tühj keht mõeldud vanaid haittsakaa buršielust, — mitte vahva tekketeks selle maa tuleviku — tühj ke, kui omal ajal olid pidanud haittsakaa. Vap- stite «haittsakaa» püüdnud teotati õllekannude taga või- delu ja veel kord võidelda. Kuni milleni, seda ei teatud siiski teagi. Kuni mõned tegelased võistleva kodanliku vaimu, Patsa «laumaliidu» vangimajast läbi käies jonnulustena pliri taha jõudsid, ja sealt kuulutasid, et oma võitlus seisab ees, tundis end selle lahikonna jüng- roni ka Huko Torma, ning tema ind vedas loomulikult kätte Oskar Uibo. Ühelt poolt klikivaimu kitsas naru- mus, teiselt poolt ülevoolav patriotism, kõlavad rahvus- likud loosungid — nii sai Uibostki käremeelne «uuen- dudenõudja». Mängiti va banque. Mängu, sõna otseses mõttes, olid Huko ja Oskar alati harrastanud — tenni- seet kuni atškooni. Kõike oli proovitud. Mäng — suur, kõrge ja riskantne — oli ka see, mida nad praegu män- gisid. Ainult et Oskar Uibo, ühe mängumehe hinge oli vahepeal tekkinud mõra: ta plärises. Ükski käik ei

olnud tema arvates enam küllalt hea ega õige. Vahel lennutas ta teravusi oma endiste mõtteosaliste aadressil, nimetades neid ajalooratta keeramisel hiljaks jäänud sohvriteks, vahel jälle siunas kommuniste, kes olevat mangu nahka pannud, sest ei saavat ju ausalt mängida sellega, kelle selja taga seisavad Venemaa ja Nõukogude tankid... Kui vanad sõbrad teda uuesti aktiveerida püüdsid, kirtsutas ta kahtlevalt nina: kas sel kõigel on mõtet? Aga teda oli vaja, sest ta oskas keeli, palju paremini kui maalt pärit mehed. Tuleb lähedal hoida, rakendada ja meeltesegadusest välja aidata. Selle mõttega Huko Torma kõhklema lõõnud sõbra maale kaasa vedaski. Maa meeolud, lihtne talupoeglik kindlus mõjutab ehk linnapoissi, kes vilistlaste sokutusel kohakesele pandi, enam kui suudavad mõjuda linna käärivas ümbruses mistahes kõned või jutud.

Teel oli Huko sõbralt välja tinginud nõusoleku aidata teda sidepidamises ja paaris muus asjas. Nüüd nõudis ta Uibolt seletust, kas tuleb siledalt välja, kui ministeeriumist omal soovil lahkuda.

«Kiirustad!» puhus kaasvõitleja suitsu. «Sa oled agronoom, spets. Võidakse külge hakata, et sa sihilikult saboteerid uut korda...»

Huko sirutas jalad pikalt ette, ajas pea selga, naeratas virilalt.

«Kovin hullu! Hirmus mage värk! Üks Logina pere-mehe peaks selja küüru tõmbama sulasest ministri, pardon, rahvakomissari ees...! Mis sa mõtled? Lipitseda või pugeda nende juures? Ei kannata välja! Siis pärimised: mis Soomes tegid, kus olid? Kuradile! Mina olen harjunud otse minema: hoop ära ja edasi... Aitab. Meil ju ministeeriumis inimesi on!»

«Pean sulle ütleva, kallid kaasvõitleja, et tuleb arvestada propagandat... Punased kihutavad nüüd rahva nimel, rahva nimel ja rahva huvides... Nende lehed tõid ära sellesama dokumendi Laidoneri võlgade kustutamise kohta, mis meie omad kord välja mängisid... Nad pretendeerivad rahvaliidumise jätkamisele, kihutavad erakondade-süsteemi vastu. Selle juures ei tohi unustada, et suur osa ametnikest on lihtne rahvas, sõtsid või südames koguni... Mine sa näe nende hinge põhja! Ja pealegi arvatakse, et pole paha, kui kommunistide parteisse sisse astuda...»

«Kurat tead! Soome velled said nüüd küll russadelt tema tõusena lihtsalt rüssa-perkeled peksid oma tükeldaja Mannerheimi liini sodiks. Neid oli liiga palju. Uudised Soome postisioonid üle, noti palju tahad. Liha, üha jät süüvendid väheks. Liha! Oleksime pidanud Soome abidama ja lööma! Muidugi, nüüd on raskem. Aga lahing tuleb kord lüüa ka meil... Kui suomen poliitika veel ei valitse peale lüüasaamist, kuidas siis viru velle veel ilma loomiseta rahu peaks saama?»

Uibolt Uibo mähatas niisuguse näoga nagu vanem tükk, kes noore kuraasitamises kuuleb ainult halba tennist. Kodanliku maailmavaatega inimesi läks juba kommunistide poole. Kus need siis on ja kes nad on, kes Uibo arvates peavad lahingu andma? Kus on juhtijad, vaimulased? Kas need rükkudest ja telgedest, neist Lapua tegutsesid? Need plüri taga on enam juhtijaid? Või kas ei ole need need lapualased isegi mujalt keksitavad mehed? Ah, et, keda tantsitati rihma otsas! Mitte Helsingi, vaid Berliini Kommunistivastane pakt ja Berliini Rooma telg -- see on see rulett, mille mängitakse. Dekar Uibo arvab end selle kõige sisu kaudu potentsiaali nägevat kutsuener Huko.

«Kas sina, Huko, tunned, mis rükk on kuulipilduja? Tuleb küll vähe melle neid on jäänud ja küll palju neid on venelastel?» küsis ta järsku tülendi asjalikult. «Seda arvame vattex sa nii kergelt lägist ei räägiks.»

«Ah ah ah-hah!» vastas Torma laia naeruga. «Nende vanade meeltemuutustega enam ei sõdita. Tulevad pulad need, kui kord lahti läheb...»

«Kuid? Kuidas, kui vene tabalukud ripuvad meie muna, ka ven ja taevs ees?»

«Soome peadest on nüüd puha uued riistad. Lühikesed kooned nagu kottid... Aga kus tulejõud! Mõni — sada-kond kuuli napp... Kui niisugustega valab üks rühm, mis... Hirmus kerge ja lihtne riistapuu. Igal mehel kuulipilduja, see on juba midagi.»

«Ja soomlased kavatsevad ette ümesti alustada?»

«Küll. Karjala Seura mehed on päris kindlad, et kui nüüd russadega rünnad kokku lüüakse, siis enam üksi ei jääda. Üldine jutt oleks pidanud varem Berliiniga kokku leppima.»

«Nii et Seura rahvas ootab ühisrinnet Jaämerest Balkanini, mis?»

«Täielikult. Ütlevad lausa, et egas neid vabrikuid ja metsi, kalajärvi ja maid, mis venelased ära võtsid, jäetud ole...! Liigub sealpool veel hienomaidki... peenemaid plaane. Viiburi, Laadoga, Pähkinälinna, Ingeri, Vadja — kõik see on vana soome sugu rahvaste ala... Talvesõja viga tuleb korjata... parandada, hüütakse seal tihti.»

«Ja mis meil sellest?»

«On kaikenlaisia kannunvalantoja, nagu nad ütlevad. Igasuguseid arvamisi. Peamine, kindel tulevikupant — liita kõik Läänemere soome sugu rahvad uhte riiki. Soomlased, karjalased, eestlased, ingerlased, vadjalased, nojah, näputäis laplasi ja võib-olla tilgakene rootsi verd ka — siis tuleks ehk juba jõud, mille peale rüssa hambad vahest enam ei sügele.»

«Nii. Nõnda siis päris Karl XII plaanid...»

«Aated, nagu suguvelled ütlevad, ühendavad rahvaid. Muidugi, see talvesõda on soome mehed ja naised hel-laks teinud... Paljud kannavad leinalinte... Kellel poeg, kellel vend, kellel mees... Karjala kannas mak-sis mitukümmend tuhat meest. Ollakse tõsised. Kuid akadeemilise noorsoo vaimu ei murra miski. Saarast tulist patriotismisöösti ei ole vist Jussi Snellmani päe-vist saadik nähtud... Justkui oma kaotustest jõudu ammutades leegitseb ja põleb see noorus edasi.»

«See siis ongi, mis ajab sind hüüdma: *Griff an, griff an!*»

«Küllä! Soomlastel, teadagi, on palju kergem. Neil on oma riik, oma valitsus, oma asutused — kõik alles. Samal ajal, kus soomlased vabalt rusikaid keerutavad, valitseb meie meeste hulgas hirm ja segadus... Selles on häda»

«Noh, kui soome ajalugu meelde tuletada, ega sealgi ei ole alati saadud avalikult võidelda. Kas või kuulus nuiameeste mäss, talupoegade salajas ettevalmistatud löök. Või kindralkuberner Bobrikovi külmakstege-mine... Soomlastelt on õppida pörandaaluse võitluse taktikaski. Lapua värk pandi pöranda all valmis, nii et kui välja karati, siis lendasid punased ja ministrid... Kes piiri taha, kes vangimajja...»

«Oi, perkele, kas meil säsust puudu on! Mäletad, Ossi-poika, kui lõime sotside «elavad sõnad» viie mehega kolme minuti jooksul laiali, nii et tuskas...

...aga ette sattus, see tooliga kuklasse sai... Nisu-... meil mehi on! Isegi põrutaks jälle kaasa. ... hakkad kommuniste teenima! Kurat võtaks, ... kommunisti kintsu kaapama! ... Mehel seitsekümmend varsti ... piht sirge nagu noorsõduril... ...»

«Mia «nõud, kaasvõitleja,» keerutas Uiho laudlina ... Nahtavasti oli tal vaja ... meele kõik oleme harjunud teistmoodi elama, ... Kõik on maailmas ajutine, ... Inimene võib ajutiselt välja ...»

«Mia «nõud, kaasvõitleja,» keerutas Uiho laudlina ...»

«Mia «nõud, kaasvõitleja,» keerutas Uiho laudlina ...»

«Ah, need lapsed, kõik on nii, väike isiklik au- ja uhku- ...»

«Sinu ja talumeeste meeskohast ehk ongi...»

«Aga sinu — sinu ari ihu- ja hingeasjadega ootab ju ...»

Uiho kehtas õlgu:

«Minu pastoritalaar jääb nägemata. Ja taat kuulda-vasti on oma poekese ka ära likvideerinud.»

«Nii et puhas proletaarlane? Jah-haa!», Huko vilistas läbi hammaste. «Nüüd ma hakkam mõistma sinu kemp-lemist!» hüüdis ta peaaegu tigidalt. «Miks sa mulle seda Tallinnas ei rääkinud?»

«Kallis kaasvõitleja, jälle tormitsed sa asjata. Napud tuli puhtaks teha. Mõistad? Vanamees läks oma poega trusti alla. Mina olen ametnik, tema samuti. Teenin neid aga võitlen Intelligentne inimene ei saagi teisiti. Ainult narrid... ma ütlesin. Peab vaatama, kuidas on otstarbekohasem.»

«Kasi selle peale?» sirutas Huko oma ravitud sõrmed. Nad tõusid püsti ja surusid õpitud kombe kohaselt käsi.

«Arvan, et ei ole vääri vaenlaseltki õppida, kui tuleb tegutseda tema tagalas,» ütles Uiho nagu selgituseks.

«Haäh, sul võib teoreetiliselt õigus olla. Aga luba, praegu ma jooksin parem kannu õlut...» Huko ringu-tas, nii et tool naksus. Ja mõlemad sõbrad neelatasid, meelde tuletades neid häid aegu, kus konvendi laualt kunagi ei kuivanud õllesõõnad.

«Asjata sa, kaasvõitleja, kiusad mälestustega!»

«Ei kõlba ometi haritud inimesel elada piimalakkumi-sest nagu vasikal!»

«Noh, ehk on sinu isa papa hoolitsenud ka selle eest.»

«Loodetavasti. Vaja ongi nüüd vanaga jutt maha puhuda.»

«Vana on sul kõva põllumees,» kiitis Uiho.

«Haäh, tüütu! Lehmad, ja kanad, ja tüdrukud, ja poisid, ja pastlad ja... Kui midagi erutavamad ei oleks, ega siin kaua ei püsi!»

«Pead vist oma isa papa'd veidi informeerima, kui siin tuleb käimisi ja õiendamisi.»

Huko Torma naksutas sõrmi. «Ühtepidi oleks hea, kui vana seisaks kõigest kõrval. Teistpidi parem, kui ta teab Istu, oota, ma lähen vaatan, kus ta jäi.»

Oskar Uiho vajus sügavasse tooli ja pistis mõtlikult uue sigareti suitsema. Sigaretti läites värises ta käsi, jäi siis tikuga peatuma ja valgustas hetkeks silmi. Nende tumedusest haigutas vastu hirm. Tikk põletas näppu ning mõtiskleja viskas selle ära žestiga, mis rääkis tüh-juste avanemisest tema südames. Huko tee — kas see

olgu nüüd nende ühine tee? Aga kuhu, kelle najale pidi ta toetuma, kui midagi muud ei olnud, kui ümber-vaatamine? Tühj, hirmust pime ja mõtlemisvõi-metu, rühkimalagi soovimest. Omal ajal oli ta tulevase tulevatusena irvitunud rahvuse ja riigi üle. Nüüd aga, kui ta oli risti küsimuse ees, kas soomlastele ja sakslas-tele toetudes sotsialismi ning venelaste vastu või vene-laste vastu — jah, koos isegi nende kommunismiga — saks-laste vastu, avanesis Oskar Uiho nagu paljude tematao-liste loomingu ees kuristikud. Kommunistidega ei suu-detud mõista, idee ei tõmmanud, tunded olid segased; rahvastele toetuda aga oli järele — süda karjus sees. Tõlge sügavuses kaaris miski ürgne ja kibe, mis tegi kühmetuba, kühmetuba, otsustamisvõimetuks. Otsusta-misvõimetust ei püüdnud Oskar Uiho käe võbisema. Ta oli andnud nõusoleku, aga ta polnud kindel.

Logina koridoris laskus taas väärikalt trepist alla. Kuid lühike aeg minnes ning vahepeal juba katma muutud pilke lauda allinates lõi ta väärikus kõikuma: põselihased hakkasid mõnusalt tõmbuma, tekkis hirmus tunne. Noh, siin majas osatakse toita. Vanad head kom-bod, kinnitas ta enesele, hvaras laualt praelõigu, neelas selle kaugele ja ruttas köögiuksele. Köögist pahvatas talle vastu lõhn, nõude kinnit. Teise, õue poole avatud ukse kaudu kostis vanapõlvne kellegagi pragav hää. Huko oli eneselt minna ära võõrutanud kombe isa majapidamisajaja kuulata või neisse segada. Ta isegi ei võtnud vaevaks kõrgi nakkeldavale naisele tere ütelda, kuigi talpas, et tegemist on Logina teenijasvaimuga, kellega kodumõõdu tegudele tuleb ühises õues elada, kokku puutuda. Mis laheda temale korda mõni Mann või Martel? Ta tõmbas kergelt õlapuiga Maretit. Ja kui see peretüüp astudes ukse enese järel kokku lükkas ning kasuvennala õhetaval pilol otse vaatama jäi, puudutas teda nokkivalt laua all.

«Suur tanu sulle, õekene peremaine.»

«Mis eest?»

«Noh, et toad juttu paadid ja nii palju vaeva näed selle korraldamisega... Kui lubad, siis veel üks palve?»

«Palun, Huko, loomulikult.»

«Vaja oleks papaga rääkida. Kas sa saadaksid ta minu juurde?»

«Tal on seal üks töömees.»

«Noh, see võib teine kord tulla, õekene, eks ole?»

«Vahest kah. Nad on nüüd küll läinud nipsakaks. Aga ma kutsun peremehe ära.»

Ta tegi sammu köögiukse suunas, kuid peatus, sest kasuvend pilgutas kavalalt silma, viitas pöidlaga selja taha, paraadna poole. Maret mõistis. Ta lippas mehe ees kergelt läbi avara saali verandale. Nii oli tõesti mõjuvam. Hõigata köögitrepilt — seda võib iga tüdruk. Aga perenaine? Palju soliidsema mulje jätab, kui perenaine kutsub vanaperemeest verandalt, härraste poolelt, kus külalised teda ootavad. Peremehe külalistega võrreldes ei ole ju üks rattategija mitte tühjagi, seda rehkendas Huko õieti! Loginal peab rehkendada oskama, alati kohast mõõtu ja kaalu tundma, seda vajadustele vastavalt tarvitada mõistma. Tuleb Maretilgi tarvitada, kui tahab vähegi Logina perenaise vürhvi välja anda.

Maret hõikas heledalt: «Papa! Papa!» ja kõrvalseisev Logina perepoeg tänas teda galantselt, lüües kannad kokku ning tehes sügava kummarduse. Sealjuures pidi Huko ise tahtmatult muigama: pagana kenaks tüdrukuks on sirgunud see viimati üsna kohmaka plikana nähtud Maret. «Kaunis vaaleatukkainen tüttö!» Roosa ja rõõmus nagu küps vaarikas. Ei enam jälgegi tollest tõntsakast, kohmakate liigutuste, kriimus jalasäärte ja salkus juustega häbelikust majapidamiskooli õpilasest, kellena Huko teda ikka veel mäletas. Ruttu, imeruttu küpsevad seda laadi marjad maakohas, mõtles ta endamisi. Siis astus ta varvastele laskudes, end pisut kõigutades noorele perenaisele otse vastu, nii et lahtine tärgeldatud särgirind peaaegu tüdruku etteulatuvat rinda puudutas, tegi kavalat näo ja küsis vanema härra tooni järele aimates:

«Noh, Maret, kuidas läheb? Kas peigmeest on ka?»

«Oi, Huko!» lõi tüdruk lõkendama, nii et ta kaelgi juuksekiharate varjus värvi võttis.

«Kas ei ole siis? Väga kahju, väga kahju... Nii veetlev ja noor perenaine. Peaks ikka olema...»

Nüüd oli Maret juba julgust kogunud. Ta märkas teise silmis nokkivaid vallatusekiilukeksi ning otsustas vastu mängida.

«Tahate vist ennast või oma sõpra soovitada?»

...Maret, see on idee! Sellele annab

«Tõtt öeldes, supikulbiga leelõuka ääres,» viskas Maret valjult naerma lõkatades ja pistis jooksupalu

«Tjoo-tjoo, tjoo-tjoo,» kõigutas noorperemees end varvastel, kusjuures ta parem käsi nagu midagi meenu- tades allus kesk pealage juba hõrenema lõõvat juust. Kuidas see tüdruk julges nii kelmikalt talle vastu itsi- tada? Kas ehk ei olnud koolipoisipäevil nende vahel midagi juhtunud? Ta pingutas kulme kipra kiskudes oma meelt. Aga mähk oli tühi, midagi ei tulnud meelde. Võib olla mõnikord heinaaia ajal plikat pigistatud? Või juhtuda. Kas seda oleks mäletanud? Koeruse pärast oli neid tühtid plaadistatud ja heintesse viinatud. Mõne- teadustunnetest plika, tema ise aga abituuriumi ees see ei talu. Kas plika niisugust vallatust mäle- tati? Või mäletati ta just seda eriti hästi? Sest Huko oli ju teadnud, et ta ja naine neid maapiigasid tea, midagi nad märkavad või märkavad, kui kaua nad lapsed on või midagi nad järele noorteks naisteks muutuvad hea südamiselt väheem osavad vallatlema pole kui...

Laadus noorperemees ning pärija vaatas veel kord «tõtt öeldes, mille taha oli hõpsanud kahujuuksega peremehe last nappudega lausa, vaatas ringi ja minas otsima asjaliku mõtlemise ette: labi veranda klaas- aknate oli näha, kuidas ta plika, klire sammuga üle muru lahene. Järgmisel hetkel selsiski Logina Peter oma talle pikkuses ja lauses jävel, täites peaaegu kogu ukseava. Ning poeg astus talle rõõmsalt vastu:

Küll olete ikka teie, maainimesed, reipad! Vaatan «tõtt öeldes, papa, ja paneb imestama... Astud ja käid nagu noor mees veel...»

Peter tundis end meelitatuna

Ja-jah, ei tohi kurta. Praegu veel kurta ei tohi, poeg Kui ainult jumal päevi annab...»

«Silmaga näha. Linnas, näe, laheme ruttu vanaks Minagi tunnen...»

Isa ei raatsinud hetkel pojale hakata ta eluviise mee- nulama, kuigi tundis ja teadis neid. Ta ainult kohmas, nii üldiselt:

Teil seal linnas särtsakam. Närvid!»

Oi-jaa. Kuidas veel. Eriti nüüd!»

«Kas on niipalju teiseks läinud? Kodus saa mitte suurt arugi. Jandivad mis jandivad, aga elu läheb endist soodu»

«Oi, jaa. Üsna palju. Olekski sinuga veidi rääkimist, papa. Kaasvõitleja Uiho ootab ülal. Kui võtaksid vaevaks meie juurde astuda. Seal nagu omaette...»

«Ja-jah... Aga kuule, poiss, saun pidi valmis olema!» Huko vaatas isale tõsiselt silma.

«Ma arvan, papa, meie — see tähendab Oss ja mina —, meie sauna ei lähe»

«Noh, kui nii, eks siis muudkui ronime üles.»

Kui isa ja poeg — sedapuhku küll vastupidises järjekorras, sest poeg astus, nagu kohane kutsujale, trepist üles esimesena, kuna isa jalgu kraapides talle järgnes — ülakorrale jõudsid, lasi Huko isa ees sisse, vaatas siis veel korra trepist alla ja sulges viimaks hoolikalt ukse.

Vana mees märkas sisse astudes kohe, et pruntis huultega linnavõõras, kes praegu hooletult, pool-lamamisi toolil külitas, jalad kaugele välja sirutatud, pea korjul, oli istunud siin juba tükk aega, sest tuba oli suitsu täis pahvitud ja pahvimist jätkati praegugi. Logina peremees ei olnud oma eluea kestel ühtegi paberossi lõpuni tõmmanud. Paks suits hakkas talle ninna ja silmadesse ning ta tegi sammu akna poole, et seda avada. Kuid pidi poja tõrjuval viipel kavatsusest loobuma.

«Jutt on täiesti omavaheline, papa.»

Peter kõhatas. Talle ei olnud võõrad ei omavahelised ega täiesti omavahelised jutuajamised — neid oli tulnud elus pidada küll mõisnikuga, küll kirikhärraga, küll vallategelastega ja erakonnatuusadega, mõne panga direktoriga, naabrimehega või teenijasvaimugagi. Ja seda oli ta siis ikka teinud kas oma kambri, alakorra eraldatud nurgatoas või mõnes teises kabinetis, kuskil ametiruumi lihtsas tösiduses. Pisut ülearusena tundus talle praegune poja range ettevaatlikkus, selle allakriipsutatud salapärasus nii sammus kui sõnas. Säärasena ei olnud ta poega õieti näinudki. Tõsi, selles oli tähtsuse ja enesetunnet. Ning omas meeles kujutles ta Hugot seesugusena ainult kuskil suures, riiklikult tähtsas asutuses, tehtult kinnisena toimetamas inimestega, nende paberite või asjadega, ühesõnaga — võimukandja ning ametimehe osas. Seesugusena võis poeg meeldivgi olla.

hoolitsetud, kinnisvõim, viisakus — kõik see, mida vana mees endal tundis kasinalt olevat, mida ta enese juures puudulikkuse pidas, tuli pojas hästi nähtavale ning tahtis ta silmitseda ta väärtust kui ka autoriteeti. Ta oleks tahtnud poega niisugustes askeldustes veidi vaadelda, kuid ta leidis et antud mahti.

Vaata, papa, meil on vaja sinu kaasabi... Õieti mitte just abi, ennem nõusolekut...»

Mingit kaasabi või nõusolekut oma pojale mitte kinnugi keelanud Logina peremehe mõte peatus kõigepealt talul ja veksli! Siis meenus talle, et igasugune veksliühingute tegemine oli ära keelatud ja et vaevalt poeg nõusolekut allumisele veksliühingutele. Ning ta kõhatas meelt, püüdes mõelda meele ees enese tahtsust alles hoida.

«Tah, nõusolekut talle millise asja jaoks,» jätkas poeg.

«Mis on muud viisakust... Ütle kõigepealt, mis asi see on»

«Meil on vaja luua üks väike pidepunkt.»

«Mida Loginal?»

«Üheks kõige suuremaks jäh...»

«Mis punkt see niisugune on?»

«No? Noh, kui ütelda lihtsalt, siis niisugune punkt, kust meile oma asja hakatakse jätta seadma...»

Vana Peter vaadatas kaela sõrgikrae pigistas.

«Nõnda valitsuse vastu, poeg...?» Vana mees võttis Venemaa ja Vene riigivõimu kõige tõsisema kroonuse sõjaseaduse kommuunistid või kes, peaaegu, et suur Venemaa, kõik vanad Vene riigi alamad. Tema suust pääses kuuldavale isegi õhe. «Pätsu politsei õnge kord juba läksid... Kas maksab mängida, pojad? Siis oli, et omad mehed ja amnestia... Sai seletada. Vene võim, see on niisugune võim, pojad, et muudkui Siber ja sunnitöö... See nalja ei tee.»

Kaasvõitlejad vaatasid teineteise otsa. Neil puudus... põline lugupidamine veneluse, vene keele, rahva, riigi ja mõtteviisi vastu, mis oli säilinud vanal Petril tsariajast. Neil puudus isegi hirm suure riigi valitsemismasina ees, mis vana Petri kohe mõtlema pani. Ja nõnda pörutaski Huko nägu virilaks tõmmates isale vastu: «Ah, kapten Holland oma Kadaka tee kambaga — need olid poisikesed! Egas riigipööret ei tehta kümne

mehega ja pühapäeva hommikul kontserdisaalis! See oli nali. Tuleb hoopis teine tants, teised jõud...»

«Annaks jumal! Aga ütle, poeg, kust — kuisi on kõik...» Ta käed tegid niisuguse liigutuse, mis tähendas laialivalgunud vett.

Huko kehtas end riviliselt sirgu, jäi isa ette seisma.

«Sealt, papa, kust mina tulen. Ja meie omad mehed ja...»

See poja seisang, arm oimukohal, mis meelega tema silme ette seati, ning isekus viisid vana Petri tagasi juba teel tekkinud mõtte juurde.

«Sina, Hugo, paistab, oled seal Soomes vist hoopis midagi muud õppinud kui agronoomiat.»

«Jah, papa. Ma tegin kaasa. Ja see,» nõksatas ta peaga, «see on mälestus Karjala kannaselt. Meil on ühine vaenlane ja seisab ees ühine võitlus... Saksa ohvitserid on juba Soomes.»

«Ah, mis sa sakslastest!» viskas vahele seni vaikinud Uibo. «Meil on oma asjad, neil omad.»

«Või niimoodi,» tõstis vana Peter käed rinnale risti. «Poiss, poiss! See on hirmus tõsine asi. Sa peaksid ennast rohkem hoidma.»

«Vaata, papa, see kõik tuli nii järsku. Need baasid siin. Peeti targemaks mitte hingata. Noh, nüüd olen ma tagasi, on vaja korraldada, ja mis sa siis arvad? See värk siin... Nii ei saa ju inimene elada!»

Peter mõtles pingsalt ja kaua. Tema must ülikond andis ta näole sellise tõsidusehelgi, nagu oleks ta istunud kas kohtulaua taga või kirikus armulauda ootamas. Pojal oli õigus, kuid selle õiguse kättesaamiseks ennast ja oma talu kaalule heita — see mõte ei mahtunud vana talumehe pähe. Ta nägi ette ohtu, suurt ohtu, ja noortest palju selgema silmaga. Kui peremees taipas ta palju lõikavamalt ka seda, mis ähvardas tema, ei — kogu ta suguvõsa eluaset, kodu, tervet senist elamisviisi, selle alust. Kuid nii võimetu, nii rauk Peter veel ei olnud, et mitte katset teha end ja oma talu kaitsta, päästa püüda, mis päästa annab. Ta õhkas mitu korda raskelt, maigutas suud, enne kui lasi kuuldavale kaebliku mõtte.

«Sa tead, Hugo, ma olen üksi majas... Ja sina oled mu ainuke pärija.»

«Üksi me sind enam ei jäta,» teatas poeg ruttu. Ta näis seda laadi väite jaoks olevat ette valmistunud.

Aga Logina peremees ei leppinud pooliku jutuga. See ei olnud tema vana. Ta nõudis selgust. Jutt venis pikale, tuli vastandel tüketest veenda, lahkarvamistest üle saada. Vana Petri rahustas kogu asja juures kõige rohkem see, et poeg jälib nüüdsest peale tihedalt seotud koduga, taluga, maaga, võib-olla isegi elab Loginal nagu aja. Sellega tihenduses kujunesid tal oma mõtted ja plaanid. Ning kui ta viimaks trepist alla läks, kõigest kühkled põlved pisut nõrgad, meel murelik, igritses sügaval südamesopis siiski lootus, väike lootusekübe-mähe. Palju sellest kõigest, mis poisid...! Peaasi et Hugo saaks lähemalt Logina vaevadele ja rõõmudele. Ta on ju agronoom. Mis on loomulikum kui see, et õppinud põllumehed ja põld lõpuks teineteise leinavad!

Labi kogu müra, alles ta mitu korda mõttikult oma peale hõliti ja nõudis nagu peale end rahustada või usust kindlustada. Loginal elas igatks oma elu endist viisi edasi. Olid paigutud jutud et ulatunud pereliste kõrvu silpigi. Logina hääbunud sõnad pidasid saladusi sama hasti kui nende sõnade vahel kasvunud mehed. Ainult meestel oli rõõm, etti sellel, kes alin kõige eest vastutas — Petril. Jõu liud elutüpp, pöördus ta iseenesest halvatu juurde asse. Et tead, kas ta mõtles kunagi oleks poetanud teda vaevanud müre, südant pigistavast erutusest, kui talus oleks teevana ta kõrval seismud. Kuid nüüd tundis ta vajadust naise voold ees korraks seisatada ja veel kord mõtteid koki labi lasta, nagu kellegagi vaikelt jagada oma muret, hirmu, jah, lootust ning ime-likku saladusmüra.

Ta oli ikka pojasse uskunud, temast palju lootnud, uhkusega südames poja õppimist ja edu jalginud. Näis, nagu hakkaksid need lootused nüüd vilja kandma, ilu-kest, lopsakalt kuju võtma. Üks Logina Tormadest, ei, vanast Logina Stormide suguvõsast on maa ja rahva asjadest kinni haaranud. Peter mäletas vanaisa rääkinud olevat, et Logina mehed on keisri enese juures ära käinud ja rahva eest seisnud. Mis Logina Stormid kord kätte võtavad, seda nad ka teevad. Kas või mulk maa isse, aga minnakse edasi. Niipalju tundis ta ennast, mäletas isa ja vanaisa ning arvas poegagi tundvat.

Nõnda pääses lootus ja teotahe vana Petri hinges jalle võidule. Lootus käib hirmust alati üle, isegi surmale silma vaadates. Sest lootus — see on elujõud, julgus kõigele vastu minna, olgu ta siis kas või väär ja petlikki.

Harilikult kraapis Alma laupäeva õhtul sulastemaja vana rehetare koja ning uksealuse puhtaks, koristas esikus, kus oli pikk keedukolle nagu moonamaja pliit kunagi, toidunõud ja seasoomaämbrid koomale. Isegi kuuseoksi tõi ta vahel jalge alla, nii et sisse astudes tekkis pühapäevalikum tundmus. Täna aga ei saanud siin keegi mõelda pühapäevale. Täna oli sulastemaja sees ja ees kõik koristamata, seisis nõnda, nagu nädala askeldustes jäänud. Koja muldpõrand ja tambitud ukseesine ei olnud luuda näinud. Lapsed olid seasöömanõu ümber ajanud, vana luua sööma sisse keeranud ja põranda nõnda hoopis ligaseks määrinud. Pliidiserv oli pesemata kausse ja kruuse täis. Sassi toa laual vedelesid toidupärad ning laste asemelt vaatasid vastu tuusti keeratud, äratallatud, määrdunud magamisriided. Alma askeldas jälle Mareti abilisena pererahva köögis. Ta oli osava kaega naine ning teda kaman dati sinna tihti, kui noorel peremamsil ees seisis midagi kiiret või üle jõu käivat. Nii kujutas see moonakanaine enesest alalist perenaiseabi, kelle peale muu teenijas rahvas just kõige parema pilguga ei vaadanud. Isegi ta enese mees Sass alati mitte. Kuid Alma ei hoolinud sellest. Tema oma väikesed sulaseelu perenaisetsemised olid nii tühised, et ta alles pererahva köögis tundis end veidikenegi inimesena, naisena, täis-perenaisena. Ja ta küpsetas hea meelega saiu, tegi innukalt pirukaid, hõõrus hoolega koogitainast, millest ta ise ainult nipalju osa sai, kui töö juures suhu suutis pista või teinekord

...võib vahelt lapsepõngerjale torgata. Ukskõik. Logina mood perenaine valmistas täna pidulauda, mis talle vanaaegne, vajalikult rikas ja uhke erakordsete toitude vastuvõtuka, ning seepärast oli jooksmist aida, tšilli, pihukambri, puukuuri ja kõõgi vahet kaugelt rõõm kuni muddu. Jooksis tihti ja tähtsalt, käed nõud täis, Maret ise, veel sagedamini Alma, kandami all peotamata. Kuid joosta sai Sassist sulase tütrepõnngi, kes kottitulede vaatama kippus ja siis käsutati kas järele lõpukammat tšillilehte või puhtamat sibulalatva tooma. Alma tundis oma noore käskija nõudeid, tundis ja mõistis ning tahtis teha kõik nõnda nagu peab. Laud ei olnud kummut, toidud muutuvad. Logina ait, kelder, aed ja muud pantpaigad olid rikkad. Silt võis leida talle mis tahes. Või matkama horgutas. Ning aidata noort, noorjõulustööd alla paari aasta ees lõpetanud peremehed kogu see rikkus kaitsegeval viisil lauale panna, seda pidid sulaste eneselegi auasjaks. Juba mõned päevad oli ta ka andnud kuld ja küpsetanud valgeid leiba. Nendega täna muud ei olnud. Isegi Sassile oli ta ette loomaks võtnud krohvida suldikonte, kus teadagi ei paistunud ka lihatakiid. Hommikul piima meeletoomiseks oli perenaine keelt lasknud tuua kangi umakava, pöördunud elektolekoopivõid ja paremat sorti juustu, ka karteid, kurgid, tomatid — kõik varuti juba päeval varustat valmis. Need kõik koogis ainult nende hõõrdeks ja garneerimiseks, kuid seegi kippus üldelt võttes jätma. Kuidas ka noor perenaine ise ei tahtnud võt oma abilist taga ei ajanud, tuli ikkagi nii välja, et selleks ajaks kui Sassil saun valmis sai ja need pliidid sauna minema, ei jõutud lõpetada. Alma tundis alles köögis. Ta oli laia kondiga, neljakümne lüüdi naine tugevate, õhetavate käsivarte ja pea ümber seotud rätikuga, mille nurk ripendas kuklas nagu rohi saba. Kummargil laua kohal, viilis ta pika kanna vasikapräe küljest kauneid liistõhukesi lõike, seadis need ridamisi vaagnale, kaunistas taldrikud pruuni õlgerdi ja roheliseribadega. Ta püüdis seda teha hästi ja ruttu. Kuid töö nõudis tapsust ja rahu. Alma ei olnud aga sisemiselt sugugi rahulik. Ta päevitunud valged lõõmasid erutusest: juba hulk aega küsis ta eneselt, kuhu need lapsepõngerjad ometi said? Aga enne kui praelõigud polnud valmis pandud, ei võinud

lapsi vaatama tormata, et siis tagasi tulles jälle käsi pesema hakata ja nii tühjalt aega viita. Sest pesemata kätega ei lubanud Maret toitude juurde. Natukeses aja eest oli Alma kull kummalegi lapsele — oma seitsmeaastasele tüdrukule ja viieaastasele poisile — siinsamas köögitrepil tubli praekäntsaka pihku pistnud. Aga kas asi seisis ainult suutäies? Oli juba õhtu, lastel uneaeg käes, kuhu võivad vajuda või jääda?

Ma soostituk pihus, käterätik kaelas. Ta oli paljajalu, pantok olgudel, lülitse valmis saunamineja.

teise järel, riides nagu nad olid, kõrvuti õlgkotile. Siis laotas ka kulunud kaltsuteki peale. Läbi hairitud karbest tiheda pirina kohmitses ta seejärel tagasi kotta, kus Karl suitsetades ootas, jalg lävepakul, ja alla härrastemaja poole vaatas.

Härrastemaja köögis põles hele tuli. Pool õue oli sellest valge. Ning praotatud ukse vahelt kandis tuul sealt hoovavad lõhnad siia sulastemaja lävelegi nii ärritavalt, et pani Sassi sülitama.

«Küll aga nüüd vaaritavad seall!» ütles ta endamisi pool-kahjutundega, pool-nördinult. Seinast, nagipulgalt laternat otsides kraapis ta oma paksu tuhkiat juuksepuhmast, mis oli heinapepri ja prahti täis, kiheles nii mõnusalt, et otse nõudis sauna. Kuhjategemine — ega see ole niisama. Nahk liimendab higist veel praegugi. Ta sai laterna kätte, ulatas selle Karlile ja jätkas siis oma mõttelõnga. «Vanamehel kah nii kibekiire, et ei jõudnud ära oodata, kuni sauna juurest mäele saab. Tuli ise juba koplimalgul täkuga vastu...»

«Noh, linnahärradega pikad plaanid pidada...»

«Teab, äkki noorhärradel ka isu sauna järele? Peaks ikka vist ütlema,» lõi Sass jälle kõhklema.

Karl pahvatas teravalt:

«Nalja teed, Sass! Laseme need linnasellid esimestena sauna, jõuab meie kord alles kesköö ajal kätte. Täna ei ole minul aega öösi saunas käia. Ja mis kuradi töötolmu nende meeste nahal on, kes vedruvankriski sõidavad, kindad käes? Üldse, mis me tühja seletame. Lähme sauna! Aitab, Sass, sellest seljaküürutamisest, vaja on teistmoodi elama hakata!»

«Jaa-ah, ega neist sittadest vist ikka saunaminejaid ei ole kah.»

«Selge!» Karl viskas suitsuotsa ära ja hakkas rätikut viibutades minema. Ta tegi vanatare nurgal järsu pöörde, siis laskus kallakul türlavat rada pidi tiigi poole, mille ääres asus saun. Sass mõtles veel pisut, kergitas paar korda pükse, kratsis kõrvatagust, kõhatas, vaatas härrastemaja poole, kuulatas siis, kas lapsed ikka jäid magama, kobas viimaks esimese kättejuhtuva rätikukaltsu, võttis pingiotsalt seebikandi ja hakkas sama siledaks tallatud rada mööda, mis lookles vööni ulatuvate pujukeste ja takjate vahel, pikkamisi Karlile järele lonkima. Nii juhtus, et Logina sulased ammu-

hõlmatud korda ja kommet trotsides tol laupäeva õhtul talle omapeal sauna läksid esimest leili võtma ja issandale ütlema selle eest, mis nad ise olid teinud.

Õhtule oli see võõras ja imelik, isegi rajalt tiigi ääres näha ta veel tagasi elumaja poole, nagu oleks teoksil midagi keelatud, peremehe-vastast, midagi heina- või iljavarguse taolist. Ja saunaesikus ei suutnud ta tõnsidega midagi nööpe leida, et riideid ruttu maha tõmmata. Näpud kobasid niisama sinna ja siia, ilma et püüdnud oleks avanenud. Alles kui Karl juba vihu-ninga lipsas ning esimese laksatava kibulise vett keris, sai Sasski säared pükstest kätte ja poetas neid kohmetult sisse.

Mis siis ikka,» lohutas ta ennast valjult. «Saun on olemas ja keegi peab ju esimese leili võtma...»

«Kas sa üldse võid sina, Sass, ise, sama hästi laulda, kui sul selle järele isu on,» nokkis Karl. «Ega lei sellest lahjemaks jää, et sulane jumalasõna peale loob...»

Logina saun, nagu kõik muugi siin talus, ei olnud lihtlik, madal suitsunud lae ja seintega, porise põrandaga, müürituna kitsa lavapingikesega saunaberik, kus tõesti kangete kontidega inimesed vaevaliselt, küürus ja poolpöök vihtlevad või end küürlivad, nõnda et jalad murega kõlmetavad, aga juuksed peas kuumusest kärssavad. Logina saun oli nägus ja mahukas ehitus omaette.

See jagunes kolmeks osaks: esiteks väike tuulekoda, kus suur, aknaga riietusruum, kus olid puunagid pesu ja riiete riputamiseks, laiad, kahest hõõveldatud lauast kokkulöödud pingid seinte ääres, millel võis kas istuda või pikutada, nii nagu soovi; lauakene keset ruumi ja kõva kaheliitrine kruus, harilikult kaevuveega, aga pühade eel mõnikord ka koduõllega laual. Vihusaungi oli avar. Pika pingiga akna all ja risti üle kogu majakese otsa ulatuva lavaga, nii et sellel kaks meest korraga said vabalt pikali olla või neli meest istudes vihelda. Kolle oli ehitatud telliskivist, kinnise kerisega nagu linnasaunas, ja koldesse müüritud jäme metalltoru ajas kütmisel kuumaks ühtlasi ka vee suures tõrres. Vingu sin saunas kunagi ei tundud — saun oli korstnaga ja siibritega. Seepärast ka seinad, kuigi lihtsad, soosamb-
laga varatud palkseinad, puhtad, samuti nagu hõõvel-
datud laudadest põrand ja laedki. Ainult lihasuitsuta-

mise suitsust ja kuumusest olid laed tumedamaks tõmbunud. Muidu oli siin kõik puhas ning nāgus, puhtam kui rehetare kambrites. Isegi punnitud lauast põrandat ei saanud mustaks nimetada. Sellele oli kunagi näidatud varnitsat ja ookrit. Nüüd oli see küll juba kulanud, halliks lõõnud, kuid siiski hele.

Sass, karvane ja kõhetu nagu lahja kevadine metsloom, kiipas häbeliku olemisega üle kuiva poranda, võttis pingilt kibu, kraadis enesele vett, kõhvis tükk aega puusa ja küljekonte, siis kastis viha märjaks, pistis kerisele hauduma, ning märga vihta kividel ringi keerates rāakis rohkem iseenele kui Karlile:

«Jaa, noh, sina lahtine inimene, miks mitte. Ei naist ega lapsi järel, sina võid trotsida. Aga minusugune, kellele kāru taga, see vaadaku oma eluga ikka ette...»

Karl sopsis pehme kasevihaga oma punetavat keha, mūgises ja āhkis mõnutundest, viimaks pistis viha nagu padja pea alla, ning käsi ja jalgu vastu lage üles, kangesse leili sirutades harutas Sassi mõttelōnga edasi:

«Eks me elasime siin ettevaatlikult, pugesime nagu māgrad igāuks oma urguga ja piilusime sealt. Piilusime ja vist ootasime, et keegi meie eest meie elu āra elaks, võitlemised āra võitleks. Ainult et meid ei puutuks... Aga mis sellest tuli? Hārrad läksid iga aastaga aina rikkamaks, autosid ja vālismaa viinu veeti aina rohkem sisse, aga tōōinimese āraelamine jāi muudkui viletsamaks... Nüüd ütlesid mehed linnas, et aitab. Ja õige see on, aitab. Kui sina, Sass, veel kardad ja rāāgid, et ettevaatust ja ei tea mis, siis pūūad sa endist viisi vanasse urguga pugeda. Muud midagi. Aga seda ei ole enam vaja. Nüüd on vaadatud ette juba ūldiselt, kōikide meiesuguste, nii minu kui sinugi eest. Valitsus vaatab ja mõtleb. Fakt.»

Sass hiivas end lavale, seadis mugavalt selili, viht samuti pea all nagu Karlil, jalad pūsti vastu lage, ja hōõrus kātega oma reielihaseid.

«Mis sa nüüd! Kes see meist, minu- või sinusugustest... See niisama mōne lehe loba. Neid jutte on ennegi keerutatud.»

«On. Igasuguseid moka- ja rokamehi on meie maal olnud enam kui vaja. Aga nüüd on eesotsas hoopis uued inimesed. Need ei ole mokamehed, need on tōōmehed. Ja panevad kāed külge. Oled ju kuulnud, et

peremeestele üle kolmekümne hektari maad kätte ei

Noh, maad — seda rāāgitakse küll...»

Muid, jah, Maas asi seisabki. Kas ei ole just maa see, mis inimesed külakohas jagab rikasteks ja vaesteks? Kui meil ānuga, Sass, oleks ka oma kolmkummend hektarit kōles, kas meil siis tarvitseks siin Logina saunas jalgu sirutada? Küllap lōõksime omad saunad ūles ja elaksime igāuks oma mōisas. Fakt. Olgu see siis nii kōike ja vāne kui tahes, aga ta oleks oma...»

«Eh, maa nüüd küll, aga kes neilt peremeestelt selle maa siis āra vōtab? Ja kuhu see maa pannakse?»

«Maa? Meie vōtame. Meie, sulased ja kōik teised meesmehed. Mina vōtan ja sina vōtad ja... Meie loome see peremeeste maa vōetaksegi...»

Sass keeratas end lavale kōhuli. Nii imelik oli, mōelda, et keegi kuskil suures riigiasutuses, ministeeriumis või tōõkõrge kōrges kantseleis, mõtleb tema peale, tahab, et temal, Aleksander Kūlmal, sulasel ja eluaeg teist arvanud inimesel, oleks korruga oma maa, oma saun, vōib olla oma maja ja viimaks veel lehma- või hobusekontki. Miks peaks mõni kauge ja vōõras linnamees niisugust tahtmist tahtma? Või mis kasu vōiks olla mõnel linnamehel sellest, et ūks vana sulane saab korruga endale maa ja majapidamist? Kui oleks, et keegi tahaks hāngest oma maad mōõda, et leiaks ostjaid ja ūlleks maa, et vōta, Sass, vōta see tükk minu maad kas vōi järelekaupa enda kätte, peaasi et ma ta kaubaks saan... Aga niisama, heast peast, nagu rāāgitakse, et maad ja puha... Ei! Sassi vanadesse harjumustesse ja tavadesse takerdunud mōistus ei suutnud seda mōista. Mis eest talle siis õieti seda maad antakse? Kellele see vajalik või kasulik on? Temale enesele? Noh, ehk oleks ka. Aga andjad? Maailmas ei olnud ta midagi niisugust tahtvat nāinud, milles ei oleks hiljem või varem ilmsiks tulnud teategija kasusaamise mōte. Seepärast kaldus ta ūsna järjekindlalt ja lihtsalt arvama, et peab elled maa-asjalgi oma vigur juures, konks küljes olema. Kuidas siis muidu! Kas tōmmatakse maksud peale, nii et oiga, vōi antakse tōõga hagu takka. Ei vōi olla, et keegi hakkab vaest tōōinimest heast peast haljale oksale upitama... Kui see on neile, upitajatele, kuidagi kasulik, siis oleksid peremehed selle juba ammu āra teinud,

sest peremehed, need on targad ja kavalad inimesed, nagu Sass oli tähele pannud. Targad ja kavalad inimesed võivad mõndagi ära teha, vaesele sulasele ka maa ja majad kätte sokutada sõnadega, et teevad seda sulase kasuks, tema kehva elujärje parandamiseks. Aga kui pärast vaatama hakkad, siis oled löödud ikka sina, sulane, mitte tema — see targa jutuga, kaval ja libe inimene. Sass mäletas nooremast põlvest üht sulasekaupa. Ta oli mees nagu karu. Teda hüüti «kõvaks Külmaks». Iga peremees püüdis teda enesele palgata. Kaubategemine käis alevi kõrtsis. Ning kõrtsmik, kes kauba liikudeks viina kallas, kiitis teda nii suure suuga, õhutas järjest kõrgemat palka nõudma, et esialgu kitsimad ja kehvemad, pärast aga jõukamad mehed Sassiga sulasekaupa tegemisest loobusid. Nii sai kõrtsmik algatuse endä kätte. Ta lubas Sassile kõrgema palga, selle, mis ta ise oli ette pannud, ja Sass hakkas maarjapäeval kõrtsmiku sulasena tööle. Peale põllutöö pani kõrtsmik Sassi ka õllekorve ja viinakaste jaamast kohale vedama. Sass ei olnud joomar. Aga iga koorma päraletoomisel kallas kõrtsmik talle klaasitaie ja käskis ära võtta. Olevat meeste moodi. Sass ei lasknud end sundida. Õlleklaasiline viina ei võta veel mehel mõistust peast. Aga kui tuli mardipäev ja Sass kõrtsmikuga rehknungit tegi, pandi talle nende joodud klaaside arvel kirja hea hulk toope. Peale selle tehti tubli mahaarvestus jookide veol lõhutud pudelite ja korvide eest. Kui palju neid suve jooksul oli katki lainud, kust Sass seda maletas! Aga kõrtsmik ütles enesel kõik kirjas olevat, ja mis sa kirjaga vaidled! Tagajärjeks oli see, et Sassi palk jai mõne krooni võrra vaiksemaks, kui ta oleks suve eest saada voinud kõige ihnsamalt peremehelt...

Nii talitavad targad ja kavalad inimesed. Nad räagivad sinu kasust, toetavad sind ja töötavad sulle kõike küllaga, aga kui aeg käes on, tõmbavad nad sul naha ule kõrvade, nagu tommatakse rumalal jänesel... See pärast Sass neid maajutte üsna umbusklikult võttiski. Sellel, kes ruttas peremeeste maid jagama, pidi sellest jagamisest kindlasti suur kasu näha olema. Maailmas ei tehta midagi niisama, hea mehè poolest. Ei ole enne tehtud ega tehta ka praegu. Sass ei mäletanud oma elust ühtegi niisugust juhtumit, kus mõni peremees oleks talle rohkem maksnud kui kokku lepitud või

mõnagi vabituslikku oma käest ära pakkunud. Aidata — jaa, aidata mõni hädakorral võis. Eriti vaene ja vilets inimene. See võib alati teist omasugust kergemini aidata, sest temal ei ole midagi ära anda, mida ta ei saaks tagasi anda. Või kas hädaline omasuguselt tõelist abi ootab? Kas ta pigem ei otsi kaastundmust? Isegi kui ta on ja nendel, kelle käes on võimud — mis kaastundmust seesugustel on? Kaastundlikke valitsejaid ja voimukandjaid — neid ei mäletanud Sass isegi oma elust olevat lugenud. Jõukate ja võimsate kaastundlike avaldused — need olid alati üksteise sissevedamine, pettus, muud midagi. Samasugune pettus nagu oli kõrtsmiku kiitus Sassi sulasekaupa tegemisel. Ja talistal talitab see sulane, kes end kõrvaliste kiidukirjadest meelitada ei lase.

See oma tööd, ela oma elu, nagu saad, ja ära usu kedagi — niisugune oli Sassi, vana umbuskliku sulase maailmavaade. Ning see oli pikkade aastate jooksul nii kindlasti juurdunud tema arusaamistesse, et ta kuulnud ei tahtnud sellest abist või andmisest, millest nüüd ta pool räägiti ja millest näis kihisevat ka noore sulase karu pea. Linnameeste trikk — muud midagi.

Sass võttis viha, kastis selle leigesse vette kibus, raputas viha küljest vett nagu vihma alles poolkuivale suunapõrandale, kust vaatasid vastu ta enese kõverdud, pintsliga tõmmatud jälgede moodi jäljed, sirutas oma viha lae alla, kõige tulisemasse leili, ning ruttas mööda. Esiteks sääri ja reisi, mis mõnusalt vastu kihelavad, alla puusi ja selga, laiu roideid näitavat rinda ja mitte juud jämedaid, kuid lihaseid nagu pätsikesi talle kleepuvad. Ta alustas vihtlemist kergelt, tasapisi, rünnates, loks aga peagi hoogu ja larpis varsti oma keha mitmesuguste tarmehelade löökidega, et õhk viha ees valises ja mulje tekkis, nagu peksak. mees end sudamata, punaka midagi endast välja peksa. Või kes teab, ta ehk puudiski?

«Leili?» hüppas Karl lavalt alla ja viskas enesele kopataie kulma vett üle pea.

«Pane kopika eest,» vastas Sass kahinal, jätkates ise oma ihu nuhtlemist. Karl viskas kopsikutäie vett kerile, kus see silmapilkselt, otse paugatades tuliseks uruks muutus ja sauna laealuse kõrvetava kuumusega taitis. Kuid seda kuumust mehed just igatsesid ja otsi-

sid. Karlgi kapsas lavale tagasi. Ning nüüd tantsisid kaks vihta tükk aega, nii et lehed lendama löid, meeste kehad aga punaseks tõmbusid.

«Aitüma saunakütjale! Aitüma veetassijale!» osatas Karl peremehe tooni järele aimates.

Sass keeras teise külje ega lausunud sõnagi. Noore mehe asi, las lõobib!

Kuid juba oligi kibedam leil võetud: vihalöögid harvenesid, meeste käed jäid peatuma, kobasid veekappade järele. Esimesena lasi Karl viha lavale vajuda ja haaras ruhimikuga vett, paiskas seda üle pealae, näo, õlgade. Seda tegi varsti ka Sass. Nüüd lamasid nad mõlemad jälle niisama, sirutasid mõnuledes käsi ja jalgu, voolitsedes neid krobeliste pihkudega, nagu oleksid tahtnud madalamaks voolitseda oma tööst pungitõusnud, kivikõvu lihaseid.

Sass ei saanud viheldeski neist mõtetest lahti, mis noore kaassulase sõnad olid temas esile kutsunud. Või mis siin teise sõnad? Kui mõte kord satub puurima ja uurima, tuleb iseenesest nagu painaja peale. Neid oli olnud kolm venda Heistre moonamajas kasvamas, kui toimusid viienda aasta sündmused, tulid linnast mehed punaste lippude ja püssidega ning mõisas esimest korda lauldi, et «saksad surevad, mõisad põlevad, mets ja maa saab meitele...». Kuid mõis jäi põlemata, maad rahval saamata. Selle-eest andis aga nii mõnigi mees oma elu Siberis... Sass mäletas seda aega väga hästi, ta käis siis keskmise vennana külakooli keskmises klassis ning teda huuti pilgates juba «kõvaks Külmaks». Vanem vend Villem, see oli pikemat kasvu, aasta võrra kooliski ees, teda nimetati «suureks Külmaks», ja vaheldast Etsi, parastist rätsepat, ammu kadunud meest, «kergeks Külmaks». Kui kõik need kolm Külma korraga külakooli ilmusid, naersid irtvambad, et nüüd küll võtab külma kooli ära, aga seda ei näinud need naerjad mitte, et külm võib poisid ära võtta, kellel ümber piha polnud muud kui isa vanad pintsakukaltsud ja leivatüki asemel tihti ainult paar keedetud kartulit taskus, ja et moonamehe perel poiste heale õppimisele vaatamata võimatu oli neid korralikult kooli saata. Kõik kuivad, nii kõvad kui nad ka õppimises polnud, kadusid valla-kooli läbi käimata tööpoistena suurtaludesse. Tööpoiste elutee arenes igaühel isemoodi. Vanema venna Villemi

tapet! kuskil Poolamaal samanimelise Saksa keisri noorem, Ets, õppis külarätsepa käealusena mõnelt ära, läks linna, andis enesest kuulda veel seitsmeteistkümnendal aastal kui tribunali kohtumehest, siis aga kadus, nagu oleks maa tema neelanud. Kas langes ta kuskil kodusõja rinnetel või veeres Venemaa äärelaual — keegi ei teadnud. Või kes teda, lahtist inimest, ootamas ootamas oligi! Vanemad läksid raugaeale vastu, teesid kuis omakorda sõjateed, mobiliseeritud valgesse talu. Kui ta Otsa peremehe kauge sugulase Külma lubadul sulasena väeossa sattus, mille ülemaks oli sama külma, tegi peremees sulasest enese tentsiku. Ja nii läks mõni Aleksander Külma oma peremehe teenimise, kuni ammardamise tähe all. Mingit vaprust ta üles ei näinud, teeneid ette tuua ei olnud. Või mis vaprust nägi Sass üles näidata, kui ta südames seda sõda vennapõlde nimetas — sest ei olnud sugugi kindel, et Ets tõesti poolt, punaste poolt ei võitle. Aga kui sõda lõppes ja taas hakati rääkima maast, ei olnud Sassil maamõisteks muud toetuspunkti kui vanemad kuskil talumaas, kes olid eluaeg mõisat orjanud. Mõis jagati lõpuks ära. Sassil oli tolleaegne maajagamine praegugi

lõplime ees. Varakult küüru jäänud isa ja värisevate kättega ema olid ka oma tuleviku sidunud maalootusega. Kuid omelt ei jagunud neile mõisaväljadest maad. Sassile ammugi mitte. Peale väljast tulnud, eesõigustatud talumeeste ja ohvitseride õeldi õigus maasaamiseks olevat kõige vanematel mõisateenijatel. Vanemaid mõisateenijaid oli aga väga mitmesuguseid, nagu kubja, aldamees, kirjutaja. Paremad krundid haarasid ohvitserid ja talumehed, kuskilt kohalesõitnud härrad. Tihane Thaan, suure talu omaniku poeg sai tüki mõisaväljadest, kuid moonakatele ja töömeestele ei jätkunud enam midagi. Nõlle jagati loosisga sooservikuilt ainult mõned eluasemekohtid. Vaestele ja viletsatele ei jätku enamgi sealt oma, kus midagi antakse või jagatakse. Alati on ees pikemaid käsi ja suuremaid õigusi. Vaene peab korvale. Korvale jäi ka Sassil isa, vana moonamees Külma, ja suri peremehe saunas niisama, nagu oli sündinud mõisa moonamajas ilma maa ja varata. Ka siis üllat valitsus ja võimukandjad maid lubanud. Lubada võidakse, ega lubada ole raske. Aga kas need lubajad peavad nägema, kelle häda on kõige suurem? Või kust

see maa õige võetaksegi, mida nüüd jälle lubatakse? Peremeeste ja asunikude maa? Eks see ole endine moisamaa, higi ja vaevaga omal ajal mõisalt välja ostetud, kuidas seda? Kõik aeg on räägitud, et põllumees, see on riigi alussammas, on see tala, millel seisab meie rahvas, meie kultuur. Kuidas siis nüüd, kes hakkab neid talasid järsku läbi saagima? Või on leitud uued alussambad, mingid uued talad? Kus kohal? Missugused? Lou! Kust siis kehvad inimesed tööd hakkavad leida, kui peremehi enam ei ole?

Jõudnud mõttejärjega sinnamaale, tõukas Sass oma karvased jalasaared alla põranda poole, jäi hetkeks kätega lavaservale rippu, ning nõnda pooliti õhus kõikus tegigi Karlile oma kartuse teatavaks.

«Ee-ee! Mõisad kisti maha, tööd jäi maal vähemaks. Kui nuud talud ka ära lõhutakse, ei tea tõesti enam, kuhu ennast tööle kaubelda.»

Karl, kes parajasti pead seebitas, ajas kesk valgeid seebitorte silmad pärani ja naeris, nii et heast kuusepuust saun vastu kõmas.

«Tööle! Tööle, Sassikene, hakkame igaüks oma põllul... Selleks maad antaksegi, et ükskord töömuret murda.»

See kõlas Sassi kõrvus jälle mingi vigurijutuna. Kui ei ole enam peremehi ega sulasepalkajaid, kuidas saab siis töömuret ära kaotada? Temale näis nii, et mida rohkem peremehi ja sulasepidajaid, seda rohkem tööd, parem palk ja lähedam elu. Et sulane ise võiks peremeheks saada, maapidajaks tõusta — seda ta elukogemused ei tõendanud, seda ta ei uskunud ning selle kujutlemiseks puudus Sassil isegi vaimuvärskus. See oli tema meelest midagi nii imelikult ilusat, millest ainult raamatutes ja ajalehtedes võidi kirjutada. Niisama kui juttudes raagiti ilusast armastusest, mida elus kuskil ei näe ega kuule. Lapike maad temale kui sulasele kartuli- maaks, jah — seda on mõned peremehed palga sees pakkunud. Ja see võiks ju ka olla. Võiks teinekord niipaljugi palgamaad olla, et külvad oma veerandikü lina, nagu ta Logina peremehe põllule oli külvanud. See laheb aastatöö arvel, on naisel talvel kedrata ja küduda, et perele riidet teha. Uht-teist hilpu on ikka nii enesele kui lapseaimukestele vaja. Aga et ei peaks teenima

peremeest, et ei oleks olemaski seda, kellelt palga- lükkat nõuda — see näis Sassile täiesti arutu jutuna.

Noh, kui see valitsus peremehed ära kaotab, on ka mure elul ots peal,» kohmas ta. «Siis ei jää muud üle, kui minna oma vallast minema... Mine kuskile põlev- küttevandusse, maa alla labidameheks või linna müütsapühkijaks. Maal palka enam keegi ei maksa...»

Karl nuhkis parajasti selga. Talle tegi otse haiget oma eluse allaheitlik ellusuhtumine, tema rippumine oma palgatöölise elujärje küljes. Kuid ta ei suutnud eda siiski pahaks panna. Liiga kaua, liiga pikka aega on see inimene koormavedajaks olnud, sellega nii harjunud, et nüüd, kus talle ulatatakse nagu võti võõra koorma vabanemiseks, hakkab mehel enesest lahju, selle koorma äraheitmisega ähvardab nagu looluna minna tema elu mõte ja sisu. Või kas ainult peremeeste tundmuste küttes vaevleb? Ei, temataolisi mahaajutatud ja hingelt murtud inimesi on küllalt. Noh, nagu keldris võrsunud kartuliidukesi, mis kardad valgust, vaba tuuleõhku, uut elu, on sadu ja tuhandeid teinud.

Mure elul on ots peal, muidugi. Oled sa eales niisuguse peremehe juures teeninud, kellel sulle tööd ei ole antud? Egas peremeestel sind vaja oleks, nalle on sinu tööd vajal. Peremees ei pea hobust, ant tal seda tarvis ei lahe, ammu siis veel sulast. Nii et kui peremeestel on lopp peal, siis on lõpp ka meie sulase elule. Fakt... Kuidas seda nüüd sulle õieti ütelda? See on see töö vabakstegemine ekspluateerimisest, et aru saada. Igatahes, kui minul maatukk käes on, tahan ma seda töö ennast käsutada oskan. Ja võib-olla ehk pannud ka mõned, kes meid senini on käsutanud...»

Karl nuhkis end lõputades. «Lah aga leia on võtad kõik selle, mis tarbeks läheb? Mure palgas pole, vol minna? Kõik need adrad, äkked, kottid, hobused, kettid, koled — kõik need sajad ja need, kui sul õiget labidatki linge tuga ei ole? Sõna aga on väga kerge kehtitada, aga katsu sa, kui oled paljas nuga püksindop.»

«Sõnnemad rüstad ja loomad annab riik.»

Karl nuhkis, nii et märgadest juustest vett valja pritsis. Ta oli rikkaid peremehi näinud, väga rik- kaid. Aga et riik võiks nii rikas peremees olla, kes kõi-

kidele sulastele jõuab hobuse aisade vahele pista, lehma vankriredeli külge siduda ja veel koorma hädavajalikke asju vankrisse visata, asju, mida ühe koormaga ära ei vii — seda ei saanud ta jällegi uskuda.

«Juttu sa aga räägid! Nii rikast riiki ei ole maailmas mitte olemaski, kes kõik sulased korraga jõukaks suudab teha... Või kui üks sulane kuskil tehakse jõukaks, peab mõni teine mujal veel vaesemaks tehtama... See on kõik muidu lori ja propaganda...»

«Eksid. Meie riik — see on võim töörahva käes, samuti varad ja värgid kõik tema käsutada. Ega atru ja hobuseid maal vähem ei ole kui sulaseid. Vaata kas või siinsamas Loginal, kui mitu sahka: ratassahad, harilikud kahehobuse- ja poolteisehobusesahad. Seemendussahkadest ma ei räägigi. Noh, kui meie sinuga võtame siit paar harilikku sahka ja kumbki hobuse ja need maa sisse laseme, mis siis ikka? Kännab Logina Peter, künname meie ka. Riik seda kõvem.»

«Sinu jutust jääb minul küll niisugune kõla kõrva, et tõstame aga Logina peremehe tagant ära. Mis riigist sa siin? Mina ei saa aru... Teise asjaga kaugele ei lähe, ei lahe. Ja mina teise varandust ei taha. See toob pahandust. Sellega elu ei ela, määrid oma näpud ja muud midagi...»

«Kui aga tuleb niisugune seadus, et määratakse tarvet mööda?»

«Kas siis keegi hakkab seadusega ühe varandust teistele jagama? Mõisnikkude maid enam jagada ei ole.»

«Nuud on niisugused seadused.»

«Siis on need küll sihukesed, nagu nad siin seletavad, et minu püksid olgu sinu püksid ja viimaks veel, et naised ja lapsed ka uhised...»

«Kuule, Sass,» turtsatas noor sulane ja pildus enesele külma vett õlgadele. «Seda tõnkavad ainult töörahva riigi vastased. Fakt.»

«Kust mina tean, kes nad on. Aga nii räägitakse.»

«Tead, lähme homme koosolekule. Seal tehakse see asi selgeks. Sinul on nagu kae silmade peale kasvanud. Sa lihtsalt ei näe, kellel on õigus, kellel mitte.»

«Või mis seal koosolekulgi, aetakse niisamuti suust välja...»

Karl õhkas vaikselt. Nad elasid Aleksander Külma ja Logina rehekambrites kõrvuti juba mitu kuud. Ta oli

poolnud teadmisi töörahva asjust ka Sassi ajju, tilgutada. Oli tilgutunud vähehaaval ja ettevaatlikult nagu kange rohtu, kuid pidi nüüd veenduma, et see rohi seni ei mõjunud. Valus oli vaadata inimest, kes ise oma huvidest ei suutnud aru saada ja kes elas nagu kauges minevikuhämaruses. Ta küsis järsku:

«Sa sa ikka kuulnud oled, et Venemaal valitsevad töölised juba üle kahekümne aasta, et seal töölised ise ehitavad suuri vabrikuid, et seal on jõukad kolhoosid ja enam ammugi ei ole peremehi?»

Venemaal? Need seal — need on kommunistid.»

Töölised just need kommunistid ongi. Ja sina oled nõrk naine!»

Mine nüüd — mina! Või kes see teab,» kraapis Sass oma juuksetutti. «mis nad seal Venemaalgi on, kas kommunistid või mitte. Künnavad ja külvavad kahane, kas lõrbivad ühest katlast suppi ka — kust võtta seda tean. Mina kommunistiks ei hakka, kui sa ei tahad!»

«Eks ei hakata. Ollakse. Klassi järgi. Kõik töölised on. Ja kus sinagi. Elu sunnib!» naeris Karl.

«Jah, elu,» õhkas Sass. «Eks näe, mis ta toob...»

Kõhustades riietusruumis, tõmbasid nad sõnatult särgeid edga. Ohtune vaikus oli sügav, ja Logina Petri saun, mis veel kunagi sulaste suust säärast juttu polnud kuulnud, otsekui surises sellele jutule järgnenud vaikusest.

«Eh, millal naised,» ütles Sass ja pani ukseid hooletult kinni. Mehed astusid välja pehmele murule.

Mahe saunalõhn saatis neid teerajal ja, segunedes tihedat tõusva udu, mädaneva rohu ning õõ lehkadega, jõudis tühikena ümber pea, hakkas uinutavalt ninna. Kõhile tundus, nagu oleksid õised maa, mulla ja seisunud tihedalt lehad koos igipõliste saunalõhnadega alandab lahutamatuks osaks neist mõttekäikudest, mida tavaliselt ja kaitseks, taskuks ja rõhuvaks osaks.

hinnang on nii palju nagu veel — juab seisma, lähed halsama ja rotskuma. Ilen veangi rotskub, miks ei võiks jts rotskuda inimene? Karl astus Sassi selja taga mööda teerada üles toa poole ja vaatas nukralt, kuidas see lugov vana töömees vana «köva Külma» ettevaatlikult, nagu ebameeldivusest hoiduda püüdes jalgu tõstis ja peenramaa otsas kobavalt üle pikkade, nüüd juba kaste- mähkade rohtude astus. Selle mehe samm oli sama eba-

kindlalt jõnklev ja ettevaatlik, kõike tõkestavat vältida püüdev nagu ta loid mõttekäikki. Ja Karl hakkas samas taipama, et ei ole lihtne inimest tema sisseharjunud mõttekaikudest, tema eluviisidest vabaks teha, ümber juhtida või teisale suunata, et see ei ole sugugi ülesanne, mille niisama sõna-paariga, püstijalu igaühe juures ära lahendada.

Parajasti kui nad vanatare ette jõudsid, kuuldi elumaja poolt Petri häält. Peremees noomis kedagi, ning sulasteni kostsid selgelt ta sõnad:

«Ei, ei! Kas nii võid sina enesele rusikaga rinnale koputada? Ei, ei. Sina, sepp, oled üks nendesinaste pilkajate killast, kes miskiks ei pane sõna ega käsku...»

«Peremees ju ütles, et tal on tarvis, et toogu ma ära, kui valmis on...»

«Mina ütlesin, et pane tammekodarad, aga sina oled pannud kasest.»

«Mul ei olnud tamme käepärast.»

«Inimene elab kohas, kus tamm tammes kinni, ja tema ei saa kodarapulki!»

«Need on riigi tammed.»

«Ja sina tahad ütlema tulla, et sa sealt ei ole kodaraid toonud?»

«Toonud või mitte. Sina mind tooma ei pane.»

«See on Ludvi,» ütles Sass kõrva vaidlejate poole pöörates. «Tõi vist pikkvankri ratta ära.»

«Ja saab vana Petri käest võtta. Nii on see töömehe asi. Kunagi ei jõua sa peremehe meele pärast teha.»

Sulased istusid vanatare ukse kõrvale seina äärde pingile ja panid suitsud ette. All õues jätkus aga sepa ja Logina peremehe vaheline vaidlus selle kohta, kas on jumala meelepärane tegu see, kui riigimetsast tuuakse tarbepuid, või on sepp see mees, kes kavala kauba ja petise keele juurde lihtsalt silmakirjaks hüüab: «Issand! Issand!» Sepp tõendas, et tema on teinud töö nii nagu vaja, rumm on saanud uued rõngad, põid hea paksu vitsa, puuvärk on kõva ja tubli, muudkui visaku peremees oma punane viieline talle pihu peale. Peremees aga vaidles, et ratas ei ole läbi tammest, et rehvi võib jätkust lahti minna, ja et üldse, noh, ratas ei ole niisugune, nagu tema tahtnud. Lõpuks hüüdis sepp kärsitult:

Noh, Logina, kui sul viielisest kahju on, siis änga noor puuda rukkijahu!»

Mis? Selle sõõrikese eest? Kahe puuda rukkijahu! I lasin mina kaheksateistkümnendal aastal sauna ühe lüüa! Näe, seal ta on! Maja missugune, ja seisab tänapäevani... Karda jumalat, karda jumalat, inime-laps! Ära kisu ligimese silma peast välja!»

Jumalaga on minu asjad juttis. Kui nuud peremehega ka joonde saaks, võiks rahus kaed rinnale panna. Nae, kisubki juba õõ poole.»

Puuda poolteist ehk hädaga annaks.»

Pane kaks täis,» tingis sepp.

«Sel hetkel hüüti klaasveranda uksest kärsitult õue:

Papa, papa! Kus sa ometi jääd nii kauaks... Külalised ootavad sind.»

See oli Mareti perenaisehää. Ning vanamees pöördus kohe kannapealt ringi, kuulutades kõrgilt seppale:

«Ead, Ludvi, minule sõitis linnast siia üks kõrge põllutööministeeriumi härra, ametiühinguvolinik ja rahutegelane... Näe, kutsub nõu pidama. Ma ei saa oma tana õiendada...»

«Tõi?» Või ametiühingutegelane sõitis Logina peremehele nõu pidama?» Sepa silmades välgatas umbusk ja pilge.

Jah, koos minu poja Hugoga. Sellepärast, näed sa, et ole minul täna aega sinuga kaubelda. Sa tule mõni aegneva õhtu.»

Aitpuuva õhtul võis muidugi tulla. Ega sepal niisugust teivanalga majas ei olnud, et ta selle puuda-paari vahuga oodata poleks võinud. Aga see enam kui kolm aatomöödud? Kas peremees siis tema jalavaeva tõesti vahemala poole kui mõnd linnahärrat minutit viis oodata loota? Ta tegi liigutuse, nagu kavatseks ratta meest tuijale heita ja ära viia.

Mis sa nüüd, Ludvi! Tõsta kuuri alla, ega mina teise oma taha. Aga naed, missugune sugimine mul siin... Kaub pimedaks juba. Noh, elame rahus!»

Ja vanamees pöördus karmestl minema, jättes sepa veel õuemuru oma ratta juurde.

Sepp oli nüüd tööpoolest valmis kas või ratta selga viikama. Ja seda ta ehk oleks teinudki, kui mitte kohe hekanurga tagant poleks välja astunud särgiväel ja paljajalu, saunakuumusest alles õhetav noor sulane.

Karl võttis ratta, tõstis selle seina äärde ja ütles rahulikult:

«Mis sa tuhjust tassid. Küll töö välja makstakse. Ega sinugi selg raudvarbadest ole. Oota pisut. Ma tulen ka mõisa kanti.»

Nii nad läksid kahekesi: Karl särgiväel ees, kergelt ja kärmelt, astudes nagu poisike, vana sepp raskelt loivates tema kannul, läksid üles sulastemaja poole. Pingil endisel kohal küürutas Sass, pea kahe raske ja mühkliku käpa vahel, karvane rind paljas, särk eest lahti, nagu oleks tal väga palav.

«Mis sa muretsed, vennapoeg?» ulatas Ludvi talle käe.

«Ah, kurat!» ajas Sass end kangelt sirutades püsti. «Kuulasin ja mõtlesin seda maailma asja siin... Sant on ta ühtepidi ja raske teistpidi... Kui ometi keegi ütleks, kuidas on päris õige ja hea...» kaebas vana sulane.

«Kuule, Sass! Õigust ei tooda maa peale taevaväega, see tehakse mehekäega. Nägid!» viskas Karl peaaegu kärmelt elumaja poole.

«Sina? Jah, ehk on sinu jutuski omajagu tõtt... Ainult kui sa nii haljas ei oleks, poiss... Nii pagana haljas, ja elu nii vähe näinud... Sind ei saa nagu uskuda...»

«Usu siiski!» pani Ludvi laia kämbla Sassi õlale. «Noored, need on rohkem õppinud, nad teavad rohkem... Neil on tihti õigus.»

J

aan Rihm ei olnud siitkandi mehi. Tema

Heistre mõisa varemetele kümmeaastat tagasi, kolmekümpendate aastate algul, kui härrasmeestekud raskustesse sattusid. Heistre maid peeti ainult ajast linakasvatuse maadeks. Püüti mõnel pool veel nõudki linast kulda välja ropsiada. Aga et hinnad maailmaturul madalseisu kinni külmasid, hakkasid arukamad peremehed lina asemel maid ikka rohkem ristiku ja kartul alla panema ning karjapidamisele üle minema.

Karjapidamisele üleminejate eesotsas seisis Tigase peremees Rein Traat. Sel otstarbel liideti tol ajal Tigase mõisala külge ka tema ohvitserist venna mõisast saadud autasuuna need osad, mis olid vastu Tigase piire. Aga Traat venna krundil oli see halb viga, et ta koos oma kolme etalid tükist. Mõisasüdamest mõõdetud tükki umbes viis hektarit, jõi talust kaugele, selle harrastusele ei olnud tal tükki. Vennad otsustasid siis tulika maatükki harrastada ja uue hootega rühkle anda. Pandi ajatööks kaudutud, ning nõuda, ajalehe kaasabil, sattuski...

Kõnejuurde lihtsuse tõttu alustas ta kohe kahe lehmaga, muretses võlga tehes varsti teise paari juurde ja otustasid naaberomikkuudele ei külvanud lappi tera. Maa jagati kahte ossa: soodajuurikad ning kartulid pool, vikk ja ristik teisel pool. Säärane kahepõllusüsteem andis Rihmale vajaliku aastasööda kätte, ainult halvavili tuli juurde osta. Asi arenes. Nelja lehma loomad readis Rihm sisse väikese peekonikasvatamise.

Näis, nagu oleks ta õigel teel. Isegi naerjad rühkisid juba vaatama, kuidas Rihmale järele teha. Piima- ja võihinnad püsisid kenad. Kuid siis juhtus ka nendega maailmaturul midagi veidrat ning — Jaani kaks paremat lehma läksid vekslivõlgade katteks niisama ruttu, kui nad laenurahadega olid toodud. Rihm jäi kehvaks üht ja teist katsuvaks võõra maa kasutajaks, maksis ägades oma renti ja elas peost suhu nagu paljud asunikud, kes võlakoorma tõttu tundsid end pigem pankade moonakatena kui maatüki peremeestena.

«Ükskõik, kus sa tööd teed,» toonitas Rihm ise, kui rendimaa pidamisest juttu tuli. «Ega mina halvemini ei ela kui iga teine asunik. Aga hirmu ja vastutust on vähem, sest minul ei ole, mida pank saaks oksjoni alla ajada.» Nii elas ta kõrvalt vaadates rahulolevat elu. Kuid Rihma varasem käekäik oli teda õpetanud maailma asjadest isemoodi aru saama. Need arusaamad ei uhtinud kaugeltki keskmise asuniku arusaamade, unistuste või sihtidega.

Kui sepp ära läks, lõpetas ka Rihm oma heinariismete kokkupaneku ja astus majja. See omal ajal mõisa aida-mehe jaoks ehitatud hämar, ämblikuvõrke täis kivihoone oli lagunenenud põrandate ja laiguliste lagedega, kuid seest siiski puhas. Rihma laudadel ja riiulil oli raamatuid. Mõnele uudishimulikule seletas ta ise, et tema naine, kadunukene, olnud kõva lugeja — naisest jäänud raamatud. Teisele vihjas, et tütar armastab lugeda. Kuid säärasele sõbrale nagu Sepa-Ludvi oli ta välja ütelnud, et enesel on vaja aeg-ajalt uurida. Kui sepp suured silmad tegi, et mida's tööinimesel neist raamatutest, vastas Rihm:

«Mõnel maal õpetatakse köögitüdrukuidki riiki juhima, miks ei või siis meiesugune pisut raamatut nuusutada.» Rihm mitte ainult ei nuusutanud. Praegu võttis ta katte brošüüri, mis rääkis koosolekute pidamise korrast — niisama tarvilik raamat kui «Kodutohter» või «Loomaarstimise õpetus» — ja laskus sellega rinnukile aknalauale...

Varsti pärast seda astus sisse Laine.

«Ah sa pagan,» märkas nüüd Rihm üles vaadates videvaks kiskunud tuba. «Mul lehmad veel koju toomata.»

«Küll ma toon, isa,» kargas Laine kohe minekule.

Tütar oli elevil ja mitte nagu töölt tulnud. See torkas ta silma.

Sa oled väsinud?»

Mis asja! Ma õppisin uue laulu!» lõkatas Laine heirma ega seletanud pikemalt midagi. Alles ukse vahelt hüüdis tagasi: «Jah, üks pörsas on nüüd tasa. Me teisega saab, vaata sina. Mina Loginale enam tööle lähe.»

Tegid liiga või? Sinul nõrgavõitu kont...

Põdruk seisis, jalg ukse vahel. Et ta oma tõrkumist oli õigustada ei osanud, lasi ta käiku Valli sõnadest võlgadest, mis nüüd ära jaetavat.

«Ta laps,» ohkas Rihm, «see on eravõlg! Vaata...» Ta tahtis seletama hakata, kuid tütar ei kuulanud. Ta talunud kunagi pikki selgitamisi. Kui mõistis, mõistis loolelt sõnalt; kui ei — löi käega. Rihma aysa inimese mõlemetunnistus ei saanud aga rahu. Mõttes, segaste tunnetega vajus ta uuesti lauale...

Lahtisest aknast hoovas sisse palav päeva järgset jahedat jahedust, otsekui leiget piima. Ojakäärudes, heinama madalamatel kohtadel hiilis pikkamisi tõusev udu. Ilm on vaikne. Laisas rahus tukkusid vanad saad, polised pärnad ja laialehelised vahtrad. Udu aga ronis visalt ülespoole. See, mis kunagisest mõisast järele oli jäänud, asus pooliti heinamaade, pooliti põldude vahel, väikesel kõrgendikul oja paremal kaldal. Ühtlasi olid siin igapäevased. Ühel öhtul ronisid nad heinamaadelt asunduse ja põldude kohale, jättes madalad müürid halli seina taha, teisel jäid rippuma põlvkõrgused teede, radade ja isegi õuede kohale, nii et inimesed kes tulid või läksid, näisid jalututena, kes käivad. Tõusev udu tõusis iseenesest. Ta roomas heinamaa ja põldude vahel lookevat karjateed mööda, lagunes lüdi ja pu poolvalminud viljade kohale neid varjava kõrgema hoolduse läbi udu aga tulid karjamaalt koju lehmad. Kuuldus nende annunumist, siis said nähtavaks jalad. Pead ja kered aga jäid udu peitu, nii et tundus, nagu oleks lahenenud ainult hulk klabisevaid sõrgu.

Udu viis udu ka juumast tuleva kruusatatud tee kohale, ja kui sõitjad asundusele lahenesid, siis paistisid aluses hobuse jalad või vankri keerlevad rattad. Vankri istujaid ega hobust polnud naha. Nagu varjud vajunud nad vaikse nagina saatel asundusest läbi.

Udus eksles hääli. Sead ruigasid, lambad mäagisid, koer haukus ja naine tõreles koeraga. Kõlksutati ämbreid, loomakette ja tööriistu. Kes, kus, mida õiendas, kes töölt tuli või kes lüpsma läks — see kõik jäi nägemata, kuigi asunduse ühest äärest teise ei olnud üle paarisaja sammu ja harilikult üle tiigi võis näha, mis naabrite pool tehti.

Juba enne kui kustuda jõudis eha, ilmus lõunakaares, madala metsavõsa kohal nähtavale rattasuurune täiskuuketas. Sedamooda, kuidas ehavalgus kahvatas ja oo võimust võttis, helenes kuu, tõustes puulatvade kohale. Esiti paistis ta kahvatu hõõgega nagu ähmase klaasiga latern, siis tõmbus rohekaskollaseks, võttis hõbedast helki, ning kui hämarus tihkeks läks, hakkas pehmelt, mattklaasi tagant kumava lambina valgustama metsasäkke, põõsastikke, puid asunduse ümber ja seda udu, mis ikka veel madalal lainles. Rihma aknalt vaadates jäi mulje, otsekui oleksid peenramaad, aiad ja teed uppunud pehmesse vatti, mis aeglaselt liikus ja voogas, tihenedes ning hõrenedes, nii nagu hingas soe öine maa.

Luhalt hakkas hüüdma rääk, korrates vasimatult oma ühetoonilist, saagivat kutset. Põldude taga männikus sai julguse esimesteks häälitusteks öösorr. Vaikis järsku, kuid kogus end ja algas uuesti lõhkistes pärnades.

«Orr... sorr... orrr...» rabises piimjas kuuvalguses katkeline porin, sulades kokku luhalt tuleva räagu saagimisega.

Nagu paljudel mõisaasemetel, oli Heistreski laialt varemeid — riismed mahalõhutud suurtest lautadest, tallidest või põhuküünidest. Kõik need kivirusud olid kasvanud takjatesse ja pujupõõsastesse. Karjade viisi elas neis lasumikkudes nahkhiiri, karnkonni, nirke, igasuguseid teisi ööloomakesi. Pimeduse saabudes ronisid oma urgudest välja siilid ning kärbid, kahistades tasakesi pikas orasheinas või nõgesepõõsas. Kuskilt ukèrdas parvedena teele noori, väikseid konni, kes hüplesid nagu rohutirtsud. Ja üle kõige selle algava ööelu laineatas põldudel küpse vilja magus hõng, mis meenutas sooja leiba. Mõrkja kibedusega lõhnasid pooliti juba üleskistud ja koltuma lõõnud varaste kartulite varred. Aedadest tousid neile vastu kapsa, kurgi, tilli, ning õitsva mooni rasked, peaaegu pähehakkavad lõhnad.

Suure suve ööhud olid täis valmimist, kiirustamist küpsusele, küllusele ja täiusele.

Aga öös ei elanud ainult kahinad ja lõhnad. Varsti pärast seda, kui kustusid kõlinad ja hõiked, kui udu hõljus heinamaadelt õuedesse ning kollakashõbedaselt hõõguma lõi sume kuu, hakkas jaama poolt immitsema arglevaid lõõtspillihaali, mis paisudes muutusid kõlavaleks akordideks ja viimaks ühte põimused keerlevaks, nagu kutsuvaks valsiviisiks.

Valsihelidele vastas kuskilt kaugemalt, ududesse vajunud teelt nõrk naiste laul. Tüdrukud kogunesid tantsuõhtule. Ja pillimees proovis sõrmiseid.

Laulu- ja pillihelid, öölindude ühetooniline, umbselt kostev häälitsemine, kahinad ja otsekui nähtamatute rahkijate sosinad ähmases valguses — kõigest sellest kokku sai üksainus augustiöö unenäoline elu. Natuke loid, pisut kibekalt hingav, hellalt nukker, nagu on see suve küpsema hetke elu, milles varitsevad juba koltumise, varisemise ja lõpu idud, selle toonid ning lõhnad.

Seda on tuhandeid kordi tuntud ja kogetud. Tuhandetel augustiõhtutel põlvest põlve on noored inimesed kokku tulnud laulma ja tantsima, kandes enestes neid-mõnu igipõliseid kasvu ja küpsemise meeletulusid, millega paratamatult piidleb kadumise nukrus, koltumise õudus. Kas mitte sellepärast ei olegi need ööd saanud rahvasuus nimetuse «ilusad augustiööd»? On seda ilu nähtud ainult küpses suvekülluses või on end mõjutada lastud ka suve põues läheneva sügise nukrusest — kes teab, sest küpsus ja varisemise valu on alati kaksikvennad. Ilu ja hell nukrus — nende vahele on raske tõmmata eraldusjoont.

Vahetunni tühimise võimatust tunnetas iseeneses ka Jaan Rihm, kui ta lükkumatult aias oma akna all istus, mõeldes ohutut voolles ja nalle hundi kuulatas.

Tema mäletatav elu algas karjapoisina kaugetes sise-maa taludes. Oma vanematest Rihm suurt ei teadnud. Teatavasti kui randavast ehitustöölisest, kes oli emast ja isast lahku löönud. Tema koduks kujunesid talud, kus ta töötas. Samades taludes sai enesele esimese tooülesande ka Jaan. Tema kaheistkümnendal eluaastal leidis ema linna mingi majahoidjakohakese. Et võimaldada pojale natukenegi haridust, koos sellega ka paremat elujärge, pani ta Jaani vaese rahva kooli, mille lõpetas-

mise järel võis saada kirjutaja õpilaseks. Kuid Jaanist ei tulnud ametnikukandidaati. Enne õppeaja lõppu jõudis lõpule ema vastupidavus — ta suri trepisesemisel — ning head inimesed juhtisid Jaani aedniku juurde poisiks. Tol ajal elas tööstus parajasti tõusu tähe all, Noor Jaangi oli varsti Tallinnas. Noored tormasid vabrikusse. Selles avaldus omamoodi tung, edasitung paremusele, tung saada peremeheks elu üle. Ent ajad läksid, teised tulid, ja ilma et väikese vabrikumehe kaest oleks küsitud, kas ta tahab või mitte, käsutati ta koos teiste omasugustega sinelisse, pisteti sõjariist pihku ning saadeti Suvalki-Augustovi rabadesse sakslastest töömehi tapma, keda Saksamaal selsamal kombel püssi alla pandud ning venelasi karistama aetud. «Keisri, usu ja isamaa» eest sõdis Jaan Rihm kolm aastat, taganes Vene vägedega Lätimaale. Juba ennegi puudutatud tööliikumisest, kujunes Rihmast üks neid, kes pärast Veebruarirevolutsiooni läks rahvusvääsoss selle mõttega, et sõda tuleb lõpetada ja revolutsioon võidule viia — nagu oli ütelnud Lenin. Rihm töötas soldatite komisjonis. Kuid need, kes vaevast juhtisid, seisid saarastest vaadetest väga kaugel. Nood alustasid sõda revolutsiooni vastu. Ning kui Rihm ühel koosolekul veidi tõsisemalt välja astus, tehti temaga lühike otsus: sundkorras masinaid remontima. Kui aga ässitama hakkab — kuul. Nõnda, valvealusena, saatiski Rihm mööda kodusõja ajad. Rahulepingu järel vabanes ta küll valvest, kuid ühtlasi jai ilma ka leivast.

Rihm katsus tööotsa leida. Aga vabrikuisse kippujaid aeti trobikonniti tagasi. Räägiti suurtest võimalustest maal. Jaanil ei olnud maaga küll sidemeid, aga aiatööd ta natuke tundis. Nõnda saigi temast ühe aiandusäri töömees linna lähedal. Töötas seal tükk aega. Kui palju pettumusi ja tusk oli see tookord kaasa toonud! Kui lihtne aga tundus kõik praegu, tagantjärele vaadates, kus inimene selgusele on jõudnud elu igaveses mitmekesisuses ja muutumise paratamatuses.

Või kas ei ole neid suveõhtuidki omal ajal imetletud, nendest haaratud oldud? Naise oli Jaan enesele leidnud ühes madalas valgepäises aiatöölises sama ettevõtja juures. Palju-palju õhtuid oli enne käsikäes istudes kuulatud ööbiku laulu, unistatud augustiööde kuuvalgusel, kui julgeti alustada ühist elurada. Need olid õnne-

ajal! Aga needki pidid järsult ja ruttu lõppema: tütre sunnitamise järel jai naine põdema ning kustus mõned kuud hiljem kaebamata, nagu mahapõlenud loomal. Rihm jäi üks oma väikese tütreaga. Sellepärast ta tüdruk tal nii südame küljes seisiski. Olla lapsele ühel ajal isa ja ema eest, see on enam kui last kasvatada. Ta oli mõnikord kaudselt püüdnud juttu viia tütre tulevikule. Aga sellest ei lastud rääkida.

«Nagu mul aega ei oleks elada, isa! Kuhu mul rutt on?» naeris tüdruk ülemealikult, nõnda et väikesed kõrvad juuksekahtude varjus punaseks tõmbusid. Selles naerus avaldus valmisolek eneseohverduseks, kõige andmiseks, mis inimesel anda ühiste huvide heaks. Aga just selline tütre ohvrimeelsus Rihmale ei meeldinud. Ühelt karmiks tehes püüdis ta rääkida: «Vanadel on aega elada. Noored aga peavad ruttama... Pärast on kahju, kui elus midagi tegemata jääb.»

«Jouab, isa! Kõike jõuab. Elu on pikk!» väitis seepeale tütar rahulikult.

Ent isa arvas elu paremini tundvat kui tütar. Ei taha rääkida, võib-olla ei suudagi, on kasvanud omapead, nagu sirgub metsas puu või põõsas. Säärastele mõtetele sattudes kippus ta ennast valusalt süüdistama selles, et pole suutnud lapse usaldust võita, teda enesele lahtiseks loomatuks kasvatada.

See umbne valu immitses Rihma südamesse niisama ühelt nagu tänane kuuvalgusest piimjas udu õue ja teed, ruusid teda juba mõnda aega. Ta oleks nii väga tahtnud: kuhu või kelle pärast tütar praegu kodust minema tõttas? Kuid vastust juba ette teades ei tahtnud pööridagi. Küll, küll oleks tütarlapsele vaja olnud minna!

Ta mõttas aeg-ajalt pimõsi, näpu vahel keeratud juttu, mõtteid ja vaatusid vaikides seda imelist ööd, mis loobus suundusele nagu jaho, niiske linik.

Umbes samal ajal kui Jaan Rihm nukrate, udust nõrkuvate õhtuhäälte saatel oma videvikumõtteid mõtles, oli kordaminekuid ja ebaõnnestumisi vastakuti seadnud kippus enda elu äpardunuks tunnistama, sest õnn ja heaolu olid temast nagu mööda läinud — jah, umbes samal ajal tulid kaks meest sedasama teed mööda Logi-

nalt asunduse poole, kust tunni-poolteise eest oli tulnud Laine. Ning nendegi jutt keerles eluasjade, mineviku ja tuleviku — õnne ümber.

Need mehed olid Karl ja Ludvi. Sume õhtu tihenes ööks, kui nad maanteele välja jõudsid, ning kuupaistel kiiskasid uhkelt Karli ratta nikeldatud osad. Poiss käis keha veidi tahapoole hoides, pea püsti. Tal olid säärikud jalas, kuuenööbid ja särk eest lahti nagu kange palavaga, ning ratast lukates rääkis ta sepale:

«Siin ta on — terve poole aasta teenistus. Sina rudi suvi läbi, enne kui saad jalge vahele ratta, mis kuskil vabrikus kümne minutiga kokku lüüakse ja mille hind ei ole kohapeal rohkem kui vabrikumehe nädalapalk. Aga mativõtjad, suur- ja väikeärimehed, firmad ja tollid on seatud tööinimeste vahele. Kõik tuleb sul kinni maksta. Harrade nõksutamine, muud midagi. Et oma riik ja oma asi! Mis riigi vastu! Aga mulle ei suuda keegi selgeks teha, miks oma mativõtja koorimine magusam peaks olema kui võõra vaheltlõikamine? Tuleme toime ilma tollideta ja firmadeta, elame veel paremini kui enne.»

Sepp arvas, et mis see ratta-tühi või üldse tehnika — seda jõuab seada. Aga keerulisem on inimestega. Nagu see Logina vanamehe-juurikas. Mis sa siisugusega teed? Kiskuma harjunud, muudkui tõmbaks igaühelt. Logina Petri juurest kargas sepp kohe küsimuse juurde, et mis arvab Karl ametiühingutegelase Loginale ilmumisest. Mis nõu peab üks tööliste asja inimene vana Petriga?

«Vana Logina plära! Ajavad siisama puru, teevad ennast tähtsaks. Harjunud asjaks olema.»

«Mis asjaks?» küsiti korraga lepiku varjust ning üle kraavi hüppas teepele väheldane mehekogu. See oli sama rajasuue, kus ennist kohtusid kaks kooliõde.

«Näe, tere, Junde!» tundis Allik võõra ära. «Kust sina nii hilja kodjad?»

Mehel oli üheraudne püssiront õlal, soni silmle kistud.

«Ah-aa, Peeter tuleb sokku passimast,» mõistatas sepp.

Junde kõhatas, vaatas teelisi ahtkulmu. Siis astuti koos edasi.

«Keh-eh-eh, passid siin, aga pauk tuleb sealt,» paeris Junde veidi laulva, maheda häälega. Ta oli väikselt kütt,

olukütt muidugi. Loomadele ja lindudele ta armu ei andnud. Ja peremehed, kelle maadel ta jahti pidas, nimetasid teda kurjategijaks, aga kasutasid siiski tema loojõudu ja püüdsid temaga hästi läbi saada, sest Jundet tunti kui äkkvihaga ja hoolimatut meest. Risti niisugune ette ei löö. Seetõttu temasse keegi naljalt ei puutunud. Junde ise aga hammustas üsna kergesti, täitsa ükskõik, kas tegu oli peremehe või pöpsiga, sulase või töötudrukuga. Nüüdki segas ta end piinlikkusetundeta teiste jutusse. Teda huvitas teada, saada, kas homsel koosolekul maaküsimus kohe ära otsustatakse või mitte. Raadios olevat öeldud, et maatamehed peavad kohtadel oma oma kätte võtma. See ammugi töötatud pauk peremeele pihta olevat nüüd ära kõmatanud. Ja kui pauk on antud, siis tulevat ka saak kotti panna.

Noh, ega me homme maid mõõtma veel lähe,» süüta Allik suitsu. «Enne tuleb organiseerida järele.»

Kurat siin seeritada! Maad on vaja. Õige aeg rukkid teha. Viskaks ka maha, kui on, et... Pärast jääb hiljaks.

Vot, kus tark! Organisatsiooni saadab kuradile, aga maad nõuab. Et muudkui rukkid maha! Kuule, Junde, on ju vanaisade tarkus!»

Keh-eh-eh, kust seda uut tarkust võtta? Vana tuttav ja teada, eks selle järgi siis elagi.»

Noh, Junde, nende vanade tarkustega on nagu piiblikaskudoga. Mida rohkem neid teab, seda segasem on,» mängistas sepp naerda. «Õiget otsa ei võta tarkusest kunagi kinni. On näituseks olemas peremeele tarkus, et võta sealt, kust võtta annab; on sulaste tarkus, et loomade hambu vastu, et pressi ise peremeheks ja tee teadama, mis sinuga on tehtud; ja on ka veel niisugune... tihitavate pöpside tarkus —, et litsu ennast ligi maad, vanta, kuldast labi saad.»

Kurat, kas mina olen mõnda togu kummardamas käinud?» Junde väheldane kogu sirgus ja käed laksid rukkisse.

Nad astusid kolmekesi reas.

Kes see sinust! Ma räägin, et on niisuguseid vanu tarkusi...»

Mis praegu kuhugi ei kõlba,» lõpetas Allik sepa mõtte. «Nüüd tuleb välja sõita hoopis teiste, paremate

tarkuste tõllaga, kõigil ja koos korraga, ega tohi siin olla mingit viltuvedamist.»

«Keh-eh-eh,» naeris kütt vurruotsa sõrmpitsedes. «Kenad mehed! Mina küsin, et kas maad saab, aga nemad mulle tarkusest... Hmh, hea küll. Olgu siis tarkusest... Igaüks teab, et Junde popsiseaduse põhjal enesele Tigase parunilt maatukikese välja protsessis. Kohus mõistis igavesti minule. Nüüd tulevad aga mehed sellest samast kandist, kes tookord popsiseadust tegid, ja kuulutavad, et kõik maad võtame riigile. Võtame nii Tigase peremehe kui ka tema popsi maad ära... Teised aga seletavad samal ajal, et annavad maad juurde. Soh, võta siis kinni seda tarkade meeste tarkust! Paistab, nagu oleks tarkusega niisugune lugu, et see inimest targemaks teha ei suudagi. Inimene ise teeb tarkust nii, nagu talle vaja läheb...»

«Üh-üü!» lasi Karl vilet. «Süda kripeldab maalari-kese pärast?»

«Keh-hm, või miks mitte? Kas see on mõne õigus, et Junde servakene võetakse samuti riigile kui Tigase või Logina halli maalarakad?»

«Kuule, mees, maad ei kisu keegi sinu jalge alt ära. Sina ela, tee oma tööd ja lase edasi nagu ennegi. Sulle antakse veel juurde, tõepoolest, kui sa tahad. Maad ei saa ju ära viia!»

«Keh, teada, et maad ei saa. Aga mis keelab mõnel härrakesel inimest maa juurest ära toimetamast, kui maa ei ole oma? Metsaülemale ei meeldi üks niisugune Junde seal metsaservas, kes vahel püssiroika selga võtab ja metsas paugu teeb — mis siis! Tõstab onnikese kõrvale ja külvab metsa peale. Tehtud. Lähed seletama, ütleb: ela mujal, ega mina keela. Soh, mis see siis on? Mis kuradi jaoks ma ennast olen tapnud ja tagant ajanud, kui mul enam kindlat tunnet jalge all ei ole? Ütle, mis tahtmisega ma tööd teen? Igaühel peab tahtmine olema tööd teha, oma järke kindlustada, siis lähed asi edasi... Aga kui tahtmist ei ole, mis siis? Soh sulle õnn ja hea elu! Kui mõtlema jääd... Keh, kurat!» Kütt pures vurruotsa, nii et kostis krõmpsumine.

Nüüd hakkas Allikale koitma, mida mees oma jutuga taotleb. Ta aimas umbselt, et õige vastus sellele küsimusele määrab mitte üksi Junde- või Sassi-kojaliste hoiaku tulevaste muudatuste suhtes, vaid ka paljude

talupidajate seisukoha. Veelgi teravamalt kui popside või sulaste juures. Kuid tal polnud mingit vastust valmis. Nii raius ta rohkem jonni kui arukusega edasi:

Sina, Junde, ära targuta. Kui sul tuleval aastal maad nii palju käes on, et sa ühest äärest teise vaatama ei ulata, siis räägi. Kes, kurat, tuleb sind metsa alla panema? Segane jutt! Valitsus hakkab maad juurde andma, aga tema, et ei tea mis!» lõi Allik käega.

Keh-he-hee, et valitsus annab? Hea küll. Valitsusi on meil olnud nagu seeni peale vihma. Üks tuleb, teine läheb. Mõnikord makstakse neile kolme päeva valitsemise eest kolme kuu palk takkaotsa. Aga maa on ikka muuks jäänud. Maaga ei saa mängida, et täna nii, homme naa... Mina ei ole suur põllumees, aga seda ma tean nagu vist sinagi, et narri põldu üks kord, põld narrib üheksa korda vastu... Kui nüüd üks valitsus annab, teine võtab — ütle, Karl, sul on mehedru peas, miks sest põllust niimoodi välja tuleb? Kellel see isu on lõud teha või kas viitsibki keegi enam põldu õieti pidada, niimoodi nagu pidama peab? Kas ei hakka igaüks vaatama, et mis ikka, kroonu värk, võta, mis võtta jõuad... Hah, ja siis olemegi tagasi väljas selle kõlge halvema, peremeeste tarkuse juures... Kiskumise ja koorimise tarkuse juures, kuigi sõnad sõidavad uute tarkuste teid mööda — tõllaga — ja ei tea mis kõik...»

Karlil kippus vägisi kõva sõna suhu. Umbusklik ja argitsev salakütt ajas südame täis. Ta ise võttis asju lihtsa optimismiga, tal ei tekkinud kahtluse varjugi. Kuid Jundele maa ümberkorraldamine nõnda ära seletada, et ta jälle kuskilt kinni ei hakkaks, veel hullemate hõlguvate võrku ette ei keeraks, seda Karl ei söandanud kuuluda. See tundus nagu sõnadega ujumise õpetamine. Teletad ja vehid, aga teine siiski upub. Venemaal, jah, seal olid talude asemel kolhoosid, seda Karl teadis. Kas kolhoos vastas meile küdale, mõisale või millelegi muule — selles puudus selgus. Pealegi rääkisid tegelased tihti, et meil jäävad talud alles... Mine siis seleta Jundele, kuidas või mis elu meie maal tuleb! Et maa on küll riigi oma, aga majapidamised eraasi. Kuidas võõra maa peal talu peetakse, sellest ei saanud Karl üldgi hasti aru. Hakatakse riigile renti maksma? Hinga Jundele, kiidab viimaks, et kui riik head palka annab, siis siis moonakaid ka leidu! Või põrutab koguni, et näe,

kehvikud hakaku veel peremeestele selle eest maksma, et need maad peaksid... Maaküsimus vajab koosolekul tuulutamist, kindel. Sest maa — selle pärast on põlvest põlve käinud võitlus. Seda on orjastatud ja orjastatud, õnnistatud ja neetud. Kuid ometi on ta kõige kallimaks, lähedasemaks, omasemaks jäänud nii popsile kui peremehele. Küllap Jundelegi. Või on ehk temasugusele ta lapike koguni kallim kui mõne suurtalu omanikule selle avarad põllud ja uhkavad heinamaad? Inimene mõeldab ju kõike oma mõõdupuuga, oma südame kaalu ja mõõduga. Oma — see on igipõlistest aegadest kõlanud inimese kõrvus nagu õnn ja õnnistus. Sellest on saanud südame käsk ja mõõdupuu. Süda, see aga on vanade tarkuste mõõt.

Junde mõtetest nii kaugetele järeldustele välja jõudes kadus Karli meelekindlus. Tema töömehe-tarkusest ja töömehe-aruga tehtud mõõdupuugi lõi vibama, kurk läks umbe. Need sõnad ja toonid, mis muidu selle mõõdupuu juurde hästi istusid, jäid segaseks, ei kippunud pahinal kuuldavale. Selline olukord aga ärritas Karli alati. See ajas ta ägedaks nagu rapsiva hobuse, kes ei suuda koormat järele võtta. Katsub korra, teise, surub rangidele, aga siis põrutab püsti, nii et tükid taga. End siiski talitsedes nihkus ta Jundele lähemale ja seletas kaalukalt:

«Mismoodi meil kõik tuleb, seda ei oska sulle, Junde, praegu vanajumal taevast ka vist ette maalida. Jah, ära mõtle, ega see mõni telliste tegemine ole, et muudkui haarad vormi, lööd patsti savi täis, lauatuukiga üle ja valmis... Šablooni järgi vorpida on lihtne ükskõik mida. Fakt. Aga kui hakkad nuputama niisugust, mida sa enne näinudki ei ole, siis ei tea ütelda, kuidas välja tuleb. Inimestel on pead otsas ja mõistus peas. Töö õpetab tegijat. Eks me näe. Kui ei hakka niimoodi minema, teeme teistpidi. Mis seal ikka, asjad on ju nüüd meie eneste seada...»

«Et siis jälle peremehed pukki või mis?»

«Miks peremehed, ega elu ilma nendeta seisma ei jäeta. Ikka edasi!»

«Ega ma seda. Mul rohkem hirm, et lüüakse võrama nagu tuuleratas... Et ei jõua enam järele — see on...»

«Siis lisame sammu, laseme kas või sörki. Oma asja eest tubli tõmmata!»

«Oma?» kõhkles Junde. «Oma on see, mis sa tead ja tunned. Aga sinagi ei tea,» lautas ta käsi. «Seisad nagu varlu müüri. Keh, kurat, tahaks ikka enne näha, mismoodi. Et kas ikka on see, mille eest välja minna ja elata kas või elu hinnaga.»

Mõned mehed loevad raamatutest ja kinnitavad end nende abil,» sügas Ludvi mõtlikult põske.

«Raamatud on head asjad. Aga mis sa Jundele neist! Junde, vaata, on niisugune mees, kes tahab, et talle see uus elu kuskil ette elataks, kätte näidataks. Fakt... Et tema siis takseerib ja vaatab, kas passib või ei passi, et kas võtab raasukese ka omaks või ei võta mitte, laseb vana moodi edasi... No küll ajab väikekodanlikku torma!»

Keh, miks väikekodanlikku?» nõudis kütt.

«Sellepärast, et väikekodanlane ei julge elus midagi muuta. Istub muudkui ja viriseb, et nii ei ole hea ja teile ei saa, aga puutuda ka ei või. Sinule läbi lihtsalt lamp peale ja — valmis.»

Soh, või et virisen? Selgust otsin, jah,» turtšatas Junde. «Tambi pealelöömisega sina elu teiseks ei tee. Et muudkui põrutad ja — läheb. Mind on küllalt kurataga... Kohtusse põrutatud ja puha. Aga kas ma jätan? Ei. Jonn läheb kõvemaks, muud ühtigi. Teevad kuskotsuse, trahvivad, võtavad püssi ära. Noh, muret... Jätku, lased jälle... Jah, käsu ja piitsahirmuga on inimesed paigast nihutatud, aga inimese elu on ikka endine... Inimene, see ajab oma taga. Oma õnne. Igaüks üksikult ja kõik koos... Jooksevad nagu lapsed liblika järele. Iga mees püüab oma liblikat, oma väikest unenähtust. On seda nähtud enese ja teiste juures liblaid ja tassid, aga ikka ei tea, kas saad kätte... Kui see uus elu nüüd näitab, mismoodi — küllap siis ka liblamehed temast kiiresti hakkavad. Kõva sõna külge kähised rippu ei jaa, palja kasu peale inimene tormama ei hakka. Või kui mõni tormabki, siis vahib ise kõrvale otsib oma liblikakest... Mis minagi muud! Tahan teada, kuidas selle elunähtusega? Ega mullegi ainult vahtimisest aita. Oma nahk, oma nahk on inimesele kõige lähem. Et väikekodanlane? Eks olgu siis, kurat!»

Karl virutas teele ettesattunud kivi jalaga lepikusse, nii et see põnksudes ühe juurika vastast teise vastu kais, kuni teele tagasi kargas.

«Ooh, mees! Sinuga tuleb meil veel pistmist. Ühe otsaga sa muudkui tormaks saama ja võtma, ei tea mis, teise otsaga aga vead karpi nagu tigu, ja ikka tagurpidi. Et elu ja õnne ja kõik? Kas sina arvad, et minul või sepal või mõnel teisel see elu- ja õnneasi südame peal ei ole? Või et teised sellest aru ei saa? Küll aru saadakse. Fakt. Aga see tuleb hiljem. Praegu on vaja külas asjad oma kätte võtta. Seda me targutamisega ei tee. Siin kas lööd käpad külge ja küunistad. Või ei tee sa seda mitte. Ja siis küunistatakse sind ennast.»

Nad olid jõudnud teisele rajasuudmele, kust Junde te ära keeras. Küti lust kõnelda oli läbi. Vastu oma harjumust oli ta täna nagunii rääkinud palju, isegi õnnest ja elust, sellest, millest inimene harva räägib. Nüüd viskas ta lihtsalt altkulmu pilgu noore mehe poole, surus oma kitsa suu vurrude varjus triibuks kokku ja hüppas nõtkelt üle kraavi.

«Kuule, Junde!» hõikas Karl talle järele.

Aga Junde ei vastanud. Lepaokste kahina saatel kadus ta võssa, nagu oli sealt ilmunudki. Madal kuuvalgusest õhetav udu neelas ta kohe enesesse. Sammude kaja kustus silmapilkselt. Oli taiesti vaikne, sumbunult vaikne, nii et tundus, nagu voolaks udu kerge kahinaga puuokstel. Suur kollane kuu vaatas metsalatvade kohalt. Ning ta palgel lehvis justkui muie. Muie selle näiliku rahu üle, muie meeste üle, kes teehaardel seisatasid, aga muie võib-olla ka kõikide nende mõtete ja sõnade üle, mis selles uduses õhtus siin või seal räägiti, millega inimesed üksteise südant katsusid, sest selles kõiges oli midagi sama ebamaarast, viirastuslikku ja piirjoonitut nagu tänases hämuses ilmaski.

Vaikust lõhki käristades hüüdis asunduse pool pill. Sepp tahtis edasi minna. Aga Karl seisis ikka veel paigal, pöörates kuupaistel läikivat ratast kord asunduse, kord teeraja poole, kuhu oli kadunud Junde. Viimaks ütles mõtlikult:

«Sõidaks õige järele ja räägiks veel paar sõna... Asjata ajasin inimese turri... Olgu mis ta on, aga omajagu õigust on temalgi. Teda tuleb õpetada, palju veel õpetada...»

«Laadna!» viskas sepp käega ja astus pikkamisi edasi. Karl aga hüppas rapsudes sadulasse ja sõtkus

mööda hämarat lepikualust rada kiiresti-kiiresti Jundele järele.

Ludvi kõmpis mõtlikult edasi, ja küllap tundis vist nagu Karlgi, et omavahelist nägelemist ei ole sugugi tarvis, et praegu ei või nägelda, sest minnes noogutas ta sagedasti nõusolevalt pead.

Kui pillihääled viimaks üsna kõvasti, pargis vastukaja lekitades kõlama löid, kuulis Rihm sepa raskelt kompaaid, nagu maad katsuvaid samme lähenevat. Altpoolt udu hakkasid paistma jalad, siis tiibadena vehkivad küned ja viimaks seisis mees kogu pikkuses ta kõrval.

Noh, mis sa istud?»

Pean aru,» vastas Rihm sama tagasihoitud häälega, nagu oli küsitudki. «Ei ole just magus, kui sa ennast korraga tunned vana ja tühise mehikesena...»

No-noh, mis sa nüüd! Mehel mõte ja mõistus justkui habemenuga — tema vana!»

Eks ta ole. Kui kere ka veel nii kergelt käiks nagu mõtel Triikisin praegu siin puusa... Ei tea, kas tuleb õige jälle vihma või? Reuma ei salli seda niiskust... Nae, trepikäsipuud otse tilguvad veest,» viis ta pahaena jutu oma vana reuma ja niiskuse peale, ilma peale, laskmata kuuldavale silpigi sellest murest, mis teda tõsiselt näris, üldse vihjamata nendele mõtetele, mida ta siin kõssitades oli endamisi tõeliselt triikunud või hõõrutanud. Nad olid sepaga küll vastamisi teineteist mõistvad inimesed, mõttekaaslasedki, kuid milleks loomata teist oma muredega, oma perekonnaasjadega? Rihmal süürist harjumust ei olnud.

Ilm, jah. Minul, näe, see udu jälle teeb lõõtsad lahti nagu see pill,» arutas sepp «Kondidki kergemad. Vaatad, et teeks veel et tea mis ära»

«Eks ta ole. Mis ühele kald, see teisele muld.»

Ludvi jutt Loganule sõitnud tegelasest pani Rihma mõtlema. Mõni peremeeste viigur? Aga kui on kõvasti kehvemaid inimesi koos, kõik ühel meelel... Selles mõttes kiitis ta südames õigeks Allika seisukoha: Jundega mitte nägelda.

Üks ikka veel udu nagu õelust kirudes, teine mõnuga kopsutorusid täis vedades ja puhuvalt hingates, hakkasid mehed viimaks sinnapoole kõmpima, kust kostis pillihääli. Ludvi astus raskelt tümpsidest ühel teeserval, nokats kuklas, keha ettepoole. Rihm käis ettevaatlikult

teisel, kraapsates vahel jalaga pikka rohtu. Rääkida ei tahtnud kumbki. Paistis, et kõik peaks selge olema. Kuid mida valjemaks läks pillihääl, mida selgemini kostis noorte rõõmus käratsemine, seda sügavamalt mõttesse vajusid mehed. Kas need noored seal, iseenese ja oma lõbudega ametis, hoolivadki juttudest, mida valmistuvad neile rääkima kaks vana? Sepal ja rentnikul on seljataga raske elutaak, neil on, mida vihata ja halvaks panna. Aga mis on noortel? Ilusad tulevikuplaanid nagu ikka noortel, ja tervis — lõkendav tervis Elu ees. Ei ole kerge minna lõbutsevat noorust agiteerima, pealegi kui minejad ise on vaikselt töökeste kallal nosijad, mitte suuvärgi-mehed. Inimene, isegi julge, lööb tundmatutele radadele sattudes kõhkleva. Endamisi kõhklesid ka need kaks, aga ilma teisele sõna kõssamata.

Maanteepaela kohal rippuv udu näis kollasena nagu tolm. Ainult see tolm oli märg, niisutas käsi ja nägu, ning nõnda paks, et segas kaugemale nägemast. Astudagi tuli poolkobamisi.

«Teab, kas toob nüüd pika saju või kuiva sügise,» arutles Rihm käega udu nagu pehmet seina lõigates.

«Küllap haub seeni,» vastas sepp.

Udu noorte inimeste silmade ees ei olnud nii paks, kui vanad mehed kartsid. Allik hajutas seda spordihuviliste keskel, Ants aitas kaasa lauluharrastajate hulgas ja omajagu tegid ajalehedki. Ukse vahelt sisse kiigates nägi sepp, kuidas kobar noori parajasti pillimehe ümber järgmist tantsu tellis.

«Lase polkat!» nõudis Kopli Ants, käed tumeda lokkis peaga, kirjus kleidis tüdruku õlgadel, jalg tantsuvalmilt kepslemas.

«Seda vastset voksi!» arvas pikk Viidika poiss.

«Valssi, valssi, Värdis!» mangus Valli, surudes end kandilise kondiga tugeva poisi vastu, kes istus laterna all pingil, juuksetutt soni alt silmil, lõõts põlvedel. «Tead seda: Kui sind hüüan ma-aa...» laulis ta poisile üle kõra kõrva sisse, ning poisi sõrmed saatsid kobavalt toda võõrast, kaeblikku viisi. Ta oleks vist seda mängima hakanud. Aga seal kargas hämarusest esile Allik, haaras Lainel käest ja hüüdis:

«Värdis, «Katjuša», las tulla!»

Ning aeglasest pillimehest käis nagu elektrilööki läbi.

Enne ajas rinna ette, naeratas Vallile, kiskus lõõtsa pärani ja alustas äkki vallatult silmi välgutades, ise kõmavalt kaasa lauldes:

Ounapuudel puhkes punaõisi...

Suur lage ruum lõi foksisammudest sahisema. Päev läbi rasket tööd murdnud poisid libisesid sujuvalt üle põranda ning keerutasid oma tüdrukuid nii hoogsalt, et mõtmed neist kilkasid nagu hõlpu elanud inimesed. Üks või teine laulis tantsul. Silmad särasid ja rõõm lehvis igatühe näol. Rõõm sellest, et nädal aega kestnud töö järele oldi taas koos, võidi tantsida selle uue, haarava rüüsi järgi.

Tantsu lõppedes alustasid tüdrukud ringmängu. Kahe tüdruku vahel sammus seal ka Allik. Üürgavalt põrutasid poisid:

Mina läksin metsa kõndima
ja linnupesi otsima...

Nokkivalt vastasid tüdrukud:

Seal linnupesi otsides
ma leidsin poisi põõsastest...

Vahelaulu saatel keerutati polkat. Tolm aina tuiskas.

Niipea kui sepp ringmängutegijate silma sattus, haaras Allik tal käest kinni, tõukas sisse ja alustas uut laulu.

Kes aas, kes aias?
Vana sepp tõi aas...

Laulul ette keksas too noor, kirjus piiga, kes ennist oli tantsinud Antsuga, tegi naljatleva kummarduse ning — enne kui sepp märgatagi jõudis, keerles ta juba koos teistega polkajalga.

«Mis see's nüüd olgu!» urises sepp lõpetades. «Kes anna niusuke naaskel oled?» uuris ta laulu ajal tüdruku kõrval vaguralt lonkides nagu suur karjamuri kutikate hulgas.

«Naaskel, naaskel jah,» kihistas piiga talle alt silma vaadates. «Sepaonu, kas Kassi Juulat mäletad veel?»

«Valge väljas! See ju minu vana pruut!»

«Näed sa! Ja mina tema tütar Piret,» viis vana pruudi tütar sepa uuesti tantsima.

«Klaps tüdruk oled. Tule homme koosolekule ja too teisi kaasa!»

«Arvad, et ei tule või? Meie kandist tulevad kõik.»

«Tore! Tanan nüüd, tirtsuke. Las ma teen suitsu, tõmban hinge ka!»

Ukse eest leidis sepp poistekobara keskelt Rihma. Seal oli Pikanurme sulane, seisis Kopli Ants ja tuli pillimees, turbalõikaja poeg Lehtmaa Värdigi. Jutud käisid juba koosoleku ümber.

«Noh, poisid, kuidas on?» astus sepp ligi.

«Mis ikka? Lööme sarved kokku!» hõikas keegi hämarusest.

«Näitame, et ka meie elame!» täiendas teine.

«Tahame elada,» parandas Allik.

«Aur peale — sada kraadi! Peremeestele ja kas või peretütardele!» lõi alati klaps ja kärmas Ants, Allika sõbramees.

«Einoh, peaasi et töörahvast kohal oleks, et ei tuleks tühja peremeeste paraadi. Kellele seda?» arutas Rihm vaikselt. Suurt selgitamist ei vajatudki.

Kui vanamehed asunduse poole tagasi kõmpisid, olid nende meeled palju kindlamad, südamed julgemad. Noorele teenijasrahvale ei olnud tarvis peale käia. Sest taluteenijal, olgu ta kuitahes elurõõmus või tugev, polnud ammu enam lootust edasipääsemisele, paremale elule. Peremehed olid neid palgates justkui kaubapealisenä saanud eneste kätte ka nende lootused ja puuded. Alles töörahva võimuletulek tõi oma elumõttest teadvusele ka nemad. Tahe peremeestele näidata, et nad ei ole üksnes tööloomad, keda käsutatakse selle või teise mehe talu ja tulu huvides, tõmbas neid ise koosolekule.

«Ainult kui nad jälle ukse taha hunnikusse ei jää nagu mõne pidu ajal,» arutas sepp teel. «Neil siin nisuke narr komme, et ei sees ega väljas, ei hullu ega tarka...»

«Ka sellest tuleb homme jagu saada.»

Sepale meenus Mihklist poja jutt raudteetööst, kes tahtvat tervitama tulla või mis, ning ta kohmas lootusrikkalt:

«Nooh, kui teised, küllap siis need taludestki on õhk krapsimad.»

Ning oma väikeste ettevalmistuste käiguga rahul, astusid vanad töömehed läbi uduse öö kodu poole.

Kuuris hõiskas aga taas pill ja keerlesid tantsijad. Sepa ja rentniku vanade pärnade alla jõudes lajatas ealt äkki laul:

Sellist maad maailmas teist ei leidu,
kus nii vabalt hingata võib rind.

Näe,» heameelitses sepp. «Hakkavad neid uusi laule ka juba laulma!»

Rihm kuulatas, arvas lauljate hulgas tabavat tütre lähilegi ning ta süda läks soojaks.

«Jah,» ütles ta reipalt. «Lauluga on eesti rahvas ikka nusi aegu ette kiitnud... Oleks ometi, et seekord ei jääks ainult lauluks... Et, jah, need oodatud ajad ka tõesti saaksid niisugused, mis väärivad hõiset ja kiitust.»

erve selle pika sumeda videvikuaja, kui naised saunas käisid ja Logina mehed nõu pidasid, rinutas Sass laua ääres, suits tossamas. Kerge oli Karlil rääkida, hea Ludvil ütelda, et usu, et rõhu peale... Üks nagu linnukene taeva all, lendab, kuhu süda kutsub; teine ametimees, kel oma katus pea peal. Aga tema, Sass? Ta vaatas asemel unehingust hingavate laste poole ning peitis pea taas käte vahele. Mis nad siis õige arvavad, need Ludvi ja Karl? Et see elu teise toanurgas tallegi nii väga kontimööda on? Küllap Sasski omas hütis elada tahaks ja oskaks, kui see olemas oleks! Aga ei ole siiani selleks jõudu jätkunud, kust teda nuud võtta? Mine peremehe maid tahtma, vihutakse siitki välja. Kus sa lähed, kelle kuuse alla sa pea pistad? Ei ole perega niisama, raske on. Muidugi, lapsed, kui nad kasvavad ja kord mõistma-märkama hakkavad, võivad küsida, et, isa, miks sa meile maja ei ehitanud, maad ei võtnud? Võivad küsida. Ja neile pole midagi vastata. Niisamuti nagu ei olnud Sassi isal vastata, kui Sass kord kogemata parima juhtus, et, isa, miks ei osta sina mulle niisuguseid väikesi säärikuid, nagu on talupoistel? Isa oli siis vaikinud ja läbi hammaste sülitanud. Kas peab ka tema, Sass, oma laste ees kord silmad maha lööma ja sülitama? Selge, et isa sülitas välja oma viha kõikide nende peale, kellest tema jõud üle ei käinud. Väga rumal, kui kord iseenese, oma lolluse peale tuleb sülitada, sest jõudu olid mehed arvanud praegu jätkuvat, isegi Loginast jagusaamiseks. Vaike Tõnu hakkas kor-

raga unes rappima, tõstis nutust häält. Sass kobis aseme murde, istus selle servale, kattis lapse tekinäruga ja umises uinutavalt:

«Maga, pojake, maga! Kasvad, võtad adra ja lähed põllule — oma adraga, oma põllule...»

«Kas lähen, isa?» muutus poiss ärksaks.

«Lähed, Tõnu, lähed. Maga nüüd, ma räägin sulle muinasjuttu,» silitas ta oma krobeline käega poisi pead.

«Kirbusunnikud,» kraapis ennast poiss.

«Pole midagi! Mis need kirbukesed nüüd mehele,» naigistas Sass. Ning nagu oma mõtet edasi heietades raskis pojale:

«Kord pole üks peremees raatsinud sulasele linamaad anda. Kirunud siis sulane ja lubanud ära sinna maale minna, kus sulased siidsärkides käivad, igaühel oma maa ja majakene on ja kus kirbud särki sisse ei too. Ja lamudki tee. Kõmpinud nädala, kõmpinud teise ja tüki kolmandatki. Tulnud vastu hobu, küsinud, et kuhu sulane läheb. Sulane vastu, et eks sinna maale, kus hobused aina kaeru söövad. Palunud hobu end kaasa võtta. Aga sulane vastu: võtan, miks ei võta, kui ma mind oma turjal edasi viid. Hobu kohe nõus, kui aga kaeru saab. Ronib sulane hobuse selga ja lähevad edasi. Tuleb vastu koer, pärib, et mis teed sulane ja hobu käivad. Sulane koerale, et lähevad sinna, kus koduta koerad paksud on. Koer tahab ka sinna maale minna. Ja lähevadki kolmekesi — sulane hobuse seljas, koer sõrkides järel. Satuvad kokku kassiga. Kass, et kuhu minnakse? Sulane: sinna, kus hiired kassile ise suhu jooksevad. Kiisu ka kohi kaasa. Ja lähevad siis nii — sulane ratsa ees, koer hobuse järel, kass koera taga — käivad ja konnivad, lähevad läbi mitme riigi, satuvad tülki põhja, teise louna poole, nälg ja väsimus kasvab, aga ei ole niisugust maad, kus sulased siidis käivad, hobused aina kaeru söövad, koduta koerad lihavalt ringi jooksevad ja hiired kassidele ise suhu kargavad. Viimaks satuvad ikka metsamajakese juurde. Hobuse nurume.»

«Too karnits kaeru, ilma kaugemale minna ei jõua.»

Sulane koerale: «Mine nuusuta, kas siit süüa saab.»

Koer kassile: «Karga ja vaata, kas pererahvas on lahke.»

Hiilib kass õue, näeb hiirt ja krapsti selle järele.

Kapsab koer sisse, leiab läve eest kondi ja — kohe hambad külge. Ronib ruuna seljast sulane, astub majja, imestab — leelõukal pudrupada — ja sööma. Hobu longib talli, näeb — kaerad künas — ja asub krõmpsumata. Söövad siis nõnda teelised kõhud täis ja puhkavad. Hommikul vaatavad talu inimestest tühi, põllud söötis, aed umbrohus. Tahavad keha kinnitada, aga kolle on külm, pada tühi, kaerakünast ei leia ruuna moka ivagi. Vaatab sulane ja mõtleb, et õhtuse kõhutäie eest võiks terake tööd teha. Paneb hobuse saha ette, hakkab kündma. Künnavad, kuni väsivad. Lähevad koju, ja ennäe imet: pudru jälle pajas, kaerad künas, koeral kont ja kassil hiir. Künneb siis sulane põllu üles ja viskab seemne mulda. Iga päev neil laud kaetud. Vili võrsus, aeg läheb. Koer valvab kodu ja kass puhastab maja. Kõigil on tegemist ning kõht täis.

«Tore on tööd teha,» mõtleb sulane.

«Kergem atra vedada kui ringi hulkuda,» arutab vana hobu.

«Parem kehv pere kui tühi maantee,» kratsib koer kõrvatagust.

«Kolle on kodu,» kinnitab kass nurrudes.

Ja otsustavadki metsatallu elama jääda. Seal nad elavad ja teevad igaüks oma tööd veel praegugi. Vahel oma reisimalestusi meelde tuletades arutab sulane: «Maa ei anna midagi magades, talu ei toida kedagi tukkudes. Virisejal viletsus ühtviisi, lähedal või kaugel...», mispeale elutark hobu ainult noogutab. Koer aga paneb tänulikult pea sulase põlvele, rääkimata kassist, kes nagunii on tark ja kaval loom ning tõmbab ainult saba ilusasti rõngasse...

Sass räägib ja räägib, jutustab pool-uniselt, tasakesi Tõnu pead siludes, ega märkagi, kuidas väikemees oma kirbud on unustanud ja uuesti unerüppe vajunud. Ta räägib pikalt, arutab selles jutukeses nagu iseennese kahtlusi ja mõtteid, ammu kustunud pläru kleepunud huule külge, suus kibe maik. Jah, tõesti, kas ei olegi maailmas muud kui töö ja töö? Maa ja — töö, kõige heaolu alus... Ainult kui seda maad oleks, kui oleks üks talukene nagu muinasjutus...

Alma tuli saunast, riided kae peal. Leides mehe pesuvael pimedas toas tuiutamas, pragas ta:

«Mis sa peaksid küll kohmitsema, kui ei näe magada!»

«Mõtlesin,» vastas Sass lühidalt. Või mis sa naisele neist muredest, millest isegi jagu ei saa. Ta ajas enese kangelt püsti ja astus õue. Kondid tuhisesid, aga und ei olnud. Pererahva akendest ergasid tuled. Asunduse poolt kostis pilli- ja lauluhääli. Sass kuulatas. Kaugele ja imelikult valusatena heiaustsid mälestused nooruse rõõmu-aegadest. Kas tõesti need, kes seal praegu laulavad, ei astu tulevikus enam valulevate mälestustega õue, vaid on ka vanalt edasi rõõmsad, õnnelikud, nagu räägivad Ludvi ja Karl? Kas tõesti nende elu läheb teisiti? Sass õhkas endamisi. Jaa, kui isegi suudaks veel koos nendega rõõmus olla, tulevikule kindla lootusega vastu minna? See teeks elu palju kergemaks. Kaugeid pillihääli kuulates hakkas tal peaaegu tulla, et polnud läinud meeste hulka, kus praegu mõteldi vahetati sellest uuest elust, mis õeldi linnas juba alanud olevat, aga siin Logina rehetares end veel kuidagi tunda ei andnud. Uus elu... Aga näe, peremehed pidutsevad, vaatas ta valgustatud akende poole ja õhkas. Kui pidutsevad, ei nad siis karda veel kedagi! Igaüks sa lähed nende maad tahtma või mis...? Kui oleks, et pakuvad... Aga kui pidutsevad, ei neil siis ole aega sulasele maad pakkuma tulla... Sass läks tagasi tuppa, keeras naise kõrvale voodisse, pani käed pea alla ja lükkas silmad mustavalt lage vahtima, silmad pärani. Maa — oh, kui selle maa ümber ei oleks kõik pime ja must nagu rehetare lagi...!

Suu lahti, aga võib-olla ka silmad endiselt pärani, kargas Sass oma õlgkotilt üles. Kas unes või ilmsi, ta ei teadnud, aga ta oli hirmust karjatanud. Miski tohutu mure ja raskus, nagu aurukatel või heinakuhi, oli pidanud ta peale vajuma. Paljaste jalgadega külma savipõrandal puudutades tundis ta põlvi värisevat.

«Mis sa ometi peaksid vehklema?» sõitles naine uniselt.

Sass õhkas, vaatas valkeseid aknast õue. Väravas elus keegi hobust alla külge.

Nach, üks kolistab väravas, ja mina unesonnus, ei tea mis,» ütles ta oma karvast rinda sügades ning lükkis uuesti asemele.

«See on sul heinatõstmisest, käed-jalad sõidavad nagu liisel,» arutas naine.

«Heinad või mis, aga see elu...»

Ja Sass hakkas raakima. Madalas kambris kõmises kaua ta tagasihoitud hää — oma maast, majakesest, teistmoodi elust. Sulasrahvas ei saanudki õiget und silma. Kuid see peremeeste piduõõ ei jäänud ainukeseks ööks, mille sulane Aleksander Külm tol sügisel unetult väherdades mööda saatis.

Samal ajal kui noorem rahvas pritsikuuri juurde kogunes ja Sass pimedas tares oma mõttekesi veeretas, korjus Loginale külalisi.

Nagu ikka suurtaludesse, olid peremehed Loginalegi harjunud sõitma parimas vankris ja toredama hobusega. Kuid täna jäi lasipuu esialgu tühjaks. Peter ise oli vihjanud, et seda margakest maad nüüd — astutagu niisama sisse. Poeg tuleb üle hulga aja koju. Ja eks siis ole kena, kui leidub ka mõni naaber teiselt poolt piiripeenart, kes ütleb tere tulemast.

Muidugi, piiripeenra osa jäi selles asjas tühiseks. Nimelt piiriaärseil naabreil — Ojari Otil ja Kopli Saamul — polnud Logina perepoja kojutulekust aimugi. Neile seda teatama ei mindud. Aga need olid ka ainult endised kandimehed, kehvakesed veel praegugi, üks riigirentnik, teine üleni võlgades.

Nõnda jäid lähemad piirimehed kõrvale. Ja täna oodati Loginale ainult neid, keda peeti tõesti väärilisteks. Nendest väärilistest saabus esimesena Silbri Tiit oma pojaga.

Tiit Silber, üle kuuekümnne aasta, turd ja tüse mees nagu tammetüvi, oli Logina ja Tigase järel ümbruskonna jõukamaid talunikke, tuletõrje ja hobusekasvatajate seltsi tegelane. Poeg Jan, isast umbes poole noorem, kuid õlgade laiuse ja keha tugevuse poolest mitte nõrgem, vaid veelgi nurgelisem, kandis ratsakaitseliitlase tutiga mütsi ja teda hüüti paniks. Niisiis pan Jan. Nad olid mõlemad säärikutes, isa kui poeg, nagu kohane meestele, kelle tee viib läbi soo ja pika märja heina. Ainult isa Silbri säärikud olid laia suuga, madalad, lohvkad nagu lehtrid, poja omad aga tihkelt ümber sääremarja hoiduvad, laikivast nahast, täiesti vastavad poola panide ratsaväes õppinud allohvitserist keks tule.

Külalisi võtsid vastu vanaperemees ise ja see, kelle auks nad olid kutsutud — Huko. Sisekoda valgustas peremehe toast langeva lambitule vihk. Nähes enese

oma harvas korvkoos suvekingadega, kerges linnariides lürrasmeest, Silbrid pisut kohmetasid. Petrile käe pihku pistnud, jäi vanem Silber linnamehe ees nõutult vahtama, vaatas teda enne oma raskete kulmukaarte all põrmitsevate hallide silmadega tükk aega, kui ütles:

Ah siis niisuguseks härraks on see Hugost poiss muutunud läinud!

See oli öeldud Petrile, kuid määratud ka Hukole enesele. Ning Logina mehed ei saanudki aru, kas pidi see tähendama kiitust, väljendama kadedust või olema koguni etteheitvaks vihjeks selle kohta, et üks tubli ja jõukas peremees, veel tublima ja jõukama talu omanik, kuhu on varsti vaja noort juhti, koolitab oma järeltulijast härrakese, kelle jalg edevas korvkingas tundub Silbri Tiidu laia põia kõrval preili jalakesena. Vana Silber ei valinud tihti sõnu. Ta rääkis terava, läbitungiva häälega ning ta mõttekäik oli teinekord õige järsk. Kuid sedapuhku ta midagi rohkem ei pillutanud, ainult vaatas ja kehtas end. Huko Torma pani oma pehme härrakäe talumehe laia, krobelisse pihku, raputas seda kombepäraselt ning naeratas tehtud kerge kummarduse näol selle juurde veel kombepärasemalt. Ei sobinud ju kutsutud külalisega kohe aasima hakata. Pealegi mehega, kes ea poolest kõlbas lähedalt isaks. Ta ütles natuke poisiliku tarkusega:

Küllä, Silbri-isa. Ajad muutuvad ja aegadea koos muutuvad.

Ah, neid aegu või kedagit! rehmas Silber laialt khaega. «On nähtud ja nähakse veelgi... Tore vaadata et need kõrged koolid ja kõik ikka mehe silmi sandiks pole tõnud ega kedagit, et peaks klaase kandma või midagi...»

Noorem Silber ütles kätt ulatades:

Jan. Maletate ehk veel? Alustasime koos külakoolis käimist, aga milna ei viitsinud pännida...»

Huko pilk libises üle noormehe tunnusmärkideta ratsakaitseliidu kinnise kraaga frontsi. Kogu oma olemusega jättis see mees veidi kangevõitu veltveebli mulje, kes erus kannab vormirõivast. Pan Jan, poola keel muigas ta meenutades. Kuid ütles viisaka imetlusega:

Jan? Seesama Jan Silber, kes mitu aastat jarjest võitles allohvitseride ratsavõistlustel? Seesama Jan Silber,

Kes poola tragunitega korduvalt rinnad kokku pani ja takistussõidus loorbereid löikas? Polnud aimugi, et nii-sagune rahvusvaheline kuulsus on meie oma naabri-mees »

Pan Jani lihtsameelsed hallid silmad läigatasid, ta madalaks põetud vuntside all vingerdas edvistav muhe-dus Kämblaga suud kattes pomises ta meelitatult:

«Poisikesest peale hobustega harjunud...»

Huko juhtis võõrad peremehe kambrisse. Selle nurga-toa oli juba maja ehitaja Thomas Storm määranud peremehe toaks. Ning lugupidamisest isa vastu jättis toa enda kasutusse ka tema järeltulija Peter. Tõsi, samblaga varatud palkseinte peale oli Petri ajal tõmma-tud pruun, nahka meenutav tapeet ja lagi valgendatud. Kuid ruum oli sama. Peaaegu ka isaaegse mööbli-ga. Kitsas üheinimesevoodi, vana, mitmete sahtlitega, tammest kirjutuslaud, madal kummutikene selle kohal lõppuva ristilöödu pildiga ja paar sügavat nahktugi-tooli — see oli kogu avara toa sisustus. Mõned kerged toolid teistest ruumidest, väike lauake tuhatoosi ja lillevaasiga tõendasid, et hoolas naisekäsi oli külaliste vastuvõtuks siingi uht-teist liigutanud.

Keset tuba seisis Oskar Uiho, käsi püksitaskus, teise näppude vahel sigaret. Teda tutvustades lisas Huko muigamisi:

«Kah sportlane. Vormis olles võis hoobilt kuus õlut ara visata...»

Vanamehed võtsid istet, nooremad jäid püsti. Suitse süüdates küsis Oskar Uiho Jan Silbrilt:

«Ratsasalga ülem?»

«Olin...» tammus pan Jan ühelt jalalt teisele.

«Aru... saadav.»

«Loll tunne,» jatkas Jan kõrvale vahtides. «Aastad labi tee drilli, õpi ja õpeta. Aga siis, kui saabub aeg... Käsk: relvad ära anda.»

«Laskem selle üle kohut mõista aegadel... Mis aastast pagunid peale saite?»

«Ei ole koolist »

«Ah-aa, teenete eest — kapral? Väga rõõmustav, härra kapral. Vanasti öeldi, et tubli kaprali ranitsas peitub marssalikepp,» tõmbusid Uiho hambad naerust piljaks.

«Teie olete ohvitser?» päris Jan oma järsul kombel Uibolt.

«Aspirant, jah. Aga mis sellest rääkida.» Ja uuesti teist silmadega mõõtes, soovitavalt: «Vormiriide võiks parem kõrvale panna.»

«Arvate, et...?»

«Ilärga ei maksa ärritada.»

Vaevalt et täna siin keegi sellest vormirõivast kram-bid saab.»

Kas maksab olla nii kindel? Mina näiteks olen «metiühingukomitee liige — sajaprotsendiline punane.»

«Teie? Eesti reservohvitser?»

«Ah, kaasvõitleja Uiho teeb nalja, pan Jan! Oma polssi!» hüüdis Huko vahele, rutates ise samal ajal ukse poole. Sest kojast kuuldus uute tulijate kobinat.

«Olgu tänasega kuidas on,» lõpetas Uiho kokkuvõtli-kult. «Muidu aga, mida vähem tähelepanu, seda parem... Need vormid ja nende aeg on praegu mine-vik. Hoidkem end tulevikule. Tulevikule!» hüüatas ta õrme püsti tõstes sügavamõtteliselt.

Vanamehed rääkisid omavahel tõukoristamisest, rukkikülvist ja viljapeksu järjekordadest. Silber oli nimelt peksumasina kolmas peaosanik. Ja kuna Mäe põllud olid kõrgemad, vili valmis varakult, siis püüdis ta praegu Logina Petrile selgeks teha, et tänavu tuleks peksuga alustada Mäelt, tema juurest — tal vili suure-malt juolt koos. Logina Petri enesetunne aga ei paindu-mud esimese masindaja au naabrile loovutama. Tema ettepaneku järgi tuli alustada Loginalt nagu alati. See oli vana igasuvine janklus määravate peremeeste vahel. Hoidkem au- kui kasuasi. Sest seda, kelle juures peksu-masin tõõd alustas, peeti nagu omamoodi paremaks pallumeheks, tema töökorraldusi ja asjaajamisi seati eeskujuks. Vanamehed vaidlesid päris häälekalt, mõle-mad kindlalt oma au eest väljas. Ent sinnapaika nad oma komplimentidega jättiski. Uks lükatati lahti, lävele ilmnes noor heledaallu kontuümis daam, kes seisa-bades tegi aegalt meestele kergeid, naljatlevaid kum-mardusi.

«Kas härrad lubavad?» ütles ta meeldiva rinnahää-liga.

«Palume!» vastasid mõlemad püstiseisvad noormehed õigavalt kummardades. Isegi taadid ajasid end kärmelt jalule.

«Väga armas teist, proua direktor,» astus oma vana-

duse kohta üliagaralt ette Logina peremees ja tervitas esimesena noort daami valge aasnelgi õiega rinnas.

«Tst! Lisage «eks»!» tõrjus naine oma kastanpruune lahtisi lokke raputades.

Nüüd oli tuppa veerenud ka ümar, palja pealae ja punnis kõhuga Tigase Traat ise. Seda meest oleks küll paremini iseloomustanud sõna tüügas või kõnt kui traat: ta kehakuju oli rohkem välja arenenud laiuti kui pikuti ja lühike kaelgi näis rasvaste õlgade vahele nagu kasvus kinni jäänud olevat. Kuid tusedusele vaatamata ei olnud mees sugugi kohmakas. Ta lamedas, otsekui ninata näos keerlesid pleekunud silmad püsimatult ning ta lühikesed käed liikusid tegevust otsides vahetpidamata püksitaskute juurest kuetaskute juurde. Tema järel siginesid tuppa ta keskkooli-ealine poeg Herbert, viibalik, vinne täis näoga poiss, ja luine, kollakas pluusis, kuklasse krussi keeratud juustega, pikk nagu kuskilt venituse alt tulnud naine. Selle, mis mehes nimele vastavusest puudu jäi, kattis naine täielikult. Traadi-papa tatsas tähtsalt ühe juurest teise juurde, puhitas laiu, karvaselid sõõrmeauke paksu ülahuule kohal, tervitas ja ümises midagi omaette, enesel sõredad higipisarad otsaesisel, nagu oleks see tegevus olnud vaevanõudvalt raske. Naine ja poeg jälgisid tema eeskujut, kuid ei pobisenud ega higistanud tervitamisel. Ainult tütar Anete, see, keda vana Peter oli nimetanud proua direktoriks, ei rutanud tervitamisega. Täiesti vilunud, vabalt käituva seltskonnainimesena jäi ta ukse kõrvale seisma, vaatas võõrast sihvakat meest, kes ilusa käelii-gutusega sigareti pitsi otsa pistis, ja nõudis:

«Härra Huko, peaks vaevaks võtma tutvustada!»

«Mielelläni, rouva Anette, rouva johtaja...»

««Eks», lisada «eks», palun!» lõi naine kinnastega talle kergelt käsivarrele.

«Niisiis, palun tutvavaks saada. Proua eksdirektor Kukker ja härra eksreservlipnik Uiho... Proua on «eks» sellepärast, et härra Kukker sõitis teadmata kui kauaks vabariigist välja, härra leitnant sellepärast, et vabariik läks looja — ka teadmata kui kauaks. Seega mõlemad kannatajad. Avaldan kaastunnet!» kippus Huko naljatus peaaegu irvituseks kujunema. Kuid esitletud ei lasknud end sellest segada. Alles siis, kui kitsas kostüümis naine oli ekslipnikule käe andnud, see oli

kummarduse saatel ta kätt suudelnud ja soojalt silma vaadates ütelnud «väga rõõmustav», millele Anete vastas samasuguse «rõõmustavaga», pöördus proua järjekorras kätt Jan Silbrile ulatades selle poole ja kulleritas, nii et kõik toas olijad pidid kuulma:

«No teate, pan Jan, kui teie ka nüüd käsitate end «ekskitseliitlaseks» tituleerida, siis, vabandage väga, on meil täna siin koos puha «eksitud» rahvas — endised inimesed... Aga pagan võtaks, mis endised me oleme? Kõik tublid, terved, teojõulised ja eluhimulised inimesed. Kuidas siis endised? Võime veel väga suuri asju korda saata, härrased, eks ole?»

«Aga muidugi! Ja saadamegi. Meie tulevik on meie eneste kätes!» hüüatas Huko Torma pateetiliselt, vaadates ise ahne silmaga proua Anete peale.

«Mehesõna, Huko,» ulatas see perepojale käe. «Ometi üks mees, kes ei käi, saba jalge vahel, vaid pöörab püsti... Alati valmis! Kõigeks! Mäletad, kui sa veel skaut olid, Huko?»

Natuke. Mäletan, ka mõni noor preili kandis sinist vormi. Kuid see kõik oli nii ammu...

«Ei, seda peaksid sina, Huko, rohkem mäletama kui natuke, kõvasti rohkem. Eriti nüüd, kus aeg nõuab, otse kohustab kõiki tegudeks.»

«Huva, utleme, et mäletan pisut rohkem.»

«Nii-nii. Rõõmustav kuulda. Härrased, ma loodan, meil ei tarvitse siin sõnu raisata mõtete varjamiseks?»

Vahepeal olid nii jäme Traat ise kui ka tema kiitsakas teinepool, kes endise ministriabi naise emana ja hõlpsa tundsid end siin teistest parematena, jõudnud loomulikult läbi teha ning jäid kõrvuti keset tuba seisma. Papa Traat, puhkides ise rätikuga näolt higi, arvab hõlpsalt tulele tagasihoidlikult meelde tuletada, et «õnne laulus on kõik ilusad asjad, aga vahel olevat sõnadeta laulusid veel ilusamud. Ta ise olevat restoranis üht niisugust Toriselli või Torizetti laulu kuulnud ja nad olevat mitme mehega õkateist nii hästi mõistnud, et hakka kas või nutma... Rumalad linnud, hakid ja varesed, need käuksuvad, kui nad parves koos on. Inimene, tark ja nutikas nagu ta on, võivat vaikselt, usna vaikselt suuri asju ära teha... Ainult Tsaari-Venemaa tudengid löönud iga tühja ümber suurt lärmi, pidanud pikka mokalaata. Nüüd olevat venelanegi õppinud

vaiksemalt tegutsema. Või kui räägib, siis hoopis midagi muud kui seda, mis tal mõttes seisab. Vaat nõnda, venelaste moodi, nende uute venelaste moodi olevat õige: enne pauk pihta, siis «stoi» takkaotsa... Kõigepealt tegu, siis sõnad!

«Aga, papa,» ei olnud kõrgelttituleeritud tütar sugugi nõus «Meie ei tohi ju ennast võrrelda venelastega! See kari tormab ainult käsu peale. Meie oleme kultuurrahvas ja meil peavad olema oma organisatsioonid, oma vaba mõttevahetus, diskussioon ja demokraatia... Selles mõttes meie ju võitlesime Pätsu vastugi.»

Nüüd ei läbenud härra Uiho enam kulmaks jääda. Küll viisakalt, kuid siiski kindlalt ütles ta eksprova poole pöördudes:

«Tõeliselt — meie ehk pigem võistlesime temaga, kui võitlesime tema vastu... Sest, lubage tahendada, erinevused seisid meetodis ja orientatsioonis, mitte sihis — kaugeltki mitte. Praegu on olukord teine — põhiliselt... Ma ei ütle rohkem, kui et meil on tarvis sparta vaimu ja kõva mässumeelt.»

Proua Anete pühendas mehele veel kord pika, looritatud pilgu, vaatles teda kulmu kergitades nagu läbi lornjeti. Ei, niisugune lipnik — see võib tegusid teha. Ka Kuperjanov oli ainult leitnant. Aga missugust leili ta tegi 1918. aastal punastele. Mees on suurem kui ta aukraad, arvas proua Anete ning otsustas endamisi temaga lähemalt tutvuda.

«Ah, meil on praegu oma ajajärk,» püüdis Huko juttu asjalikuks keerata. «Meie ei saa käia vanade kreeklaste jälgedes. Meil tuleb minna oma teed.»

«Minna — jaa.» Oskar Uiho tõstis pea. «Aga kuhu? See on tükkis keerulisem. Meil on räägitud ja räägitakse tihti vabadusest. Kuid pole vaevaks võetud selgust muretseda, missugune peaks olema selle ideaali sisu või siht. Sõnades on kõik meie tegelased kuulutanud end demokraatideks, tegudes aga senini roomanud. Vene tsaaririigi vägivalga kõntsaloimpide päras... Mis vabaduse sisu sealt võis leida? Mis demokraatiat võis taotleda isevalitsuslike vahenditega?»

«Toret!» Proua Anete käed plaksatasid kokku, ta silmad läigatasid.

«Kui tuleks uus 1918. aasta! Kui saaks püssid kätte haarata!» õhkas noor Traat kuuldavalt.

Püssis on padrunid, noormees, mitte ideaalid!» viskas Uiho tüdinenult. «Ideele on vaja vastu panna idee!»

Koolipoiss läks punaseks.

Siiski, siiski,» haaras Huko noormehe mõttest kinni. Nooruse tuli on vaja juhtida õigesse punkti. Pole mugugi veel kadunud kõik, kui leidub teovõimelist noorust. Pealegi, hakkaja leiab alati liitlasi. Ilusate silmade ja näo ei minda pead teise eest tulle pistma, aga...»

Aga kui mõni pea on juba tules, ja kui end seada «üle kõrvale?» pööratas Traat otse naela pea pihta. «Siis ei peaks katsuda, mis?»

Traadi krobe jutt kutsus Logina ja Silbri meeste meele tagasihoitud muheluse. Proua Anete koguni naeratas. Kõikidele oli selge, keda pea tulle pistnud meheks peeti. Peremehed otsisid ja ootasid päästjat — täpselt samuti nagu seda oli otsinud ja oodanud balti nadel üle kahesaja aasta tagasi, siis kui Roots! kuningas nende maavaldusi ja privileege kärpima kippus. Aadeli mängis tookord Vene tsaari Peetri peale. Jõukamad uunasid oma pilgud hetke kõige löögivõimsama mehe — Hitleri poole, kes oma imeleegionide moodi tegutsevate armeedega kihutas ühest ilmakaarest teise, iga mõne nädala järel alistades uue riigi. Alistumise vastu ei olnud talunikel midagi. Peaasi — päästa oma maad. Jõud ja häbematus kutsus Traadi, Torma või teiste nendetaoliste silmis esile isegi imestuse. Ent need ei olnud midagi, millega need jõukad talumehed ka Hitleri juures leppida ei suutnud, mis ikka ja jälle tekitas horevaid mõttemõlgutusi, sundis ette heitma. Võib-olla poleks täna seda puudutanud ei Traat ega Logina. Peter, need nad hakkasid Huko juttudest juba mõistma, lühikest aega. Kõik heita võib see, kes omal jalal püsti ei ole. Kõik aga teada teadusele lootust hellitab — mis ette võetakse! Kui põllumaestele oli neile vään- ja tugitööde vahetorkel selge, Karsitapp kasvab ainult rukki- ja odra kõrre naal vilja kõrguseks. Miks ei võiks väike ja nõrk rahvas teha, tugevama toetusel uuesti pead üles ajada? Selles oldi siin täiesti üksmeelsed. Nagu ütleski, et just nemad enesest rahvast, rahva paremikku kujutavad. Tuleviku suhtes teisi, ahvatlevamaid väljakutseid praegu ei olnud. Seepärast puudusid ka kõhk-lused Minevikus? Jah, seda suure ja väikese, tugeva ning nõrga kooselu idüllil tumestasid minevikus mõned

varjud. Neist segavaist varjudest haaraski kinni Silbri Tiit kui kõige lihtsameelsem meestest.

«Teie jutust, noorhärnad, paistab nüüd nõnnamoodi, et Hitler. Jaa — ega kedagit... Hea küll. Au tugevale! Aga misjaoks ta läinud suvel Staliniga selle lepingu tegi, kui ta nii vägev on? Miks ta oma rahva meie maalt nagu Mooses juudid Egiptuse vangipõlvest välja viis ja punased meile kaela vedis...? Kui on, et mees, egas kedagit. Ainult siis peab mehel ka aru peas olema, iga asja juures. Muidu, et keerutab rusikat ja lärmab tühja nagu laadakakleja. Paneb teine mees rusika vastu, prõmdi! selili maas ja — lepitust... Mis ajas küll teda punastega lepingut tegema, kuidagit ei saa sotti.»

«Oo, see on peen diplomaatia!» hüüatas Huko.

«Seda on palju arutatud!» viskas proua Anete tõrjuvalt käega. «Mis meie jutt siin.»

«Või veel! Meie ei ole sakslastele midagi võlgu. Meie maksime parunitele mõisad kinni, kütsime sakslaste taguotsa kõik oma võid ja munad. Mitu aastat. Rahakesed aga on tänase päevani saamata. Meil on õigus selgust nõuda. Kas või lihtsalt tulevikku nimel,» toetas Silbri mõtet Traat.

«Papa, sina oled väiklane,» torkas proua Anete

«Ei, tütar. Kui meie midagi anname, siis peame meie ka teadma, kellele me anname ja misjaoks me anname. Helde-Mari moodi andjad on eblakad, rahvale kupulaskjad, vaat mis.»

«See leping,» algas Huko kesk tuba seisma jäädes, jalg ees, käsi mängimas kuuerabatiga. «See läinud augustikuul Moskvast sõlmitud leping pani vene õlid ja vilja Saksamaale voolama nagu jõe. Need aitavad Hitleril inglasi peksta. Selles on lepingu väärtus Saksamaale...»

«Egas kedagit! Võtnud need vene õlid ja viljad, nagu ta võttis prantsuse veinid ja viini vorstid! Oleks meile ka rohkem kontimoõda olnud!» kõlas Silbri Tiidu terav hüüe.

«Võitja võtab nõnda, nagu ta õigema arvab olevat. Villem omal ajal sai kahe rinde sõjas lüüa. Hitler on nupukam: vene õli ja viljaga inglased põlvili, siis inglise õli ja viljaga maailm kápuli. Diplomaatia, see on suur kunst!» vaidles Huko

«Aga mis kuradi ajal ta selle inglismanni siis ära

võldab?» ei jäänud vana Silber rahule. «Tänavu, tuleval aastal või kümne aasta pärast? Elu tahab elada, ega muid kedagit! Minu pärast sõdigut muidu või igavesti.»

«Õhus ja merel on juba võit käes,» arutas Huko asjatundja kindlusega. «Inglise saar elab nagu sissepiiratud kindlus. Kaua ta niimoodi vastu peab? Ühel hommikul on tommidel valge plagu ülal ja käpad püsti... Siis pole muud, kui saadetakse asjamehed paberitele alla kirjutama...»

«Kuradima lihtne!» plaksatas Silbri kämmal põlvele.

Noh, ütleme, saadab saarele ka mõne diviisi, et seal juulide ja punastega asjad ühele poole teha. Ütleme, kuigi seal on oma gauleiter Mosley... Kakssada diviisi saab aga vabaks. Need annavad uue löögi, täiesti uues muinas,» ennustas Logina perepoeg pateetiliselt. «Lan-
gevad nagu väik selgest taevast...»

«Venemaa kallale?» nõudis Silber.

«Noh, ega kahesaja diviisiga, mis on oma neli-viis miljonit meest, kärkseid püüdma ei minna,» kõigutas Huko end varvastel.

«Kui see asi sedapidi läheks!» õhkas Traat kuuldavalt.

«Söögu siis susi need võid ja munad ja kõik!» põrutas Silber. «Kingime talle. Peaasi, kui saab elada.»

Just sel meeleolu tõusu hetkel ilmus uksele tumepruuni kleiti ümberriietunud Maret. Noor perenaine, kelle palged õhetasid niihästi erutusest kui saunasoojusest ja väike valge põll otse kiiskas puhtusest, tervitas võõraid, andis vanale Petrile kerge peanoogutusega tervitust. Silmapilk tõusis Logina, astus keset tuba, kergitas vööd oma kraed, pani siis käed kõhule kokku, kummardas enam pead kui keha, nõtkutades ja ütles kahe sõlme lihtise ukse poole näidates:

«Palun, minnad naabrid, laud ootab.»

Liidati sööma, aga mõnikord ka kõvasti jooma harjunud talurahvas ei loobunud end tühja paluda. Pealegi oli aeg küllalt hiline. Silmapilk haaras jäme Traat oma kõrendist naise käelvarre ja veeres üle koja saali poole. Temale järgnes Silbri vanamees mõnusaalt mügisedes, juba ette maistades kõike seda head ja paremat, mille lõhnad vastu löid. Huko tegi proua Anete ees viisaka kummarduse ja pakkus talle oma käsivarre. Pan Jan kui korduvalt poola ohvitseridega kokkupuutunud, nende välise viisakuse omaksvõtnud mees astus kähku

perenaise juurde ja saatis tema lauda. Üksikult järgnesid vana Peter ise, noor Traat ja härra Uiibo, kes käis, käsi püksitaskus, nagu läheks ta baari harilikku kiiret einet võtma.

Pikk laud oli kaetud tosinale inimesele. Seda koor-
masid vormidest väljalöödud suldirattad, vaagnad auravate kartulitega, salatitaldrikud, pruunide praelõikude ja punaste tomatite liuad, kollaste võitooside, hapukooresoustis heeringa ja palju muu värvika ning isuäratavalt lõhnava read. Väikeste vahedega seisis laua keskjoonel ravis valge viina pudelid nagu kurikad. Taldrikute taga ootasid punased ja valged veinid, nende vahel mitu suurt kimpu lilli. Laud oli nii isuäratava värviküllusega ehitud, et proua Anete ja härra Huko nagu ühest suust hüüatasid. hooo! Anete kui asjatundja kinnitas Hukole ja siis kõikide kuuldes ka perenaisele enesele, et tal on värvimeelt, et majanduskool on temale suurt kasu toonud.

«Palun!» ütles Peter veel kord ja istus ise laua ülemisse otsa. Kindlaid kohti siin ette määratud ei olnud, kuid iseenesest kujunes nõnda, et Logina peremehe järel istusid ühele poole proua Anete ja Huko lauanaabritena, teisele poole Tigase Traat oma naise Miiliga. Neile järgnesid Silbrid ja noor Traat. Aga laia kupliga laelambi alla jäi veel tühje toole ning neile vihjates tähendaski vana Logina:

«Hakkame peale. Magaja osa pannakse kõrvale, tõrkuja jagu süüakse ära.» Ning tõstis enesele kohe hea kamaka sulti ette.

Nõud kõlksusid, käed liikusid — ümber laua tekkis elevus ja üksikutest katkendlikest sõnadest koosnev jutt. Oli kuulda, kuidas Silbri Jan kilksutades viina klaasidesse kallas.

Samal ajal, kui jook klaasidesse vulises, kuuldi Tiitu Uibolt nõudvat:

«Kas ta, kurat, ikke läheb? Kas ta läheb sinnapoole?»

«Kui on määratud minema, eks ta siis lähe!» viskas Uiibo tõrjuvalt.

Lauale suunatud pilguga vargsi noort perenaist fakteerides tundis ta korraga, et nii naiselikku, nii ürgset, puhas-naiselikku naist nagu see Maret ei olnud ta oma elus veel kohanud. Maretit kael, käsivarred, tema ümarad liigutused ja nende tasakaalukus sundisid vägisi

hütlema. Oskar Uiibo oli palju noori naisi nainud. Aga nad kõik enamasti tegid end huvitavaks, teesklesid. See siin oli huvitav loomulik ja värske. Mitte mõni rafineeritud, aga ühtlasi kulunud ja edev proua Anete. Muide, Uiibo märkas väga hästi, et lugupeetud eksprova teda silmadega vaagis. Kuid niisugused vaagimised olid talle ülituntud ning ta peletas naise pilgu kolina hoolimatusega enesest eemale.

Pakt, kommunismivastane pakt — milleks see siis olemas on?» aitas Huko kaasa.

Traat kui vilunud seltskonnainimene mõistis, et oleks üg perepoja terviseks klaas tõsta, mõni sõna ütelda. Aga et Logina mehed seda eneste ees lõimitamisena ei võtaks, tuli talitada teisiti. Ta tõstis klaasi, lõi selle üle laua Hukoga kokku ja rohkem silmi pungitades kui sõnu tarvitades hüüdis: «Terviseks! Pakti ja parema tuleviku terviseks!» Hüüdis ning tõrjus kõrvale kõik oma äsjased kahtlused Moskva lepingu suhtes.

«Kest mis loeb üks leping kommunistidega, kui on olemas mitu lepingut nende vastu?! Maailma asjad on niisugused, et oma jõuga kommunistide käest vist enam välja ei tule. Aga kui Hitler, no kurat, siis need seltsimehekesed... nagu kaheksateistkümnendal aastal. Ja selle peale maksis juba juua»

Välja arvatud Logina peremees, tõstis kogu laudkond üksmeelselt klaasi. Sama üksmeelselt nad kõik ka jõid, isegi noor Traat. Ning kui oli jõudud, viskas Huko forma hoogsalt käe üles ja hüüdis järsult mingi võõrkeelse sõna.

Seda temale keegi järele, teha ei osanud. Sõna oli võõras ja kellestki samuti. Ei, nad parem jõid nohiteid oma klaasid tähtsaks kinnitasid nõnda oma usku. Kinnitasid usku ja lootust. Sest eks ole ju piibliski öeldud, et tal on kindel lootus nende asjade peale, mida veel ei nähta. Aga näha nad tahtsid. Paljugi.

Hüüdule selles järjekorras hakkas väljast kostma mootorratta pokkumist.

Silmapiilk, vahandas Huko Anete ees, libises veranlale ning juhtis silme kaks kommunistides meest. Esimene neist oli pikk, ristluudest natuke ettepoole paindunud, nürsaabastes ja samasugustes poolpleekinud sinistes talifeedes nagu pan Jangi, peal tolmukarva mantel. Peine jässakas, tugeva turja ja laia luuga. Kui ta mantli

ja soni koos tuuleprillidega varna viskas, koorus välja nahktagumikuga pükstes ja palja pealaega maamööaja Kald.

«Palun istuge aga lauda,» astus vanaperemees hilis-tele kulalistele vastu.

«Haa! Härra vallavanem! Härra Räästas!» hüüatas temperamentne proua Anete. «Miks lasete end nii kaua oodata, härra Räästas? Nüüd, kus teil enam vallaasju ajada ei ole, kus te neist lahkelt vabastatud olete? Ah-ah-ah-haa!»

«Asjaolud, asjaolud,» vabandas pikk mees napsisõnaliselt.

Kald pandi istuma proua Anete paremale käele Vallavanem noore perenaise kõrvale. Huko ise hoolitses tulijate eest, kallates morsiklaasid ääretasa viina täis. «Trahvilöögid!» õhutas ta saabunuid võtma. Tõsteti terviseks ning koos tulijatega kummutasid teisedki klaasid tühjaks.

Noorte tantsuõhtu pritsikuuris viis jutu maotöölise ametiühingu asutamise juurde.

«Mina ei mõista, oma eluiga ka tööd rüगतud,» ütles vana Silber. «Aga pole mulle ühtegi töötegemise ühingu tarvis läinud. Nüüd käsutavad ringkirjas, et kõik töötajad talupojad ühingusse. Ei tea, misjaoks?»

«Kas sina pead ennast siis töötavaks talupojaks, Silber?» muheles Kald.

«No kurat, sa vaata neid sõrmi, nagu rattakodarad!» ajas Mäe peremees käelabad püsti.

«Aga sina, sa viska silm peeglist, siis näed, mis sorti töötajaks sind praegu peetakse,» itsitas kõhetu, ühtevalu nagu krampsutav Räästas.

«Jah, sina, Silber, ära arva, et seda ühingu minu- või sinusuguste jaoks tehakse,» naeris Traat kähinal. «See tehakse meiesuguste poomise jaoks, vaat mis!»

«Kurat! Kas minu töö siis mõne sulasetolkuse tööst halvem on?» lõi Silbri lai nagu ärevaks ja ta pörutas oma suure rusikaga nagu sepavasara vastu lauda.

«Sina!», mügistas vallavanem tumedaid vurrutsi suhu imedes. «Sina ei ole oma töö eest kellegi käest palka saanud. Nuud tehakse üks vägev ühing: Ja see maksab sulle korraga kõik kätte. Teadagi, kuidas...»

«Kellele mina midagi võlga olen jäänud? Noh, kellele? Ei tea mina terves riigis üksikust inimest, kes

Mäe Tiidu peale näpuga võiks näidata: et nae, see mees jättis mulle maksmata. Minu asjad on alati nõnda: tööd tehtud, palk makstud.»

«Aga, Mäe-isa, teie ju kurnasite neid, ärge unustage!» pistis Anete.

«Mina kurnasin? Keda? Oma hobuseid olen ma mõnikord kurnanud, oma eite, ja seda pojakolaskit Jani võib-olla, iseennast ka... Teenijad on kõik kätte saanud, mis kokku lepitud. Mäel ei ole seni ei raha- ega moonapuudust olnud.»

«Egas asi selles ei seisa, Silber!» upitas Kald järjekordselt täiskallatud klaasi suu äärde. «Või öieti: selles ta just seisabki, et sa oled jõukas mees. Ja valmis. Venemaa moodi: pliks ja plaks, iga löögiga saks... Muidu ei saa revolutsiooni süvendama asuda. Kõigepealt puhastatakse välja need, kes teenijaid on pidanud, siis siisugused, kes oma lapsi on lasknud talus orjuda, ja viimaks need, kes tõupulle või tõukulte on pidanud, nagu Traat või Logina, sest see on see kõige hirmsam kurnamine... Kui see kõik tehtud, on asi ka kops ja võib kommuunaks lahti minna...»

«Kommuunaks?» küsisid korraga niihästi Traat, Silber kui ka Jan ning Anete.

«Ja mis teie siis tahate? Et teid jäetakse punaste riiki valgete seemnetaludeks, nagu metsamehed jäta- vad talustikkudele kasvama seemnemännid? Ei, üks punaste pruhvet on ütelnud, et kõigepealt tuleb maal talupojad oma võlga. Eks teiesuguste äravõitmise jaoks neid ühin- gund tehaksegi.»

Peremehed nohisesid raskelt. Viimaks tõstis vana Logina oma halli pea. Väga vallatusega silmis arutas ta:

«Kht! Ütleb, et õelate mõök läheb nende oma südame- torade ja nende ammud murtakse katki... Ühinguid on meegi nähtud. Ühingu ots selle käes, kes juhatab. Tei- sed on niisama puru... Ühingule peab mõistliku juha- tuse etteotsa panema. Siis olgu ta pealegi, kui ta olema peab... Kirik ja kõrts on ka olemas. Olgu siis ka sotsia- lism ja selle ühing, pean et elu edasi läheb, et meid keegi ei puutu.»

Esimesena kõlas Räästas hirnub naer. Siis kõgistas kurgupõhjast Traat, varsti ühines nendega terve mees- koor. Ainult proua Anete jäi mõtlikuks, ja tema see oligi, kes ringi vaadates meeste veidi jahedat vett

viskas: «Kes laseb sinna Logina papat või minu isa?»

«Kõiki on ju kästud minna!» hõikas noore Traadi hele hääle.

«Hm-jaa, kutsumist nüüd oodata küll ei tule. See on selge,» kinnitas Kald.

«Sinna tuleb ise minna,» lisas vana Peter.

Huko vaatas tänulikult isa otsa: vajalik mõte oligi käigus. Kahvilit käes kõigutades arutas ta suure asjalikkusega:

«Väga väärt idee. Ja kui me sellele ideele siin, Heistres, kohase rakenduse leiame, siis palun, miks mitte selle peale minna ka mujal? Võib mõndagi ära teha.» Huko kiitis isa algatust säärase näoga, nagu oleks see vanamehe leiutis, kuigi tegelikult mõte alles tundpoolteist tagasi Petrile pähe pandi.

«Veart mõte jah,» toetas Silber ja kergitas klaasi, et Logina Petriga kokku juua. Kuid vana Peter ei lasknud ka nüüd end jooma mõjutada. Ta ainult nihutas oma hallid juukseklahud kõrva taha, siis seletas lähemalt:

«Vaadake, seitse lahjat lehmas sõid vaarao unenäos seitse lihavat lehmas ära, aga ei läinud sellest mitte lihavaks... Sulastega on niisama. Sellepärast tuleb nendega talitada nõnda, nagu talitab seadus priiskajatega... Panna nad eestkostmise alla. Las nemad karjuvad ja kiristavad hambaid, aga mõistlikud mehed juhatuses ajavad asju ja peavad maja nii, et sulased mitte ei saa talusid paljaks teha, varandust läbi paristada.»

«Kuidas sa seal juhatuses oled?» keerutas Traat end nii ebamugavalt toolil, nagu oleks ta juba praegu tundnud end sulasmeestega ühingu laua taga istuvat. «Nad nokivad silmad peast välja.»

«Aga meie omad nokivad vastu,» jäi Peter kindlaks.

«Et teeme neile natuke klassivõitlust, nagu nad tahavad!» taipas Räästas.

«Tõsi,» haaras jutuotsa jälle suunavalt oma kätte Huko. «Kas on siis vaja, et juhatuses istuksid peremehed ise? Igas külas leidub niisuguseid inimesi, keda ühte- või teistmoodi võib võtta. Siinsamas meie keskel näiteks härra Silber senior kui peremees — teda ei kõlba sinna juhatusse saata. Aga härra Silber junior, oma isa palgata sulane — palun väga! Kui isa on kurnaja, siis on poeg kurnatav. Selge vahe. Ja ma arvan, meie kandidaat peaks olemagi pan Jan...»

«Forel!» hüüatasid peaaegu ühest suust Anete ja Rääs-

«... Sedamoodi nüüd küll,» keerutas Traat nõustuvalt end toolil ühe ja teise poole.

«Õige eesti mehe mõte,» kiitis vallavanem rinnuli lauale laskudes, vurrud sorakil. «Ikka sarved sisse. Igale poole. Meid, peremehi, on vahe, aga meil peavad igal pool sarved sees olema.»

«Mina rohkem nagu hobuseasjanduse mees...» kohkles pan Jan ise.

«Küll juba igatühele õigel ajal ette üteldakse, mis teha,» julgustas Huko. «On ka niisuguseid mehi, kes ainult nuputamise peal töötavad. Taktikud, strateegid,» vaatas ta mõistaandvalt ringi. Ja siis julgustavalt pan Janile. «Seal ollakse nagu sõdur postil. Ja täidetakse käske. Selge?»

«Kus nüüd mina üksi?» punnis pan Jan vastu.

Mul on siin aastasulane. Pehme mehekene,» arutas Logina.

«Ah Sass, Külma Sass,» kordas Traat mõtlikult. «Seda meest, jah, natukene hirmutada — lööb lödisema. See ei ole punane. See niisama lihtne tööloom nagu hobune. Ainult tõmba piitsa...»

«Jaa, piits olgu hobusele, kes seda kannatab,» vaidles Silbri Tiit. «Oli mul kord märakene. Nii kui piitsa näitad — nii pliui! takka üles... Vedelat ja paksu silmu täis... Ära kohe räägigit. Ütled aga hea sõna — hobune mis hobune. Et lase aga olla. Ainult silita, sukuta... Võib-olla saab heaga paremini jagu ka mõnest perust sulasest.»

«Aga tüdrukust, Silbri-isa?» torkas Maret teiselt poolt lauda kolmikalt. Teda erutasid juba tükk aega hõngu ühe hõnguvad, vahetpidamata poolsalaja nagu kompivad silmad. Ning ta arvates ülemeelikusega meelt kinnustada, teinud pilgud enne et tuljast lahti raputada. Kuid ühe vahetuseks meele ei laasi, ei teinud Maret hüljatusest välja.

«Tüdrukust?» vaatas vana Silber üles. Ja veendudes et tegu on noore peremehiga, viis kas nokkivalt vastu.

«Tüdrukute asjas mina juba na mulla poole mees... lendegat õiendab mul poiss.»

Nooremad mehed naersid, Maret ise ka. Ühe jõi korraga üksi oma klaasi tühjaks. Taluinimeste naljatused

olid isemoodi maiguga. Linnamees ei osanud järsku õiget sõna sekka pista.

«Einoh, nali naljaks. Aga keda me siis homme ette paneme?» alustas Traat uuesti.

Huko Tormal oli vahepeal tekkinud tihe vestlus proua Anetega. Vormiliselt kuulus proua Anete noorema subretina teatri koosseisu, tundis repertuaari ja näitlejaid ning arendaski seepärast plaani jooksvasse operetti sisse põimida midagi päevakohast maatööraha ühingutest ja perudest sulastest. Operettidesse oli alati põimitud päevakajalisi nalju. Miks siis nüüd jätta kasutamata säärane hea naerukstegemise võimalus?

Vallavanem ja Traat vaidlesid sulaste järjekindluse üle. Endine võimumees hellitas lootust, et rabistavad mis rabistavad, küllap kord tüdinevad ja jätavad vallatuuri jalle peremeeste hooleks. Neil pole ju oskusi ega kogemusi — varsti asjaajamine sassis. Traat arvas, et hunt, kel hammas kord verel, peletab ainult pauk.

Vanamehed lahendasid omavahel hobuste ja sulaste taltsutamise küsimust. Kippus nii välja tulema, et tõsist peru ei taltsuta muu kui haud. Aga hauast ei tahtnud praegu keegi rääkida. Oli tekkinud see hetk, kus, küllastuseni söödud ja parajad kilgid peas, püüti end lihtsalt lõdvaks lasta, mõnuleda, kas suitsu või head keretäit nautides. Selle kehalise küllastuse ja loidusega koos tuli ka vaimne lõtvus — see vana balti elu kõige iseloomulikum nähtus, sest keegi ei viitsinud end enam pingutada põneva mõttega. Lobiseti niisama ja kasteti aegajalt keelt. Täistuubitud magu tähendab ikka tühja pead.

Ainult härra Uiibo ja Mareti pilgud särtsatasid aegajalt elektriseeritult. Kuid seda maldas tähele panna ükski vilunud silmadega Anete ja ta toetus järjest tihedamini Huko õla vastu. Härra Uiibo oli huvitav mees, aga nähtavasti harulduste jahtija. Proua Anete Kukker ei lähe võistleva tüdrukuplikaga, kelle nägu juba ainuüksi mehe pilkudest leekima lööb! Pealegi Loginia Huko oma armikesega meelekohal, oma sihiteadlikkusega, oma mehise sõnaga hakkas proua Anetele järjest rohkem meeldima. Huko oli mees. Anete teadis seda, mõistis iga ihukarvaga. Härra Uiibo, jaa — jahtigu ta pealegi seda Logina Petri kasuvasikat! Ning Anete keskendas oma võluoskuse Hukole, vajudes tema juttu kuulates nagu magusasse unne, silmad poolsuletud, suu veidi lahti...

K

eset seda üldist nürinat loidumist kostis koputus. Mehed vaatasid peremehe otsa, siis uste poole. Huko ja Uiibo vahetasid äreva pilgu. Aga enne kui keegi neist jõudis midagi lausuda, ajas vana Peter end püsti, astus krapsakalt kotta ja tõukas verandaukse lahti. On, kes on — saladust pole siin midagi. Mõned naabrid olid koos ja aetakse niisama lora.

Tõrekest siis kah, Loginal! hüüatati kojast kariseva, nagu määrinata jäänud kurgupäraga.

Peter toetas jala vastu lävepakku, otsekui oleks ta juba olnud sissetungija ees rinnaga tee kinni panna, ja vahtis peaaegu abikutsuvalt tahapoole. Loginal võidi ju pidutseda, ega sellepärast veel iga joodikut laua ääde lasta! Kuid siis tuli tal nähtavasti teine, parem mõte pähe. Ta vedas käed taskust välja, kohendas kuueallud vaheldlül ning andis peanoogutusega külalisele mõista, lühkelt ja koguni meelehärmi näitamata, et ahtuaga see aga ei ole; hilisole ajale vaatamata võetakse ta vastu. Vanema kõlega ust püürani lukates, et teisedki näeksid, kellega tegu, sirutas ta tulijale oma parema vastu.

Tere jah, tere, number.»

Ukse vahele ilmus habemehaigases mehe uudishimulik nägu. See nägu oli kollane, laubast lõua poole kitunenud nagu söödapeedi tülgas, ja seda katva punaka habemekontsu seest läikisid kaks rahutult keerlevat, võidunud valgega silma. Edasi paistsid hallid riided ja tolmunud säarsaapad. Mehel oli peas varvi kaotanud

nokats, käes lühike sõidupii. Ta vaatas ainult kord pead sisse pistes tuppa, siis tõmbus kohe tagasi.

«Astu edasi, astu sisse!» kehutas nüüd end juba täiesti kogunud Logina.

«Nõnnaks, nõnnaks jah... Vabandage! Kus minul passib nüüd sisse tulla, peremees! Riided teetolmu täis... Teil siin puhtad toad ja võõrad inimesed...»

«Mis sõitu sa nii öösi sõidad siis?»

«Nõnnaks, et mis sõitu? Eks linnast, linnast ikka... Jäin pisut hilja peale, jah. Nõnnaks, lõkutan mööda seljandikku ja vaatan, et Logina peremehekambris tuli... Et kas õige pahandust või õnnetust? Et kui keeraks korra sisse, vaataks, saaks südame rahu ja ajaks sõnakese linnajuttu... Nõnnaks jah, aga siin hulk peenemat rahvast koos. Kus sa sedamoodi? Sedamoodi ei saa Loginale sisse minna. Tuleb need jutud homseks jätta. Eks homme ka päev...»

«Mis täna tehtud, see homme hooletu!» meenutas vana Silbri hääl toast.

«Ära sa, jah, vigurda seal, Ott! Kui oled juba tulnud, lase oma linnalood lagedale!» huudis Räästas pooleldi käskivalt. Ta oli kohmetusest, mis ootamatu saabuja tekitas, täiesti jagu saanud, ning kui linnamehed, eriti Kald ja Uiho, talle usutlevalt otsa jõllitasid, lahmas:

«Ah, üks siitkandi tuiam on! Talu nagu mõis, elab justkui sant!»

Selle jutu ajal kobistas Ojari Ott kotas oma piitsale ja peakattele kohta otsida. Vana Peter vaatas teise askeldusi ootavalt pealt. Südames talle ju selle külalise tulek meeltmööda ei olnud. Aga teda sisse kutsumata jätta oleks tähendanud rumalust. Nii pajatas ta siis enam sissejuhatuseks kui selgituseks:

«Näe, poeg tuli linnast ühe ametiühingutegelasega. Juhtusid mõned inimesed ja... Jäimegi juttu jorutama...»

«Nõnnaks? Ah see sinu agronoomist poeg? Selle mehe kätt tahaks tõesti katsuda,» arvas Ott juba palju kodusemalt.

Logina Peter ei saanud aru kätte, kuipalju Ojari oli joonud või kuipalju mitte. Sellest mehest oli üldse raske aru saada. Ta jõi sagedasti, aga päris täis jäi harva. Oma küllalt suure krundi tõttu — endine metsavahikoht — oleks ta võinud olla tubli talunik. Kuid

mehe eluviisid ja kombed olid säärased, et jõukamate hulgas teda hea meelega ei nähtud. Nagu tänagi: Logina juttus ta kõrvale. Aga Ojari sattus ikka — ka kutsumata, nagu tänagi — nende olemistele, olid need siis pulmad, rütsed, peied või muidu istumised. Harva juhtus külas mõni kokkutulek mööduma ilma Ojarita. Sel mehel, kes juba aastaid tagasi oli suure joominguga pühitsenud oma viiekümneandat sünnipäeva, aga tänaseni välja nägi nagu neljakümne viie aastane, öeldi alati hais ninas olevat, kus midagi käärib, küpseb või keeb. Sealjuures ei olnud ta mingi pärisjoodik, marujoodik, nagu öeldakse. Ta lihtsalt armastas inimeste seltsi, armastas lobiseda, armastas süüa ja juua. Kuid pidulikkudele olemistele, kas või kontvõõrana, ei ajanud teda mitte paljas janu või söögiisu. Nälg tema majas siiski ei tundud. Ojaril oli oma eriline kirk, mis teda inimeste hulka kiskus. Igast kaudseltki teadasaadud istumisest osa võtna sundis. See oli kirk luisata ja uudishimutseda. Talle meeldis iseennast kõnelemas kuulda, aga ta pani alati hästi tähele ka seda, mis teised rääkisid. Nii teadis ta palju ja võis igas asjas oma sõna sekka ütelda. Kuid kibeles alati veel rohkem teada saama. Ning sellest hirmsast uudishimust närituna oli ta praegu, öisel ajal, Loginalegi sisse murdnud. Jutus, et tuleb linnast, oli niipalju tõtt, et ta varakult, päikeseloojangu eel, tõepoolest linnast tuli. Siis muidugi ei põlenud Logina kambrites õhtegi tuld ega aimanud ka Ojari, et Loginal on külalisi. Lonkinud aga peale järjekordset naisega purelemist, kes teda sõimas, et ta raha on maha joonud, ent silgud toomata jätanud, pritsikuuri juurde ja kuulnud seal vana Logina sõidust kahe härrasmehega, tekkis Ojaril otsest või võltsitud tung teada saada, mis mehed Loginale tulid, mis juttu seal räägitakse või mis asju aetakse. Aga kuidas ta lähed öösi naabri poole, kus on võõrad ja kuhu sind pole kutsutud? Purujoobnult? Joobnud inimeste kätt ei küsi keegi, mis on sünnis, mis mitte. Võle oli Ojari korduvult sihtile viinud. Kuid täna nagu õnnetuseks oli ta linnas tehtud kaubaliikudest teel end kaineks tukkunud. Joobnu etendamine ei tulnud ne alla. Ka polnud mõtet mööda küla viina taga klama hakata, sest kui Loginal on külalised, kullapil siis leidub ka joodavat ja küllap pakutakse peatais üligi. Milleks tühja kulu teha? Ainult kuidas minna

Loginale nõnda, et see minek näiks juhuslikuna, süütu kokkusattumisenä?

Ojari Ott poleks end meheks lugenud, kui ta ei oleks nõu leidnud. Ta kõmpis tagasi koju — paari kilomeetri võrra asundusest eemal —, tõi ristikuädalalt oma võigu ruuna, rakendas väsinud looma uuesti vankri ette, istus peale, andis piitsa ja sõitis, jalgu üle redelipeele hästi rattatolmus hoides, Loginale nagu ehtne linnaline kunagi... Hobusegi sidus värava taha, aia külge, ja viskas heinakarsi ette. Sest mine sa tea, pimedas ehk silmi...

«Küllap vist päris sihilikult ja meelega,» kihvatas vana Peter esimesel hetkel ja pidi kohe tõredaks muutuma. Kuid väike kavalus kargas appi ning ta viis lapulise nii mugava muigega suu ümber sisse, nagu oleks see oodatud külaline.

«Nõnnaks, nõnnaks. Keda küll silm siin kõik ei näe!» raakis Ojari väga imestunud näol lauas istujaid tervitades, neile koguni kummardades. Selles osas ei olnud ta mahajäänumaid mehi külas. «Isegi sina, vana vallaisa, oled vaevaks võtnud meie lugupeetud agronoomi ja naabrimehe poega tervitama tulla. Nõnnaks. See on sinust väga ilus. Ja eriti teitest, proua Anete... Mina oma perega tegin ka otsuseks Logina Hukot pidulikult tervitama tulla, kui ta kord ilmub... Nõnnaks. Ei tohi kunagi unustada, et mees, kes on kaugel käinud, see on ka palju näinud, ja et see kõrgestiharitud mees tuleb ju otse meie kuulsate hõimuvõlgede maalt,» ulatas ta Hukole käe. «Olge siis tervitatud, nõnnaks, südamest tervitatud isakodusse tagasijõudmise puhul. Olge tervitatud tagasihoidliku naabri Ojari Oti ja tema pere nimel. Ja palju õnne teile, härra agronoom.»

Niisuguse ilusa tervituskõne peale tuli endastmõistetavalt juua, mida ka tehti. Muidugi ei lasknud Ott, kelle ette Maret oli valmis pannud klaasi ja lauanõud, juhust mööda, vaid jõi püsti seistes ja kinnitades, et kui tal oleks nihuke lauluhääl nagu proua Anetel, naabrimehe Traadi ilusal tütreil, siis ta laulaks ihuüksinda kõrgestikoolitatud noore mehe auks: «Ta elagu!» Aga kuna tal nihukest häält ei ole, siis ta lihtsalt tõstvat klaasi ja pigistavat vaimus kätt, mis olevat sama vana ja hea komme kui veneusulistel suuandmine. Aga paljud kultuurainimesed suud ei andvat, ja ega olevat ka asja

meda teha, sest soojast südamest tuleva sõnaga ütlevat mees rohkem kui vesise suljeplärtsuga.

Klaasi tühjaks joonud, tõukas vallavanem taldriku kõlinal kaugemale, lasi rinnuli lauale ja käsutas:

Noh, Ott, kraami nüüd oma linnauudised lagedale!»

Nõnnaks, mina,» pühkis Ojari habet, kiigates ise pudeli poole.

«Trahvilöö!» mõistis Huko ja kallas. Ojari kulistas ka selle vähimagi vastuvaidluseta kõrisse, pilgutas pisut pungis silmi, ajas harjaseks põetud võidunud juuksed turti ja kuulutas kohe:

Uudised, mehed, nõnnaks, on nihukesed, et maad nüüd enam kellelgi üle kolmekümne hektari ei ole. Ää legid nirud...»

«Mnäh,» vajus Traadi alumine moka ripakile.

Kuhu see maa siis... Minul teda üle kaheksakümne?» ajas Silbri Tiit laia pea ette. «Tõstavad teise kohta või?»

Oodake!» nõudis vallavanem rahu.

Ning siis seletas Ojari, et just enne tema linnast väljasõitu oli põllutööminister, üks endine sots, pidanud kõva kõne, mis raadio kaudu iga nurga peal edasi antud, ja seletanud, kuidas valitsus on otsustanud talumaad, mis üle kolmekümne, riigimaade fondi panna ja sealtkaudu maasoovijatele välja jagada, olgu siis uustalunditena või juurdelõigetena, nagu kuskil vaja.

Nõnnaks. Eks sotsid sõitnud juba ammust ajast peremeeste seljas nende popside ja popsiseadustega,» lõpetas Ojari. «Nüüd siis kommudega kahasse lasidki peremeestele vurri habemesse... Et mis üle kolmekümne, see ära ja hädalistele! Nõnnaks... Viristab see vutikene ka Ojari habemes!» sügas ta ise oma lõuga. «Kellepärast ei pannudki und silma, enne kui pidin Logina papa juurde minema keerama.»

«Jaa jah, kahel mehed. Vagu kärmed mehed,» noogutas Logina Peter. «Mis lubavad, seda ka kohe teevad.»

Ah, seda hantl juba mända aega,» seletas härra Uibo teadlikumana. «Vana jutt!» viskas ta uuesti üksi klaasi viina.

«Vaata kuradit,» kõmistas juba kenakesti purjus ja naost lõkendav Silbri Tiit. «Valitsus või kedagit, muudkui lubab ja annab! Kelle maad ta lubab ja annab? Minu, sinu, tema maad!» torkis ta kordamööda enesele.

Traadile ja Logina Petrile jämeda näpuga rindu. «See on meite maa, päriseks ostetud ja krepoteeritud maa... Kõikide Vene riigi seaduste järgi. Juba isaisade ajal. Mis jutt see on? Kes saab minu maad võtta, kui mina ei anna? Ma tahaks näha kedagit, kes tuleb ja võtab minu käest minu maa ära!»

«Jah? Kui ei anna?» kilkas ka proua Anete. «Lihtsalt ei anna?»

«Seda juba sinu käest küsima ei tulda,» koogutas vallavanem rinnuli laual. «Saadetakse üks niisugune saks, nagu see meie Kald siin, kohale. Ja see mehike mõõdab. Muudkui mõõdab ja löikab sinu krundi küljest tükk tuki järel ära. Justkui elavat ihu keha küljest... Just kui see Veniitsia juut sealt näitemängust, kes löikab võla eest naela liha rinnast... Ei siin küsita tahtmisest»

«Kellest kuradist siin enam siis küsitaksegi?» praalis Silber. «Eks ajagu püstijalu paradiisi!»

«Oota! Sinna on praegu kõvad järjekorrad ees,» õrritas vallavanem.

«Oi sa kuradi kurat küll!» mõirgas Silber. «Küll pörutaks praegalt mõnele...»

Jäme Traat lasi ähkides vestinööpe lahti.

«Mis te oigate, mehed! Las mõõdavad ja sehkendavad. Ega see maale midagi tee. Kükitagu nad nüüd sinna peale, keda tahavad. Tuleb aeg, pühitakse nende kükitised minema ja elatakse nagu ennegi,» kinnitas perepoeg Huko uljalt ja uhkelt pead selga lüües.

«Nõnnaks, jah,» arutas Ojari. «Agronoomihärral on õigus. Mina kaalusin ja rehkendasin ka terve tee. Ja tuln otsusele, et hea küll, jätku mulle pealegi ainult kolmkümmend. Ega mul ennegi rohkem tarbeks pole olnud. Mina elan sellega nagu Miška. Aga katsugu see mees, kes minu krundil jalgu maha tahab panna! Sel mehel ei ole kerge!» kähistas ta salapäraselt naerdades. «Kus ta, konn, ikka...»

«Eks selleks neid ühinguid siis kokku aetakse ja tehaksegi, et oleks maa võtjaid ja maa tahtjaid,» arvas Traat.

«Jaa-jah,» leidis nüüd Logina Peter paraja aja oma pärisõpetega välja tulla. Ojari poole pöördudes hakkas ta seda mõtet arendama. «Jaa-jah, ei maksa viha kanda ega kahetseda neid, kes kõverust teevad, sest need löi-

vatkse ära nagu noor, haljas rohi. Viha ja vaen on kurjuse juur. Valesti talitab see mees, kes kannab viha olemuste ja valitsejate vastu. Aga hea sõna võidab võõra valla ära. Selleks mingem nende hulka, olgem nendega nagu vennad... Mingem ühte ühingusse ja saagem nagu üheks koguduseks. Sina, Ojari, sinus raagib tõsine kristiinimese meel, — kas sina ei olegi see mees, kes peab minema sulaste ühingusse ja ajama issanda armuopetuse kohaselt asja nõnda, et sulastel ei ole suurt kaevata ega peremeestel põhjust nuriseda?»

Nõnnaks,» kergitas end Ojari. «Mina ei saa sinust mitte hästi aru, vana naaber.»

Logina ütleb, et sina, Ojari, mine sulaste ühingu juhatusse ja ole seal täitsamees, nii nagu kohane mehele, keel talu taga!» pöörutas vallavanem lausa lahtiselt.

Ah et mina sinna? Mind ju igauks teab. »

Teab mis teab. Sa pead nõus olema, kui sind üles pannakse,» ajasid vallavanem ja Traat nüüd mõtet edasi.

Kes see nii hull on, et Ojari üles paneb!» kahtles Ojari ise.

Mis see sinu asi, kes paneb! Sina ütle, kas oled nõus, vana mis?» nurus Räästas. «Kehvalt sa elad. Kurat muga, sekelda siis, kui sa meeste reas tahad istuda!»

Nõnnaks, jah. Kui just nii risti... Mis see pisku on mulle...»

Jaa-jah, sina, Ojari, tead, konn püüab kärkseid sõnadega, mitte hammastega. Nõnda ka sina. Siis ei ole sul kunagi häda karta. Sest häda läheb targast kaugelt moodsa,» õpetas teda Logina.

Ojari ei olnud vaja õpetada — ta polnud loll. Ega olnud tal karta ka häda. Aga peremeeste säärane, justkui valmisõeldud ettepanek, ajas ta pisut kihevile. Peadmata, kas olla suurnike plaanist puudutatud või mitte, jolitis ta nii ebamääraselt silmi, et Traat ajaleks leidis olevat kinnituseks talle kämblaga õlale pörutada.

«Ah sind, Ojari! Ära, Ott, kardada kedagi. Meie kõik elame sind. Sina ainult tee temp ära... Auasi... Pärast anname raudristi rinda ka...»

«Raudristi? Nõnnaks? Aga kui need seal pörutavad enne puuristi? Minul ju kah koht, naine ja lapsed.»

«Sul on kehv koht, ja niisugune tellitav suuvärk. Ei nad tee sulle seal kedagi. Kehvik ja — valmis.»

«Jeäh!» heitis Silbri Tiit käega. Ei meeldinud talle see Ojariga kauplemine. Niisugusest hilpharakast midagit! Vaata, et lööb ise kihvad peremeeste säärdel! Logina vanad kohtumehevigurid, et lõnksuta ja jõnksuta, küll kord perra kakkeb. Muidugit, vanasti mõisakstega ja erakonnameestega — inimestega nagu ikka inimestega — siis muidugit! Aga punastega, nende kõiksugumiste komiteedega, kus ninameesteks töölised, sulaspõisid ja popsnikud — nendega ei ole muud kui põruta vastu, põruta kas või keset silmnägu, nagu poeg Jan ähvardas teha. Sest need mõistlikku juttu ei mõista... Ja kas peremehed, kes on elu kandnud ning juhtinud, peavad kummardama minema neid, neid peruks läinud sulaseid ja popse? Peruks, jaa... Siin kohal meenus Tiidule jälle ta enese peru märakene. Ta tõmbas kämbлага üle näo ja ainult urises, kuigi keele peal kiperdas juba Ojari kohta soolane sõna. Mine sa tea või ole tark? Logina poisil kõrged koolid seljataga. Kas see vana Peter omast peast niisugust juttu alustaski? «Jäeh, üks rämps kõik!» lahmas ta viimaks ja pöördus Traadi Miili poole uue klaasiga, et juua.

Meeleolu hakkas sinnamaale jõudma, kus meestel rammukatsumise himus kergesti sõnad sõlme ja sõrmed konksu kipuvad, naised aga järjest sagedamini nagu iseenesest naerma lõkatavad, ilma näiva põhjuseta lõbusaks muutuvad. Köhnavõitu Traadi perenaine, sidrunkollane siidpluus üle kõrgete rindade, must juukse-pahmas kuklal viltu, vaidles Silbri Tiiduga juba agarasti selle üle, kuidas lehma pullitamise aeg mõjub piimaannile. Ja kas viskas nüüd Tiit villast või komistas perenaisel sõna suus, aga naerma ta turtsatas, nii et pea selga ajas ja pikad, kihvataolised hambad ähvardavalt lage vaatasid.

«Mis sa hirnud!» noomis Traat naist, veeretades end ise, jäme ja raske nagu hanemuna, ümber lauatsa Ojari poole, õiendas tõmbi, peaaegu kaelata pea Öti, näo vastu, kaapas kuklalt higi ja püüdis sellele väga sügavalt selgeks teha, kui tähtis on maatööraha ühingu juhatusse sisse pugeda. Kavalad silmad Ojari habetunud näos välkusid järjest õlitatumalt, kui ta küünarnukiga lauale toetudes, halli kuue hõlmad eest lahti, Traati kuulas, kuulas ja ise muudkui mugis süüa, et las räägib — rohkem endale saab. Maret käis järjekord-

«elt ümber laua, hüd käe peal. Vahest ehk kellelegi veel praadi? Aga kõhud tanasid — ulikülluses oli juba konke maistud Parajasti kui noor perenaise kohuste lastja naabrimeeste kohale joudis, laksatasid nende rasked kämblad kokku ja Ojari hüdis Maretile: «Minia, minia, löö sina lahti!»

«Mina teie asju tean!» kahtles tüdruk. Kuid jäi siiski peatuma, asetas jala ette ja toetas käe liuaga nii ilusasti puusa, et seisis järsku nagu pronksist valatud kuju oma puunis, hästikukkuvas kleidis meeste ees. Valge põllekene, kollakas vöö ja krae, vahakad lahtised juuksed peaaegu õlgadeni — nii kodusena ja kaunina, lihtsalt pidas ta seal iseenesega aru, kui tundis äkki, et teda jälle üsna pikalt mõõdab tolle linnamehe pilk. Seda puhku see pilk otsekui murdis läbi jutuvada ja suitsu-seina enesele tee tema juurde, julgustas ja õhutas teda reibas olema, mitte kõhklema. Maret pahandas: mis temal minuga asja, aga tegi siiski oma parema käe vabaks ja andis meeste kokkutapitud kämmaldele serviti käega säärase löögi, et need lahti vajusid. Sellega oli asi otsustatud.

Kõrgele õrrele üleslennanud kukk ei oleks ka end mehisemalt kohendada osanud, kui tegi seda praegu Ott. Mitte põhjani kummutatud trahvilöögid, vaid Tigase ja Logina plaanid olid talle harja hakanud. Kui juba nii rasked ja jõukad mehed lootuse sinu peale panevad, kui nad sind klanivad, muudkui aina keelitasid ja meelitasid, et sina, Ott, ainuüksi sina... No mis «kõhkle»? Kui nad pealegi sind meeles peavad. On ju nendega enne korvu elatud ja tuleb edaspidigi elada... Halli kumpeunis rind tungis lahtiste kuuehõlmade vahelt ette ning Ojari andis suuremeelselt vastuse:

«Nõnnaka. Kui on tõesti nii, kui tõesti kõik tahavad, et Ott peab minema... Noh, eks ta siis lähe. On tugevvalves pidu ajal ja nõuna. Tuleb ehk ka toime...»

«Tähtsamene! Ma ütlesin kohe, et Ojari Ott on mees,» hüdis Traat larmukalt ja tampla rusikaga lauale.

«Ja, seda ütlesin mina,» kliskas vallavanem au endale.

«Ojari on tõesti!» hauras noor Silber klaasi ja tõusis püsti. Ning just nagu julgust saanud, oma väärtuses selgusele jõudnud, õige jalgealuse leidnud, ajas Ojari end laua taga püsti. Ajas püsti, võttis klaasi

vlisakalt näpu vahele, sirutas selle kaugele ette, otse kõrgeltkoolitatud Logina perepoja, aga tema kaudu ka kõikide suurte peremeeste poole ning alustas kõva kriiskava häälega vana laulu:

Priius, kallid anne,
taeva kingitus...

See laul ei olnud niisugune laul, mida oleks pidanud püsti seistes lauldama, kuid meeletult olid praegu see-sugused, et niipea kui Ojari «Priiuse» lahti lasi, krapasid mehed kõik nagu üks mees jalule, tõmbasid klaasid kätte ja panid oma torud hüüdma. Nii valjusti ja nii lopsakalt kui keegi iganes oskas või suutis. Ojari bariton löikas otsekui aurukatla vile. Traadi punnis põskede tagant tulev bass plärises süljese pasuna moodi ja noored mehed käristasid tenoreid, nagu oleks neid kuskilt pigistatud, kui tarvitada Ojari enese sõnu säärase kurgupõhjast karjumise kohta. Muidugi ei kõlvanud vait istuma jääda ka naistel. Hetk hiljem ühinesid nende hääled meeste omadega ja siis kajas laul üle kogu maja nii võimsalt, et põrand põrus ja aknaklaasid tärisesid. See oli jõu laul. Ning seda laulsid ju praegu ka ääres jõus inimesed: kõik puha tubli talurahvas, maade ja metsade isandad, terved ja tugevad pealegi.

Maret laulis kaasa. Tema kile tiiskant rebis end teistest häälest kergesti lahti ning kippus läbi seinte ja akende majast väljagi tungima, õuel kajatama, niisama kui päeval tüdrukutega tõeldes või neile käske jagades. Ta laulis terve salmi kaasa. Siis korraka jäi vait, tõmbus teiste selja taha, taganes kaugemale ja poetas enese viimaks tähelepandamatult ukse vahelt välja.

Vastu hakkas. Sest millest siin õieti siis laulda kriisati? Priiusest ja vabadusest? Aga mis priiusest ja vabadusest sa tänitad, kui siinsamas kõrvaltoas lamab juba mitmendat aastat inimene, kel priiust niigi palju ei ole, et ennast liigutada, kes selle maja jõukuse ja vägevuse nimel on enese igaveseks voodisse aheldanud, enesest elava laiba teinud, enese ohvriks toonud. Ja kas võideti selle ohvriga kätte Logina vabadus või kindlustati tema priius? Kus sellega! Logina on täitmatu. Võitlus tema priiuse eest ei lõpe kunagi, see käib päevast päeva, lakamatult, küllap vist aegade lõpuni edasi. See on nagu võitlus hea ja kurja vahel. Juba tunni-paari pärast, nii-

pea kui uue päeva algus koidab, tuleb inimestel jälle töö kätte haarata. Temal enesel ja teistelgi. Haarata kätte ning asuda oma lihaste jõuga kindlustama seda priiust ja vabadust, mida nii mõirgavalt kiidab jämeda Prandi kõri, mida trompetina tervitab Silbri peremehe lül lõug ja millele rõõmus vastu hõiskama kipuvad pan ni ning vallavanem Räästa roostes tenorid.

Noor perenaise kohuste täitja väristas õlgu. Kui pehme rinnahäälega, kui sulavalt oli seda laulu kord siinsamas ruumides laulnud tädi Reet! Tädi laul ajas nagu kauge kuljustekõlin või käokukkumine igatsema, liigutas südame alt ja kiskus mõnikord veegi silma. Tädi Reeda laul hõiskas ja kutsus, aga ühtlasi ka kurtis ja kaebas. Millest ja miks õieti — seda ei olnud Maret päriselt kunagi suutnud ära mõista. Aga praegu mõistis ta kull, ja üsna selgesti, et see nende laul seal — see ei kaevanud ega kurtnud, ei kutsunud ega hõisanud. Mitte ügugi. Ei võinudki kutsuda ega hõisata, sest nii täis oli see iseennast, iseteadvust, et kõlas otsekui uhkustamine, vihjakutse, peaaegu kui ähvardus priiusele ja vabadusele. Et vaata sa, kurat, kui sa meie poole ei hoia, siis meile, mehemürakad, kellel igauhel tublid talud taga, sulle alles näitame... Selle toores ja pealetukiv toon ütatski Maretis häbitunde. Kuidas võis ta ennast nõnda unustada, et röökis tädi üht armsamat laulu labastades poedikutega kaasa! Ta surus käed kõrvadele: ei, mitte enam seda prookamist! Mitte silpigi enam sellest priiusest, mida üks kummardab, aga teine kardab, mis ühele on taeva anne, teisele — higi ja vanne. Kuid vägivalda ei saa enam hoida kätte kõrvadele surumisega, silmade liigutamise, pea hapeitmisega. Nii piitsutatavalt löikab see vabaduse appikutsutamine läbi maja, et ajas pakku.

Maret libistas enese teadvust uksest vaheruumi ja sealt tädi juurde, tema halgetuppa. See omal ajal kodune Logina perenaisekamber — nüüd halvatud naise umbne, hamar asemepaik — oli nagu kirst, kus miski ei rääkinud enam elust, miski peale hõõguvate silmade nartsinud kollases näos. Elu oli selle mitte veel vana naise tuud ja liikmed maha jätnud. Aga kuskil närbunud laugude taga, kuskil aju- või rinnakooa sügavuses nais ta võbeleva leegikesena siiski hingitsevat. See hingitsuski vajas päevast päeva hoolitsemist. Ning nõnda

nagu Maretil tuli kõige eest hoolitseda siin talus, nii tuli tal olla põetajaks ka oma täiesti võimetute kasu-emale. Ta õiendas ja kohendas kärmelt vajaliku, siis laskus voodi äärde põlvili ja silitas hellalt seda igavesti vaikiva suu, aga kõnelevate silmadega tuhkhalli pead... Nõnda on ta harjunud ikka tegema, kui tal on eriti raske, kui ei ole kellelegi kaevata või kurta. Selle abitu inimesevareme kannatusest, tema kustumatult hõõguvatest, otsekui kõnelevatest silmadest ammutab tüdruk uut jõudu ja kindlust. Ei ole tähtis, kas tädi teab, mis majas sünnib, kas ta mõistab, miks Maret praegu, kesk ööaega, kui maja teises otsas lauluga priiust appi käsutatakse, — kas ta mõistab, miks Maret siia, tema juurde jooksis ja oma kahupea tema, poolkoolnu põse vastu surus. Ei, see ei ole sugugi tahtis! Maretil on nõnda hea, ta süda saab kergemaks. Omaette pomisedes kergitab ta halvatu pead, seab patja. Ning kui ta viimaks enese piisi ajab, et minna jälle tagasi oma kohale, minna oma perenaisekohuseid täitma, on talle täiesti selge, miks ta piduliste hulgast ära jooksis, miks laul priiusest talle täna vastu hakkas, maotu ja toores tundus. Mis võlts on, see on vastik. Maret tabas end imelikult arusaamalt, et need, kes seal nii sõnakindlalt, nii häälekalt vabadusest laulsid, et need ise vist priiusest ja vabadusest midagi ei mõistnud, vaid ainult ahnusest, puhtast küllaõhinast teda endale hoida või omaks teha püüdsid. Isegi tolle linnamehe torkiv, otsekui tahke pilk, mis Maretit oli ennist nii meeldivalt erutanud, segadusse ajama kipunud, isegi see pilk tundus nüüd järsku kombitsana, mis on määratud sind ainult läbi katsuma ja kinni püüdma nagu saaki...

Jah, see linnamehe pilk, mis aeg-ajalt ikka ja jälle uurivalt temal oli peatunud, teda jälginud, sorkinud, tema põske ja kaela, puusi ja rinda — kõike naiselikku — silmadega justkui ära mõõta, ära hinnata püüdnud, kas see pilk ehk ei häirinudki teda nii tõsiselt, et tegi vastikuks laulu ja ajas pakku? Ta kehtas vaimu õlgu. Kas nii tohib siis? Kas mõne linnamehe vahtimise pärast jätab Logina perenaine oma ülesanded ripakile või laseb end sellest eksitada? Ei! Käsi rusikasse tõmmates otsustas ta tagasi minna ja võitluse vastu võtta. Paljugi mis, et on külaline, Huko enese sõber! Vaata asja?

Maret oli täisvereline ja lopsakas tüdruk. Ta õhetas ilti nõust, kui askeldas köögis või õuel. Tal hakkas kergesti pulav. Lauas oli ta algul katsunud võõra mehe vaatet mitte vähijagi teha, oli end ainult kohendanud ja linnamehe lahkusega püüdnud toitu pakkuda. Kuid juba ei saanud enam nõnda. Linnamees tõmbus enesest, jõllitas oma klaasi, jõi ja vaikis. Aga kui pilgu tõstis, siis otsekui kõrvetas. «Mis see siis on ometi!» noomis tüdruk end mõttes. Aga tundis samas, kuidas palged veretama löid ja kõrvalehed kuumama hakkasid. Ta oli taotlenud juttu alustada Tigase perenaisega, rääkinud igapäevaseist tööasjust, loomadest, köögist. Kuid tabades eneselt taas lõõmavate silmade raske pilgu, oli jutuga segi läinud, enesele põllenurgaga tuult lehvitatud ja veel rohkem punastanud, nagu plika. Põnu laulu alustajatele avanes lõpuks võimalus end kõrvale poetada.

Jutuga läbi köögi sööstes, nagu kardaks ta selle hämarust, kiskus ta välisukse lahti ning istus trepi jaheda kiviastme nurgale, lasi pea kleidi all konksutõmmatud põlvedele. «Mis see ometi on?» päris ta eneselt juba mitmendat korda. Kas klaas viina võib tõesti inimese nii tuliseks ajada, et ei jõua end ära jahutada, et istud ja hingeldad, koguni higistama lähed, nagu oleks tervikult puudu? Et klaas viina selles hoopis vähem süüdi oli kui need jutud, mis ta kuulis, need meeleolud, mis jututundid kandsid, ja see tumedate läikivate silmadega, huvitava peavormiga noormees üle laua — seda ei tahtnud Maret kuidagi tunnistada. Või mida siin tunnistada? Kas vähe mehi vahib tüdrukuid? Mis tüdrukul sellega tegemist, kui mõni mees end oma pilkudega tema külge riputab? Kombelisel tütarlapsel, nagu Logina perenaine enne haigeksjäämist oli tavatsenud kinnitada, ei pea midagi tegemist olema meeste silmadega. Kombeline ja lopsakas tüdruk tehku oma tööd, kuulaku kasvavannate sõna ja olgu õnnelik, et tema kätte on usaldatud selline kallis vara nagu Logina linn, vasikad, lehmad, kanad, porsad ja pardipojad — kõik, mis mõõda karjaõue liigub, ruigab, prääksub, kaagutab, ammub või määgib, ja peaasi, iga päev järjekindlalt mitu korda süüa küsib, rääkimata inimestest, kelle eest noorukesel perenaise kohuste täitjal tuleb niikuinii hommikust õhtuni hoolitseda. Maret tundis

end väsinuna peale kõiki neid ettevalmistusi ja erakordseid askeldusi, mis talle tõi perepoja kojutulek. Samuti ka see kärarikkalt arenenud vastuvõtupidu. Ta kiigutas põlvedega pead, mis mõtetest tuikäs.

Kõlbab siis tuhkatriinul südamesse võtta? Võõra mehe pilku tähele panna? Mitte mõtteski! Niisugune tüdruk, liiatigi suure talu perenaise ülesannetes tüdruk peab olema kindel, karm. Peab mõtlema oma kohustustele, ainult oma hoolealustele ja kohustustele. Olema kindel ja karm, nii nende kui ka iseenese vastu. Eelkõige iseenese vastu... Sest kes sa siis oled? Vabrikubarakki surnud töölistüdruku võsu, kelle sugulane üles korjas ja armust siia Logina Petri kuningriiki kasvama tõi, nagu tuuakse kasu peale lehmamullikaid või hobusevarssugi. Mis õigusi sa enesele kipud tahtma, kääpoe? «Oo kuu, kuukene, miks sa nõnda paistad?» vaatas ta puulatvade tagant hõõguva õölambi poole.

Maret oleks vist enese lõpuks päris korrale kutsunud. Kuid talle ei antud aega oma mõttelõnga lõpetada. Kellegi vaiksed sammud sundisid teda pead tõstma. Aga vaadatagi ei jõudnud ta õieti, sest kohe pandi tulised käed talle õlgadele ning selja tagant ütles samal ajal mehe hää koduselt, kuid kõlavalt:

«Noorperenaine unistab.»

See noorperenaine teadis küllalt hästi, mis ta oleks pidanud vastama. Mäletas, et kõikide reeglite kohaselt, mis talle õpetas tädi ja kasuema, see, kellest enesest elu oli järele jätanud ainult kuumavad silmad, oleks ta pidanud vihaselt püsti kargama, mehe käed oma õlgadelt ära heitma ja ärritatult hüüdma: «Mis te enesele lubate, härra!» Nii oleks õige. Aga ta ei teinud midagi seesugust. Tüdinunud ja otsekui Logina igapäevase vääraratu ranguse, välise kombetäitmise ussides äraaetud, jäi ta tülbilt paigale. Kas siis tema noorus tõepoolest oli määratud üksnes vasikate jootmiseks? Või ainult talu kööginõude läikimalöömiseks? Raugelt kastest niiskunud juuksekiharaid raputades vastas ta väsinult:

«Ja härra Uiho jalutab üksi Logina aias...»

Silmapilk võttis mees käed ta õlgadelt ära, tegi kändu kokku lüües kerge kummarduse:

«Vabandage, kui tohib paluda, jalutame kahekesi!»

«Mina? Teiega jalutama?» tõusis Maret püsti. Trepistmel seistes ulatus ta Uibole otse näkku vaatama.

«Kas mitte?» kergitas mees õlanukke. Kuupaiste mõttel ta näole nukra helgi, tumedates silmades virvenelatava ussamatus.

Karjapliiga linnahärraga — jalutama! Kas ei ole pisut koomiline?»

Ah nii, võttis mees ta käest kinni ja tõmbas ta enese kõrvale teerajale. «Ah's teie peate nii kõva klavdivahet? Mujal maailmas öeldakse need praegu põrnu varisevat, aga siin Loginal paneb perenaine halvaks ametnikuga sõna-paar juttu vesta...»

«Mina ei ole kellegi perenaine. Olen siin talus ainult töötegija, võõras. Võõram võib-olla kui teie, härra mees.»

Ma tean, et teie ei ole Huko õde.»

Noh, ja mis te siis minust? Mina ei ole ju Logina poeg.»

Nad seisisid vastamisi, mõõtsid teineteist silmadega. Mees kõhatas pisut puudutatult.

«Ja mina Logina pärijat jalutama ei kutsu. Ma kutsun teid, preili Maret, teid isiklikult,» sosistas ta järsku «õnnele ja võttis uuesti tüdruku käe.

«Lasku lahti!» ütles Maret kindlalt. «Mis nägu sel on, kui noorperenaine riputab enese linnahärra käevangu... Võib-olla teie...»

«Mina lootsin sinu, kuu, et nähtaks nõudis mees tungivalt.»

«Kulugi et lähe, ja ütle, mis te minust. Ütlesin teile, et see ei ole minu aias talus olen. Mitte külaline, mitte haadõlulasega ega ka mitte mõni Tormadest, nende suguvõsast.»

«Helge, helge! Teie olete Maret Hellemäe, Huko võõrasena tuttav Hellemläe. Tean. Aga mis tähtsust on sellel? Mind ei huvita teie sugupuud. Mind huvitab teie nii, nagu te olete, väike Maret! Tore väike Maret Loginult,» harras ta tüdruku mõlemast käerandmest kinni ja pigistas nend oma tülise pilkude vahel, ise samal ajal Maretile otse silma vahtides. Maret oleks tahtnud pilgu ära pöörata, end lahti rebida, aga — imelikul kombel tuli tal jõust puudus. Kiusakalt, enesega võides, trotsivõru suu ümber, sahmas ta viimaks:

Mis asja... Milleks te mind nõnda vahite?»

Meeldite mulle, Maret! Üliväga, hirmsasti!» pahvatas mees teda kätest enese poole tõmmates.

Mareti rõõmsa näo üle libises hapu vari.

«Tõega!» kinnitas mees. «Vannun teile.»

«Ärge vanduge!» tegi Maret liigutuse, nagu oleks ta valmis oma käega mehe suud sulgema. «Kõnnime parem.»

Nad astusid kõrvuti hämuses kuuvalguses tukkuvasse aeda, kus puude all ridadena õhkusid lubjatud kivid rajaservades. Logina aed — pooliti park, pooliti viljapuuaed, nagu neid paar põlve tagasi mõisnike eeskujul rajati — ei olnud suur, mitte ka eriti tihe. Mõisapargiga teda võrrelda oleks võlts, kuid ometi kohus siitki vastu samasugust öörõskuse ja pehkiva puu hõngu mis vanadest mõisaparkidest. All tiigi ääres riputavad oma okste hõbenarmaid loogapajud, nõlvakul seisavad leinakaskede paksud ja kaharad kuhikud, siis hajali siin-seal vahtraid, jalakaid, pärni, laiu ja haralisi nagu ürgmetsas. Nendest sissepoole viljapuid, nii majakõrgusi Liivimaa pirne kui maadligi võraga suisleppõunu, nii kollaseid kui siniseid ploome, nii hapukirsse kui vanu laialivõsunud tikri- ja sõstrapõõsaid. Põõsaste taga nurgas isegi mesipuid. Kõike siin leidub. Juba Maddis Stormist, Petri vanaisast alates on seda aeda aina täiendatud ja rikastatud. Põlvest põlve on isalt pojale edasi antud nagu perekonnapiiblit. Ja kogu seda rikkust, seda lopsakust, seda vohavat elu hoiab otsekui süles tihe-tihe kuusehekk, mis müürina kerkib vastu põhja. Mitte hekk, vaid vanade, kolme palgi pikkuste kuuskede kahekordne, läbikasvanud oksarootsudega ahelik, tõeline kaitse kurja põhjala hinguste vastu. Minna praegu, öö ajal, läbi selle liikuva varju- ja valguselaikude mängu on nagu kõndida imepärastelt kujundatud iluaias. Pea kohal võlvub tummalt vaikiv lehestik, sellest läbimurduvad kuukiired panevad laiguti helkima kruusaterad teeradadel ja rohekaht kumama valged ääriskivid. Pikk pehme rohi puude all mustab aga sügavalt nagu vesi ning mitmed talvel ärakülmanud õunapuud sirutavad oma raagus, koordumas oksid kui paljaid käsivarsi kuuvalgusesse.

«Näete, missugune õnnetus ja kahju,» juhtis Maret mehe tähelepanu surnud puudele. «Läinud aastal alles öitses siin kõik. Nagu lumi! Kui palju oli õunu ja ploome. Nüüd on järel ainult risu.»

«Läinud aastast siamaani, armas laps, on palju põr-

muksa pudenenud. Ja pudeneb veel. Kes ütleb, et needki, kes tänna pidutsevad, ei ole juba homme minevikuriis-

«Pole et mõtle seda ometi tõsiselt? Teie ei ole seda meelt mees?» vaatas Maret kõrvalt Uibole näkku.

Minul! Mille tähendab siin minu mest või meel? Selles mõttes peed et loe. Siin on mängus oma isesugused jõud. Lapsed, perekonnad ja rahvad kolivad elu naitelavalt ära, teevad hõnuvad asemele, kisuvad maha kõik, mis enne seal olnud, teevad omamoodi — rajavad uued linnad ja loomad. Rajavad uued... Hah-ah-ah-haa, uued, nagu loomad juhatub... Kas teie ei usu või?»

Kas teie alla usute?»

«Miks? Ütleme, et unust... Kuid võib sama hasti unustada ka... et unust. Ega sellepärast eluvoog seisma jää? Aga see inimene saab või mitte, armas laps, sellel ei ole suurt jama ees tahtsust. Kõik läheb oma-omalt edasi. Hah-ah-ah-haa, kuri kosub kurje-

Maret tundis end kõhedalt.

Kas teie olete olete? Miks te siia Loginale sõitsite? Ütleb teie Huko sõber, koolivend või sugulane?»

Kaasvõitleja, ülikoolikassalane samast orgist. Õppinud meeleandust ja agromooniat, lõpetanud — mitte midagi. Pole midagi rahuldamiseks olgu lisatud: mul ei ole tegelikult, ma ei pidi midagi ja hobuseid, sulaseid ega tüdrukuid. Üksnes et inimene peab vahetevahel vahetama. Nii alla tuli, et Huko, ja Logina, ja — te

«Noh, aga alla on teil kindlasti mõni vabrik või ettevõtte nagu Maret. «Kõikidel Huko sõpradel on kas teadud või tead või vahetud või midagi...»

«Pahh! Ei, minul pole ühtegi ega teist. Nähtavasti on hea, kui ma räägin teile põhjalikumalt. Minu vanemad põlvkond varonud Tartus vürtsipoodi. Viimasel ajal aga sõõguma ja üht rühmitust lihtsat ja odavat koos õllepõlendamiseks, kus vanad tudengid söödi eest söömas käisid aga ka jõukad linnad hädanäol oma kere täis viskasid, kui need rahadega vahe sisse tuli. Noh, et ka härra Huko ja mina vahel taskuid pahempidi pööras, ilma neist midagi leidmata, ei ole ime. Sealt meie tutvus Hukoga. Ma algas ühtsed sõbrad, väikesed ühised võtmised — inimene on inimene — mõistate? Kindlustasin talle

vanamehe juures mõningased ajutised krediidid. Noh, olime noored, elasime, õppisime. Hiljem laksid meie teed lahku. Tema jäi tudeerima, mind eksiti, tuli väeteenistusse minna, sattusin Tondile...

«Ohvitser? Ah sa taevast!» lõi Maret peaaegu heitunult kasi kokku.

«Ohvitser, Ja mis siis sellest, armas laps? Ka ohvitser on inimene, pealegi erus.»

Nad seisatasid teeristil suure, kivilõhandikkudega servatud lilleklumbi ääres. Mõttlikult kõpsutas Maret kingakontsaga vastu kivi: miks küll peab kõik maailmas olema nii keeruline? Kuuvalguse vöödis helendasid hõbedana tema kleidi krae ja vöö, läikisid ta tõmmuks kõrbenud käsivarred kui ka nägu. Oskar Uiho ei mällanud oma imetlust enesele hoida. Tüdruku käest kinni haarates, teda nagu tantsule viimisel enesele pisut lähendades sosistas ta erutatult:

«Issand, küll olete teie küps ja kaunis, Maret! Justkui püha pilt! Mona Lisa...»

Mareti käed tuksatasid.

«Mina olen lihtne tüdruk,» rääkisid ta huuled mehaaniliselt.

«Ja mina lihtne mees, Maret. Oh, kui oleks teine aeg!»

Maret vaatas esimest korda mehele pikalt, avalalt silma.

«On ju teine aeg — nagu te ise ütlete,» langetas ta viimaks pea.

«On — ja ei ole. Sest siiski: elu, tulevik, mõistate?»

«Teie süda ei ole puhas?»

«Minu süda on puhas. Lapse süda oma kodumaa ja rahva ees. Aga mis saab sellest rahvast või maast homme?»

«Minge tagasi meeste juurde,» tõukas Maret teda kergelt õlast. «Teie olete raskemeelne ja seal on teil parem. Need seal rehkendavad, jagavad tulevikuasju, teevad otsuseid.»

«Kas tõesti, armas laps, teile jäi mulje, et seal midagi otsustatakse? Ei! Arvan, et seal ainult praalitakse, või teisiti öeldes: julgustatakse üksteist vastamisi selle ees, millele üksi ei suudeta silma vaadata. Otsused langevad hoopis mujal. Ja missugused need kord saavad, seda ei tea meist keegi.»

Maret pöördus kannal ringi. Nad sammusid mööda

duki tagasi tulede ergava maja poole. Laul oli niid, lüüsa sahisid puulehed.

«Kas olete teie nii morn ja imelik, härra Uiho?»

«Heppraast, et ma nii väga tahaksin õnnelik olla,» mees ruttu. «Kõos teiega õnnelik olla,» pani ta mureliku piha.

Kuuvalgusel muutuvad kõik jalutajad õnnetuks!» astus tüdruk mõne sammuga mehest ette.

«Härra, ma mõistan,» noogutas Uiho talle järele jõudes. «Tahame end kätkestada kunagi siis, kui ei ole kuuvalgust ja kui jalutajad ei saa õnnetuks muutuda.»

«Kas te tahate mind siia nii kaua meele pidada?»

«Tahame, Maret, tahame! Alati tahame!» langes pikk mees lõpuks ta ette ühe polve peale rohtu, surus näo vastu ta kottavõlvi kaudu ja pöördus haarata tumber polvede

«Kas teie teete?»

«Andes, ma olen vanamoeline inimene... Ja olen tundetud, ma ei suuda oma tundeid teie ees taltsutada.»

Alamõeldud kiiratusena vabastas Maret oma jalad, harras teel pikka rohtu, lipsas läbi aiavõlgu õue ja jõudis nagu hirmunud tallele hoone poole. Ta sattus lahtisele aiaale juurde ja ronis seal otsekui end peita pimedas hirmuõue vahelise tõrvavõlvi, kuhu oli visatud «sõda» sõda. Ta nägi tõmbles ja õlad võppusid — seda, kui ohu ta nutuud. Kuld omelt olid ta silmad talle kuld. Aga seda, et ta õlad võppusid, kui ka seda, et sõda kuld olid, märkas ta alles siis, kui nägi harras lühel pikkanõela ja nagu kobamisi maja peatreppe võtavad astuvad, selle ukse taha kaduvat. Ning alla hakkas Maretit kahju sellist pikast, raskelt hõõguvate sõnadega nukravõlvi mehest, kes aias tema ette polvilt oli paindunud langema, kuid ei olnud paindunud ega osanud teha otsust tulla siia nii lihtsast hädapeitlusest — hirmuõue vahelise vankri.

Ning hirmuõuest õlgu vabastades lippas Maret kõõki. Seal võttis ta kätte paar klaaskausi kõrvitsasalatiga. «Härra, teie saate, nõnda nagu oleks te ainult ning nimelt sõda salati valmistamises ja toomas kainenud. Teda peaaegu ei märganudki. Vana Logina oli vahepeal õlle- ja kausi kraami lahti keeranud. See, ligi kumneambrine taimeankur, oli kojast saali nurka puujalastele veeretatud ning must loik maas näitas, et head joad olut

olid juba jooksmas lastud. Mehed kummutasid parajasti kobrutavaid kanné ning paks, kollane nisuõlu, mis voolas laisalt nagu mesi, aga kargas kärmelt pähe ja tõstis tuju iga lonksuga kõrgemale, vajus pehmelt kurkudesse. Ojari pühkis suu puhtaks, alustas siis jälle mingit lugu. Meeste tähelepanu keskendus temale. Ja Maretile hakkas otsekohe silma, et Tartu mees ei olnud teiste juurde tagasi pöördunud. Korraldanud natuke lauda, võttis ta mõned tühjad nõud kätte, läks nendega tagasi kööki.

Pesukünasse panekul kopsatas üks taldrik vastu küna serva, nii et killud langesid klirinal tsementpõrandale.

«Önn või õnnetus?» küsis eneselt ehmunud Maret. Viskas aga siis pea selga, raputas lokid silmilt ja kinnitas end veenda püüdes: linnahärra nali!

Naljaks oli seda kerge panna. Kuid Uiho käitumist naljaks panneski ei saanud Maret rahu. Käed eilainud töö kallale, kuigi silm nägi, mis kõõgis oleks vaja olnud teha Rinnutades aknalaua, vahtis ta tükk aega välja, vahtis, kuidas kuu järjest madalamale vajus, metsa taha kadus ja kirdetaevasse hakkas tekkima kerge, väga kerge kahvatus, mis ennustas lahenevat koitu.

Saali tagasi minnes märkas ta, et seal ei valitsenud enam mingi üldine ja ühine jutt. Unustatud näisid olevat kõik õhtused suurustlemised. Laua ümber oli jäänud lihtsalt salkkond purjutavaid mehi, kes sõnelesid või praalisid igaüks isemoodi nagu ikka joobnud inimesed. Ärplevad enesejulgustajad, oli kinnitanud Uiho. Ainult et nad olid talumehed, siis käis nende jutt kõige tihedamini põllutööde, hobuste ja teenijate ümber. Ning nende enam-vähem õppinud või linnastunudki järelpõlv, nagu Anete ja Huko, ujus selles jutulaines täiesti koduselt kaasa. Kui viimased oma kõnes harilikult valtsid maamehelikke lopsakusi, lehkavaid sõnu või võrdlusi, mõnikord nende peale isegi nina kirtsutasid, siis siin, joomalauas, oma isade ja naabrite ringis, kelle silma all ja käe kõrval nad maast-madalast olid kasvanud, ei pandud miskit pahaks. Või kuidas võikski kabi kuusele pahaks panna, et see ei ehi end pehmelt päitavate lehtedega? See oleks elu seaduste vastu. Siin aga elati loomusunnikohast elu. Siin olid koos kõik kõvad, ennast igati maksma panema harjunud loomusundidega

inimesed, olgu noored või vanad, kõik seesugused, kes tahtnud olid maitstnud täit elu, hinganud täie rinnaga ja tahtnud ka edaspidi elada seda omamoodi täit elu, hingata täie südamega. Et see täius nende elus saavutati taluse ürajätkmisega mõne teise elus, koguni selle teise elu alla- ja mahasurumise arvel — kas seda üldse kehtetud ette tulla või ette tulla võis? Talupoja ideaal oli

see; tema arusaamine priiusest — oma tahte järgi elada ja olla, osta ja müüa. Kõike. Mida kasulikumalt, enam elumõnu ning täiust. Ja suur kõlav sõna priiuse õnnelikkus seda kõike, lehvits nagu õigustav lipp nende käes, nende kohal.

Uing kui need tuld inimesed alt seda peremeeste ühtset käitumist, tõsimeelsust, igaühe kohta käivaks talupidaja tüüpse tegema — kas ei pidanud nad siis vajutada tundma oma vabaduse ja priiuse oest seista, et tahtsime ümbertegijatele võimaluse korral vastugi hakata? Need tol ümbertegitud vabadusel näis nagu olevat, mis peremeestele pigem kurjalt ja ähvardavalt kui meeldivalt vastu vahtis. Seda mõistsid ühtemoodi nii vanad kui noored Trotsivaim, mis neis uutmoodi talupidaja vastu pullitades, ajasid neid vana appi hüüdma, arutama, meenutama, vahtlema; kiitma kõike seda, mis oli olnud suurepärane, aga seda, mis tõotas tulla, ootama hiljutiseks, mille elamisviisiks jubeduseks.

Tundus peremeestele Huko, kelle auku sin praegu piduteti, hantus veel kord sõnu.

Et talupidajate häidavad Pohjolan pojad. Tehku talupidajad hantid rahu ja lõpetagu sõda rütsadega. Huvä on talupidajate elu kaitse. Kõik tuleb aeg, kus veel

Huko Tõnu mees oma talvesõjas saadud kriimustusest arutab pöördumist nähtavale. Helvett! Kes siis seda talupidaja ja veel joutunud teab kui tema. Muidugi, venelastega on kinnitama keeruline. Need sõdivad nagu automaadid. Aga Pohjolan henki on Pohjolan henki: ka meie oleme vanast heast pohjola rütsast ja ka meie aeg tuleb kord. Kuulgu kõik, kellel kõrvad on kuulda...

Meil on hanged ja jaa,
meil on hallad ja oo,
meil on santuse kasud karmimad:
keegi meie nui kord ja maha loob,
see maha jaab...

Kuuldi ning — muhatati...

Kui Logina tulevane peremees ehk lootis, et siin kodukülas talle sääraсте avalduste või laulude peale plaksutatakse, koguni elagu karjutakse, siis ta eksis. Mehed, kuigi igasuguseid plaane pidanud ja olukorda kirunud, ainult kõhatasid, nojahtasid ega lainud pärimagi, mis kõik nood soome sõnad seal jutus eesti keeles tähendavad, sest neile tundus, et Logina Huko on siiski pisut uhke, pisut rohkem kui ehk just vaja ennast või jälle oma põhjala vaimu täis.

Ning seepärast kujunes nõnda, et varsti kõlas jälle Ojari käre hääle üle toa. Mees jutustas, et kommunistid ei jätvat kulda ega väärt-pabereid eraisikute kätte. Üks rikas direktor kaevatud hauastki välja... Ja, näe, olnud hoopis vallavaene, mitte direktor... See lasknud oma kullaga jalga.

«Säh sulle priius! Vabadus!» viskas pan Jan järsku rusikas käed üles.

«Vabadus, kuuled, kui hauastki toovad välja ja teevad tõeks, et sina ei ole sina... Pühitsetud muldki pole nende ees kindel koht,» kurtis vana Traat.

«Kindel koht! Cholera! Kindel koht on see, kus sa seisad. Seisa ja ära värisel! Käruta vastu. Igaühele vastu, kes tuleb torkima!» hüüatas raevunud pan Jan. «Näe, siin on neile!» vedas ta taskust brauningu ja viskas selle kolksatades lauale. «Seitse tulist surma. Cholera! Rohkemasse ei sure ükski kurat maailmas... Äh-äh-äh-äh... Vabadus ja värk! Tuld!»

Käsi tegi haarde relva suunas ja vahest oleks ehk mõni kuul ka kuhugi kihutatud, aga vana Traadi lai kämmal vajus ootamatult relvale ja poetas selle oma püksitaskusse. Ime, kui kärmeid liigutusi võis see tõntsi kehaga mees teha! Üsna karedalt käsutas ta nooremat kaitseliitlast:

«Marss koju, poiss! Täis oled, lurjus!»

«Mina täis? Ära mängi!» ajas paniuhkus enese ähvardavalt jalule.

«Homme saad tagasi. Täna — marss koju!»

«Kus mul käsutaja! Kelle rühm siin suurem on, kas minu ratsa- või sinu jala-? *Święta cholera!*»

«Ära kipu, Jan!» tukistas enese nüüd raskelt püsti ka vana Silber. «Lähme!» ütles ta ja langetas käe poja õlale.

log pan Jan, kes nii ninakalt välja astus Traadi toa, jõi ka trompetihäält kuuldes usna taltsaks. Ta ei tund lüüa tagant välja talutada ja lonkis isa käe all kokkudes minema.

Ja hakkas pidulaud lagunema — see ärakadunud ja tapetuleku pidulaud. Veidi hiljem oli vaikselt, see moodi, kadunud ka Tigase pere.

Ille edetümpamise ja vastastikuse praalimise ajal Maart veel mitu korda kõõgi ja saali vahet. Otsest

Ja oma kõikude kohta ta enesele ei seadnud, et oli seho, et teda huvitas, kas Tartu mees tuleb

ida laaudid ei mitte. Teda ei tulnud Ning Mareti hakkad murtud vihavoolmed. Nokastanud mehe, linna- linnu nalt et tulnud rohkem. Launaharra, kes, nuppa kol mehe launde jõudis ka kolle nina-padi sinna vajus. Mõneste mehe meel tal oma pilkudest või sõnadest, oma edetümpamise ja kirevalgel voi tundmustest?

Ille? Toopoolse, võib-olla. Aga miks teeb see nali mehele nii muretu, elujõust otsekui pakatava Mareti mehe meel? Mida kaob tal vahem kui huvi kula- tobe vastu, hiljem kui selgub, et Uibo saali tagasi ei tobi? Ja juba juba kõõki, kui juba tuldrikutükid põran- dalt tobi, patah need jildid mehe ette plekile ja astub alla oma tuppa — vaiksemehe kõõgikõrvullisse kambriisse. Tõbi et ole. Ja juba jälle akna alla — oma. Nõrgema vastu juba juba khaast, sehoab nõnda kaua ega ja vahib rahjate allumalega arkavasse koitu, vahib vastu jargest mehevat hoonetikuvalgust, nagu oodates midagi ise-ara- tlikku, mõttes ta teagi et tea, mis see just peaks olema — mis see äkki võiks olla!

Et see see tüdrukuke oli ta end nimetanud. Tõsi küll. Aga juba ta megi nii lihtne tüdruk? Kas mõni taie mõis- tuuga lihtne tüdruk laheli rahutuks võõra mehe poisi? Mehe poissid kellest ta midagi muud ei tea, kui et see on lahli-kuksunud tüdruk ja ohvitser? Kas ei olnud Logina, see 800-mehe patastali, kus tal tahes-tahtmata tuli perenaine oma elendada, teadagi juba oma lastivate hujude võrku kiskunud, tema peale mõju avaldama hakkunud, teda oma ulmadega ära mürgitanud? Ta väris- tas jälle Olgu.

Velder raskusetunne kippus vaevama. Ta katsus seda olgude vristamisega eneselt maha raputada, oma tasa- kantu ja rahu uuesti jalule seada. Kuid aimas sealsamas

valusalt, et peale tänast päeva ta vist siiski seda oma harilikku sisemist südamerahu, seda lihtsa tüdruku südamerahu enam tagasi ei saa.

Mõni aeg hiljem, kui Ojari õue läks, leidis ta Traadi nagu jämeda vorsti oma vankrist. Otti kui elus palju näinud meest ei üllatanud see põrmugi. Tigase peremees oli seadnud end omal jõul koju minema, väravast välja koperdanud, aga siis silmanud vankrit meelitava istekotiga ja enese kohe kotile sirutanud, ette teades, et ega teda maha veeretata. Ning seda Ojari ei teinud. Tal ei tulnud meeldegi Traadile niisugust vempu mängida. Oli teda ennast sellises õnnistatud seisukorras koju veetud, heanaaberlik komme nõudis, et nüüd tuli koju viia ka teine. Tigase vastu tundis Ojari aukartust veel erilisel põhjusel: tema koha obligatsioon istus Traadi taskus.

Pisut kõikudes ja vaikselt laulujoru ajades koperdas Ojari tükk aega ümber vankri. Pani heinakarsi pärasse, nihutas istekotti ja kergitas norskavat naabrit, et enesele ruumi teha. Sealjuures sattusid ta harkis sõrmedega käed nagu iseenesest Traadi taskukohtadele, libisesid taskutessegi ning kobasid need enesestmõistetavalt läbi. Mõni teab, mis purjus inimesel... kaotab viimaks veel ära! Aga talle ei hakanud näppu muud kui kokkukeeratud viiekrooniline ja taskunuga. Nuga ei huvitanud teda üldse, raha pistis ta hoolikalt oma taskusse nagu asja, millel ei ole peremeest. Taskurätt, suitsupakk ja mingid võtmed — need võisid alati kaduda —, ka need jättis ta rahulikult Traadi taskusse. Kui ta aga oleks juhtunud leidma mõne niisuguse paberi, millel seisab võlakohuslasena ta enese allkiri, oleks see kindlasti veel kiiremini kui kokkukägaratud viiekrooniline taskut vahetanud. Ei, Ojari peremehel ei olnud mingit näpumoodi! Ta tegi seda lihtsast äratundmisest, et vaesem peab end kaitsma jõukusest võimsamate vastu, kes oma kätte on krahminud temasuguste meeste võlapaberid. Kas ei ole see ükskõik, kuidas ja mismoodi ta ennast kaitseb? Nihukesele mehele nagu Traat viis krooni anda on alati enam väärt, kui temalt viiskümmend võtta. Ja Ojari patsutas enesega rahul olles taskule. Selle paberikese väärtuses vähemalt

hobab ta enesest lugupidamist Traadi silmis. Võib pihku panna ja ütelda: nää, naaber, olid vankrisse poetanud...

Lubetas. Juba võis aimata kauget koitu, kui Ojari oma võlgu ümber pööras ja õuevärava eest liikuma hakkas. Kuna konutanud, jahedaks läinud loom tõmbas välja kühru, ning et sooja saada, pistis hoogsalt traadima. Vankrilõgin täratas järsku üle Logina vaikselt õue. Traadi vankrilõgin meenutaski proua Anetele, kes üha mõnda aega Hukoga peretoa hämaruses intiimselt rääkis, inimeste ligiolekut, aega, kohta ja kojuminekuomadust. Ta kargas toolilt üles.

Taevas, nüüd sõitis Ojari ka minema! Ja mina olen, et ta viib mu koju.

Kas Loginal alla proua Anete jaoks tõesti kohasemat kavaldati et leida kui see... see Nonnaks?

Kas leitud võt? vallatles Anete silmadega, nõõpides mõelma, kuidas kühru, ümber puusade kostüümjakki.

Mina too maadani sind, Anete, kui lubad. Nagu vana, mäletad?

Anete mäletas Hukest mõndagi. Kuid ta ei tahtnud veel mäletada enesega meelde tuletada. Süüdi ei olnud mitte Huko, vaid tema ise, tema kirk kiire edu ja kuulsa juure... Nii ütles ta ainult kombekalt:

Mina? Mul kinnad juba, aga heinamaal on raske

„Tahad sa sõltu ole heinamaale minna?“ välgatasid Huko hambad kottiga hämaruses üsna Anete näo ees.

Mul on kummibotikud,“ näitas naine oma jalgu.

Mina võtsin juba poolt minna. Ja mulle meeldib see rada läbi metsa üle heinamaale.

Ja minule meeldib see valnupealne oma harvade paberite ja vanaheinaõõnudega.

„Kas maadiline Piti vanaheinaõõnikul, eks ole?“

Vana Huko minust,“ ütles Huko nali-tõsiselt ja eemaldus.

„Kui hiljem oli ta koju, leidis seal käsikaudu kobades ühe lubikese sõrme ja tõmbas need jalga, oma kinni sõrmedesse maha pulkates. Paar minutit hiljem astusid nad paraadtrepi alla, tiheda muruga palistatud akadeemilisele teerajale. Huko Torma hoidis proua Anete kukkuri vasaku kaenla alt korralikult kinni, ning Anete toetus usalduslikult vana sõbra ja koolikaaslase suuremale käele. Elu oli neid mõneks ajaks teineteisest

eemale viinud, paisanud hoopis eri radadele. Kuid nad olid ometi suured sõbrad, lapsepõlvesõbrad, ning nad tajusid praegu selle sõpruse sügavust tõsisemalt kui millalgi varem, kaasa arvatud isegi too kauge ja ähmane lapsepõlv, kus nad teineteist olid küünistanud või hammastega kiskunud nagu tormakad noored loomad.

Nad väljusid jalgväravast, astusid üle tee ja suundusid kohe vanatare otsa juurest algavat veeteed mööda metsa. Põlised kuused ja männid, mis siin veerjal voolrel kasvasid segi üksikute haraliste kaskedega, seisisid tummalt ja liikumatult. Ainult nende okstelt pudenes aeg-ajalt jamedaid kastetilku, mis potsudes kukkusid näole või kätele ning meelitavalt varskendasid. Kuivade okastega ülepuistatud, jalge all libedana tunduv tee viis rinnakust alla. Ning vanad sõbrad tegid väikese pärimäge-jooksu välja heinamaaservale, nagu nad kunagi ammu-ammu, ühe rehepeksutalgu õhtul siit alla olid jooksnud, hoides ise teineteisest kinni.

Hakkas valgeks minema. Pilvine taevastäht ülal puulatvade kohal lõi erksaks, kummus kõrgemaks. Udukangas sügaval kinkudevahelisel heinamaalohul voogas ja kerkis pikkamisi. Ümberringi taludes kiresid kuked. Maantee pool põrises üksiku sõitja vanker.

Parajasti kui nad üle esimese heinamaatüki läksid, hakkas asunduse kandist kostma lõõtspillihäält. Mangiti viisi, mis viimastel nädalatel rahva hulgas hoogsalt kõlama lõi ja mille sõnad jutustasid suurest Moskvast, tema kihavast elust, võimsusest, pulsilöögist ja töotemperist. Pillile seltsis kohe hulk noorte hääli. Lauldi täie rinnaga:

Sa, võlmas maa, sa, tõusev maa,
ei keegi võita sind ei saa.

«Maotu. Ära tüütavad selle leierdamisega,» kirtsutas proua Anete oma kitsast puuderdatud nina.

«Kes seda siin peaks laulma?» mõistatas Huko.

«Kes? Kõik poisid ja tüdrukud, seda laulavad kõik.»

«Ei usu, et kõik. Seda laulu lauldakse ka hoopis teiste sõnadega.»

«Kuidas, Huko?»

Huko ei jõudnud ütelda, kuidas sedasama laulu teiste sõnadega laulda. Vankrilõginast üle käies, metsatukki

ni väestikke kajama pannes pahvatas sealtsamast antee poolt, kus alles oli lõgistanud üksik sõitja, kahe loom kätreda ja kriiskava häälega:

Ma tood ei tee, ma tood ei tee,
ma viskan jalad seinale...

Pahvatas, segunes noorte laulu sõnadega ja veeres üle pika kajana üle kogu ümbruse. Pill vaikis, oli kuulda ainult sõnede mure. Siis põratasid rattad uuesti, nagu hobune pilsalöögiga tormama aetud. Ning samal hetkel ka kaks joobnud mehehäält kurgupõhjust «tõnna nana tootegemise kohta»

«Kuidas? See on üks sõltum variant.»

«Tõnna? See on too laul... Isa ja Ojari. Ilulud!»

«Ei ole midagi. Loo poisid räägivad, et ka peremehed laulavad laulda... Ja veel kuidas.»

Anete pigistas oma nooja käsivarrega mehe pehmet kätt.

«Loo on nende laulud siis tõesti lühikesed? Oled sa kuulnud?» viitas ta peuga sinnapoole, kust oli kostnud «tõnna laul».

«Kuidas? Nende laulud on hoopis lühikesed,» rõhutas proua. Vastas oma kaadale kõrvalt silma ja lisas: «Mõte sümpa, mõte alles hakkame veel kord elama,»

«Mõte sümpa, Huko?»

«Jaa. Ma arvan, sa laulsid esimene kord liiga vara mehele.»

Huko naer kajatas metsaservalt nii kõlinal tagasi, nagu oleks veedetud tühje pudeleid.

«Bedasama arvan ma teie ka,» ütles ta viimaks end mehe poole vastu astudes ja üha rohkem tema käsi-
vaste nägudele lüües.

Nad läksid mööda korgest adalheina. Sellesse metsa astusid vinta vinta jalged, nagu oleks siit labi tulgeidatud vintunud loom või sõltunud laiaade, teljel lõukavate ratustega vanker. Läksid, pead ja kehad teineteise vastu, poolasinal rääkides, ning kaldusid kitsalt rajalt ikka rohkem kõrvale. Või ongi siis kitsas metsarada mingiks jalutusteks kahele inimesele, kes tahavad käia tiidsalt teineteise külje vastas, nii et õlg teineteisele õlga ja puusakont puusakonti? Nii kitsal teel

ei saada tihti keskpäevalgi sibist kõrvale kaldumata läbi, ime siis varahommikul ajal ja nokastanud peaga...

Asunduse pool hüüdis taas pill ja laulsid noorte hääled:

Sa, võimas maa, sa, tõusev maa...

Aga heinamaal kõndijad ei pannud laulu enam tähele. Nad ei pannud midagi tähele. Isegi mitte seda tedre-ema, kes põõsaste vahelt oma pojaperega parinal üles ehmus ja madala kaarega palu poole keerutas.

Nende mõlema tähelepanu jätkus nüüd ainult teineteise jaoks. Varasemad tõsised kõnelused, rada ja siht — kõik oli praegu kõrvaline. Peaasi et liiguti üheskoos — üheskoos edasi...

Kumb neist just vajalikul määral teist raja pealt eemale talutas või kas üldse sihilikult talutas — mine tea. Vesteldes võis tee iseenesest jalge alt kaduda. Pealegi tundsid mõlemad ümbrust nagu kunagi oma kodukohta ega teinud enesele muret eksimisest. Sest eksida, eriti kahekesi, on isegi huvitavam kui otse sihile minna.

Ja nõnda siis tuli, et niidupõndakule jõudes, kus oli vana, sammaldunud õlgkatusega küün, pahvatasid nad mõlemad naerma, need kaks linnastunud talulast. Silmitsesid hoonet uduviiru taga, vaatasid teineteise otsa ja naersid jälle.

«Seesama küün,» ütles mees kätt ümber naise piha pannes.

«Seesama, Huko...»

Teineteist aidates ronisid nad lahtisest luugist otsekohe õhinal üles, nagu oleksid nad nimelt just siia tulla tahtnudki, mööda metsa käies ainult seda lõhnava teinte metsaniidu küüni otsinud... Ja seda juba ammugi — eile õhtul, öösi kui ka praegu, algavas hommikuhelenduses...

Loginal ärkas samal päikesetõusu hetkel peremees haprast koiduuinakust. Ruttavalt tatsas ta kotta. Kyid leides oma säärikute asemel eest poja helepruunid, riimadest punutud linnakingad, sulitas laias kaares

ukeest välja ja kirus endamisi loodrit, kes ikka veel ei ole loobunud seelikuid taga ajamast, kuigi enesel on juba pealgi hõre. Kuid see kirumine oli isalikult mõistev, lehe ja andestav nagu algav hommik. Või miks ei pidanud ta olema, kui Loginal puudus perenaine, kui Logina tulevane peremees seni polnud veel vaevaks võtnud teise poole järele vaadata ei linnas, ei välismaal, ei kodul. Ega siis Tigase Anete ole maast riibuda tüdriki! Piirid koos, talul jõukust ning jumet. Et Anete pole enam tutarlaps, vaid mehest lahkuläinud naine — mis sellest? Kas vähe on neid, kes esimese pauguga moodsa lasevad? Hugo on seni olnud ettevaatlik ja tagasihoidlik, võib-olla tabab ta nüüd hoobilt märki. Logina talul võib ka nautlejust perenaine ja agronoomid peremees olla Logina jõud, vana jõud kannab. Mis veel alla, kui Tigase jõudu juurde voolab...

Vanamees tõmbas kotad jalga, läks haigutades ja kühalt sügavale üle õue vanatäie poole, et anda Sassile kade hobused ümber kelitada. Aga enne kui ta rehetööni jõudis, nägi ta Sassi tuhkjat pead põõsastara tagant juba too poole jonksuvat. Sass tuli ristikunurmel. Ning peremehele ei jäänud muud üle kui imestamist kätt avaldada.

Mis sellest nüüd rääkida või kedagi, peremees... Ta ei ohtul kolalised, igasugu tegemist. Mul vara uni on... Tuleks alla ja jätta hobused ümber.»

Logina Peter ei avaldanud oma kõige suuremat murest ega ühtegi ettepanekut. Ta ainult mõtles endamisi, et mis imevagi see nüüd küll sulastesse äkki on tulnud, üks meenendab rukkipõldu, nagu oleks see tema mehe põld, tuleb hooldada ilma käskimata hobuste ja taimade ohka ta juba muutud peremees! Kas tõesti see «pahhede» patandus, et töölisel, jah, töölisel ise igal pool ohjad oma kätte haarata, juba mõjub? Või on see põhjuseks midagi muud, mida tema muidu vilunud peremehele veel ei ole? Ta vaatas pisut kõhklevalt Sassile otsa.

Kas sina, Sass, tana koosolekule ka lähed?»

Ja Sass, kes seda küsimust nii otsekui oodanud olnud, vastas kohe.

Ei, peremees. Mis mina sinna! Mina olen eluaeg peremeestega hästi läbi saanud, mis mina sinna?»

«Või see koosolek sind keelab minuga hästi läbi

saada,» haigutas Peter. «Sinna, nagu kuulda, lähevad ka peremehed. Sest kas on meil siin peremeest, kes ei ole ise oma talus tööd teinud?»

«Sedamoodi nüüd küll. Muidugi.»

Talle oli peremehe jutt koosolekust, sinna mineku vajadusest üldse veidi võõristav. Kõlas umbes nõnda, nagu oleksid Karl ja peremees omavahel kindlasti nõuks võtnud teda koosolekule tirida. Veider. Öö läbi asja igati arutanud ja kaalunud, magamatusest praegugi veel kangel keelel teatas ta viimaks, et peab lastele pastlaid tegema ega saa koosolekule minna. Pastlategemine muidugi oli ettekääne. Seda taipas ka peremees. Ja või seda Sassi sinna enam vaja oligi — nüüd, kus mehed juba leitud. . . Sulane on sulane. Etem, kui peremehed ikka ise, omavahel õiendavad, mõtles ta Ojarile.

«Tule, ma annan sulle nahka,» ütles ta sulasele lahkelt. «Jäi seal paar kubemetükki. Lastele just parajad.» Ning peremees ees, sulane järel, kõndisid nad aida poole. Peremees arvas, et üks truu hing majas on tal vähemalt kindlustatud. Sulane aga kratsis kukalt ja imestas, et mis punane vaim see nüüd küll inimeste peale on tulnud. Et Karl, noor sulane, see on iseasi. Noorelt ollakse tihti nii ja naa. Aga et vana Peter... Sass vangutas imestusest pead.

Päike oli juba heas kõrges, tüdrukutel lehmad lüpsitud ja pörsastele piim ette antud, kui üks teine mees tuli ning pead vangutas, metsast teele keeras ja jälle pead vangutas. See oli Huko oma linnahärra ülikonnas, kaabu viltu peas, isa säärikud pükste peal, riided heinapepri täis. Mis hullus teda küll oli ajanud Tigase Anetega minema ja isa ees enesele häbi tegema, sellest ei saanud ta praegu kuidagi jagu. Ning küllap sellepärast seda pead nii kärsitult raputatigi. Pearaputajal ei olnud hommikust midagi — päev ees, aega magada küll. Aga inimesed? Teadis juba ette, et kogu pere on jalul ja vahib, kuidas agronoomist härra nagu päikese kätte jäänud külapoiss ehalt koju hiilib. Võib-olla selle olukorra vastumeelsuse tõttu lonkiski ta, kaabuserv silmadel, käed taskus, nii nürimeelselt kodu poole, et ei märganud enne jalgrattaga askeldavat meest, kui sattus sellega palgivirna otsa juures silm silma vastu.

... pumpas rattakummi, lai turi kumeras, pea alas-
oh, juuksed rippu, ja temast oleks võinud sõna lausu-
mata mööda marssida. Ent samal ajal kui Huko meest
... nägi ta ka, et mehe silmad irvitasid, et teda
... ta ise ei tundis kummipumpaja ära. See oli sulane

... ah-soo, jõudul!»

... novijalggi,» vastas sulane nii pilkliku ilmega,
... lalle head meelt näha, kui palju perepoeg ise
... jõudu vajas, et seda kohtamist taluda. Ta ajas
... ja mis vaatasid nad teineteisele otsa, nii
... vaatlavad mehed, kellest kumbki teab, mis teel
... on ning kuidas ta end tunneb. Sulase seisukord
... loomulikku, lihtsam, temal polnud midagi vaja
... häälel häälel aga kõlgutas end pisut varvastel,
... viltu ja leidis asja olevat tähendada:

... Kauged pruudid kojä viidud?»

... raputas oma juuksed korda.

«Kõhtel lähedad, kellel kauged,» tõnkas ta vastu ja
... ratta käekõrvale. Siit küünipalkide juurest koju
... rohkem kui mõnisada sammu, selle võis jalg-
... astuda. Nii hakkasid nad kõrvu minema.
... peremees pidas kohaseks suitsu panna, sula-

... lukkas mee algaretti tagasi

«Või ei ole Karl Allik kärsitud, vaimu skaudikombeid?»
... Huko. «Allik oli omal ajal minu salga parim

... la praegu võib-olla parim sulanel!» naeris Karl

Huko Tooma teadis väga hästi, missugune sulane
Karl on, ta mõeldas ka jutust viimast kui sõna. Selle
... mõtet nõnda rääkida, nagu rääkis isa.
... Tooma lahenev poolharitud sulasele hoopis

Kõndge, Allik, nuke te tülise edasi ei õppinud ja
... hakkasite?» kõnles ta oma lõpergust nagu pea-
... osavõttlikult Karli poole pöörates. «Teie olite
... andekam kui mõni teine.»
Allikale meenusid järskir kivilahingud Hukoga. See
... tunnusolema!

... Andekusest üksi oli ehk õppimiseks tol ajal
... vaha»

«Ja muidugi, meie olud olid mitmeti metsikud. See on õige. Ja et nüüd sotsialistliku korra tingimustes, palgateenijatel paremad väljavaated avanevad, selles ei kahtle mina ka mitte. Tuleb aru saada. Teilgi praegu. Võite tood teha ja edasi õppima asuda kui tahate...»

«Tore, Logina Petri sulane õpib edasi!»

«Ja-ah-soo,» tõmbus noore peremehe otsaesine kipra. «Tõepoolest, ka see on mõte. Kui teid Loginal teha naiteks eestööliseks? Anda võimalused...? Papaga rääkida... Oleme ju vanad koolivennad, kaasskaudid ja sedamoodi...» Idee hakkas noorele peremehele järjest enam meeldima. Räägiti, et Hitleri SA-meeste hulgas on laialt endisi sotse ja poolpunaseid. Miks ei või oskusliku käitumise korral ühest pisut enam kui vaja punasest sulasest, kes pealegi on nuusutanud koolilõhna, saada väikest kambajõmmi? Einoh, vanamees oma jumalasõna-jutuga on poisi äärmusse ajanud. Aga küllap see asi parandada annab, kui ta ise, jah, kui tema ise... Kuid noorel Loginal ei lastud seda mõnusat mõtet lõpetada. Nad olid jõudnud värava ette.

«Täna, härra agronoom! Vanu asju meenutada ma ei taha. Aga teie vist olete kuskil pisut kõvemini koputada saanud kui kord minu käest,» vaatas sulane härrasmehe armilist oimukohta säärase alavääristava halvaks-panuga, nagu oleks tal teada, kust see arm pärit.

«Mis, perkele?» kiskus riivatud isanda käsi rusikasse.

«Ja-jaa, tee Logina häärberisse läheb otse väravast sisse, härra hõimu-tegelane, ah-ah-haa!» hüppas Allik vändale püsti ja lasi ratta pärimäge vanatare poole jooksmas. Loru!

Huko Torma surus raksudes hambad kokku.

Nii läksid sulase ja perepoja varahommikul kogemata kokkujooksnud teed jälle lahku. Selgelt ja kindlalt.

TEINE OSA
KÄNNUD

vox populi — vox dei.

Rahva hääl — see on

jumala hääl, targutsaad kunagiste aegade poliitikud. Targutsad on alati tulnud, eriti neile, kes ei taotle mitte võimust, vaid kaast. Selgus on tülikas nagu tõde ega too rahva, s. t. jumala haäldest vildakas, kuid kasulik ja uhke, oma olemuselt täpselt samasugune nagu vastuoluline kahe tundmatuga võrrand, mida loetakse, et iga juhuslik arv võrdub teise juhuslikuga määramata kokketeht viidetaskümnega. Efekt ja üllatavasti määrgus — aga tõde...? Tõde oli poliitikas ilmselt. Poliitikat peeti valitsemise kunstiks. Mis on valitseja? Loo te rahva? Ilmetu kogu, passiivne mass, kes ise kunagi ei tea, mida ta tahab, aine, mille alpinistid tasakaaluseisundis tukuvad ja mida alles poliitik, väärtiline juht oma idee jõuga liikuma paneb. Otsustati see vildaka vormeliga, siis — elagu vildakus! On selleks vaja ehamaidraadi ja ahmasust — olgem siinased! Põnast ei valitseja harid kõlaks hästi, kõlaks oli rahva kui jumala haalena, sest niisugusel hääl on enesest mõju ja maagiline kõla. Seda mugavat süsteemi on aegade kestel väga tagajärjekalt kasutatud. Kuid õnneks ei ole maailmas miski igavene. Pole seda rahva passivsus, pole kaugeltki mitte ka poliitika ega poliitikud — osaku nad kui hästi tahes teha rahva, seda jumala hääleks tembeldatud haali.

Ühe tuhande üheksasaja neljakümnenenda aasta suveks olid meie maal kõik vana poliitika võtted ja rahva haale tegemise viisid oma mõju kaotanud, pankrotti

jäänud. Rahvas kippus ise oma tahet kuuldavale tooma. Seda on ajaloos varemgi juhtunud. Rahvas pöördub vanadest juhtidest ära ja lükkab ette uued. See jõudude ümberasetumise protsess, üleminek uuele on alati ja igal pool olnud valuline nagu löikus. Oli ka meil. Vanad jõud on oma eelistes hammastega kinni, kisuavad tagasi ja segavad, mõjuvad ning mõjutavad — ka uusi.

Need näiteks, kes tol suvel algatasid maatööraha ühingute rajamise mõtte ja arvasid seal tõhusalt kuuldavale toovat rahva häält, eksisid oma arvestustes. Leidus jõude, kes taipasid, et ka kõige selgemat rahva tahet on võimalik väänata, kõlavamat ja siiramat häält kerge ähmastada, ebamäärastada. Ning sellest johtus mõndagi.

Koosolek oli kokku kutsutud kella kuueks.

Osa noori läks aga liikvele palju varem. Öösi, tantsupeol, oli nõuks võetud vana koolimaja tööraha kokkutuleku puhuks veidi kaunistada. Kruubi Valli ja Rihma Laine kadusid peale keskhommikut metsa, kust tulid reburaigadest ja palukavartest vanikutega. Kopli Ants ja Lehtmaa Värdis, tol suvel Mäe Silbri suiline, lõikasid seljätäied kaski ja tassisid koolimaja juurde. Lõikasid peremeeste metsast, aga töid sulaste kokkutuleku auks, ilma et oleksid silmagi pilgutanud, end mõttega vaevanud, kelle kaski lõikasid. Kõik oli ju nüüd rahva oma ja rahva päralt — mis seal mõelda. Klassiruum pühiti puhtaks, kased pandi väravasse ja eesukse äärde püsti. Vanikud tõmmati ümber uksepiitade. Nägi päris pidulik välja. Rahva hääle võis pidulikult kõlada. Poisid-tüdrukud olid oma tööga rahul. Aga kui Logina suiline kohale jõudis ja tema silm seda ehtimist vaatas, jai ta nõutult kesk öue seisma, kus Ants ja Värdis kuuli tõukasid.

«Kas lõome akende ümber ka rohelist?» märkas Valli Allika rahulolematust.

«Rohelist? Lapsed, ega meil siin potipõllumeeste lipuõnnistamiseks lahti lahel Punast, punast on vaja! Rahva asi...»

Et rahva hääle on käre hääle ja rahva värv punane värv, seda oli vaikselt omaette arutanud juba ka Kopli Ants, Karli imetleja ning järelkäija poiste hulgas. Allik nimelt tõukas kuuli ühe meetri rohkem kui Ants ja

... rahva maailma asjadest nõnda, nagu Ants isegi oleks tahtnud rääkida.

«At su malt, jah! Aga kust seda punast võtta?»

Jah, koolitööl pole ka veel lippu,» selgitas Värdis. Nad olid maja läbi kolanud, koolijuhataja Taadri juures käinud, kuid asjata. Pööningult leiti küll vana puutritsi sinine-punane-valge lipuräbal ja sini-must-valge, mida peremehed riigilipuks nimetasid, kuid rahva lippu, töörahva punast lippu ei olnud.

Lipp, lipp peab meil olema!» aga nõudis Allik.

Kul punast riietki oleks,» kurtis Ants.

Allik ei jäänud rahule: mis koosolek see muidu...

Õmblejad Valli, kas teil ei ole siis mõnda parajat tallet punast?» küsis ta hki. «Vaat seda karva,» näitas oma uut lippu.

Loome väljole» pööras Ants, haaras ratta ja kaman-das selle tolmise latuna Valli. Poole tunni pärast olid nad lahed. Ja võidukalt kiskus Ants põuest punase

lipu» nagu loodud!» kuulutas Allik muhedalt. Mis

lood, et õmbleja kätte oli toodud jaama-tõlmise lina, mustade garneeringutega pluusi tegemi-

Värv ja mõõdukad kuldagi sobisid. Pööningult toodi lipuvärv, sõlmiti selle küljest lahti vana kolmevärviline, ja Valli traageldas siidi oma käega nõõride külge. Ants tõus katusele ning pani raskelt kukkuma punase lippu korstna kõrvale sarikaristi vahele püsti, mitte pööningulnõõngist rippuma, nagu tavaliselt rippus koolimaja lipp. Las lehvib! On hästi kaugele näha, mis värvi rahvas lina kokku tuleb. Ja pealegi ei ulata võõras silm peletama, millest plagu tehtud!

Hoopis tõus asi» vanduti ning kiideti.

«Eh, Karli on nutti!» kiikas Värdis nagu veidi imetlevalt üles.

Lipp lehvib tõesti uhkesti. Nii uhkesti, et Lainegi pidi jalle sooja tunnustusega Karli poole vaatama. Imelik pole, iga asjaga saab hakkama! Allik ise õpetas aga teadlikult Antsu.

Vlisis üles, siis hoolitse ka, et õhtul ilusti maha tood. Tüdruk ei pea oma pluusist ilma jaama...»

Nõnda jõudis kätte õhtupoolik. Toodi poest vorsti, kala ja limonaadi ning võeti samas murul einet. Vana

Heistre kooliõue muru polnud nainud nii lõbusalt-arevaid endisi kasvandikke kui tana. Palli mängides ja naljatades oodati rahulikult inimeste saabumist, sest eneste arvates olid neil kõik ettevalmistused tehtud. Kuid nad korraldasid esimest koosolekut oma elus, need noored inimesed, ega või neile sugugi pahaks panna, kui nad mõne väikese asja unustasid, millest pärast kujunes suuri ootamatusi.

Esimeseks ootamatuseks sai see, et kohale ei rutanud esimesena mitte teenijaspere, need, keda see koosolek pidi koondama, vaid hoopis teistsugused inimesed.

Pühapäeva tõttu oli rahvast liikvel. Mitmed pöördusid sinna niisama juttu puhuma, tulid, nagu maainimesed tihti tulevad — et ainult kuhugi minna. Ütlesid tere ja jäid vaatama. Nii seisatasid seal ka Kandla pops Joosep ja turbalõikaja Lehtmaa Eedi. Töorahvas küll, aga neist pole koosolekule sooja ega külma. Nad ei tõsta ise häält ega aita vaos hoida ka pealetikkuvaid hääli. Need, niisugused inimesed, on ehtne koosolekute materjal. Või nagu asjatundjad arvavad — mööbel, mis kõlbab igasse ruumi.

Koosolekutel — kui lihtsalt välja ütelda — on oma kindel tootmistehnoloogia, mida sinna kutsutud ei tarvitse tunda, milles aga peab täiesti kodus olema see, kes koosolekuga taotleb teatavaid sihte. Igal pool ja alati on leidunud koosolekute pidamise kunstnikke. Kodanliku maailma suurfirmade, aga samuti ka poliitiliste parteide juures töötavad palgalised artistid — koosolekute korraldamise meistrid. Neil on kindlad meetodid ja võtted kokkutõmmatud hulga oma tahe külge kleepida, sellest osavalt laveerides teha rahva tahe ja rahva otsus. Õieti niisuguste hääli tihti selleks rahva hääleks ongi, mis koosolekutel kõlama pannakse ja siis vajaduse korral isegi jumala hääleks kiidetakse. Et osav, sihiteadlik üksik, mõned üksikud hulga oma tahte hõlpsasti peale suruvad, selle ilmekamaks tõenduseks on fašismi ja hitlerismi võidukäigud, juhprintsip ja -kultus. Nähtus on igivana, kuid uutes tingimustes alati uus ja haarav — oskustöö omaette, kui mitte kunst, millest end kergesti lummata lastakse.

Sellest keerulisest ja peenest tööst polnud Heistre kehvikutel aimugi. Ainult mõned neist taipasid, et omataolist rahvast hulgaliselt kokku tuua tähendab

olekul kergemini enamus saada. Muust koosolekute hääletusest ja tehnoloogiast neil õiget kujutlust polnud ka kogemusi. Nad lootsid oma jõule, tööle ja õigusele.

Kogemustega koosoleku-tehnoloog on kardetav isik. Kogemustele kinnusid ette ja vilistades vajalikul kohal nagu kuulda tahetakse, võidab ta oma mokaga hõlpsalt ja viisakalt hulga kulge oma viisi. Vaar-oliku ommuramisega, aus, kogenematu inimese hõlpsalt aga koosolekul kergesti rumalaks. Just sellest rumalusest kaitsest pidid tol päeval labi käima Heistre kehvikud.

Mõnede järel, kes troogisid öue seisma jäid, nagu häbe-riksad nad abise astuda, tulid kaks leske, omavahel hästi sõltavat perenaisi. Lohkva Liisa ja Tihe Mai. Ise täie hingega tööl tugades, lapsi tagant sundides püüdsid nad peale mees- ja talupidamist jätkata. Õigusega usuti, et tõsist tööd teinud kui see lesepaar pole lebetuud olemas. Liisa oli väike ja ümar, päikesest tavalisest nurgaga. Mai turjakas, tugeva kehaga ning õrnava häälega nagu mees. Mõlemad nad kandsid ühe-uguseid kleidid, peaaegu valged, väikeste sõõrikestega ääristatud. Need kaks nait ei jäänud öue vaatama. Kojapõrandal kontal kõpautudes astusid nad kohe klassi. Ja nagu kokkuvõttega liikusid tagumise pingirea juurde, kus paremas nurgas istet võtsid.

«No noh, perenaisekesed!», hõikas neile järele Allik, kes sealis palgale juhatuse lauda. «Ega meil piiblitun-õue lahe, et naitepoolele kohad sisse võtate!»

Mis sa meid, vanadest! Vaata, kuidas nooremad kohale saad,» aristas mõnaks Liisa vastu.

Allik ei tundnud end sinu klassitoas, pingiridade ees, sugugi nii kindlalt kui adraga põllul või vikatiga heina-õue. Tundisid koolipõlvitundel hõlpsid sudame õmber. Mõttes vilksutades Liisale vastata, et ega siin asjapalunust ei ole: tulgu, kes tulla tahavad, seda vaja-likuks peavad. Kuid kavatsuseks see jäigi. Ta niikuinii suurevõitu suu läks imestusest laiaks. Üks lükati parani, ja selle avausse veeres Tigase Traadi jäme kere. Tema aga ta pikk naisevibask, näitlejast tütar ning kasulap-õed — kahekümne ligi poiss ja tüdruk. Pere tuli trop-

pis, paksusest veidi ägiseva Traadi ümber ringeldes nagu mesilased sülemis. Et vana Traat iseenda välja hõõritas, sinna ei saanud parata. Aga et ta kaasa vedas ka need kuskilt Pärnu poolt Tigasele toodud imelikud noored inimesed, õe ja venna, kelle kohta ei teatud, kas olid nad tõesti perenaise sugulased või ainult varjatud palgalised — see ajas Allika harja punaseks. Traat hooples vahel, et need vaeslapsed olevat ta armu pärast majja võtnud. Ja see olevat talle õnnistuseks tulnud, sest nüüd tehtavat tema talus kõik töö oma perega ja oma masinatega, tema teenijaid ei pidavat. Kasulik oli praegu nõnda kiidelda, sest järjest sagedamini räägiti suurtalunikest-kurnajatest, kes võõraste kätega vara kokku ajavad.

Sellepärast Allika suu lahti vajuski. Mis Traat oma sülemiga siit otsib? Et tulid lesed-naised, ise töötegi-
jad — see oli mõistetav. Aga Traat — suuruselt teise
talu omanik külas, kaitseliidu pealik, pangategelane —
terve perega koosolekule? Ei! Ta astus paar sammu
sellele kobarale vastu ja viskas nokkivalt:

«Kas Tigase peremees uksega eksinud ei ole? Ehk on kõrval mõni täku- või pulliühisuse koosolek?»

Traadi pere võttis parajasti paika. Istusid perenaine ja peretütar kõrvuti, ühte koolipinki, noored nende selja taha, teise. Peremees ise õotsus edasi, võttis kaabu peast, kaapas vältis otsaesiselt higi, tatsas ringi, vaatas sulasele hindavalt otsa ja seletas siis käriseva häälega, sõbramehelikult, torkest mitte väljagi tehes:

«Pühapäine päev... Kus sa ikka lähed? Tõin siis oma nooremad ka seda nalja vaatama.»

«Ega siin tsirkust ei tehta, et nalja vaatama!» Karl pani närviliselt oma kuuenööbid kinni.

Nüüd nähvas Traat kihvatades vastu:

«Kust sina tead, mis siin tegema hakatakse? Või on sul võid käes naljategemine ära keelata?»

«Noh, palagani siin vaja ei ole.»

«Kes — milleks,» nõksutas Traat peaaegu kõrvaeni ulatuvaid õlgu ja vajus laialt pingile.

«Siin on maatöölise koosolek,» püüdis Allik veel kord rünnata.

«Päris õige, selle peale just sai tulnudki. Tähenäeb, ei ole uksega eksinud. Kas mina ja minu pere ei ole maastöö tegijad? Maast me elame. Või valid sinamees

10. alust n/lo järgi töötajaid, plikakesi mõisa juurest
11. juulil? ...

«Ei maksu lõmpsida. Vaata!» juhtis ta Karli tähelepanu aknast välja.

Uluvald kutsis mees nagu mähklik tammetüvi —
 Alut Tilt — ja teretas kättpidi linnariides härrakest,
 keda lühem ol dundnud.

Viis nunnakonna tegelased.... Vastu minna?* ühmas

Kamat... See on ju see Logina Petri ametiühingu-

Allika kulmud, mis võisid pahameele korral raskelt
 otsustada vajada nagu luugid, aga tülitusest või imes-
 tusest järele otsustades kerkida, kargasid järsku kõr-
 rode ja kõrval nagu taltis laelirahk, hüppevalmis pinge.
 Linnasoohe kõrval kerkis trepile Maret, seesama kerge
 ette ja alluvalt lahke olemisega Logina Maret, kes linna
 tavaliselt sõiteski käes kannab väikest pruuni kotti,
 mis tema poolpikud juuksed laseb lahtiselt õlgadele. Mida
 poegid peaks Logina peremamsel siit otsima? Pealegi
 tolle jukakannoka klõbikõrval, kes päeval oli lonkinud
 meele mõtet, mis muus nagu peksasaanud penil. Et
 Maret koosteleks Logina talu esindama kipub, ei meel-
 dinud Allikale sugugi Loginal on vana- ja noorpere-
 mees, milleks Maret alla? Või katsub tüdruk ehk võõra
 tootnud oma perenaineletoonilt alla astuda ja tuleb kui
 tühtne tootudruk, mida ta ja ongi, niisama kui need tei-
 sed, need Vahid ja Helmid, kes kobaras trepil tungle-
 vad ja praegu Marelt tervitavad. Allik vaatas teraselt
 Marelt lihtsaltavat hooli kostuümi, tema tihedalt kokka-
 järgitud hooli, vööli oleolevaid peanoogutusi tuttava-
 tele, ning taastoodi tunne kaks temast läbi: või tuleb ehk
 Maret koguni tema pärast, tuleb nägema-kuulama,
 kuulama ta tina avalikult rahva ees kaitseb oma töö-
 mehe-taaskapidamist, millest Logina peremehe arvates
 üks mõistlik sulane peaks villo vorsta kaugusele hoi-
 duma. Tuleb ja toob rüütil kaasa selleks, et temale,
 Allikale, nii eilsete kui varasemate torgete eest kätte
 maksta! Ja Allika kulmud vajusid taas silmadele. Peab
 nägema see Maret ja see lakksäärikutest linnaselgi,
 olgu ta siis kontrollassistent või revident, et sulased,

töömehed ka maal ei ole vee pealt riibutud. Hea küll! Ning Allika kaed tõmbusid otsusekindlalt rusikasse.

Rihm puudutas teda uuesti varrukast. Linlane astus Maret kõrval klassiruumi, ja laua ümber mehi silmates pöördus kohe nende poole. Maret istus esimese vaba pingi otsale. Peremees oli palunud teda võõras koosolekule viia. Mis ta siis pidi tegema? Lõpuks oli ju päris huvitavgi vaadata, millega Karl inimesi üllatab.

«Kas teie olete koosoleku ettevalmistajad, endise maatööraha ühingu liikmed?» pöördus Oskar Uiho ametlikus toonis Rihma ja Allika poole.

«Jah. Suletud ühinguks olime küll.» Rihm ulatas käe.

«Väga rõõmustav,» kummardas Uiho end tutvustades, Allikalegi kätt pakkudes. «Mina olen põllutöoministeeriumi ametiühingukomitee liige ja võin vajaduse korral teid teie koosolekul abistada.»

«Aa, või nii? Väga tore, väga tore,» rääkis Rihm mehhaaniliselt. «Päevakorra ümber ehk räägiks pisut...» Nad nihkusid akna alla. Lühikese mõttevahetuse järel oldi selgusel ja jutt sai järsku otsa. Tekkis imelik, tühi, vastamisi võõristav seismine. Või mida oligi neil, tööinimestel, selle härraga rääkida? Kui Rihm linnamehele viisakusest tänu avaldama kippus, tõrjus see väga kombekalt.

«Vubin juhuslikult läbisõidul, sain kuulda ja tulin vaatama. Sest ühise suure asja eest võideldes tuleb üksteist ikka aidata.»

Allik oli võõrast ja tema abivalmidust kogu aeg põrnitsenud kahtlevate silmadega. Nuüd ütles ta:

«Abiga on nõnda, et kui teda liiga lobedalt lubatakse, siis ta õiget villa ei anna.» Oeldud oli küll Rihmale, kuid linnamees tundis end puudutatud olevat.

«Vabandage, ega mina end peale ei paku, segada ei taha. Tegin teile ainult oma siinviibimise teatavaks,» seletas ta tõttavalt ja otsis silmadega Maretit.

«Taname,» lõpetas Allik kähku ja viis Rihma laua äärde tagasi. Polnud mõnus järjest jääda sissetulevate inimeste jalgu ja olla tähelepanu keskpunktiks koos selle mehega, kelle oli toonud siia Logina peremansel. Omavahel pahandas Allik:

«Mis tööliste koosolek sellest küll tuleb, kui siia kokku ajab igasugust halli, loginate ja traatide, advokaate? Mis me nendega teeme?»

«Teeme? Mis saab aktiivsuse näitamise vastu teha? Kõikjal!» vedas Rihm naeratuse saatel silmad vidukile.

Ma kihutan nad siit välja! Mis maatöölised oma koostatud poegade ja tütardega on need suured hallid?»

Linlane tõusis natuke abitult suud. Kõhe hakkas hõõruda. Linlane nägi suurtalunikke koos perekondadega, kellel ta tundis. Nad tulid siia tööliste koosolekule nagu kortsi, kirikusse või veskikottagi — ikka meeskondlalt, tülit tulla maha pannes, keha täit kaalu molema jalaga vastu pörandat pörutades, iga liigutus rääkimas sellest, et nemad on need, kellest sõltub ühingu või teenijate ühiku — tõe inimese heaolu, kas otsustavad üht või teist. Vastu ootusi tuli aga üllatuslikult, tagasihoidlikult astudes peanagu hülkides. Tõrjend, milmelegi südant pigistas kühmuse, mis ütleb peremes või perenaine õhtul, homme? Noorematele teenijatele, kes ametiühingutest ja koosolekutest olid paljalt juttudest kuulnud, oli säärase paljalt kokkutulek täiesti harjumatu asi. Ühed arvavad end otseselt välgitegu tegevate, ja tulid sellepärast. Teised jalle rääkisid, nagu tol ajal külakohas tõugati, et selle valitsuse käsu peale tuleb tingimata välja minna, kas tahad või mitte. Seesugused jutud töid koosolekule mõned aremad keskmikud, nagu lesepaari.

Inimeste kogunemine, kohtadele asumine ja kohenemine — kõik võttis aega. Viimaks oli klassiruum tihedalt rahvast täis. Nii tihedalt, et seisti piki seina üht ja teist vahel. Osa poisse-tüdrukuid jäi isegi kotta, kui nad ukseaugu kaudu ainult päid sisse pistma olid. Et koosolek oli uudiseks, kõneldi pooli hääli, tagasihoidlikult, nagu oleks kardetud valju jutuga ühtlasi üht teist, mille olemust ei tuntud, mis näis võõrana ja üllatavana. Sest kes oleks Heistres mõni aeg tagasi kujutleda osanud, et peremehe käsku kuulama, ainult tema talu tööd tegema kõlvanud inimesed tulevad korraga kokku oma plehvimuresid arutama, ühingu asutamist!

Uudishimu ajas välja ka muldu kõigest eemalehoidva keskmiku Sootaga Jürka. Sootaga oli rabaservast lõigatud asunikukoht, Jürka aga inimene, kes hommikust õhtuni rügedes kohast asja tegi. Viimane kui sooservik järele kraavitatud, maa üles tõmmatud, oli tal talukene

nüüd mis talu, ning sealt pigistati keskmine leib perele välja. Jurkal oli vanemaid lapsi esimesest naisest, kes juba iseseisvalt linnas elasid, nooremaid teisest — alles karjase-eas. Esimesi aitas Jürka niikaua kodunt, kuni nad ametiotsa kätte said. «Terake mõistust ja kärmed käed — siis saab inimene alati läbi,» seesugune oli Jürka arusaamine, ning sellele vastavalt ründas ta edasi, et nooremaid mitte halvemas olukorras maha jätta. Kõik, mis siin maalapist välja võeti, võeti hirmsa töö ja vaevaga. Iga hilp seljas või asjakene majas rääkis Sootaga pere pingutustest. Kitsa elu tõttu pidas Jürka ise end palju lähemaks popsidele ja sulastele kui peremeestele. Võib-olla, see tunne tõigi ta koosolekule. Peremeeste ridades Jürka kohta küll muiati: mees paks ja punetav nagu kõrtsmik, kõhukestki juba ees, aga tööline! Kuid Jürka küsis eneselt täie tõega: kes siis veel töötav talupoeg on kui mitte oma kätega uudismaategija? Ja küsis õigesti.

Ka Ojari Ott pani enesele enne koosolekut mõned küsimused ette. Kuid polnud kahtlust: läbi ja lõhki töömees, oma nahal tunda saanud kõike häda ning viletsust. Ta oli iseseisev peremees juba paarikümne aasta ümber. Asunud talu pidama uhkete kavatsustega, kuid jõudnud ainult võlgade ning veksliteni — ka lagunevate hoonete ja metsistuvate söötideni. Siit ta enam ei pääsenud. Võlad vedasid teda põhja nagu kivid jalus. Ei metsamüümised, ei sulase palkamata jätmine ega talvised veootsad, mis ta vahel tegi, viinud majapidamist edasi. See pehkis ja läks järjest pudedamaks, nagu oleks vamm sisse löönud. Oma elujärje poolest arvas Ott enesel täie õiguse olevat ühingusse kuuluda. Kes siin, Heistres, siis veel kehvemalt elab kui tema? Isegi rentnik Rihm on kõvemal järjel. Töötavat rahvast lubatakse aidata ja toetada. Nõnna, eks toetatagu siis ka Ojarit. Et on neljakümne hektari ümber võsa ja pragi käes? Jah, aga tuhja sest krundist, kui talus jõutakse hädaga pidada paar lehmakonti ja hobusekronu. Nendega ei jaksa seda maad ei harida ega väetada, Rääkimata saagi saamisest.

Nõnda, enesega asjad ühele poole teinud ja vaimus täiesti kindel, veel kindlam aga selles, mis peremehed öösi olid rääkinud, vehkis Ott koolimajja ja istus seal hooletult Jürka kõrvale pinki. Jürka kõrvale just sel-

lles, et alla kriipsutada: näete, siin me oleme, kaks noortest — üks, kes rügamisega talule jalad alla on ajanud, lapmedki järjele pannud; teine, kelle rügamist ei muud pole tulnud, kui et hooned kaela kukkumas ja kõvad võlad juba kaelas. Vaadake ise ja otsustage: kas on need kaks nii erinevat keskmist meest kuidagi teatavoodi kui teenijasrahvas? Teil on oma kindel palk, teil on laud peremehe poolt iga päev kaetud, olgu see nii hea-kuri kui ta on, aga kus on meie palk ja kuidas on meie laud kaetud, selle järele ei küsi jumalgi taevas. Meie oma peremeheisuses elame tihti viletsamalt kui teenijad. Miks peaks siis imetlema, kui meiegi oma elujärje parandamise mõttega teie hulka tuleme, teie ühinguusse tahame astuda? Umbes niisuguse näoga vahtis Ojari Ott, ise kummargil madala koolipingi kohal, hoonedekünni kohal, kui ta Sootaga Jürkaga juttu alustas.

Nõnna. Kul oleks, et annaksid selle ühisuse kaudu... «Ta tahab... ehk saab siis vammaks elama hakata.» Sootaga Jürka ei osanud midagi tahta. Ta ei olnud ühingu teletelt tahta mõistnud, võõra abile loota sõandunud. Ott end igas hädas ise aidanud, alati, ja isegi mitte jumalat appi hüüdnud. Sest kui töömees oli ta ise näinud, et selle abil kraavi ei tõmba, sood ei raada; selle orjamine rahkub üksnes aega ja muud ühtigi. Nii pol talle Ojari jutt kõrvalise abiga elamasaamisest võõraks. Tema arupidamist mööda elati ju kõik aeg, igaüks nõnda nagu jõud võttis. Ega olnud varjusurmas see Ojarilt, kui ta metsa rahaks tegi, alevs mõnikord mitu päeva ju jopanna prassis või mööda küla ringi rallas ja kolge kihedamisel tööajal talu asjad sinnapaika jättis. Ka see oli elu. Aga selleks eluks polnud Ott abi või toetust vaja. Tema oskas ta ise elada. Või mis aitab ühele abi? Koduga, millel põhi alt ära, teri ei vii! Ning ta vastas viivitamatult.

«Elada ja tööd teha tuleb vist ka edaspidi oma, olgu need ohjad nüüd peremeeste või sulaste käes.»

«Sedan'd, nõnna, muidugi. Kuid eks vaene mõista ikka vaest paremini kui rikas. Või kas see sinu elu seal... no sees meelakkumine on olnud...»

Sootaga pere, tõesõna, polnud kerget põlve näinud. Aga Jürkal ei tulnud ette nõudagi, et elu peaks kerge olema. Oieti, kuidas ta võiks kerge, hõlpu täis olla, kui

üks töö ja tegemine ajab teist taga? Elu on niisugune, nagu ta on. Keegi peale Jürka ja tema pere elu seal Sootagal teiseks tegema ei tule, mitte ka need vabadikud või sulased, kes praegu laua ümber õiendavad ja omavahel midagi ägedalt selgitavad, mida rahva kahina tõttu siia ei kuule.

Jürka teisel käel istub kumeras Ojari piirimees, kõhetu habemenäss, aga teraste silmadega Kopli Saamu, Antsu isa, mees, kes maa eest alles riigile renti maksab ja keda õieti peremeheks ei peetagi. Riigirentnik — üks imelik seisus, kes kunagi jalgu alla ei saa. Ka tema vaatab uudishimulikult laua poole, kuulatab kuid ei kuule, mis seal räägitakse, ei taha end segada teiste jutusse ja ohkab ainult murelikult.

«Kui seda maakest oleks ja rent maha võetaks...» Rohkem Saamu ei oska soovida. Antsu sai koolitatud, eks Ants tea...

Jarjest tihedamini klassi kogunev rahvas pidas end ülal väga mitmeti. Lehtmaa Eedi, karme sõna ja jalaga, väheldane, nässakas ning habemekarvadesse uppuvate silmadega päevatöö-mees, oli kerge auru all, keerles Ludvi ümber ja kippus sellele väsimatult meelde tule- tama, kui kanged mehed on nemad, Lehtmaad, olgu siis poeg Vardi või ta ise. Ja missugused mehed on veel Külmad, need Ludvi ja Sass! Kas Ludvi ikka mäletab, kuidas mõisast vallakoolis käidi, kuidas Külma poisse juba siis «kolmeks kõvaks Külmaks» hüüti, kuidas nemad, mõisapoised, talupoistele kivisõjas «külma» tegid, ja palju muud säärast. Sõnakehval sepal oli tege- mist, et endist lärmakat mõisapoissi vaigistada.

Tigase Traat ja Silbri Tiit ajasid üle vahekäigu teine- teise poole ulatades laia juttu sellest, kuidas õlu pähe hakkab, missugune õlu hakkab, kuidas säärast teha, ja üldse kõigest, mis puutub õlle iseloomu ning selle tege- mise kunsti. Võõras, kes nende juttu kuulatas, pidi mulje saama, et tegemist on kahe kutselise õlleprüuli- jaga, mitte peremehega. Valju õllejutu sekka küsis Traat, kämbлага Silbrile põlvele patsutades, äkki vaik- selt:

«Kas omad vändad viisid pärale?»

«Mis minul, a'a poiss, sinder, näe nii kui niinäli heinasaadu vajus, nii jäi. Alles keskpäeval tirisin teise välja, kallasin peaparandust ja turgutasin elu

tes oleks ta kindlasti märganud, et kui need kaks teineteisele silma vaatasid, siis laienesid nende silmaterad erutusest.

Et nurgas tüdruk tagedalt kurjustas poisiga, kes talle jala peale oli astunud, või et Kruubi Valli valjusti naeris — seegi oli harilik, igal simmanil korduv nähtus, mis ei äratanud sugugi võõristust. Võõristust tekitas ainult Traatide, Silbrite, Pikanurmede, Kandlate ja teiste säärase kohalolek. Mis neid mehi siia ajas? Kas tõesti peavad ka peremehed kaasa rääkima töötava rahva ridade korraldamisel? Mida mõeldi õieti valla-
majas, kui anti see ringkiri töötavate talupoegade kohta?

Nende küsimuste ümber käis Rihma, Allika, Ludvi ja tema hommikul linnast saabunud poja Mihkli vahel vaikus, tihe arupidamine. Oodati vallavalitsuse esindajat, oodati, et see tooks selgust. Oodati ja vahiti ühtelugu maantee poole, venitati koosoleku algusega. Kuid maanteel sõidab selgus setukaga.

Allik kibeles peremeestele näkku ütleva, et nende koht ei ole siin. Ent Rihm ja Ludvi arvasid ettenägelikult, et siis lähevad minema ka säärased mehed, tõesti töötavad talupojad nagu Sootaga Jürka või Kopli Saamu või see Ojari Ottki, kelle kohta ometi ütelda ei saa, nagu oleks ta hallparun. Mõistlik ja asjalik seisukoht. Selle vastu oli raske vaielda. Aga inimesed, kes lähevad tulle sisemise hääle sunnil, ümber vaatamata, neil inimestel on sisu, mis teeb nad rangeks ja karmiks. Nii nagu mitmed teisedki tol suvel, arvas ka sulane Allik end toimivat revolutsiooniliselt ja ainuõigelt seega, kui ta peremehed maatööraha koosolekult välja kihutab. Omavaheline nägelemine läks nii teravaks, et hakkas piinlik. Rihm asus mehi ukse poole juhtima.

Astume kantseleituppa, seal vaiksem, nõudis ta.

«Keda põrgut siin häbeneda?» jonnis Allik.

Ta meeled keesid, kael õhetas. Sobinglased! keerles tal vanemaid mehi hukkamõistev sõna suus.

«Keda? Iseennast!» lõikas Rihm. «Ei tohi end juba enne algust narriks teha!»

See mõjus. Rihm ja Ludvi kangelt ees, Allik järel, käsi püksitaskus, sinise kuue hõlm üle kää, lai punane lips kuuesilul, nihkus juhtiv grupp ukse poole. Nävel nägi Allik Jundet.

«Kõik! Pöördus!» tõmbas ta lühidalt näpuga. «Ja

Jätski. Jaks Mikkel, rahulik, pead pisut ette
 lüüdnud, tujuksepahmakaga poiss, püksiharud
 ja rindade põrandat lohisemas, ja tahtis minna
 küttega keldrisse. Aga temal kästi oodata.

... «... tādēļ, kui on kord tulnud,» tōmbus

Introduction

...lõpetuseks peavad enne üks peenike nõu!» ilkus
...lõpetuseks peavad enne üks peenike nõu!» ilkus

...nõu koost. Jätkus linnaga taga koolijuhataja

ditte munglase paberisse, See oli murelik,

halli loendava liikonnaga, väikeste

melchiorite, pyrrhotite, tennantite, molybdenite, and

- elulik elamu ning koolikust nõudma,

mea, lül hüksed tagasi ja tegi

ke sta non pidiu? Patu! Jatan teid kohe oma-

Beitrag zum allgemeinen Relativitätstheorie.

kasvõi ei ole ka teinud, kas või ei ole ka teinud?» päris Allik telefoni.

henda, palund Silmapilk, ma ühendan oma

Lauder lõpetas end kitsaku tehes ukse vahelt välja. Ettepoole tõi ta uuesti klaasiga kaetud laua seina poole ja langes sinna vihk plukesekiri ja pani klaasi rööpale kinni. Vastuse andes talle ruum mõjus rahustavalt. Atlektid tundis endiselt. Vähem ägedalt kui karsitult küsis ta: "Mida?"

Is the process automated or not?

P **A** **R** **T** **I** **C** **L** **E**

Deutsche Volkbank AG • ne vas Ribim

Степанов М. И. (Москва)

Atlılık belirlenme işlemi için kromelisi kasi

I luttare kintoch opdat betelmondt. Siln pole ei partij
op te hantfoed, hand pinda

Pühla alla kutsutakse pool Junde kae raskelt klaasile, nii et see krigitsemiseks kellele need vaja on? Välja ja valimise pühla pühla klaasilt Ladyi kotist pudenenud raskustöödenned porandale.

Minu titlen on Aedusmännik, loetas Allik raiuvalt. «Meie
on jahed üle nende, aga mitte nendega paaris. Fakt.
*Kõik peremeestega? Teate, mis see on? See on revo-

lutsiooni reetmine! See on... Ei, see soust jäägu minust söömata.»

«Ja minust kah!» kinnitas Ants nagu saega lõigates, käed sügavalt taskus.

«Võtke ometi kuulda: kõiki peremehi ei saa ühe vit-saga luia! Seal on Sootaga ja Kopli, või isegi mina kui rentnik? Keda me ära saadame, keda jätame? Või saadate ka minu minema? Seadust mööda, nii nagu on korraldatud, tuleb asju ajada,» vaidles Rihm.

Antsu nägu venis pikaks. Isa ei mõtelnudki ta ära saata. Kus sellega! Ta kergitas rinda ja ütles siis sõjakaalt:

«Maa-asjaga pihta! Lõsutagu — palju tahavad... Kui me neid... küllap nad siis ise kaovad... Minu isa, jah, viimaks jahmatab ja lööb veel maavõtmise mõtte peale käega...» Poisil näis nagu hirm tekkivat, et isa Saamu ehk tõesti maad juurde saamata minema kõnib, — maad, mille ümber nii palju ilusaid plaane oli peetud ja mille küljes rippusid ka Antsu enese agroomiunistused.

«Maa, maa-asi, jah,» toetas kohe Lüdi. «Äh, istugu ja kuulaku. Kellele see haiget teeb?» pani ta suitsu tormama.

«Muidugi maa,» kinnitas Junde.

«Pidi tulema siia kõnelejaid,» vaatas Rihm nagu süüdlaselt Allika otsa.

See kehtis õlgu.

«Vana viga — Trossi vallamajas lubab, aga unustab. Noh, mis me siis teeme?» päris järsku Mihklilt.

Ka Junde, Lüdi ja Antsu pilgud pöördusid Mihkli poole, pöördusid nii õhinal, nagu oleksid nad sellelt vabrikumehelt oodanud maa-asja kohest otsustamist, maa kätteandmist. Kuid Mihkel Külm sai Allika küsimusest sootuks teisiti aru. Maa asjus tema süda ei kiperdanud ega tundnud ta ka isa plaane. Suureks pettumuseks nendele arutas ta asjalikult, nagu kunagi enamteadev inimene:

«Kindlasti võib nii ja võib teisiti. Vabrikus ka praegu mitmesuguseid töotajaid. Ühed on ametiühingus, neil on liikmeraamatud ja maksavad liikmemaksu. Teisi ei minda sinna tahtmagi, aga tööd lastakse teha... On võimalik peremehi mitte arvata ametiühingu liikmeks. Selle asja korraldab komitee ära. Hiljem — vaikselt ja

hoolikalt ta sealjuures mõistaandvalt.

meie, me alles mõne päeva eest tehase komiteedid loodi jutt oli nii mõistlik, et oleks pida-
tada majja tooma. Allikalgi polnud vaidlemist. Aga need ei alline ette manades pilti sellest, kuidas Traat ja Silber, kuidas Otsa ja teised teisedki keerles, nagu teistele midagi selgitada püüdes, kuidas peremehed kobarasse hoidsid —
komitee ja komitee liikmeid alkima lõovad.

«Hiljem tuleb vallamajas,» võttis ta telefonitoru

Hiljem tuleb vallamajas, madala sõõriku laua
taga istuvad poeg Matt ja Tigase Herbi, Traadi
poeg ning nende kahekesi kuus. Nad õppisid mõle-
meid teineteist, kumbki kahekesi kümneks aastat,
kumbki püüdes kumbagi gümnaasiumi lõpetama, siis
teineteist õppima ning tundsid end juba praegu sää-
raste meeste haridusestena, kellele korda ei lahe
pöördida tagasi, kellele need igavad, jah, isegi vasti-
keht on, sest seal räägitakse jälle sellest samast, millest
nagu nad teadavad pool. Nii tõmbusid nad kõrvale, koo-
daja tuppa, ja matasid end kaardimängu, et mitte
näha. Kui Traat toist läbi vilksas ning
ülles, et õhendamise ja telefon kantseleisse, mees-
d rääkimas vastas Matt automaatselt. «Jah!»,
ja sõnades «Pood kinnis,» võttis ässatihi, lõi oma
hõltsuümend lauale ja ruttas otsekohe silmi lugema,
et voodis ei oleks, et tal on kuuskümmend kuus

Matt Traat, kelle kahvatu näo ja madala rinnaga
põlv ja kummalgi küljel nähtavalt ahe-asja-inimeste liiki. Mil-
legi see tegeles unustas ta kõik muu. Nõnda ununes ka te-
lefon ja telefon ja telefon, aga kui ikka kuuskümmend nel-
ikku, need teadavad ja tulevad, isegi härrandlik
võib teadavalt teadavalt kuuskümmend, aga irvitas
tõlge allus mõttele ja keeras mängukaardi selili
ja kättel helisev telefon. Lühikes koduses plausis
Matt Traat toitu, ja ilmselt et oleks oleks kuulnud, mis
võib vastas teha

Hiljem tuleb vallamajas, hiljem,»

Hiljem tuleb vallamajas. Aga Allik all kantseleis sai aru, et
vabrikust vallavanem Trossi on välja läinud. Hoopis
tuleb teadavalt osutus noor Traat.

ütelda kui seda, mis ta utelnud. Tema rääkivat üksnes selle sooviga, et koosolek õieti käima saaks. Vabandatagu teda selle väikese märkuse eest, kui see ehk kellelgi just mugav kuulda ei olnud.

Mugav see, jah, ei olnud. Allik kuulas ja kainenesis. Lõppude lõpuks, kui sa ei oska või eksid, miks mitte lasta end õpetada? Milleks kulmu kipra kiskuda? Et mehe kohale tõi Logina Huko? Ehk vedas lihtsalt kaasa, et uhkeldada: vaadake, missugused sidemed mul on. Et on võõras? Võib-olla näeb vigugi seetõttu selgema silmaga. Koosoleku juhatuse võib ju valida, kui see valida tuleb. Ta vahetas paar vaikset sõna oma naabritega laua taga, siis esitas võõrale küsimuse:

«Hea küll. Valime juhataja või juhatajad. Demokraatliku korra ja kombe vastu ei ole kellelgi suupruukimist. Fakt. Aga kas seltsimees... («Uiho!» kõlas eelkõneleja poolt otsekohe enese tutvustamiseks) jah, kas seltsimees Uiho, kui ta on juba nii lahke, võtaks vaevaks selgitada, kellel on siin hääleõigus, kellel mitte? Koos on peale tööliste ka rida peremehi. Kas peremeestel lasta kaal ja hääletada või mitte?

Allik jai püsti seistes vastust ootama.

Ja vastus tuli. Pikk mees tõusis, kõhatas ning arutas targalt, et niisama lihtsalt ei saa kelleltki hääleõigust ära võtta, kui seda kohtuotsusega ei ole tehtud. Töötav talupoeg on tööliste liitlane ja võitluskaaslane, kuidas teda keelata töölisega koos hääletada? Iseasi, kui oleks tegemist kapitalistidega, potipõllumeestega, kes isiklikult oma taarus tööd ei ole teinud, siis jah — siis võiks küsimuse üles tõsta. Aga kas on siin niisugused kodanikke?

«Kas ei ole või?» löikas seina äärest Junde Peetri hääl.

Arvatakse, et on. Noh, siis tuldagu lagedale nime-dega, konkreetsete süüdistustega. Kui aga keegi niisama sõnu pillub, et tööliste ja töötava talurahva vahele kiilu taguda, siis julgen ütelda, ei ole nende inimeste sihid ja eesmärgid mitte ühised ametiühingulikumise või valitsuse poliitika sihtidega. Ühiselt minnes, koos tõmmates tuleb arusaadavalt koos toimetada ka valimised.

«Nii et Logina parun ja mina, Junde, Tigase pops — mõlemad ühed tööinimesed? Keh-eh-hee!» ükäratas uuesti Junde ahjunurgast.

Võõras tahandas väga, et tema ei tundvat kohapealsetel olustel et teadvat ka mitte üksikute isikute varandustest. Sellepärast ei saavat tema ütelda ega olevat tema poolt ütelda, missugusel peremehel on teadmine, missugusel mitte. Saarase küsimusele vastata olevat nii keeruline, et selle koosoleku juhatada ei saavat. Tema seletus olevat, teadagi, otline ja teoreetiline, antud lühikese nõukogude elu-ajalooga alusel. On mõnel kodanikul mõne teise kohta oma erinev seadukoht, hääletagu ta oma südametunnistuse järgi. Kui ühesantud kandidaat ei meeldi, hääletatakse ta vastu. See olevat loomulik. Vaba on kandidaate ühesantada ja vaba ka mahahääletamine. Teadagi, keegi ei ole, juttude põhjal kõrvaldada tahavad. Nõukogude kodanikele konstitutsiooniga etteantud õiguse järgi otsustada. Sõna- ja hääleõigus olevat aga revolutsiooni saavutused, mille eest on tõsi-lik võideldud, rasked ohvrid toodud. Kuidas siis saavad need valimised kodakoosolekul sirutada käsi, et need valimised peetakse ära võtta?

Ja seletas kordumist lühalt, aga ühtlasi nii keeruliselt, et tundis, kes kelle järel tõendada püüdis, nagu oleksid kordumist jätud ühtlasi lühalt, et teda kui pops ei saavat ühegi nime Logina või Tigasega ühele õrrele panna, ühtlasi hoopis meel läks ja kõnejärgi käest ära lasi. Lühike poolt lõpetas talle, et kas tahab pops siis üksikult võtta, peremeeste rahal elama hakata? Junde vastas, et aru olevat kergitada neid, kellele liha kipub ühegi teema. «Aga kilekile!» hüüti talle seepeale. Ja tunde poolt kordumist. Ühtlasi naerulagin viis ta sega-likult ühesantud mees muud, kui hakkas hüüdjat, Pika-sonne peremeest, seppelid ohverdama. See ei meeldi- nud aga kordumist, nagu Lehtmaa Värvi ja Viidika võtt. Kõnelejad saavad ta kõrval ja nõudsid, et jätku- tud. Kõnelejad Allika otsekohe küsimusele, mis ettepanek Junde teeb, hääletas mees viimaks, et paneb ette koosoleku juhatada Allika, asetajaks Kõne- lase ja kordumistajaks Junde.

Allika püstitas peale, kas on veel kandidaate, kostsid kordumist. Nõukogu Järka, Silbri Jan, Ojari Ott. Neid kandidaate ei ootatud Traut ega Silber, mitte ka Pika-sonne kõvad vanutalude peremehed, vaid baptist ja baptist Tibu Juhan, toeka Kandla talu peremees. Sootaga

Jürka vastu ei olnud ütlemist. Ainult Jürka ise, niipea kui oma nime kuulis, lõi kihelema ja nõudis ägedalt, et tema välja jäetaks, et tema rohkem kätega kui suuga töö mees. Ta ei jäänud enne rahule, kui Allik mõõnis, et olgu, hea küll: Jürka ei taha, jätame ta välja. Silbri Jani vastu võttis sõna Lehtmaa Värdis, ta oma sulane, vana turbalõikaja poeg, ja seletas, et ega tööliste ühinguusse jupijumalaid või üle hobuse hüppajaid vaja ei ole. Pan Jan pandagu parem hobusekarjaseks, kui on kuskil säärane amet. Teenijasrahva heatahtlik naerumühin toetas Värdis. Vana Silber aga tundis end riivatuna.

«Mis sa näägud? Mis sa tahad, poiss?» nõudis ta oma sulaselt.

«Et kaitseliit eemale jääks!»

«Jah, ei ole vaja, ei ole vaja!» kärsid hääled läbisegi.

«Kopli Ants kirjutama!» nõudsid poisid. Aga Ants tegi neile selgeks, et pole tark temal Rihma vastu minna — omad mehed.

Traat nägi, kombinatsioon Janiga veab viltu. Vilunud koosolekuteglasena pomistas ta üle öla kapralile:

«Astu ise tagasi! Võta nimi maha!»

Ja pan Jan paluski sõnakuulelikult end mitte nimekirja jätta. Ta ei tahtvat seltskonda segada. Kohe, enne kui Allik veel küsidagi sai, pistis Traat ise ette Lohkva Liisa.

«Protokollijaks!» lisas ta kärmelt. «Erapooletu kirjaoskaja inimene. Ei ole peremees ega sulane — hoopis perenaine.»

Liisa läks punaseks, imestavalt sosistas ta oma naabri Maiega. Aga Liisa kohta polnud kellelgi halba ütelda. Ainult vana Lehtmaa seletas Liisa uhke olevat, pole tema kosje vastu võtnud. Tema küll mõistlikult, et kaks kuiva leske — paras paar ja nii. Aga Lehtmaa oli pudelisse vaadanud, teda ei võetud tõsiselt. Itsitati. Nii jäid hääletusele Rihm, Allik, Ojari, Külma Ludvi ja Lohkva Liisa. Koosoleku tänamatu mehhaanika viis selleni, et tubli ja aus töömees Sootaga Jürka nimekirjast välja võeti, Ojari Ott aga nagu vaikselt kokkuleppel sisse jäi. Pan Jani ümber kärades unustati Ojarist rääkida. Need, kes Ojari valimist ootasid, vaikisid meelega. Neil polnud vajadustki suud lahti teha. Oti valimine oli nendele võrdne rahva hääle kuuldavalepääsemisega. Nii on

ilma koosolekutel, kus puudub kindla käega tehnoloog: valikute ja viiride pääseb kergesti võidule otsekohesuse ja kiiruse üle. Allik küll märkas Oti sissejäämist, aga ta ei jätaks järele, sest teab keda siis ette torgatakse. Ta ei võinud seletada, et nii, kus kõik on nii kangesti ühehäälsed!

«Korraga hääletada!» nõuti tagantpoolt.

«Kuidas korraga?» phris Allik püsti tõustes.

Noh nii, et keegi ei ole kellegi vastu. Omad inimesed välja tõusta. See oli Otsa Külma, kõhn, kollase näoga, sõjaväelase vürhvi mees.

«Järgi toetas Lehtmaa»

«Ja kuulake, mis härra Uibo ütles? Kuulsite Noh, ja tead, hääletamine õigelt. Valimena on üles seatud Karl Allik,» luges ta oma nime Rihma poolt ulatatud valimisloetelust. «Pannu hääletusele, kes on kodanik Allika poolt?»

Pol arvatavasti palju koosolekuid ja hääletamisi, kus arju kiputi enamasti otsustama ühel häälel. «Ühel häälel» valimine levis nakkushaiguse kiirusega. Ja seda valimiste nurrinud püüdsid teadlikud vastased otse võimust peale murda. Nüüd oli asi otsaga Heistres. Arusaadav, et inimestel, kes vastamisi üksteist tunnevad, lugu polev kokku puutuvad või külge külge kõrvaldavad, pole hääletusel hääletusel kerge üksteise vastu lasta tõsta. Julgeid ja mehiselt iseloomu on vähe. Mine ühe kuulda, mis kuu teine kätte maksab! Peremehed hääletasid Allika poolt sel lihtsal kaalutlusel, et temast kui jamaad tegelasest mõida ei pääse. Teenijasrahvas peab Allikat, tema oli mees, kellele loodeti. Suletud ajast hääletas liige, läbi ja läbi oma inimene. Nõnda, pererahvas ei tulnud loovaks, püüdis pilkelises meeles, «seda» ühe teine hääle tõsta, et Allika vastu ei antud ühtegi hääle. Kõik poolt Allikale enesele tundus see valimine hetkel võimatuks muutunud. Aga kui ta järgemööda hääletusele pandi Lohkva ja Rihma kandidaadid ning «seda» ühe kordus — ühel häälel poolt —, et ei saanud laia tege enam mõistatki aru. Ja paris ühelt vahelt ühe sõnaga ja ühelt ühelt käsi, mis tõusid ühe kergelt Lohkva perenaise kui sulase Allika poolt. Meelid oleks Karl nalle midagi salvavat hüdnud. Hääletuse juhtijana aga ei saanud ta muud teha kui oma koe tõstmata jätta. Tema eeskujule järgnesid

Noor Külm oli ise suve Kandlal karjas kainud, teadis, mis vastata.

«Täitsa õiged, Kandla pärishärra. Sest ära võetakse sinusuguselt see, mis pettuse ja võõra vaevaga kokku on aetud. Sa tead väga hästi, kuidas sa oma karjapoisse päev läbi tagant sundisid nii et nad karja juures magama jäid. Nende palganatukesest mahavõetud trahvirahadega tõid sa Kandlale vändaga rahaveski või koorelahutaja ja asusid lõssiga tööpere kõhte petma... Puhta rukkileiva ütlesid sa tööpere maod ära rikkuvat. Sa vedasid vilja linna ja ostsid loomasööda hinnaga nisukliisid, mida lasid perele leiva hulka segada... Nii on sinu vara kokku aetud. Puha pettuse töö ja kavala kaubaga... Teame ja tunneme sinu ausat nägu, Kandla palvevend... Ja või sina üksi! Siin istub teisigi mehi, kes töörahva näljutamise ja koorimisega enese rasva on võtnud...»

Nüüd läks korraga käratsemiseks.

«Kes on petnud ja näljutanud?» kargas pingirea ette Pikanurme.

Selle halli peaga, kõhetu ja vanamoelise mehe auks, kes tööperega ühes lauas sõi, korralikku palka maksis ja loriks nimetas sulasrahva nälgutamist, peab ütlema, et ta õigusega tundis end puudutatuna.

«See on laim!» lisas Traat. Temagi sõi oma «kasulas-
tega» ühes lauas

«Häbematu jutt! Palun sõna!» hüppas püsti Otsa Teodor. Kümmeaastat tagasi oli ta oma äranarritud karjapiiga näinud, sellest enesele perenaise teinud ning pidas seepärast end õigustatud võitlejaks peremeeste au ja inimlikkuse eest.

Mihkel Külm katsus jätkata. Aga peremehed hüüdsid talle kooris vahele:

«Ässitaja! Linna kisakõri!»

«Hingede püüdja!»

«Noh, mis te siis tahate?» ajas Mihkel oma kandilise pea veidi ette, suured käed rusikas, silmad valvsad. «Et ma teile palju tänu peaksin ütleva? Eksite, härrad! Nüüd õiendame meie teiega arved, kõik meie, karjapoisid ja sulased!» hüüdis ta raevukalt ning lõpetaski sellega.

«Õige!» kõmises Lehtmaa Värdis mahlakas hääl üle klassi. Laulu- ja pillimehe hõige tuli südame põhjast.

1999. aasta muudatuste kuuldus teisalt peremeeste

«Kõik teie majad ühele poole!» pööratas Junde.
 «Kõik need kühveldid veel rahutumalt kui enne. Äikeseline

Alles seltsi pöialt laua taga ja koputas. Niipea kui
kõik tõi viilua, haaras kõik aeg ootel seisnud Otsa
lauda alla. Ta oli karjukontrollühingu esimees, ene-
selt kaitstult lugupidav, kergesti ägestuv, isandliku ole-
musega viiekümne ümber mees, endine ohvitser, kes
mõnigi veel armastab kanda sõjasaapaid ja sõjaväe
võrre. Ümber tehtud ülikondl, vähemalt püha-
pöialt sellega nagu esile tõstes oma seisust ning
võimust. Ta naabris rahvalt, tumedate silmade vätku-
sa pilguga nähes vaiko, hallikaa juuksetut karglemas
mõel kohal. Allik märkas, et mehe sõrmipidi kuue-
teist aastat pöördunud kuu põialt närviliselt tõmbles. Seistes
alla kalle ja juhatuse laua, tallega rahva poole, koputas
ta pööialt sõltana kohtuniki mõlema leeri südametunnis-
tusele kohtuniki.

• Mida sünni sünni eneselo lubatakse? » küsis ta retoorilise meeleandamisega. « Keda sünni lubatakse? Ausaid, tõsiseid, vabalt mõtlevaid, kes oma vabaduse ja kokkuhoidlikkusega meile järeleandamatult talle on elitanud. See on häbiasi, talle taluma panna. »

• Et oleksid me rahvast loolike teha» hüüdis Kruubi Valli
hale tooni. Tõelikult oli eelmisel suvel Otsal teeninud, pal-
jud mehed ja naised kurbalt kalmud ja kohtus kaotanud.

„Tah tuleva ette,“ jutkaski Oisa kõlgutamatult Oisa
naine „Kuid kas tuleb alla oleme? Kõik üks töörahvas
sageli“ toodi et laupä lõun on rapinutoit, seadki lähevad

«... ja kaunist hoolitakse meid, kui sealihalt» hõikas
 ta. Aga

«Kas sulle ja hoolimata, need need on meie rahva tugevaks
tõusud. Nii kui juba tõusnud juba aastaid tagasi,» jät-
kut ühe hoolimata. Teenijarahva nurgas laginal.
Ühe võtta seda poolehoidumiseks ega lasknud end
võtta. «Kuid mitte sellest ei tahtnud ma rääkida. Ma
tahin tõsiselt küsida, kas meie rahval on enam aru
peet või mitte? Igaüks teab, et edu ja elu edasi-
minekut pant on töö. Igaüks näeb oma silmaga, kuidas
elu areng maailmas liigub sotsialismi suunas. Peabki

liikuma. Aga mõistlikult, korda mööda, ettevalmistatult. Ilma ettevalmistava arenguta ei ole inimesed maailmas ühtegi sammu edasi teinud. Ei tee kunagi. Rusikamehed võivad ainult lõhkuda, ehitajaid neist ei ole. Elu on aga üks igavene ehitamine. Igal inimesel üksikult ja tervetel rahvastel samuti. Ehitamine pikkamisi sotsialismi poole... Mis saab siis mõistusega inimesel olla sotsialismi vastu, viisaka ja targasti korraldatud sotsialistliku elu vastu? Ei saa, ei olegi...»

«Ainult sotsialismi vastu sõidida seda teevad mõned targad ja viisakad mehed küll!» pistis vahele Kopli Ants.

«Ah sotsialismi vastu sõdida?» liigutas Otsa paar korda mõtlikult suud. «Jah, Tõsi, mina võtsin osa vabadussõjast. Too sõda oli väikerahvaste sõda Suur-Vene vastu, suurest Vene riigist lahtilöömise sõda. Sõdisid paljud rahvad korraga. Soomlased ja ukrainlased ja lätlased ja ... Sotsialismist ei olnud siis minul ega paljudel teistel sõdijatel aimugi. Sõda käis selle nimel: kas Eestimaa eestlastele või venelastele. Peeter I liitis selle maa kord mõõgaga Vene riigi külge. See oli Vene võit. Vabadussõjas löime meie Venemaast lahku. *Fair play*. Spordikeeles — tagajärg 1 : 1. Mis siis katki on? Mitte midagi. Rahvaste elus tuleb kõike ette. Praegu oleme jälle võidetud. Sedakorda andsime ise loobumisvõidu Venemaale, mille eesotsas seisavad kommunistid. Selge. Andsime. Ja tagajärg on Vene kasuks 2 : 1. *Fair play*! Peaks olema nii, et võidetu ulatab võitjale käe ja minnakse päevakorras edasi. Tehakse tööd, elatakse ja ehitatakse. Ei ole võitjal vaja hävitada seda, mis meil on head, ega ole võidetul vaja viha kanda võitja peale. Aus mäng! Pealegi näitab ajalugu, et venelased on meile tihti toeks olnud. Vene seadused aitasid meil parunite orjusest pääseda. Venemaa ehitas meile raudteed. Venemaast lahkulöömise sõda oli täies hoos, kui saksa landesveer, parunite polgud meile selja tagant kallale tormasid. Kõik eesti jõud koondati Võnnu alla paruneid peksma, rinne punase Venemaa vastu jäi 1919. a. suvel peaaegu lahti. Aga venelased olid džentelmenid, isegi need punased venelased. Nende torud vaikisid, kui meie paruneid peksime, kuni me need puruks peksime. Kas ei näita see, et meie sõda landesveeriga oli sotsialistlik sõda, mida punased vaikselt toe-

[illegible]

— See, maadus, rahurõõnust! Seal ka ei ole! » hüüdis
Eemeli seepärast, et Hilmi silukohal vähele

"Ei loogu millegagi" nõuab kogu Otsa. «Venemaal
 on teadakse talud kas koolhoondekse või sovhoosideks
 ja neid varustab Midagi ei leiduta mõttetu! Sotsialism ei
 ei talu taluandis see peab ehitama. Sest meedet loogu
 tead, on mõtlemisel küll kahjulik, arengu- ja eduvas-
 tuseks. Tänu loolest on Venemaal õnneks aru saadud.
 Talu ei või olla mõni noor mees sin tulla jutuga, et
 mõndagi talu talu maha? Midagi te ei löhu, tülen
 maha. Hile ja valitusid ei lase lohkuda. Oma silmaga
 loogu, on Moskva «Pravda», kuidas Venemaal tõukarja-
 taset ei teadakse. Ja murest tõukan ja kasvata püü-
 taks. Murest on murest ei pannud tõukan ja aretamisele.
 See pole murest murest. Mis te mõtlete? Ja tülen ette, et
 murest on tõukan ja murest ei talu teadida ei lase. Annan
 tead, sovhoosid või koolhoosid, seda ma teen. Hea mee-
 tuga. Ann lohkuda ja talu teadida — ei! Lähen Mosk-
 vasse välja, mitte ei lase. Mis see siis tähendab? See
 tähendab hirmu väga ja kuluga sisseseatud tõukarja-
 pidamine korraga ära hävitada. Sest vähendada nende
 talude mahl tähendab tõukari maha tappa, tähendab
 püüdnud alla viia, oitsev karjamajandus laostada.

Valitsus ei ole niisugust otsust teinud ega teegi. Valitsus käsib igaühel oma tööd jätkata. Minu töö näiteks on karjapidamine. Ja mina jätkan oma tööd, ei luba kätt oma karja külge panna, enne kui valitsus otsuse teeb tõulavade kohta...»

«Kes sinu tõukarja? Hoia ja oota!» hõikas Rihm.

«Õige! Õige!» toetas kõnelejat peremeeste koor.

«Kuradima kõver kõne!» hüüdis Junde nurgast.

«Kaval kontra!» rõhutas Mihkel Külm.

«Rahu!» nõudis Allik vastu lauda kopsides.

Aga rahust ei hoolinud enam keegi.

Otsa, näost plekiline, astus sammu lauale lähemale, raputas närviliselt rusikad.

«Kes on kontra? Kas see, kes ajab inimesi eriotstarbelisi talusid lõhkuma, või see, kes kaitseb valitsuse poliitikat?»

«Valitsuse poliitika on rahva poliitika!» öiendas Rihm. «Kes siin muud ajab? Sina, Otsa! Häbi!»

«Naljamehed! Mehikesed...» krimsutas Otsa halvakspanevalt nägu.

«Kes on naljamehed?» nõudis Allik karmilt.

«Teie! Teie kõik siin!» ei talitsenud end kõneleja.

Allika silmad läksid suureks, kulmud kiskusid üles.

«Võtan sõna ära!» kuulutas ta rusikaga lauale põrutades.

«Sina? Kuulsid, mis ministeeriumi-mees ütleb kodaniku õiguste kohta? Mina räägin...»

«Ei räägi. Keelan ära!» peaaegu karjatas Allik.

«No ma tahaks näha...» tammus Otsa kohal.

«Saad kohe näha! Fakt!»

«Kurat! Poisid!» kargas sel hetkel Sepa-Ludvi nooruki kergusega laua tagant välja, pea ees, nagu valmis lööma. Robinal tõttasid talle järele Rihm ja poeg Mihkel, püüdes ägestunud vanameest takistada, haarates teda kätest ja õlgadest. Kuid Ludvi raputas end vabaks ja rühkis ähvardavalt Otsa peremehe poole.

Nüüd tekkis imelik liikumine. Ukse alt hakkasid kõneleja suunas nihkuma Junde Peeter, Lehtmaa Värdis, Kopli Ants, Tamme Priit ja mõned nooremad mehed, ilmse kavatsusega Otsa Külma takistada edasi kõnelemast. Kuid Otsa ja poiste vahel istunud peremeeste ahelik — jäme Traat, puutüvena tugev Silbri Tiit, üle teiste peade vaatav Pikaourme ja teised nendemeel-

... tõusid kännelt püsti ning jäi pörnitsevalt poiste-
... ette arutama. Tol hetkel ei teadnud keegi, mis sünnib
... mull muudatuna pidi. Allik koos raudteelase, Mihkli
... Hilmaga saatsid Otsa pinkide vahele tagasi, kus
... heleda ta oma ringi võtsid. Kisati ja ahvardati vas-
... Kneed tõusid ja langesid, ometi kedagi ei löödud.
... nappel sõnolemist nagu noaga läbi lõigates kajas
... naise hirmualljatus. Pan Jani selja taga istudes
... Laine, kuddas kaitseliitlase käsi ülima segaduse
... vahutult pukeituse kallal näperdama hakkas ja
... suult muut revolvyripiira nähtavale tuli. Tüdruk
... allumusega Allikat, kuulas enesevalitsemise ja kil-
...

... ja Jüri kõi tõnha ruttu tagasi, silmad punnil, vihasel ja vilase pilgu üle öia. Ning võib-olla just too ...

[illegible]

»honnethalle, prell Maret?« vötlis mees örnalt ta
ba d'vönnest k'nnst

• (Hinnat) plikur • vískað Uibo halvakspanevalt taha-

Maret ei usaldanud suudki paotada. Vastuoksas: ta hoides kõvasti kokku, vahtis meestest üle kuhugi, ta lubjatud mehele, tübfale seinale. Rumal? Ainult... ei mehe võib nii paljutähendavalt kiljuda, hulga... ta ei annast nõnda armustada. Aga kas armuda on rumal? Paljuko alla paadus, et ta isegi oleks Lainega... kiljatanud — Karli hoidumiseks kiljatanud, sest... Aga alla oleks tõesti rumal olnud, eriti see tema... karjumine. Sest kui Laine on Karlisse armunud, miks peaks alla tema, Maret, kiljuma?

«Mittu karjuda! Rahula» nõudis Allik ametlikult.

• Yabandust . . . » promises Laine.

Maret nihutas end Vaatas taha. Laine näkku valgus
nnud hääbipuna. Maret võttis ridikulist taskurätiku ning
sellega oma nägu tupsutades jäi taas vahtima tühja,

valget seina. Nõnda, nõnda, Laine... põrsapäeviline. Sa ei olegi nii saamatu. Ning jälle tundis ta eneses pere- naiseuhkust püsti ajavat. Umar lõug tegi nõksaku üles- pidi ja õlad liikusid.

Otsa oli väsinult pingiservale laskunud. Peremehed urasid jalul tammudes ta ümber. Allik asus uuesti laua taha, temaga koos ka Rihm ja Mihkel. Värdis oma pois- tega jäi valvsalt seisma peremeeste naabrusse. Klassi- ruum sumises ärevuse järellainetes. Allik põrnitses vi- haselt ringi, siis koputas lauale, hõikas kareda häälega:

«Härja Teodor Külm, palun lahkuda!»

Otsa ajas enese sõjamehelikult sirgu, mühatas midagi, siis läks, pea seljas, uhkelt marssides ukse poole. Aga ta samm oli pisut tõttav ja ebakindel. Poisid hoidsid kõrval. «Las läheb, mõtleb järele — kellele mõisad, kellele mõtused,» uratas järele Junde.

«Koosolek jätkub!» teatas Allik.

«Miks sa kilkajaid välja ei saada?» nõuti ukse vahelt.

«Naised — võivad ehmuda sellest laadast...»

Ta laiutas muheldes käsi, ise aga uuris õige tõsiselt Lainet. Miks ta karjatas?

«Äh-äh-hää! Laadast! Ma ütlesin, et saab nalja,» pugises Traat kätega kõhtu hoides.

«Palun rahu! Jätkame.»

Ta nõudis küll rahu, kuid ta enese hääles oli seda õige vähe. See kõlas murdunult ja võõralt. Miks Laine... ja miks Silbri pan välja tormas? Mida siin õieti kavatseti? Praegu polnud aeg seda lahendama asuda. Koosolek tuli lõpule viia. Kahe rusikas käega lauale toetudes ütles ta lühidalt ja karmilt:

«Uks on lahti. Kõik, kellele siin ei meeldi, võivad ära minna...»

Kuid minejaid ei olnud. Allik vaatas end kogudes ringi, pidas endamisi aru, kuidas läbirääkimised mõju- kalt, aga ilma suure tülita lõpule viia. Kõnemehed maaküsimuse asjas jäid tulemata. Otsa keerutamisele peab aga vastu andma.

«Palun sõna!» hüüdis sel hetkel otseku Allika mõt- teid lugedes Ants.

«Räägi — asjalikult,» toetus Allik toolile.

Ants muigas. Muidugi asjalikult! Mis tal viga asjali- kult rääkida, sest kes tundis suurtalude olukorda veel paremini kui tema? Vasemat jalga ette nihutades,

hoides kätt halli pintsaku taskutes, lõi ta pea pisut ettepoole, et kolleaga nagu pikemaks kergitades, ja pilgu- tas hõlguvalt silma.

Peremeeste seltskond on muidugi raske... Neile meeldib vaadata pilma pealt, ja vilja pealt, ja lina pealt, ja lina pealt ja... Aga ometi, nagu näitab statis- tika talu aasta läbi iga päeva kohta üks sent, et need talud, mis jätavad peremehe tasku ainult kolm senti, võivad vana sendikest aastapalgaks — ja see on juba järele. Sulasele aga tuleb maksta kolm korda rohkem krooni kuus. Iirius ülekohus! Talu peab olema rikas — peremees jääb vae- lankretil.

Ja talud tulevad muud. Peremehed

«Miks sa ei vaata peremeestega alla teha? Aga muud, ei saa teha. Kui viga need talud, seal tule ja aita!»

«Talud tulevad, et elu pole viga,»
«Aga need talud tulevad meil pool siga...»

Peremehed kaevutavad neid, kes kümme, kes kaksküm- nel taskul. Soovad palju, nagu kurtis siin Otsa. «Miks sa ei vaata peremeestega alla teha? Aga muud, ei saa teha. Kui viga need talud, seal tule ja aita!» pööras ta ümber ja ütles, polss, kurat, ise ju teed!» pööras ta ümber.

«Miks sa ei vaata peremeestega alla teha? Aga muud, ei saa teha. Kui viga need talud, seal tule ja aita!» pööras ta ümber ja ütles, polss, kurat, ise ju teed!» pööras ta ümber. «Miks sa ei vaata peremeestega alla teha? Aga muud, ei saa teha. Kui viga need talud, seal tule ja aita!» pööras ta ümber ja ütles, polss, kurat, ise ju teed!» pööras ta ümber. «Miks sa ei vaata peremeestega alla teha? Aga muud, ei saa teha. Kui viga need talud, seal tule ja aita!» pööras ta ümber ja ütles, polss, kurat, ise ju teed!» pööras ta ümber. «Miks sa ei vaata peremeestega alla teha? Aga muud, ei saa teha. Kui viga need talud, seal tule ja aita!» pööras ta ümber ja ütles, polss, kurat, ise ju teed!» pööras ta ümber.

saavat kehvikud kahjuks talunikele appi karata — kehvikud olevat kordaarmastav rahvas. Ning sellepärast olgu peremehed täna üsna muretud. Mindagi päevakorras edasi, sest küll see abi kord tuleb — ega ta tulemata jää... Ülekohut ei võivat igavesti kesta lasta, ka peremeeste arvel mitte... Lõpetades tegi ta ettepaneku komitee ära valida ja asi selle hooleks jätta. Küll komitee peremeestele õigust mõistab, ärgu nad kartku...

Niisuguse nokkiva ja noriva jutu jaoks ei olnud vastasrind ette valmistatud. Kõhiti ja lækastati, vahiti viltu, keegi urises: ena õigusetegijat — aga sõna ei küsitud. Allik tabas hetke ja ütles jasku:

«Tähendab, lähme edasi ja jätame maaküsimuse komitee hooleks? Mis arvatakse...?»

«Edasi minna! Järgmine punkt!» hüüdsid Junde ja härra Uibo otsekui ühest suust.

«Vastu ei vaielda? Hea küll. Järgmine punkt ongi valimised...» Allika hääl kõikus veidi, ta silm tabas jälle Laine heitunud, rabeleva pilgu, mis teda nagu sundis lõpetama. «Jah, valimised. Valida tuleb meil viieliikmeline komitee, kes nimekirjad koostab, liikmemaksu vastu võtab ja asju ajab... Kas on kandidaate ette panna?»

Asjakäik oli juba Otsa Külma, edasi aga Antsu jutu tõttu kujunenud sääraseks, et peremehed ei sõandanud enam ühtegi oma kava käiku lasta. Teab, mis veel näkku paisatakse... Rihm tuletas meelde kokkulepet kantseleitoas ja märkis rutuga nimesid paberile. Siis tuli aga täiesti ootamatu ettepanek.

Tamme Priit, rätsep, hüüdis, et tunnistatagu praegune juhatus tulevaseks komiteeks. Kõik koos ja korraga, ilma pika plärata. Olevat puha teada inimesed.

«Mehe jutt!» kiitis takka vana Lehtmaa. «Kullalt siin kaagutatud!»

«Hm-jah,» häälitseis Traat. «Ega kedagi.»

«Pidage!» katsus Rihm psühhoosi takistada. Kuid aeg oli juba kaugel, inimesed kärsitud. Mitmelt poolt kõlasid hüüded: nõus ja valmis, las käia!

«Puha küll popsid ja hädavaresed!» kõhkles Silber kuuldavalt.

«Mis sina siis tahad? Ega peremees sulasteliidu etteotsa ei passi!» lõmpsisid poisid vastu.

«Peremeeste lõhn ja perenaise seeme jääb ju ka sisse,» nokiti teiselt poolt vastu.

Tamme heitlevale, Karli»

«Nagu Lainele vandates Allik panigi.

Tamme rõhuga ja valmisolekuga hääletas terve koostööte järele selle ettepaneku poolt. Komitee oli valitud. Tõrjaleht lüüdi...»

«Nagu Allik seda ütelda, kui tekkis üldine rutt, ruttu tuleb see. Nagu oleks inimestel alles nüüd oleks aega, mis neil õiendada või teha.

«Jah, minema,» alustas Sootaga Jürka enese heale sattunud kleenukese ja kolletanud Kopli Saamuga juttu. «Mida sa nüüd tolku, kas on neil maaga tösi teha või ehitada?»

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

«Mida ehitada,» tõmbus Saamu kortsus nagu

kõrval. Kas oskab Maret end hoida? Kuid mis pere-
mamsli hoidja on tema, sulane? Allik tegi käegaloomise
liigutuse. Ei ole seni vaja olnud, ärgu olgugi! Koos kas-
vanud! Hm? Logina on uhkeks ajanud! Näeb, kuhu see
uhkus viib...

Et Otsa Külmi enesest välja läks, et Silbri pani ei
valitud — see muidugi on hea. See tõstab arusaamist ja
võitlusvaimu. Aga kas võib ta sedagi enese kui koos-
oleku juhataja arvele panna? Üldse mitte! Inimesed
tegid rohkem kui tema. Poisid olid terased. Kindel. Liiga
rõpaskalt kukkus tal endal kõik välja. Häbi ja paha.
Millal ometi jõuab end kokku võtta? Vist väga palju
on tarvis osata ja teada, et tühist koosolekutki hästi
juhtida. Ning justkui neid oskusi kätte saada püüdes
rühkis ta algavas videvikus pikkade, vedusate sammu-
dega silmad maas, mööda jalgrada küla poole. Ta ei
märganud, et lepiku ääres seisis ees väheldane tüdruk,
käed kõvasti jakitaskutesse surutud.

«Kuhu sa nõnda tõttad?»

«Ah et mina?» lõi Allik imestades silmad Lainele.
«Mis sina siin teed?»

«Tüdruk silmitses pikka rohtu oma jalge ees.

«Jäin vaatama, kui kiire sul sinna Loginale on?» Ta
hääles võbeles etteheite vari.

«Ah nii? Laine, mul ei ole kiiret.»

Tüdruk haaras tal soojalt, kaastundlikult kääle alt
kinni.

«Mul hakkas kahju sinust...»

«Minust? Miks?»

Nad astusid kõrvuti mõne sammu edasi.

«Vaata,» tüdruk õhkis nagu sugavasti hingates «Sina
rabeled ja rassid, aga mis sa sellest saad? Tänu sulle
keegi ei ütle. Ära oota...!»

«Laine! Seda ei oota ma tõesti mitte.»

«Näed sa. Hakatakse ehk koguni viha kandma. Sulle
võidakse ei tea mis...»

Allik tabas ta hääles peidetud ärevusenoodi.

«Kuule tüdruk mis sul oli seal?»

«Ooh! Ma ehmatasin... Aga, Karl,» surus ta end õige
poisi külje vastu, «sina, hoia end, hoia!»

«Mis asja?»

«Ära kisu nende viha enese peale. Nad on jõhk-
rad...»

Karl raputas võõristavalt pead.

«Tühjal Mina neid ei karda. Vaat mis, Laine. Õppida
on vaja. Kõigest ja palju õppida. Et olla sama tark ja
nagu kui nemad. Kuidas end's hoida?» Ja paiskas siis
talle viha selle, mis teda piinas: «Mis koosolek see
tõesti oli? Mis juhtlajat minust nõnda on! Ma lasin neil
end ümber sõrme keerata! Viltu kobasin, viltu, nagu
ma jaa ütles. Vanta, selles on asi. Siis et — hoia?! Põr-
kust! Ma neid veel näitan, kuidas koosolekuid tehakse!»

Allikal oli harjumuseks kimbatusse sattudes ennast
vabalt nagu valmuse kõrvalt vaadata. Ja mida raskemalt
see oli askeedav Allik, seda julgemalt, jõulisemalt kin-
nitas ta pole viha, äkuta, poisil Kõll sa välja rabe-
led! Meeleolu tundis ta eneses tekkivat ka
õppimisele ja tugevat, sellele vaatamata, et
ta oli juba kätte läinud.

«Ah,» ütles tüdruk, seekord kuuldamatult. Talle
meenus Karl hoop, mis oli nii haarav, et ajas kartma.
Tüdruk oli hirmunud ei saanud ta rääkida, Häbi nõõris
ta kinnis.

Nad läksid vastu agu, näod õhetamas — ükskõik kas
hakkumast või sisemisest leegist. Läksid kumbki mures
oma mõtetega — mees ühtepidi, naine teistpidi —, nagu
tõttu minnakse, kui teineteist veel täiesti ei tunta. Laine
tundis end vastu mehe kondist külge ja tal oli nii hea,
loputu hea minna. Aga Allik peaaegu ei näinudki, et
see väikene, lapselik tüdruk surub end tema vastu ja
püüab astuda temaga ühepikki samme. Viimaks, kui
ta seda märkas, pani ta kääle ümber kitsa sooja piha.

«Miks sa mind ootasid?»

Laine keeras kelmikalt pea viltu, vaatas talle lahtise
silma:

«Tahtsin.»

Sel ajal kui Allik end veeniredena laialivalguvast
rahvast lahti tõmbas, üksinda ette ruttas ja rajasuult
laine leidis, seisis tropp pererahvast teeristil.

«Läheb nagu härg, sarved valmis kauramal!» viskas
Jan Jan, Allikale tigidalt järele vaadates.

Tulevane suurus, kes rusikaga rahva häält teeb,»
targutas Mati Taader.

«Ja rinnaga endale priiuse raale teed murrab, ah-ah-
hah!» irvitas Uiho.

P

õldudel tärisesid masinad ja kõlksusid vikatid Seljandikkudele, kus alles hiljuti voogas paatjas kaer või kõhises päid koojutav oder, kerkis rõuk nagu seeni, kull ridamisi, kull hajuvil. Septembriööd töid esimised hallad, kerged nagu viirastused, mis hommikuti sulasid jamedateks, saravateks kastetilka-deks, ja kõrrevaljad pleekisid valgeks. Kasetukkad ümber, kraavipervedel ja põõsastes keerutas tuul koldkirjalisi lehti — sagis hülis lähemale.

Tanavusel viljakoristamisel olid hasti agarad — peremehed. Tigase Traat, kes varasematel aegadel end harva põllul näitas, istus nüüd, kus kaitseliit oli laiali aetud ja panka komissar määratud, tihti ise niidamasina sadulas, nõotas ja karkis hobustega, niitis, seadis reddeid plüsti või tõstis vilja rõuku, nii et rasvane nägu leemetas Silbrid, isa ja poeg, ruhkisid mõlemad hommikust õhtuni tööd teha. Ka pan Janil ei olnud enam manöövreid ega ratsavoistlusi — tuli leppida manööverdamisega põllul. Isegi Logina Peter, kelle aastad oleksid teda õigustanud tagasi tõmbuma, ilmus põllule, tegi korraldusi, andis nõu ja kergitas vahetevahel suletäie vilja karbikule.

Peremeestel oli jarsku vajadus tekkinud end näidata säärastena, keda nüüd lehtedes kutsuti «töötavateks talupoegadeks». Kuid teenijasrahvas muigas. Uhel õhtupoolikul kui Logina jalle segadikurõuku kohendas ilma et ta õieti midagi ara oleks teinud, päris Allik õrritamisi:

«... on arvamisele tulnud, et sulased
... panna ei oska? Või tahab ta oma tervist

... nad rõugu häres kahekesi. Peter ajas end
... nagu oleks tahtnud sulasele
... laskus siis tagasi ja ütles rahuarmas-

... tuleb proovida, poiss. Kes meist teab,
... mis elu veel tuleb elada?
... valitsus meiega nalja tegema
... lood on. Tirulit lööma panevad,

... peremeestega nalja tegema hak-
... Aga ta ei osanud ka hästi
... Suurtalude vähen-
... andmise plaan-
... arutatud, kuid mis
... siiski närvelda-
... Rihma väidet
... ja rauskab,
... südametunnistu-
... need, kel midagi

... kavalad — vana
... patti mis
... pidanud:
... küll. Aga
... Loginat
... määravat, mis
... Karli huvitama. Ta jälgis
... sam-
... ühe peotäie siit,
... ei aidanud, vaid
... sulanegi. Vii-
... teised vedasid

... väiksemaks. Mis
... teenijatega õien-
... Mida peremehel
... põlluga.»

«Aga kes töö teeb? Kes töö teeb?
... Raagivad, et uhtki teenijat ei tohtivat
... Kas minust on päev päeva kõrval töö
... juures olijat? Või olgu see muugi. Metsa sai kasvatatud

ja hoitud. Mis sellest saab? Raske raha ette kultuurheinamaid tehtud — mis mõte sellel oli? Loomad, hobused, riistad? Väikese koha peal, mis sa nendega — hävita ära. Oled eluaeg kogunud ja korjanud, nüüd viska jumalamuidu käest?»

«Mis asja, peremees! Loomi ja riistu on teistel ka vaja. Metsa samuti. Fakt. Ehitame uued talud. Hädasti vaja.»

Sulane upitas paar hangutait segadikku rõuguharjale ja tõmbas selle siledaks, enne kui peremees kaebliku vastusega lagedale tuli.

«Aga see on ju minu mets ja minu maa! Need on minu riistad ja minu loomad!»

Sulane lõi hangu ropsudes maa sisse

«Riistad ja loomad jäävad ka siis olema, kui nende omanik silmad kinni paneb. Peremees on juba aastates inimene...»

«Jaa-jah, seda ma, jumalale tänu, olen,» toetas Peter selja vastu rõugu otsa. «Issand võib mind iga minut ära kutsuda... Aga mina ei ole lahtine inimene. Mina ei ole mõni Ants või Jants, kes üks aasta siin vilet lõi ja ühe peremehe leiba söi, teine aasta teisel, kellel elus pole olnud muret ega vastutust. Mina olen Stormide suguvõsa vanem mees. Ja minul on poeg... Püütud ja korjatud selle jaoks, et Logina talu heas järjes tulevastele põlvedele jätta — paremas järjes kui mina selle pärandiks sain mulda läinud põlvedelt... Logina, vaata, poiss, ei ole mingi asunikukohake või rendikrunt, kus üks aasta songib üks, teine aasta teine juhuslik inimene, mõni Rihm või Kül'm, kellest keegi ei tea, kust ta tuleb või kuhu ta läheb. Logina on vana perekonnakoht. Siin on meie suguvõsa mehed sajad aastad tööd teinud ja vaeva näinud... Võib-olla koguni muistsel ajal, enne sakslaste maaletungimist ja orjastamist... Sa ei ole rumal poiss, Karl, sa mõistad, et Logina, see on üks osakene meie rahva hällist ja emarüpest. Logina ja teised sellesarnased talud, need on need kolded, mille paistel eesti rahvas kõige rängema orjuseaja üle elas ja vastu pidas, peaks vastu ka edaspidi... Sa õled arukas poiss, Karl, sa mõtle: mis peab utlema vanainimese süda sees, kes näeb, kuidas tema suguvõsa koht maha kistakse, ära lõhutakse, kõigi nelja tuule poole laiali tassitakse... Minul ei ole midagi tööliste valituse

... Meil on ennegi tööliste valitsusi olnud: on valit-
susi olnud ja tööerakond, aga elu on alati edasi ela-
nud. Kui need sulle järjest näkku pillutakse, et sa oled
... teinud, et sa ise midagi ei ole teinud —
... veel ...! Paistab, et see noorem põlv, kes
... oma kätte on saanud, tahab vanemad ini-
... rutust hauda ajada, kohe robinal kõik
... on olnud meie elu põhi, meie eesti
... fundament. Sest mina ütlen sulle, Karl, nii-
... on talud ja talupidamine, on olemas
... Kui te aga talud ära laotate,
... lõhute, on lõpp ka meie
... vana meest,

... muremaik suus ja
... kui pidi
... naeratama. Liiga palju
... Aastast aastasse, päevast
... kõrutatud! Läägeks
... ja lahjaks seiskunud jook,
... kuatuta janu. Hangu uuesti

... et need, kes praegu valit-
... Või peab ta meie-
... ka mitte päris
... oma rahva salgajateks,

... Sina muul on ikka teenijate hul-
... sinuga rää-
... Vöörast kuube pime-
... oma eesti elu ...»

... on eestlane. Kaks
... Kuu on ühe kuuga ... Ka sulased
... eesti elu, sedasama eesti elu
... ja arendada, paremaks teha ...
... on olnud, et tarvitse nüüd enam
... kaksast kuube ikka kannad ... Ajad
... eestlasest, aga muidugi ka õigest
... on muutunud. Nii et tuleb muuta ka elu-
korda Kuube vahetada ...»

Peremees pani käed vaheliti rinnale ja tegi kann-
tavaliselt.

tada... sest siis on kohe maa ja rahvas hädaohus... Sulase silmis aga polnud kõik need loginad muud kui vaevavesid, kus teenijasrahva töö ja higi peremehe varaks kätte jahvatati. Räägi või aruta siis temaga. Sampo, selle küllust ja õnne toova imevärgi pärast võitlesid muinassoome vägilased. Kas oma sampo, oma õnne eest tule veel tuliselt tapelda ka sulastel? küsis eneselt kornaga nagu silmi selgitades Allik, kui ta Logina Petrile järele vaatas.

Peter oli tige ja tõre. Külal räägiti üsna kärarikkalt, et Allik hauduvat perekonna soetamise ja Loginale päriselt elamaasumise plaane. Naised lisasid juurde: kuidas muidu, Rihma-preilna sulaspoisile teisiti ei minevatki, kui pandagu ta Logina häärberisse elama. Nende kiusude mõjul, mis Traadi kaudu Loginale ulatusid, oli Peter täna ise põllule tulnud ja sulasega rahumeeles juttu alustanud. Sest oma silm käib ikka üle kõige. Pealegi ei tule kuskil unustada kuldset elureeglit hea sõna kohta. Nii lootis ta südamlikust kõnelusest sulasega mõndagi kasu. Kuid ometi oli kõik tuulde läinud. Sulane kinnitab, et talu ta lõhub, aga peremeest majast välja ei viska. Ent kas võib üks jumalakartlik peremees uskuda punase sulase sõnu, kes otse näkku ütleb, et paneb käe su vara külge? Kui ta juba käe pistab su maa, selle kõige pühama külge, pea siis ta silm ei või himustama hakata ka su koda, maja ja pudulokuseid? Inimest, kellel on võtmisehimud südames, ei saa uskuda tema sõnadest. Või oodata tegusid? Kas siis viimaks ei ole hilja? Leiad end üleöö võõra perega ühe katuse alt ja — valmis. Kust otsida praegusel ajal õigust, kellele kaevata, kui kõik võimud ja ametid on nende käes? Nõnda mõtles Logina peremees endamisi põllult tulles. Poeg ning selle ametimehest sõber soovitasid, et lasku Peter rahulikult talust nii palju ära lõigata, kui aga tahetakse. Ärgu hakaku kauplema, enesele vihamehi koguma, viltuvaatajaid ägedaks ajama. Mõistlik mõte. Targemat soovitada polnudki. Ja selle järgi valmistus vanamees ka põhiliselt käima. Ainult — igahel on omad väikesed kõrvalteekesed, millest ta ise, ihuüksi teab ja millesse usub enam kui muusse. Need kavatses ta ennekoike ära proovida. Peremeheveri ei lubanud tal, käed ristis ootama jääda, kuni tullakse tükeldama. See on sama kui lasta ise kedagi noaga oma

hüüdnemete kallale nüsima. Ei, niikaua kui hing sees, sõda müttele! Üks rohi võib olla hea, aga teine veel parem, mõttes ta linnamehele, kes oli arvanud, et Logina saab teevana anda ministeeriumi kätte — sigade tõulavana nimelt.

Viljakoristajate juurest tulles ei astunud peremees koju otse, vaid läks mööda saunatagust rada otse võsa, kõndis üle heinamaa ja nõmme, piki metsaäärt eluakanti, kust tee viis Kopli ja Ojari, Heistre viimaste talude poole.

Peter oli harilikult väga tähelepanelik. Läks ta üle heinamaa, siis lõi ta möödaminnes jalaga laiali mutimullahunniku, et see ei segaks järgmist niitu. Kõndis ta metsa all, leidis silm tervete hulgast kohasiknenud tugeva kuuse või kuivatöves männi ning rehendas mõttes välja, palju siit või sealt küttepuid võtta, palju tule saata, palju oma tarbeks jätta. Isegi haotegemise lohud märkis ta säärestel kõikudel mällu ja tegi oma arvotused. Veel enam: ta märkas alati, kus kohal hein paremini lüdalat töötas, kus pealtväetis kehvaks oli jäänud või kus võsa hädapärast harvendamist vajab, et karjale anda suveks lagedamaid söödamaid. Tal jätkus pilku ja mõtteid oma asja jaoks, olgu põllul, aasal või metsas.

Täna sel kaunil septembripäeval aga läks ta läbi oma talu, üle oma heinamaade nagu pime, võõras mees. Ta ei loonud heinamaal laiali ainsatki mutimullahunniku, ei vahtunud metsakuivi ega markinud mällu võsa harvendamise kohti. Kuskil oli jäänud talle pihku lohuko vitsake, ning sellega aeg-ajalt vastu saapasäärt lüües kõmpis ta mõttes, vähimatki tähelepanu ümbrusele pööramata, kuni jõudis välja kandikohtadeni teisel pool metsatukka. Küllap ta oleks märkamatult mööda käinud ka metsa tagant, ta kuuskede all luusides talle vastu tuli, kui mitte Ludvi iso poleks hõiganud:

„Jaudu, Logina, kui seenelo voi?“

Sepp ise nimelt tuli seenelt, kandes kaikaga õlal suuri harenit täis korvi.

Peter, talbanud, kellega tegu, võttis tervituse rahumeelse vastu, kuigi tal peaaegu keerlesid sõjakad mõtted.

Nad jäid mõlemad seisma: Peter teeservale, Ludvi linn harvade kuuskede alla, kus ta parajasti oli roosa-lõhn, õrnas karvaukemes vahelikke silmanud. Logina lõputas oma kepikesega mõtlikult vastu säärt.

«Jaa-jah, viid metsast leivalisa... Jaa-jah, eks nüüd tule igaühel vaadata, kuidas või mismoodi...»

«Nüüd ja — alati,» pani sepp oma korvi maha.

«Jaa-jah, nüüd ikka rohkem, jah. Sest kui talud ära lõhutakse, kes sullegi seda tööd või togimist enam toob.»

Logina tabas märki. Sepp oli tõesti tähele pannud, et sellest ajast alates, kui hakati rääkima maareformist, töid peremehed isegi hobuseid harva rautada, rääkimata niidumasinade rehade kõbimisest. Kas see tuli hoolimatusest oma vara vastu või ei tahetud tema kui komiteemehe juurde tulla, selles Ludvil veel täit selgust polnud. Tööd oli vähemaks jäänud, seda küll. Kuid mida põrgut on Loginal sellega asja? Ega ta ometi arva, et sepp näljahädaga seenekribulaid kokku ajab?

«Ei, Logina, nii hull see lugu ei ole! Tulevad siin uued asunikud, tuleb vasarakõlksutamist nii et villand. Praegu kulubki natuke hingetõmbamist. Saab seenel käia ja nokitseda.»

Peter teadis väga hästi, kuidas Ludvi koosolekul esimesena Otsa Teodori kallale oli tormanud. Ta tundis ka sepa karedat meelt ja «kehvade Külmade» vana vaenu oma jõuka sugulase vastu. Seepärast ütles ta vagatsevalt:

«Sina ära kanna viha, Ludvi, ära kanna viha oma ligimeste vastu. Vaata, siis õitseb kõik sinu ettevõtmine. Sina oled vana mees nagu minagi. Meie mõlemad oleme elus üht kui teist näinud. Mis kasu on sinul talude lõhkumisest? Sul on oma amet. Sina, meistrimees, hoia oma amet au sees. Nagu sa ikka oled teinud.»

«No-jaa,» keeras sepp suitsu. «Ametimees — ajuti rikas, nagu öeldakse... Seitsmeteistkümnenda aasta asjad tuleb kord lõpule viia.»

«Või veel! Narr kuulda, kuidas tõsine meistrimees koos tuisupeadega kilkab. Mina olen sinust, Ludvi ikka lugu pidanud, sinuga hästi läbi saanud. Nüüd ässitad sina, kellega mul elus miskit ütlemit pole olnud, poisikesi minu talu kallale, aga Sass, kes on mul sulane, ei tee seda mitte. Sass on aus töömees...»

Sepp pahvis suitsu.

«Sass? Sass on vasikanisa — seda ütlen ma sulle, Logina. Muud ühtigi. Pea sina temast lugu, või ära pea minust mitte.»

Imelikud inimesed! mõtles Peter sepast mööda vahtides. Ta lase enesega kõnelda. Katsu kuidas tahad, aga teda keeravad kapsli ette. Ta oli harjunud inimesi oma otchohese, mõnikord siiragi jutuga enese poole võitma, pannud neid mõtlema panna, ka juhtida, kui vaja. Alati, ta oli eluaja. Aga need nüüd — neile ei pääse mitte lood. Kuidas sa nad mõtlema paned või õigele teele viid? Vantuvad sind võoristavalt, nagu vaenlast. Segasid hõimukahmus kargas tal pähe mõte: ei, nüüd vist tulevad selle tõesti teoks, mis viiendal aastal alustasid! Logina tundis rasket koormat enese õlgadele vajuvat. Aga ta ei olnud meeste hulgast, kes esimese häda puhul appi karjuvad. Ta kõputas ainult kepikesega, vedas kammu ja hüüdis, kuigi juba pooleldi üle öla, tühjalt.

Jaa-jah, sepp, miks sa oma ratta tegemise tasu järele ei tule? See on ammu valmis pandud.»

«Eks õhtul või tulla.»

Kuid nüüd meenus Loginale, et ta oli Maretil lasknud välja kuulda ainult poolteist puuda jahu. Sepp tingis, et kui poja nõuanded ja selle mehe suureltus hakkavad vilja, siis on poolteisega, nagu ta on...

«Tule parem mõni teine õhtu, olen ise ka kodus. Kuid ei ole veel üht-teist vaja olevat.»

«Õhtu, ma tulen üks teine õhtu,» vastas sepp korvi ja kuhendades. Ta oleks teada tahtnud, kui suur kott ta võtta. Kuid tundus nadi küsida praegu, kus jutt oleks püüt ja kus teine nii poole suuga pakkus uut.

Või sa teinult viigil midagi võtad. Nendega tuleb ka kogu edasi elada. Ning sepp, ehkki mõttes äge ja karm, ei tahtnud tõhtellijaga läbi ajama. Läbi ajada võib ka karmes kandes, kannatades ja hädas. Sepp ei olnud lühidalt praegu just kaugel.

«Ma olen õigealt talbunud. Sugis täitis talu...» Ludvi nahver aga oli tuhjavõitu. Ole siis...

Vastuolus Logina Peter. Ei olnud tema harjunud elama läbi ajades. Vahemalt inimestega mitte. Jumalaga tuli teinekord läbi ajada, kui ta mõne looma enne-aegu ära võttis, rahet või põuda saatis. Sinna ei saanud puutuda. Jumal ei andnud enesega tingelda nagu teine omaaegune, kuigi vana Peter mäletas aegu, kus ta ka jumalaga oli kippunud sõitlema, teda halastamatuks

ning karmiks kirunud, temalt kaubelnud enesele õnnistust ja suuremat kordaminekut. See kõik oli nüüd ammudane, hall minevik. Viimastest aegadest seisis peremehel silmis kordaminekut. Kas tema ettevõtmised õnnestusid just sellepärast, et ta otsuseks oli teinud alati nurisemata anda jumalale, mis jumala kohus, ja keisrile, mis keisri kohus — see tahendab, alistunud kõrgema tahtele —, seda ei julgenud ta isegi kindlasti väita. Mine tea! Kuid pikkamisi, aastate jooksul olid kordaminekut teda tema usus kinnitanud. Ta ei kippunud oma jumalaga enam tinglema ega sõitlema — ta lihtsalt lootis temale, nagu loodetakse vankumatule sõbrale või truule koduloomale. Ning selles kindlas lootuses tegi ta praegu oma sõjaplaanegi.

Jutt sepaga meenutas talle, et sulasteliidu juhatusse valitud vana Külmi polnud ennast peremeeste vastu seni rõvli kombel ülal pidanud. Noh, kui taevas tahab, võtku ta siis oma kaks puuda rukkijahu ratta eest, võtku see paari külimitu osa kaerugi kanade jaoks, mis ta rääkis. Vaeste inimestega ei maksa nüüdsel ajal närutada. Saagu nad üht-teist Logina varast — sest seda on issand heldusest andnud —, aga jätku talu alles! Kui sa tead, et su maja ja koda ähvardab õnnetus, miks ei peaks sa siis ohvrit tooma!

Muidugi, ohvrit võis tuua mitmeti. Jumal oma tarkuses ei olnud inimestele ette määranud, kuidas end alandada. Peaasi et oleks alandatud. Sassile, sellele igavesele tööloomale, oli Peter töötanud eluaegset pesapaika ja tänulikkust, kui see nüüd veidi aitab talu ja võtab osa maad enda nimele. Tolle, ei tea kelle verest sigitatud tüdruku Mareti meele oli ta enda kasuks keeranud lubadusega teha talle uhked pulmad ja panna elama nagu talutütre, kui ta kord mehele läheb... Tüdruk oli silmi pööritanud, aga nõustunud. Sass oli kukalt kratsinud. Teda tuleb veel turgutada. Kas nad muidu saarasel ajal liiguksid või käiksid!? Kas see kõik pole tõsine ohver Logina poolt? Jaa-jah, keegi ei võiks nõuda rohkem!

Niisuguste mõtetega jõudis Logina peremees seljandiku äärde, mille taga teadis algavat Ojari rukkimaa. Nagu alati, nii sörkis Ojari ka tänavu töödega teiste sabas. Tema hilisest rukkikülvist rääkis juba terve küla. Sulasteliidu juhatuses liige ei julge päevilist võtta,

et hõõrda rukki mardipäevaks maha, kartulid saab üles võtta jouluka.

Kahtlusest möödunud, nägi Logina, et jutud vastasid talle. Ott ise saapsis vedru taga. Vana hobune oli tihedalt tõõd kurnatud, vedas rangalt ja pikka ning jäi pooltõõd sammult seisma, niipea kui võõras põllupeenralt tona «Jumal appi, jõudu!» hüüdis.

«Jõudu vaja, ikka vaja! Nõnnaks, nõnnaks. Või Logina peremees ise väljas! Mitte ei tea, kuhu see ristikene nüüd teha...» viskas Ott ohjad vedru tellraua otsa ja astus ootamatule külastajale vastu. Ta oli meeldivalt üllatatud. Ainult kui seda rõõmu poleks segamas väike haituselõhe ja piinlikkusetunne. Mis ütlevad kehvikud maatööraha komiteest, kui nõnda avalikult, lausa väljal kõnnib tema juurde juttu ajama Logina peremees, see kõige mõjukam ja jõukam Heistres? Piinlikkust süvendas asjaolu, et Ott, nagu alati kodus elades või töö juures, kandis ümber, ihu viimaseid hõõrdeid, mis õltesid ja lilletasid igast äärest, jättes põlve- ja käte- ja karvased sääred poolkatmata. Logina Petri korraliku, villasest riidest ülikonna ja naabrite kõrval oli ta oma lipendavates pükstes nagu kullakubu.

Kat seda kõike ei paistnud Logina Peter märkavat või mõnista talitvatki. Ta ulatas töötajale sõbralikult

«Tuln muuga, Ott, nõu pidama. Sai sind sellesse koostööd pandud. Kelle muuga siis veel rääkida kui mitte muu muuga?»

«Tuln habetunud lõnga, vaatas kõrvale.

«Jah, sul, Peter, ju komitee esimees kodus,»

«Tuln» järele mõtlikult, loetus suurele raud-

«Tuln» ja hakkas puberossi süütlama.

«Kas sulle kaht poleks rääkida saab?»

«Tuln» talitvatki ole küll.»

Logina peremees loetus oma hõõrdeid lameda kivi alla. Põõd pajuviitakooni tõi põlvedele, nagu peaks seda hõõrdeid hõõrda, ja astus kohe asja juurde. Kõigepealt, Ott palve laenaja rukkiseemet. Kas Ott siis ei mõtelnud juttu poeg Hugo vastuvõtul? Ta olevat nüüd läbi kaalunud, oma saagi mõttes ära jaotanud ja tulnud Ottema, et võib saada küll. Kuidas sa jätad naabrite hõõrdeid? Tohoo peale, kui naabril on rukkitegemine

pooleri, kas ei või siis teine kogemata juurdejuhtuja sõnada: tule võta, kulla mees, seemet. Ega maa või tühjaks jääda! Olgu valitsus või kord missugune tahes.

Selle kõigega oli Ojari enam kui päri. Temal ei olnud midagi saamise või laenamise vastu. Sest vaja oli tal alati, ehkki ta seda seemnelaenamise juttu kuulis praegu otsekui esmakordselt. Aga kui Logina ise jututsa lahti teeb, küllap ta siis ka koti-paar ära poetab. Seda sorti mehi ta ei ole, kes asjata tõnkab. Ojari oma leivaviljast on suur osa juba läinud — jahvatuseks ja vanade laenude katteks. Ka külv on võtnud mõned kotid. Nii sobib temale hästi Logina meeldetuletus seemnelaenu palumisest — kui niisugust palumist oli. Ja ta kõhatas rahulolevalt. Kuid ka Logina peremees polnud tänane. Ojari silmadest luges ta ärganud ahnuse välja ning lisas otsekohe järsult:

«Ära mõtle, ega ma sulle meelehead pakkuma tulnud»

«Mis sa nüüd, Logina... Nõnnaks, tead isegi, et kui mul on seeme maas, siis salv tühi kah...»

«Jaa-jah, Asi ei puutu ainult sinusse või seemnesse. Asi puutub meisse kõikidesse, meie elamisse. Minul enesel on kehavõitu liikuda ja õiendada. Aga kui sina vaevaks võtad, ja jumal sinu kätetööd õnnistab, siis võiksime ehk kergemalt hingata...»

Ott hõõrus mullase pihuga mõnusalt oma jalasäärt

«Sääsemaidad, näe... Nõnnaks, kui saab, miks mina siis ei õienda.»

Petri plaan oli üksikasjaline ja läbi mõeldud. Kulus hea tükk aega, enne kui ta jõudis selle välja rääkida, ära selgitada ja põhjendada. Kui ta lõpetuseks otsekui käsuna toonitas, et pole muud kui hommikul hobune ette ja vallamajja, kohe asjad käima, kratsis Ojari küünega, mille alune oli sügavalt musta täis, oma kõrva-tagust.

«Nõnnaks. Ei ole ju veel lehes olnud. Kõik alles kõma. Kas meid ehk ei tehta tolaks, Peter?»

Aga rikas ja kange Logina peremees, kes kunagi ega mingil juhul poleks tahtnud lasta end tolaks teha, jäi kindlaks. Ta ütles enesel ustavaid teateid olevat, et talude tükeldamine tehtavat teoks kõige lähemal päevil, et võib-olla mujal on juba alustatudki, et viivi-

tada ei olevat miskit. Küür tulevat selga tõmmata enne, kui hobid langema hakkavad. Võtku aga Ojari sõit ette.

«Nõnnaks, ütelda seda nüüd või olla, vana naaber,» ajas Ojari enese jalule. «Minul-mehel on seda maad ehk küll liiks. Ühe hobusega ei jõua ära teha. Las võtavad vähemaks. Kergem kõige poolest.»

«Minul? Sul mõisametsa maa. Tükk ees või taga. Aga Logina? Ei tsi, mitte ei tsi, südamesse lööb kohe valu. Või on see sinulegi ükstais, kelle sa enesele krae vahele and... Issanda loomaaias on hirmsaid putukaid... Nõnnaks sulle üks sisalik põue, ela siis... Aga seal on otsekohe minu sulane Sass. Leplik, mõistliku olemisega mees. Saaks tema nimele, oleks asi. Tükkis teine kui Allika Tehvani pojaga. See on jumalavits... Ja ütleb, Ojari, kuidas võid sina ütelda, et sul on maad liiga palju? Maa ei ole kellelegi liiks! Maa, maa see kokkumatu kalju, see kindel kants ongi, millel me seisame ja mille peale toetudes püsime. Võta see maa meilt ära — ja mis me oleme? Samasugused hilpharabid nagu tuhanded teised. Ühe tuule tõmmata, teise tuule tõugata... Nagu need seal,» tegi ta vitsaväädiga viite kuhugi kaugemale, sinnapoole, kus küla taga, vastu võsa lõmistas rida porsionne nagu koerakuute ja nende serval Neist onnidest, mille ümber peremehed ei lubanud lastuda puid-pöösaidki, et need ei kurnaks oma juurega maad ega varjaks vilja eest päikest, päri-õied, Lehtmaad, Tammid, Kruubid — paljud neist, kes

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

... ja need on läheduses kui ka kaugemal.

ajaski Petri-taolist vana meest maast ja tema pärisomandusest rääkima pigem see riivatud eneseväärtustunne kui majanduslik kahju, mis maa vähendamine temale ahvardas tekitada. Sest maa — see on jõud, on võim! Kuid see pole kuulutamiseks igaihe kõrvadele. Nagu varjukatte ehitamist naabri silmade ees jätkates arutaski Logina peremees edasi:

«Maa on jumalast antud neile, keda tema oma armu vääriliseks peab. Kui tema ise oma armunõus on võtnud õnnistada minu peret, või sinu peret, või mõnda teist peret maaga, kas võib siis inimese meel ära põlata seda, mis jumalast on antud? Issand oma helduses on loonud rikkad ja vaesed: on seadnud valitsuse lihtrahva üle, igal maal ja igas riigis. Kas võib inimese nõder käsi muuta jumala enese poolt seatud korda, mis on olnud aegade algusest saadik ja jääb aegade lõpuni? Kas on inimene, liivaterakene kõigevägevama armu käes — ma küsin, kas on inimene oma patuste kätega kutsutud ja seatud seda ümber tegema, mis tema ise oma tarkuses on nõnda seadnud? Ei ole, Ott, ei ole. Pattu teevad need, selget pattu, kes me seda näeme sündivat, aga sellele täies tões ja vaimus vastu ei astu. Sest kirjutatud on: valeprohvetite ja väärjumalate ees ei pea sina mitte oma põlvi nõtkutama. Iga õige ristiinimene paneb vöö vööle ja võtab mõõga kätte, et minna sõtta valeprohvetite vastu. Või ei taha sina, Ott, mitte olla üks neid mehi, kes paneb vöö vööle ja tõmbab mõõga valeprohvetite vastu? Sest nõnda talitab iga õige ristiinimene. Või ei peagi sina end nüüd enam õigeks ristiinimeseks, sina, vana patune lakkekrants, kui meie sinu sinna komiteesse panime?»

Oti meelest oli see Logina peremehe pikk jutt ülarune. Milleks nii palju sõnu asja juures, mis nagu on selge? Milleks rääkida valeprohvetitest, kui tegemist on lihtsalt küla näljarottide, päeviliste ja sulastega? Tõsi, nende selja taga seisab nüüd valitsus ja võim. See neid peremeeste vastu kangeks teeb. Kuid kas riigivõimu ja valitsusega pole ennegi tegu olnud? Tuli teda petta ja tüssata, seda riigivõimu ja valitsust, ka siis, kui ta oli peremeeste käes. Ja pattu ei kartnud sellega tegevat keegi. Isegi mitte Logina. Asja siis selle tööliste valitsuse ja riigivõimuga! Logina oli seni kuulutanud, et anna keisrile, mis keisri kohus, ja jumalale, mis

jumala kohus. Nüüd räägib temagi ainult jumalast. Lõpetat ta enam ei räägi. Sest keisriks on nüüd rahvas, mis nagu öeldakse. Lolle ja rumalaid keisreid on alati olnud hoopis rohkem ninapidi vedada kui tarku ja kavalaid kuningaid. Olgu siis nii, nagu pajatab Logina! Jäägu jumalale tema osa ja saagu keiser — see on rahvas — petetud. Oti on see ükskõik. Täitsa ükskõik, sest tema jama võiks petetud saada isegi jumal, see kõigevägevam, kelle ees alandlikult näib lõsuvat Logina. Pea ei toob oma rukkid välja. Ja et Logina jumalat ennast petina ei valmistu, pole ka Ojaril vaja hakata seda nõudma. Sest kahe kangega — jumala ja keisriga, — ei lahendab, praegusel juhul rahvaga — ei ole tark tootaga rindu kokku panna. Hoopis nutikam on nendega enesed vastamisi lüüa järjekorras: enne ühega, pärast teise. Praegu ühvardab oht rahva poolt. Hea küll, siis lahleb peremees koos jumalaga rahva vastu. Kui aga peaks juhtuma nõnda, et ohtlikuks kipub kujunema ümmal, noh, mis on siis lihtsam kui koos rahvaga, kõi-

laksid lihtsalt üksteisega minna kas või jumala enese vastu? Rahvad on varemaltki jumalatest jagu saanud — mõnede jumalatest, mis nad iseenesele on loonud ja millesse nad on uskunud. Rahvaga ei maksa kunagi põlvi avalikult vastamisi minna. Ennem juba jumalaga nutke... See on iseasi... Ojarile, vanale patule ja juudikule, on see taktika loomulik, arutamatuline. Kas ajast saamusest aru sai ka Logina, et ta ei temanud. Kuid vaevalt Logina peremees nõus on rahvad vastu olulise jumala heaks loovutama. Peaasi

on, et jumala mugav, iga omaga kättesaadav ja selle loovutava ja koberutava eluka vastu, lahleb peremeeste elujärge segama, nende töö ja vaimu hämmutama.

Õnneks on seltsunud Logina Petri teoreetiline valeprohvetite vastu, torkas ta naabrile:

«Kõnnake, kõnnake. Rahva ja valitsusega oleme meie alati jumala omad olnud olnud. Aga mis sina arvad, Ojar, kas rahvas ja valitsus mitte appi tulevad, kui meil kind jumalaga peaks rippumist juhtuma? Ega ei tule...»

Logina kohendas mõttlikult oma halle juuksekarvu hõõrutult alla. Ta pisut vesistuvates silmades võis märata solvust.

«Kurja teeb see mees, kes tema seadmisi naeruks paneb. Sest vaata, tema on olnud meiega hallist ajast peale tänapäevani ja tema on meiega igavesti, kui meie temasse usume, temas kindlaks jääme.»

Ojari Ott ei oleks oma nime väärinud, kui ta nüüd veel oleks Loginale seletama rutanud, et ta midagi ei usu, et ta õieti kunagi uskunud ei ole, vaid ainult möörapärast usukombeid on täitnud, silmas pidades, et nõnda talitavad suuremad ja kõrgemad, et nii on seadsam, mõnikord vajalikki, sest elu nõuab painduvust, elus saab kergemini läbi uskumist teeseldes kui järsult välja pasundades, et sul usk puudub. Tahetakse, et inimesel peab olema midagi püha ja ülemõistuslikku, mille poole hüüda. Olgu siis see ülemõistuslik! Ott ei hakka seda maha kiskuma. Mis temal tast kiskuda! Või milleks õieti, kui see ülemõistuslik aitab kaasa elu elada ja asju ajada? Miks teda siis ära põlata, maha kiskuda? Las olla ja jääda nende jaoks, kellele teda vaja. Võib ju vahel vilistada ka tema viisi, kui tarvis. Viis ei tee viga. Inimene võib vilistada iga viisi, mis talle kasu toob. Uskuda või mitte uskuda — mis tähtsust on sellel? Peaasi, kui oskad õigel kohal õiget viisi vilistada. Ja Ojari Ott pidas ennast meheks, kes seda oskab. Kust ta säärase oskuse oli omandanud, elust või jumalalt — see teda ei huvitanud nagu kunagi inimest, kes elab ja ihkab elada ega kipu targutama asjade üle, millest targutamine kedagi targaks ei tee.

Pikka aru pidama ei hakanud Ojari ka järgmisel hommikul, kui ta oma ruuna aisade vahele pistis ning kibekiiret rukkiseemendamist katki jättes vallamaja poole lökutas. Ta oli tegus inimene ja teotses toimekalt, ehkki tema õiendamised teinekord välja kukkusid mitte just puhtalt ega ka mitte eriti siledalt ning neil kippus külge jääma vinav lehk või maik.

Vallamajas oli asjaajamise hinged alles klikiaegne sekretär Siimson. Ott jõudis päralt varasel keskhommikul, enne rätsepast vallavanema tulekut. Ta leidis sekretäri koos naisametnikuga kantseleiruumist.

«Jõudu siis! Kas töö otsa ei saa, kui sekretär nii vara juba puldis?» ulatas ta tuttavlikult käe keskmist kasvu, kitsa peaga, näpitsprille kandvale mehele, kes kummardus paberite kohale nagu kivi otsas nookuv kaajakas, kes sihhib kalapoegi.

«Ain selle eest muretse, Ott. Maavalitsuses on nüüd paberitehalli kaama loodud... Pumaagasi tuleb talas kaare... Võid selja haigeks küürutada.»

«Nõnnaks, nõnnaks. Või's inimene ainult tööst elab, muud ei tea.»

«Paljugi, mis. Praegu on nii, et litsu takka, muudkui liiku takka, kui elada tahad... Ei tea, mis Ojari pere-mehel kodune peal võiks olla?»

Ott vaatas mõistaandvalt ametniku poole, ja ametnik ei silmanud kogu otsida arhiiviruumist välja katastrofide kaudu. Kui üks tema selja taga sulgus, toetus Ott talitavale kättega võre servale, pani säärikus jala võre alusele ja pead ette, sekretäri poole kallutades vaatas talle uurivalt otsa.

«Kui, Siimson, kas sa jumalat kardad?»

«See oli kõeldud umbes niisuguses toonis, et kui suvat-
ad mitte karta, siis oota, küll ma su kartma panen.
Tollel oli nokkivat ähvardust. Vana, rääpleja oskas
alati ähvardada. Pooski oli võetud meelega seesu-
luse, et sekretäri mõjuda. Või miks ei pidanud ta
mõjuma? Muur ja turjakas mees, jämedad, igavesti par-
kunud sõrmed, mis rünnakusse tõmmatuina näisid nagu
... halli kodukootud ülikond, valge
... ja noka nokkimine peas — täpselt nagu
... peab olema, ainult natuke eakas. Sinna
... pealegi peab trevitavad, otsekui sind väljanaer-
ad sõrmed, kui sõrmed. See kõik ei võinud sekretäri
... jätta. Ott teadis seda ette, ning seepärast
... võre talade toetudes nagu peremees ja käs-
... jättis järele kui paljuga

... et teda vaadates veel kitsa-
... taga püüdnud ümaraks. Sõnu
... ta

... Mis sa veel

... «Nõnnaks, hea on vilga hea, vilga hea,»
... «Ah, ei!» Veel tuleb
... et talude tukeldamine
... sulle lastakse ütelda, et
... igavese põrgutule ohvriks, kui sa seda
... »

Siimson raputas õlgu, astus siis teiselt poolt võret
... Ojari kohale.

«Põrgu mul siin isegi kuum küll!» viskas ta tähendusrikka kaelhigutusega vallajuhtide toakese poole. «Mis ja kes siis? Logina, või Traat, voi? Räägi!»

Ja Ott rääkis. Mitte küll iga viimast Logina Petri sõna korrates, mitte ka saärases piibellikus toonis nagu Peter, kuid siiski mõjuvalt, kaskiva häälega, nii et vähimatki kahtlust ei võinud jääda, mis peremehed soovivad ja mis sekretaril tuleb teha.

«Meil omal naiseisa talu Tean Aga mis saan mina parata?»

«Jutt või asi! Sekretär räägib, et tema ei saa parata! Sekretär on alati valda juhtinud, juhü ka praegu. Need seal,» viipas Ott omakorda vallavanema toa poole «Need seal pole kunagi muud kui noogutanud ja allkirju andnud... Kuule, mees mina saan aru, et võib-olla on raske kes teab mida ära teha. Aga seda saad sina küll teha, et maad lähaksid nende kätte, kellele tahetakse neid anda, mitte aga niisugustele, kes ei kõlba... Nõnnaks, registreeri ette, vaat ütleme, Külma Sassile ja Hellemäe Maretile krundid Logina talust, Tigase Hildale ja Heinole kasuisa Traadi krundist. Ja nii ikka edasi... Kes seda keelama tuleb? Kui maasoovija ise on omanikuga nõnna kokku leppinud, ei lähe ükski vägi seda ümber tegema... Ajutised asjad ei ole ju igavesed, sa mõistad?»

«Kurat neid asju teab, kui ajutised nad on...» kratsis sekretär väikese sõrme pika küünega oma otsaesise kollakat nahka, mis oli kipras ja kortsus nagu kanahakk.

«On ajutised, üsna ajutised, targemad teavad. Jaa, nõnnaks Kui sina praegu meheks oled, ei panda sulle pärast mitte raskelt arvesse, et istusid punaste võimu ajal sekretäripukis ja trükkisid nende pabereid... Ole meheks, pane vöö vööle ja võta mõök kätte, nagu Logina ütleb. Ja sina võid surmani istuda siin oma sekretäri-toolil. Ükski peremees ega peremehe poeg sinusse ei puutu...»

«Aga kui need? — Löövad minema või hullemat...?»

«Nõnnaks, siis toome meie tagasi,» kinnitas Ojari rahulikult.

«Ka vangimajast?» ebales kiitsaka olemisega härrakene.

«Ah vangimajast? Nõnnaks, kes sind sitta sinna...!»

«...on peesaru. Loll saab kirikus ka peksa. Aga loll...»
«...mõni, ei ole. Ja pea meeles, pea meeles, d on õpru, vanu haid sõpru... Nõnnaks. Ära neid...»
«...õpru, on see vara, mida koi ega rooste ei...»
«...õpru koos elanud ja viina visanud, elame...»
«...õpru ütles, et tulgu tema juurde sisse, õpru pool kaimist või olemist...»

«...õpru peale,» ruttas sekretär juttu lõpetama, maalitud arutas ta endamisi, palju Logina võiks...
«...õpru talu tukeldamisest päästa. Peter polnud...»
«...õpru mees, seda sekretär teadis. Aga et praegu...»
«...õpru Logina, eeldas sekretär — Peter...»
«...õpru ma ei hakka. Eriti kui mõista anda, et...»
«...õpru et lähe, et tuleb edasi määrada, õpru teha maamootjatele ja komisjoniliikmetele...»
«...õpru aru saab, küll ta aru saama pannakse!...»
«...õpru mõndagi kanda. Nõnda endamisi...»
«...õpru Ojarile üle võre käe.

«...õpru, mis mina suudan. Aga et siis ka...»
«...õpru midagi...»

«...õpru Arvab, et temaga tuldi nalja...»
«...õpru vahel ka naljameheks...»
«...õpru te meeste nimel...»
«...õpru asjadest...»
«...õpru ega...»
«...õpru Nõnnaks!»

«...õpru nagu vaja. Nõnnaks!»
«...õpru poordus vallamajas...»
«...õpru koheldi küll lahkelt, õpru venima Pere...»
«...õpru nagu kuul...»
«...õpru valimisega...»
«...õpru Ojari...»
«...õpru kui oleks...»
«...õpru põhjendustega...»
«...õpru et ta lüri tosin...»
«...õpru peremehi, mitte too...»
«...õpru vanade isandate...»
«...õpru jahiretkedest, õpru rohelise lipu...»
«...õpru viinaviskamisest meelitasid teda...»
«...õpru kelle õlul ta oli püsinud ja...»
«...õpru kedagi teenima,

kellegi inimene olema — niisugune oli Siimsoni elufilosoofia. Üksinda, üksnes oma ametiaususega ja -oskusega ei jõua sa kuhugi. Seltskonnaga, kambaga, omña mees-
tega aga tehakse väikesest viidikast haikala. Võid tõusta riigi ja rahva etteotsa, kerkida valimistel kandidaadiks, riigikogu liikmeks, isegi ministriks. Tark ja osav mees oma kamba eesotsas on nagu kork pudeli suul, mis paukudes kaugele lendab, kui see kamp teovõimsalt kihama lööb. Kas vähe on niisuguseid riigitegelasi, kes alustasid vallakirjutaja puldist või kooliõpetaja kantslist? Oskus, oskus õiget erakonda valida, õigel ajal õigele hobusele mängida oli neid edasi viinud. Miks ei võiks sellesamaga toime tulla härra Siimson, ehitusmeistri poeg ja Pärtli peremehe väimees? Oo, miks mitte! Eriti praegusel ajal, kus julgus ja algatusvõime uute ametimeeste silmis luges väga palju ning kus vahekorrad külas iga päevaga läksid keerulisemaks. Sekretär Siimsonit peeti suurte kogemustega ametnikuks. Ta tundis inimesi, nende tugevaid külgi ja nõrku kohti, teadis neist palju, mis mõnele teisele oli saladuseks. Ning sellele kõigele ta oma kava ka ehtas. Tubli sekretäril ei ole võimatu mängida noore nõukogude võimu aktivisti, aga samal ajal teostada peremeeste poliitikat. Oh ei! Ettevõtliku ja nobeda sekretäri algatusel toimus otsekohe, niipea kui juhendid käes, valla maakorralduse komisjoni moodustamine. Ühtegi punkti juhendist ei jäetud tähele panemata või täitmata. Juhend nõudis, et komisjoni peab juhtima vallavalitsuse liige või aktiivi kuuluv seltsimees. Ja komisjoni etteotsa seati vallavanema abi, väikemaapidaja Entsvei valla teisest servast, kes Heistre kanti halvasti tundis ja ise maareformist suurt ei hoolinud, sest temal maad jagus. Pealegi oli Entsvei varemalt liikunud sotside erakonna ringides ja leppevaimust läbi imbunud nagu leotatud pastel. Kirjatoimetajaks pidi pandama maaolusid tühdev haritud inimene. Ja pandigi — nimelt Mäe Silbri poeg Jan. Kes võiks nuriseda, et Jan Silber ei tunne olusid või pole sedavõrd haritud? Mitte keegi. Ajutine, määratud vallaisa, rätsep Trossi, seltskonnategelane, asjaarmastaja näitleja ja lõbus, muretu hing, kes hästi labi sai nii peremeeste kui sulastega, igaühele meeldida püüdis, võttis ise telefoniühenduse ja kooskõlastas otsuse maavalitsuse esimehe asetäitjaga — tuntud tegelase

olnud valla kõnemehe Mäesaluga. Kõik oli korras, riik ja linn, nagu vallamajas tol ajal Trossi järgi arvestati tiheda.

... ettevalmistuse juures kippus ... võimutamiseks — see ei häirinud peale ... kedagi. Ning nende ridadest saigi alguse ...

E

t ringkiri küladesse läks alles siis, kui komisjon oli maavalitsuses juba kinnitatud, selle eest hoolitses sekretär Siimson. Ja et sõnastus udune, maa-soovijaile väheütlev saaks, sellegi vaeva oli ta enese peale võtnud. Kuiv, asjalik paber, kõrgemalt poolt ettekirjutatud sõnade puine umberseadmine — rohkem midagi. «Ametlik tokusment, mis seal ikka,» mühatas rätsepast vallaisa Trossi ja kirjutas alla. Sekretäri nimi ees. Haritud inimene, kuidas siis mitte kirjutada!

Niisama mehhaaniliselt, sõnastusse ja sisusse suvenemata, nagu paber liikvele lasti, seda ka mitmetes majades loeti. Neis, kelle talud olid väikesed, ei äratanud sõnad «võivad maakorralduse asjus pöörduda» mingit huvi. Suurte kohtade omanikud aga, keda ähvardas talude vähendamine, hõorusid kasi pasundagu lehed pealegi maareformist, siin seisab must valgel — maakorraldamine. Hoopis süütum ja loomulikum! Pikanurme peremees läks oma rahulolus niikaugele, et naeris värskete külavolinikele Kopli Saamule näkku, kui see ringkirja kohale tõi:

«Ah maakorraldus? Einoh, hea asi. Saab sooveerikutest ja võsaräbust lahti.»

«Jah,» õhkas Saamu, «et teie risust lahti tahate saada, seda küll. Aga mis meie teie rämpsuga peale hakkame, pagan võtaks!»

Pikanurme lasi Saamu lause mõtte kõrvust mööda. Teda ärritas üksnes terav vahetõmbamine «teie», ja «meie» vahel.

«Et elua, Saamu, sulaste killale silmi teed, see on meil ikk Omal sul elamine nagu pupemäng käes, kas sul pole pole nonda «teletada» ja «meietada». Kes me siis mõne? Kõik üks talurahvas!»

Vaheldust kasvu inimesed on enamasti vilkad, kiire etteantumisvõimega. Saamu vastuoksa oli pikatoimeline nii tema kui mõttes. Miski temas kihvatas selle jutu peale. Aga umbropsu ei lartsatanud ta midagi. Mõtles. «Tutala, nokata silmle lükatud, jalad laiaili, tükk aega oma vanunud kukalt, enne kui Pikanurmele vastas. «Või veel Kes Kopli seni kohaks või Saamut meheks pidanud? Mis lmet siis, kui võtta pisku maad tunde... Ehk annab peremehe vurhvi paremini välja,» ütles ta lause teist poolt venitades.

Pikanurme, selg võõra poole, tuhnis midagi laudil. «Lad on ausaks inimeseks peetud, Saamu. Kja kehva võib aus olla. Sellepärast ma ütleni, igaühele oma tallema ei lähe: jäta jora ja ela oma elu.»

«Mõne aega,» and rahutult pingiotsal, terased hallid talud lahti saada, aga võtta keelad?»

«On teine asi. Lahti saada on hoopis iseasi kui võtta lahti Ajaka seda kõike on? Pole sa suur talu, mis sa siis... Asjakesed täna nii, homme...»

«Annu vanad plaanid ja suur...» Ta ei hakanud... Miski... seletada!

«...» kohmas ta... «Valknused ja võimud —

...» ja kõhn vanamees noo... kuidas

...» ja kõhn vanamees noo... kuidas...»

«Või mis see kitselt ja punapüks on pandud maaja...»

«Jama ots jälle peremeele pihus,» sülitas Tuudi

Joosep. Rohkem ei ütelnud temagi. Saamul ka maad ja majad. Mine sa ütlema? Rentnik või peremees, paljude seal vahet!

Nii võeti Saamut, Trossi määratud külavolinikku — kehva ja kõhna riigirentnikku, kes polnud jõudnud kahekümne aasta jooksul krunti veel välja osta. Mis seal ütelda?

Ütles aga Junde. Niipea kui oli ringkirja läbi lugenud, lükkas ta selle Saamu ette tagasi.

«Keh-eh, mis minusugune oma nime siia sirgeldab? See on peremeeste jaoks, kellel maid korraldada. Mina tahan maad saada.»

«Ju siis seesama komisjon sedagi... Et annab maad.»

«Kes? Silbri tragun või? Ära tee südant täis!»

«Mis minul teha. Ametlik paber. Oled lugenud, kirjuta alla.»

«Ei kirjuta.»

Mehed vaatasid teineteisest mööda. Nad olid mõlemad peaaegu ühte kehvad, tuttavad hea hulk aastaid — aga ometi ei saanud praegu teineteisest aru.

«Sa hakkad siis valitsusele vastu?»

«Ei, ma hakkan peremeeste tembutustele vastu. Mis see siis on? Narritegemine inimestega, vaat mis!»

Popsi suhtumisest nägi Saamu selgesti, mis sorti ühtehoidmine see oli, millest pajatas Pikanurme. Siin paisati see talle näkku nagu süüdistus, et mängib kaasa peremeeste mängu. Oleks võinud pahvatada, et noh, teadagi, Pikanurme juba seadis sõnu. Aga paljugi mis külavolinik ühes või teises peres kuuleb! Kui ta kõike edasi latrama hakkab, ei ole ta parem vanaeidest, kes naabrite vahel tolmu keerutab.

«Nii et sina alla ei kirjuta?»

Junde peitis ruttu käed taskutesse.

«Mina nõuan maad. Keda kuradit mul korraldada! Võid seda ütelda seal kus vaja.»

«Või veel. Minu asi sinu nõudmisi klaarida.» Saamu pistis paberi põue ja huppas rattale.

Junde aga krohmas varsti pärast seda püssi õlale.

«Juba jälle sa lähed, Peeter!» noomis aia äärest searohu kiskuv emakõbuke.

«Keh! Elu niisugune...!» Poeg viskas tõrjuvalt käega.

«Elu, elu... Näe, et vaataks hobust!... Ajaks mõne

vaatama lahti... Korjaks kartulipabulad üles... See oo...»

«Kuid milna sulle seda hobust!»

«Või veel? Hii, peremehelt, pojake,» surus kuiv hõõskunud silm hantatu suu valuliselt kokku. Hada ühe poolaga, vana mees juba, aga oma hulkumisi ei pidanud.

«Keh! kurnat! Kuid toon, toon nii, et jääb!»

«Või veel? Vangut ka veel! Lased end kinni pista!»

«Mõne päri kohkus»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

«Või veel? Vangut Junde Peeter ei lähe. Kui toob...»

oli taitsa loid inimene, teine komisjoni liige, puusepp kiriku juurest — majaomanik ja Entsvei sõber, kolmas — koguduse surnuaiavaht, ja lõpuks — Silbri Jan. Tõsist suhtumist maaküsimusse nende meeste poolt ei maksnud oodata. Maareformi hauakaevajad, vaat mis! Tuleb end asjasse segada, ei aita, nõudsid Allik ja Junde.

«Klaarida tuleb, selle vastu ma ei vaidle,» ütles Rihm vilkat keerates. «Aga et komisjon on maavalitsuse poolt juba kinnitatud, ei tasu vallaisadega jagelda. Need asja muuta ei saa. Küll aga maavalitsus ise, kui sealtkaudu kallale minna.»

«Noh, siis sealtpoolt, linnast,» nõustus Junde.

«Jah, sinul, Jaan, on tuttavaid mehi. Teeme asja ametlikuks, sa lähed protokolliga linna,» ajas Allik peale. «Õigus on meie poolt. Julgelt kallale, muud midagi!»

«Ametlikult — ei tule välja. Täna pole kõigile teatatud. Hakkavad pärast kisama.»

«Kes? Ojari või?»

«Ojari ja Liisa ka. Ikkagi komitee liikmed.»

«Ah, kurat, ma ütlesin juba siis, et need Ojarid ja Silbrid! Üks kamp puha. Tolad olime!» pahandas Allik.

Pika arupidamise peale jõuti selleni, et Rihm sõidab ja püüab tuttavate kaudu selgusele jõuda, miks on pandud Heistresse niisugune komisjon. miks maasoovijad kõrvale jäeti. Sedasama pidi Allik selgitama vallamajas.

«Tuleb öelda, et see komisjon ei kõlba. Et see on kurat teab kelle, aga mitte meie jaoks,» raius Junde.

«Mis seal teada! See on peremeeste kaitse komisjon, mitte rahvale maa andmise komisjon,» võttis Allik mõtted kokku. «Kui me algusest peale laseme niimoodi solkima hakata, keeratakse meile varsti ving ninasse. Puhas vahe tuleb teha! Selge ja puhas vahe, nende kõikidega. Fakt.»

«Vahe vaheks. Aga tuleb aru saada ka sellest, et meil, komitee liikmetel, ei kõlba valitsuse seadmisi tühjaks panna, asutusi segama kippuda. Seda nimetatakse anarhismuseks — korralageduseks. Seda meie oma ridades lakkama ei tohi lasta,» rahustas Rihm mehi. «Kuulame järele, räägime läbi, eks näe...»

«Õigus,» kiitis sepp. «Või meie siin targemad oleme kui seltsimehed linnas.»

«Kuid ka võtad, et linnas igal pool on aina seltsimehed? Mis nad, mis prahiga koos linnamees siin lagedale appa ja mis laulu ta laulis? Muudkui kodanikud ja kodanikud. Seltsimeestest mitte piuksugi... Niisugused ei võib teki ka olla. Ja kes neid teab, mis nad mõtlevad? Nii et vaja enne veel vaadata, kellega rääkida,» lubatas Allik.

«Noh, kui valitsus kontra ametisse jätab,» kahtles

«Mia see valitsuski. Kõik alles uus ja alguse asi,» toetas Rihm Allikat. «Selgust, selgust on vaja jah, ja — oh, mitmes asjas. Muidu rapsime niisama tühja.»

Tal selgusega oli imelik lugu. Juba vaidluste käigus kippus meestel asi selginemise asemel käes segaseks minema. Et komisjon neid ei rahuldanud, see oli ühine arutundmine, selles lahkarvamisi ei tekkunud. Aga kuidas oma lahet esile tuua, ilma et valitsusasutuse lahet vastu minna — see polnud põrmugi selge. Ei võimal valitsuse korraldust tühjaks panna — anarhistlikku poolt võtta —, kuid maavalitsuse teguviisi heaks kiita meenus ka võimatuks, liiatigi kui kahtlusi tekkis, kas need ametlikandjad võib ja tulebki näha seltsimeest või

h need «kodanikke» hoopis ettevaatlikumalt võtma? «Tuleb öelda, et linnas on... Noh, nagu oleks mitte ainult... vaid laugi õhk tule olnud mitmesuguseid, tihti vastuvõetav, omavahel kokkusobimatuid seletusi. Arutad... ja otsustad, näib õigus ühesugune. Võtad teise otsa ja —... tühtsa vastupidise õiguse juurde. Selgust, päris... Alliku selgust kätte saada oli väga raske.

«Teda jätma ka Rihmale, ehkki Rihm... et linna selgust ja õigust kätte saada. «... hõlpsalt vana tuttava, nahatöö... poolt ja kätte sellele omaküla meeste... hulk aastaid. Poiss... need kinnastid ühes toas elanud. Luht oli... Kõik oleks paremalt palja ja peenemat... Nende eluteed lahkud lahku, nagu tihti noortel... Aga aastatega oli valke, kõhetu Luht, kuigi... vabalt vananenud, pealgi paljas ja nagu krimpsus, vaimelt juadul noorenenud. Ta tegutses ametiuhingus, oli kaitsekomitee liige. Ja kui Rihm teda juhuslikult... kohtas, jõi tal mulje, et Luhtale on töölisliikumise... saanud südameasjaks. Mees, kes mõndagi teab ja

tunneb. Rihm sai temalt vahel tööliste ajalehti, mõne raamatu, isegi põranda all paljundatud lendlehti. Rihm ei pärinud, kuidas ja mismoodi. Ta luges ning hakkas Luhast lugu pidama. Nüüd, juunipäevade jarel, oli Rihm oma linnatuttavaga paar korda juttu ajanud ja temalt alati õpetust saanud. Luht oli määratud sama jalaõudetoöstuse komissariiks, kus ta varemalt masina taga töötas. Ta oli alles voodis, kui Rihm varahommikul rongilt tuli, nägi unine välja, haigutas ja ütles habemes lõuga laisalt rinnale lastes:

«Ah, lõrtsivad mis lõrtsivad, kauaks neid enam! Varsti tehakse puhtaks nagunii...»

«Mis tehakse puhtaks?» ei saanud Rihm aru.

«Kaadrid, kaadrid noh, kulla seltsimees. Egas meie nende kaadritega sotsialismi ehitama saa asuda.»

«See tähendab, kuidas ei saa?»

«Ei saa sellepärast, et need on kodanlikku risu ja rämpsü täis. See tuleb välja puhastada. Läbi proovida ja ära puhastada Sõnnik välja!»

«Nojah, see kõik võtab aega. Meil maal sellest vähe kasu!»

«Kas sina tahad siis ühe päevaga kõik ära teha? See on liialdus, nii kõvad meie ei ole.»

«Mis minul tahta.» Ning ta jutustas lühidalt, kuidas on maal lood, kuidas seal vajatakse selgust ja mislaadi ummikusse nad seal on sattunud.

«Sedamoodi,» elavnes Luht kohe. «See otsejoones minusse ei puutu. Mina tambin oma vabrikuga. Tege- mist nii, et unerahu jääb väheseks. Aga peä, ma annan sulle ühe seltsimehe nime. Mine tema jutule. Ütle, et mina saatsin, et Luht saapavabrikust saatis. Räägi temale. Kui on, et midagi kontrat või niiviisi seal teie kandis, küll tema stroomi peale lööb... Jah, tema ei viivita ega targuta. Prauh, natist kinni ja kordinate taha. Venemaal kontratega ümber käima õppinud...»

Ent Rihmal oli väga raske ütelda, kas Heistre maa- komisjoni asjas on tegevad olnud kontra näpud. Võib- olla lihtsalt inimesed, kes hoiavad oma kampa. Tema südametunnistus ei lubanud tal midagi kergelt otsus- tada. Liiasi veel nii rasket süüdistust käiku lükata. Ta kõndis hulk aega nõutult mööda linna, vahtis uhkelt kirendavaid lippe, jälgis hea meelega, kuidas elu säri- ses turul ja tänavatel, ajas paar väikest isiklikku asja-

hulki juurde ning võttis kella kümne paiku nõuks kõige- rohkem üheksa maavalitsusse sisse astuda. Enne ise järele kuulata, kui läheb kellegi peale kaebust tõstma.

Maavalitsuses oli tal omamoodi õnne. Ta sattus trepil kõrgel õnne paljapäise mehega, kes teda ära tundes kohandab lahkusega käratsema pistis:

«Haa, tervist, seltsimees Rihm, tervist. Mäletate, milles küüsis Heistres enne valimisi kõnelemas? Ei mäleta? Ol, kui halb mälu teil on, seltsimees Rihm, kui halb mälu, Andres Mäesalu, jah, Mäesalu!» tutvustas ta ennast hoogsa. «Kuidas elate, seltsimees Rihm? Mis teie kandis uudist kuuldu? Mis kuuldu?»

Kas kõnelda selle inimesega avameelselt kui seltsi- mehega? Lühikesest varahommikusest vestlusest talle oli talle mulje jäänud, et linnas tehakse vahet vahet teravamalt kui maal, et siin seltsimehed ei lasku asju arutamagi nendega, keda nad seltsimeesteks ei pea. Kõhaks tuli tal pidada seda Mäesalut? Talle meenus, et Mäesalu oli üürnikkude rühma kärede mehena kord linnavolikogusse kuulunud, pandud mingi ameti pea- lalt, aga siis linnaisadega tülli läinud ja Vaksali puies- toa tööliste orakonda üle kolunud. Sealtkaudu ameti- kohast ta keeldunud ja nende sulgemise järel esialgu ühtunud tööliste ringis, Pätsu poolkollaste tege- vate killas. Kuid siis oli vist sealgi juhtunud arusaama- matuid tööliste etteotsa seati kodanlikud härrakesed. Mäesalu kadus mõneks ajaks näitelavalt. Kuid ta juunipäevadest oli ta jälle nähtavale ilmunud. Kuidas ta läheb? Loodu heaks maal kihutuskõnesid linnavolikogu mandikukandidaadiks ta ise ei võidaks. Kuid ta agiteeris töötava rahva poolt. Kes ta on ja mis asju ajab maavalitsuses?

«Ta on ja mis asju ajab maavalitsuses?»

«Ta on ja mis asju ajab maavalitsuses?»

«Tore, tore! Sina astume aga minu poole sisse,» näitas Mäesalu hoolimatult lastest trepist üles. «Astume minu poole sisse.»

«Teie poole?»

põllumajanduse ajalooliselt väljakujunenud vorm. Jah, vorm. Ja marksist võtab minevikust omaks kõik, mis on väärt, on kohane uue ühiskonna ülesehitamiseks, võtab, mis on väärt... Nii, seltsimees Rihm, ma arvan te saate minust aru, saate aru?»

«Mina sain teist aru küll. Ainult mehed kardavad, ei kui talud terveks jätta, ei jätku maad.»

«Ahaa, soo-soo! Mis jutt see on, mis jutt? Kas te teate, palju on meil praegu tühjaks jäänud mõisaid ja talusid? Kas teate? Ma võin teile ütelda, võin ütelda Sakslaste vaterlandi putkamise jarel on meil praegu niisugune maaküllus, mida ealeski pole olnud, ei ole olnud! Too või mujalt koloniste sisse, et kõiki maid üle harida. Mis juttu saab siis olla maapuudusest? Ei, maapuudust ei ole meil praegu mitte mingisugust, ei ole mingisugust... Ja just sellepärast, et meil on vaba maad ülearu, ei olegi meil õige ega vajalik talusid liiga ära tükeldata, jah, ei ole vaja... Meil on inimeste, mitte maapuudust karta. Inimeste, mitte maa. Seda, palun, ütelge oma tulipeadele seal Heistres. Aga mis puutub komisjoni ja Entsveisse, siis las töötavad, näitavad. Jah, las näitavad, siis meie vaatame. Küll vaatame.»

Rihm jättis hüvasti ja kõndis minema. Selle mehe jutt oli ülespuhutud nagu ta oleminegi. Ühel osal tema mõtteist ei puudunud ju alus ja kaal. Selge, et peab sailitama revolutsioonilist seaduslikkust, selge, et ei tule nõrgendada põllumajanduse tootmisvõimet... Igale terve aruga inimesele on see enesestmõistetav. Teine osa Mäesalu jutust aga, mis käis selle kohta, et kehvikul tuleb peremehega koostööd otsida, teda võib-olla koguni hoida ja kaitsta — Rihma arusaamadega ei sobinud. Samuti mitte Mäesalu targutused eramajapidamistega sotsialismi ehitama minekust. Rihm ise oli lugenud sootuks vastupidist. Seepärast otsustas ta Luha sõbra juures ära käia, lähemalt rääkida nii oma muredest maal kui ka kõnelusest kodanik Mäesaluga. Nüüd nimetas Rihm Mäesalut päris veendunult kodanikuks.

Aga kodanikuks nimetati teda ennastki tolles majas, kuhu Luht oli ta juhatanud.

«Ah et sekretäriaga, kodanik Rihm tahab sekretäri enesega rääkida?» vaatas talle küsivalt otsa ametnik, kes väikese lauakese taga lubatähti välja kirjutas.

«Jah, sekretäriaga,» kinnitas Rihm ning vaatas huviga

seaduskonnan parteikomitee ruume, neid ruume, kus töötavad inimesed, kes alati ja igas, kõige raskemaski olukorras tööliste asja eest on võidelnud, praegu aga neid kehvastavad kohapealset nõukogude võimu tõttu. Tal tekkis tunne nagu suurde kõrgusse sattunud. Ta hakkas tema, lihtne maamees, neile rääkida või küsida? Või jagub siin, kuhu kokku jooksevad kõik-koostööd üldised küsimused, aegagi ühe külakese ja tema ühikute muredega õiendada? Oodata tuli Sekretär... tülid olevat nõupidamisel. Rihm konutas puust seljatoega põngi serval, vaatas, kuidas energiliste nägudega mehed ja naised, enamasti noored, aga sekka ka vanemad, kärmete sammudega, toimekalt trepist üles ja alla tõukisid, paberitega õiendasid, omavahel elavalt rääkisid, mõtteid vahetasid. Maareform, tööstus, kaubandus, agitatsioon, ajakirjandus — ei, tööpoolest, niisugust ala vist polnudki, millest siin majas poleks rääkida, nende kohta käivaid otsuseid meenutatud. Rihm mõtles, et kõik need väga erinevate alade inimesed tuleb siit saama nõu, juhendeid, kinnitust oma seisukohtadele, et siit mindi otsustega, mis muutsid ja edasi viisid etu, seda suurt mühisevat seal väljas. Ka Heist... Rihm ulatus kõik. Ning ta rahunes pikkamisi. Kui ta hakkab aega ja silma muuks, küllap siis tohib esile tuua ka Heistre päevamured.

... ja juba kaugel õhtupoolik, kui ametnik viimaks... juba juba... ta trepist üles viis ja kuhugi kamb... Ruum oli hämaravõitu, alakorra... võeti... oli vaikne, et kõrvad kumisema löid. ... harjutas end vaatama, ja nägi siis, ... kirjutuslaud, laua kohal ... laua tagant tõustes astus aga ... keemistest nastates, üle pea ... juukelakuga mees, kes kan... ... mille krae lõua... Mehe silmad aetud ... silmad vaatavad külasta...

... jalgadele vastu... «Palun, palun, rääkime Rihm,» ütles ta vaikse, ... Luht hõlitas mulle, rääkis teist juba.» ... tugeva töömehekläe, ütles oma nime — ... ja viitas siis lihtsale toolile kirjutuslaua ... «Olge heaks, võtke istet!»

Rihm taipas, et sekretäri minutid on loetud, et silu tühja juttu ei aeta, et on vaja kohe oma asi lühidalt esile tuua, aga — ikka veel kõmisesid kõrvus häirivalt Mäesalu hoogsad fraasid. Nendega polnud midagi teha. Ta istus ja õhkas kergelt, silmitsedes sekretäri kumerat, nagu murepilve mähkunud otsaesist, ta nurgelisi lugutusi istumisel ja suitsutoosi ulatamisel. Kuid see vaikus kestis ainult mõne sekundi. Kuusknõmm vaatas Rihmale uuesti otsa ja ütles ise:

«Nii, teil on siis muret maareformi asjadega?»

«Nojah, on.» Mõtted said viimaks jooksma, ning ta rääkis üsna soravalt olukorrast Heistres, Mäesalu tagutustest ja enese arvamusest. Sekretär tegi paberile paar märkust.

«Kuulame järele, vaatame, mis annab teha,» ütles ta mõtlikult. «Kehvik on muidugi vaja peremehe käpa all vabastada. Aga taludega, jah, peame vist veel lepima...»

«Täna väga,» kohmas Rihm ja, pidades jutuaajamist lõpetatuks, tahtis tõusta.

«Olete parteitu?» küsis sekretär, sündides teda silmadega istuma. «Ja vallas parteiorganisatsiooni ei ole?»

Rihm laiutas käsi: tema teades — ei.

«Mõistan. Mis loomulikult teel pole tekkinud, seda kunstlikult teha ei saa. Meil on küllalt valdu, kus ei ole veel ühtegi kommunisti, rääkimata organisatsioonist. Ja meil ei jätku inimesi igale poole saata. Tuleb kohtadelt leida, neid kasvatada. Senikaua kui uued kaadrid kujunevad, on võitlus külas muidugi poolik, ainult ettevalmistavat laadi. Tuleb taluda moonutusi kui ka ülepakkumisi. Kas teie, seltsimees Rihm, tahaksite mulle natuke tutvustada oma elulugu?»

Rihm rääkis enda elukäigust seda, mis tal parajasti pähe kargas. Rääkis oludest, milles oli tulnud kasvada, elada ja töötada, rääkis kartustest ja lootustest, aga hirmust ja lootusetusestki — kõigest, sest hea on südant puistata, kui sind rahulikult ja mõistvalt kuulatakse.

«Näete, kas pole imelik,» ütles sekretär mõtlikult. «Labi ja läbi proletaarlane, aga ei ole tööliste parteiga sidet... Jah, siin maal — tuleb ette... Seitsmeteistkümnendal aastal, teate, kui meie sakslaste eest Liitu taganesime, oli meil, kommunistidel, Eestimaa rahva hulgas väga kõva poolehoid. Valimistel Tallinna ja

...linna volikogusse anti meie parteile kõige rohkem hääli. Meie oids mõlsakomiteed täiesti meie käes. Aga... Ta tegi pika pausi, vahtis, ise pliatsiga mängides. «Mis te arvate, mis on eesti maainimestega juhtunud, et nii paljud parteist eemale on jäänud? Mis põhjus sel on?»

«Põhjus?» otsis Rihm sõnu. «Kas siin muud põhjust... et meie pole parteid ammu näinud. Oleme... vahel kaugel kuulnud. Sedagi kodanlaste raskumise kaudu, et kommunistid olevat... hävitatud...»

Rihm vaatas väga teraselt Rihmale silma.

«Mõistan. Aga kas teie, vana tööline, teie isiklikult... seda kodanlaste loba?»

«Muidugi — aga mõnikord ei teadnud tõesti,»... Rihm algas. «Noorpõlvekaaslased kadusid käest,... Uusi ei osanud, vahel ka ei julge-

«Partei, kes aastaid pöranda all elada... on muidugi väga kõva partei. Aga ta on väike... Ja kui teda avalikult ei nähta, siis, jah,... tema jõudu ega osata tema peale kindlasti... maal tuli aeg-ajalt otsekui poolpimesi... Ja mis ime siis, et vahel viltu kobati.»

«Järgnevalt see mulje on ka minul. Eesti maatööline on... kohama jätetud, temal on nagu siht silmade... kadunud. Ta ei tea justkui, kuhu õieti... aga maa alles tukub. Oi kui palju... et inimesed jälle julgelt edasi...

«... on raske töö,» nõustus Rihm.

«... Ka maainimesed tuleb lii-... linn. Ilma meie edasi...? Mis rahvas ütleb?»

«... meelde hakkupõlve koosolekul ning ta

«... on praegu taltsa kahes

«... Nii peab see... Ja ma usun, et oma kl... poolest on meie... kõvem.»

«Muidugi. Ainult vähe on veel neid, kes... kätt külge lööma, partei nimel välja...

seda ausust või siirustki, mida nii lõpmata palju vaja takse selles peaaegu teaduslikus töös? Kust võtta need kõigutamatuid, kes kõlbaksid igas olukorras eest vedama? Kas ta isegi selleks kõlbab? Kehvagi maa rahva ridadesse kellest seltsimees Kuusknõmm rääkis nii suure usaldusega, on kõvasti imbunud omakasu taotlevat, väikekodanlikku või koguni kodanlikku vaimu, mis iga uuendust kipub ära kasutama eeskätt enda isiklikes või perekondlikes huvides. Elu börsi ja palvemaja mõjude all pole oma näo järgi väänutanud mitte üksnes valist käitumist. Ka inimeste teadvus on omandiõigusest nakatatud. Paljude tööliste, sulaste ja kehvikute elusihiks on ise peremeheks saada. Maadki tahavad nad üksnes selleks, et «haljale oksale» tõusta, peremeeste moodi elama hakata. Kuidas siis eeldada, et seesugused kunagi vabatahtlikult astuvad kokku ühismajapidamisteks, andes nõnda külale, meie maaelule teise nao? Jah, inimesed, inimesed, mitte teooria, otsustavad asja, nagu sekretär isegi oli ütelnud. Aga kohaseid inimesi oli vähe, üsna vähe. Rihm tundis ennast ja tundis teisi.

Ta ei saanud teisiti, kui pidi koduteel ikka jälle mõttes tagasi pöörduma inimeste juurde. Hea küll, vastased, Neist saadakse jagu, nad purustatakse kord. Aga mis teha omadega, nende vennikestega, kes revolutsioonina näevad eeskätt ise järjelesaamise võimalust, nagu Junde või Saamu? Viia, kasvatada nad üksmeelele, nagu kujutas seltsimees sekretär? Meie kulas ei ole seesugust üksmeelt eluilmaski nähtud. Küla on igavene vastuolude pesa. Ja on praegugi individualistlik, vastuoluline, ka kehva rahva osas. Kuidas siis panna see kõvade isiklike huvidega rahvas astuma ühist, sotsialistlikku marsisammu?

Seda küsimust ei suutnud Jaan Rihm otsustada, see jäigi teda vaevama.

Otse vastuoksa talitas Allik. Tema ei läbenud enesega pikka aru pidada. Ei kavatsenud arutada ka teistega. Ühel keskhommikul teatas ta peremehele lühidalt, et võtku see tal söömavahe palgast maha, tema lõunani tööle ei tule; istus ratta selga, nagu oli, pintsak särgi peal, säärikud jalas, soni silmil, ja kihutas vällamajja. Entsvei laua ümber tangles kobar teiste küladel sulaseid ja popse: pandi end kirja maa peale. Allik kuulis, kui-

... ohest või tehest suurtalust maad soovijatele vastas, et maad ei jätku, võetagu mujalt. Ja sekretär ... korval istus, pakkus kohe lahkelt ... kus maasaajal oleks tulnud uudis- ... hakata. Nõnda siis — terve süsteem ... talumeeste sulamaid ja juhtida kehvi- ... otsustas Allik samas. Järjekorraga ... hõlmas ta Entsveile:

... mille paarkümme hektarit kirja Loginalt, ...

... lõpukes, krobeliste, sinkjate põskedega ja ... kirja, siis vaatas ...

... forma talu peale on juba kirjutatud ... Kas ... krundi tulebki?» vaatas toetust otsides ...

... kolme krundi ei anna,» vastas ...

... kes need kolm siis peaksid ... Logina sulasel?» ... sulanegi,» nähvas sekretär ...

... Torma Petri poeg, ja Maret ... Allik teravalt ...

... ametlikku häält ... Torma ... sellest talust on ... Aleksander Külmal ... Pole põhjust ...

... Allik. Et Saas maad võtab, ... mehega päev ... Ega ... vallava- ... rahva komitee ... protestid ...

... Allik kõnega raskelt võrele. ... et mitte teie ei otsusta, kes kust ... rahvas, meelamehed ise otsustavad!

Nende sõnadega pöördus ta ringi ja astus otsekohe koputamata esimees Trossi kabineti uksest sisse. Sellisees Trossi oli mugava olemisega, ümar mehike, kes kandis kuue all kirjut kootud vesti ja hästi viksitud karnasse. Rahutult keerlevaid silmi nagu rõõmsa jällenägemisest suureks ajades tõusis ta laua tagant muheldes püsti ja ulatas käe:

«Palun, palun, seltsimees Allik! Ole heaks, istu!»

Aga Allik jäi seisma.

«Mis kuradi näitemängu teie siin lavastate, Trossi?» nõudis ta kärealt.

«Lavastan? Noh, eks seda, mis kästakse. Oleme ja vanad asjaarmastajad,» meenutas ta Allikale nende uhiseid esinemisi näitemängudes. Mehe silmad ja nagu naeratlesid, nagu öelda tahtes, et kas maksab siis seda, mis tehakse, tõsiselt võtta või tühja pärast tuli norida? See kõik on ju ainult väike naljategemine.

Kuid Allikal ei olnud põrmugi tuju naljatlemiseks. Soni kuklasse lükates kuulutas ta karmilt:

«Selle Ein-zwei valmisklopsitud komisjoni peksate teie, Trossi, laiali. Fakt. Ja teete uue, või muidu...» Sulase nägu tõmbles, ta käed läksid rusikasse.

See puudutas Trossi ametiau ja tema meheuhkust. Pead näitlejaliku žestiga selga lüües, näolt naeru ära kustutades ja seda teatraalse pahameelepuhangu asendades hüüdis ta:

«Mina? Mina, lubage meelde tuletada, olen ametiisik ja tegutsen ettekirjutuste järgi ülevalt poolt. Jah, ülevalt poolt. Mina ei tarvitse vaielda kinnitatud otsuste üle, ei tarvitse vaielda iga...»

«Iga sulasega, huva! Ütelge aga julgesti välja.»

«Mina käin seaduse järgi,» ja vana näitleja nägu, hoiak, kogu tema olemine väljendas tõesti kõige karmimat seadusetähe täitjat.

«Seadus on rahva tahe ja — valmis!» andis sulane vastu. «Mina nõuan maad Logina talust, aga mulle pakutakse seda kurat teab kust...»

Rohkem nad rääkida ei saanud, sest seltsimees Trossi muutis jälle ootamatult oma osa. Sulase kindlad sõnad nähtavasti meenutasid talle, et ta peab ka rahva huvide eest seisma. Ta jooksis kabinetist välja, mühises Ents-vei laua juurde, kiskus oma hõredaid juuksekarvu pealaele kokku ja pistis seal ümberseisjatest hoolimata

...a taljaga pragama. Kas nii siis aetavat asju! Kas peab talust maad, kus ta töötab? Kas peab vallavanem, ise igale poole oma nina toppima? Kas peab inimestega ümber käia nagu vaja?

...määratamata meelepaha kustutamisena ruttu, ...sattunudki. Tarvitses sekretäri talle ainult

...teatada, et Karl Allik on pandud Torma ...kirja, ning — kõik oli möödas. ...Trossi tormakale sulasele seda sõbra-

...ilusate žestide ning maheda rinnahää- ...kuulutama asuda. Kuid sulane oli kadunud. Ta oli

...hüpanud ja ära sõitnud. ...seis, teevad kisa asja ees, teist taga.» Ja

...teine teise. ...Allik ei teinud asjata kisa. Talle oli nüüd enam

...peremeeste talusid nende nõiaveskeid, on ...terve ametnikkude-tegelasekeste ...nõnda asjasse mähitud, et nad ise

...teevad, kelle huvides töötavad. ...kõik sarnad! ...Selle asemel

...linnuudiseid, pidas ...selga ja sõitis ...kirja-

...Et ei tehta õigust, et ...Vähe sellest. On käima

...aparaat, mida ...Vaja on juurdlusele

...seada. Või ...maatamehe,

...Kirja adres- ...Isiklikult. Ja

...autoga valla- ...abilistega.

...möödeti lähedastest talu- ...muidugi peamiselt

omastele ja peremeeste poolt soovitud isikutele. Kolmandal päeval pidi sõidetama Heistresse. Loginal ja Tigasel olid juba joogid-söögid valmis. Kuid siis astus järsku vallamajja sisse mees, kelle nimi oli Lumi. Tuli ta jaamast jalgsi, lühike jopp seljas, nahkpaun puusal, ja teatas, et on partorg. Imestas seltsimees Trossi ja imestas sekretär Siimson. Pole ühtegi kommunisti, keda siin organiseerida! Kuid seltsimees Lumi jäi kohale ja nõudis kindlalt, et antagu maareformi aktid-paberid tema kätte — olevat vaja tutvuda. Lumi sai paberid — ja maamõõtja kõige oma kolidega läks teisale. Algas uurimine. Allik andis esimesena oma seletuse. Kui ta seda andmast tuli, muheles ta Rihmale:

«Arvasid, et lõrtsivad siin maakohas teab kui kaua... Ei lõrtsi kedagi! Ohjad tõmmatakse trammi. Fakt.»

P

artorgi optamatu tulek ning maamõõtja...
...jahmatas veel rohke peremehi kui...
...võimetega vallamaja tegelasi, kellele...
...lootust oli pandud. Mis põrgut see partel siin...
...küsisid nad segaduses üksteiselt ning mõni...
...kirus omaette. Logina Peter ehk oleks lausa van-
...ki, kui vandesõnad tema suhu oleksid kõlvanud.
...aga ei kõlvanud, siis ta ainult pigistas hambad...
...valks. Valkis ning ootas ärevalt, mis järgneb.
...jagunenudki. Partorg Lumi oli isemoodi...
...enda end esialgselt sisse väikeses arhiivi-
...alale alevikku, ilmus nähtavale veski juu-
...külades, aga kui kohal viibis, soris...
...maitset, et jätkatagu ainult tööd,
...Mõne päeva pärast krimpsuta-
...juba põlglikult nägu: imelik ini-
...maareformi tagant tõukama, aga...
...ta küll peaks...
...deemete ja kont-
...ja...
...kavandid...
...partorgi...
...jäänud. Aga...
...häirida.
...plaane mälu...
...Lumele. Mis

seal ikka, arvas see laia kondi ja tugeva kasvuga rahulik mees. Kui uued plaanid, siis las teeb need maa-toorahva komitee, kehvikute esindus. Kes kohalikke vajadusi peast teab? Las inimesed ise ütlevad... Selle vastu ei sõandanud Siimson häält tõsta. Partorg aga kutsus Heistre komitee esimehe Allika teistkordselt välja. Nende jutuajamine toimus ühel hallil ja udusel pihapäeval, toakeses, kus kahel tugevat kasvu mehel oli kitsas liikuda. Seda vabamalt liikusid aga jutud ja mõtted Allikale sai selgeks, et maaomanike viguritele tuleb vastu seada kehvikute organiseeritud aktiiv, et mitte kitsas komitee, vaid lai maasoovijate hulk ise peab oma sõna ütlema, maareformi kohapeal läbi viima. Et kehvikute hulga huvid peremeeste huvide vastu kaivad, see on loomulik. Vagivald, kaebavad nad. Kuid mis on siis demokraatlik enamuse tahte teostamine? Kas mitte samasugune vägivald? Jutuajamise lõppedes ütles Lumi oma paljaks aetud, kumerat kukalt siludes mõtlikult:

«Teie, seltsimees Allik, olete tööline ja mina olen tööline... Mina vanem, noh, võib-olla ka kogenum... Aga partei joonest näite teie aru saavat. Mis oleks, kui paneksime teid meie parteiorganisatsiooni esimeseks kandidaadiks, mis? Meil tekib siin varsti organisatsioon, peab tekkima, sest inimesi on.»

Seda polnud Allik oodanud. Nagu sähvatus käis ta ajast läbi küsimus: kas suudan ma nõnda töötada, nagu rääkis tädipoeg tolle endise madruse töötanud olevat, kes Doni aäres kasakaid kolhoseeris? Mõtted laiali, pahvatas ta järsku.

«Ma olin koolipõlves skaut...»

Lume silmad naeratasid, ta rõugearmides, krobeda nahaga nagu läks isalikult leebeks.

«Mis sellest! See ei tähenda midagi. Igaüks meist on enne kuskil olnud. Elu! Oluline on maailmast arusaamine, elu mõistmine. Ja mulle paistab, et seltsimees Allik maailmast õieti aru saab...»

Allik kohmas, et on püüdnud teha, mis oskas.

«Noh, näete siis! Viige aktiivi koosolek läbi, tehke kavad valmis. Teil on partei usaldus ja tugi. Pean ise mõneks päevaks linna sõitma. »

Ta sõitis, kuid enne kutsus Kopli Antsu enese juurde, viis ta tallu, mis pidi saama hobulaenutuspunkti kesku-

... punkti ülesannetest, tähtsusest ja küsis siis
... üht

...nootri agronoomil ei ole siin palju laiem tööväli
...loodus? Rahva kasuks oma teadmisi anda on
...alustanud? ...

10. jodi nōustuma. Ning nōnda sai temast punkti

...toetuse liikmete käsutas Allik sedapuhku välja
...toetuse, Lehtmaad, Tamme Priidu, Kopli Saamu ja
...toetuse. Nii tuli koolimajja kokku paarikümne

11. number Esinedes enda arvamist mööda esma-
lt partei nõudeid jätledes, rooskas Allik kibedalt

...mataludest krunte plancerisid kasupoega-
...omel kasvendadele. Ta näitas iga talu puhul eraldi,

... et loodud on saarased kasulapsed peremeeste huvi-
... kinnitas lõpuks, et lootav rahvas, seesama,

... ja lase maareformi naeruks teha

„Tule ja pane jalad suhu!» toetas Junde karmilt.
„Muidu, naguvaljad,» alustas oma juttu Ojari.

...kes on naeruks teinud. Kes selle maajagamise käima

... unchud' - to o'tea oieti mitte, mis nad

[illegible]

...dla meenad? Ise keetsid pudru, ise

1. a. *... nendesse asjadesse*

... ja loob, tulebki, kinnitas Allik

... miks? Kas tahad mina ütelda, e
...? Mina unaldan ja täidan

ja ta ob Allah el yomud Ojarile

...de la marea. Într-o zi, când era în vârstă de opt ani, a fost rănit de un câine. Într-o altă zi, când era în vârstă de zece ani, a fost rănit de un câine. Într-o altă zi, când era în vârstă de zece ani, a fost rănit de un câine.

[illegible]

Kelles või missugustes meestes

Kosten für Inanspruchnahme des öffentlichen Verkehrs

«Mehed! Nõnnaks, mis te seesuguseid nirusid mehl etteotsa lasete?» pahandas Ojari tehtud nõrdimusega.

Seepeale pörutas Allik rusikaga lauale ja heitis Ojarile otse näkku, et jätku ta oma keerutamine. Keegi ei saa ühel ajal korraga kahel rindel head võitlust võidelda. Üht poolt peab ta petma Ojari juttudel on pettuse maik man ja neid ei olevat kellelegi vaja...

«Nõnnaks, luba, luba, noorhärja, kes on sind seadnud kohtumõistjaks teiste inimeste üle? Mis politseiks sa ennast pead?»

«Iga tööline on praegu ise politsei ja kohus... nii-suguste limuskite üle, kes ilastavad oma sabaga kord ühele, kord teisele poole,» raius Allik.

Ojari urahtas, tõusis püsti ja ütles, et ta võivat ka ära minna, kui teda siin näha ei taheta. Tema ennast solvata ei lubavat.

«Mine! Ega ei leina!»

«Istu parem ja pea nokk kinni,» andis Ludvi nõu.

Sellega leppisid vaikselt ka Allik ja Rihm. Ojari jäi mornilt istuma. Mõninga arupidamise järel otsustati nõuda uut maakorralduse komiteed, sellele ette panna plaan, mille järgi igaüks pidi maad saama elukohale kõige lähemast talust. Loginalt nõnda siis Sass, Allik ja Kruup, Maret jäeti välja, Tigaselt Junde ja Lehtmaa, teised järjekorras teisalt. Junde algatusel tehti juba ka uusmaasaajatele loomade soetamise kavu. Umbes pool peremeeste karjast ning hobustest arvati minevat popsidele-sulastele.

«Loomi nüüd teiselt!» hädaldas Lohkva Liisa, kes ärevana, nagu lõomav nagu tuline tellis, kõik aeg oli plaane paberile pannud.

«Paluma ei minda. Võetakse,» viskas Allik perenaise poole, nii et sel kahm üle selja käis. «See on revolutsioon külas. Mitte mehkeldamine peremeestega, fakt!» Ning ta rusikas käed, karvatupsukestega sõrmejätkuldel, suured sulasekäed vajusid nii raskelt lauale, et kõik väit jäid. See mees ei andnud täna rääkida. Ta muudkui pani ette ja nõudis heakskiitmist. Nõnda siis tehtigi tema tahtmist. Ka Ojari hääletas kaasa. Vastu hääletada siin ei saanud. Ehkki ta endamisi muigas, et vaat, kus istub nüüd rahva võim ja parteitahtmise kehastus. Ludvi ja Saamu vastuoksa tundsid rõõmu sellest, et nende sõnal on kaalu, ja pistsid endki kirja:

«Tigase, teine Ojari maa peale. Kui Ott seda märkab, kergitas ta mütsi ja ütles:

«Nõnnaks, tere hommikust! Olemegi jälle kõik ühesugused koos!»

Uus paistnud maa vahendamine sugugi meelepäraseks ei tundunud. Peaaegu kätt andma kippus ta Saamule, et ta võivat ni mõistlik naabrimees ega jätvat temalegi ühtegi ülearu... Ent Junde hoiatas valvsalt:

«Sa, Saamu, et siug põue ei poel!»

Jalgas Rihmgi seda asjakäiku ega saanud enesest midagi välja. Et Allik jask, kindel, isegi karm on — selle ta jäänud raakimist. Noor mees, tõusva enesetunde tõttu — las ragistab! Tema isiklikult oleks lahkunud küsimuse kallale teisiti, pehmema sõna ja mõttega. Aga kes teab? Inimesi on mitmeid. Ühest saad mõistliku sõna ja veenmisega. Ojari et tee taltsaks ka rusikaga. Nagu need Ojari ja Saamu Ojari jättis kull siinsamas oma keerutamise. Tema leegitseb nohisedes edasi — lausa elav. Votki kinni, mis ta mõtleb või arvab neist poolt kirjapandud otsustest? Koosoleku algul oli ta jäänud end lubadalt raakida oma linnamuljetest. Ta jättis kaugemale jutti, seda kindlamaks kujunes. Ning nõnda tegi ta viimaks ainult tagasi. Ta jättis endale korraldada koolimajas vene keele õpetust ja hakata silmaringi laiendavaid loenguid.

Kõik need nüüd Ott ja Liisa nagu ühest suust. Talutöölised, korraka kommuniste saa... need harkitud jõudki, kes lugema tule...

«Teadri, intelligentset... põhul oli kõne... teadest, ...»

«Teadri õpetas lapsi nõnda nagu kästi, kasvatas... hindas nii kuidas vaja. See

tähendab, andis haridust kõigile kavakohaselt, kiitis headeks talulapsi, keda kiitma pidi, noomis nõrkadeks popsipoisse, keda noomida võis; üldiselt aga siputas patuga pooleks nii palju rahuldavaid kui iganes võimalik — sest ta ise oli keskpärane mees, hoidis igas asjas keskmist joont ja puudis kramplikult mitte välja sattuda oma erapooletust, üldist rahulolu taotlevast osast. Nõnda oli ta aastaid Heistres koolmeisterdades hallid juuksed pähe saanud, ilma et keegi oleks teda või ta kooli eriti laita võinud. Ent ka kuta polnud põhjust. Keskmine inimene, erapooletu, keskmiste võimetega koolipapa, kes oma ulesanded ära taidab. Mis seal ikka?!

Palga ja paberite järgi ei läinud Taadrile korda miski muu peale laste õpetamise. Tegi ta midagi, siis paljalt heast tahtest nagu ikka koolmeistrid. Tema hea tahe sattus aga üsna piinlikku olukorda, kui nüüd ootamatult tuldi ja nõuti: Taader, hakka meile, vanadele meestele, vene keelt õpetama. Need nõudjad olid Allik ja Rihm, või nagu taluperedes torgati, sulasteliidu fuürerid. Taader ei teadnud, kas meeste juttu tuleb võtta käsuna, korraldusena või palvena. Ta haistis selles ettepanekus hädahoitu oma erapooletusele, oma elustusteemile — teha seda, mis kastakse ülemalt ja vaikides vastu võetakse alamalt poolt —, aga ei suutnud otsusele jõuda, kus on nüüd ülem, kus alam pool? Kas tõesti ollakse niikaugel, et sulasteühingu mehed käsivad ja peremehed kiidavad vaikselt heaks? Või ehk koguni peremehed kiruvad ja siunavad, aga sulased kasutavad siiski? Pöörased, täiesti pöörased nahtused! Taader kui tsariaegse seminari mees vene keelt oskas. Seda võis ta raakida ja õpetada kas või unes. Aga mine sa õpetama, kui ühed talusid tukeldavad ja teised hambaid näitavad, kui külas kaks leeri vastamisi seisavad, rusikad püsti?! Ta oli labi ukse pisut kuulatanud koosoleku kaiku, teadis viimaseid uudiseid. Ja kõlbab siis nüsuguses olukorras uhel erapooletul koolmeistril minna sulaste leeri meeste keelt õpetama, pealegi venelaste keelt, kelles peremehed ütlesid seisvat häda ja õnnetuse alguse? Nii arutas Taader. Rääkida ta sellest ei julgenud. Kurtis ainult ajanappust ja suurt koormust, kuid nõustus hädaga siiski. Sest Rihmal oli õigus, täielikult: häbi asi, et meie vene keelt ei oska. Oieti pole olemas põhjust, miks vene keelt mitte õpetada. Polnud ammu, ka endise valitsuse

... Taader pidid Taader aus olles endamisi tun-
... tammalt tingis välja, et ärgu peale vene keele
... enam tahetagu kõnesid või loenguid
... tema handus nüüd ei aitavat.

... sealt ei võeta, kehtasid Rihm ja Allik
... ikka, keelekursused käima, loengutega
... pidi

... vene keele kursuste mõte teoks. Üllatuseks
... aga, et mitmed noored inimesed nen-
... tema keele hädavajalikuks oli arvanud,
... emale jaid, teised aga, kelle õppimisel
... tahtsus puudus, ise seda tegema ruttu-

... et välja tulid stärsed mehed nagu
... Kopli Ants. Aga et õppima kippus, l
... Jan ning Traadi papa «kastlap-
... molemad, see tundus Rihmale
... praktiliselt: vene keel olgu nen-
... suurte tulevaste ümberorgani-
... Mr. kasu on aga süürastest nohikutest,
... Traadi «kastlapsed»? Mõlemad täiesti

... all, aga nende kasu peale jooksmas.
... la kurestele. Et keegi ei saaks ette
... Traad ei ole noori õppida! Nii arvas
... ammoodi arene, ka Traadi enese
... olt veel ol tarbekohasem. Traat
... tel, seal teiste hulgas kuulevad

... mis sealpool
... arvatakse. Papa Traat teab
... keegi tema kasu-
... parem varvas
... lonake, poo-
... kohas

... Traat

... pidi
... valja
... või ise
... polnud
... Omal ajal
... purssis
... Ja üldse,

ega Traadil kui vanema põlve mehel, samuti nagu Silbi Tiidul või Logina Petril, polnud midagi venelaste vastu. Venelane on südamluk inimene, venelasega ei ole ra ko läbi saada — laulsid nad kõik nagu ühest suust, need vanad peremehed. Ka selle vastu, et Vene sõjaväed maale tulid, polnud neil suurt ütle mist. Ainult venelased ärgu toogu kommunismi kaasa. Elagu venelased oma kommunismiga ise. Ei ole enne eestlastele kommunismi vaja olnud, milleks seda siis nüüd, segasel sõja ajal? Väga hästi saab ilma kommunismita läbi. Kas meie talud ei ole jõukad, linnas rikkad ärid, kauplused kaup taks? On! Meil ei ole millestki puudu olnud — milleks meile siis kommunism? Venemaal, jah, seal oli vanasti suur puudus ja viletsus, inimesed surid põua-aastatel miljonite viisi nälga. Suured jõed on, aga vett ei ole. Maailmatuma laiad laaned, aga külm võttis inimesi tihti ära... Õigeid talusidki ei olnud, kuigi maad maailma ääreni. Venemaal, seal muidugi. Venemaal, jah, seal võis ja ehk pidigi kommunismi sisse seadma, sest kaua siis ikka lasta inimestel rikkuse ja jõukuse otsas nälga surra? Aga milleks meil, kui meil on nangunii kõva järg käes, kui meil jätkub igauhele oma maalapikene, kui meie tühistest metsasiilukestest igamees saab kütteks puuhalu ja jätkub veel välja vedada, kui meil kunagi pöuda ei ole ja vesi järvedest-jögedest millalgi otsa ei löpe — milleks meil siin's kommunism? Lastagu meil ainult elada ja olla... Nii targutasid peremehed päris avalikult. Muidugi ka Tigase Traat. Ja niisuguste arusaamadega, just nende targutuste levitamiseks ta vene keele kursustele oleks tahtnud minnagi. Alles viimasel hetkel oli Logina Peter tal sabast kinni saanud ja põlglikult hurjutanud:

«Narri teed, Tigase! Kellele sinu puujalgadega vene keelt vaja on? Vaata, et tukid oleks õlitatud! Öppima saada lapsed...»

Nõnda Traat siis talitaski. Mitte põrmu nende lihtsa-
meelsete külameeste meele, kes, kuuldes, et koolimajas
hakatakse õhtuti vene keelt õpetama, imestunult küsi-
sid: milleks, egas meist venelasi teha.saa? Või misjaoks
meist venelasi peaks tahetama teha, kui neid on maa-
ilmas eestlastest sada korda rohkem. Ei sugugi! Traat
seletas väga viisakalt, igas avalikus kohas, et no-jää,
vene keel on riigikeel. Alati on hea, kui inimene riigi-

... Venelane utleb, et keel viib Kiieveni, keele
... otsa sõita. Aga kus sa selle tühja eesti
... Tartu või Pärnu, vahel ka... Vändrasse,
... kuskile Isegi Narva enam mitte. Sest
... igivanast ajast Ivangorod ja palju vene-
... keele eesti keelega toime. Ka Petseris jääd
... ikka on hea, kui riigikeelt õpetatakse. Keel
... kurja. Keelega võib elus edasi pääseda,
... kuidas on. Ning seeparast käis Traat,
... mees kunagi, ise oma «lapsi» vene keele
... panemas. Seda nägid need, kes juhtusid
... Seda pidi lõendama koolijuhataja
... Traadi kohta kellelgi utlemist
... kodanik, kes riigikeelt — ja kullap
... au sees peab. Väliselt olid asjad nõnda
... ei saanud aga Traat rahv. Iga
... ta puhapäeva õhtul võttis ta ise oma koju
... vastu ja päris neilt põhjalikult, mis
... millest räägiti.

Need Tiati ei huvitanud. Neid peab looma teadma. Nendest ei maksa rääkida. Aga kui need tead ei, et on õpitud sonu «graždanin» ja «bolševiki» Tiati. No muidugi!

...altpoolikult ladus ta kõksi kuusehalge
...altpoolikult ja loostas koolimaja juurde —
...altpoolikult oli lund ja kohus. Sest iga talu pidi
...altpoolikult loostama kütteks andma pool sülda

... koha kätte näidata,
... ilusasti riita,
... hobuse
... ukjopi puh-
... et kavatsetud valla,

Nadala's kohe
nato'vandi vana leeti

(The end)

... ja ausaks inimeseks. Ta

lukkaski prillid ninalt otsaesisele, silus oma kulujuukseid üle pea, vaatas lühinägelikke silmi pilgutades Traadi pungil punetavasse näkku, tõmbas kitsa, habemeudeme suu virilalt, nagu ühepoolse krookpaela peal, pahi male kokku ja ütles:

«Kui teie, kodanik Traat, mõtlete, et vene keel meie riigis keelatud oli, siis pean teile meenutama, et ei olnud keelatud. Ainult teda polnud algkooli kavas.»

«Tõesti või? Lehed, näe, kirjutavad, et ei ole lubatud õpetada.»

«Jah, muidugi. Kõik mittekeelatu ei ole alati ka just lubatud. Pealegi peab teadma, kui palju jõuab ühe kuueklassilise kooli kasvandik õppida... Meil oli saksa keel esimeseks võõrkeeleks, ja seda meie ka tuupisime. Sest kui noor inimene kõrgemasse kooli edasi läks, oli tal paratamatult tarvis saksa keelt. Vene keelt ei nõutud.»

«Aga nüüd nõutakse?»

«Vanemates klassides jah. See on loomulik.»

«Teadagi. Kelle valitsus, selle keel...»

Taader lasi prillid silmle tagasi. Ta ei olnud Tigase vaateviisiga päris nõus. Aga vana harjumuse tõttu pere-meestega hästi läbi saada ei vastanud ta teravalt. Ütles ainult möödaminnes:

«Valitsus! Mis siin valitsus. Keelt õpime keele parast, läbikäimiseks suure naaberrahvaga...»

«Õige. Üsna õige,» kiitis Traat. «Ikka läbikäimise jaoks, egas nüüd kedagi venestada püüta nagu neetud tsaariajal... Mäletate, kui meie veel koolis käisime? Jeograafia, histooria — kõik puha vene keeles... Muudkui dva raza dva budjet postnõje sna... Äh-äh-ha! Mis laps sihukesest õppimisest sai? Või siis need Kolade ja Aleksandrite, tarkade Jaroslavide ja pühade Olgade elulood? Hirmus mõelda, kui palju oli tüüpimist, kui vähe kasu. Ikka tuleb meelde ühe tüdruku ütetus, et mul vene keel suus nagu vesi, a'mis see kõik tähendab, seda ma ei tea... Püstitajal tahtsid venelasteks teha! Aga tuli välja, et ei saanud õiget haritud eestlastki, mis seal venelasest raakida... Pealesunnitud värgist ei tule ilmaski õiget nahka.»

Taader ei saanud aru, kuhu paks mees oma jutuga sihib. Ta kirjutas mõne sõna suurde, nädala koond-

muutpöuul, pani siis sulepea kõrvale, uuris märkmikku, mõnemat ajal rüürikes:

«Nüüd loegi sunni. Nüüd tahetakse. Näe, tekkis... Aastates inimesed, ise laste isad ja... Vene keelt osata on nüüd auasi. Teiegi noored, ega... hoolega töötavad...»

«Ei, ei, ma küsida tahtsingi, et need minu lap-... ka õpivad ka hasti?»

«Plaan lüüa.»

«... mulle Kardan, et teab, kuidas saavad... sõnade väljaütlemisega...»

«... misasugused need tähtsad sõnad peaksid... koolmeister.»

«... «bolševik» ja «graždanin» ja... Kui sa... välja ütled, jääd praeguse venelase ees...»

«... välja rääkima just neid sõnu, nende... kommunistide sõnu, muidu...»

«... naer peale. Ta nägi, kuidas paks... pingutas ja higitsema läks.»

«... tema vaeva kergendada.»

«... Traat, justkui oleks midagi nende, nii-...»

Traat tõukas kannuga põrandut.

«... Pea, kui lapsed ikka ilusasti õpivad... Muidugi, keeles on palju sõnu. Ja...»

«... lastele just iga vägisõna... need jaavad noortele...»

«... onad kulge jääksid, ... prilliklaaside...»

«... meenu, moepä-...»

«... Traat mõlles mõneks kileks...»

«... «õige», ...»

«... Vane-...»

«... «bolše-...»

«... Aga lapsed? ...»

«... Lihtsalt pahandus!

Nõnda et kas lastele just kõiki sõnu peab õpetama? Võib-olla saab nii teha, et lastele ühed sõnad; komitee meestele seal jälle teised sõnad kätte juhatada... Vene keel on ju väga rikas — sõnade poolest... Üks popp, räägitakse, võinud pool tundi ühe hingega sõimata, ilma et ainustki sõna oleks korranud... Nii rikas ja lopsakas on vene keel. Sealt annab valida, noorele ja vanale...»

«Njah, njah,» nühkis koolmeister kämbлага põlvprillid jälle kulmudel. Pikapeale hakkas ta taipama, mida Traat tahtis ütelda... «Igas keeles on muidugi palju sõnu, ilma milleta toime tuleb, mida võib tunda või mitte tunda. See on õigus. Senikaua kui Venemaal vana kord valitses, oli «gospodin» paratamatu igas vajasakas kõnetluses. Oli. Vanas laulukeses kõlas ka «barin» uhkelt. Aga nüüd on seegi kadunud. «Gospodin» ja «barin» — need on vene keele minevik. Sõnarisu, millel igapäevases elus pole enam vähimatki tähtsust. Nende asemel võib nüüd igal sammul kuulda sõnu «graždanin» ja «tovarištš». Need on rahvale omaseks saanud. See eesotsas on «bolševik», «seltsimees», «kodanik», mitte «härä» või «härased». Nii. Ja kui meie nüüd keelt õppima asume, siis mida peame me õppima? Kas seda vene keelt, mis kunagi oli ja mida enam ei ole, või seda, mis praegu on, mida iga päev räägivad miljonid inimesed ja mida räägitakse ka tulevikus? Kas peame oma noortele pähe tuupima surnud «gospodine» või elavalt «graždanine»? Ei ole kahtlust, mida meil tuleb õppida. Kui teie tahate ütelda, et astuge tänapäeva keelest, elavast keelest kõrvale, siis ütlete te sellega, et õppige seda, mis oli kohane tsaaririigis ja kapitalistlikul Venemaal, aga ei ole enam kohane tänapäeva Venemaal. Meie siin rahvakoolis peame andma seda, mis on vajalik iga päev, elus igaühele moodapääsematu. Et meie teiega kui vanemad mehed teame ka minevikku läinud keelendeid, see ei tee viga. Kuid ütelge, mis teeksid säärase keelenditega noored? Kas nad ei oleks täpselt selle tüdruku taolised, kellest te ise rääkisite? Pool-surnud sõnad, mis kasu neist oleks?»

Traat kõhatas, vaatas enne tükk aega koolmeistrite otsa, kui ütles:

«On see siis nii kindel, et need nüüdsed vene keele moesõnad igavesti pidama jäävad? Ka need võivad

... saada... Kes teab? Aga lihtsad
... ja alati. Just niisuguste
... Terve ja ilusa vene keele
... mida iga aasta keeratakse nii
... on siis juba tuupida lihtsat keelt: «dai
... — mis igal pool ja igal ajal mak-
... härra Taader, mis?»

«Ei ole meid mõistlik, on oige, kuulutas üks filosoof. Ja
«Ei ole meid ka vene keelt,» lisas Taader. «Ei ole meid
«Ei ole meid ka, mis selles keeles on halba, mis head. Meie
«Ei ole meid ka, nagu ta on»

...herra Taader,» alustas nüüd Traat teisest
teemast, mis tundus justkui liigutusest pisut luk-
...teerimisele juba aastaid meie lapsi. Suure
...malakartlikke, ausaid noori inimesi olete üles
...Rooma kohe vaadata. Ja tänu teile. Igaüks
...tunnustama, et meil Heistres on kogenud, tark
...Kaksipidi mõelda ei saa. Mis tõsi, see
...tõepoolest ei ole teile keegi keelanud. Ka
...keegi kangekõmmemad Nemadki on senini ütelnud:
...Taader on aus ja jumalakartlik inimene. Mis siis
...ja jumalakartlik mees kasvatab meile ausat
...malakartlikku eesti noorpõlve. Tema ise seisab
...dus ja tema kasvandikkudest tulevad ka ini-
...elavad oma rahva
...Aga lubage, mis peavad inimesed nüüd
...aus ja jumalakartlik koolijuhataja
...talvel pidas koolis hommiku-
...nõugeteid käsusõnu, nagu:
...oma ligimese vara, sina
...ja leivavanemaid aus-
...nemad arvama
...lipp vahe-
...on lastele
...tembub
...ja
...kommuni-

Ma ei saa juua, sest ei ole - humalas Taader vahele
 ja ma pole - maalele nagu varjude lastes «Meie-
 ... on teie eile meil tal taluk...»

See teie sadame tundeid, aega inimese südame tun-

ringi mööda tuba, istus ta uuesti töö juurde, toetus küünarpeadega lauale ja hakkas rahulikult seisukorda selgitama, justkui selgitaks klassis tundi.

«Hea küll. Ütleme, usuõpetus on sul kehv punkt. Aga kas sa õpetasid seda oma kutsumuse järgi, kui teoloog? Ei. Sa tegid seda kasu ja korralduse nõudel, mis ei jät nud teist võimalust — kui koolijuhataja kohal tahtsid püsida. Nüüd õpetad sa ajalugu ja konstitutsiooni, samuti ettekirjutuste kohaselt. Iga riigikorra juures on koolides oma ideoloogilised ained. Kui kõik need, kes enne on kodanlikku ideoloogiat jutlustanud, nüüd kor raga kas keelduksid uut ideoloogiat õpetamast või tõugataks koolidest välja, tuleks koolid kinni panna. Niikauaks kinni panna, kui uusi õpetajaid fabritseeri takse. Aga mis on õpetaja ühiskonnas? Lastele kirja oskuse kattetuupija, tööline, kes täidab temale antud ülesannet. Sina täitsid oma ülesannet kodanlikus koolis samuti nagu mõni tööline kapitalisti juures vabrikus. Sina vormisid lapsed inimesteks, tööline materjali too teks. Kapitali huvides töötasite mõlemad. Selge. Terve suur mass töölisi, neidsamu, kes nüüd kisavad ja karju vad haritlaste peale, et haritlased olevat teeninud kodanlust, teenis ka ise kapitalisti, suurendas oma tööga peremehe jõukust. Paljuke neid võitlejaid oli...! Et õpetaja alati palgateenijaks jääb, see on intelligenti paratamatu, narr osa. Aga niisuguseid narre on maa ilm täis. Kõik need väikesed rattakesed, keda käsutäit jatena kasutati siis ja kasutatakse ka praegu. Neid on vaja, alati. Neid ei saa ühiskonnast välja visata. Ka meid on vaja. Ja meile on tööd vaja — et elada. Elada! Mõistad? Kes sind välja viskama tuleb?»

«Oleks õigem, vist siiski õigem — välja visata.»

«Inimene, mis sa räägid? Löö ometi kord jalad maha! Kellele sinu soigumist tarvis on? Tarvis on tööd. Näita, et sa teed, ja — rohkem sinult ei nõuta.»

«Arvad?» Meenutades komiteemeeste jutte loengu test oigas Taader. «Arvad sa tõesti, et meil nõnda, külma südamega, lastakse tööd edasi teha? Või saame meie teha? Nii nagu meie sinuga, Meeli, et täidame ainult korraldusi ja käske, ega nii sotsialismi ei ehitata. Rahvasõna ütleb, et õpetaja on maa sool, kohapealpe eeskäija, vaimne juht. Mis eestvedajad või vaimsed juhid oleme meie, kui me isegi ei tea, mis me tahame

... ja me äraelamise huvides ainult ...
«Tui! Ma lähen iseenesele läilaks!»
... Jakob, sinu pirisemine juba enne. Mis seal ...
... et ka meil on laps, et lapsel on ...
... pooleni»

... jaa, laps! Laps!» hüüatas Jakob Taa der ...
... väkus jalule ja lasi pooljoostes mööda ...
tuba tingi «Ara räägi mulle lastest!»

... oma lapsest ka ei tohi? Sa pead lapse peale ...
... Name naris tigevalt pliiatsiotsa

... Aitab! Homme hommikul pean ma ...
... silma vaatama. Need on puhtad, süütud ...
... ma vaatan? Mis ma ütlen? Piiblllood, ...
... Oo lapsed, lapsed!»

... õpetaja haaras mütsi ja tormas välja. Jah, lap sed ...
... Nii teravalt ei olnud Jakob Taader ...
... laste õpetamise krinsi ees seisnud kui praegu, ...
... oktoobris, kus töötav rahvas seadis ...
... valgusest ülevalatud ...
... esolevast õnnelikust elust, sära ...
... Aga Jakob Taadri hinges oli kohama ...
... paksu hirmu- ja kahtlusepimedus, ...
... ühtlasele uue elu poole. Traadi ...
... jalad hoopis alt ära.

... ta vooli tuppa tagasi, istus ...
... kaardipaki ja hak ...
... must punane ... Kui tuleb ...
... Taader ei teadnud ...

... oma meest üksipäini, ...
... Naine ei läinud end ...
... Ta ainult

... Hahvau hoidakse võitle ...
... intelligenti laob kaarte: ...
... Aga mis siis, ...

... Juh, pagan ...
... kolmas ...
... Meeli külm rahu, tema otsekui grammikaaluga ...
... Meeli nihki kaugemale ja rohkem,

kui ta ütles. Tema, kehvast alevipoisist õpetajanoigi, oli see talutütar enesele mehekski võtnud ainult sellepärast, et pääseda skandaalist, millega Meelit parajasti ähvardas üks korporandist austaja... Meeli võis paljugi. Võis soravalt ja sõnarikkalt mistahes asja ülistada, aga ise seda vihata; võis suuga kiita, aga südames põlata. Oo, Meeli võis kõik. Ja siis imestas Jakob Taader jälle seda oma peretoast tulnud naist, kellel tööliste ja sulaste võimu kergem oli kiita kui temal, kingsepa perest võrsunud intelligendikesel. Ta jälgis naise koolitööd ja pidi tunnistama, et naine töötas laitmatult. Tal enesel kippus aga kõik ripakile jääma, laiali valguma. Seda nägi ka Meeli, kuid ei lausunud sõnagi. Käis püsti ringi ja laulis — uusi vene laule.

Meeli laulis ka kooris. Laulis nimelt alati sellesamas külakooris, mida Jakob juhatas ja kus laulmas käisid nii Kruubi Valli ja Lehtmaa Vardi kui Silbri Jan ja Räästa poolvend Volts. Kui Jakob ühel harjutusel lauljatega nurises, et need «Kodumaa laulu» puhtalt välja ei too, nähvas Meeli talle pärast:

«Puhtalt! Mis sa veel ei taha? Puhtalt kõlab laul, mis tuleb puhtast südamest.»

Taader jäi mõtlema.

«Siis parem mitte laulda,» ütles ta siiralt.

«Loll!»

Aga järgmise proovi õhtul sõitis Taader linna. Ta ei saanud olla see loll, kes õpetab talulastele laule, mida need ei laula, vaid labi nina inisevad. Koor oleks tulnud ümber organiseerida. Kuid temal puudus selleks jõud.

Kui poeg Mati koju sõitis ja jutustas, kuidas abiturientid oma lõpumärgi kavandisse on sisse põiminud sini-must-valge varvikombinatsiooni, keelas Jakob: pole sünnis, ärgu mängitagu. Meeli aga naeris lõbustatult.

«Valge hõbeda peal punane sirp ja vasar. Vana põhi, uued sihid. Nii on praegu elus igal pool...»

Igal pool see kaugeltki nõnda ei olnud. Paljud neist noortest, kelle pärast siin või seal muretseti, laksid ise särasilmi, hoogsalt ja ahvatlevaid tulevikuplaane tehes edasi. Nende unistustest kihisevad pead pöördusid kõige uue poole, nagu lilleõied pöörduvad päikese poole. Ühel õhtul, kui vana, enesega vaevleva koolmeistri õpilased Karl, Laine ja Ants koos kodu poole kõndisid, puvenes Antsu suust nagu kogemata:

«...uhkooli pakutakse õppimisvõimalust...
tunnet, kui keel oleks käes — kohe lendaks.»

«...päästas Allika valusat kohta. Pisut kadedalt kodumaale...»

«...kõik maa — maa ja punkti?»

«...motle, missugused valjavaated.»

«...ja mõnelt vart. Ta ise oli uhkoolist liiga kaugel.

«...piti tal das annult luska, tegi rahutuks. Ent Ants jättis nagu kiusates:

«...shumaga tuli teade, et meile on määratud mitu...
«...«...»

«...meile?» ei saanud Allik aru.

«...«... Motle, mis see loob põldudele! Missu-
«...«... tulevaasta on!»

«...kui harva kehvikute põllud lämmastikku

«...«... kui kallid see osta oli, ning — tema
«...«... tugevasti saarane praktiline abi. Ta

«...«... juba praegu lainetama vaalus peadega
«...«... kuigi oli pime sügisöö.

«Võimevõim?» küsis Allik.

«...«... Ants. Ning mõlemad mehed jäid
«...«... suure maa peale, mida nad
«...«... mis igas asjas nii abivalmilt siru-
«...«... need motteid sõnadesse
«...«... Laine:

«...«... nad vaatavad vist küll oma
«...«... »

«...«... » raakis
«...«... Allik.

«...«... » Laine tasakesi tema kätt

«...«... »

«...«... » mis meie

«...«... »

«...«... » pole kaugusse

«...«... »

«...«... »

«...«... »

«...«... »

«...«... »

«...«... »

«...«... »

«...«... »

«...«... »

«...«... »

«Need Tigase tõmbakad! Närvid söövad läbi oma «polseviku» tampimisega!» vihastas Ants.

«Kui hakkaks Taadrilt eratunde võtma?» tuli äkki ideele Karl.

Mõte haaras ka teisi, ning järgmise tunni eel tehti sellest Taadriga juttu. Kuid õpetaja rääkis kirjavahetusest, vajadusest tunde ette valmistada — sest vana moodi, et lähed klassi ja võristad maha, enam läbi ei saavat. Nüüd tulevat enesel õppida, mida ja kuidas õpetada. Seepärast ei võivat end koormata. Jah, arutas Jakob Taader, kui edaspidi ise jalad alla saab, siis. Praegu ei! Praegu ta ei suutvat isegi kursustega hästi toime tulla, mis rääkida tundidest.

«Mis tuli sul taga on?», pistis pan Jan vahele. «Aja-lehed, kohus ja kool käib oma keele peal edasi. Kuni elad, seni õpid.»

«Kuidas keegi!» nähvas vastu Allik. «Mina tahaksin keelega kas või homme valmis olla.»

«Ei tea, mis sa siis ära teeks?»

«Ah mina? Laulaks mõnele poola panile vene keeles aariat,» ütles Allik kurja muigega. Ise aga mõtles, et kui keel kord käes oleks, võiks väga ja väga palju raamatuid lugeda — niisuguseid raamatuid, mida eesti keeles ei olegi. Ta oli linnas käies sattunud värskelt avatud vene raamatukaupluse akna alla ja näinud seal hullusti huvitavaid raamatuid. Kauged maad põhjas ja lõunas, merede või kõrbete taga — need tõmbasid teda alati. Sääraseid teoseid lugedes tundis ta end nagu sammuvat matkaja kõrval, muutuvat ise avastajaks ning kirjeldajaks. Hing jäi kinni. Ning kes teab, kui ta ei oleks pidanud töömeheks, sulaseks hakkama — oleks ehk temast saanudki rändur, avastaja, ürgjäädesse või põlismetsa sissetungija, nagu olid mehed kunagi tunginud Ameerikasse... Muidugi, mandreid enam avastada ei ole ja sellest on kahju. Aga maailmas leidub veel küllalt põnevat. Ning ta ei saanud kuidagi mõttest lahti omandada kiiresti vene keel, et vähemalt lugeda, lugeda... Edasiõppimise mõtted piinasid teda ka. Aga neist ei sõandanud ta teistele hingata. Kuidas sa, täiskasvanud inimene, hakkad rääkima mingist kaugõppimisest, kui sa veel ei oska kooli õppekeeles õieti teregi ütelda! Seepärast Allik kiirustas, kiirustas, et ruttu osata vene keeles ütelda mitte ainult tere, vaid ka kõike

... Ta tegi ettepaneku neli korda nädalas koos

... järeleleida. Halb oli aga see, et kursused olid juba pidanud tempole vastu, jäid maha, takerdusid ja ei saanud enam pudenema. Neljast-viest järeleleida... keeleõppijate grupp. Kuid varsti hakkasid keeleõppijad asjata labi pori või lumelopa kooli... ja sealt tagasi vantsisid: Taader oli kas linna või... kutsutud. Kui Allik aru pärida püüdis, vastataja tõrksalt:

«Mina purata saan, kui koolivalitsus välja tellib?»

«Mida?»

«Mina ajapuudus aga ei takistanud Taadrit... oma toas raadiot kuulata või kaarte, sõjavangutas pead. Siis pani talle küsimuse risti... ja mina, vana narr, õieti ootad? Kodanlikul... et ta neid koos nende usuõpetusega, kuid... Kiru nüüd punast valitsust, kui tahad, aga... oma tööd. Mida sa taga leinad? Kas kodanlikust või usuõpetust?»

«Mehh, aga ei saa aru. Aatelistel inimesel, aga, on hirmus raske. Kui oleks midagi uut!»

«Uus on uus! Nii uus, et sul pea ringi...»

«Ei ole veel Ei ole!» sasis Taader kahe... hulle juukseid. «Aasta tagasi ma vuris... Kristust, jumalat. Nüüd jahva... Stalini! Mineva-aasta ma... revolutsiooni... Kõik... on põhu taevallinn». Kes ma... Ei, inimene ei suuda!... tegid ta kiled ebamaära-

... haruldast avameelne... et and paluma... Jakob Taader. Kirjuta... võidetakse seltskoht ainult... Mida teed sa praegu teed? Sa ei... kooli keeleõpetami... Nõnda, mees, lased sa... parda helts.»

Taader timpsis kärmel sammul mööda tuba, suru naise ette seisma, surus näpu sügavamõtteliselt otsele:

«Sinu kartus võib õigustatud olla. Aga sina näed üksnes seda, mis on — näed antud hetke, tänast päeva. Vaja on ette näha, tulevikku vaadata, aimata, millele meie vastu elame, mis meid ootab. Juba üle aasta kahe sõda. Praegu meist küll kaugel. Aga kas ta sinna kaugele jääb, kas ta läheb meist mööda? Vaat, milles on küsimus. Mina ütlen: kahtlane, väga kahtlane, kodanik Meeli Taader. Misjooks Vene väed meie maale tulid? Milleks need baasid ja valitsused? Ja just nüüd? Kakskummend aastat ei olnud eesti kodanluse kutsikad suurele Venemaale hädaohtlikud. Nüüd korraga on Miks? Sellepärast, et eesti kodanluse taga seisab saksa kodanlus, vägev relvajõud. Vene valitsus teab seda. Sellepärast saatis ta oma väed Eestimaale, nõudis baase ja sõbralikku valitsust. Aga kas see aitab? Kas hoiab midagi ära? Vaevalt! Mis siin siis õppida või õpetada? Milleks see vene keel ja inimeste meelte segamine? Tuleviku huvides peaksime vene keele asemel ehk koguni saksa keelt õpetama. Sina ütlesid kord pilkumisi, et mis siis, kui ei punane ega valge, vaid hoopis must? Jah, must, kodanik Meeli Taader. Kas eesti intelligent ei peaks end praegu hoopis selle musta jaoks valmis panema? Vaat, see on probleem! See on minu kärsituse põhjus, väheste huvi põhjus too vastu...»

«Nüüd räägid sa juba veidi mehe moodi, Jakob.» Naine istus, käed laual, ja vaatas teda huviga. «Jutuajamised Traadi ja teistega hakkavad vist mõjuma?»

«Njah,» pistis mees käed kuue ääre alla vaheliti ja tormas mööda tuba edasi. «Njah, hirmus on, et kõike seda ette nähes, kõike seda teades me peame siiski üht-teist tegema, kaasa aitama teha, et üle elada. Ma ütlen, üht-teist, kodanik Meeli Taader. Seepärast las ma laon kaarte, las ma sõidan linna! Ja lao kas või sinagi vahel kaarte, ainult ära sunni inimest püsti õnnestuse sisse ästuma...»

Taader ei olnud enam hulk aega nii avameelselt oma naisega rääkinud. Tema jutu lõppedes tõmbusid naise ahtakesed huuled pingule ja ta pigistas põlglikult hammaste vahelt:

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

«... mis loru oled sa, Jakob!»

tähtis, miski muu polnud tähtis kui vana tuntud kum-
mus: kas poolt või vastu.

Taader ei teadnud isegi, kas ta on poolt või vastu, ja
kelle vastu... Aga niipalju oli selge, et temast kehvi-
tud enesele seda vaimset jõudu ei saanud, mida nad
otsisid.

M

õllestused on visad
nagu sügisesed vih-
kavad nad kord käima, siis muudkui tule-
vad ja lausajuna, kiusavad ning segavad
hoold, et hoold hommikust ega õhtust, ei häbene
et lõukpõlve ega kuuvalget ööd — aina rün-
davad peale ja kallavad, kallavad isegi pilvi-
nt, kavat heledat päeva.
Nad on laegi oelamad kui säärased rabinal
et ei anna hoid. Nad ei anna hetkegi
et nad ei anna päeva läbi, kumise-
et nad ei anna silme ees nii töö juures
et nad ei anna öögilauda ja tõuse-
et nad ei anna sind õhtul ase-
et nad ei anna sind öörahu ajalgi,
et nad ei anna andmata mahti puhata,
et nad ei anna on head ja meelita-
et nad ei anna leeb files valu,
et nad ei anna kadedu.
et nad ei anna müllestused?
et nad ei anna või hella,
et nad ei anna tulla seltsi kihava
et nad ei anna on sadestunud
et nad ei anna poosadest pöösa
et nad ei anna helgataval lõuna-
et nad ei anna kade teie järel ning
et nad ei anna peat süüta veerema mööda
lata õnnemüü, anda ja peenravahesid, seapahtu ning

vasikaaedu, et neid kõiki täita, leivavanema rahulolu ära teenida? Mis on siisugustes töölapse malestusteks heledat või harrast, mida üldse tasuks meelde tuletada millega oma aju koormata?

Ent ometi! Karl Allik, kumnendal eluaastal Lõuna Petri seapoiss, hiljem karjane, praegu suiline, kunnab juba mitmendat päeva märga, vihmast läbiligunenud maad ega saa mälestustest lahti. Savine maa kleopub jalgade, käte, riiete külge, kündja tassib seda enesega suurtes klommides kaasa — ikka ühest põlluotsast teise. Aga samuti veab ta enesega kaasa mälestusi, sorib neid ning — aeg-ajalt koguni muheleb endamisi... Muheleb hoolimata vihmaveest, mis krae vahelt seljale nõrgub, tähele panemata külmast sinetavaid käsi või pekseluuni, poris plärtsuvaid, märgi pasteldes jalgu. Allik künnab, mõtleb, meenutab ja võrdleb — võrdleb mälestustes üsna ammust ning kauget päris hiljutise, tänavusega, teeb enesega, oma tunnetega nagu arvet.

Niikaua kui ta mäletab, elab ta nooruses Logina. Aga ühes Loginaga ka Maret. Et ta Logina Petri sigu karjatas, tema loomi hoidis, peremehele kasu tõi ja oma kesise talvernoona teenis — see kõik on harilik, igapäevane popsipoi si kohta, pealegi poisi kohta, kelle isa jäi sõtta. Mälestused karjaskäimisest, toost, kannatustest ja solvustest Karl Allikat enam ei vaevaks — neid kõiki oskab ta enesele ära seletada, on õppinud mõistma. Neis pole midagi teistsugust kui kõikide tööpoiste mälestustes Mitte vahimatki! Ega need ka mälestustele õiget sisu ei anna. Neist on ainult niipalju jäänud, et rinde all kipub vastikusest iiveldama, kui mõtted juhtuvad neile libastuma. Aga tudruk, Maret? Miks tema nii jonnakalt välja poeb karjapoisi iga väiksema kui mälestuse tagant? Ei ole ju tuhjagi olnud. Ei ole teineteisele ühtki niisugust sõna öeldud, mida inimesed kõige argipäevasemais askeldustes mitte ei ütleks. Ei ole küsitud ega vastatud, ei lubatud ega töötatud. On ainult talv-teine koos kooliteed tallatud, on üheskoos karja hoitud, seltsis sealehti raiutud. Jah, on koos ka pähkil ja marjul käidud, on teineteise varvast või sõrme seotud, verdki imetud — kui juhtus katki minema jalg või käsi Ükskõik kummal. Tüdruk, olgugi noorem, nõrgem, polnud vähem abivalmis kui poiss. Tudruk polnud ka vähem töökas poisist, kuigi oli talu

[illegible]

Imelik küll! Maret ei ole midagi, on ainult minevik — aga see minevik pureb, teeb rahutaks, valmistab tuskat. Laine, väike tüdruk, on elu, on varake õrn ja liigutav tunne — aga ei suuda rõõmust hõiskama panna, ei ole nii üle pea lööv, et kustutaks mälestused. Ent Karl tahaks nad kord kustutada, unustada — koor terve oma lapsepõlvega ka neile kriipsu peale tõmmata, raske käega ja lõplikult. Eriti nüüd, kus ta on leidnud oma kindla tee, Maret aga lainud teisale, Logina poole — sinna, kuhu teda ikka on kardetud kalduvat. Milleks enam vaevata end mälestustega minevikust?!

Tol hallil vihmasel öhtul tuli Karl hilja kõrrekünnilt ja sõi uksinda köögilaua ääres. Maret askeldas tubade ja köögi vahet, umiseses lauluviisi, helevalge pluus seljas, toatuhvlid jalas, puhas ja erk nagu alati. Karl aga väsinud, märg, porine, ja ega tujugi tal suurem asi olnud. Tudruku lauluümin, tema preililikult tubane olek ärritas. Vahe nende vahel lõi taas teravalt välja.

«Vihmane ilm ajanud peremamslile õige pulmalaulud suhu!» tõnkas ta.

Maret keeras järsku, kannapeal ringi.

«Miks ei võiks tüdruk pulmadest laulda, kui sulane koduvälkohta soojendab?»

Karl pani suitsu põlema ja mõõtis, otse kaalus teda pika pilguga. See pilk oli mahavajutavalt raske, nagu töömehe kammal, ning sõnad tulid raiutult, kalgilt.

«Jaa. Mis teha? Ka sulased tahavad elada. Eriti viimasel ajal.»

Maret naeldus paigale. Mingi riie käe peal, nagu õhetav, poolpikad juuksed rippu kaelal, seisis ta keset kööki. Seisis ja vaatas poissi imestusega ülalt alla. Vaatas, kuni hüüatas veidralt, kitsast kurgust, naeruga, mis tuli välja kägistatult:

«Nõnda! See on siis tõsi... Arvati, et rahvas niisama... Ah-ah-haa! Soovin õnne!»

«Maret!»

«Mis?»

«Sa ei peaks nõnda naerma. See on hapu lõssi pealt vaadatud uudis.» Mees ajas enese jõuliselt püsti.

«Ah hapu? Jah, eks sina oma sulasteliiduga see igavene haputainas oled, kes ise elada ei oska ega teisi elada ei lase.»

Karl kihvatas. Ta astus sammu lähemale, seisatas,

... ja otse Mareti puhta pluusi vastas, ... kindlalt maas, naritud paberi ... Ja ütles toorelt.

«Maret! Jätka loll ohvake! Kas sa arvad, et selle ... jätka, teed tegemata jäetakse, kui ... vanamõhe ees küuru selga kisute, ... plaane sepitsete? Rumal ... samasugune tööloom nagu ... Sina peaks minu poole ...

... kelle poole ma ... Maret mu jagalt pea selga, et kaelakont ... ei lahe sulase kaest luba ... Ta küsis seda monelt linna untsantsakalt.»

... Eluraamatus keeratakse ... edust, mitte tagasi. Pärast on hilja

... äkki kriitvalgeks. Hambad ...

... enesest kujutad? ... ei keerata, kui sina ...

... Valusalt, ... vere kaotanud ... selle põse- ...

... astus ... kasi selle ... sil-

... Inimesed ei ... oleks ...

... Karl raskelt tümpsi-

... Hoopis, hoopis

... vihaturtsa-

... Miks küll ja mis

... kaitsma

arvama peavad, kui sa Loginaga sabad kokku lööd ja rahvast petma hakkad?»

Sassi tuhm, pulstunud juuksepahmak vajus peaaegu põlvedele. Ta istus raskelt, kiviselt. Tuli hubises kolde ja varjud visklesid seinal, meeste riietel, soonelistel kätel, näol. Kambrist tuli kolinal kotta Tõnu, surus end Sassi põlve vastu, haaras kahe väikese pihuga isa juukseid, pani siis käe talle ümber kaela ja päris kiledi lapsehäälega:

«Taat ae, taat, kas tuhvlid keevad juba? Süüa tahan.»

Sass silitas poisi pead, rääkis talle vaikselt, et oodaku, varsti on kartulid valmis, siis tuleb ema lauda juurest, teeb sousti ja saab süüa. Poiss jäi isa põlvele istuma, käsi tema juustes, vahtis mehi nii uurivate silmadega, nagu taipaks ta midagi tõsisest asjast nende vahel. Sass paitas poja tuhkjat lakka.

«Sina räägid, et nii ja naa, et petma ja ei tea mis... Keda vaene inimene petta jõuab? Aga näed, siin ta on! Kus sa nendega lähed, mis sa ette annad? Mitu suud on mitu suud. Keda siin petta, kui hoiad oma laste pea-varju ja ninaesist?»

Sassi alistuvas meeles, vaikse nukrusega veeretatud sõnad, mis pigem kaebasid kui õigustasid, avasid Allika ees veel kord terve sulasteseisuse traagika, kõikide nende inimeste traagika, kes nii jaägitult teisest sõltuvad, et nad isegi suutäit leiba või jalatäit põrandat, millele toetuda, omaks ei saa nimetada. Inimene on taitsaks teinud ja end teenima pannud hulga loomi. Aga nii olenev inimesest, oma isandast, ei ole ükski loom kui inimene inimesest — väike inimene suurest, sellest, kes käsutab kõike, mida teine elamiseks vajab. Loom võtab sealt, kust ta leiab. Inimene ei või võtta, sest siis ta kas varastab või petab. Varguse ja petmise eest aga nuhtleb kord ja seadus, nendesamade võimsate inimeste tehtud seadus, kellest sõltuvad teised, suured hulgad võimetuid. Need hulgad, vähemalt paremad neist, tunnevad oma olenevust mõistavad seda võib-olla sama teravusega, kui tunneb koer peremehe jalahoobi ja silituse vahet — kuid nad ei raevu, ei nõua taga oma õigust, seda natukest õigust suutäie ja jalaaseme peale, mis igal inimesel peab olema, et üldse end inimesena tunda — ei, nad pigem alistuvad, alistuvad lootuses ja alandlikkuses... Niisugused on need kõige vaesemad,

lotte armetumad meie hulgast. Kramplikult ripuvad nad laudade küljes ega julge elada...

Ja mine sa siis räägi, mine tee niisuguste juures lihvavahe selgeks! Kas ei ole need leppijad, nukralt pettunud halvemad kui tahavahtijad, keda kirutakse? ... Jalgi. Ükk aega, kuidas Sass nagu kaitsvalt oma rinnu vastu surus, selle väikese käe oma suurde allaakku pihku pottis, sellega mängis Sassi vaikne sõnandus oli nii jõuetukstegevalt nukker, et ajas Karli umbelt keema.

«Tahad, tahad, terede sõnadega: sa jääd talle sulaseks...» Keda keda? Kelleks on sul õigus. Kui sa ise elada tahad, mis parata! Pettus algab sealt, kus... ja need tered samadused vastu ära kasutab. Kui... need kõik paljateemjad oma peremeestega lepik... mis valja tuleks? Kellele siis revolutsiooni vaja... Millele? Tõuline ise annab oma võitluse mõtte... ja... Seda ei tohi teha. See on... teadmine.

...oleks tahtnud Karl Sassile asja tuuma... seda... Aga kui ta vana sulast... oma pojaga seal tulepaistel, kar... et talle selgeks, et Sass teda... et tema meeled nii kui lapse mee... poja kohutuse ja aseme ümber, ...petma... selgusele... Sestparast ütles

...oma käsi, oma meheau... seda pidama nii, ...»

...»
...manitses Karl... on lihtsalt

...vaga... poolda... naitamatu... siin... kaugemal on... Sinul ei ole

...ja lahjalt vajum mööda halle sügispäevi.

Tuulelilid piitsutasid lõppematult rabisevat vihma vastu seinale. Niisugused hirmsad ilmad, millega hea peremees koera õue ei aja. Logina Peter oli tanavuti parem kui hea peremees — tema sulaseid enam toole ei sundinud. Sass nokitses omal algatusel hobuseriistade kallal, parandas range ja sedelgaid Karl vana nähtavasti teha mis tahtis. Aga mida pidi ta tahtma teha Logina heaks? Ega ta põrunud pole!

Uhel heal päeval meenus talle tädipoja ning oma-aegse koolivenna ütlus: kui muud teha ei ole, kirjuta. Tädi poeg töötas Kohtlas väikese ametnikuna. Viimati olid nad kohtunud möödunud talvel, kui Karl oma tööotsimise rännakuil tiiru Jõhvi poole tegi. Ta võttis paberi ja kirjutas.

Tere, vana semu!

Kuidas sul seal kaevanduste-riigis nüüd siis laheb ja on ka? Olete ise maapõuevarade ja oma vaeva isandad, eks? Härrad-kupjad peksite minema, mis? Elu peremehed! Ega kedagi. Aga meil, maatöölistel, on veel rabelemist, hallparunite ja maaga nimelt. Vist võtan ka maad ja hakkab peremeheks. Pagan teab, veider ta pisut on — peremees Karl Allik! —, aga mis sa ikka oskad teha, kui sul muud hakkamist pole? Mis sina arvad?

Muide, minuga on asjad sedamoodi, et parteis on sooviavaldus sees. Täidan ka väiksest ülesandeid. Kuule, semu, sa rääkisid mulle viimati ühest vene romaanist, kus keegi linnamees läheb Doni äärde kolhoose tegema ja hakkab ise esimeheks. Noh, mäletad, see, kes pidi igast sõnast rääkima «fakt». Kirjuta mulle õige, mis raamat see oli ja kas seda eesti keeles ka on. Tahaksin väga lugeda, õppida, kuidas elada ja olla.

Ole siis nii kena ja kirjuta! Tervitab.

Karl.

Tõesti, kõige targem oleks lugeda. Kuskile minna ei ole, seltsimees Lumi on jälle linnas... Ta jäi asemele pikutama, valmistas referaati maareformi tähtsusest ning mõtiskles niisama elu ja tuleviku üle. Mõtiskles, kuni õhtul, enne tavalist söögiaega, kambri uksele koputati.

Maret, lahtine vihmamantel õlgadel, tõusis pea Mantli silu alt pani ta lauale toidukorvi vabandades ja peaaegu kniksu kaudu nägi kettikandja isanda ees.

«Tahadab?» kargas Allik jalule. «Tahaks, ja lastakse ütelda, et Logina peremehel tuleb minale toidukorvi anda» Maret poetas toidukorvi kõrvalt lootaamatu, mille vahelt paistsid rahatähtede sinised ja punased servad. «Ole hea, vaata, kuidas nadala palk ette on juurde arvatud ja anna te minale vahetkorra lõpetamise kohta teha»

«Ah, see on ilmselt narviline naeruviirg. Tahadab, lehvast lahti ja katuse alt välja?» vaatas Maret juustel laikivaid vihmapiisku. «Peavarjust ei räägitud.»

Maret torutas huuli. «Peavarjust ei räägitud?» «Ah, see on tore ja rõõmune ise korralduse?» «Maret, muu aeg ei ole. Harilikult elab inimene töökohal, ei ole»

«Ah, see on tore ja rõõmune ise korralduse?» «Maret, muu aeg ei ole. Harilikult elab inimene töökohal, ei ole»

«Ah, see on tore ja rõõmune ise korralduse?» «Maret, muu aeg ei ole. Harilikult elab inimene töökohal, ei ole»

«Ah, see on tore ja rõõmune ise korralduse?» «Maret, muu aeg ei ole. Harilikult elab inimene töökohal, ei ole»

«Ah, see on tore ja rõõmune ise korralduse?» «Maret, muu aeg ei ole. Harilikult elab inimene töökohal, ei ole»

«Ah, see on tore ja rõõmune ise korralduse?» «Maret, muu aeg ei ole. Harilikult elab inimene töökohal, ei ole»

«Ah, see on tore ja rõõmune ise korralduse?» «Maret, muu aeg ei ole. Harilikult elab inimene töökohal, ei ole»

«Ah, see on tore ja rõõmune ise korralduse?» «Maret, muu aeg ei ole. Harilikult elab inimene töökohal, ei ole»

«Täna, Maret. Raha pärast ei ole meie vahel arusaamatusi karta. Need seisavad muus.»

Jah, muidugi seisid need muus. Seisid selles, mille Maret ei osanud ja millest ta enesetunne, ta naiseuhkus ei lubanud rääkida. Või kuidas sa lähed seda hirmu puudutama, et äkki tuuakse Laine Loginale, jagatakse elumaja kaheks, nagu oli vihjanud vana Peter? Sellest ei saa Maret Karliga rääkida. Ei saa. Ta võitles eneses nangunii. Ühelt poolt küünistas teda kaastunne selle otsekui tõepoolest väljavisatud mehe vastu. Aga sama tugevasti nõudis enesele õigust ka kättemaksuhimu ja parastamisrõõm, et vaatame, mis see tark ja kangekaelne poiss nüüd peale hakkab. Kas jookseb Rihma poole? Justkui oleks Logina Petri mõttekäik temas irvitavalt pead tõstnud. Või kõlbas siis temal, naisterahval, katsetada uue sammuga sellel jõesal teel, mis ilmselt on nii libe et ei peagi jalga. Ka tänases käigus peitub võimalus. Kui Karl seda ei kasuta, ei taha kasutada — mis siis enam! Maret pigistas huuled kokku, neelatas kuivalt ja väristas vaimus õlgu. Nii vana ja mahajäetud ta veel ei ole... Ei! Ta ainult seisis ja näppis oma mantliõmblust, silmad maas. Mis see Karl enesest õige arvab? Muidugi, ta on isemoodi mees, hakkaja, kindla loomuga mees. Aga see on ka kõik. Ei ole temas õrnust ega hellust! Niipea kui ta oma südames kaastunnet Karli vastu sõrmitsema kipub, löövad ta kõrvus ikka ja jälle helisema Uibo romantilise kõlaga sõnad. Helisevad nagu pillimäng. Ning siis kujuneb sellest kaastunde-natukesest mingi veider trotsi, jonni ja uhkuse segu, mis sunnib pead selga lööma, endamisi kuulutama jääma. Kuid mitte sulase karmi seletust töömehe õigustest ja nende õiguste kättevõitmisest, vaid härra Uibo luulelist mõttelendu. Karli juttudest on Maret tudinenud. Võib-olla protesteerib nende vastu tema seisukoht majas kindlamalt, kui ta ise seda märkab. Igatahes too kuum, unenäolik hõllandus, mis kord pähe löi, näib nagu ära kulunud olevat.

Inimene ei loe inimese mõtteid. Kuid nähtavasti jutustasid Karlile need tuksatused ja ilmete vaheldused, mis üle Maretiga käisid, mõndagi pingest tüdruku südames.

«Jah, Maret,» ütles ta pikaldaselt. «Meil sinuga...» Nähtavasti peab nõnda kujunema. Sina sihid aina üles-

le... kõrgemale. Sinu ihad käivad selle järele. Minu ihad aga mida elus ei ole. Minu silmad ei näe kinni. Mina ei oska ilusate sõnadega sulle ette maalida. Ja nii läheme meie teineteist mööda...»

...tombas mantlisillud ropsudes kokku, astus... ukse poole.

...kõik hästi läheks,» ütles ta surutult. ...luga kõvasti nina peale ei saaks. Seda ma...

...varahvas korra, siis libises jõuetult...

...Maret.

...aknaruuduga kamber jäi tühjaks. ...seina kui... Sassi pool tõinas jörinal väike Tõnu. ...kubugi ära loonud, sest plika hääl... beevendussalmikest:

Harakale halu, musta linnule valu,
...polvekene terveks.

...mööda tuba, ning talle kangastus kor-... sellest, kuidas kunagi väga ammu, ...valgepaine plika... harakale halu... kriimustanud... Karl tana koos... oleks laulma hakanud. ...Maretiga... Kui imelikult oli...

...kaes... Kuurus... Karl ala-... Ta ajus ikka... pooljoostes... meelde, et... ja viluma, mis peale... — pea-... jõu-... Karjapoisina... lahti, ...kuni hing kinni jäi. Kui...

uimastav oli siis künkäl keset tormihoogu surma
jaada ja enesesse ahmida kaugete maade kaugeid, voo-
raid tuuli! Kujutleda end kas vapra väepealikuna, kes
on vallutanud vaenlase kantsi ja vaatab nüüd selle laua
avanevat alistatud maailma, või sangarina kesk möllesal
lahinguraju, keda ei sunni taanduma, järele antud
kõige metsikumgi surve. Öndsad ajad, kus kõike julge
lapselik kujutluslend, kus tuulest sai vaenulik vahi ja
künkast rünnatav kants, kus võidujoovastuse südamele
paiskas juba ainuüksi väike õnnestunud kivivise või
tore hüpe üle kraavi. Nii lihtne, enesestmõistetav oli
tol ajal võidult, ühelt väikeselt võidukeselt teisele
saramuda, iga päev tunda oma võimeid kasvavat, tunda
end suuteliseks kujunevat võitma järjest suuremaid
raskusi. Isegi õpingute raskused tundusid tagantjärele
mängulise kergusega võetud kantsidena. Tuul, mis
mühiseb vastu, kuid millest noormees enese hoogsalt
läbi surub. Tuul! Ikka edasi, ikka kaugemate sihtide
poole! Kuhu just, see ei olnud alati mitte tähtis. Haaran
ja sundis võitlema, takistusi võitma ainult tung edasi,
tung kaugete avaruste, nimetu helenduse poole, helen-
duse...

Nüüd, jah, nüüd ei olnud see ammugi enam nõnda.
Elu, tõsine ja karm nagu ta oli, ei lubanud unistusi hel-
litada, ei soosinud seda, kes tema voolu segama kippu-
kes välja astus püstipäi, tahtega võita, edasi minna. Elu
peksis. Elus tuli vastu võtta rohkem lööke ja kaotusi
kui võite, tuli õppida alistuma ja kannatlikult tahuma,
mitte ainult südant võidurõõmust üle tulvata laskma,
nagu oli kord künkaid ning orunõlvu vallutades kujut-
lenud karjapoiss. Elu surus maha, kippus tülbistema,
ära väsitama. Ja nii nagu Allik praegu ratast sõtkus —
jõuga, peaaegu vihaselt, nõnda tuli peale käia ka kõiges
muus. Miks ometi ei laabunud enam miski kergelt,
rõõmutekitavalt? Miks pidi järjest tugevamalt, järjest
hoolimatumalt kogu oma jõu ja mõistuse välja panema,
et natukenegi sellest, mida süda õigeks pidas, maksvu-
sele pääseks? Ja pealegi tihti minema ümber nurga,
loovimisi, mitte päris otse ega püstipäi? Allik ei saanud
aru, ta ei mõistnud mõnikord enam iseennastki. Logina
peremehele oli ta küll näkku paisanud, et võideldes
sulaste õiguste eest võitleb ta oma isa õiguste, oma
kodukohakese, selle põpsitäre aseme eest, mille vana

... lootamine hirmus maha lasi kiskuda. Kuid
... kindel, et võitleb oma
... eest. Kes teab, kas saab
... põpsitäre uuesti ülesehitajat? Või
... ülesehitamisel? Kui mees
... kas peab ta siis alustama sel-
... isa saunahütti? Sassi või Leht-
... oma laua alla saa-
... teostumiseks,
... kingika. Aga tema, kes ta end õnnetuna
... rohkem solvusest
... armastusest isa hüti-
... kas talle on vaja seda maad
... elamine, see on
... ei ulatu, suu-
... ka praegu
... vallutatud kantsi-
... mille osaline
... tormidest,
... keel ja õppi-
... iitsata, polnud
... unistustest.
... painasid
... avasilmi.
... seisukohta
... millele
... puudutas
... Rihma koduväi?
... Kuid tuleb
... poole! Rihmad
... võib
... end
... saalis.
... taksu-
... Maret
... Maret
... Rihma
... maja ette
... seisis
... et siin
... ämbri
... juures

nagu oma kodus, niikaua kui tahad. Või sul muud koht ja kohta on!» ütles ta silmis virvendava kaastundega.

«Ega kedagi. Ma lahen siis pampude järele?»

«Too ära jah,» kinnitas Ludvi.

Ja nõnda siis sõtkus Karl Allik samal õhtul pampade videvaga veel kord Loginale, mähkis seal oma riided ja pesu tekisse, keeras mõned raamatud särkide vahele, sidus pambu pakiraamile, teise juhtraua külge ning keeras ratta Logina väravast välja, ilma et oleks laanud peretoa juurde hüvasti utlema või kedagi ärritama. Ka Sassiga, kes juba voodis oli, polnud tahtmist rääkida. Ütles ainult Almale üle läve, et pandagu uks haagile, ja — sellega oli kõik. Töömehe lihtlabane lahkumine töökohast, kuhu on jäetud jalle üks osa oma jõust, oma elust, oma unistustest. Aga kuhu neid maha ei jää iga ühel, kes kord oma lihaserammu muudab siin, kord teisel. Isa, vana ehitusmees, näitas kunagi linnateel pojale neid talumaju, lautu ja aitu, mis ta oma kätega oli üles ehitanud. Neid oli palju. Näis, nagu oleksid need töömehekäed pooles maakonnas püsti pannud hooneid, milles elasid ja valitsesid võõrad inimesed. Isa rääkis oma tööst uhkusega. Mis põhjus oli temalt end teisiti tunda? Ka temal jäi siin seljataha töö, hea hulk tööd. Pealegi ei saanud ta lahti veidrast eelaimusest, mis rääkis, et see minek Loginalt ei jää viimaseks. Neil sõnadel, mis ta sügisel oma rukkipõllu kohta ärbel-des ütles, saab kord olema sisu, tõsine mõte, tehtagu Loginal vahepeal mis tahes.

Ta küürutas jälle ratta seljas, sõtkus täie jõuga, sõtkus nii õhinal, nagu oleks mingile ahvatlevale avastusele vastu rühkinud, ega märganud käänakul maanteele tähelegi panna pikas tumedas mantlis meest, kes, paslik ule pea, astus Logina suunas. Alles siis, kui ta mehest juba mõnikümmend sammu eemal oli, selle pruntis huulte ja teraste silmadega nägu talle nagu peeglis uuesti ette ilmus, hüppas ta maha ja vaatas tagasi. Jah, härra Uiho astus pika sammuga sinna poole, kust tema parajasti tuli.

Nõnda siis! Ta tõmbas alahuule hammaste vahele ja äigas näolt vihmavett. Maret oli luuda tarvitanud, maja meelega puhtaks teinud! Tema tulema saatnud nagu tüütu poisikese, keda vaja pole piilumas, kui härra perenaisele külla tuleb. Nõnda, nõnda, Maret! Sa rää-

... koduvaikkohta, ise aga ... parast. Sa ei ole kaugelki ... Maret, kes sa olid enne ... kahju öelda pere- ... sinna poole, kuhu sulane ... Ning Karl Allik tõm- ... ja poris nagu laia ... mis seni ikka veel kummi- ... Maretist. Seda Mare- ... temast polnud tar- ... Ainult imelik, ... hobust vastu? Kas ... hoiduti meelega tähele- ... põhjusel?

... imelikust lin- ... marsib jälle siin- ... et tal on Loginalt ... põhjuseks ... Nad kõndisid ... mis ministereumi- ... võiks olla, ... kulakolkas? Rihm ... mõtet, et ... ametimeestena ... paremini

... ja perelooja, kus tema ...

... Laine, kes ... vajuda ja ... enne

... «Kas lõpuks ikkagi välja?» ... Nii- ...

... kui ...

... ja laks ... ta Karlile ... nagu tüd- ... leheteade

üle vaidlemä jõudsid minna, siis libistas enesegi taga kambrisse, tõukas ukse kokku.

Tuba oli pime. Ta kobas teed, arvates Laine südame täiega voodisse viskunud olevat. Aga seal löödi siikred käed pimedas talle ümber kaela ja tõmmati ta soo müüri äärde.

«Paha, paha poiss! Miks sa nõnda tegid?» ägetsell kõrva sisse.

«Mis ma siis pidin tegema?» toetus temagi tüdruku kõrvale vastu müüri.

«Ma kisun sul kõrvad peast, kui sa niimoodi!» ähvardas tüdruk teda sikutades. «Kas meil ruumipuudust on? Isa... Ah, sa oled rumal!»

Karl võttis tüdruku väikesed valusad käed oma pihkudesse, hoidis teda kinni nagu last. Tõepoolest, ruumi ei olnud Rihma majas mitte vähem kui Ludvi pool. Aga kas asi ruumis seisis! Siiakolimine oleks nõudnud otsemaid kõikide nende vormiliste tingimuste täitmist, mis tüdrukust ja poisist teevad abielurahva. Aga nii nagu praegu, tööta ja peavarjuta, Rihma ette astuda, talle ütelda: anna mulle oma tütar ja paku mulle oma majas peavarju — ei. Selles puudus mehisus. Hädaolukorras tehtud sundsamm. Näriti ja nokiti juba niigi. Milleks ise veel hullemat konti närijate kätte anda? Peab teadma, mida võib, mida mitte!

«Jah, vaata, Laine, praegu oleks see minule olnud väga piinlik. Mõistad sa?» ütles ta vaikselt, ise tüdruku käsi silitades.

«Teed mulle häbi...» õhkas tüdruk.

«Usu, Laine, seda ma ei taha! Aga kuidas siis nõnda...? Naeb, mis selle maaga ja tööga. Kõik puha ripakil...»

Ent Laine ei kuulanud, lubas enesel silmad peast ära nutta, mitte kellestki ega millestki, ei aust ega häbist hoolida, kui Karl jälle kuskile eemale, ära töödele kaob ja tema põhjatuks ajaks ootama jätab.

«Mis?» käis ta ägedalt peale. «Kellele seda Logina maad vaja on! Isa meil põdur...»

«See maalapike meid kõiki ei toida,» vaidles Karl. «Meid ja neid, kes meil ehk saavad olema... Tuleb enne korraldada.»

«Ma sulle korraldan, hulgu!» sasis Laine poisi juukseid. «Katsu sa mul kuhugi lennata, siis näed! Ma leiari

... mõne mõne linnaselli...» ähvardas ta, ei ole...

... ei võta oma rinda

... armast

... tõeliselt lungeohuga, vaevalt kuulda-
... Ja pimedusele vaatamata vist punas-
... ja nagu ja kael läksid kuumaks.
... ei kannata, kui sa kuhugi
... »

... Karl suutis tüdruku uskuma
... kujuneb
... ja oneti vumaseid kopikaid
... ja kaela rippuma jaada. Olgu
... seda, mis nagu-
... muutuski Laine
... vastatud suud-
... tema sõnadest aru-

... kui Laine Karli
... Rihm
... pani
... pil-

... Ma
... Kui on,
... kusi, Kusi jul-
... saab,
... Ei ole

... talve

... muret
... teenstust —
... Tegin
... See nii sama,
... Ludviga

... varakevadel
... vaata et
...

... Aga ta seisis sel-
... lausu-
... pigistas ta kurgu-
...

«Miks sa ei rääkinud?»

«Millest?» imestas Karl.

«Ah!» lõi Laine ukse kinni ja haak klõksatas aasa.

Allik hõõrus laia mühkliku käega oma otsaesist. Kas ehk Rihm tööpoolest alustas juttu teise mõttega? Tema vana narr, aga jälle oma maast ja majaehitamisest... Hetke kõhkles ta ukse taga. Uuesti sisse kolkida? Toppi aga siis käed taskutesse ja läks pikkade lõnksuvate sammudega üle maantee sepa poole. Mis nad siis õige mõtlevad, need Rihmad, isa ja tütar mõlemad, et Allik ise mees ei olegi, et ta ilma nendeta üldse hakkama ei saa? Vaatame! Ja ta otsis ninaga tuult, mille vastu minna, oma jõudu rakkesse panna.

Selgines. Tuul oli vestikaarest loodesse karanud, ja paksu pilvelasusse, mis näis kõrgemalt käivat, tekkis aeg-ajalt helendavaid, nagu läbipaistvaid voote. Oktoobri lõpu öö oli pime, külm ja kontidesse hakkavalt niiske. Läbivettinud maa lirtsus astumisel, ühtelugu libises jalg poris pehkivatel lehtedel. Pidi end otse hoidma, et mitte kukkuda. Aga Karl surus saapakanad tugevasti maa sisse ja läks — läks esimest ööd magama oma selle talve üürivoodisse. Ning kas raagitul juttudest või millestki muust tundus ärevaks lõonud meeltele järsku, et sellesse võõrasse voodisse tal nagu ei tasu heitagi, nii ruttu tuleb taas üles hüpata ja minna.

Järgnes paar külma, udust päeva. Paistis, nagu valmistuks sugis paksu piimja uduga kõi ke seda viimast kinni katma, mida ta vihmadega polnud jõudnud veel ära pesta. Udus, otse puulatvade kohal ruttasid haned nagu ristikeste read ööd ja päevad lõuna poole, kaelad pikalt ees jalad taga ripakil: ka-ka-kaak. Ludvi vaatas oma ateljee läve eest, kus Allik tal vankriratast rautada aitas, lindude madalat lendu, sülitas larakasepasoe nõge murule ja märkis, hapumagusat ääsihõngu koos uduga kopsudesse tõmmates:

«Haned lahvad, hallad taga...»

«Mardipaev ukse ees mis seal ikka,» vaatas lindudele järele Allik ning tundis järsku teravalt vana, viletsa sepipaja tagi, rooste ning söevingu lõhnu ninna löövat. Udu justkui kleepis neid näo ja käte külge.

Keskpäeva paiku laks taevast jälle kõrgeks. Udu lahkus ning edelast, kuigi veel kahvatult, hakkas vaatama

... Vasttõusnud linnuolud rohulavadele. Maa muhenes, ... labirintumunud, kimpunud ja kort- ... kauged met arukad kungas- ... karges sugisõhus peagi cre- ... Varsti puhus kohe pohjatuul üle lagedate ... okstega, kergelt lillatavaid ... kuuski. Põldudel tõi ... vanast mõisapargist rapsas ... ja vahtralehed, kõhistas neid ... kuni puhkis viimaks aedade

... Ludvi neid tuule- ... pead

... kuttis maad paks, ... all kõva koo- ... hall pärledayateks ... suure sammu edasi. Öösi ... et lubike pilves ... Nais, nagu valmis- ... kartulikuuhjadele ... et need lume ... taliviljade oraseid.

... ja madalt vastu. ... Alati ... ei murisenud ... polnud näha ... pumpas lauta ... ilma tööd ... Kõsimuse ... oma villase rätiku ... ja vehkis, käed ... pereme-

... Mart pihi- ... Tartu poega ... Ah et jah? Jah, ... tooniga, ... võetagu ja kõnni- ... pole siin midagi. ... et kas on ka uudsejahu

Kust tema seda pidavat teadma! Peremees ise pannud valmis ja käskinud kätte anda, kui sepp tuleb. Ah et veel mingi töö? Ei, ka sellest ei teadvat Maret midagi. Tuldagu teine kord, kui ta ise kodus. Või mis tööd-tehimist üldse praegusel ajal!

Tervest Mareti jutust, tema ulalpidamisest jäi Ludvile mulje, et on sattunud tulema soovimatul ajal, et alati lahke ja kõnekas noorperenaine püüab täna temast rutem kui muidu lahti saada. Ta oli silmatorkavalt kärsitu ning ta muidu jumekat nägu kattis nagu hall tahm. Silmad olid lõdvad, väsinud, pea vananaiselikult salli mähitud.

Mis teha? Ludvi kallas jahu peremehe kotipärast oma kotti, lõi selle puhtaks, viskas turjale, ütles head aega ja kõmpis väravast välja. Vaikselt ning märkamatuks, nagu tuldud — sest isegi vana Pauka oli ei tea kuhu kadunud ega saatnud teda lõrinal nagu tavaliselt Ludvi läks küll väravast välja, kuid teelemineku asemel seadis aia tagant sammud vanatare poole.

Neil aegadel keerles Sassi mõte hobuse ümber. Maaga, sellega olgu kuidas on — aga kust võtad sa, vaene mees, hobuse, kuidas sa teda pead? Ta istus kojas paku otsas, pistis vahetevahel koldesse hagu, heietas oma mõttekesi, rääkis lastega, ise neile samal ajal lauatuikikesest puuhobust lõigates.

«Kas hobune on tark loom?» küsis Tõnu.

«Jah, väga tark,» kinnitas Sass ning jutustas loo hobusest...

Sõitnud kord isa ja poeg pikka, kiiret teed. Hobu neil vilets, vaevalt lõnksub jalul; versta veab, viis väriseb. Poeg kurtma:

«Ei sellest enam tee ega tööle!»

«Tihem sõidad, kauem sõidad,» kinnitab isa, ja silm otsib puhkepaika.

«Rohkem piitsa, kiirem liigub,» rooskab poeg kõrbi.

Isa jälle hoiatama:

«Silita hobust seest, pole piitsa tarviski.»

Poeg ei kuule. Sõidavad, sõidavad, kuni hilisõhtul jõuavad kõrtsi juurde. Jaävad öömajale. Poeg ruttab sisse sooja. Isa ei saa rahu, kõnnib välja tagasi, katab märja hobu tekiga ja tellib kõrvile karnitsa kaeru. Siis läheb magama.

... ja ruttab poeg enne valget hobust vaatama.

... ja kanda, püüab immese haalega, nii et ... sel pisike hobu; kel pikk ... Arvasin, et surnud või mis ...

... nagu sõpra, aga seo nagu ... ütelnud ... heinaonnis kui ... atr ... hõbu tahab ... ei ... kargab kaera- ... Ära seda

... otsa, poeg ...

... arutas Viiu.

... ja silma- ...

...

...

...

...

...

«Ega kedagi, pista nina peenema rahva asjasse, ham-
mustavad otsast ära!» muheles ta. «See linnantees
praegu ka majas või?» päris ta ükskõikselt.

... onnetuda ei tihatud. Nad istusid
... kaitseks voodisest, mehe käsi ümber
... ta nina sarg ajult voputles. Viimaks tegi Maret
... ta silma valge pilgu, jätetuna, sest oli ilus karge
... ta kaitseks. Ta ei olnud vahimatki jalu-
... vastu, ta ei tahtnud kuuvalgel ööl, kulgi ta mäletas
Maretti kord tihatud olevat, et kuuvalgel tegevat armas-
... Onnetus ei hahitud praegu kedagi,
... oli unustatud, nagu inimesed kõik unustavad. Võib-
... erutas neid naised õnnelooma. Ja nõnda siis mindi.
Aeti soojal juttu, pligatati vahetevahel teineteise kätt,
... vanade pärnade all pingil, kus oli kena ja vaikne,
... onnetas natuke suveööd, toda ööd, mil esmakordselt

siin aias koos jalutati. Aga see kõik ei olnud see. Ma eeldas, et tüdruk ise, olukorda mõistes, satub kas või kogemata kuhugi kunnilävele või kõlguse ette. Tüdruk aga tiirutas peale aias, ajas tühja ringi, raakis armastusest, elust, truudusest. Selle kõige osas tunti teineteist juba päris hästi. Härra Uiho nimelt oli väga kohane misvõimeline inimene ega libistanud ülearust sõna. Maret leebe ja ahne kõlavatele, kuigi mitte varsketele meelitusitele. Kui aga mehe kaed ta pihkasuka alla pugesis, keha end tema vastu surus, karjatas ta korraga ennatult. . . Ja siis oli nagu valvel olles ilmunudki too vana juhm sulane, rikkunud ära meeleolu. Maret pragas kohmetu sulase läbi, sõitles kavaloriga ja lipsas viimaks kambrisse, mille lukse klõpsatades lukku keeras. Põlnud midagi teha. Härra Uiho taipas, et mäng kestab. Mäng kestis tõesti, ka järgmisel ööl peaaegu hommikuni välja. Sedapuhku jälle ülal, Logina võõrastetoas. Ning selleparast Maret näonahk oligi täna tuhkjas, keha roidunud ja lõtv, vaim tõmp. . . Uiho oli temas võnkuma kiskunud keeled, mille vaikimasundimine nõudis poorast pingutust. Üllatuseks Uihole põlnud Maret kergesti võidetav, nagu ta eeldas. Ega olnud ta ise ka nii priima vallutaja, kui arvas enese olevat. Pikkade ja visade rünnakute tulemuseks, mis sama visalt ning järjekindlalt tagasi tõrjuti, jäi ikkagi ainult võitlusväsimus. Viik, ütles enesele Uiho asjalikult ega osanud sõnul seletada, mis teda selles peaaegu lapsikus maatüdrukus õieti köitis. Leek, tuli, mis kõrvetas — tundis Maret, kartis seda, värises sisemiselt, ega usaldanud kaugemale mõelda.

Varahommikul pidi Uiibo peremehega ära sõitma, ja sõitiski. Enne aga lepiti ilusasti teineteisega ära, anti vastastikuseid töotusi ja lubadusi, nagu noored inimesed sääraustes tingimustes tihti teevad...

... ja kui ta ei taha, ei julgevad ta eneselegi
... ja kui ta ei taha, ei julgevad ta eneselegi
... ja kui ta ei taha, ei julgevad ta eneselegi

Enne kui komiteemehed omavahel otsusele jõudsid, mis Logina salapärasest külastajast arvata, kuidas tema kõikude tõelist põhjust välja selgitada, kus omal jõul või linnast abi kutsudes, tekkis asjasse uus käänak.

Ühel kõledal novembripäeval kolistas mööda külmunud teed Heistre asundusse vanker. Selles istus kolm meest ja see keeras otse Rihma majakese ette. Hobusejuhis tundis Rihm ära väikemaapidaja Usina vallamaja lähedusest. Usin oli oma küla komitee esimees, maa-saaja ning raamatukoguseksi «Edasi» tegelane. Teistest ei osanud läbi akna vaadates midagi arvata. Üks neist oli tugevat kasvu, sonimütsis, saarikutes ja hallis jopis, lihtsa külamehe olemisega. Teine kõhetu, kuid laias helehallis sügismantlis ja pehmes pruunis kaabus — linnahärra laadi. Rihm läks külalistele lävele vastu, tervitas. Usina lai, sõorik nägu naeris, ta ütles enesel väga hea meel olevat, et on peremehe kodunt leidnud, ja lisas kohe:

«Kui lubad, seltsimees, astume sissepoole, on natuke rääkimist.»

Mis Rihmal sisseastumise või rääkimise vastu! Talle tegi isegi rõõmu vallamaja poolt rahvaga mõtteid vahetada. Ent Rihm tõmbus tõsiseks, kui Usin laia käelligutusega, nagu tal kombeks oli, tuppa jõudes algas:

«Noh, saage siis tuttavaks. See ongi rentnik Rihm. Ja see siin,» torkas oma tõntsi näpuga jopis mehe rindu, «meie värske partorg, seltsimees Lumi. Tema aga, noh, Rihm, mis sa arvad, mis ametimees sihuke härravärki tegelane võiks olla? Ei, muidugi, ega sa ära ei arva, kelle ees sa seisad? Luba, ma ütlen sulle seda tasakesi kõrva sisse,» jätkas ta ise naeru kiskudes kärakalt. «Sina seisad praegu silm silma vastu meie maakonna värske miilitsaülemaga, seltsimees Haki endaga...»

Rihm surus ühe kui teise kätt. Ta märkas, et partorgi jameda joonega suu ümber mängles vallatuvõitu naeratus, et see mees oma lahtise pilguga nagu tervitas ja kutsus kuhugi. Teine, miilitsaülem, aga ainult vilksamisi otsa vaatas, kõik aeg näis sügavas mõttes viibivat, murekortsukene otsaesisel ja õhukesed, hästi puhtaks raseeritud huuled tihedalt koos. Mees jättis mulje, et ta ümbrusest suuremat tähele ei pane, enesesse tõmbunud on. Aga Rihma inimesetundmine haistis: see mulje on

liku. Edasi vaatate ise, mis ja kuidas. Kannate ette ja peate nõu. Kui vaja — mõistate.» Ta pani kahe kae haraliaetud sõrmed risti. «Teil on siin nisuke nurk, et tuleb ehk mõnda meest raputada. Kardinaid ei maksa keelata — neile, kes ära on teeninud.»

«Noh, vaatame.»

Arutati sinna ja tänna, kuni viimaks Usin pidigi järele andma: otsida enesele abi teisalt. See oli Lume soov. Lahkudes surus ta tugevasti Rihma kätt, korrates lühidalt:

«Võib-olla ongi nõnda õigem, ehk on tõesti õigem, seltsimees Rihm.»

Pool tundi peale võimukandjate minekut sõitis rattal asundusest välja Allik, uus sinine ülikond seljas, palitu peal ja läikima löödud säärikud jalas, nagu ametimees peab olema. Ja kes teda lähemalt oleks vaadanud, see oleks näinud, et temagi otsaesisel virvles nüüd väike murekurd. Vastutus kohustab.

Kohustus — sellel sõnal on nii mitu sisu ja kõla! Laine, kui ta õhtupoolikul isalt asjakäigust kuulis, tegi «hmh» ja keeras kähku selja. Õhtul, oma videvas tagakambris, aga ütles nukralt Allikale, et mehe esimene kohustus olevat ta naine. Poisi jutu peale riigi ja rahva vajadustest, kohustustest tööliste asja vastu viskas veidi närviliselt:

«Siis mine! Mine oma riigi ja rahvaga! Mina politsei naiseks ei hakka.»

«Laine, politseid meil ei ole. Ainult miilits.»

«Mis see's parem on? Politsei teise nimega, muud ühti!» turtsus tüdruk.

«Tõsiselt räägid või?»

«Päris tõsiselt,» kargas tüdruk üles ja läks toast välja.

Allik tundis end jälle täiesti üksi — üksi ja vaba nagu ühe vana romaani kangelane. Aga see üksijäämine ei masendanud teda. Praegu mitte. Mitte sugugi. Ainult vastutuul, tugev vastutuul lõi puhuma! Tuul. Ja selles oli nii hea, tihe astuda. See kõditas meeldivalt nina-sõõrmeid. Ta läks eestuppa, kohmas Rihmale, kes seal saapakottasid parandas:

«Nii, Laine isa, nüüd hakkame siis tööle!»

Rihm noogutas, vaatas üle prillide.

«Jätud lookum... Kõll annab järele.»

«Meest, vana ning noor, naeratasid vastamisi

«... ja ei saanud naeratada, sest nüüd tundis

«... et ta ei saanud naeratada. Mitte mõni häda-

«... ei saanud naeratada. Mitte mõni häda-

«... ei saanud naeratada. Mitte mõni häda-

«... ei saanud naeratada. Mitte mõni häda-

«... ei saanud naeratada. Mitte mõni häda-

S

ügisene päev — see on lühike lõngaots, mis lipsab läbi pihu, kaob märkamatuks käest. Vaevalt jõuad toimetusi alustada, kui taas vajub peale pikk rasvane pimedus, mis varasest õhtupoolikust alates kestab hilise ennelõunani ning otsekui imeb end sinu talitustesse, sunnib ööst lisa võtma — tahad või mitte.

Sass ei salli öösi kohmitsemist, ta on päevamees, elupoline. Aga et jahvatus tuleb veskilt koju viia, konutab temagi täna koorma otsas nagu öösorr, konutab ja vajub teekonna arenedes järjest rohkem kõssi, teadmata, kas vettinud puldani raskusest, mis on üle pea, või neist mõtteist, mis peas keerlevad ja keerutavad nagu karussell. Mõtted teevad Sassile liiga juba mitu aega Haarad too kätte. Aga järsku: käed seisavad ja silmad vahivad tühja. Mõtted! Ärkad oosi asemel, vähkled ja väherdad: ei saa und. Mõtted! Või jälle teel. Hobune astub rahulikku sammu, pihk hoiab ohje — aga mõtted, need sõtkuvad ja sõidavad, tuiskavad tuhatnelja, istu nii vaikselt kui tahad. Kihutavad omapead, kappavad sootuks teisi teid ja teerajakesi mööda, kui viib sind vaikselt astuv hobu. Kihutavad, keerutavad ja tuiskavad, kuni ikka jälle välja jõuavad selle maalahmaka juurde, mis hiljuti tema nimele pandi...

Kustumatuks seisab Sassil silma ees too kirgas sugisene päev. Tulevad asjamehed mõõduriistade ja paberitega Nendega on maavõtjad Junde ja Saamu ja Allik ja teisi. Et kuidas siis, Sass, sinuga? Ikka mõõdame või? Einoh, kas maast täib inimene ära ütelda! Kuigi... Jah,

...jah, kuidas temal selle maaga on. Ja nii nad... hea lahmaka Logina... Kõikvad oma silma järgi lau-... Noh, valib siis Sass, valib, endal... vahib pealt, hoiatab kõik... ole nuud ikka, Sass... Aga Viidika pole ja Vanapere Mihkel Tihku-... Viidid ega hoolinud põrmugi... ka see võõras mees, kes... Peter hobusel peaaegu kae-... Jah, noli oli, kuhu viia. Aga mis Sass... Kuhu tal... veel oma sam-... tema... see rat-... on tood tehes... moode-... kindlalt sele-

...pole kui püksid... selle maa... sina, masinad. mind... kuidas... sulased —... Aga millest... seda Sass... kui... Sass ikka... loo-... kusunda,... ma-... mituga... pere... peast... alla... ara... nime all... muuta... appi võt-... vajas, noud tuhja läksid, siis

Sass... Mis sa, vaene inimene, teed! Mine sa teise naise elama! Sellepärast nüüd need mõttedki... Nali, linnameeste vigur, oli ta algul arvanud. Lase ennast nende pärast lageda taeva alla saata, hakka vasikatega võidu jooksuma... Aga nüüd, kus Junde juba ehitusvärgiga õiendas, Kopli Saamu osa Ojari luhahinakuhjegi omale oli teinud — nüüd kippusid Sassi küünistama sünged mõtted. Kui need teised ikka töega saavad hooned pusta ja loomad lauta? Ega temalgi vähem õigust oma elamisele ole kui neil. Peremehe pillutatud sõnad ühisest tööst ja saagijagamisest? Kindlam ikka alati ise kõrrele oma põllult koristada ja terake aita panna. Imelik, eluaeg pole ta miskit omaks nimetada võinud — peale naise ja laste muidugi, ja riidehilpude —, aga nüüd hakkas see oma kiusama. Kui paljud kehvad inimesed saavad oma maa, omad loomad — oma toa ja loa, mis kurja siin oleks, kui tema, Külma Sassi, lastele peavarju soetaks, kodukohakese muretseks, mis oleks küll väike, aga nii sama oma, käepärane nagu on Petril tema Logina? Või mis see Loginagi enam! Sellest lõigatakse nüüd üks viilukas teise järel ära, nagu leiba pätsi otsast... Nii tuleb ka peremehel pea kitsik kätte, hakkab varsti nendele, kes ta maad võtsid, vägisi viltu vaatama. Tulevad tülid ja pahandused. Kas siis ongi sellest unistustes rajatud kohast, sellest väikesest majakesest mingit rahulikku ja kindlat kodu Sassi perekonnale? Sassile meenuvad teravalt sõnad koja ehitamisest liiva peale ja koja ehitamisest kalju peale. Kas võis Logina talu maatukki pidada selleks kaljuks, mille peale õige mees oma koja ehitab. Või tuli seda võtta kui murenevat ja kerget liiva, mille vesi ära uhab, tuul laiali puhub ja mille peale ainult narr eluaseme rajab. Nõnda muretses ja murdis Sass endamisi juba mitu aega pead, ilma et oleks suutnud selgusele jõuda. Nõnda praegu kotikoormal kõssitadeski, käegakatsutavalt tihedas pimeduses, kui järsku kõlas sugav mehehää:

«Hei, peremees! Võta pera peale, vii edasi!»

Sass küünitas end puldani alt välja nagu tigu karbist.

«Koormat niigi,» vastas ta pimedusse.

«Raasike jalgu puhata...»

Hobune oli kõneluse ajal ootavalt seisma jäänud. Ning kuna Sass just ei keelanud, hüppaski võõras vankri veerele. Sass ei näinud temast muud, kui et tegemist oli

... ja ta nägi olivat mehega. Mantel...
...vankrisse kobija...
...mitte vana, kange

...Sass lihtsameel...
...ja kuhupoole nii hilja veel

...«Papi, kas suitsu teed?»
...pistis siis pika...
...Hääl aga ütles...
...Tuule käes teisiti

...mis...
...Kuid seegi...
...stüdates...
...üksnes lai...
...Kumbki imes...
...hõõguma, kord...
...plätsis...
...tasast...
...krabi-

...võõ-
...kuhu astud.»

...«Kas teid kaib?»

...valjult:
...Ja Tih-

...Või läheb

...Noh, kuidas

...paha uned pere-

...loigati

...all

...«...»

...«...»

...«...»

...«...»

«Ei mina saa aru midagi. Ütlesin neile, et kus mina nüüd teise maad või asja... Aga peremees, et muudkui võta ja võta, et eks sinul ole seda ihurammu, minul jalle seda riistajõudu. Mis meil viga nõnda kahekesi kahanes lasta... Noh, eks ma siis jäänudki nõusse ja üteld, et heakene küll, mõotke pealegi, mis seal ikka... Nu et nüüd on maa nimel, aga süda ka kohe muret täis. Mõned ehitavad ja sätivad... Omal jõudu ei ole. Mis sa teed ära...»

«Sooh. Ja-jaa. Nupukad mehed. Mõlemad,» muhatus võõras naerda. «Puhtad eesti mehed! Teise oma ei taha, võõrast ei võta. Einoh, mõistlik tegu! Kuniks maailmas kõike... Meie rahvas on kindla meelega rahvas... Tulevad teised ajad, ja ongi lühike lõpp. Mine siis vastuta, kui oled süüdlane...»

«Suudlane? Mis süüdlast siin?» uuris Sass kohtlaselt.

«Ega ma teid, isiklikult. Aga kui tuleb muudatus, jäävad suudlaseks kõik need, kes nüüd teiste inimeste vara ja elu üle kerge käega otsuseid teevad.»

Sass tundis, et üle ta selja läks kulm uhe. See ei olnud vihmavesi, mida aeg-ajalt puldani äärelt krae vahele nõrgus. Ei, see külm uhatis tuli seestpoolt. Sass polnud elupäevad süüpingis istunud. Süü ja süüdiolimine, nääsama ka kohus ja kohtumõistmine olid tema meelest hirmsad asjad. Ta küsis kuival:

«Kas on siis jalle muudatust oodata?»

«Kindel, et nõnda see kauaks ei jää.»

«Linnast kuuldu või?»

«Mis seal kuulda! Igauks näeb oma silmaga, kuidas maailm podiseb. Nagu põrgukatel. Kus ta siis meilgi! Need riigi- ja sõjaasjad, need on uksteisega seotud. Näeme, mis maailmas praegu sünnib. Suured ja vagevad võtavad oma alla väikseid ja nõrku, neelavad ära maad ja rahvad, tekitavad miljonitele inimestele kannatust ja häda... Aga kas see nii jääb? Ei jää. Mitte ilmaski! Olgu sakslane või venelane, olgu kes tahes vägivallategija — ajaloo käsi ei jäta karistamata, rahvad oma häbi kustutamata. Ükskord lööb valk sisse... Häbi pestakse maha vere ja sõjatulega... Pea meeles, papi, verrega... Häda tuleb! Maailm upub verehullusse, rahvas läheb rahva, mees mehe vastu... Aga õiglaste leetkaib kõigest üle. Aeg tuleb, pikne põrutab mere taga, ja rahvad tõusevad nagu mets. Igal pool. Vägivallategijad

... sakslane. Kõik talade jalle loetakse. Ken aus ja õiglane on olnud, ... kerge. Aga kes oma käe on teise elu ... sellega nalja ei tehta... Ei või teha, ... Sellepärast, papi, ei ... suuga laulavad paradii- ... Elu on võitlus, ... nagu kõik see asi — ... Nõnda, papi. Kas tere val- ... aksteigijakene, til- ... partorgiks nimeta- ... mees viimaks

... ja ... ullatavad. ... Kuid midagi kauge- ... Sassil ... selga mooda ... et inimene, ... enesest sõnagi ei ... pealetukkrvalt ... et ... ja et nõnda ... sellega, ... oli kuulnud ... ringi rakste ... keele poo- ... eesti keelt, ta ... tema meele ... keelt? ... mees muuta ... Sass ning vas-

... patavad ... koduse nad ... igal ... partorg või ... seda võõrale ... sellega asja, ... Omad inimesed,

omad õiendused. Võõral pole siin miskit ütlemist. Mitte miskit.

Kuid võõras, nähtavasti oodanud, et maamees tema laia jutu mõjul ruttab kohalikke olukordi kiruma või seda põhjama, millega ta pole harjuda jõudnud, naeris mürgiselt:

«Papi, vanasõna ütleb küll, et rääkimine on hõbe, vaikimine kuld. See on õige. Aga eks hakka kividki kisenud, kui ülekohut tehakse... Ja meie rahvale sünnib praegu ülekohus. Kaua peame meie siis vaikima? Üksteist kartes oma suu kinni panema ja kannatama? Sina ara karda mind, vana, mina olen aus eesti mees ja võitlen meie oma, eesti asja eest. Kui sina ka meie asjasse usud, siis räägime nagu mees mehega.»

Sass püüdis üle öla taha vaadata, ainult kas või koraks näha võõra nägu. Aga pimedus oli väga tihe: vaevalt seletas silm mantlis õlgu ja pasliku alla peidetud pea piirjooni. Veidi järele mõeldes arvas Sass niigi teadvat, mis mesti mehega tegemist on. Kas ei ole need sama sisuga jutud? Tõepoolest, ainult keerukamate, laiemas kaares lastud sõnadega. Peremehed räägivad oma taludest ja õigustest, jumala seadmistest, see siin aga rahvast, koguni rahvastest. Kus see rahvas on, kes see on kellest ta jahvatab? Kas küllalt ei ole sulaseid ja töötegijaid, lihtsaid inimesi, kes sugugi selle mehe moodi ei mõtle. Risti vastupidi, nad loodavad elust hoopis muud, kui see püüab ennustada! Et tema, Sass, oma pere-mehega nüüd niimoodi... Kellel sellega tegu? Kas tema on palunud kedagi enda eest kurtma? Ajagu igauks oma asju, kuidas oskab. Oieti tahaks ju Sasski ajada neid teisi. Umbes niimoodi nagu Junde on ajama asunud. Ainult et süda pole võtnud, on araks lõõnud. Kuid kes teab...? Kevad tuleb, ja kevadel lõhnab muld hoopis teisiti kui sügisel. Sass ei tea isegi veel, mis ta teeb, mida siis rääkida teistest. Rääkida rahva eest või nimel? Rahvaste nimel? Allikal on niipalju ilmtingimata õigus, et uhked on sulaste, kehvade inimeste, teised jõuka rahva, peremeeste huvid. See siin aga... kellest ta räägib? Missugusest rahvast?

Ta kõhatas ega vastanud võõra julgustavatele sõnadele. Vahtis niisama tuimalt öös helendavat teepaela. Ülekohus sünnib meile, oli see kaevanud. Kas enne ülekohut ei sündinud? Või kas ei tehta edaspidigi üle-

... üles... end küllalt hästi teadvat, et üle-
... ei saa kunagi otsa. Olgu
... seda rohkem, kui inimene
... üleski vägi ära. Ei
... juttudega
... ei tunne ega teal
... Sassi iserada jooksvaid
... ettepoole ja ütles hoiata-

... peab otsusele jõudma.
... õnnetumaks.»
... «Meie kee-
... Tihkuna peale,

... tundus tillatust. Ta hüppas
... koputades
... aeg tuleb,
... uhte leeri pead

... sest kodutee-
... lõõnna tõmmanud
... vahela

... nagu olek-
... rabinal
... ei lepa-
... meele
... raakinud
... noor-
... tähen-
... ini-
... maju
... kinni. Õige
... Rahvas ja
... kõik said
... rah-
... kes tat-
... nähtama-
... nagu tuli tuba
... ja kelle lõõna hingus kohutus teda.

... peremehele
... leivajahu, teine
... ja tõstis pere-
... rehetare

juurde, kus tassis omadki sakid kotta. Viimaseks tooteks jäi hobune rakkest lahti võtta ja talli viia. Selleks kogeks kulus tal tubli tükk aega. Parajasti kui ta laknast ristikut viskamast alla ronis, hakkas koer elumaja pool ägedalt haukuma. Sass jäi redelipulgale kukitama nagu vana kukk, pidas enesega aru, kas koera keelata või mitte. Seal avanes elumaja uks, ja vana Petri hää laskus Pauka sisse. Kohe seejärel nägi Sass kojast langevasse valgusesõõri astuvat pikka, peaaegu maani ulatuvasse mantlisse mässitud meest, paslikuga üle pea. Mees vilksatas ainult korraks valgusesõõris, siis langes uks tema järel kinni.

Sõnakas võõras, kes pidi minema Tihkunale? Miks tuli ta siia ja miks ei lasknud ta end päralt küütida?

Umbusklikult silmitses Sass tukk aega valgustamata akendega elumaja. Kui ta nüüdsama poleks kuulnud peremehe koera kutsumat häält ega näinud uksest langevat valgusevihku, oleks ta võinud vanduda, et terve Logina magas. Aeg oli kesköö lähedal. Kuid... Ja Sass loovis poolviltu üle karjaõue, majast eemale, uuris selle petlikku pimedust kõõrdi pilguga, hüppevalmilt kühmu tõmbudes, peaaegu nagu inimene, kes ootamatult oma teel kohtab murdjat...

Ta ei teadnud, mis mehed need ööpimeduses liiguvad. Aga tal tekkis kahtlus, halb aimus.

Sass oli õppinud ja harjunud käsku täitma. Kui peremees nõudis, võtku maatükk oma nimele, talitas Sass umbes niisama, nagu oleks tal kastud seda maad kundma või äestama minna. Teeb ära, eks edasi nae. Nuud võo rastavalt elumaja poole vaadates tekkis aga Sassil seal samas ööpimeduses hoopis uus äratundmine, mis rääkis, et ta on lasknud end nähtavasti suurtesse asjadesse segastesse lugudesse kiskuda, mille juured ulatuvad Logina talust palju kaugemale. Ja Sassil hakkas enesest kahju. Kahju kui saamatust mehikesest, kelle nimi seoti ebapuhaste tegudega. Võõra juttudest, mis pidid olema hirmutamiseks, tegi Sass sootuks vastupidised järeldused. Kui peremehed katsuvad eneste maid alles hoida selleks, et teisi aegu välja oodata, siis on tema, Sass, talitanud väärsti. Peremehega nõustudes arvas ta end teist inimest aitavat ja saavat isegi sel kombel lähedalt ära elada. Nuud aga tuli välja nii, et vist aitab ta neid, kes ööpimeduses ringi, hiilides vaatavad, kuidas

...tallist ja lihtsate inimeste asja vaadata. Tundis ta end oma sõdames peaaegu ühte kuuluva. Ta ei teadnud, kuidas ja kuhu. Kõikide nende vastu, kes ta oli vihavimma teinud, lõi temas käärima, lihtsate inimeste meele. Kavalad olid nad, vagagi. Kuidas nad olid? Kuidas nad olid? küsis ta end.

...tallist ja lihtsate inimeste asja vaadata. Tundis ta end oma sõdames peaaegu ühte kuuluva. Ta ei teadnud, kuidas ja kuhu. Kõikide nende vastu, kes ta oli vihavimma teinud, lõi temas käärima, lihtsate inimeste meele. Kavalad olid nad, vagagi. Kuidas nad olid? Kuidas nad olid? küsis ta end.

...tallist ja lihtsate inimeste asja vaadata. Tundis ta end oma sõdames peaaegu ühte kuuluva. Ta ei teadnud, kuidas ja kuhu. Kõikide nende vastu, kes ta oli vihavimma teinud, lõi temas käärima, lihtsate inimeste meele. Kavalad olid nad, vagagi. Kuidas nad olid? Kuidas nad olid? küsis ta end.

...tallist ja lihtsate inimeste asja vaadata. Tundis ta end oma sõdames peaaegu ühte kuuluva. Ta ei teadnud, kuidas ja kuhu. Kõikide nende vastu, kes ta oli vihavimma teinud, lõi temas käärima, lihtsate inimeste meele. Kavalad olid nad, vagagi. Kuidas nad olid? Kuidas nad olid? küsis ta end.

...tallist ja lihtsate inimeste asja vaadata. Tundis ta end oma sõdames peaaegu ühte kuuluva. Ta ei teadnud, kuidas ja kuhu. Kõikide nende vastu, kes ta oli vihavimma teinud, lõi temas käärima, lihtsate inimeste meele. Kavalad olid nad, vagagi. Kuidas nad olid? Kuidas nad olid? küsis ta end.

...tallist ja lihtsate inimeste asja vaadata. Tundis ta end oma sõdames peaaegu ühte kuuluva. Ta ei teadnud, kuidas ja kuhu. Kõikide nende vastu, kes ta oli vihavimma teinud, lõi temas käärima, lihtsate inimeste meele. Kavalad olid nad, vagagi. Kuidas nad olid? Kuidas nad olid? küsis ta end.

...tallist ja lihtsate inimeste asja vaadata. Tundis ta end oma sõdames peaaegu ühte kuuluva. Ta ei teadnud, kuidas ja kuhu. Kõikide nende vastu, kes ta oli vihavimma teinud, lõi temas käärima, lihtsate inimeste meele. Kavalad olid nad, vagagi. Kuidas nad olid? Kuidas nad olid? küsis ta end.

...tallist ja lihtsate inimeste asja vaadata. Tundis ta end oma sõdames peaaegu ühte kuuluva. Ta ei teadnud, kuidas ja kuhu. Kõikide nende vastu, kes ta oli vihavimma teinud, lõi temas käärima, lihtsate inimeste meele. Kavalad olid nad, vagagi. Kuidas nad olid? Kuidas nad olid? küsis ta end.

...tallist ja lihtsate inimeste asja vaadata. Tundis ta end oma sõdames peaaegu ühte kuuluva. Ta ei teadnud, kuidas ja kuhu. Kõikide nende vastu, kes ta oli vihavimma teinud, lõi temas käärima, lihtsate inimeste meele. Kavalad olid nad, vagagi. Kuidas nad olid? Kuidas nad olid? küsis ta end.

...tallist ja lihtsate inimeste asja vaadata. Tundis ta end oma sõdames peaaegu ühte kuuluva. Ta ei teadnud, kuidas ja kuhu. Kõikide nende vastu, kes ta oli vihavimma teinud, lõi temas käärima, lihtsate inimeste meele. Kavalad olid nad, vagagi. Kuidas nad olid? Kuidas nad olid? küsis ta end.

kuuldavaks teha sagedasti heidutavad, kuid suski ta kaasakiskuvad salavärinad oma südames? Ta tundis neid, elas neist — aga rääkida...? Sellest päevast peale kui pikk, raske silmavaatega mees Logina uksest sisse astus, ei saanud ta teda oma südamest enam välja. Ega tahtnudki saada. Nukaua kui teine tormitses ja ründas Maret naljatles. Aga kui mees ikka ja jälle uuesti tuli nukralt oma kareda juuksega pea ta sülele pani ja kaebas: «Oh, Maret, Maret, ma olen nii üksik maailmas,» loogatas miski tüdruku südames. Ning kui siis murelikult kurdeti, et kõik on tühi, nii hirmus tühi, et pole enam, milleks eladagi — said Maretis temale kaasa kõlanud imelikud hellusemeeleolud. Ka tema oli üksik, mahajäetud... Maret toetas jala maha, astus sammu, tege teise — laks ise. Läks oma noore naisesüdamega, et olla abiks ja toeks, anda oma hellus ja õrnus, aga võib-olla ka austus ja armastus: anda kõik sellele nukruses karsitsevale mehele, mis ta seni oli puistanud Loginale — talule ja elule, mis ei olnud ju õieti ta enese elu, tema õnn või tulevik... Et sel kombel hoolsus ja hellus, aga vahest ehk ka austus ja armastus Logina vastu otsekui narmuma lõi, kuivaks jai — kas nägi ta seda ise või tahtis tunnistada? Kes mõistaks siin kasutütre austust ja armastust, mis ei tule tuluks Logina talule, perele, millel on omaette siht? Maret ei olnud asjata lapsest saadik Petri majas elanud. Ta teadis, et siin hinnati üksnes Logina talu suhtes ülesnäidatud austust ja armastust. Aga mis oli Loginal asja uhe tüdruku austuse või armastusega mehe vastu, kes aeg-ajalt salaja ööpimedusest tuli ja sammu ka sinna kadus. Mehe vastu, kes kord oli uljas ja uhke, siis aga jälle nutuni nukker, ahastuseni alandlik. Loginal ei armastata nõrka või hädist, ei sallita kaeblemist. Milleks oma südameasja Loginale? Ammugi oli Maret õppinud rohkem enda teada jätma kui rääkima. Kõigest, mis Loginasse ei puutu, minnakse siin jahedalt mööda või tehakse pilaks. Seda on Maret maast-madalast kogenud. Milleks siis peremehele oma isiklikust austusest või armastusest, oma eraasjast? Äärmisel juhul oleks ta ehk vaita julgenud, et austust ja armastust pole siin talus naljalt muuks piisanud kui sellesama talu imetlemiseks, teistest üleupitamiseks, vägevamaks ja võimsamaks tõstmiseks, mis teadagi pole muud kui selge eneseaustus ja enesearmastus. Kuid

«...d beamech...tundnud Maret enesel
...et...n...pea jonnakalt selga
...tud tumele, peremees, ja...»
...elada »
...d...nguaud sonu ka oma lastelt
...adlitanud ette pahandanud teda, õieti
...to...miks Maret töös ja
...nõud tuumaks
...konnaga kaela linge-
...
...kui sa tanu
...Olen sulle
...jääd aga
...vanem
...ainult üht.
...jumala
...ja oma
...kasutatart. «Aga kas
...utelda, et sina kõik
...vastu, nagu
...?
...Sina ei
...meeled ja mõtle-
...ning
...isamaja
...?»
...nagu laisk
...või talu
...Kaks korda päe
...lupsta »
...Soad söota
...enem ei
...Kuhu sin
...ene seimistetava
...kolmetuks ja. Tõsijutt
...ara rõõvitud..
...mis seisid ta enese ja

Sassi nimel. Mareti nimele nad ju maad ega loom ei lasknud panna. Aga peremees unustas, alati. Kui seda nõnda hoolimatult meelde tuletati, nagu praegu Maret tegi, lõi kas alandusetunne valusalt südamesse. Mis peremees sa nõnda oled! Tema elu- ja mõtteviis jooksis hooga edasi nagu ratas, mille pealt rihm järsku maha lastakse.

«Ja-jah. Meie peame ikka usinad töös ja virgad teem olema, laps,» ütles ta käega üle näo pühkides. «See, et issand meid nõnda nuhelda on võtnud, ei tähenda, et tema oma õnnistust meile uuesti ei või saata... Meie peame valmis olema nagu neitsid, kelle lampide sees on alati õli...» Ütles, aga surus ise vihaselt hambad kokku. Kuus paremat lüpsilehma, hobused — ja veel Vahur, Logina uhkus! Kuradid!

Maret õhkas endamisi.

«Peremees, mina tühja tuult tallata ei oska. Kui Loginal on vaja teist, paremat kätt, siis las ma lähen omateed.»

See oli jälle öeldud väga rahulikult, ilma tahteta solvata, kuid pani ometi vana Petri raevutsema rohkem kui ehk miski muu.

«Sina lahed! Kuhu sina oma kodust lahed? Kas sa ka mõtled, mis sõnu sa suust välja ajad! Sa tead väga hästi, kuidas meie eluga, meie talu ja maaga on. Mis sa õige mõtled?»

«Talu ja maa on Logina oma. Mina olen mujalt.»

«Ja seda ütled sa minule, vanale inimesele, näkku? Ütled nüüd näkku, kui kõik on ümberringi hulluks läinud... Või oled sinagi viimaks sellest punasest umust ogaraks tehtud? Maret, Maret, laps, mis sa minuga küll teed?»

«Peremees, ma ei mõelnud halba.»

«Ei mõelnud! Mis saab veel halvem olla kui see, et inimene, keda sa nagu oma last oled kasvatanud ja koolitanud, et inimene, kes sinu lauas on söönud ja joonud nagu oma lihane laps, et seesama inimene tuleb, viskab sulle nina peale — tema on võõras!»

«Aga mina olen ju võõras!»

«Sina oled Logina leiva peal üles kasvanud ja Logina oma. Elavalt ja surnult!» pörutas peremees ning lõpetas jutu.

Maret väljus õlgu kehitades toast. Vanad mustad nahktoolid näisid tigidalt ta järele kahmavat.

...andnud, ehkki õige... tulevi-... Mareti... ehk selle... Hugo koas mone preilist... pidada. Nuud... Logina talule, olgu... surnult — niisama... kasvanud või kasvatatud... Logina talule, iga... rippu-... harjaseid... Need kõik olid... elavalt ja... peremehe... noorusest... seegi nagu... hiljem piima... Ohvake! oli... vahet... nad mõlemad. Ja... peremehele. Maret... tundnud, neid justkui vaen-... ei... selles... Jah,...

Maret ei tahtnud veel päris kindlasti loetuda sellele, kuidas ta loosis. Loosis, nagu... soojaks läi-... et Maret... et ta silmade... võrdpilt... uljas... päris... nagu... lase ta... Peter...

Nüüdgi oli Maret austus ja armastus, mida Logina peremees temalt nõudis. Seltsena avaldus ta nõudja... Sassi juures, nõnda

olid austus ja armastus Mareti juures teinud oma paratamatutöö. Kummalgi pool ei saavutanud nõudleja taotletud sihti. Sest mitte nõudleja soov ei tekita elamusi ja suhtumisi, vaid inimeste eneste meelelaad, nende kuuluvusetunne ja kooskõlastumise kraad kõige sellega, nuaneid ümbritseb. Seda oskavad vähesed näha.

Logina Peter arvas end oskavat. Sest juhtis ja kasutas ta ju inimesi, pealegi üsna hõlpsasti — eriti vanas korras. Nüüd pidi ta aga kogema, et uues oli rehkendanud üsna viltu. Ta vaatas kohmetult ringi, mõte pingul. Sina noogutas korraka nõrdinult. Jaa-jah, no muidugi. Et ta selle peale ka varem ei tulnud... Väljakasvanud tudruk... Ta kaalus kaua ja hoolikalt. Kuid mis selle tüdrukuga või ka Sassist sulasega õieti peale hakata — selles ta otsusele ei jõudnud.

...võtab tulekuga, kuni maad mõõdetakse. Lehtmaa mehed, kui kadrisulale järgnesid, pidid olema valmis. Nii pidime, et Junde isegi jänese-koaga lohi, Kuuli Saamult hobuse võttis ning... Tõgase mõisanurme, ümber... kõrval kive... marjaga künnist... Muidkui litsu. Ning lisas... ilma majja... askel-... Lehtmaa mehed... et varakevadel, kirvekuuas pihus ei... Tanne Priit, kasukaõmbleja, kirveid ja teritas... Viidika poiss... Loo-... mure. Lehtmaa, ema ja tütar, plaanitsesid kohmetult siia ja sinna, nagu mitte veel õieti uskudes, et neil on nüüd maad. Plaunistas ja takseeris ka Sepa-Ludvi, takseeris murelikus meeles oma häämarat ateljeelogu ja kaalus, kuidas uut sepiroda ehitada nõnda, et vanagi peale ei tuleks lausa sülitada. Armsuka oli saanud see punker. Aastaid ka enesel hunnik turjal, mis sa ehitad või oled.

Aga teiste rassimine ja rabelemine ei andnud rahu, kinkus kaasa. Olgu, jääb vähemalt poistele — arvas ta — asugu neist sina kumb tahab. Ja saatis Mihklile kaardi Tulgu, aidaku aru pidada!

Poeg tuligi ühel pühapäeva hommikul. Ja vaata et naeris isa peaaegu välja. Mis vana inimene jahtivat! Kellele seda maad või uut sepikoda! Tulevat traktorid ja masinad — puha tööstuslik töö, külaseppade aeg oleval läbi. Isa rääplevat tühja, vana moodi ahnusest, muud ühtigi! Ta rääkis sama ausa otsekothesusega ja hoolimata tult nagu Ludvi ise. Vanale see poisi toon harilikult meeldis. Aga täna ajas tal silmad suureks ja laiad kaalabad konksu.

«Kas sina, poisinolk, tead ka, mis asi on maa?» kargas ta kihvatades laua tagant üles, kus nad parajasti kohvijõid. «Või ootad sa, et meie memmega teilt suutäht tahtma tuleme? Seda ei ole!»

«Kes sellest, isa. Aga mis teed sina maaga?»

«Mis mina teen? Teised, näe, juba künnavad, õiendavad. Targutada pole miskit. Maa on elu, jõud ja allikas...»

Poeg vaatas murelikult isa otsa ning ta meel läks pisut haledaks.

«Sinu eas... Kas tasub end tapma hakata? Sul aeg käes kergemalt elada. Sellepärast kas seda sepikodagi...»

«Valge väljas! Mitu korda elus krabatud — aga ikka tühja. Nüüd küünite vahelt ära ei lase. Tehke teie edasi, mis tahate... Kas sa mulle metsa ja ehitusele nõuka tuled?»

Mihkel jäi mõtlikuks. Praegu ei saavat ta tulla, aga üks kevadel näe. Muidugi, see kuus-seitse hektarit ei ole ju mis mõis! Aga isa ülevoolav jõutulv, see, et ta veel säärases eas tahtis ehitada, maad pidada ja sepatöödki teha — see otse ärritas teda. Ei läbe, inimene, ka miskit nooremate jaoks jätta! Selle ta viimaks üle huulte poetaski. Aga vana sepp jäi kindlaks, ta ei läbenud tõesti noorematest maha jääda.

«Sa mõtle, poiss,» noomis ta, «mis lahinguid kõik maa pärast on loodud. Viieandal aastal, ja seitsmeteistkümnendal, ja esimesel detsembril ja... Küll mõisnikkudega, küll klikehärradega... Paos ja reduski sai olnud. Kuidas siis nüüd? Ei, ei — olgu selle sepikojatööga kui»

... ja seda ma harima hak-
... ja kord õigus ei
... «Kas sina, poisinolk, tead ka, mis asi on maa?» kargas ta kihvatades laua tagant üles, kus nad parajasti kohvijõid.

«Või ootad sa, et meie memmega teilt suutäht tahtma tuleme? Seda ei ole!»
«Kes sellest, isa. Aga mis teed sina maaga?»
«Mis mina teen? Teised, näe, juba künnavad, õiendavad. Targutada pole miskit. Maa on elu, jõud ja allikas...»
Poeg vaatas murelikult isa otsa ning ta meel läks pisut haledaks.

«Sinu eas... Kas tasub end tapma hakata? Sul aeg käes kergemalt elada. Sellepärast kas seda sepikodagi...»
«Valge väljas! Mitu korda elus krabatud — aga ikka tühja. Nüüd küünite vahelt ära ei lase. Tehke teie edasi, mis tahate... Kas sa mulle metsa ja ehitusele nõuka tuled?»
Mihkel jäi mõtlikuks. Praegu ei saavat ta tulla, aga üks kevadel näe. Muidugi, see kuus-seitse hektarit ei ole ju mis mõis! Aga isa ülevoolav jõutulv, see, et ta veel säärases eas tahtis ehitada, maad pidada ja sepatöödki teha — see otse ärritas teda. Ei läbe, inimene, ka miskit nooremate jaoks jätta! Selle ta viimaks üle huulte poetaski. Aga vana sepp jäi kindlaks, ta ei läbenud tõesti noorematest maha jääda.
«Sa mõtle, poiss,» noomis ta, «mis lahinguid kõik maa pärast on loodud. Viieandal aastal, ja seitsmeteistkümnendal, ja esimesel detsembril ja... Küll mõisnikkudega, küll klikehärradega... Paos ja reduski sai olnud. Kuidas siis nüüd? Ei, ei — olgu selle sepikojatööga kui»

istudes, mis lõomas sülla kõrgusele ja mille kobrutava suitsu läbi keskpäevane päike paistis punaselt nagu latern, küsiski Lehtmaa Jundelt, et milleks küll tema maatükiga jändama kipub, kui oleks võinud vabalt hakata metsapraakeriks?

«Ei võinud,» raputas Junde pead, nii et läkiläki kerkivad laperdama löid. «Kaeh, minu isa ütles ikka, et küll oleks õnnis tunne, kui saaks korra oma kätega oma mullas sobrata, niipalju kui süda lustib. Tema, kadunuduke, jäi sellest õnnistusest ilma. Eks minul tule temp ära teha. Keh-eh-hee. Sest juba piiblis töötatavat vanemate patud laste kätte nuhelda...»

«Kas sina siis usud piiblit ja pattu?» kõhkles Lehtmaa.

Silmi kitsaks tehes vaatas Junde kuhugi eemale, püües keses särava lume peale. Et ta oleks uskunud? Seda mitte. Usust polnud Junde kunagi sooja saanud. Aga mingit imelikku tunnet, kindlat, salajast lootust, et halb asiigi hästi võib lõppeda, seda oli ta eneses alati kandnud. Kui ta külakoolis kirikulaulu-viisidele pilasõnast seadis ja selle eest nurka põlvitama pandi, lootis ta kindlasti, et visatakse koolist välja. Ja visatigi — pääses kirikulauludest. Kindlat veenet, et kord aeg tuleb, kui ta nõnda kätega maad sobrata võib, nagu igatses isa, ja seda tunnet kandis ta eneses ka. Kandis sellest peale, kui hakkas mäletama isa sõnu. See oli niisugune isemoodi, hull usk, mis sosistas vaikselt kõrva, et ära karda, ära muretse — kord elad ka sina, Peeter! Võib-olla see andiski talle jõudu, ajas trotsima kirikut, seadusi, peremeeste õigusi ning eesõigusi, neid tõmbama ja nendega koguni protsessima? Kes teab! Ta hammustas tüki tahket, külmanud pekki nagu seepi, rüüpas lonksu tulist pohlavarreteed peale, siis ütles mõtlikult:

«Mina? Olen, mis ma olen. Elus tihti viltu ja väärilt läinud inimene. Aga seda usku olen ma küll uskunud, et ka meiesugusel peab õigus elada olema... Et kus jääb isa pooleni, sealt astub poeg edasi...»

See oli öeldud nii tõsiselt, et vana Lehtmaa enam kembelda ei tihanud. Mis sa kempled inimesega, kes õieti on uskunud, sellesse uskuda jõudnud, millest isounistadagi ei osanud. Ta vaatas imestades Junde poole, kohmas «nujah» ning asus suitsu keerama. Seesama väike avameelne jutuaajamine asetas Junde senised teod,

ja trodat otseselt uude valgusse. Ja see...
...tõlgivad minnest, kes enesele õiguse
...põul võitis ka maal elada nõnda nagu ta tah-
...on tema vabamõistlik õigused varutud ei olnud. Väga
...Ning teema laulvi, kes jutuaajamist pealt oli

...Oleme oma naha peal
...Nüüd vaja vaadata, et
...Muidu ei ole me mitte
...maa- ja taeva-
...Ta ütles seda
...et õigused Jumal olevat kahe
...kõhles Junde.

...Lehtmaa
...teeb pal, mis teele keeru-

...Junde ja Leht-
...põlvitamisest päris
...Junde kätisilm oli märganud
...näsimas. Ta
...haohunnikusse ja hiilis
...sokku luurama.
...võlud, vallumaja kaudu
...ning tõttas
...Vanad harju-

...Loom ei kuule
...Junde ja saampsis end vastutuult hoi-
...ei kuule ka ini-
...mis harvikut eral-
...lõõgumuliku täksi-
...langetatavaid
...silma silma

...ja varastad
...jälid
...minu.

...kogeles
...Kogus end aga kohe:
...Kas need kit-
...vara?»

Mehed vahtisid teineteisele peanagu vaenulikult otsa.

Keelatud toimingul viibides pole hea kohata isegi sõpra. Seda mõistsid mõlemad. Viimaks kohendas Junde püsti õlale ja tõmbas taskust tubakakoti. Jaht oli nagu niimoodi mokas. Nüüd võis suitsu panna.

«Keh, olen peremeeste metsadest kümneid sokke maha kömmutanud. Lausa viha ja külma südamega. Või mis kuradi pärast ma nad laskmata pidin jätma? Aga nüüd, jah, hiilime siin nagu vargad...»

«Vargad? Jah, või mulgi mõni nälg nende rehavarde järele, aga näe...» Lehtmaa jättis puukese sinna paika võttis kirve kaenlasse.

Junde pahvis ägedalt suitsu.

«Kaeh! Nälg, see on — lori! Aga tead, et on keelatud, et hoitakse härrade jaoks — sellepärast. Noh, ja nii harjud pikapeale võtma, võtad sealt, kus on... Sina kah, Eedi. Tead sa, too parem metsavalitsusest luba ja kõksi siis neid kuusekesi palju kulub. Egas neid keelata! Praegu, kus me ise siin raiume, nii ei kõlba...»

Lehtmaa habemekontsus lainetas pilge.

«Ütlesin sulle, et loodud metsavaht!»

«Ära naera. Kui mina metsavahiks oleksin, läheks mõnel meist elu kirjuks. Mina valskust ei salli.»

«Mis sa minuga! Mina vahel harva rondikese... Tuli täna äkki niisugune mõte, et viskan teiba haohunnikusse. Hea koos ära viia.»

«Selge. Aga kuulsid, mis Ludvi ütles, et kui meie ise õigust ei tee...»

«Mis valskust selle tikukesega siis?» püüdis Lehtmaa end õigustada. Aga Junde nõudis kurjalt, tõesti nagu metsavaht:

«Tule, astume õige minema! Mõlemad.»

Nad mõõtsid veel kord silmadega teineteist, nagu kahju tundes sellest, et vanu kombeid enam ei sünni pidada, et need maha tuleb jätta, ning hakkasid siis kõrvuti, ühel püss õlal, teisel kirves kaenlas, metsast välja, tee poole sumama.

Lõotse loodest kiskus tormiks ning madal, mööda hangi sahisev salatuisk veeretas lagedal lund järjest paksemalt reejälgedesse. Hallid pilved lendasid rutates üle küngaste ja metsatukkade ning tuul mühas mornilt küngaste vahel avanevates nõgudes. Meeste habetunud näod tõmbusid varsti lumest halliks. Nad rudisid vaevalt edasi, küürus end läbi tuule ja tuisu surudes, nagu

et oleksid järele lohistanud ränka koormat, vanade harjutuste ja uueva koormat. Kumbki neist ei puudutanud ühegi kokkusaamist kuusetihnikus, ei tahtnudki puutuda. Alles kui nad poe eest mööda läksid, kutsus mõle

«Tule, viskame suutäie! Süda justkui narb, ja sooned ka valutavad.»

Nad oli laupäeva õhtu.

«Junda narb jah,» möönis Lehtmaa.

Ning koos astuti poodi sisse. Letinurgal asunikku suu nende ühtlades ütles Lehtmaa poolnokkivalt:

«Noh, olgu siis — lõpetuseks.» Ja võttis suure lonksu.

Junde keerutas pudelit tükk aega pihus. Tal oli palju sõnu. Kuidas võtta seda naabri ettepanekut — lõpetada? Nouti liiga palju. Ta mõtles ja keerutas mõttes pudelit, kuni higipiisad otsaesisel pärlendama löid. Siis ütles järsku kergendatult, täie tõsidusega:

«Ei, tead, mina... Ma lähen jahiseltsi...»

Lehtmaa suu vajus pärani, aga — naer jäi tulemata. Junde nägu oli liiga tõsine. Natuke maigutanud, ütles ta naeru peites, vaikselt:

«Teab, mis mina siis pean tegema? Seda seltsi ei ole, ja vist ei tehta kah.»

Nüüd rüüpas Junde tubli söömu, koksas pudelipäraga hõlpsalt.

«Sina... Sa ära mõtle! Kui mina juba seltsi lähen, loon ma niisuguse korra sisse, et keegi teine ka enam ei tule... Mõistad? Mina nalja ei tee...»

Lehtmaa tahtis käega rehmat: jutt jutuks. Aga samas poordus Junde poemehe, tüseda, karvaste kätega, näost paistava laenu poole ja hüüdis sellele valjult:

«Hermann, vaata, et sa mulle metsas jalgu ei jää. Mina olen nüüd jahiseltsi mees. Ja kes metsas koerust teeb, sellele ma ei kink!»

Segaseks olid läinud või? kummardus teine üle leti ette. Nad olid mõlemad vanad salaküttid, tundsid teineteist kombeid hõlpsalt.

«Ei, hakkam ausat elu elama. Muud midagi.»

Poomees tõmbas silmad kissi, vahtis teda nagu viiras- tult.

«Mina jah. Kas sa arvad siis, et Junde Peeter ausalt elada ei oskagi?»

«Põrundi!»

Aga Junde polnud raasugi põrunud. Sealsamas karatas ta poemehele, et tulgu see ainult jahiseltsi, küll ta teda seal põrutavat — kõik vanad vigurid välja. Jah, Jundel oli nüüd maa, lehm ja hobusegi lootis ta kevadel saada. Miks ta siis teistmoodi elama ei pidanud hakata? Oligi juba, enesele märkamatult, hakanud. Seltsel omaette viirelejal läksid nagu silmad lahti. Ühel hommikul meenutas ta, et Allik, omaküla mees, üksik inimene, miilits ja ametiisik pealegi — majapalgi ähvardavad tal lõikamata jääda. Kus miilitsal aega metsas käia! Mis teha? Mehed arvasid, et mis need tühjad võtta — kui Allik voli annab.

Allik kandis tõesti juba mitu kuud värvilise randiga mütsi ja pikka sinelit. Tal oli kamber vallamaja lähedal majas, mida tarvitas nii eluruumiks kui vastuvõtutoaks. Kuid päris ehtne, kõikides valla asjades kodus, iga nädal kest uuriv mees ta siiski ei jõudnud olla. Miilitsa osatäitja ainult — kui nii ütelda —, sest kolm päeva nädala istus ta linnas kursustel ja näitas harva oma vormimütsi külas. Need, kes kartsid temast kõva võimu, löid halvustavalt käega: näe, ei saanud asja, pändi kooli! Aga lood olid teisiti. Küll Allik vallas toime oleks tulnud — kõigega, isegi ninakate halvustajatega —, ainult et ta pändi õppima erilisi miilitsateadmisi, siis ei jätkunud tal aega.

Junde jutu peale vajus Allika pea kämbla najale. Noh, palgid, eks need või maha võtta, jah. Aga millal tema ehitama jõuab, seda ta küll ei oskavat ütelda... Amet, kursused... Tädi poeg oma kirjas oli ta peremeheks trügimise plaanid naeruks teinud, nõökavalt nimetanud «punaseks pärishärraks»... Ning ka Lumi soovitas pigem piiluda paremate tulemuste poole ametialal kui kärssa uuesti mulda pista. Kust see vastne nõukogude kaader siis tulevat, küsis ta, kui mitte seesuguste, juba haridust nuusutanud töömeeste hulgast nagu Allik? See pani mõtlema. Sügisel plaanid löid luituma. Kui sul on amet käes ja sa õpid, lähed edasi kõrgemale kohale — on selleks väljavaateid —, mis põrgut jahid sa siis maaga? Kui sa aga kindlasti tahad kätega mulda sobrata, nagu raagib Junde — milleks sulle siis amet ja õppimised? Sulaspoisina oli ta sügisel ahnelt maatüki järele kahmanud. Ametnikuna, miilitsana — jah, tundus maa nagu kammits jalus. Kahte koormat korraga ei vea

... ja võinud maa sootumaks käest ära anda... Kuid mind oli Loginaga, kodukoha maatükikesega... Ning ei saanud küsimus mitte ainult ametis või maas... Seda pidi ta paratamatult enesele meenutama — nagu pahet.

Need latusid avaras vastuvõturuumis, kus polnud muud kui lihtne kahe sahtliga laud, välivoodi, paar tooli, kütmine ja Eestimaa kaart seinal. Värvitud põrandki oli lihtne, et võis näha päikesekiirtes hõljuvaid tolmu- ja õhupõrke.

«Paga mu igavesti miilitsaks jää?» vaatas Junde võõristunult ebakoduses ruumis ringi.

«Kas elu näita, mis ja kuidas,» kõigutas Allik jalga, et kindlamat sõna oleks ütelnud. Seda tal varuks polnudki. Laine ajas endiselt oma: visaku munder seltsi või mingi kuskile kaugemale. Oma külas miilits... Mis elu on siin miilitsamehe, pealegi miilitsa naise elu? Miilitsa naiseks tema ei hakkavat... Karl aga ei raatsi olla ametit, ei toda Logina maatükki ega Lainetki. Laine otseselt olla ühtaegu maapidaja, miilits ja ka perekonnamees... Aga õnnetuseks ei sobi need kolm praegu kuhugi kokku. Otsusta nii või naa, tee ühte- või teist- või, ikka kukub võõriti välja. Imelik, missugused sõlmed vahel elusse sisse löövad... Salasõlmed, mida mõistusega lahti ei haruta, näperda nende kallal kuidas tahad...

Junde märkas väga hästi Allika enesekindluse puudumist. Külas keerutatakse juba ammu, et kus see kahe kättõruga — korviga — Allika poiss mujale kõlbaski kui miilitsaks. On enne Logina Maret ja pärast Rihma Laine poiss välja praakinud — mis siis muud kui vea sinel selga. Ehk hirmuga mõni tüdruk lööb nõrgaks... Kuidas sa miilitsamehe loorse end segad või sellest räägid? Junde ainult uuris teda pisut oma terava kütisilmaga ja — raputas pead: naised, naised!

Metsaski ei rääkinud ta ülearust sõna. Maha võtta ja — valmis. Ning taas sahisid saad, paukusid kirved ja kõlasid meeste hõiked. Vanad, habetunud puuhiiglasid löid järsku nagu peatult kõikumise, kaldusid küljele ning varisesid siis oiates või karjatades, terveid lumepilvi ules paisates, ragina ja praginaga, väiksemaid puid koosa murdes, noori võrseid enda alla mattes elutult maha. Silmapilk olid laasijad kirvestega okste kallal,

nende järel tükeldajad saega ning — vaigulõhna levitas des jäid raiesmikule palkide ja talade read. Haod pandi hunnikusse või põletati ära, latvadest tehti halupüüd lank oli puhas. Ainult üksikud, nagu alasti jäänud seemnemännid kõigutasid kerges tuules oma kaharald ladvatupse. Ilusate talveilmadega edenes töö jõudsalt.

Ühel päikeselisel märtsipäeval, kui härmas mets siin samas kõrval kiiskas ja sätendas nagu litritega lükitud kangas, kui kahe suure tule kõrgele käivad leegid viimast risu neelasid ja mehed peale einet riistu kokku kogusid, sest töö oli seks korraks tehtud, tuli Allik oma miilitsamundris, sinel pihtkasuka peal. Ta tuli kergesaaniga, ajas mööda jälgi otse tule juurde, mille ümber mehed suitsu tegid, ning hüüdis:

«Noh, lõpulõuna? Olgu siis lõpetus minu poolt!» Ja pani viinapudeli põksti kannu otsa.

Lõke sai uut, tõrvast sööta, leek vuhises poolde mändi. Mehed, kes palkidele, kes kändudele toetudes, koondusid tihedamalt tule, aga võib-olla ka miilitsa ümber. Kasukahõlmad lahti, käed peaaegu hubisevas leegis, peesitles ta oma sõidul jäätanud liikmeid. Kui mitu talve oli ta ise nõnda metsas elanud, tööd teinud, kui koduselt keerutas siit vastu haosuitsu ja särinal põleva vaigu lõhna! Jaa-jaa, tükk vana, tuttavat elu, tuttavat vaeva, mille sees teinekord tunti end paremini kui nüüd mundris... Leivakotid tõmmati uuesti lagedale. Ludvi oma laia sepakämbлага pörutas pudeli lahti ning — meeste näod elavnesid ootlikus rõõmus. Jutt paisus.

«Terviseks tulgu ja õnneks olgu!» kergitas sepp pudeli Allika kui tooja poole.

«Meile kõigile!» noogutas Allik.

«Üle koera oleme saanud, kui nüüd üle saba ka veel — palgid välja saaks. Siis, muudkui las kirvel käia!» hüüdis Lehtmaa.

Junde arvas maasaajate hobused kokku ja leidis, et nelja-viie hobusega selle palgilasu väljavedamine nõuab mitu pikka nädalat. Teab, kas peab niikaua teedki.

«Jalamehed — mitte talumehed!» nõokas Allik. «Kuidas nõnda talu pidama hakatakse?»

Kurdeti, et pole ruume olnud. Kus sa loomad paned! Et enne laudad-tallid, siis takud-pullid.

Allik vaatas neid ja mõistis. Niisugused nad on, need mehed! Nõnda, kaude, ümber nurga alustavad nad alati,

ootavad abi või tahavad teise arvamist kuulda. Ei
tunnen, et mis tema mõtleb, kuidas palgid metsast
võimalni välja saab. Ei, nad ainult kergitavad
võtavad kõne alla oma päevamure. Teadagi, praegu
on ohtu ka tema mure, ja nad ootavad tema sõna
enestmõistetavat asja. Jah, tal on plaan, oma
Aga kas see nendele passib? Soojenenud ja nagu
sellelki soojemaks läinud neist omaküla meeste
tal, nende kobavatest mõttekäikudest, ajas ta
argu. Ei, kõnet pidada ta ei kavatsenud. Ainult
alustada palkide valmislõikamise eest, selle hea
tõtt, mis nad olid tema vastu üles näidanud, ja
süü, et kas on mõeldud talgutele. Mehed

«Ludgud!» hüüatas Allik pisut ettepoole laskudes. «Kui
talgud? Täpselt nagu taludes sõnnikuveotalgud?

Vaadati ringi. Mõõdeti silmadega palgilasa. Peab palju
hobuseid olema, et neid ühe päevaga välja viia!

«Noh, kui palju?»

«Vahemalt paarkümmend. Siis kolm-neli voori päe-
vaks — ehk tõmbaks ära,» arutas Junde.
«Nad teevad neid nii palju ei ole?»

«Ega küll...»

«Teil on neid rohkem, mehed! Palju rohkem!» pahva-
tas Allik. «Vaadake ainult ringi!»

«Kas mõni Tigase või Mäe tuleb sulle palke vedama?»
kohtles Ludvi.

«Tigased ja Mäed ka. Aga — meil on vallas hobulae-
muspunkt! Kulla mehed, kelle jaoks need hobused seal
on? Teie jaoks! Seal on, Junde, sinu ja seal on, Ludvi,
sinu hobu — meie kõikide hobused! Mis te veel ootate?
Võtke ohjad ja laske katal!»

Meestele oli see jutt võõras. Kus nüüd riigi hobustega
oma palke vedama! Palju see maksab?

«Ei, Karl!» hõikas üle teiste Junde. «Talgumõte on
olge mõtel Just Traadid ja Silbrid palke tirima panna.
Kuradi pihta, küll see on aga mõtel!» Ta otse keksis rõõ-
must ja virutas Tamme Priidu kühmus, kuid mitte
nagu tugevale turjale kämblagä, nii et mees jalul tui-
kuma lõi. Allik aga süütas suitsu, naeratas: näe Jundet!
Ara mõistis. Õigest otsast hakkas kinni! Ja kui juba
Junde — küll siis teisedki.

«Kuidas sa neid peremehi-sindreid vedama paned?» kõhkles Lehtmaa. «Kopli- või Ojari-sugune — olen siin lähed ja räägid. Omataoline — saab aru, tuleb appi. Aga suured! Need kisavad ju kohe, et kommuuna ei karjas töö — võõras värk ja võõras hais... Mine sa neid kutsuma või paluma...»

«Kutsuma või paluma neid ei mindagi!» löikas Allik teravalt.

«Mismoodi siis?» nõudis Junde kärsitult.

Nüüd avas Allik oma kaardid. «Vaata mis,» ajas ta kaardid püsti, mille sõrmed olid samasugused äkkepulgad, pikad ja jämedad nagu teistelgi, ainult veidi puhtamad. «Paluma meie neid tõesti ei lähe. Meie kohustame... Meil on nüüd yalla täitevkomitee. Pöördume selle poole ja laseme kõiki hobuseomanikke kohustada. Kohustada uusmaasaajate ehitusmaterjali väljaveole ilmuma. Ühiskondlikus korras nagu küüdid vaitesillutamise. Eks me siis näe, kes raatsib käe külge panemata jätta.»

«Kes karvad turri ajab või kes, magus larahv ees, pilli alla neelab, keh-heh-hee,» lisas Junde kõverat naeru kiskudes. Eriline rõõm, et nõnda jälle mõne peremehe ahastava näo lagedale saab vedada, säratas ta karvadesse uppuvaid silmi. «Näed sa,» toksis siis mõnele umbusklikumale trääsaga küljekontidesse, «näed sa, kuidas nüüd igale hadale abi leitakse...»

Mida rohkem talgumõtet teritati, seda lähedamaks laksid kehvikute näod Einoh, kui laenutuspunkt, ja kui kõik need, kellel hobused on, välja kasutada, miks neid palke siis ühe päevaga ara ei vii? Viib! Nagu nali. Ning mitu-mitu silmapaari vaatas tanutundega Allika poole, mõned pomisesid kintagi. Ent tanu ja kintust ootab omakasupüüdja. Allik pöördus minema. Mis nad nüüd! Kuid julgusehelk meeste silmis, nende enesetunde tõus tiivustas teda tegutsema. Ta sõitis metsast Rihma poole ja pani seal oma kavade ette.

«Ega kedagi,» ütles Rihm mõtlikult. «See plaan passib küll.»

Nad istusid laua äärde, ja Allik kirjutas sealsamas värskete täitevkomiteele avalduse, kuhu oma allkirjad pidid peale Rihma pistma ka Junde ja Ludvi. Aktiivimel. Komiteed ei peetud kohaseks kokku kutsuda kohe jutt lahti! Kellele seda kauplemist tarvis! Kirja

Andes Allik ise vallamajja viia ning seal Heistre... algatust põhjendada. Kui Laine kuulis, mis plaanid teisel järele peas on, tõmbas ta Karl tagatuppa, jäi tema ette seisma ning nõudis täieõigusliku naise kohustust.

«Kui kord ometi, Karl! Miks peaksid sa küll ise enese peale süü koguma?»

«Mis põrgu süü? Kahju või, et meie majapalgid ka da kohule saavad?»

«...» kiskus Laine sile otsaesine kipra. «Majasse, ...» minna maa peale ehitada, mina oma jalga ei too,»

«Hurr,» haaras Karl sõnast kinni. «Ka see maja siin on ...» minna peal.»

«...» — see on ausalt. Rendi alusel.»

«...» minu maagi varastatud pole.»

«...» maagi, Karl. See maa ja maja — seal ei saa keegi ...» Sa ei tea...»

«Lapsuke,» ütles Karl hellalt, sest ta arvas end mõnda ja vahest ehk rohkem teadvat kui Laine.

«Mis lapsuke! Näe, Taader tegi kursustele lõpu peale, ...» ei õpeta kah enam... Sosistavad ja käivad. ...» need palgid sinnapaika!»

Allik püüdis teda veenda, püüdis soojalt läheneda.

«...» huk tombus tõrksalt eemale, näris huuli. Ta ei ...»

«...» vaimast südame pealt ara ega saanud nõnda ka ...» keerles ja keerutas muudkui püstipäi, jonnakalt

«...» tuba, kord nutuliselt abitu, kord karistav pilk

«...» olme ees aga Mareti nõtked soome sussides

«...»

«...» kange oled sina, tüdruk! Tõepoolest, nii

«...» et kas või hammusta kohe. Aga rumal. Kas me

«...» ns palgid metsa jätta? Kullakene, seda need

«...» ja Loginat ootavad, et jälle irvitada: nae, tuhja

«...»avad, metsa raskavad... Nende naer naerab ka

«...» Laine. Ka sind. Meid kõiki. Miks neil irvitada

«...» Paremp paneme nad palke tarima ja naerame ise

«...» Eks ole? Ja need Logina maad? Head maad...

«...» nende vastu peaks olema? Pealegi minu lapse-

«...» põlvkodu...»

Võimas tegi Allik erilise vea. Sest iga kord, kui ta

«...» minnas Loginat, meenus Lainele paratamatult Maret,

«...» lahine kasi, kerge, nagu lehviv kõnnak, temast

«...» enesekindlus ja oskus inimesi kohelda — kõik.

milles Laine arvas Maretit enesest üle olevat. Ta ei olnud lahti rumalast tundest, et vist ei suuda ta Karlil mis Maretit vaarida, temaga ühekörgusel seista. See ei olnud vahemväärtusetunne, hirm Maretit ees oligi õnnepeamine, miks ta Logina maast või sinna maja ehitamisest kuulda ei tahtnud... Elada seal päev päeva ja kõrvuti Maretiga, seista nagu tules, iga minut võiteldav... Ei! Laine on õnnelik, et Karl Loginalt eemal sai! Aga Karli olekust, tema tühisemastki jutust arvab ta end tundvat, kuidas Maretit mõjud selles edasi elavatel teda rahutult liikuma panevad. Miks muidu tal Logina nii südames on! Räägitakse, ja ega Karl ise taga ei aja, et Maret visanud ta Loginalt välja. Aga miks ta siis neile ei tulnud, vaid Ludvi poole kolis ja sealt kolle miilitsaks laks? Miks — kui Karl temast, Lainest, nõnda hoolib, nagu räägib? Ja kas ei talitanud ta ise jälle nagu rumal plika, kui ta Karli nii kangesti kutsus, Karli, kelle pea on täis Logina maad, ja palke, ja ehitamist — ja kelle teab veel mida —, mitte aga teda? Karli miilitsamund! Oh, tegelikult ootab ja loodab Laine ammugi, millal see tal kindlalt seljas istuma hakkaks, nii kindlalt, et võiks tulla ning utelda: teeme, Laine, asjad ühele poole ja lähme siit minema! Siis poleks Laineil muidri vastu mis kits. Kõige vähematki! Läheks hea meelega. Aga ta ei tule, ei ütle seda. Talle on ikkagi Logina rohkem — ning ühes sellega võib-olla ka Maret — kui amet või oma elu... Ja kui nõnda, kas tohib siis lasta teda mõelda Loginale tagasiminekest?

«Muudkui Logina ja Logina!» haudis ta turtsakalt. «On need Logina kablal nii kõvad — eks siis mine ja ehita! Önn kaasa!»

Kulnud kõrgele kastud, vaagis Allik seda etteheidet tükk aega. Tudruku toon ja hää rääkisid rohkem kui ta sõnad. Nahtavasti oli ka temal raske seda välja utelda, mis hinge taga pakitses! See justkui ei olnudki sõnadega äraseletatav — see nende vahekorda tekkinud mõra. Aga ta oli olemas, ilmne!

«Laine, mis maapidaja on üksik mees?» ütles ta viimaks nukralt. «Ma räägin tõsiselt.»

«Üksik! Noh, peremehel nüüd asi seal seltsi leida...» lõkatas Laine trotsivalt naerma, trotsis meelega. Ära anna järele! Õpi Maretist, Laine, õpi! sosistas otsakui õelus ise talle kõrva.

Allik jäi mõttesse. Ta ei raiunud ägedalt vastu, nagu me ootas, tähendab... Selle asemel arutas asjalikult: «Tõttomusi ehk tõesti — läheb aega... Kust minagi aga sinna — sa oled põikpea. Mets tahab välja tuua. Ili tudruk lööks kampa, tõmbaks ligi ka mõne teise, kes võitlevad valmis ja kataks meile talgupäeval väike laua. Rohkem nalja saaks...»

«Ah, sinul see elu muud polegi kui nali ja lustipidu!» ütles seda! Sinuga sin, näed, lausa tüli lahti... Ja muidu kuh, iga päev sekelda surmtõsise näoga... Selle vastu saurane väike palgivedu, noh — teadagi nali.»

Kuid on mõrasid meeleoludes, mida tõe ega naljaga ei ole kiiti. Justkui poisikeseks läinud, arutab Laine kahelele sinna ja sinna. Õiget otsa ei leia, kindlasti ei tule, vahib peale, silmad parani, Logina poole. «Kas teab, mida ta õieti tahab? Laine on katsunud ja proovinud kurjaga teda Loginast, seega ühtlasi ka jendavalt lahti kangutada. Aga ta tuleb ja räägib sellest oma kodukohast, enitamisest, räägib, et mulje jääb, nagu valutaks ta südant vanade meenudega, mitte maa parast. Maad võiks ta võtta mõneltki. Sellele on vihjatud. Kuid siis raputab Karl ennast pead. Teisalt ta maad ei taha... Ning sinna Laine ei lähe, niikaua mitte, kui seal peab kõrvuti Maretiga... Ja nõnda sõidab Allik sedapuhku taas segaste tunnetega ümber. Kellele ja misjaoks neid palke? Võtaks seda maad ta ilma maata või ehitamiseta toime ei tuleks? Võtaks ilma Lainetagi, kui see tõesti teda ei usu, nii et ta ise on! Tuleb. Tuul, vastutuul muhises jalle kõrvus...»

Õieti aga ei saanud ta seltsimeestele antud sõnast loobuda, palgiveole käega lüüa. See oleks narr olnud. Ei, ta lõi Usina käest otsuse välja, mille Lumigi oli heaks pannud, ja kõndis siis ühel päeval hobulaenutuspunkti, kus oli murde. Mitu aega omaette rabelnud meeste jalgadele oli suur. Ent kohe kui Allik lagedale tuli kutsimusega, mitu hobust punkt palgiveoks välja paneb, läks Ants rahutuks. Selgus, et tal pole rohkem kui üheksa hobust, veel vähem aga veoks kohaseid regesid ja pabekke. Ka rakmete ja köitega olevat nii, nagu ta on juba hobumoonaga. Talle antud aluseks ainult sakslasest mahajaanud talu ja mõned lisahobused. Kõik see — Ants rehmas tüdinenult käega.

«Mis kuradit sa siin kükitad siis?» nõudis Allik karmilt.

«Sätime, organiseerime... Sa ei tea, kui ihmelikud on ettekirjutused. Ma poleks mitte uskunud...»

«Kes neid saadab?»

«Ministeerium ja maavalitsus — direktorid, insenerid, agronoomid ja osakonnajuhatajad... Mis üks käsib, sead teine keelab. Isu ajavad ära.»

«Näita neid kirju.»

Nad istusid ruumikas toas, kust polnud veel kadunud endise peretoa elu jaljed puupinkide, lihtsate laudade ja voodi näol, milles nüüd talve ajal magas tihti ka Ants. Hunnik pabereid ees, kuürutasid nad kaua aega enne laua ääres, kui Allika silm peatuma jäi ühel maavalitsuse «orgosakonna» kirjal, mis kandis hädaga loetavat allkirja: Torma. Selles nõuti hobumooni ranget kokkuhoidu, valmistumist külviajaks. Allik luges, vaatas, ning — ta kasi kippus värisema. Logina noorperemees juhendab kehvikute abistamist... Ta silmade ees viirastus mälestus Hukost päikesepaistelisel suvehommikul, kavalast härrakesest, kes sulasega sõprust püüdis soetada, siis pilt pikas mustas mantlis mehest Logina teharul, siis samast mehest koolimaja ees koos Maretiga, meenusid uuesti Ludvi jutud Sassi tähelepanekuist... Huko ja Uiho? Kui üks neist istub ministeeriumis (tol korral Allik ei teadnud veel, et ka Uiho töötas juba maakonnas), teine maavalitsuses — mis neil siis viga kõrget mängu mängida! Ja-jah, selge hooletus! Siinsamas, tema silma all vingerdavad nähtavasti sivvud, aga ta käib mööda nagu pime! Ning samas kargas ta mõtte kiivalt Maretile. Kas Uiho kõikude põhjuseks Loginale ongi öieti Maret...?

«Kas sa... seltsimees Lumega oled rääkinud?» kuis ta pikka.

«Kaisin ise maavalitsuses.»

«Oleksid pidanud ammu Lume või minu juurde tulema — nendega,» viskas ta kirjad aegedalt lauale. «Toda pikka meest meie koosolekult mäletad? Ka ministeeriumist, Logina härraste sõber...»

«Kurat!» kargas Ants nagu nöelatult üles.

Andis tukk aega arutada ning kaaluda, mis ja kuidas. Vastuoksused korraldustes — ilmne. Aga kõik oli ametlik, ettevaatlik, ettenägelik. Hoiatati paisutamise eest,

enneaegse ärakulutamise eest, kuid selle-
ga võeti võimalus punkti välja arendada. Siht —
ajada see, mis uusmaasaajate heaks plaanitsetakse
teha. Kahtlemata. Edasi kuulis Allik, nagu oleks
ta purjus päi kuskil räusanud, et oodaku need
... ülasenokad... Neil olevat mehi, kes Karjalas
... ega kohkuvat loomast ka siin, kui aeg
... Logina Huko olnud ka Soomes?

«...» puhkes Allik suure haalega naerma.
... Tal maletusmark kaasas Nagin oma sil-
... meenutas siis armi teise oimukohal... Nõnda.
... genema teatav kujutus. Kui juhm võib ometi
... ehkki ta on miilits! Allikal tekkis järsku
... Ta ei läbenud tähele panna sedagi, et
... danud talgutele rohkem lubada kui viis-
...

... sid siin palgid või hobused! Järgmisel hommi-
... oli ta linnas ning võttis küsimuse üles. Aga üllatu-
... vastati talle: teatakse. Tasa, mitte enneaegu ära
... On silmas, vaadatakse Pangu tema hästi
... oma rajooni...

... nähti Allikat sagedasti Heistre kandis. Paistis,
... oleks tal vanade tuttavatega pikki jutte ajada.
... Ludvi, kord Junde, mõned videvikutunnid ka
... juures ja leidis nõnda jälle Lainega leplikuma
... Aga kui pimedaks laks, ruttas harilikult minema.
... kellel seda kõlbab miilitsa kaest kusida?
... peale Allika lahkumist ütles Rihm tütrele tõsi-
...

... ikka, Laine, talgulana teha... Mehel mitmed
... peas, mis sa tast nõnda traasad... Puudlik ja õig-
... inimene... Mõni tüdruk oleks õnnelik...
... es oli Laine palju taltsam, sähvas ainult, et ega
... Karli vastu, aga Loginale elama ta ei saavat
... Onnest ei lausunud sõnagi.

«Ükskõik. Näete ise, kuidas. Teda on vaja aidata. Mina
... viinad valmis, korralda sina, tütar, muu.» Rohkem
... tahtnud ütelda Rihmgi. Pole naistel vaja kõike teada.
... mehed õiendavad. Ja imelik küll: isa soovi täitis
... palju meelsamini kui Karli palvet.

Nõnda jõudis katte talgupäev. Asjaosalistele talupoegade ootamatult kogunes tol märtsi keskmise pühapäeva hommikul metsa ule neljakümne hobuse. Maasaaajad olid appi tulnud peaaegu kõik ümbruskonna talupidajad. Üksnes Logina ja Mae hobuseid ei nahtud. Silbri mehe teati olevat naabervalda, pulma sõitnud, ja Loginalt noh, peale Sassi sealt ja tulijat polnud. Kuid Sass oli enese nagu meeste reast välja tuulanud. Teda ei oodatudki.

Jalameestest-uusmaasaaajatest moodustati kaks brigaadi — pealepanijad ja mahalaadijad. Esimestest olid juhtima tugevamad mehed, Lehtmaa Värdis ja Allik ise — seekord oma vanas tööjopis. Teisega siirdus mahavõtmise paikadele Junde. Kohal olid ka naised korvidega, millest paistsid pudelikaelad. Kui Laine ja Valli võileivad singilõikude, hapukurgi ja soolakalaga ühel palgivirnal lahti lõid, naljatas Allik mööda ruttas:

«Peenike nagu pulmalaud!»

«Miiitsal muudkui pulmad meeles!» rääbis Valli koha sõnast.

Laine villase räti vahele peidetud näkku pahvatas puna.

«Mis sa tühja häbened... Tead, poiss ja pulmad — need alles tüdrukust inimese teevadki... Pane aga lõõg sarvile...»

Hm, lõõg! Valli oma nadi lõajutuga... Laine ei salli lõõga. Laine tahaks, et see tema asi Karliga oleks teisiti, hoopis teisiti. Ta vaatab vilksamisi, ikka nii aeg-ajalt tööjopis poisi poole, kes kärmelt palke veeretab ja koormaid seob, meenutab ta osavaid karvatupsukestega sõrmi, ning tal hakkab päris palav. Lahtise suuga Vallile ei saa ta oma südameasju pihi peale laduda. Aga kui ta hiljem Karli kohtab, ütleb noomivalt:

«Kes sulle loa andis pulmadest lõõpida!»

«Loa? Eks majapalgid ikka!» vastab Karl uljalt. «Või vajad sa kirikhärra luba? Kantslist mahakuulutamist?»

«Ole nüüd!»

«Noh, siis olgu see palgivedu ühtlasi ka meie kihlupidu!» haaras ta Lainele vallatult ümber piha ja keerutas teda, nii et lumi tuiskas ning tüdruk kiljus käes.

«Vaata, vaata, lõpuks võib veel tantsugi tulla,» põõmustas Valli.

«Küll pulmas tantsid! Nüüd laseme liigud käia!» hüüdis Allik ja kukutas esimesel pudelil korgi pealt ära.

«Talgud, mis liigud!» hüüdsid mehed ja haarasid klaasid kätte.

«Eks Allik ole muidugi kosi ja poiss ja Laine parajas poisi piiga. Aga arvatav peigmeespoiss keerab liigud liigevõimaliku liikudeks... Mine siis õnnitlema...»

Laagriplatsi ümber kogunes nii jala- kui ka hobuseid. Ka Tigase Traat ja Ojari Ott tulid — eemale ei tulnud jääda, selles oleks nähtud vaenuavaldust. Koos võttaknusi tõstes tahendas Ott vaikselt, nõrdimus häälega.

«Nõnnaks, vaat mis veel ära ei tee! Terve patarei pudoleid platsis...»

Traat teadis väga hästi, kui maialt Ott muidu saadud võina lõmpsas.

«Talgud ikka talgud. Muudkui proositi!» uratas ta ja teki peaga nõksaku, mis tähistas joomist.

Kuid Ojari keel hakkas peale viina veelgi rohkem kõnema. Hobuste juurde tagasi pöördudes alustas ta:

«Nõnnaks, jah. Nõnnaks, Tigase. Kes oleks aasta tagasi arvanta võinud, et meil sinuga tuleb veel punaseid orjata. Oh, mis kurat küll!»

«Lase käia ja pea lõuad! Mis meil muud üle jäi!» surus paks mees läbi hammaste ja ajas oma hobuse kohe liikvel, nähvas seda koguni piitsaga.

Uusmaasaaajate jaoks olid neil aga sootuks teised näod ja teised sõnad suus. Kui Allik Tigase Traadi palgi-koormat kinni tõmmates tähendas, et kahju küll pühapäevast, aga mis teha, muul ajal igaühel õiendamised ja veod, vastas Traat sulavalt:

«Oh, mis nüüd seda! Oma inimeste asi. Egas me mõned palvevennad pole!»

«Palvevennad kükitavad nagunii kodus,» vihjas Allik Loginale ja Kandlale.

«Need vanad kännud, mis valud soontes või juurtes... Mis neist! Kui on seadus ja kord sihuke — elame selle torgi, nii nagu vaja.»

Allik saatis koorma tee, ise aga jäi, kang käes, mõtlenesse. Kas Tigase Rein tõepoolest püüab elada nagu vaja? On ta nii tark mees? Linnas, õppustel, oli talle selgeks tehtud tarvidus suhtuda keskmisse talupoega teisiti kui

suurnikku. Keskmik see Tigase oma traktoriga ja mitmed hobusega ei ole. Känd, vanade, kivistunud juurtega känd nagu nood teisedki, keda ta ise kändudeks nimetas. Ei seesugune lepiks? Vaevalt. Ta oli kord puudnud Logina Sassi ja Maretit paritleda, et kuidas Petri ja Tigase peremehe tujud ka on, kas kiruvad kull? Aga Sass oli tulin tõmbunud, Maret lausa näkku paisanud, et tohoo ka politsei ehk ehalkäijate jälgi ka ei aja. Isegi endised töökaaslased laksid veidraks, või nagu Junde arvas, kippusid elama nende kändude moodi — silmakirjatsemisest, mis siis raakda peremeestest! Ta vaatas neid kõiki tana erilise pilguga.

Vooriga küllasse jõudes sattus Ott oma koormaga Junde kangi kätte. Sirke metsamees keerutas tala reelt lumme, ise aga ütles Ojarile:

«Nõnnaks, nõnnaks Ojari mind vist enam hulguseks ei peagi. Tuli nü lahkelt palke tooma? Täna vaga.»

Ott kohatas, vaatas kõrvale. Neil oli Jundega uhe kohustuskaimise parast vana vimmi sees.

«Nõnnaks... Ära sina liiga vara... hõiska, Junde! Poole d palgid alles metsas. Mina võin varvast ka visata.»

«Midagi sa ei või. Istud nagu tõhk — lõksus!»

«Nõnnaks, noh, miks ma siis ei või? Ise tuln, ise lähen ka.»

«Ei lähe sa täna kuhugi. Kardad minna.»

«Või et mina kardan? Keda kuradit mina kardan?» lõi Ott kangi lumme pusti.

«Meie aktiivi kardad. Kindel.»

Ojari ei tahtnud sugugi naidata, et Junde jutust sugav tõde peitub. Ta hakkas mõhitades kurgupõhjast naerma ja seletas kogu juttu naljaks poorates üleemeelikult:

«Oled aga sina, Junde, mees! Sina ajad ikka vana joru! Sina, nõnnaks, muudkui sead mind ühte mesti Tormade ja Silbritega. Justkui setu, et kui kõrv — siis pott. See ei ole sinust õiglane. Tead väga hästi, kui väike vend olen mina nende kõrvale. Või kas mind muidu komiteesse oleks pandud? Selle asemel et Ojarit nende kilda sundida, sina parem tõmba teda oma meeste ligi Teil, näe, nõnna puha, uued mõtted ja uued töövõtted. Teine asi. Kas Ojari Ott on eales olnud üuenduste vastu? Nõnnaks, poolt, ikka tõsiselt kohe teite poolt!»

«Kuule, Ott, tahad sa jälle midagi ehitama hakata või?» torkas Peeter, meelde tuletades Ojari kunagist

... ta koos asunikkudega riigimetsast ehituse-
... noutas, aga selle enne maha paristas, kui
... koju viia.

... taga ei aja! Kui mulle ka palgid nõnna
... nagu praegu sulle. Nõnnaks, mis siis viga
... mis mimesel siis viga elada ja ehitada?

... kas või Paabeli torni. Nõnnaks, nõõ!»

... hobusele, huppas rekke ja sõitis tagasi vaa-
... minema

... et Ojari ei võta vedu. Noki kuidas tahad,
... pista sõimama. Tähendab — südametunnis-

... must, kuigi ise plärab ligitõmbamisest. Teab, kuhu
... saksa võib tõmmata?! Ning vana kütt pomises

... ebamääraselt järele:

... sulle veel!»

... vedu lõppes väikese lendmiitinguga koolimaja
... paluti koguneda kõiki osavõtjaid. Tuli sinna

... kui kehvikuid. Üksnes paks Traat lõkutas

... kodu poole. Koolimajja oli vahepeal jõudnud ka

... Talgukorraldajate nimel tänas ta osavõtjaid abi

... nimetas neid palgiveotalguid esimeseks nõukoguli-

... histöoks Heistres, selleks uue elu seemneks, mis

... avõtja hingest võrsu peaks lööma. Kehvikud ja

... aasaajad patsutasid kohmakates töökinnastes käsi.

... vahtisid jalge ette maha. Ojari üksi aga

... kõigest jõust oma puldanlabakuid kokku — nii et

... Jundele kõrvale löikas. Kohe peale miitingut ütles

... klassiruumis toimuvat aktiivi koosoleku. Tulgu

... kõik uusmaasaajad, ehitajad või saarased inimesed,

... kavatsevad veel maad võtta ja ehitama hakata. Pere-

... ega peremeestele ei lausunud sõnagi. Need hak-

... laiali sõitma. «Patt tehtud, palve peale loetud,»

... Otsa Teodor. «Mis meist enam!» Kehvikud kogu-

... kotta. Sealt, kojast, klassiukse tagant leidis Junde

... Ojari. Temaga silm silma vastu sattudes tõmbas

... ta kõrvale.

... Ojari, noomisid mind ennist, et argu ma liiga

... hõisaku. Nuud ütlen mina sulle: ära liiga vara

... pressi! Mine parem ara!»

... Nõnnaks? Mispärast ära, kui kehvikud kokku tule-

... Mina ikka ka komitee liige?» imestas Ojari.

... Peat palju tahad teada, selleparast,» surus Junde ta

... vahelt õue.

Ent Ott oli juba kord säärane inimene, kes ka vähja viskamisest solvumise küsimust ei teinud, kui ta juttu tahtnud. Pisut omaette torisedes, võib-olla ehk kirudele istus ta rekke ja sõitis läbi madala salatuisu kodu poole. Koju aga ei jäänud ta kauaks. Niipea kui videvaks tõmbus, lonkis ta, tuisulumi ümber vildikute sohisema, uuesti valla kanti. Muidugi ei läinud ta öhtusel ajal valla peale, vaid koeras võsa aares umbetuisanud teerajale ja pahmis sugavaid jalgi taha jattes Loginale.

Omal ajal käidi Logina peremehe juures tihti juttu ajamas. Siis võttis Peter veel osa seltsitegevusest, lugema raamatuid, kiitis Eduard Vildet kui kõva kirjanikku ning püüdis end igati näidata edu ja arengu pooldajana. Kuid hiljem, vallaametites, jäi kinniseks, hakkas tagumpidi vedama, kuni aastatega muutus iga uue tuule vastu umbusklikuks, urisevaks vanameheks. Justkui oleksid elatud päevad teda tagasi musta minevikku kiskunud. Ajapikini sai temast nõnda peaaegu erak, kes oma üksinduses muutus järjest vagamaks, aga uhtlasi ka rangemaks. Kui talle varemalt piisas kombekohasest, kuus korra kirikuskäimisest, siis kuuekümnendate eluaastate lävel tekkis tal koos tarbega tohterdada oma jooksvat ning kondivalu otsekui tarve tohterdada ka hinge. Algas pühakirja lugemine ja koduste palvuste pidamine. Sel sügisel küll Loginal palveid ei tehtud, aga Peter küürutas veel sagedamini publi taga kui muidu. Paksud sukkvildid üle põlvede, raske pruun, korrutatud lõngast kampsun seljas, istus ta ka tolle pühapäevase päeva, selg vastu sooja ahju, laua aares, vahtis läbi prillide kord raamatusse, kord jaätanud aknasse ja — ohkles. Sügav murekurd narbunud nahaga otsaesisel andis talle ilme, nagu oleks ta maailma patukoorma all murdumas. Tõeliselt muretses Logina hoopis elulisemate küsimuste üle kui patud. Ning neist küsimustest oli piiblit lehitsedes jõudsam mõelda — vana raamat oma kahe otsaga tõdedega aitas mõttel mõnusalt joosta. Kas ja kuipalju ta publisalme tulevikuennustustena võttis, nagu tegid mõned lihtsameelsed naised, seda ei läinud ta kellelegi kuulutama. Aga oma mällu kogus ta neid hoolega, kiskudes lapiku puusepapliatsi otsaga «kuningate raamatu» servale jämedaid kriipse. Selle tegevuse juurest leidiski öhtu eel Traat oma vana naabri.

«Istu ja räägi,» näitas Peter järile laua otsas ning ker-

«...prillid kulmudele, mis kaardusid silmade kohal
...võib-olla ehk kirudele istus ta rekke ja sõitis läbi madala salatuisu kodu poole.

«...matab hinge kinni!» pugises Traat istmele
...ei võta kohe raakidagi. Oma ihuram-
...hobas-loomaga vea iseenesele häda kaela...!
...ja loamine...»
...natas, pani kaks kätt risti piiblile.
...meelt, naaber. Issanda teed on imeelikud:
...alandatakse, parivad ülenduse...»
...jame kael tursus. Ta tõstis oma punetava näo.
...uudiseid?» päris ta teise vagatsemist kõrvale

...püüdis
...mõõtis tukk aega silmadega naabri higipisarais
...kuulutas sõnu rõhutades nagu oraaker.
...tegi tabab issanda nuhtlus. Ara tühja
...oolate pärast, ara haletse neid, kes kõverust tee-
...need lõigatakse ära nagu rohi ja nad nartsivad
...ajaks rohi aasa peal...»
...hm,» tegi Traat kaela väanutades. «Sa arvad, et
...ng sus...?»
...angud kirjutatakse paberile sulega, tõeteod raiu-
...ajalooraamatusse mõõgaga. Pea seda meeles,
...tem...»

«Ous see kindel?»
...«Olgu sinu kindlus ja kalju. Hoi a suda vapper.
...ole vaja palju teha, aga meelt ära heida.»
...Alhka poiss uuris, miks sa väljas ei olnud.»
...üks teab, et olen jooksvast kõver.»
...la ma ka ütlesin,» noogutas Traat.
...Atab Oiduga inimene katab kinni, mis ta teab, aga
...edutab seda meeletumal viisil.»
...Mo tan. Ei saa sina, Peter, utelda, et Tigase Traat
...oleks alp.»

«Issand on sulle andnud pikka meelt, naaber. Mine
...huus!

«Traat tõmbaski hõlmad kokku, laks kätt andmata
...välja. Ainult noogutas aupaklikult, nagu oleks ta
...õeldavat ennustust kuulnud, nagu selgunud, lihavate
...nukades jälle enesekindluse vägu. Peter istus
...tukk aega lukumatult, kaed ristis, pilk poõratud
...sse. Tapselt, kui kell kuus lõi, ajas ta enese
...põõti, ajas keha kookus ettepoole, üle põõranda ja luh-
...nurealaua sisse raadioaparaadi. Tuba taitisid ragis-

tavas Berliini murrakus antavad sõjateated; seejärele tulid päevauudised, diplomaatiline ülevaade Vennade puudutati lühidalt läbirääkimisi Nõukogude Liiduga, ilma et oleks sõnagi hingatud saksa diplomaatia uutest hiilgavatest saavutustest.

Logina peremees käis, käed seljal, mööda pimedat tuba edasi-tagasi. Ta jalad astusid viltides pehmelt, peal oli rinnale langetatud. Kõik märgid langesid kokku. Ainult seisukord kohapeal tegi muret. Linnast nõutakse maarahva sündmusteks ettevalmistamist. Aga keda sa ette valmistad, kui see rahvas iga päevaga järjest häbematumalt kipub hambaid näitama. Kui Loginal, Tigasel, Mäel ega ühelgi teisel talul enam õiget mõju ei ole kõikide nende üle, keda alles aasta tagasi tahtmist mööda käsutati ja valitseti. Nagu see tänane häbistav lugu Lihtsalt nõuavad, et peremehed vedagu neile ehitusmaterjal kätte. Ja ütle sa kellelegi, et ärgu mingul! Ei saa ütelda! Tee paha asja juures hea nagu ette, loe või salmikenege peale. Ptüü!

Koputus uksele äratas Petri mõttest. Ta keeras kähku aparaadi kinni, ütles vanainimese ükskõikse häälega ukse suunas: «Sisse.»

Tuppa libistas enesé Ojari ja teretas alandlikult.

«Too meile silmavalgust, Maret,» hõikas Peter üle ukse peretuppa. Ja kui kasutütar jalamaid, nagu selleks valmis pandud lambiga ilmus, lisas käskivalt:

«Ole hea laps, mine viska hobustele heinu ka.» Ning aknaeesriideid ette tõmmates Ojarile:

«Istu siiasamasse sooja, räägi.»

Ott toetus ahjuäärsele pingile, pani läkiläki põlve otsa.

«Nõnnaks, jah, ega midagi suurt rääkida olegi. Ainult et nad...»

«Et nad töö eest tänu ütlemata sind välja viskasid, mis?»

«Tänu, nõnnaks, mokaotsast ütlesid ikka ära. Aga koosolekule ei lasknud jääda, panid jala ette, et liiga vara pressivat ligi...»

«Mõistmata loom! Mis sa siis tahtsid, et nad lasevad sind oma partei koosolekule? Isegi Pätsu mehed ei lasknud Tõnissoni mehi oma koosolekutele. Need nüüd sind!»

«Nõnnaks, jah, nii sa ise ütlesid, et omaks teha...?»
«Eh, Ott kollakas nagu imestavaks.»

«Ütlesin! Mehel peab omal oidu olema käsku täita. Kui Juudit läks Olovernese leeri, kas ta läks sinna kui tulp ja lihtsameelne naine? Ei, ta läks kui tark ja kaval naine. Mesimagusad sõnad suus...»

«Noh, nõnnaks, sa oled ise, naaber, ütelnud, et mul on lood loomad...»

«Siida nad sul on. Aga sina ära kipu ligi hulga ees, vaid tee sõprust üksikult. Tõmba nad oma juurde, igaüks eraldi. Muidu ei kuule sa midagi, ja sa muutud kasutuks. Pea meeles, Ott, pattu ei võeta kellegi pea pealt, kes oma süüd ise ei lunasta...»

«Nõnnaks,» algas Ott, aga jäi siis mütsi sõrmede vahel keerutades ainiti põrandale vahtima.

«Noh?» nõudis Peter peremehena.

«Ma mõtlen, et kui oleks, millega inimesi meelitada, kui oskaks neile miskit lubada, enam muidugi, kui luba-
tul punased...» arvas ta viimaks kõheldes.

«Sina ütle neile, et suur vihatuli süttib varsti põlema, et tead ei jäta nuhtlemata neid, kes oma käe ligimese varu külge pistavad...»

«Nõnnaks, jah. Sa tead, taevavärkidest hoolib see rahvas vähe.»

«Hoolib vähe? Siis põruta mõnele nelja silma all, et varsti on sõda lahti, et punased lüüakse pihuks ja põrmuks, et endine kord tuleb tagasi, et peremehed hakkavad jälle peremeesteks ja et kättemaks saab olema hirmutav...»

«Nojah, nõnnaks, mõnele üksikule katsuks ehk hirmutada. Ühel-teisel ehk läheb kõht lahti. Aga need tühjad ei tea ka midagi... Neil on seal nihuke kitsas ring, nihuke mõne mehe vaheline õige tihe punt, kust otsused välja tulevad... Nagu see metsavedugi. Kärts, nõnnaks, kõik käes ja valmis. Ei kuule ega näe keegi. Sellepärast on nii!»

Logina peremees ajas käed oma pikkadesse vildisäär-
te...

«Et see just nõnda oleks, seda ma ei usu,» rääkis ta poolkummargil põlvi triikides. «Need mehed on kõik hoopis teinud, neil on enne ikka sõnad suus kui teod käsil... Aga sina ise, sina oled nüri vikat, mis ei löika! Et neil on võim käsutada? Käsutagu! Rumalaid käsutajaid on

ennegi nähtud. Rumal käsk teeb alati rohkem kahju kui tark käsutamine. Võta või see meie oma Pats. Kasutatakse lõpuks punased pukki... Inimestel silmad häbi tait. Maailm häbi sees... Mis siis nüüd teha? Meil, kel on aru peas, tuleb kätte võtta, punastele näppude peale anda. Igale pool ja igas asjas näidata, kes on siin peremees. Kõva kõva vastu, nõnda et neil hirm naha vahel on ja nad hapist ei tea, kuhu oma silmad panna. Mõistad? Asi sul oli palke vedada, nende tanu välja teenida! Seda oskab iga palgapoiss. Aga nende palgivedu tukuks panna, vant sisse lüua — see oleks mehe tegu olnud...

«Kuidas mina üksi seda?»

«Sina üksi? Tohoo pe! Mitukümmend meest koos, ja ükski ei oska aisa puruks ajada, looka ära murda! Voorid tee peale panna, kuhu nad oleks jäänudki, sest teed pole kauaks. Tohoo, memmepojad! Vanaisa, kadunuke, rääkis, kuidas nemad mõisa piiritusevooris... Parun ajab kange pakasega piiritust vihma. Esimese mehe hobuse jalaluu läheb katki. Läheb! Teised mööda ei pääse... Voor jääb teele... Näed, kuidas... Missugused mehed olid endisel ajal... Kas mina, vana inimene, saan igal pool ise? Või passibki alati sellel kõige vanemal? Ei. Sina-mees, Ott, oled selleks kutsutud ja seatud. Vant sisse! Hirm naha vahele! Ei aita hirmutamist, aitab naer ja pila. Kõik nende ettevõtmised tühjaks teha, inimesed neid irvitama panna. Kui inimesed juba irvitavad, hakkavad sinu kõrva ka rohkem kuulma. Sinu sõnad enam vilja kandma. Nende lõuad lahevad ise lahti, ja sina muudkui terita kõrvu.»

Ott teritas kõrvu praegugi. Tanased Logina jutud olid teised kui varasemad. Teised ja teravamad. Ta kuulas neid, sai aru, et isanda soovid olid suurenenud, tema tahtmised kasvanud. Ojari kõhkles. Aga Logina käis temaga ümber nagu lauaturkiga; muudkui nokitses ja tokitses, hõõveldas ja raspeldas, hirmutas ja õhutas — kuni sai Ojari nõustuma kõige mis vaja. Kui Ojari viimaks pimedusse hiilis, tundus talle nagu ennist Traadilegi, et Logina on kui nõid — ara teeb, paneb sind oma pilli järgi tantsima.

Aga Otist rohkem kui tööriista ei tähetudki. Logina uhkus ja au ei lubanud joomarit poollaostunud logardit tõsiselt enese ligi lasta. Logina au lubas säärast meest ainult tarvitada. Traadi- või Silbri-taolistega lubas see

... mõtteid vahetada, kõige sagedamini sundis... inimesesse tõmbuma ja urisema — kurjalt... nagu uriseb ehk metsaott, kes haistab oma... vöörast lõhna.

... tugevusega ei saatnud vana Peter tol talgu-... talupojaid minema. Viletsad vennikesed! Neile... k ja — nad katkestavad kas või naba paigast. ... Mis säärasest rämpsus loota? Üksainus sõna... ta vaatab nad pehmeks nagu võruvitsad. Umb-... ta, et selle peremehi alandava kasu taga sei-... ta sulane, ning ta noogutas peaaegu lugupidava... mis on, aga selles palgapoisis oli meest. Tõe-... meest, keda vana Peter vaata et austab, ... ha, vastasena. Ta oli endamisi kindel, et Allik... valja läinud, kui peremehed teda oleksid... nimoodi palke vedama. Puhapäev... ja val-... Aga peremehed laksid... Narrid! Ainult Logina on... habist puhas. Logina! Logina meestest räägiti, et... siis olid pead püsti käinud, kui valitses veel... vaimupimedus ja orjapõli. Logina mehed... Kaks... vaatas sealt seinalt talle vastu: isa ja vanaisa, ... turske näo ja lopsaka habemekasvuga, halli-... tades talupojad. Nende taga jälle isad ja vanaisad, ... kui kauge esisani valja. Muidugi, ka neil oli... elus kaske täita, alandusi taluda. Aga kuidas nad... ja täitsid? Talle meenus taas vanaisa jutt Riias... evooris käimisest, sellest, kuidas päevas rohkem... tud kui kakskümmend versta, kuidas tohutud... kull tervelt kohale viidi, aga kalli märjukese ase-... alt veega segati... Nood vanad mehed sealt sei-... ja vist veel vanemad, kellest enam muud jälgegi... duri järele pole jäänud kui nimi kirikuraamatus... talu siin, seesama Logina — nood mehed oskasid... tarta, aga ka oma õigust ajada. Kui tal enesel... kolvanud täna minna, küllap ta oleks näidanud... popsinärudele, sulastele ja toopoistele, kuidas... peremees nende käske täidab! Jaa, peremees, kes... mehe nime väärrib. Niisugune mees, nagu olid vanad... mehed, kes karudega rinnutsi võidelda ei kart-... nad siia metsakurusesse kord oma eluaset rajama... Tanapacval niisuguseid mehi ei ole. On ainult... ja viletsad käsualused nagu see Ojari... loom, keda kaega hästi puutada ei taha. Puhkme-

kalts õigele mehele, mitte rohkem. Või mis muud see võiks säärane ilask elus etendadaagi? Selles elus tuleb hambad ristis võidelda, tugev olla, julgelt minna. Jaa-jah, noor Peter oli tugev ja julge, tema kelle peale. Aga neid tugevaid, neid julgeid on vahe, nuu järele jäänud, et vana Petri pilk küsivalt langeb noorema poja, korporanditeklis ja värvipaelaga. Hukust poja pildile enda ees laual. Kas oled sina see tugev ja julge kelle peale võib loota, kindel olla? Kas on sinus kullad seda isaisade visa verd, mis millalgi, isegi surma ääres, järele ei ole andnud, nagu räägib perekonna legend kaugest isaisast, vanast Vardja Matsi Petrist, kes surisõnadena oma käreale eidele olevat hüüdnud: «Jumalaga, Krõõt, aga õigus, kurat, on minull!» Kas sinu õigus, poeg, on niisama kõva, nagu oli see vanal Mabi Petril? Õigus ja süda, sest nõrga südamega mees on lammas. Ning Peter laskub vastu ahju seljakile, nagu võrdleb vidusilmi neid pilte seinal sellega, mis seisab laual ja millel kujutatud haljas noormees edevalt naerab tõsiste elutarkade nagude kõrval. Noor võib naerda, miks mitte! Noorusel ei ole vastutust. Aga selles noorus näoski on jooni, isegi naeratuse tagant paistavad nad läbi, mis vanade meeste nagusid elustavad: enesevaarusetunne, otsusekindlus, teovõime... Ei, Hugo, sa pead isade jälgedesse jääma! Sa ei saa mööda astuda, kui sa üks meist, üks Logina mehi oled! Peter paneb käed risti rinnale ja noogutab kaua, mõthkult oma noorema poja pildile. Sinu käes on järjekord Sina võid ja sina pead! Ja olgu meie jõud sinuga, poeg! kannab ta pilgu vanaisade piltidelt poja pildile, nõnda nagu vaimus ühendada puudes kaugeid, ammu äralainud põlvkondi üle enese järeltulevate, praegu veel olematute põlvkondadega. See on, nagu ulataks ta omaenese käega isade relva pojale edasi. Ning sellest peaaegu puhalikust hetkest tulvab vana mehe südamesse niisugune hoog uut jõudu, et ta tunneb enese voimelise olevat ebaharilikuks teoks. Ta kaib viimasel ajal harva oma naise, oma arapõlatud naise haigevoodi juures. Kuid nüüd tahab ta sinna minna, otsemaid minna ja iseenele tõendada, et mitte hirmu pärast pole ta loobunud seal käimast.

Ta teab, et haige laual põleb ööd läbi väike lambike, et Maret kunagi ei unusta seda süütamast. Aga ta võtab

enda oma kummelimilise kätte. Nõnda on parem, Vardja on vaja, valgust! Silma vaadata sellele, et ta voodilgi ei kavatse andestada, tuleb julgedas valges Valges! Ei, Peter Thoma poeg, ole nõrgem kui Vardja Matsi Peter! Seda mitte. Kui sellele igaveseks voodi kulge naelutatud naituspõluga ütleva pidi — sõnu oli siin vaevalt kuulda ta teele minnes veel õieti ei teadnud. Aga ta ei ja karm tahtis ta olla, nagu üks noid vanu olnud Tingimata. Mitte vahem kindel, karm mitte sugugi vahem, tulgu sus silm silma vastu enda või vanakuradi enesega...

Ta sahistades läks ta labi peretoa, valgusesõõr ja lukkas haige kambri ukse lahti. Otse ukse vasakul Iseenesest langes ta pilk mustavasse aknalaudu, langes sinna enne veel, kui oleks haiget naist jõudnud, ja — ta puhus järsku lambi ara. Nina laasi, vaatas talle aknast vastu sõtta jäänud Tehvani lai, muhklik, pisut küsivalt-murelik. See nagu oli kulm ja kindel, nagu rauast taotud. Tema eemaldus ta klaasist ja vajus sus leistungitaha... Või ei vajunudki ta? Hajus õhku — see on surnud popsi nagu?

Petri käsi värises nii, et lambiklaas maha kukkus ja purunes. Hambaid risti surudes taganes ta toast pimedasse kõrvalruumi.

Ammuilma mullas puhkava Tehvani, vaid tema Karl nagu oli see! Muidugi! Üksnes see võis nii talle aknast sisse vahtida. Miilitsanägu! Nuuskija! See tõesti see noor sulasenär, on tugevam kui tema, Logina mitme polve mehed kokku, kelle tugevust ta oli arvanud end kehastavat ja kandvat. Julges talle süa, tulla teda, Logina Petrit ja tema elu avalikult ümber? See pidi olema mees!

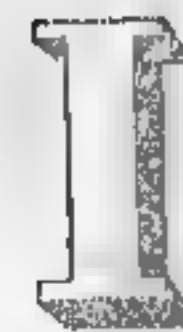
Kui Peter oleks teadnud, et Allik ja Junde juba mitu korda ohtu Logina elamist silmas pidasid, akendest sisse olid vahtinud, ka peremehe enese kambriksse, jah — kui ta oleks teadnud, et nad täna nagu jahil läksid Ojari Otile Junde algatusel jälgi mööda järele tulid, selle mehe jutlemise ajal kõrva vastu seina surusid, aga ta ei kuulnud — sest Logina maja palkseinad on paksud —, võib-olla ei oleks ta siis mitte nõnda heitunud ja hirmunud. Aga nüüd vaarus ta väsinult tagasi oma

tuppa ja toetas selja vastu ahjumüüri. Mitte enam
gust, vaid kindlust, tuge! Sest põlved võppusid ja
suus ei tahtnud paigal püsida, liikusid nagu veski
Vihastamisest, katsus ta enesele kinnitada. Kuid ta
isegi, et hirmust, tõsisest hirmust sulase — omaer
sulase ees. See oli vastik.

«Kurat!» surus ta läbi hammaste selle tema poolt v
harva lausutava sõna ja ulatas kae nagu millegi ha
miseks välja. Kae alla sattus piibel, ta sõrmed kompa
paksu nahkkaanesse pressitud ristimärki ning ta vaju
jõuetult tugitooli.

«Usk, lootus, armastus,» pomisesid ta kangevõitu huu
led. Rist, suda, ankur... Kus oled sa, usk, kindlam ku
kalju? Kuhu oled jäänud sina, lootus, mis iga elava
südant spojendab? Ja kus on see armastuse ankur, se
kõige suurem, millest kinni haarata? Midagi ei olnud
Tühjus, pimedus. Ja pimedusest haigutas vastik, ilge
hirm... Hirm oma sulase ees, sulaste ees...

Nii haaras hirm oma külmade küüntega selle enese
südamest kinni, kes pikki aastaid oli teisi hirmul hoid
nud ja ikka ning alati hirmutada püüdnud. Issanda ves
kid töötavad pikka...

nimesed hindavad
oma elamusi ja tun

...tuneti. Kartust või hirmu naiteks ei ole keegi
...nud vooruseks kiita. Kuid ebavoorus, jah, nör
...mangib elus vahel tõsist osa. Sass oma saamatus
...oluses muutus nukraks, enesessetõmbunud meheks
...tunud kellegi lootusi. Logina Petri hirm oma
...sulase ees seadis asjad nõnda, et härra Uibo jäi
...hki Heistrest eemale — tema imelik kahe sangaga koh
...vergi toimetati kähku rees, heinte all linna. Ka pere
...nuud üks eriala-töötajaid, ei tundnud, vastu oma
...sesi töötusi, kodukohta asja olevat. Nii sai Loginast
...kavaakuudel jälle täitsa harilik, vaikne talu, kus elati
...nagu väljaspool aega. Isegi vanaperemehe käigud linna
...olid harvad — niisama harvad kui head teed kevadel.

Seda kõike Allik teadis. Ta mõistis ka, et kogemata
...lmasattumine akna taga tegi asjatuks tema edasise
...vaeva ja hoole, ning tõmbus äraootavalt tagasi. Kus kass
...kõnnib, sinna varblased ei lenda.

Linnas oli ta välja selgitanud, et mõlemad teda huvi
...tavad sõbrad töötasid ametlikult organiseerimisega: üks
...tuhajasoovhooside, teine põllumajanduse alal. Nad öeldi
...oma ülesandeid täitvat. Aga mida ja keda nad karjaka
...vatamise kõrval võisid organiseerida? Kas mitte kaht
...lusi, omameelseid kasvatajaid? See oli vaevaline sel
...uuna, nii vaevaline, et Allikal kippus tunne tekkima
...tegu on osavate, end väga hästi maskeerivate vastastega.

Süüdistust tunnet süvendas Allikas veelgi juhuslik koh
...tumine härra Hukoga. Ühel varase aprilli õhtul, kui

künkanõlvad juba kergelt aurasid ja kevad õhus virvendas, leidis ta noore Torma vallamaja kantseleist, Simsoni juurest pabereid sorimas.

«Noh, mis revisjoni siin tehakse?» kohmas Allik varustavalt.

«Tervis, tervis, kodanik Allik!» tõusis Torma ja tegi oma endise karjapoisi suunas vildaka, kummardusetaoalise liigutuse.

«Põrgut jah. Ootamatu revisjon, seltsimees Allik. Näete, seltsimees Torma kontrollib, kas meie valla uue maasaajad suudavad ka tööga oma põllud maha teha, kas nad on küllaldaselt varustatud inventari ja hobujõuga ja...»

«Ah härra Torma kontrollib... meid?» Allika halvakspanu lõi nii nähtavalt välja, et seda tuba täis pabevatas...

Põski tõsidusest punni ajades selgitas Torma: «Jah-haa, mina töotan nüüd noorema agronoomi ktna maavalitsuses ja minule tehti ülesandeks vallad läbi sõita, kohtadel üle vaadata, et teataks, kus vaja abistada ja kuidas... Põllud ei tohi meil sööti jääda, ei tohi kuskil...»

«Oh-oh-hoo!» Allik laskus rinnaga vastu võreserva. «Härra Tormat huvitab ehk kõigepealt see, kuidas ta oma mõisa endised sulased selle raske ülesandega — põllutööga — toime tulevad?»

«Vabandage. Minul ei ole olnud mõisaid ega sulaseid. Kui mõnel Tormal neid on olnud, palun pöörduda otse-selt, mitte minu kaudu. Mina olen väike ametnik...»

«Suurest kuulsast Logina talust, Stormide suguvõsast. Tere hommikust! No on valge väljas ja — kontrollid platsis!»

Allika tõmbamine ajas härrasmehe, kes oli kenades, terava ninaga kingades, hästi pressitud sinises ülikonnas ja kraes-lipsus nagu pildi pealt võetud, ummikusse. Ta vaanutas juhmilt lopergust pead, surus hambad kokku, otsustas vasturünnakule üle minna. Mis see popsipoiss!

«Mul on tõsine õigus ja küllaldaselt põhjus küsida ka teilt, kodanik Allik, kuidas teie kui üksik, ametisolev isik võite toime tulla maapidamisega? Kerge on maatükki kinni panna, hoopis raskem seda majandada. Rea-legi kui teil puudub hobune, puudub inventar. Mis te mõtlete? Kevad on käes.»

«Mina? Mis mina mõtlen? No tänan. Sellest ei kavatse ühtki sõna Tormale mitte aru anda. Fakt.» Allik ajas ühes pikkuses sirgu, mõõtis teist võitlusvalmilt, kordamutult.

«Tõelaste asjata. Ka minul on ametikohused nagu

teie! Vaata kus nõukogude ametivõim! Mis teie tehti või mis siin nuhiti? Kelle jaoks? Ma ei troy sin asja pärast, põhjusega. Selge. Mis on mehel, kelle maa ära jagati, tegemist meie ühusega? Irvitamine! Panna härrad tööliste üle ülemine, neid naeruks tegema? Ei! Puusepp ja...» viitas ta ukse poole. «See on minu vastus härra Torma.»

«Teie solvate mind. Minu amet...»
«Nägu läks lapiliseks, ta hääli jäi kurku kinni. «Võimiku otse sööv halvakspanu, ta külm viha näha kõnevõime ja -tahte. Nad vaatasid väga hästi, mõõtsid teineteist. Allikale meenusid jälle mäletatud kivisõjad, võmmud ja löögid, nõokimisrohud ja audipaevad — kõik vanad vaenud, ning ta tundis ette käes olevat, kus ta närvid võivad üles ütelda. See tuleb paljastada, maksu mis tahes.»

Torma omakorda seisis lähedal sellele veidrale, karmale hirmutundele, mis talvel oli teovõimetuks muutunud vana. Ja häbi end alandada oma endise karjapoisi, popsipoisi ees, kelle ta seni alati lihtsalt üleolevalt oli teelt kõrvale surunud, pani mehe vihast keema. Allik Tormade päritud enesevalitsemine hoidis teda karmasest, sundis jahedaks. Ühkelt rinda kergitades, ühkelt jalalt teisele tammudes, sõnu otsides pigistas ta üht kurgupõhjust:

«Toon ettekande... Ettekande, et Heistre mulits teie tab mind ametikohuseid taita...»

Allik pani nüüd käed võrepuule, samad tugevad käed, mille sormejätkudel olid karvatupsud ja mida härra Torma pidi juba kivisõdade ajast hästi maletama. Kahe sõnaga võreservale tagudes raius ta raskelt ja otsustavalt:

«Teie tehke, mis te tahate. Aga ärge katsuge tööni-
... haneks püüda. See aeg on läbi. Kõige parem, kui te ei te nõtuda, et õhk oleks teist siin puhas. Muudu, pigan teab, äkki ehk mõni miilits teeb midagi.»

Ütles, lõi paukudes ukse kinni ja laks.

Huko Torma põselihased tõmblesid sügavalt.

«Kas nii saab haritud inimene tööd teha!» kurtis ta.

Harra Sumson ainult noogutas tummalt, viis Torma kohe vallamajast ara, enese poole. Imelik revisjon jättis sünnapaika. Torma kihutas küüthobusega veel samal ohtul jaama Allik kuulas Usinalt järele, kas maavalitsus ikka tõega sääraseid mehi valdadesse revisjonidele saadab. Selgus, et tõesti. Ja siis Allik sülitas.

«Teotus!»

Lumi nõudis kindlaid tõendeid. Et Allikal need aga puudusid, rahustas karmi sõnaga:

«Siis tühja kära ei tehta. Kogu materjali, tööta! Kord tuleb meil nagunii neile... igasugustele redistele löök anda. On teisigi märke...»

Rohkem tema suust ei kuulnud, ehkki jäi mulje, et ta teab, valvel või nagu ootel on. Komöödia, ütles Allik vihaselt enesele ning otsustas linnas peale suruda. Või muidu ei taha ta kanda miilitsavormi...

Vorm jäi talle siiski selga. Hoiatati pealegi: kogu materjale nagu mesilane mett, ainult ära rabele! Mis sa ikka teed? Aga et kevad uksest ja aknast sisse murdis, külviaeg suurte sammudega lähenes, tuli ka Allikal hakata ringi vaatama, mis põllust saab. Toore mulla hõng meelitas. Harjumus kevadel põllule minna kihvas temagi, üksiku poissmehest miilitsa veres, lõi seda tugevamalt kihama, mida kutsuvamalt lõhnas maa ja lõõritas lõõ. Maa kutse taha takerdusid ajutiseks muud mured. Maa nõudis oma.

Loginal tuli kevad vaikselt ja harilikult nagu paljud kevaded enne seda. Lumi sulas, veed jooksid mööda kallakut hoovi, tiigike paisus järveks, laius üle poole kopli, konnad krooksusid ja kuldnokk vilistas varahommikust hilisõhtuni vanades pärnades. Maa kostus, muhenes, auras päikesepaistel, ning rohulibled ja taliviljade orased ajasid kikki oma rohelised ninad. Maa muhenes veelgi, tõmbas punaka kooriku peale, pragunes, ning siis ühel päeval leiti — vaja põllule minna, uheksas kulvinadal käes. Ent niipea kui tööd põllul algasid, selgus, et Heistres see kevad eelmistega uhenäoline ei olnud. Inimesed askeldasid ja töötasid teisiti kui aasta tagasi. Maa laks küll haljaks vana viisi, lind laulis endist laulu, aga

inimene, selle kõige isand, käitus uut moodi. Inimene ja meenod olid üle talve teiseks saanud. Suurtel tihedatel väljadel, kus varem hommikust õhtuni olased paarishoburakendiga, sekeldasid nüüd mehed üksikult, mõned hobusega, mõned ilma. Valjalarakatest aeti riburida väheldasi nurmi. Üksikud kündmine ja harimine kais mitmes jargus ja moodi. Junde tõi hobulaenutuspunktist paaris- ja lasi kibekuresti ühest põlluäärest teise. Kõrval lesk viskas külimitust seemet mulda, Valli ajas kühvli vedruga sisse Lehtmaa Värki töötas samuti hobustega, isa aga andis väriseval kael põllule nagu vana peremees. Viidika poiss kulvas ise, kumma jalaga hitset lohistas. Nii töötasid tol kevadel ka Logina omad. Küllalt avarad olid veel nende põllud. Loojõust tuli nappus katte. Põlvest põlve oli Loginal mehekäsi seemet mulda visanud, pidi viskama ka fänavu. Kõik see kulvama panna, oleks Maretil või Petril enesel tulnud hobuste taha asuda. Säärane asi ei passinud Logina peremehe auga. Ta võttis nõuks ise külvid ära teha. Aga oma vanade kontide hoidmiseks käsutas kühvli hitsmeid vedama. Nõnda nad siis oma külvitööd teostasid: Maret hitsmejoonel, Peter, külimitustega kõhul, ja Sass hobustepaariga väljaserval, kui vahel murtsuma lõi mootor.

Maa maid vana Peter õieti ei sallinud ja tundiski neid hästi. Aga selle masina tundis ta häälest ära. See oli Traadi natsionaliseeritud traktor, millega Lõh-Kustas, endine Traadi traktorjuht, nüüd riigipal- ja maaomadele mõõda kehvikutele lõigatud põlde ringi ajas, põldi külvitööd neid abistas, nagu räägiti. Kui Peter tol hommikul kuulis traktorit lähemale popsutavat, tõusis ta kolm korda viltu üle öla, nagu tehti vanasti kurja eemalepeletamiseks. Masinast ei kartnud Logina põllule mingit kurja. Ega ta mõni pime inimene olnud! Peter sülitas sudametaiest. Seni oli ta vaikselt lootnud, et Allik põllu mahategemisega jänni jääb ning talvekomitee maad talule tagasi annab. Olgu või ajuti. Masina kohaletoomine aga tähendas Petri lootuste murumist. Kull on kange, mitte ei jata omast! kirus ta masinat, laks ja istus kivivaremele põllu teises otsas, et mõtlesamundris sulasega kokkupuutumist vältida. Tal ei olnud mõnus Allikale otsa vaadata. Lonkis juba enne

põllult ära, kui traktor sinna saigi, sest meestel oli meen-
damist õlinõude ja haakeriistadega. . .

Allik juhatas traktoristi oma põlluservale, aitas salu-
korduskünniks parajaks tellida, huudis: «Las katal!» ja
kõndis ise, käed taskus, Sassi juurde. Sulasmeeste juht
kestis hea tükk aega. Petril läks igavaks selle lõpp-
oodata. Ta vaatas, kuidas traktor uhe ringi teise kõrvale
kulv. kõlbulist mulda ules keeras, ja märkas siis, et ka
Maret oli kadunud. Ei taha kokku puutuda, nagu ma-
isegi, arutas ta, ajas enese püsti ja hakkas kraaviaärsete
leppade tagutsi võsa poole hiilima. Seemendust Sassi
jätkub. Kaua see siin ringi aaleb, mõtles ta minnes ja
tegi plaane, kuidas õhtuks kulvi lõpetada.

Kui Peter nägi masinatega põllule tulevas Allikas vas-
tast, siis Maret kõigepealt meest, vana lapsepõlvesõpra.
Kui Petril Allik oli vaenlaseks, kellega paha on silmi
silma vastu seista, siis Maret tundis hetkel imelikku,
südamealust puudutavat häbi. See häbi, kuid häbiga
koos ka mure muserdasid teda juba mõnda aega, nii et
Petri või Sassi oli raske otsa vaadata, rääkimata noo-
rematest meestest, eriti Karlist, kes... Jah, kes vahest
omamoodi ja karmilt oli teda ehk armastanudki.

Armastus? Sellest on Maret peale lühikest, vallutatavat
palangut otsekui väsinud, küllastunud või isegi ehmu-
nud. Ta on nagu laps, kes kauni unenäo pealt ärgates
kardab silmi avada, et mitte näkku vaadata karmile töö-
lisusele. Kui sagedasti oli talvel talle sosistatud tunnete
tugevusest, armastuse kõikvõimsusest, ülistatud, otse
pühaks kuulutatud kõik, mis ühendab meest ja naist,
neist loob jumaliku täiuse! Nüüd hiljuti aga kirjutati
jahe-targalt, et võetagu asju kainelt, et juhtunu nende
vahel olevat loomulik ja paratamatu — igapäevane kahe
inimese vahel. Tundmused lõõmahtavat ules nagu tule-
leek ja nende eest ei olevat mitte pühakki kaitstud.
Polevat mõtetki end kaitsta, sest eks ole ju tunne, ela-
mus ise elu alus ja sisu... Ent ometi, mingit imettegevat
lõõma ei maksvat sel segasel ajal otsida argielu lookide-
tuum-väsinud südamele. Oldagu mõistlik, saadagu aru
kohustustest, mis kutsuvad meest, ning loodetagu, et
vahest ehk selles tormis, mis praegu mühab meie ümber,
saadakse tagasi ka oma endine tundekiirus, leitakse
uuesti oma soe lapsesüda... Küll siis kord leitavat
ka Maret, väike õis metsatalus... Nüüd sõidetavat

komandeeringule, ja seniks nägemiseni...
Maretile, selle kirjähüüdega meenutatigi Maretile
ta tuncetki, ta pakatamist, ta eneseunustust ja andu-
muse tunde, millest ta ise öelda ei suuda, mis see
on — kas tõesti hull, plikalik armumine või lihtsalt
nukkur...

Võib-olla sellepärast ei viinudki too kiri Maretit mee-
lele, ei pannud teda ahastama. Ta küsis eneselt
«Miks lõõrudes, miks, ning nukker üksindusetunne löi
minema südames. Isegi petetuks ei saanud ta end
pidada, vist takistas sellise tunde võimuvõtmist pettu-
muse iseeneses, enese hukkamõist. Sest kas oleksid sõnad
tõesti veenda või pettagi suutnud, kui mitte ta enese rabe-
lev, edev tunne... See sillutas teid — kõigele. Arusa-
mine sellest tõi kaasa vihasööstid teise ja iseenese peale.
Need vaegasid teda võidu häbipuhangutega. Kuid seal-
samas segunes neisse ka omamoodi õnnetunne, soe ja
hell. Ning see vist vältiski südames tühjuse tekkimist,
milles nii kergesti idaneb silmitu ahastus või kuri,
murendav pettumus. Maret oli nukker ja vahel tige, aga
kõikil sügaval südamesopis salaja, iseeneselegi varjatult
omati ka õnnelik. Jah, kui tal poleks seda, mis tekitab
argast häbi- ja õnnetunnet, ta ei teaks, kuhu põllult
joosta, kuhu terve elu eest põgeneda või end peita. Aga
nüüd lippab ta lihtsalt lepikuserva, kus õitseb vana tihe
loomingas, surub selle õiekobarad vastu oma nägu ja
vaatab läbi õitelume põllule, kus askeldavad mehed. Ei,
Karile ta silma vaadata ei suuda! Tehku vana Peter seal
põllul mis tahab...

Jutust Sassi ägenenud, otsustas Allik kivikangrul
kõnnitava Logina juurde minna ja talle mõne mehesõna
ütelda. Endine sulane kõndis sama võsavahelist rada
mööda kraavi äärde, kust peremees taotles minema lip-
pama. Nad sattusid teineteisega silm silma vastu parajasti
sel hetkel, kui Peter kraavist välja astus ja Allik põõ-
saste vahelt sellest üle hüppama valmistus.

«Noh?» häälitse vanamees rabeledalt nagu teolt tabatu.

«Mis sa võsas hiilid, Logina?» vaatas Allik talle üle-
valt alla.

«Mina?» kogus end Peter. «Mipul ei ole oma maa peal
võlja kedagi hiilida. See jäägu teiste ametiks.»

«Ära sa ametit puutu! Sina ütle parem, mis kuradi
metsa sa siin elad?»

«Süsteemi? Seitsmepõllusüsteemi, nagu Loginal ikka on peetud,» kohendas Peter külmitu rihma õlal.

«Vale! Kulakuhing, sul on siin sisse seatud päenli kahekordne raamatupidamine — riigile ja omale. Maa panid Sassi nimele, aga kurnad sulast nagu minevat tagi. Kas sul häbi ei ole?»

Peter kõhatas vanainimeselikult, rindu kergitades

«Kellele see haiget teeb, kuidas mina oma põldu harin? Sina, näe, tõid traktori platsi ja mina ei laua sulle sõnagi. Mis sa minust tahad?»

«Tahan sulle ütelda, et kui sa oma tempe ei jäta, ma panen su kinni.»

Petri käsi kobas segaselt, nagu ristimärki luues kuubi

«Õnnistuse vägil! Mis eest — mind, vana inimest?»

«Selle eest, et sa tüsada rahvast ja riiki, rikud maa reformi. Rohkem pole vajagi.»

Mundris noore mehe nägu oli nii kalk, et vana pilgu kõrvale pööras. Talle meenus seesama nägu talveõhtul aknaklaasi taga, meenusid mõned muud asjaolud, ning ta lõug, hallis habemekontsus, pisut nagu teravamaks jäänud lõug hakkas tõmbuma, kaks esimest hambakihva puresid sinist alumist huult, mis oli välja veninud ja lõtv. Jälle sama rumal, otse ülesaatmatu hirm! Ei, kas mõni endistest Logina meestest oleks mallanud nõnda oma sulase ees seista? Möisnike ja kirikuhärrade eeski olid Logina mehed seisnud väarikalt, püstipäi. Sulasele oleksid nad tõmmanud vemmalt. Kindel! Aga tõmba sa praegust... Logina läks oma ammu äraproovitud rahu-meeteed.

«Sina, Karl, sa oled natike kärsik mees. Sassil polnud ju kartulikorvigi omast käest võtta. Millega ta selle põllu? Las me teeme kevadel maha nii kuidas jõuab, sügisel tule ise juurde, vaata, kui õiglaselt jagame ja kõik lahku viime. Esimene suvi, Sass ei jõudnud ja mina ka ei saanud. Sellepärast... Mis kulakut siin või kedagi Issanda arm, põld tahab ju maha teha!»

«Põld tahab teha, õige. Aga sa pea meeles, Loginal! Nälja sinusugustega ei tehta. Et oleks selge vahel!» pörutas Allik. Pörutas, keeras kannapeal ringi ja läks tagasi traktori juurde.

Vana Peter ronis koju, vahtis tükk aega veel Sõõru-künka veerult, selle künka veerult, kuhu Allik oli lasknud oma palgid maha panna ja kus nad praegugi vede-

lad, kuidas traktor põllul tuiskas. Siis läks ja sirutas voodile. Ta oli üleni higine, pea huugas. Külvi lõpetajat temast õhtupoolikul ei saanud. Kui Maret tõusis, mis peremehel viga, vastati napilt:

«Kondid valutavad. Näevad vist teisi ilmu.»

Teda ilmu ei tulnud. Peale järgmist keskhommikut, kui kõik oli küllalt läbi mõeldud, ajas Peter enese jalule. Kuna põllul ringi, vaatas, kuidas Sass viimast odrapõldu kultis, uras natuke, et seemet palju pinnas, vahtis traktori tööd, kes nüüd randaalis, läks ringiga lähemale ja saanud ikkagi rahu. Viimaks, kui traktorist masina pealt, astus risti üle valmis külvimaa selle juurde.

«Ah tulid ka siia põldu narrima?»

Traktorist, osava silma ja mitte osavuseta suuvärgiga mees, tõstis oma nokatsmütsis pea ja vastas loogivalult, nagu oleks ta just säärast kõnelust oodanud:

«Mõned mehed narrivad tüdrukuid, teised eluaeg põldu. Ime siis, kui mina korra ka Logina põllule jäänud seda mootori pussu peale lasen... Mul head Vene-maa õlid...»

Kergitas pükse, vaatas oma määrdunud näppe, aga võttis siiski nendega suitsu, pistis suhu ja tahtis jälle masina sadulasse karata. Sest mis selle vanamehega ikkagi! Kuid vanamees astus talle peaaegu ette.

«Mis õliga sina tossutad, see ei puutu minusse ega minu maasse. Kas inglase või veneka hais, eesti mehe vill aevastab selle peale. Aga kes siis randaali alla võib seemet panna? Maa mättaid ja rohujuurikaid täis. Äket on vaja anda, kõvasti äket! Kolm, neli korda peale ajada, enne kui külvimasina välja tood. Aga sina — muudkui randaaliga üle ja kohe seemel! Mis niisugusest toost tuleb? Ainult ohakakasvandus. Ajab ka teised põldud täis. Vaata minul: kaks korda vedruga, kaks korda ukkega läbi, siis seeme ja jälle vedruga sisse... Näed, muld nagu püül!» viskas ta käega oma lünapõllu poole. Keel kibeles küll veel küsida, mis tüdrukutenarrimisest Kustas loriseb, aga et jutt korra juba töö ümber keerles, oli veider tagasi pöörduda selle juurde, mis õieti temasse kui vanemasse mehesse ei puutunud. Varemalt, jah, siis oli vahel teda ennastki säärase vihjetoga riivata katsutud. Mõnikord isegi põhjendatult, sest — käsi südamele — kes meist viletsatest patuta on! Aga nüüd? Mis tegu temal säärase lõõbiga?

«Mis sina sellest, Logina? See teise mehe põld.»

«Teise mehe! Poisinolk... Põllupidajat niisuguseid või kedagi. Rikub maa ära...»

«Ah et peremees muretseb oma maa parast. Et teab kas ja kauaks? Või niiviisi?» vedas Kustas suutsu.

«Iga korralik peremees muretseb, et põld saaks hästi haritud.»

«Ei, kurat, mina töö asjas enesele ütelda ei lase. Mina hobul on oma kakskummend viis jõudu, ja kui mina korra randaaliga läbi tõmban, on puru taga... Sa seisa siin ja vaata natike. Siis tule jutule.»

Nende sõnadega hüppas Kustas roolipukki ja haara käigukangi. Masin turtsatas, sööstis reipa urinaga käimelt minema. Mättad ning kamaratükid lendasid randaaliketaste vahelt pudina välja. Taha jäi ühtlane, madalalt vaostatud paras külvamaa. Vanamees astu mõne sammu järele, katsus käega lõhutud juurikapuntraid. Nii pude ja kobe kui äkke alt tulnud maa see olnud, aga seemendada võis, võis küll.

Traktorist jõudis ringiga tagasi, kuid Peter seisis endiselt paigal, jalad harkis, must kaabü pisut kuklas. Ta märkas alles siis end liigutada, kui masin tema kõrval peatati ning traktorist ülalt hõikas:

«Noh, Logina, kas laseme sinu jaod ka üle või?»

«Minul pole teid kedagi vaja. Käige põrgu! Kas see's on kellegi töö? Aina tuhatnelja, tuhatnelja! Tuli takus... Ei ole aega elada ega inimese moodi põllu peal tööd teha. Jumalavallatus, muud ühtil. Kas Tigase sind nõnda tööd tegema õpetas?» Ta viskas kaks-kolm korda järjepannu käega, nagu tõrjudes mõtetki traktorist, ja hakkas minema.

Tigase ja Lõhvandi Kustase vahekord oli omapärane. Peter teadis seda. Kui Traat sepapöisi, kes ihales talukest osta ja oli kogunud enesele kopika, traktori peale pani, nõudis ta temalt viissada krooni tagatisena sisse. Edasi ajas asja nõnda, et ka poisi ligemale kolme aasta palk, umbes kaks tuhat krooni, seisis tema käsutuses. Traat lubas poisile palgasäästudest kolm protsenti ja rehkendas ette, kui palju raha peremehe käes hoiulpidamine talle kasu toob. Samal ajal aga laenas ise selle panga kaudu välja ning pani summa pealt iga kolme kuu takka ligemale kümme protsenti taskusse. See oli hea äri ja mõlemad olid rahul. Poiss hoidis traktorit

hästi hooldatuna, tegi remondidki omast ajast, oodates seda hetke, millal neli tuhat krooni, talukese hinna eest raha, kokku saab. Aga siis kuulutas peremees, et talu protsent on langenud ja poisil tuleb veel orjata... Et ta orjaski — kuni kehtestati nõukogude kord ja lõpetati ost-muuk. Poiss sülitas, Traat tõukas takka.

Nõnda hoidsid peremees ning ta masinist endiselt kinni, vaatamata sellele, et Traadil oli tulnud poiss traktoriga anda riigi käsutusse ja palgale. Vana vahekorra pärast ei lasknud ta midagi Tigase oma teha, vastas kohe südilt:

«Ära sina, Logina, meie masinat...! Sa vaata, see on «Põldson»... Ja randaal on minul ka nagu kruubimõõn, ainult sõelad puuduvad. Selle eest on sõit hea.»

«Eks sa siis sõida! Muudkui kihuta aga ja lase nii, et kruubid taga lendavad!» Ta rehmas veel kord käega, ja astunud juba minema, lisas: «Sõida, ja eks näita, mis neist meie põldudest mõne aasta pärast nõnda järel on!»

Kustas vajutaski uuesti pedaalile. Tuul kandis tolmu- ja otse sinna, kus seisis Logina. Hetk hiljem oli vana Peter nagu sulanud sellesse pruunikashalli pilve.

Nõnda, täie sõiduga, tehti Allika viljad maha: tükk kaera, teine otra ja kolmas segadist. Ega olnud viga ühtlgi, et tehti «sõiduga», sest seeme idanes hästi, oras mullas jõudsasti ning varsti kattis neid põlde sama tihe, roheline roheline nagu noid, kus mehed hobustega nädalate viisi olid higistanud. Logina Peter oli tänavu ise oma käega seemne mulda heitnud, kindel selles, et tema tehtud põld, see päris Logina põld, pidi saama kõige parem, lopsakam ja saakitootavam, sest sai ju siin seemne mulda pandud jumala õnnistusel ja peremehe käega. Aga kas oli jumal oma palge Petri töölt ära pööranud või oli vene õlidel eesti mullapinnale suurem mõju kui läänest toodud jumalal — kes teab. Orased mullad ühtemoodi nii seal, kus oli külvatud jumalaga, kui ka seal, kus vene õli õnnistusel. Kevadine sigitav mull ei näinud põrmugi hoolivat sellest, kes talle seemne andis või missuguste sõnade saatel. Kasvama hakkas kõik hoogsalt. Nii hoogsalt isegi, et Peter pisut murestas neid tehnikameeste põlde vaadates, kuidas ta varem polnud märganud oma maadel masinaid jooksmat panna. Neid tarvitades oleks hoopis vähem tegemist

olnud inimestega. Masin on tumm ja kuulekas, masin ei lähe kadedaks ega ahneks. Masin teeb töö, ei küsi moona ega maad. Inimesed aga? Jah, inimestega olid lood saarased, et needki, kellele Peter kõige kindlamini lootis, kippusid kaest ara libisema. Ei õigustanud end tele pandud lootusi, samuti nagu see kõigevägevam, keda Peter aeg-ajalt appi hüüdis. Üldse, vana Peter ei saanud aru, tagantjärele näis küll, nagu oleks ta olnud inimeste asemel tallu tuua masinad, aga kui ta veidi mõtles, pidi tunnistama, et masinate toomine olnud kergem kui inimestega ümberkäimine. Inimesed — sulased ja tüdrukud — tahtsid palka. Masinaid ei tulnud küll palka maksta, aga kuskil Inglismaal või Ameerikas tehtud masinad olid nii kallid, et Logina neid ilma laenuita poleks osta jõudnud. Laenuandjaga aga vee raskem kui palgalisega. Võlaprotsent narib sind nagu vähk, palgaline — ainult näpistab natuke võiriseb.

Seal oli see Sass, Petri kauaaegne truu sulane ja pagateenija. Aastaid töötanud võib-olla sama laimamatult kui mõni vaga hea masin. Ja tootas nüüdki, päev päeva kõrval. Üks põlv teise jarel sai maha. Aga kui Peter põllul liikus, jättis Sass tihti hobused seisma, istus vedrulehele või kivile ja vaatas peremehe poole saarase vaevatud näoga, nagu oleks teda sunnitud tegema vastumeelset tegu — kuigi töö oli sama, mis igal kevadel tehti. Ka maa oli sama, seesama, kus ta aastaid töötama harjunud. Peremees ei lasknud Sassi märgatavast meelehärmitsemisest end segada: paljugi mis inimesel võib südame peal olla. Peaasi et töö edasi läheb. Kuid Sass ei saanud nõnda edasi. Ühel lõunavahel — peremees oli parajasti külvi lõpetanud — pani ta ohjad vedru tell-rauale ja ütles:

«Maha see vili nüüd küll saab, aga mis edasi — seda ei tea...»

«Mis siin teada. Kui juhtub, et on õnnistust, naerame sügisel mõlemad pihku, sina ja mina, Sass.»

«Eks peremees muidugi,» oli Sass nõus. Aga sellest nõusolekust kõlas läbi etteheide. Sassi oleminegi oli etteheitev. Ta vahtis kõrvale, virvendavalt hingavale mullale, kui ta ise nõnda, nagu kahjutundega rääkis, ning ta habetunud nägu võttis kibeda ilme, nii kibeda, nagu looskleks ta piinapingil.

«Lõpetas nii? Peremehed oleme nüüd mõlemad uhtetööd teinud sina ja mina,» püüdis Peter sulase enesetunnet tugevdada.

«Õnne õnne,» ongi, et mõlemad,» urahtas Sass vastu. «Märkab, et nae, Sass ikka sulane mis sulane...» «Kõigutas kull nimele, aga sulane nagu minev-aegadele...»

«Mida?» Etse raakigu! Ena mul asja! Kes lõugusid jõuab kinni panna? Peaasi, kui meie ise...» «Kahekesi uhel nõul oleme, ei tee nad meile

«Mida?» «Sina ikka kahekesi,» kõhkles Sass. «Üks naine pole meile — pole kummalegi õige naine. Ehk teeks peremees selge vahe sisse?»

«Mida selget vahet sa praegu! Kas on siis meie maal mingit korda või õigust? Et teed notari juures pitsatitega ja kannad krepostiraamatusse, et niipalju sellele selle eest... Seda ei ole. Nüüd ainult teakse ja antakse. Ja tihti ei tea need võtjad-andjad, mis nad jagavad või mis nad annavad... Kommunistid on seaduse ja korra asemel meie maal lahti lasknud õinavoli.»

«Õnnele tundus jutt omavolist veidrana. Kas tema seda teha he maad omavoliga võtma või ahnitsema kippus? Peremees ise pakkus: et kirjutame, Sass, kirjutame. Praegu samasuguse kasukorraga pani ta Sassi maad võtma, nagu aastate jooksul palju muudki oli tegema saanud. Niimoodi. Ning Sass jätkas oma mõtet:

«Kui teeks nii, et peremees hakkab mulle jälle palka maksuma. Peab ju millestki elama... Või siis nii, et see maa, mis minu nimele sai, kasvatab saagi ka ainult minule ja minu perele...?»

«Sassi!» hüüatas Logina kohkumusega. «Ära aja patujuttu! Kas mina sulle midagi keelanud olen? Möödunud aegadel said sa moona ja rahakopika, mis sa veel tahad?»

«Mina ei ole eluaeg teise oma taht ega taha ka... Alati et niimoodi läheb väga raskeks. Hakkavad mind vihutama ja näägutama...»

«Õnnetas, teadagi. Kõik need, kes enne olid ilma maata, nüüd aga maalappe harivad ja elama ehivad.»

«Sina, Sass, harid ka oma maalappi.»

«Mis sellest rääkida, peremees? Minu kohta ütlevad

näe, et äraandja, et ma aatavat tussata ja petta, rahvast
alt vedada... Vaata, mis ütlevad!»

Logina Petrit tabas korrage halb kõhahoog. Sassi
sellest viimaks puristades ja rögistades üle ning pühki-
nud suu käeseljaga puhtaks, ütles ta rahustavalt:

«Nojah, Sügisel, kui me niimoodi kokku rääkisime
nagu tehtud sai, olid sa ise kõigega nõus. Sina, Sassi,
ole poisikene, sina pidid mõistma, kuidas lood lähevad.
Kui oleme ühte lõõnud, tuleb ka üheskoos elada
minna... Sa ära arva, et meie üksi sedamoodi... Ei
ole! Kui palju inimesi elab praegu nõnda! Meie, ees-
mehed, peame ühte hoidma, et paasta ja kaitsta oma
elujarge, usku ja rahvast vagivalla ning korralageduse
vastu...»

«Nemad, nad käsivad ühte hoida omasugustega, mitte
peremeestega.» vastas Sassi lihtsameelselt

«Kes sulle niusuguseid käske annab?» nõudis Peter

«Annab või mis... Allika poiss pörutas vumati peale,
et kui ma peremehega sehkendamist ei jäta, paneb ta
mu kinni. Tal nüüd võimud-volid käes ja puha...»

«Ja sina kardad seda kisakõri! Sassi, Allika-sugune
teeb suuga alati suure linna, kateka mitte käo pesagi!»

«Eks peremees tea, mul ka lapsed ja naine ja...»
laiutas Sassi, kellele see pikk jutt kippus üle jõu
minema, abitult käsi. «Mis ma siis pean tegema?»

«Mis on sinu naine ja lapsed minu talu kõrval?» oleks
tahtnud Logina ägedusehoos pahvatada. Nii tühine naine
talle Sassi murelik jutt. Sulase pere ja sulase lapsed!
Kuid taltsutas end kohe ja viskas ainult mokaotsast:

«Etse meest või meie juttu! Vingub enda parast, kui
kaalul on terve rahva saatus!»

Tihedas mõttevahetuses polnud ei Sassi ega peremees
tähele pannud, kuidas lepikast luuraval sammul välja
astus sõjaka ilmega noormees, kalifeepukstes, ulakehal
õhuke spordisark, varrukad üles keeratud. Tuuldunud
ja päevitunud nagu see liivakashall muld, millel mehed
seisid, jai ta püüpeenra kivi kõrvale seisma ning teiste
juttu kuulatama. Paar jarsku liigutust näitasid ta kibe-
levat iha end peremehe ja sulase vahelisse kõneldusse
segada. Kuid iga kord sai ta enesest võitu, tõmbus
tagasi. Alles siis, kui Peter Sassiile nina peale andma
hakkas, astus põõsaste vahel kuulataja lagedale ja hüü-
dis lõuga ette ajades rämedalt:

«Mina on tõpraga seletad, naabriisa! Naru on naru!
Vaata et läheb ja pistab veel kõik su sõnad ulesse.»

... vedru juures tõstsid kohutavalt silmad. Aga
... kumiseks polnud põhjust: see oli Silbri
... samas, teisel pool oja, hommikust saadik
... emendas. Loomatujus poisid terved valged
... kuisid kurjalt. Nagu valmis vanale sulasele
... tama, astus ta selle ette, ajas laia rinna
... silmi ning peaaegu karjus talle naku-
... oma lõugu lahti teha, sulasekonn! Loomes
... Mulda! Mõistad? Kes ei ole meie mees,
... vastane. Kas tahad saada või?» vehkisid ta
... matkivad rusikad Sassi pea ümber.

Võnu sulane taganes heitunult. See ootamatu poore
... tegi ta kohmetuks. Silbri Jani ägedus ja

... oli teada. Miks ta ometi nõnda peaks ähvar-

... Mis ta tahab...? Selline kaanek jutuaajamises ei

... nähtavasti ka Petrile. Ta astus ruttu meeste

... us Jani tõreldes eemale.

... ma, Jan, siin rauskama kipud, kus mina oma...

... meie koduseid asju seletan! Võta aru pahe! Ei

... arplemiseks!»

... kurat! Mis ta siis? Ma kuulsin kull, mis ta siin

... lühis»

... kull, hea kull,» rahustas Peter. «Lähme nüüd,

... rauks ilusasti oma too juurde! Võta ohjad, Sassi,

... meie sisse! Sul ikka oli midagi asja ka, Jan?»

... ta karmesti Silbri poisid poole

... Jan torkas käed uhkelt puksitaskutesse.

... last, Logina isa, räägime, omavahel. Mitte siin!»

... ta uuesti raevuse pilguga Sassi, justkui puudes

... teha, kas sulane on nüüd taitsa ara hirmuta-

... hime. Jan arvas seda kindlasti. Kui tema juba

... peale huppab, kellegi oes oma rusikaid viibu-

... peab see mees vedelaks looma. Ent sulasel jat-

... apuhku rohkem meelekindlust, kui kumbki ta

... ed oskas eeldada. Pisut kull ärevalt, sisemise

... oega, ent üsna leppimatult teatas ta oma otsuse

... u, peremees. Selle põllu lasen sisse. Aga edasi

... üks krups, enne kui on selge vahe.»

... kurat, julged!» soostis pan Jan uuesti tema

... pööre

... sulastepidaja tundis inimesi paremini kui noor

kapralikasvatusega, poola kooli saanud ratsavendade. Ta tõukas pan Jani kõrvale ning Sassi juurde astudes sellele sõbralikult õlale patsutades ütles lepitavalt:

«Arutame seda asja õhtul, Sass. . . Ühtki putru ei palavalt ei soõda, kui keedetakse. Taevariigi putru ei pikameelelisel. Mõtleme ja kaalume kõik ilusasti läbi. Omad inimesed, tohoo peale meie ei saa nüüd omavahel valmis. . . »

«Jah, peremees,» ütles Sass lootusekindlalt. Aga nähes, kui ta markas imelikku irvet Silbri poisi naol, oleks ta sealsamas peaaegu valjusti karjuda tahtnud: «Ei, peremees! Meil ei maksa sõnu teha!» Kaitseliidu asjamehe võlgas irve ei kuulutanud head. See paistis kurja koori või hundi kihvadenäitamise moodi. Ainult et Sass ei jõudnud nii ruttu oma mõtteid koguda, neid sõnadest panna kui tarvis. Peremehed keeraskid peenralt algavale teerajale ja kadusid kohe poosaste taha. Või mis tähtsust olekski olnud Sassi järsku tekkinud arusaama kuulda valetoomisel? Kuhu oleks ta pidanud nende inimeste eest jooksuma, end peitma? Allika juurde? Aga siis oleks ta enesest teinud just selle näru ja äraandja, kelleks teda puuti tembeldada! Ei, Sass ei tahtnud muud kui ainult ausat ja selget vahet peremehega. On teenitud ja läbi saadud, on rumalast peast kord nõusse hakatud plaanidega, mis enam ei istu, siis tuleb need segadused ka omavahel klaarida. Sassil ei olnud tuli ja pahandust vaja, mitte sugugi. Ja ega peremeeski võinud rüülemist tunda. Kullap leetakse õige otsas, lepitakse kokku, üks kõik kuidas, lonutas ta end mõttes selle peale vaata maha, et talle ikka järjest muserdavamalt silme ette kerkis Silbri noore pani viltukistud nagu

Kui Sass oleks õigesti osanud hinnata seisukorda, millesse ta oli enese pannud, mõistnud peremehe tunnet klassivaenlast, teadnud, et tema vahekord Logina Periga on tükkis keerulisemat toime nähtus kui ühe inimese või naabri harilik vahekord teise omasugusega. Jah, kui ta seda oleks kas või aianudki, ta ehk oleks talitanud teisiti. Sest klassivaenlase juures oma õigust taotleda, temaga võidelda tähendab tarvitada ka erilist võitlustaktikat — klassivõitluse taktikat. Sass seda ei mõistnud ega tundnud, tal polnud klassivõitlusest õiget kujutlustki. Ta ainult igatses ning soovles, rehkendas lihtsate, üksiknimese tunnetega ja õigusemõistetega,

õiguse võitlemistest raames ja piires, kus klassikuuluvus võitlus või on kõrvaline. Klasside esindajate võitlus ei ole aga lihtne, ainult üksikisikutega võitlus ega jaa ka üksikisikutevahelisesse raamistikuvõitluses on esikohal sotsiaalne moment ja see psühholoogiline. Kõik inimlik esineb selles võitluses kontsentratsioonis, terve inimsoo puudumise tunde avalduvad tihendatult, toimides teadusmarki kandvad suurused. Tunnetel ja mõtetel on sin hoopis teistsugune erikaal kui üksikisikute võitlustes arveteõendamistes, niisugune erikaal võib inimese kas rõõmust hulluks või vihast muuta, uleloomulikult kavaldama sundida, nõrkama panna, meeleheitest havitama ja lõhkestada või jõuetusest vaguraks muuta nagu talle

Sass teab korduvalt pajatada juhtumest, kus võitluma lapsehingeaga revolutsionäär tuleb toime makkohtuga või teine, samasugune vastasleeri võitluma metsikuks jõhkardiks. Pole õige seletada võitlustesse üksnes kurikalduvuslike eeldustega, võitluma või umbruse mõjutustega. Vaieldamatult etenemise võitluses tehtud tegudes otsustavat osa klassivõitluses, ideele andumuse kraad. Kirg võidelda idee eest, võitluma see, mis astendab ja kõrgendatult liikuma paneb võitluma tundeelu, järelikult dikteerib ka teod — olgu võitluma sellest teadlik, tundku ta seda ise või mitte; võitluma ta selle nimel, mis võib edasi, või vastuoksa — võitluma ta kuva, ebahumaanse eest.

Sass teadis, missuguse printsiibi eest ta põhiliselt võitluma võitis? Ei. Aga temagi oli kokkupõrke puhul võitluma tundnud enese üle uhkavat järsku miskit nii võimsat, et see kippus ta muidu rahulikud võitluma lara uimastama, mõistust tumestama. Ei puudunudki, et ta sammu taganemise asemel norivale võitluma kamblaga oleks äianud. Igatahes, kust muidu võitluma Sass tol otsustaval hetkel jõu peremeestele van võitluma kindlusega kuulutada: seitsaadik, ja edasi — võitluma üks kriips! Tema lagastatud klassitunne oli end võitluma tõendanud, oli alguse saanud nagu mingi ärkamine, võitluma võitluma, mis pani ta kaituma nõnda, aga mitte võitluma. Ja Sass ei kahetsenud oma kaitumist. Isegi siis võitluma, kui ta veel pisut värisevate kätega ohjad võttis,

pläruotsa maha sulitas ning hobused jälle lüüa nöötas

Sass muidugi ei aimanud, mis sõna pan Jan peremehele tõi, millest nende vahel kõneldi. Aga õhtu peremees ise appi tuli hobuseid rakmest lahti võtta ja latritesse laskma, markas ta kohe, et Petri olemine tekkinud uus, eriti sobilik joon. Loomadele heinad visanud, kutsuski vanamees Sassi aida lavele enda kuu vale istuma, kus algas ilma sissejuhatuseta:

«Sinul, Sass, on õigus. Praegu nõutakse, et igaüks harigu oma maad ise. Sina oled inimene, kes seaduse ja korra vastu ei taha elada. Olgu see kord siis kas kommunistide kord. Hea kull, ma mõtlesin järele ja võtan sinu nõu kuulda. Teeme selge vahe. Selle oma põllu peal, mis minul veel teha, hakkame homsest peast peale meie Maretiga ise tööle. . . Mina ja Maret Sina tee oma osa põldu, mis seal veel teha. Hobused on meil seni uhes tallis olnud. Kui tahad, satu Miira rehe alla — see nime järgi sinu jagu. Mina vastu ei vandle. Aga seda tahaksin kull ütelda, et hobused võiksid vahetevahel paaris toole panna. Kahe hobuse töö on ikka kahe hobuse töö. Seda ei keela keegi. Ja sa tead kull, et meil on kahehobuseriistad. . .»

«Mis selle vastu,» hüudis Sass peaaegu rõõmsalt

«Jaa-jah, nii et sa oled rahul ega lahe kuhugi. . . noh, kaubama või virisema?» nõudis peremees, maludes, et kõik aeg mõttes Jani toodud teadet selle kohta, et poeg Huko olevat linnast ära kadunud, oma ameti ja asjad maha jätnud, ning et temal, pakku lainud poja isal, nuud veel vanem kui enne vaja on tegemist ametivõimudega.

«Pole ma mõelnud kuskil kaevata,» kinnitas Sass. «Kus seda! Ma arvasin kõik aeg, peremees, et saame omavahel kaubale. Selle mõttega ma suu lahti tegingi.»

Sass treis enesele plotski, veeretas sealjuures mõtteid ja otsus sõnu nende arautlemiseks. Sulast julgustas talle vahehaaval koitma hakkav klassitaip, peremeest aga taltsutas vastupidi — klassihirm, see imelik, tärn-tav hirm, mille Allik talle juba talvel oli peale ajanud ja mis aina süvenema kippus. Kumbki neist ei mõelnud ega toiminud enam üksikisikutena nagu alles pool aastat tagasi. Peremees arutas endamisi, et kui nuud Huko poleks nii ootamatult pidanud plehku pistma ning koo-

maale nimele tõmbama terve maa miilitsa, et oleks tal sugugi vaja selle sulasenaru ees ühtlasi lipitseda. Sus oleks võinud isegi kas võtta vaba voli anda. . . Jah, Janile vaba voli! See kindlaim viise niusugustest jagusaamiseks, et taasundmiseks. Aga praegu ei võinud seda teha. Praegu oli kindlam sulasega tasa ja targu rääkida «nõu pidada», «kokku leppida». Sest hea me oma endiste teenijatega, puhtad sotid paljandega, selged vahed. Keegi ei saa ette kaevata. Logina Peter on muidugi vana peremehe talu omanik, pidanud sulaseid ja tudrukeda küll. Puha taevast, kes sinu umbruskonnas teenijaid pidanud! Peaasi aga kellelgi ei ole paha sõna ütelda. Kõik on makstud, uusmaale loomad ja viljaseeme antud, maa igauhel käes, viimasel siin. . . Ja mis nad ikka võtavad teha? Seadusi ja käske ei ole Peter rikkunud, mis ta mõtleb või arvab — kelle asi see on? Et poeg on . . . Poeg on haritud mees, hulk aastaid omaette . . . Kas saab talumehest isa vastutada ühe kõrgesti- . . . Poeg ei tule nõudma isegi . . . amistid ja nende miilitsad!

Ennast Peter ja pidas oma seisukorda. Kuid Sassil oli siiski jäänud sudame peale . . . punkt, milles ta tundis kindluse puuduvat . . .anud mõne mahvi suitsu, tuligi ta sellega samas, . . . istudes välja.

Peremees oli nii lahke ja andis seemne. Seda teab . . . Ja eks need riistad, nagu sahad, vedrud, akked, . . . peremehe jagu. . . Kuidas siis sugisel lõikusega . . . paris ta pool-areldi Petri poole vaadates. . . na peremees ei tohtinud nüüd seda ütelda, mida . . . Või milleks ta muidu peremehe nime kandis, . . . sulasest targem, kavalam poleks olnud. Ta vaad . . . lohtult ringi, siis ütles haigutades:

«Et saagiga? Kui issand õnnistab, kull sa siis kõik . . . ad.» Kuid märgates, et see esimese ropsuga antud . . . Sass ei rahuldanud, sulase nao koguni pikaks . . . isas tapsustades: «Egas ma sinult nõudma tule . . . eest? Noh, seemne oleks ma pidanud andma . . . ole ja andsin sulle kah. Jaagu niisama Riistad? . . . vahel mõne päeva — mis seal ikka! Oleme ja

elame nagu omad inimesed, rahus ja rõõmus koos. Saadad naise appi heinale või kartuleid võtta. Sa ju tead, kuidas minu peres tööinimestega lugu on. Abi igat kanti vaja.»

«Sedamoodi. Olgu siis. Suur tänu, peremees,» tõus Sass püsti.

«Näed sa, olemegi kokkuleppel. Jaa-jah. Paris hea meel kohe. Ma rehkendan, Sass, et sa edaspidi ka ikkagi meheks jääd, ei lähe igat tühja, mis omavahel öeldud kellama, kus vaja pole.»

«Peremees ju mind teab,» naeratas Sass peadepüsti häbelikult.

Jah, Logina Peter teadis ja tundis oma kauaaegast sulast. Ega ta muidu oleks sügisel temaga saatnud kokkulepet otsinud või nüüdki nii suupäraselt sõnu seadnud. Seesuguseid jutte räägitakse ainult inimestega, keda ohtlikuks ei peeta. Palju-palju vähem tundis Sass peremeest. Ja isegi siis, kui ta teda päris põhjalikult oleks tundnud, ei oleks ta praegu suutnud tema kaugeleulatuvaid plaane läbi näha. Sest peremees võitles teadlikult enese ja oma klassihuvide eest, sulast aga lähtus lihtsalt inimlikust, ühe pere, omainimese seisukohast nagu tõlplane, kes arvab, et mida rohkem ta teise heaks rühmab, seda enam see teine teda hindama hakkab, on tema vastu heatahtlik, õiglane ja aus. Sass unustas selle tühise tõe, et hamba veriseks saades kasvab murdjal isu. Ja Logina Peter, mis temagi muud oli kui murdja? Tema hammas oli võõrast vaevast verest juba varasest noorusest peale. Kuidas oleks ta saanud olla siis härdameelne, õiglane või aus selle vastu, kelle töö kasutamisest korjus ta talu ja pere heaolu, kasv ning jõukus? Või õigemini: omast kohast puudis ta ju kui kristlane olla sulase vastu heasoovlik ja õiglane. Kuid kas võis temagi sinna parata, et tema seisuse, tema klassi au- ja õiglusemõisted käisid risti vastu töötajate klassi nende samadele mõistetele. Ehk kas oleks loomulik olnud seegi, kui Logina peremees korraga oleks omaks võtnud sulasteklassi au ja õigluse, selle klassi, kellest Allik kord sügisel oli rääkinud kui palgaliste töö ja vaeva pärijatest. Ei, see oleks kainud vastu tema klassihuvidele. Ta ei saanud seda teha. Ei saanud ta enesele muret teha ka Sassi saatuse ja tuleviku pärast. Sõnad, mis ta sinnapoole minema seadis,

...sõnad õõnsad rebasepillid. Kõik ta püüded ja taotlused üksnes selle järele — korraldada praegu töötajatega nõnda, et midagi haisema ei hakkaks, ei võinud kaela ei langeks. Küllap edaspidi näeb. Ilmub, et Logina kuskilt välja ja leiab nõu. Tingimata leiab, küllap leiab igas asjas nõu. Milleks siis sulasega praegu tevikuküsimusi arutada? Küllap aeg arutab!

jal on omad, paratamatud viisid asju arutada. Viimaste külvide mahasaamise paiku vilksatas lehtedes teade Saksa vägede koondamisest Poolasse. Külal hakati kohe kõmistama sõjast. Samal ajal tekkis valda tagasi nädalapäevad järjest linnas olnud miilitsavolinik Teda ootas terve lasu pabereid, pooleholevaid toimikuid, kaebusi ja juurdlusi. Kuskil oli maha kõrbenud uusmaasaajale määratud heinaküün — süüdistati endist omanikku; traktorijaamas kaduma läinud mõned tähtsad tagavaraosad — direktor nägi süüdlast ja sabotaažnikut öövahis, vanas joodikus kutsaris. Kõiki sääraseid asju tol ajal juhtus, ka põletamisi ja saboteerimisi. Kohusetruu militatsioonäärina oleks Allik pidanud nende kallale tormama, neid lahendama asuma. Kuid ta ei asunud. Ta oli tujust ära ja sange. Heitnud korra pilgu paberitesse, viskas ta need lauanurgale hunnikusse, surus vormimütsi sügavalt pähe ja kõndis vallamajja.

Ka Lumi oli linnast tulnud ja värsked korraldused kaasa toonud. Nende täitmine tegi talle muret. Ta ei tundnud valda ja selle inimesi mitte nii hästi kui Allik ning seepärast oli ta miilitsa enda juurde kutsunudki. Põhjalikkust armastava inimesena ei tahtnud Lumi midagi teha ülepeakaela. Nõnda läks neil kahel mehel seal väikeses vallamaja arhiiviruumis lahti ülitõsine jutt, mida aeti väga vaikselt häälel, ehkki puhuti ägenedes ja vandudeski. Paar korda käis Lumi kantseleis, nõutas enesele talundite registri ja külade kaupa koostatud elanikkude nimekirjad. Siis jätkati jalle kaustu

kirjutusi, nimestikest väljakirjutusi tehes ning paberile, kanti, konksukesti tõmmates. Miilitsavolinik pühkis kõik aeg meeletult suitsu, kulm kipras. Kui need lõpuks Heistre küla nimekirja juurde jõudsid, hakkas nende napisõnaline, telegrammistilis kõnelus ühelehelelikult.

Lumi: Kandla peremees Juhan Tibu, oma ajal aktiivne vaps, pärast isamaaliidu volinik ja Hitleri meeltoja. Andmed räägivad peidetud relvadest, laialdasest sidemetest lahkusulistega üle terve maa...

Allik: Ära!

Lumi: Tigase Traat. Tsaariväe unervits, valgete mehekes vallas, kaitseliidu salgapealik. Vend kõrgem olivits, ristimees. Tütar mehel direktoril, kes putkas kinnale. Linnaprouakesel salasidemeid siia ja sinna...

Allik: Las lähe!

Lumi: Mäe talu omanik Tiit Silber. Heistre pritsimeeste pealik. Kaevatakse, et teeb aktiivset propagandat Hitleri kasuks, värbab mehi. Poeg ratsakaitseliidu seltsi ülem, rahvusvaheline kuulsus, esineb ähvardus-

Allik: Pan Jani peab kinni panema.

Lumi: Ettepanek — ära.

Allik: Ükskõik.

Lumi: Logina peremees Peter Torma. Varemalt Koodi-Jaani erakonna tegelane, hiljem vaps. Moonutab maareformi. Agronoomist poeg jooksus... Edasi tead

Allik: No-jaa, noh...

Lumi: Mis sa ütlesid?

Allik: Mida siin ütelda. Ametissetulekuni ise Logina

Lumi: Seda paremini peaksid peret tundma.

Allik: Tunnen. Kaval vanamees. Ise see nüüd vaevalt midagi... Aga poeg. Peavaenlane on poeg. Poja peaks tundma, vana...

Allik meenutas Sassi juttu peremehega selgele otsustamisest ja kehtas õlgu. Partorg aga nõudis kindlat tegevuskohta.

Lumi: Seesugused — need Loginad ja Mäed — kujunevad vastase tugipunktideks. Pea meeles: Hitleril on maal olnud oma viies kolonn. Mis erand meie

oleme? Ka siin liigutatakse. Tuleb puhas töö teha. Minu poolt ettepanek — ara!

Allik: Vana Torma — olgu. Naispere jätame. Jalutahaige...

Lumi: Jätame. Niisius, sina juhid gruppi seal kula?

Allik noogutas mõtlikult.

Nõnda langes esialgne otsus väljasaatmise kohta Heistres. Korra mõttes kavatseti seda veel õhtusel aktiivil arutada. Aga asjaliku arutelu asemele astus käsk koos maakonna operatiivplaaniga. Ei jäänud võimalust meenutada, et õhtu võib olla hommikust targem. Või kas suudabki hommikust targem olla õhtu mis on tais pinget, löögiiha ja kirge?

Meeste arupidamine lõppes keskpäeva paiku. Pärast seda kutsus Lumi sekretär Siimsoni enese juurde ja küsis, kas käskjalg Noormets on vaba.

«Vaja kuhugi saata?» päris sekretär ohinal.

«Jah. Mõnda küllasse.»

«Tore, mul ka pabereid. Kihutan koos teie materjalidega teele,» rõõmustas sekretär teenistusvalmilt, pea-aegu kummardades, kitsad huuled tihedalt koos, prilliklaasid keeratud nii, et neis valgus läikles ja partorg tema silmi näha ei võinud. «Andke aga siis ümberlõomiseks masinasse!» ulatas ta käe.

«Ma — mul nii tühised teated. Viskan käsitsi.»

«Kõikide külade jaoks. Asjata vaev, seltsimees partorg.»

«Mul ei ole kõikidesse külladesse asja,» tõmbus Lumi tagasi.

«Ah nii. Hea küll. Ma annan siis kaasa ainult need paberid, mis nendes külladesse lähevad.»

See jutt partorgile hästi ei meeldinud. Ta ei tohtinud sekretärile kuidagi välja anda, kuhu või kellele tema, Lumi, täna erakorralisi sõnumeid lakitab. Milleks seda härra Siimsonile, kes tema silmis tihti oli tundunud väheusaldatavana. Ta ütles lihtsalt:

«Kui teil kiiret ei ole, jätke homseks. Ei tahaks, et käskjalg kuskil aega viidab.»

«Erakordselt kiire?»

«Erakordselt mitte. Ainult ma paluksin käskjalga oma käsutusse.»

«Ah niimoodi. Vabandage! Siis muidugi. Palun,» nõustus sekretär ilma pikemata.

Käskjalg ja sekretär olid mõlemad vanad valla palatid, tundsid teineteist hästi. Nii ei saanud sekretär Siimson Noormetsalt teada üksnes seda, kuhu teda läkitati, vaid ka nende isikute nimed, kellele partorg erakorralise kiirteate saatis. Kõik teatesaajad, nagu selgus, kuulusid aktiivi, olid valitumad ja kindlameelsemad inimesed küllades. Sellest tegi sekretär kohe omad järeldused. Et asjas päris kindel olla, valgustas ta paar ümbruskonda küllades korras läbi ja luges Lumi kirjutatud seditähti üle. Mõlemal seisis kindlasõnaline korraldus õhtul vallamajja ilmuda. Kõrvalistele kästi sellest mitte rääkida.

Härra Siimsonil puudus aeg partorgi läkituse sisu küllalt üksikasjalisemalt targutada. Ta seadis selle otsekohe ühendusse Allika linnast tagasitulekuga, Lumi juures pool päeva kestnud nõupidamisega, elanikkude ühiskirjade väljatellimisega ja lehest loetud sõnumiga valitsuse vägede koondamisest. Veelgi varem oli raadios kuulutatud Saksa vägede saabumisest Soome. Ja sekretär otsustas kähku: kas mobilisatsioon või puhastamine, millest juba ammu kõmistati. Mõlema eest oli aga vaja hoolimata hoiatada, teatavatele inimestele märku anda. Seda ei saanud teha mingis ringkirjas, seda oli isegi liiga julge teha must valgel. Seepärast andis ta kirjad Noormetsale tagasi ja lisas ainult lühida suulise korralduse.

Heistres kihuta Ojari juurde sisse ja ütle, et varb- lused sädistavad... kass katusel. Kindel ei ole, aga targem on, kui nooremad mehed ära vajuvad... Kuni tuleb ja näeb... Sama tuli käskjalal teha ka paari küllades, niisamasuguste inimeste juures kui

Käskjalg Noormets, suurepärane rattasõitja, libe mees, täitis mõlemalt poolt saadud käsud täpselt. Ta oli harjunud härrastele teeneid osutama ja näinud, et nii võis kõige kasulikumat äri teha. Miks mitte siis nüüdki palutud teateid viia nii ühele kui teisele poolele? Varakult peale lõunat olid kutsed kõikidel adressaatidel käes. Aga peaaegu samal ajal ka vastaspoolel teada, et partorg lennutab kiirsõnumeid. Käskjalg Noormets ise kihutas vallamaja poole tagasi nagu ratas võttis, et teda ei kahtlustataks meelega vuvitamises või kuskil ülearu- ses kohas peatumises.

«Kas saite kõigile isiklikult kätte anda?» kontrollis Lumi käskjalga.

«Kõigile peale Külma Ludvi Heistres. Õeldi lõunaolevat,» kinnitas Noormets ja pani tagasitoodud kotti lauale.

Noh, sepp oli aastates inimene Tema ärajaammine partorgile erilist muret ei tekitanud, ehkki saarase asja puhul nagu täna oleksid vana töömehe kaine aru ja rahulik meel olnud väga soovitatavad.

Muret ei teinud Noormetsa toodud teade ka Ojari Otile. Vastupidi, selles teates peitus kaudne rõõmusõnum: võib-olla sõda! See, mida oli oodatud, mida oli korduvalt ennustatud, millest Logina Peter talv läbi oli pajatanud kui ainsast väljavaatest pääseda kommunistidest ja nõukogudest, kui õnnest ja õnnistusest... Sõda — õnn ja õnnistus? Tõsi, ega see Oti isikliku arusaamisega kokku ei sobinud. Kuid ta enesetunne ja meeleolu kerkisid siiski kraadi võrra. Las tõmbavad! Logina oli sõda ülistanud uuestisünni ja õilmitsemise alguseks meie maal. Muidugi, nii lihtne see kõik ei ole. Hea, kui venelased välja lüüakse ja endine kord jalule seatakse. Aga koos vana korraga tulevad tagasi ka vanad mured: võlad, vekslid, maksutähtpäevad! Ojari ei olnud niipalju peremees nagu Logina või Tigase, et oma talu heaolu eest kuradile saata kas või terve maa ja rahvas. Sõda, jah, — aga kuipaljukesel jääb siis kõigest sellest järele, mis praegu võrsub või õitseb, lokkab või kasvab? Kuipaljuke jääb peredesse inimesigi alles? Sõda pole nali! Kõik näis õige keeruline ja kahtlane. Kas ta isegi suudab sõjaajad oma tühjade salvedega üle elada? Ometi: hirmus tahtmine oli üle elada. Kõike — ka häda ja kannatusi ära taludes. Või milleks siis muidu õieti üks rumal sõda, kui tema, lihtne mees, Ojari Ott, võlgades siplev vennike, ei näe selle lõppu? Loginad, ja Mäed, ja teised niisugused, jah — need on küllalt hästi elanud — mingu nendega kuidas läheb! Aga tema, vilets ja väeti, tema peab sõjast eluga välja tulema! Peab selle võitma, nii ütelda...

Ta pani oma ruuna heinamaasiilule ketti, tõmbas kuue särgi peale ja läks paljajalu otse läbi heinamaa Silbrite poole — Mäele. Juhtus nõnda, et ta pan Jani kohtas nurmenurgale kokkuveetud rõuguredelite virne juures, kus poiss neid parandas. Oli ju parajasti suure-

mate tööde vaheaeg ning taludes kasutati vana kombe kohaselt neid päevi enne jaani mõne vajaliku asja parandamiseks.

Tõudu soovinud, tähendas Ojari luhidalt:

Nõnnaks, Jan, sina heida nüüd kirves nurka ja tõuda ratsapüksid jälle jalga! Mis sa nende redelitega teed...!

«Või mis ma nende ratsapükstega?»

Nõnnaks, eks sa siis togi redeleid, kui asjad ühel pool...!

Jan ei saanud ikka veel aru. Ja Ott täpsustas:

«Arvatakse, et varblased sädistavad — kass katu-...!»

«Ära räägi!» kärgas Jan üles. Ta tuhkpleekinud lakk lõikuma, silmadesse tekkis läige «Kas tõesti või?»

Siis rääkis Ott paari sõnaga lähemalt, mis tal teada.

«Kas sa Traadi pool käisid juba?»

«Ei, nooremad aastakäigud mobiliseeritakse ikka kõige enne.»

«Nende mobilisatsioon!» irvitas pan Jan laia lõuaga.

«Äga ma põrund ole... Suur tänu tulemast ja ütlemast! Minu pärast muud muret ei maksa tunda... Meil siin elavaheline elamine, sätib kohe ära... Aga sa mine tingimata Tigase Reinu juurest läbi. Tema vana suur-likiväe intervits. Niisugused korjatakse kõigepealt, kui ajama hakatakse.»

Selles, mis poiss rääkis Traadist kui intervitsist, oli tal õigus, vaidlematult. Kes siis sõjaväes korda hoiab kui mitte intervitsid? Vanema aastakäigu mees, seda ei, aga ikkagi intervits. Ja juba loova rukki vahelt läbi minnes kõndiski Ott sika-säka, nagu oleks ta juhuslikul käigul, põlde vaatamast tulles sattunud pisut kõrvale, Tigase Traadi aia taha välja.

Aga viljapuuaeda, mis asus nõlvakul vastu lõunat, ei näinud Logina omagi, piiras tihe, mitme meetri kõrgune põetud kuusehekk. See aed ei olnud karmi talve all kuigi palju kannatanud. Puud õitsesid uhkelt. Ja mesilasedki sumisesid tööhooles. Noored puud peavad vastu, mõtles Ott endamisi ja astus lahtist lauda kõrvale nihutades üle lati aeda. Ta tundis hästi seda väikest teerada, mis viis põllult läbi aia elumajani, ning tahtis siitpoolt lähenedes vältida kokkusattumist mõne talus viibiva juhusliku võõraga. Kuid saatuse kiuste sattuski ta just

siitkaudu minnes kõige vähem oodatud võõrastele. Äkki, kui ta sõstrapõõsad lahti lükkas ja rabinal nende vahelt välja tahtis pugeda, kuulis ta heitunud naise häält. Ta lõi silmad üles ja nägi proua Anetet koo meesterahvaga, kes tumedaid prille kandis, päile e paistes peaaegu alasti pikutavat.

«Nõnnaks, Pagan võtaks! Andestage, proua Anete! ühmas ta kohmetult. Kuid ei suutnud siiski maha suruda suunurka varistavat muiet.

«Ah, see olete teie, Ojari!» vajutas Anete end kõhuli vaibale. «Ma arvasin juba, et ei tea kes...»

«Ojari! Tulge siia poole!» huudis nuud end käte najal istukile ajanud mees. Selles supelpukstes isandas tunda dis Ott silmapilk ära Logna Huko.

«Nõnnaks, nõnnaks, noorhärnad. Või nii koduselt daamiga kahekesi päikesevanne võtmas?»

Huko Tormale see situatsioon ei meeldinud. Ta krimpsutas nina. Kuid harjunud end valitsema nagu vana Petergi, ütles kaunis lahkelt:

«Jah-haa, naaber, mis meil, linnainimestel, siis maal muud?»

«Jah, mis meil muud kui ainult päikest ja vett, värsket piima, mune ja võid. Seda natukest heast-paremast, mis kodukoht pakub... Egas me linnas seda saa,» sädistas proua Anete, ulatas käe vaiba ääre alla, võttis sealt hõbedase sigaretietüü ja tikutopsi.

«Tõmmake meiega üks rahupiip, härra Ojari,» ütles ta naljatlevalt. Kuid Ott märkas, et naise väikesed lasketud kuüntega kaed varisesid, varvitud huuled arevalt tukslesid. Kullap seda taipas naine isegi. Sest suitsukarpi ulatades lisas ta kelmika naeratusega: «Mis te ometi nüimoodi ehmatate? Ma võin roosi saada!»

«Noh, nõnnaks, veel kord: vabandan väga!» peaaegu kummardas Ott. Aga lisas siis kohe: «Mis teil nõnna ehmatada? Omas aias.»

«Kes on, kes ei ole,» viskas naine oma päevituskaaslastele kõrvalpilgu.

«Jaa-haa,» häälitsetes Huko umbselt. «Ei puudunud palju, Ojari, et ma teid oleksin kuuliga kostitanud,» pistis ta oma puusa varju peidetud musta brauningu nuud vaiba veere alla.

«Õnnistus! Misparast?»

«Teie veel küsite!» hurjutas Anete pikki mokki tehes.

«... on siis mõne aeg või elu haritud inimese... lüüa nagu hiir lõksus siin kallil Eestimaal, ja... Oota, millal sulle järele tullakse!»

«Noh,» tegi Ojari jutujätkuks.

«Tõh, nivan tõsi, Ojari,» ütles nüüd Huko Torma

«... kui te juba kord meie peale sattusite, siis ei... makirjatseda... Meie Anetega oleme poliitili-

«... nuud Lindpriid, nagu vanasti üteldi.»

«... edesed uhesõnaga, kes lendavad puu otsast puu... ulavad issanda kutuseks,» lisas Anete kibedu-... selt huuli torutades.

«... is? Või siis nõnna kohe?» vaatas Ojari uuri-

«... Sus laskus lõuga siludes paarikese juurde

«... ukakile. «Mis on siis juhtunud, kullakesed?»

«... ütelda mitte midagi erilist,» tõmbas Huko

«... olgadega, nagu oleks ta neid kehitada tahtnud.

«... tised mind prilleivale panema... Aga luurasid

«... talt, et jäid jalgu Noh, viskasin mõned head

«... sse ja litsusin varvast... Linnas läks muidugi

«... ks Nii me siis koos Anetega jalutasime päise

«... ajal, kahe palja käega nagu armunud paarike

«... tades linnast välja. Linna taga saime juhulikule

«... le ja — ootame siin nüüd tuulte pööramist.»

«... omu, kõva laanetormil!» kädistas Anete lokist väl-... nukseid raputades.

«... nnaks jah,» matsutas Ojari suud. «Ega seda vist

«... oodata tulegi.» Ning ta pajatas lühidalt sellest, mis

«... »

«...? Kellele kutsed saadeti?» ajas Huko Torma end

«... kule ja tõmbas sargi selga.

«... kulast Jundele ja Kulma sepale... Kasutatud

«... olla kumneks vallamajja.»

«... ja Anete vahetasid omavahel kiire pilgu.

«... Need, see on see nõndanimetatud aktiiv,» aru-

«... ma noorperemees.

«... nnaks, jaa. Aktiivis on veelgi mimesi, nagu Kopli

«... ja... Kurat võtaks! Aga nae, neid ei ole kutsu-

«... Anult purupunased...»

«... Huko oli Otti tõendada lasknud, et need teated

«... tates, ja kui nad veel kord olid Anetega oma-

«... piljuraakivaid pilke vahetanud, ütles naine vii-

«... kati Otti kasivarrele pannes koduselt:

«... na, ega te meie papiga pole veel raakinud?»

«Selleks ma ju...»

«Hea küll, asi on selge. Mobilisatsioon — see tuleb tatakse välja. Teate, Ojari isa, oleks väga hea, kui ta jõuaksite hoiatada ka naabreid — neid, kellelt meid ei ole ara lõigati.»

«Nõnnaks, pidingi siit Loginale minema.»

«Pole vaja. Isaga saab korraldatud,» keelas Huko. «Teie tehke ring küla poole: Pikanurmele, Kandlat. Jäätmaale, küll te isegi teate, kuhu vaja.»

«Nõnnaks, küll mina seda... Aga ütlege nüüd, Logina noorperemees, kas ikka tõesti läheb sõjaks lahti või kuidas? Kihinat-kahinat kõik kohad täis, õiget otust ei keegi.»

«Küll need otsad ka selguvad,» nähvas proua Anete sigaretti värvitud huulte vahelt graatsiliselt ära võtte ja suitsurõngaid vastu sinetavat taevast saates. «Nad te keskel öeldakse, et kes liiga uudishimulik on, see läheb ruttu vanaks...»

Ott nägi, et talle ei tahetud oma kindlat arvamust välja ütelda, ja tõlgitses seda umbusuna. Kuid ta polnud inimeste killast, kes end sellest eksitada lasivad. Muhedalt naeratades jätkas ta seltskondlikult:

«Õigesti, proua Anete, õigesti ütlesite. See kõnekäänd kaib naiste kohta... Nõnnaks. Praegult on aga nii tõsine. Ja mõndagi meeste teha. Kui teaks, võiks püüda ette valmistada... Sest eks see sakslane ole ju teada. Nii kui korra pörutab, nii ka kohe nagu välk sees. Belgias ja Taanimaal nahtud. See mees nalja ei tunne. Hoobi annab, teist ei taha.»

«Kuulge, Ojari,» ütles Huko. «Ettevalmistused ei ole kunagi kurjast. Meie rahvas peab ka edaspidi elama. Elama ja olema — sõda või mitte sõda... Igaüks tahab tagu tulevikku silmas pidades Jõudumööda. Ei ole tark sõja algul lasta end paljaks teha. Rekvisitsioonid tuleb nurja ajada. Hobuseid, loomi, toiduaineid — midagi ei tule neile anda. Kõike läheb meile enestele vaja. Edasi, mida rutem me venelase maalt välja saame, seda parem. Ei maksa lootma jaada ainult selle peale, mis andel sünnib. Peame iga mees ise vaenlasele põrgu palavaks kütma. Tema tule ja tinaga välja kõrvetama...»

«Nõnnaks jaa, nõnnaks jaa,» maigutas Ojari. «Kui ainult teab, kus kohal ja mis ajal need torud lahti lasta. Kullap mehi leidub.»

«Torud tuleb lahti pörutada sinnapoole, kust ahvareid kõige suurem oht. Seda näeb iga pimegi, mis meid ümbritseb. Sakslane sakslaseks, tema on kultuurinimene, kes oma valitses seda maad mitusada aastat, aga eestlased ei jätud elama, kosus ja kasvas ka, olgugi kupja kepi ja mõõga all... Aga nüüd? Kas aasta pärast siin maal on ühtegi eestlast alles on, kui need võimule jäävad. Meie põlvkond on, Üks areteerimine ja nabimine on jarel. Mida targem või haritum inimene — seda kindlam kindel homse päeva ees... Iga rahvas haarab olukorras relva ja otsib liitlasi. Kas meie maa on kunagi sõda tahtnud? Ei ole. Aga see üks viimane aasta on meid otse sõda ootama pannud. Me peame olema valmis, kui on. Kas või vanakuradi vanad liidud, nagu öeldakse, aga meie peame maa venelastest puhastama. Kõigepealt venelastest. Sakslaste järgi maa venelastest puhtaks. Edasi näeme, mis sakslastega. Niisugune on selle maa geograafiline, 'geopolitiline' olukord. Niisugune positsioon maakeral. Ja meie, selle olukorras peremehed, peame oskama õigel ajal otsused teha...»

Huko jahedavõitu härrasmees Huko Torma oli enesele raakinud. Ta hallid silmaterad paisusid ja tema võitu näkku tekkis plekkidena õhetust. Seistes sõjate põõsaste vahel palkesepaistes, lai karvane ja tugeva mehena, nii et proua Anete silm teda ei voolanud. Kuulanud mehe jutu lõpuni ja kergelt õhvanud, ütles ta seisukorda meenutades:

«Huko, meie ei tea ju veel midagi kindlat...»

«Juh-haa, muidugi ei tea. Keegi ei tea. Aga ma rääkin selleks, mis teha tuleb, kui asjad kord on niikaua...» tõmbus Huko tagasi, istus taas vaibale. «Oleme ju omad inimesed, võime üksteist usaldada.»

«Nõnnaks noh, mina, teate... Mina arvan ise seda,» vastas Ojari lõuga siludes. «Nii mõtleb iga mees. Ainult hea kuulda, kui seda utlevad ka teised haritlased. Sus on palju kindlam ja julgem. Sest me ei tea ju... Maailma asjad on väga keeruliseks läinud. Nõnna siis, et palju tänu hea sõna eest ja nii edasi! Kullap meie siin ka omajagu, kui... Kas Logina noorperemees jääb nüüd õige ka kodukanti või?»

Anete ja Huko vahetasid jälle kärke pilgu.

«Ei, tõsi. See ei sobiks sinu vaarikusega, Huko,» tõmmati kaed mehe kaelast ära.

• Hõrseisukord! » kamandas agronoom ohvitserina.
Paks laad noogutas raskelt. Niisuguseks juhuks oli ta ette valmistatud. Vanasse metsaniidu küüni oli jae-

tud heinu ja heintesse peidetud toiduvarusid. Sinna võis mõneks ajaks minna kas või kogu perega. Selles mõttes ettevaatlik salgapealik noogutaski. Mehed nõidustasid teineteist, ja pikemalt sellest ei raagitud. Ainult üks oli kerge igapäevasest elust jarku ule minna soojas sukorrale. See Traadi ohkama panigi. Kes teab, mis kõik veel... Lugu oli halb. Minna ja varjuda võis mis sünnib kodus, tehakse talu ja varaga, see küsimus jäi nagu kivi südame külge rippu.

Veel raskem oli Logina Petriga. Kui poeg õhtu eel tuli ja vanale hoiatuse teatavaks tegi, viskas see tõrjuvalt käega:

«Rettu pugegu need, kelle meeled ei ole kindlad. Minad minust? Maa võtsid ära, loomad tassisid laiali. Mis veel? Pussi lasta mina ei oska, sõjameheks natuke vana. Ei, poeg, oma kodust ei lahe mina kuskile.»

Nad rääkisid isa tumeda tapeedi ja nahkmööbliga kabinetis, Logina nurgatoas, kuhu loojangueelne poeg sisse ei paistnud, kus valitses raskevõitu, otsekui taandunud hämarus. Hukole meenus üks ammune jutuaeg mine isaga, kui see teda keskkooli lõpetamise järel veebruaris Loginale peremeheks tulema. Siis oli tema, Huko siinsamas nende seinte vahel, vanade perekonnapiiride all kinnitanud, et ta Loginale ei tule, et tal Loginaga asja ei pea olema, kui isa teda ulikooli ei lase, agronoomiks ei koolita. Tema oli nüüd agronoom, jälle Loginal peaaegu selle peremees, ja keelitas isa kas või ajuti sekski Loginalt ära minema. Kuid vanamees jõi kindlaks. Teda nais taluga siduvat see nahtamatu ja igapäoline, kaugetest minevikupõlvkondadest tulev, mis ei karda ei surma ega tagakiusamist. Surm ja tagakiusamine varitsesid kullalgal pool, kuid siin Loginal, kodu kohas, arvas Huko, kõige kindlamini. Selleparast tuli suht ajutiselt ära minna soojemadki sidemed katki katkestada. Parast, kui aeg kaes, võib neid seda tihedamalt uuendada.

«Isa,» katsus poeg veel kord Petrit veenda. «Kas sina tõesti ennast nende ees nii süütuks pead, et sa julged...?»

«Julgen? Ma ei ütle poeg, et ma ei karda. Aga keegi peab julgema jaada. Julgema, et naha, mis tuleb, mis oieti sünnib... Pealegi, sa ära unusta ema. Kuha, mis tema, võimetu inimesega lahen?»

«Minu juurde võiks jääda Maret.»

«Sel omal silmad pihus...»

«Miks ei Maretil on?»

«Maret vaatatas kõrvale, kõhatas, võib-olla veidi kergitas oma halle juuksekahe kõrva taha, ja vahvatas siis järsku:

«Maret, vaat mis on!»

«Torma laia suu ümber levis segane, kuri muie.

«Nalja teed, isa? Niisugusel ajal?»

«Minna teen nalja! Etse mul asja, millega nalja teha. Lugu, ma olen sinust alati palju lugu pidanud. Aga nüüd tahan ma sulle üht ütelda: sina töid majasse...»

«Mareti ära rikkus... Sul ei ole väärt sõb-

«Nad ei pea maja puhtusest lugu...»

«Vanamees kergitas kahtlevalt õlgu.

«Käis siin. Löksutas pooled ööd selle aparaadilok-... Noh, löksutas ja löksutas, kuni tüdruku ära löksutas... Kes teda pikad talveööd valvamas oli.»

Noor Torma laskus sõna lausumata isa nahktooli ja süttas sigareti. «Kas see asi on nii tõsine?» kahtles ta ühe lühikest vaikust.

«Kas on tõsine? Mees läks ja... lõõpis, et suur tänu,» ütles, vaja kolida kindlamasse kohta. Küllap ta vist tüdrukule on mõista andnud, et siin, noh... see pill ja silmavesi. Ei enam hoolimist tööst ja ühistest. Inimene justkui arust ära...»

«Jah-haa,» sirutas noorem Torma jalad pikalt. «Kõvenematu tüdruk,» ütles siis venitades. «Aga...» «Tema on puutub, Oskar on aumees. Küll ta selle...» «Tema on elus juhtub. Kõike Niisugusel ajal...» «Katses väga kitsas on, mõis-...» «Ei, ta pabud...» «Mõnest isiklikku valla-...» «Noh, ütlemine, et...» «Kui mehel on taita...» «Aga, üldised üldasused ja ta neid täiesti komistab tüdrukule.»

Vana Logina kais mooda tuba, kaed poolpika kuue... ristis.

«Inimene austagu maja puhtust. Muust ma ei raagi,» ütles ta karmilt, selle põlgusega, mis avaldub valivate... annapööde, perevanemate juures.

«Üks tüdruk ei ole ju veel maja, ei ole Loginal»

Kes see Maret siis ära ei ole? Vaene, kaugelt, peaaegu naiste liinis sugulane, kes talus on üles kasvanud. Mõeldi uhtigi. Kas vähe sääraseid kasulapsi raisku on läinud? Isegi peremeeste või perepoegade enestega...

«Mis sina, Hugo!» käratas vana Peter, nagu oleks ta vutunud tema hella kohta.

«Ei midagi, isa. Ära arva, et olen isiklik. Mitte raagida. Raagime kui mehed meeste vahel. Ma ei häbene tunnetamast, et sügisel, kui Maretit üle hulga aja jälle nägime, kelt nägin... Jah-haa, mindki kiskus temaga vallatulema... Ei oleks teine naine... noh, kärmem olnud, ma ei tea... Mis teha? Niisugune on elu seadus... Naim küpseb ja ootab, mees leiab ja ründab... Kas meil sinul või minul, isa, maksab seda nii südamesse võtta. Üks lapsega tüdruk enam või vähem. Maakohas ei ole palju ei loe. Oleks ta tütar või õde, meie verd... Mitte midagi taolist! Ma ei saa üldse aru, miks Logina pere mees peaks muretsema. Vajaduse korral võetakse Maretit asemele siia uus talitaja, asi korras. Muret tunda on praegu palju ja palju tähtsama üle.»

Peter istus oma mitme sahtliga laua taha, pani kaela kõhule kokku. Ta pika musta pintsaku hõlmad rippusid peaaegu maani, hall, kaela langev juus, kõrge, kühmale lastud prillidega nina andsid talle pastorliku ranguse ja tõsiduse. Aga sellest tõsidusest lehvis ühtlasi vaimu uljust, mõttelennu avarust, suurt joont. Ta vaatas pojale tark aega mõtlikult otsa. Justkui tema mõtted umber mõeldes. Sina tõstis kae ja lõi sellega lapitu lak satades lauale:

«Ei! Ma näen, sa oled tark ja kaine. Sa räägid arukat juttu, poeg. Jumal on sulle mõistust andnud, aga südant on sulle vajaka jäänud, mu poeg. Südant! Kas nii kalgi ja kulma südamega kõlbab sina inimesi juhtima? Mina olen oma elu ära elanud, ka halastamatu ja karm olnud, kui vaja... Aga nii asjalikult karm ei ole mina mitte saanud olla. Mul hakkab hirm sinu parast, Hugo, sinu eest, sellepärast et sul südant ei ole...» Ja siis palju tasem, nagu iseennast häbenedes: «Kasvatasin ja koolitasin sind, et sa võiksid paremini, kindlamini ja õiglasemalt talu, aga ka rahvast juhtida kui mina, kui üldse meie, vanemad, kes me nii vähe teadsime ja vähe oskasime... Aga kuhu, kuhu viid sina kord selle talu ja rahva, kui ta sinu juhtida jaab, poiss?»

«Mina puutub see siia, isa? Meie rääkisime Maretist. Sellest, et sina peaksid kodunt ära minema.»

«Sellest, poeg, sellest... Kas sa siis ei mõista, et mina ei saa siit ära minna? Sina on mu kodu ja elu ja kõik. Südame küljes kinni nagu naisel laps. Aga sina? Sa tuled ja nõuad lihtsalt: mine ära. Kuhu ma lähen, kui mu elu jääb siia? Kas üldse saab oma südame eest kuhugi minna? Mina ei oska praegu välja ütelda seda sõna, mis sinu hoolimatust hästi iseloomustab. Aga ma tean, olen seda kuskilt lugenud, et sellega lahendatakse niisugust inimest, kellel õieti kuskil kodu ei ole, kes on igal pool ühtemoodi, kes midagi paris tõsiselt ei armasta, isegi mitte oma vanemaid, oma vanemõdesid... Mis siis rääkida mõnest eksinud kasu-

«Isa!» hüüatas noorem Torma peaaegu keelavalt. «Kui sa nõnda räägid, ära pane pahaks, tekib mul imelik tunne, nagu oleksid sina, vana inimene, viha täis sellepärast, et keegi on sinult Maretit üle löönud...»

«Hugo!» kargas vanamees ähvardavalt püsti, käed raskas, silmad tules.

Ka poeg oli silmapilk jalul. Hetke seisid mõlemad Tormad, isa näost hall, poeg õhetav, teineteise vastas, teineteist vastamisi tigidalt mõõtes. Siis sai poeg aru, et tema kui noorem peab taganema, ja ta ütles rahupaluvalt:

«Jah, isa, anna andeks! Sina oma kaebustega viisid mind teatavatele, muidugi rumalatele assotsiatsioonidele... Meil ei ole vaja sellest enam rääkida. Ei ole vaja. Sest aeg on ometi rääkida tõsisematest asjast kui sellest, millele meie jutt ikka ja jälle kipub kalduma...»

Ka vanamees tõmbus tagasi.

«Mina räägin inimese südame puhtusest. Mina räägin oma maja puhtusest, poeg,» laskus ta peaaegu väsinult meesti toolile. «Teie, nii sina kui see sinu sõber, olete õpetatud mehed, studeerinud härrad. Aga kui te seda südameasja ei mõista, seda miskiks ei pane, siis mida te üldse mõistate? Sina räägid Maretist nagu katkisest konnast või kirvevarrest, mille kõlbmatuks muutumise korral võib aia äärde visata... Tema, see sinu sõber, nähtavasti tüdrukuga nõnda talitaski. Ei häbi ega juunalakartust, ei südant ega südametunnistust! Mis

inimesed teie niisugused olete, mis teid niisuguseks on teinud? Olete meie lapsed, meie eneste jareltulijad, aga ometi võõrad, oma mõtete ja tegude poolest võõrad. Kust tulevad teile niisugused mõtted ja teod?»

Huko Torma silmis oli see vanamehe raevutsemise tühine ja asjatu. Ta oleks võinud iga väite või kehtitatud küsimuse hõlpsasti kummutada, isa suu kinni panna teooriaga äravalituse, kõrgemat ja paremat rassi inimesest, kellele kõik on lubatud, kes valitsejana ning käskijana peabki võima teiste arvel naudiskleda. Kuid ta nägi, et isa seda ei mõistaks. Liiati praeguses moraalses seisus meeleolus mitte. Et ei oleks vähimatki kasu teda ärritada nende teooriatega, mille jargi konvendis nad hästi teda kui Oskarit treeniti ja mis iseenesest olid saanud nende tõeks või tõekspidamiseks, lähemalt võttes isegi elujuhiseks. Diplomaadina tegi ta seepärast lühidalt.

«Isa, elu läheb edasi, ja inimesed muutuvad koos eluga. Kas siis meie, praeguste päevade elu ja elukäsitlus on võrreldav selle eluga või elumõistmisega, millega alustasid sina poolsada aastat tagasi?»

Vana Logina vahtis aknast välja, varjudesse vajuvasse aeda.

«Ja-jaa,» noogutas ta siis pikalt, järelemõtlikult. «Elu muidugi on sügavalt muutunud. Selles, poeg, on sul õigus... Meie elasime oma sulaste ja tüdrukutega nagu üks pere, hoidsime kokku, nagu üks rahvas kokku peab hoidma. Oma kodused arusaamatused meie koduses korras ka selgitasime. Vanema ja targema sõna käis kõigist üle. Harva juhtus kohtuskäimisi peremehe ja teenija vahel, niisama ka mõisniku ja talupoja vahel. Olid kindlad seisused, seisustekohased õigused. Igaüks teadis, mis ta tohtis ja võis, ja mis ta mitte ei tohtinud ega võinud... Aga mis nüüd? Peremees olgu nagu kurnik, kellega igaüks seletab, vastu karjub. Tulevad teenijad, teevad sul suve tööd, ja siis kisa lahti, et kurnaja, röövel. Võtavad ühe suve töö eest maad ja majad üle, teevad paljaks, ähvardavad... Igasugused klassid, parteid, aktiivid. Kellelgi ei ole enam kellegi vastu austust ega lugupidamist. Seadust ega korda ei ole. Võib-olla seesama ongi kõiki, nii teid kui teisi, metsikuks ja kalgiks teinud...»

«Jah-haa, niin. Võib-olla tõesti, isa,» möönis Huko.

«Kui laimelt võtta, siis — see on võitlus, sõda. Üks-üks katkematu ja vihane lahing. Kõikide sõda kõikide vastu ilma kindla rinde ja väeta, niisugune hirmus üldmässisõda... Teadagi, see teeb inimesed karmiks, ja julmeks. Ei löö sina, lüüakse sind ennast... Pärilõhne.» Huko tegi mõned pikad sammud üle toa, jätkas üha rohkem enese ette kui isale rääkides: «Manitsused, too sõna ja hell süda — see on vanamoeline värk. Rahvas, lihtne rahvas, see, kes tööd peab tegema ja kelle tööst kõrgemal klassil on õigus elada, see on käest ära, on ära võetud. Pooltoored õpetusekesed on tööinimese ära võetud. Igaühel neist narakatest, kellel pole aimu ei maailma asjadest ega elust, on tahtmine ise peremees olla, juhtida ja valitseda. Seda ei saa kunagi olema ega tulema! Ei! Selle eest peame meie kindlalt, kaljukindlalt head seisma. Hitler ja Mussolini — need ei ole juhuslikud nähtused. Mitte põrmugi. Nende teod põhjenduvad selgel arusaamisel, sotsialismist tehtud praktilistel järeldustel... Nad on julged mehed ja ütlevad lausa välja, mis nad mõtlevad või taotlevad. Kõik need teised sotsialistid, olgu nad nii punased või nii võimukad kui tahes, ainult maigutavad suud ja varjavad oma eesmärgi, kuigi mõtlevad sedasama. Rahvakari lepib kergeti sellega, et teda ninapidi veetakse. Hitler läheb selle mõttes otse. Ja selge, et tema võidab... Miks ei peaks siis meie niisuguse sirgjoonelise mehe mõtteid jagama? Nii, nüüd sa, isa, tead, kust tulevad meil need erinevad mõtted ja vaatekohad. See on paratamatu, kui olla oma seltskondlikus seisukohas järjekindel, mõtelda loogiliselt.»

Järjekindel oli püüdnud eluaeg olla ka vana Peter, kui ta kaitses oma peremehe-egsõigusi küll pühakirja, küll rahvatarkust abiks võttes. Poja sõnade üle mõtlema jades tuli tal sellele mõneti õigus anda. Inimesed olid tõesti käest ära. Vastu vaielda ei olnud siin võimalik. Võtta kas või seesama sulane Karl, see praegune militonäär ja korrakaitseja. Mis korrakaitsejat on niisugusest, kes ise mingit kasku ei kuula ega korda ei austa. Ainult teotus, muud midagi! Või võtta see Sasski. Sügimel aina jah-jah ja noh-noh, aga nüüd, kõige kibedamal kalviajal: tehku peremees vahe! Ahnus, muud midagi! Ahnus on liiga suureks läinud. Igaüks, iga tuhipaljas tahab talu ja maad pidada. Aga kes siis teenib, tööd

teeb? Mis head võib sellest tulla, kui Sassi-taolised tossikesed peremeheks panna? Jäävad ise nalga ja jätavad nälga ka rahva. Selles oli Logina Peter täiesti veendunud. Ning jõudnud juba korra oma mõttekäiguga Sassi juurde, jättis ta kõik põhimõttelised arutused sinnapaika ja esitas pojale otsese, praktilise küsimuse.

«Sassist sulane nõuab tema nimele kirjutatud maad enese kätte. Kas lasta ühel sulasetossil oma talus peremehele suhu saada või? Kuidas sina teeks, Hugo?»

«Sellel ei ole praegu tähtsust, isa. Peame ajutiselt mõneski ennast piirama, nalle järele andma. Logina talu kui niisugune, sinu elu töö ja vaev on laostatud. Võitleme selle eest, et ta saaks taastatud ja uuesti ühendatud. Luba, isa, et säame sinu ja minu õigused uuesti jalule. Sinu Sass, see on nii väike vänt, et tema tühi...»

«Mina lubasin tal peremeest mängida...»

«Mängigul!» heitis Logina pärija käega. «Arved teeme hiljem,» lisas ta nagu virilaks vedades.

«Sina ära mõista mind väariti, ma tegin seda sinu pärast. Arvasin, et on parem, ei tule sekeldusi.»

«Talitasid õigesti, isa. Niikaua kui need siin...» tegi ta käega kaare, «ei ole muud teha. Mis aga minusse puutub, siis minu pärast sul rohkem karta ei tarvitse, kui kardetakse iga sõduri pärast, kes on tuleliinil.»

«Sina ise ka? Sõjariistaga?»

«Kui vaja, ka riistaga, isa.»

«See on kardetav, hädasohtlik, poeg!» kaotas Peter korraga oma rahu, tõusis jälle toolilt ja hakkas kähku-kähku mööda tuba käima. «Püssikandjateks tuleb ikka panna lihtsad poisid. Sinusugune õpetatud mees — selle koht on kõrgemal. Staabis kuskil...» Talle meenus järsku esimene poeg Peter, selle saatuse, ning ta hüdis valusalt: «Ei, ei! Sellega ei ole mina nõus, et sina ise tulle kipud! Kellele siis Logina ja kõik? Sa pead kuhugi kindlamsse kohta saama, poiss!»

Huko muigas mõrudalt, vahtis vidusilmi oma lakke tõusvaid suitsurõngaid.

«Eialgu, isa, — kui välja ütelda — meil muud ei olegi kui staabid, staabimehed. Ja relva tuleb kanda kõigil. Sest ka staabid võitlevad. Kui kord meie mobiliseerime, küll siis näeb. Jah, küll siis juba näeb, kuidas Praegu oleme kõik sõdurid ohvitseri aukraadis.»

Alles nüüd märkas Peter tähele panna, et poeg oli

õige kuveõhtu kohta luga kõvasti rudes ja et see riie-õhtu talle sobis kõigeks. Isegi krae, muidu alati enesest mõeldetavalt Hugo juurde kuuluv helevalge kõva riie ja lips puudusid. Poeg kandis eest lahtise kaelusega hulkasrohelist polosärki, mille peale oli tõmmatud lüvakarva pintsak. Jah, tõmba see pintsak maha, poeg ütles pluusi külge — ongi sõjamees valmis. Hugo ruht ja olemine on hea. Ta passib oma pisut kange, karmis kehahoiakuga hästi ohvitseriks. Peter vahtis oma ainukest järelejäänud poega hindavalt, pisut nagu õukusetundegagi, kui see rinna ette tõukas ja otsekui end naudates isa ette sirgelt seisma jäi. Ja-jah, kui on võitluse saata sääraseid poegi, ei siis maksa veel loota, et jätta! Niisugused mehed juba teavad, mille eest nad võitlevad, kuidas võitlevad!

«Kus see teie väeosa peapaik siis on?» päris ta viimale lihtsameelselt.

«Kes seda, isa!» tõstis poeg tõrjuvalt käe.

«Ah isegi minule mitte?»

«Ei, mitte. Kus mujal ta siis võib olla kui rabas, huntide juures, sügaval metsapõues? Mujal meie jaoks praegu meie omal maal ruumi ei ole. Mujal laiutavad võõrad. Eesti malev peab koonduma ja formeeruma metsades. Metsades, seal on kõik õiged eestlased nüüd nagu vennad...»

«Metsavennad,» peaaegu sosistas vana Peter.

«Jah, metsavennad, isa!» lõi Huko uhkelt pea püsti.

«Aga meie tuleme kord metsast välja. Tuleme, lööme nagu issanda välg... Või nagu ütleb nuumeeste marss:»

«Keda meie nüi kord ju maha lööb, see maha jääb...»

«Mis marss see niisugune on?»

«Jah-soo. See on soome talupoegade massühmn. Kui rootsa partiid vanaaegse soome vabale talupojale liiga tihkaks laksid, tõusid Põhjale vaprad talupojad nagu üks mees üles, koondasid metsades oma maleva ja löid rohujaid nii, et nende pendega sillutati tänavaid... Sealt on see marss pärit ja sealt on pärit ka meie metsavennad... Ajalugu kordub. On soome vellel tulnud õppida meilt, tuleb meil õppida nendelt.»

«Ei ole halb hõimlastelt eeskuju võtta. Aga kas nad meid tõsisemalt, jõuga ka toetavad, nagu viimati, noore Petri ajal?»

«Ma lootan, isa, meie ei jää üksi.»

«Sina tulid ju sealt, sa peaksid teadma?»

«Küllä. Ja sellest aitabki, kui tean,» vaatas Huko isale teravalt silma.

«Ah nii kõvad saladused kohel!»

«Jätame need, isa. Ma tulen tagasi endise juba juurde. Kas sa nüüd, kus tead, kuidas asjalood selsääl oled nõus mõneks ajaks Loginalt ära tulema?»

«Kuhu?» ajas vana Peter pea võõristavalt ette.

«Kas või koos meiega — metsa. Või tädi Meeli sugu laste juurde.»

Käed vaheliti nimmetel, silmad maas, kõndis vana Logina paar korda auväärse rahulikkusega otsekui end kogudes üle toa. Vaatas siis oma isa portreele, jäi sealt ette seisatama, vahtis tükk aega luitunud, kähara habeme ja pikkade vurrudega mehe pilti, nagu rääkis pildiga, ning silmi sellelt pööramata teatas otsustava pearaputusega:

«Ei, poeg Hugo, ei. Ela ise, ja sa mõistad...»

«Nad võivad sinuga teha kurat teab mis! Neil on haad sud ninas. Ainult ei ole veel selge, kust lööki anda.»

«Seda parem. Teil jääb aega. Aga minuga? Ja-jah, tehku nad siis minuga — kurat teab mis... Peaasi et nad teid kätte ei saa. Minul, vanal mehel, ei ole palju kaotada. Hirm inimest ei tapa. Pealegi ei tea ma midagi. Kui ütlevad, et poeg metsas, ütelgu. Metsas jah, aga kus — ei tea. Võtku või pea maha... Sellepoolet on heagi, et sa vaikisid.»

Huko astus isa kõrvale ja mangus tõsiselt:

«Isa, ma palun! On siisugune otsus.»

«Mis otsus? Kes lubas teil Logina peremehe kohta otsuseid teha? Enese ja Logina kohta teen otsuseid mina. Ning vastutan nende eest ainult jumala ja oma südame-tunnistuse ees. Mitte kellegi muu ees. Mis sa mind nõnda vaatad? Sa peaksid mõistma. Mina olen oma elu siin, nende seinte vahel, nende puude ja põldude keskel ara elanud. Kas õigesti ja hästi, või halvasti ja valesti ükskõik. Minu elu on siin. Kuhu ma ka ei läheks, ta jääb siia. Mis sa minust asjata kutsud ja kiusad? Ma ei taha siit ära minna ja ma ei lähe...»

«Isa, aga luba. Sinuga võib ei tea mis juhtuda.»

«Arvad, et võib juhtuda...? Eks juhtugu. Sest kui see on jumala tahtmine, siis sündigu tema tahtmine. Aamen.»

Vanamehe sinkjad huuled läksid nii kinni, nagu oleks lõpetanud palvuse. Need kitsad, peaaegu veretud huuled tõmbusid hammaste vahele haaratuna valgeks. Need hallid juuksekahlud vajusid üle kõrvade põskedele ja kaelale, mis kergelt roosatas, näidates vere pahinat pahetungimist.

Vanangusena oli Huko Torma oma isa näinud ainult kolmel korral, poisikesena. Siis, kui nad seisid vend Petri tüdru lähes ja kui isa oma vanema poja haudasaate-õlve lõpetuseks oli valjult hääldanud: «Aamen.» See «amen» kõlas siis niisama rangelt ja valjult kui Vana Tormendi seadused. Ning Huko mõistis, et edasine jutt on arjatu. Isa oli lõplikult otsustanud oma riigi — oma loolu ja koha kasuks. Selles otsuses peitus andumust ja kindlameelsust. Ka oma elu eimiskikspanekut kõige selle arvel, mis loodud ja tehtud. Püüda teda sellest otsusest lahti raputada osutus mõttetuks. Login ja Peter ei kuulu meeste hulka, kes annavad end sõnaga veenda või painutada. Ta on nende meeste killast, kes pigem mooduvad kui painduvad. Ning seepärast ütles kõik aeg mõnekuvalmilt püsti seisnud poeg nüüd lihtsalt:

«Nägemiseni, isa! Peatse nägemiseni!»

Vanamees pöördus pikka tema poole. Ta seisis tarduvalt ja kindlalt nagu kivist raiutud kuju, käed õnnistavalt. Peaaegu kaeblikult tulid sõnad üle ta sinkjate huulte.

«Mine rahu, poeg! Mine ja võitle head võitlust.»

«Maa ja rahva eest, isa,» pomistas poeg.

«Jaa-jah... Maa ja rahva eest,» kordas vanamees vaukselt, pead nõnda rinnale lastes, nagu oleks ta kaelalõu järeku murdunud. Maad, jah, seda maakest ju jalatule osa veel oli jäetud. Aga rahvas? Rahvas, see näis Loginad otsekui ära loaganenud, tema hüljanud olevat... Mis võitlust sa üksi võitled?!

ikkagi sõnade varju ära. Sest see kirjas poisipõlve kibedust veel rüüdk, tagantjarele, soojade, hellavõtte mälestustega, millest ei täi teisele rääkida...

Nõnda ei saanud Usin miilitsa murest ikkagi last oh vaadet. Nokitseb ja napib oma segaste tunnete nõiavistrikkude kallal, mõtles ta tuseselt. Kipub saba järele vahele kiskuma? Hoiatas vanameest, et paneb ta kinni ja — nuud tulebki seda teha... Noh, mis siis? Amet on amet ja miilits on miilits. Ka kinni tuleb viia, kui vaja... Ütleb, et võtaks kergema sudamega nõiavistrikkude kalla, kui läheb vana pesast välja kangatama... Võtku! Püüdku see sell kinni, kes keelab Autasu antakse... Elu on, teadagi, imelik, inimese suhtes eriti. Seda küll. Aga kui igaüks hakkaks nõnda, mis sellest siis välja tuleks? Isiklike hõõrumisi on olnud igal mehel. Ega sellepärast tohi veel käsi rüppe panna. Ning mõttes ringi kobades toobki Usin viimaks kuuldavale ettepaneku:

«Kui nii... Las seal mõni teine...»

«Kas sina vahetad?» päris Allik õhinal.

Usin nühhis tükk aega käeseljaga oma lõuga.

«Mina, noh, minul — ükskõik. Ainult peab Lumele rääkima...»

Seda teab Allik isegi. Aga et Usina kava töötab kergendust tuua, on ta kohe jalul ja valmis minema. Usin torkab juba oma lõögava servaga kaabu pähe: mis ikka käib ära. Kuid siis vajub Allik uuesti pingiotsale, toetab pea raskelt kätele, vahib heledasse päikesesse nagu pime.

«Jah, aga mis ma Lumele ütlen? Mis asja? Ta näe rahmu välja! Mis kommunist, mis miilits ma olen, kui lahen partorgile kurtma, et ma ei suuda ulesandega toime tulla, mille ma ise vabatahtlikult enese peale võtsin! Ei saa, Usin, mitte kuidagi ei saa...»

«Noh, siis!» Usin viskas käega, et mingi Allik kõige oma jutuga kus kurat. Ärgu vaevaku ennast ja teisi.

Ega Allik vaevata taha. Ta arutab nüüd, pea kahe suure kae vahel, päris asjalikult, et Lume isa kui ametiühingute kongressi delegaadi tapsid valged Irboskas, et tema vend suri kodanlaste sunnitöövanglas, ja Lume ei mõistaks tema kemplemist, ei võiks mõista — sest mis võitleja see on, kes enne hooi andmist haletserina loob? Ei, Lumele ei ole miskit rääkida, Lumele ei oskagi rää-

418 Ärgu Usin pahandagu, see jutt... Tuleb vahel...
...dudant lahutada. Igal inimesel on oma nõrkused, neid ei maksa tähele panna. Juhtub. Vaja on... kokku võtta ja ilusasti järele mõelda. Küllap... hakkama saab, küll saab!

...Allik kõnnib minema. Võiks minna mööda teed, ...kaudu, võiks sinna sisse vaadata... Aga kal... varavas keerab jalga nagu iseenesest varjuliste... alla, ning ta läheb risti läbi vana surnuaia... edunkad, lilled, ristid ja sambad... Enne kui ta... ki, seisatab ta ema haua juures. Seisatab mõtli... ke, siis astub pead püsti luues edasi. Vanad... tes gooti tähtedes ristikirjad kõnelevad õndsast... and, kes koolsid issandas... Issandas, aga isanda... ja kepi all! Mõisniku vanalt matusepaigalt ilut... edu laikima lihvitud graniit, kuldkirjad, aastarv...

Kuid ümberringi puhkavad mehed ja naised, ...nimetud tööorjad, kes surid samadel Mahtra sõja...agadel, surid sunnist ahistatuna või töökoormast mur...luna. Neid ei meenuta ei ristid ega kirjad. Ainult roh...tuud kääpad... Seal edasi, kaugemal, uuel osal, on... ja naised, on teine sugupõlv, kes andis oma elu...vabaduse ja priiuse eest viiendal aastal. Seal on hilise...mehed, pikad read hilisemaid, kes varisesid enneaegu...toost ja viletsusest vintsutatud, nagu ta enese...Neid on palju! Ja kas tuleb nende haua otsida...surnuaedadest? Oh ei! Nimetuid kalme, kui palju...nimetuid või jäljetuid haua on metsaservades ja...kruusaukudes. Kui palju võitlejaid on aetud jää alla, ...vadud surnuks vangikongideis... Võitlus — terav ja...tali tannatu võitlus, mida rahvas alustas juba feodaa...lde vastu — kah ikka veel. Nuud nende järglaste, iga...me te kurnapite vastu. Pikk ja visa on ta olnud, see...mattu heitlus, ohviterohke. Ja kus on ta lõpp, kus?...tab edasi. Ikka edasi... Kas tõub siis hardaks...? Kodukohatunde, maleduste või isikliku hinge...lopetuse pärast end kaest ära lasta? Naeruvaani! Kui...võit ta end Usina silmis küll oma hahsemisega...tuleb lahtsalt häbi!

...naaga, silmis ikka veel nagu pahandav imes......enda eneseunustuse pärast, läks ta vastu õhtut tupp......tuleb asja. Mõte uitas endiselt kalmuküngaste......jäljetute haudade juures, ehkki silm puudis vaa-

data, kuidas veretava taevaga õhtu maha laskus. Kuid see taevas nagu vask ja teras kumama lõi, üle vootenud vadel looklevate viljaväljade ja kuskil tundmatus koha puhkavate võitlejate põrmudegi kumas, hoiatavalt ja tuliselt kumas...

Silmis kirbe imestus, meenutas ta üht teist õhtut, kui ta sõjaväest tulles koduasemelt eest leidis kaeravälja mille servas õueplatsil lокkasid takjapuhmad ja noored... Saarane oli Logina Petri õigusetunne. Ning sel aastast päevast peale hulkus ta mööda maailma, kodatu ja üksik nagu paljud, väga paljud need, kes teiste heade tööd peavad rügama, südames aga ülekohtu vastu viha kaadma...

Imestusega pidi ta meenutama ka seda, kui osavalt, kui õigeaegselt oskasid kaduda Logina Huko ja noored teised temasugused... Mees kaob, aga teda elatab isa talu. Kas kõiki, kes on läinud seda teed, ei pea ülal nende maad ja pered?... Ja kui neil peaks võimalus avanema... Kas nemad löögi andmisel silma pilgutavad? Mitte iialgi!

Kustuva ehapuna paistel rapsas ta püsti ja tõmbas voõrihma otsustavalt kinni. Pannal liitis kõrinal üldise isiklikuga.

Külaperedes läks elu oma igaõhtust rada — öörahule ja puhkusele vastu. Loojangu eel kostis tanumalt karjaste hõikeid, koerte haugatusi; kopolis hirnatas varssu kutsuv mära, tahras mäagatas lammas talle järele, pull luikas või lehm hõikas lüpsjat. Kuskil tartisatasid hobuseketid, kõlksatasid piimanõud. Oli nii vaikne, et loomadega tõrelemised või kõnelused kostsid ühest talust teise. Kõik need hõiked, hüüded, kõlinad ja hääletsused koos kauge rattalõgina või lapse lauluhaalega kujunesid segunedes üheksainsaks pikkamisi vaibuvaks õhtumuusikaks. Mida tinasemaks tõmbus taevalagi, seda harvemaks jäid hüüded ja haaled, sumbusid, nagu oleks kaste nende peale laskunud, kuni vaikisid hoopis. Luitunud talumajad kungastel ja orupervedel, aga ka uhkavas õieentes sirelihekid nende ümber mähkusid pehmele öösondu. Mannitukad ja üksikud kased kunkaharjadel kumasid vastu taevast tumedalt, liikumatud ja tardunud, ent ometi õrnad kui mänguasjad. Kevadõhtu

lane, magus-raske rahu süleles noort, haljast... Kõik maad, vasimus laotus õndsalt üle kõige... Imestus surus uneasemele nii inimese... Vaikus fuksus ja kohas kõrvades, tegi kärsi... Kõik aaretu rahu kannab eneses alati rahutuse

... peremees rinnutas oma kambriaknal, kuulata... Ning tema suda lõi seda rahutumalt, mida... Paevane elu, mida rahulikumaks jäi ümb... Lahkumisest saadik ei olnud ta ennast korrale... Kindel nõus kohale jääda, sündigu mis sunnib,... Ometi vabaneda segaste hirmusööstide... Võitles nendega nagu pojaaga veel vaimus... Inimese aru ja meelekindlus käsib sagedasti... Aga anub sootuks teist.

... peremees rinnutas aknal. Päevane elu kustua... ees. Algas teine, nähtamatu ja karm. Elul e... vahet, ei ole äärt ega otsa. Pikas orashe nas sahis... Nad ja naksutasid tasa kurgunahka. Aias puude... visklesid saagitsevad nahkhiired nagu varjud... krabistas hiiliv siil... Ja kuskil seal eemal,... raba, võib-olla metsaheinamaa rüpes, võib... kopsaare seljal hiilivad praegu mehed, hiilib nende... Hugogi, valmis võitlema. Võitlus võib tuua võidu... keerata elu endiseks. Võitluses varitseb aga ka surm... hukk. Kes astub siis tema järel siia peremehekamb... kes kõnnib tema jälgedes Loginal, kui Hugoga... see kõige halvem, mis mitte ei peaks juhtuma... ... ja mõistusega tuli küll poja kutse tagasi... ... aga ometi oleks võinud ka selle vastu võtta... ... poeg oli niikuinii kaasa vii... ... Rabe oli aru ja mõistusega... ... oma. Ning üle hulga... ohkas Peter sügavalt, ohkas lihtsa vanainimese... jõuetul ohet.

Logina peremees rinnutas, kuid vajus järjest madala... ... kelle teadmisseta... ... ja õnnetused taba... ... upsaku... ... Kui väga... ... et need hädad teda... ... kokku, vajutas... vastu jahedat lauda. Issaad, nüüd oled sa oma

sulast põrmus ja tolmus näinud — halasta ja ole armuline!

Usklik inimene on paratamatult ka ebausklik. Ämblik laskus räästa roovilt varrukale. Peter ei lasknud ühtegi looma, ka mitte kõige metsikumat pulli. Aga see tühine, hapra, hingeõhust katkeva heide otsa. Tüüpuv putukas pani ta võpatama. Öhtune ämblik pole olemas õnn! Kuid mis õnne sin majas oodata? Kas vana rahvas selle endega eksinud pole? Männikus, vanatäna taga huikas öökull. See risu juba muud ei huigu kuulausa õnnetust! Loomakahju ja tüdrukutele lapa. Või veel! Pool lauta tuhi, ja kaugel see tüdrukulap enam.

Maret, jah, Maret! Peter on teda sõidelnud, hurjutanud ja hukka mõistnud. Aga, imelik küll, südames on ta valmis kas või end selle lapse vanaisaks nimetama. Ainult Logina au! Au pärast tuleb silmad maha lüüa.

Lääs hõõgus erepunaselt, idas kobrutas pilverünkad ja need särased nagu muinasjutu tohutud kristallmaed, mida silmal valus vaadata. Oh, mida oli neil vanadel silmadel enam hea vaadata! «Kisub vist vihma,» mõtles Peter. Kuid pilved vajusid pikkamisi laiali, kadusid silmapiiri taha. Vihmal ei olnud jõudu tulla. Öhtu süvenes sumedaks, hingematvalt vaikseks kevadööks.

Tiigi ääres pajupõõsastes alustas ööbik oma laulu. Ta oli seal ennegi laulnud, ka sel kevadel laksutanud. Aga Peter polnud teda tahele pannud. Nüüd järsku lindu kuuldes imestas vanamees: misjaoks see nõnda hõiskab? Kellele — kui kõik kohad on muret ja häda täis? Tundmused? Tundmused on imelikud, on head ja kurjad. Need ajavad inimese tormitsema, rõõmust nutma või vihast teise kallale kargama. Miks see lindki siis neist laulda ei võiks — kui tal nad olemas on? Mets ja maa lõhnab nagu mesi, aiad on täis õisi, soe ja pehme oõ silitab põõsaharude vahele punutud pesakerakest, kust vaatab vastu tulevase elu algus ja lootus — miks ei peaks lind laulma? Tema elu õitseb, tema too on korda lainud. Mis puutub temasse inimese mure või muretus, rahu või rahutus, nukrus või hirm? Meie kõik hõiskame siis, kui meie tunne meid kasib hõisata. Igaüks omal viisil ja omal ajal. Talumees siis, kui ta villi hasti võrsub. Hunt, kui ta lamba murrab. Igaüks oma maailm, oma mured ja rõõmud... Ainult kui seda

rahutust südame ümber ei oleks, mis hetketi kipub tihenduma — siis, siis, jah, laulgu kes laulma peab, hõisaku, kellele on aeg antud. Best Peter on vana mees, ta on murede ja koormatud mees, temal enam millestki hõisada. Vastupidi, tal on ainult muretseda. Ent oma sisse kuulata teise rõõmuhõiskeid, see teeb teeb kurvaks, teeb jõuetuks, vajutab nagu kourma õlgadele...

Õnnetused olid ammu askeldused lõpetanud ja asemele Logina peremees kuürutas ikka veel nagu pandud kaju. Ta ei märganud sedagi, kuidas ta ahiljukesi ukse avas, sisse vaatas, pead raputas, pisut hiljem uuesti tuli, taldriku sepikukillu ja pumaga lauanurgale asetas ning jälle vaikselt. Maret mõistis, et Huko ootamatu koduskäik oli talle toonud mingi uue keerdsõlme. Kuid mures ega sidus ta peremehe raske meeoleolu rohkem kui oma seisukorraga kui õige — ning ehmatas. Ta oli juba kuulnud, kuidas Loginal eksinud tüdrukutega. Kasi järsku silmle surudes nuuksatas ta korraga puged voodisse. Mis temal sellest, et laulab ööbik akna all sirel!

Õnnetused, üsna halvad on Mareti asjad. Alles hiljuti oli ta ootanud, solvavalt trotsinud Loginat ja vana Petrit. Ta ei hütavad nüüd majast välja, maanteele, nagu siin vana mees temataolistega tehtud? Et kott kaela ja — Maret ei suuda end eksinuks pidada, süüdlaseks tunnetada. Kuidas? Ei elata ju enam möödunud sajandit. Kuid muretus siis tõesti ei käi üle kõige, tunded ei ole oma koogeks, nagu oli sisendanud Oskar? Maret ei taha midagi et ka hõõgustab Alati. Ainult muretus. Kuidas ta talle on jäänud? Miks kirjutab ta aina nii mõnigi, et oodaku lootust? Maret on puudnud lootust, ta ei vabata päeva päeva ja una poole. Aga kuu peab olema korduma. See ootus on vaevlemine? Maret ei taha jätta jätta oma hädad, ei saaks neid vist hõõgustada. Naud on see kõigile silmaga näha, see tema hõõgust. Ent Oskarit pole kuskil. Janna talle kirjutada ei talle, tulevat ise, kui kord jõuab... Millal ta jõuab? Talle ei pureb ahastusest hambad patja.

Kui Peter kobis keskoopaiku asemele. Mis sa ikka ära mõtle! Kui elu on juba kord mureline, tuleb ka seda

elada. On issand saatnud karistuse, küll ta saadab ka õnnistuse. Peter vähkres veel voodiski, mõte keegi na-
ikka poja, Mareti ja talu ümber. Nende mõtete peal
äratas ta vana jämeda häälega Pauka. Koer haaku-
viihaselt, värava ees ringe tehes nagu alati, kui voodis
tuli.

«Keegi peab seal liikuma,» arvas peremees oma
valvurit kuulates. Inimesed, need võivad petta ja val-
tada. Koer, tema ei peta.

Ta kergitas enese istukile ja tõukas jalad saapakotta
desse. Aga pidi ehmatusest tagasi asemele laskuma
koda, mille uks oli lahti, lõi valgeks, läbi verandakla-
side pahvatas sisse lai helk. Tuli! käis läbi peremehe
esimene mõte. Ainult et see helk oli külm, tardunud
nagu rohekas, mõistis ta kohe — tegemist ei ole pole-
misega, aknale langev valgus peab tulema mujalt, olema
majale juhitud, sest vanatare pool mustas pimedus.
Segaste tunnetega ajas ta enese jalule, tõmbas laadi
siiludega pikk-kuue selga. Kas Hugol polnud ehk siin
õigus?

Samal ajal pöörutati täie rusikaga verandauksele.
Klaasid klirisesid. Pörotus kordus otsemaid, veel tungi-
vamalt.

Kui Peter lohiseval sammul kotta astus, tekkis sinna
ka Maret ja sosistas ärevalt:

«Peremees, väravas on auto ja õuel käivad mehed...»

«Auto? Hea küll, laps. Ma vaatan ise.»

Ta lükkas vaheukse verandale pärani ja hüüdis vana-
inimese erutusest kiledavõitu häälega:

«Kes seal on? Mis sa ometi lõhud, inimehe!»

«Seaduse nimel, tehke lahti!»

Esimest korda elus nõuti Logina peremehele ukse
avamist seaduse nimel. Muidugi, praegune seadus ei ole
Petri silmis seda nime väärt. Kuid ust avada on ikkagi
kohe... Ei mäletanud, et isalt või vanaisalt oleks keegi
nõnda ukse avamist nõudnud. See kõlas vastikult. Va-
maks ehk olekski kindlam olnud mujal kui siin, Loginal,
oma maja seinte vahel? Ta tegi paar ekslevat sammu,
mõtles oma rahanatukesele, oma kuldrubladele laua-
laekas. Kuid lõi siis käega, astus edasi ja keeraski luk-
kavõtit. Sündigu, mis sündima peab. Logina peremees ei
ole enne pead põõsasse peitnud ega pista ka praegu.

Hamarale verandale astusid kolm meest.

«Peremees ise?» küsis esimene neist tuttava häälega.
Ta lõi Petrile nagu rusikaga näkku. Jälle seisis
ta ees sulane miilitsavormis.

«Mina peaksid ju mind tundma,» ütles ta venitades.

«Tõsi, isik ja koht on tuntud, on need, mis meile vaja.
Astume sissepoole.»

«Siin on pimedavõitu...»

Peter rääkis masinlikult. Ta häälel vajus iga sõna juu-
re raugemaks, sest ta oli märganud, et kaks sissetuli-
jat peadsid end uste kõrvale. Trepil seisis veel keegi,
põlv õlal.

«Pimedas või valges, meil ükskõik,» ütles Allik jahe-
dalt. «Kodanik Torma, Peter Tooma poeg. Teile on kor-
raldus: riikliku julgeoleku huvides siit ümber asuda
teise Nõukogude Liidu oblastisse, mis määratakse
kindlaks hiljem. Ettevalmistamiseks ja isiklikkude
asjade pakkimiseks antakse teile üks tund aega. Vaja-
duse korral võime teid selles aidata. Transport meie
poolt... On see korraldus teile arusaadav, kodanik
Torma?»

Sel hetkel meenusid talle Petri kunagised sõnad, et
meie kõik oleme rändajad siin maa peal. Need õeldi siis,
kui ta sõjaväest välja tuli ning Logina peremehe ees
häält tõstis, et see on teinud ta koduta hulguseks. Eks
kutsu nüüd ise ka, kui magus on rännata, pamp seljas,
olin maa peal! välgatas mõttes ning ta kulmud vajusid
raskelt alla, õlad aga kerkisid jõutundest.

«Viid kinni?» hüüatas peaaegu lämbuvalt Torma.

«Ei. Saadame rändama.»

Peter pörkas tagasi, vahtis laial, segasel pilgul ühe
olast teise otsa. Mis see oli, mis ta südame nõnda kokku
klakku? Põhise hulga sõnad kõlasid veidralt ja mõist-
matult. Kuidas siis? Saadab rändama? Kuhu, misjaoks,
mis õigusega? Teda, Logina peremeest, kellel pole asja
ega tahtmist kuhugi rännata. Mis kõverad kõned need
on? Ja need püssidega ustel? Nüüd tundis ta ära ka teise
mehe, alati ja praegugi nagu naeru peitva Junde, kel-
lega ta elus oli mitu korda kokku läinud. Ja kas sel-
lest, et toosama talumatu Junde oma suunurkades varit-
seva muhelusega tema verandal tammus, selle muhe-
lusega, mis arveteõiendamisel ta kahjurõõmu teravalt
nähtavale tõi, või sellest, et talle säärane ennekuulmatu
jutt täiesti võimatu näis, läks Peter ägedaks. Ta astus

krapsilt militšionäri ette, raputas oma halle juukseid, tõukas teisele sõrmega rindu ja raius üksisõnu: «

«Mis juttu sina räägid? Mis su arus on, poiss?»

Allik kordas rahulikult ja rõhuga otsuse mõtet.

«Et mingi mina oma kodust, oma talust ei tea kuhu oblastisse? Ogaraks oled läinud või?»

Kolmas, tagasihoidlikku kasvu, sonimütsiga ja korvadeni üleskeeratud mantlikraega mees, kes seni oli vaikselt kõrval seisnud, käed taskus, jalg mehhaaniliselt kõputamas vastu põrandat, astus nüüd sammu vana Torma poole ja ütles kinniselt, veidi läbi hammaste, nagu viha taltsutades:

«Teie käest ei küsita, mis te arvate. See on käsk, mõistate! Kas teie või teietaolised meie arvamist küsisid, kui nad meid vangimajadesse tirisid, meie seltsimehi mahlaskmisele vedasid? Või kas nad küsiks edaspidi? Selja tagant pussitada — seda te ootatel! Tänage õnne, et proletariaat käitub teiega õrnalt.»

«Mina ei ole kedagi vangi viinud ega...» taganes Torma.

«Ja meil pole aega sõnu teha, oodata, kuni te ka selle kuriteoga proletariaadi vastu toime tulete. Aitab. Täitke käsk, pange end sõiduks valmis.» Taavet Luht — see ta oli — tõmbas hoogsalt käe taskust ja heitis pilgu fosforestseeriva numbrilauaga kellale. «Praegu on kell üks null kaheksa. Kell kaks null kaheksa valmis olla.» Tema sõnadest kõlas kõigutamatu enesekindlus.

«Kaasa võib võtta, mis ise kanda jõuab,» kõhatas Allik. «Soovitavad oleksid soojemad riided ja tugevamad jalanõud. Elu on elu ja käsk jääb käsuks — nii meile kui teile. Kas on arusaadav, kodanik Torma?» päris ta veel kord.

Ja imelikul kombel kadus Allika häälest viimaste lausete puhul see metalline teravus, sõjaväeline komandotoon, millega ta oli alustanud. Läbi kõlas inimlik teatavakstegemine, selle paratamatuse esiletoomine, mis otsus eneses sisaldas. Võib-olla just see muutus Allika toonis panigi vana Logina täie teravusega tunnetama seisukorra tõsidust. Ta tegi jälle paar kobavat sammu, tahtis justkui tõttama hakata. Aga takerdus siis ning vajus lahemesse korvtooli.

«Härrastel on närvid,» kõhistas Junde. «Selle vastu leidub rohtu.» Ta tõmbas taskust lühikese piibutobi,

omala vahetevahel tormutas, ja tahtis selle pigist lõhna-
vat kuhu Petrile nina alla pista.

«Mis sa toorutsed!» astus Maret sel hetkel koja hämarust verandale ja surus Junde eemale. Tal oli küünal käes, mille pani lauanurgale. Küünla valgus lõi pere-
mehele silma, ta ajas longuvajunud pea püsti, vaatas võõristavalt ringi. Mis see siis ometi olgu? Jalad ei
olud...

«Aah, kui õrnad tunded preili perenaisel vanahärra vastu on!» püüdis Junde irvitada, aga Maret tegi end
seda mitte kuulvatki.

«Kes see...?» päris Luht vaikselt, suitsu pahvides Allikalt.

«Eks kasutütar, perepreili,» seletas Junde.

«Ka valmis panna?» küsis Luht uuesti.

«Ei, jääb kohale. Maret, kus pass on, too pass siia,» nõudis Allik.

«Milleks?» tõstis tudruk pärani silmad. «Kui peab sõitma, eks siis sõida. Kutsareid siin nähtavasti jätkub...»

Härraste uhke vaim,» nähvas Junde.

Allika nagu tumenes. Kas ta punastas, seda ei olnud viltsal valgusel näha. «Sama hea kui teenijasvaim,» seletas ta vaikselt Luhtale.

«Mis te minust tahate?» ajas Maret enese pikkamisi
lõugu. Ta ülejaki hõlmad vajusid lahti.

Ning siis nägid kõik mehed järsku, missuguses seisukorras oli see noor, alles nagu pakatanud tudruk. Ka Allika vähikusilm tabas tõe.

«Ah, Maret, Maret!» õhkas ta endamisi. Selles õhkes oli niihõltsi etteheidet kui kaastunnet, süüdistust kui ka
mõtet...

«Maret jult! Maret! Aga ammu see oli, kui siin lenda-
dama peremehed ja ohvakesed? Ohvakesed!»
tahtis pea selga.

Allika kulunud kottid ja kinnad laskid suureks. Nagu see üks tema teha oleks olnud! Imelik inimesel! Kas tõesti läks kõik nurja õige solvusest ja südame-
tusest...? Logina uhkus, Logina põikpäisus, jonn. Tal oli tudrukust korraka väga kahju. Ent hambaid kokku surudes tõrjus ta Maretit trotsi, tõrjus sellega koos kõik
omahiku kõrvale ning jätkas ametliku tooniga:

«Maret Hellemäes on meil, jah, tegemist perekonna-

peale võõra inimesega, peaaegu teenijaga, kelle hoolele on jalutu haige. Maret Hellemäe paneme talu hooldajaks ja järelevaatajaks. Kirjutame akti ja,» tõmbas ta portfelist paberi. «Kui abi vaja, Maret, palun valla poole pöörduda...»

Sel hetkel leidis Petri kasi toolikorjult kadakase kepi. Ta toksas sellega põrandale ning hoobas enese raskelt üles. Siis ütles võõralt, kurguhäälega:

«Lubage teed!» ning kepp näitas toa ukse poole.

«Kuhu siis?» küsis Allik tasakaalukalt. «Ehk ütlete meile enne, kus noorperemees Huko on?»

«Mina ei tea seda.»

«Kui ta siit leitakse, läheb teil halvasti.»

«Halvemini ei saa enam kellelgi minna...»

«On ta siin käinud?» nõudis Allik tungivalt.

«Vist teavad teised seda paremini kui mina.»

«Teeme läbiotsimise...» hoiatas Allik.

«Otsige! Nuuskige! See teie leib on.»

«Kaeh, Logina õige nagu tuli välja!» itsitas Junde.

Allik andis ukse kõrval seisjale vaikse luhida käsu. Mees kadus hämarusse.

Vana Logina kopsis oma raske kadakase kepiga vastu põrandat:

«Laske mul minna!»

Mehed tõmbusid kõrvale. Pea püsti, silmis kinnispilk, seisis nende ees jälle uhke vaimuga Logina isand.

«Kuhu, peremees?» haaras Maret ta käsivarrest.

«Kambrisse, laps. Kui sul on raske, siis mine ja räägi oma issandaga. Ja vaata, ta valgustab teed sinu ees...»

Ning pikkamisi, väarikalt, halli pead kramplikult püsti hoides, kepp kõvasti pihus, rasked kuuehõlmad lahti, astus ta nende vahelt kinnisena läbi, oma toa poole. See, keda nad olid arvanud hinge- ja ihujõu poolest löödud, kokku varisenud olevat, käitus ja rääkis korraka nagu kõige kindlameelsem, karastunud närvi-dega inimene. Suur pidi olema ta sisemine jõud, enese-koondamise võime. Alles Junde märkus: «Passi peale!» tõi mehed teadvusele, et vanamees võib ehk kõigeiks valmis olla. Ning Allik jätkaski hoiatavalt:

«Et ta seal enesele miskit...»

Kõik tõttasid nüüd Petri nurgakambri poole. «Kes teab, relv või mis! Aga vanamehe relvad olid sootuks

teinud metallist, ehkki oma paindlikkuses vahest hoopis ohtlikumad kui need, mida kardeti.

Kõigepealt taipas seda Allik. Tema oli võõrastest vist ka ainus, kes Loginast aru sai. Siin talus ei tehtud midagi ilma vastava kombetäitmiseta. Kui ta peremehe-kambri uksele jõudis, põlvitas vanamees lihtsa koduse altari ees, milleks oli madal kummut ristilöödu maalitud selle kohal ja linakesega kaetud palveraamatu-ruu selle peal, pikajuukseline pea sügavale alla langes- tatud, käed risti rinnal.

«Tembutaja,» seadis Junde end salvama. «Lõpuni pööneb tsirkust teha!» Kuid Allika keeld, et ei maksvat kolvuta, pani ta suu kinni. Sellest Logina peremehe- toast, tema palvekummutist oli Junde kuulnud, kuid oma jalga varem siia sisse mitte saanud. Kes teda siia! See oli avar, üsna harilik tuba. Üheinimese, tume vannaegne sahtlitega laud, paar pehmet tooli, seintel hobedase kirjaga piiblisalme, mõned väikesed pühapil- lid, ammusurnud vanaisa, isa ja ema fotoportreed ning kagade ülesvõtted. Ei mingeid kalleid või uhkeid asju. Junda talupoeglikku lihtsusse ja rangusse, mis piima- kruusi ja sepikuviiluga laual meenutas askeetlikku elu- viisi, ei sobinudki luksus.

Palvuse lõpetanud, tõstis vanamees käed ja laulis enese ette poolüminat:

Õnnista ja hoi,
vaimuga meid võia,
oma pale tõsta sa,
issand, ja meid valgusta...

Ukse all seisjad tõmbusid tahtmatult tagasi. Niisu- guise vahemõngu jaoks osutus ettevalmistamatuks ka alati loogivalmis Junde. Olgadega halvaks-panevaid lii- gutusi tehes vahtis ta üle ukse hõbedase kirjaga salme- rinna, mis rääkisid ligimesearmastusest, ja raputas endamisi pead. Kas mitte enesearmastusest, omakasust ja ahnusest poleks pidanud pajatama need musta alu- ssega, hõbetatud plakatid suurtaluniku seinal? Aga näe, need rääkisid armastusest, ligimesearmastusest, tõest, vooruslikust elust. Ning korraka torkas Jundele pähe meelik mõte: kas neid kirju selleks ei tehtud, selleks seintele ei riputatudki, et elu tõelist olemust varjata, seda vaataja silma eest peita? Mida rohkem ja mida

karjuvamad kirjad seintel, seda võltsim, nărusem, silmakirjalikum igapäevane elu. Nagu see siin. Kas ta ei üldse usub seda, millest ta mokad pobisevad? Liiga tark ja liiga rikas inimene, et uskuda midagi, mis ei ole kae-gakatsutav. Aga talle on kommet vaja. Vaja selleks, et end koguda, oma jõude kokku võtta. Ka hunt metsas peatub hetkeks, koondab kõik oma lihaste rammu, enne kui huppab kas ohvri kallale soostes või lõplikult põgenema pannes. Või kas ta ise otsustaval hetkel samuti viivuks ei peatu, et enne laengu saatmist end koguda? Oh jaa, Jundele paistis siin valjasaadetava taluniku uksele seistes mõni asi elus palju selgemaks saavat. Asi, millest ta seni polnud osanud enesele aru anda.

Ning otsekui Junde mõtte kinnituseks poõras laulu lõpetanud Logina nõo meeste poole, vaatas ühe otsast teise otsa, ütles rahulikult:

«Nuüd lubage naisega jumalaga jätta»

Allik noogutas ja astus viisakalt kõrvale. Seda ei saa keelata, ka kõige paadunumale kurjategijale mitte.

Logina kõhnis läbi saali haigetoa poole. Selle praokile jäetud ukse vahelt lõi järgnejatele valgusevihk vastu. Nad nägid, kuidas see karmivõitu vana mees voodi kohale kummardus, käega kahvatut, otsekui laudsiloliija laupa puudutas, naise tuhkhalli juust silus, kuulsid, kuidas ta vaikselt rääkis:

«Nii pidi see siis lõppema... meil sinuga, Reet... Ta oleks võinud parem olla, see meie elu. Mitmeti parem... Aga nähtavasti ei olnud meie paremat ära teeninud, meie — kaks kõva kivi... Jumalaga, ja anna mulle andeks, naine, mis mina paha olen teinud. Mina omas südames annan sinule kõik andeks... Meie kaome ja kustume, aga meie vaim elab edasi. Olgu sinu tee sulle kergem, kui on minu tee mulle...» Nii leplikult lõpetas ta sellega, kellele oli kord näidanud oma kõige kangemat kangust.

Kas vilksatas haige silmavaates mingi mõistmisetuluke või läks Petri suda hardaks — ta lõi korraks van-kuma, tõmbas kaeseljaga üle silmnõo ja peaaegu vaarus tagasi.

«Mina... Olen valmis...»

Ta seisis jälle meeste ees, kaed ristis rinnal, silmad vanainimeselikult veidi kilavad, vesised, aga mitte nutus, alumine sile huul vasinult rippu, juuksed kae-

... ta neile noogutas ja liigutuse tegi, nagu peaks oma hakatama, sai Allik sõna kätte.

Nii ei kõlba. On vaja riided võtta.»

... kes peremees oli olnud, vaatas sellele, kes teda üldse oli teeninud, üle hulga aja jälle otse silma.

Mitte just viha ja raevuga, aga siiski kulma põl-põõga, mis oma halastamatuses kõik eimiskiks paneb kogu kogu trotsib. Siis ütles vaikselt:

Logina peremees ei asu teele, pamp seljas või kott seljas, nagu mõni harjusk»

«Ja kus sellega!» tõukas Junde mõtet edasi. «Logina peremees reisib ka taevasse paruni moodi, kuus hoost kottides ja raske rahakott põues.»

«Ja-jah, ükskõik kuidas. Igatahes, ta ei hili mitte üht salakütt Logina krundi pealt minema, lastud kit-tall rihmaga seljas»

«Proletariaadile ei ole teie hingenatukest tarvis. Palage silmas, teil tuleb ka uues kohas elada. Ja teil ei tohi üht-teist vaja, kodanik!» püüdis Luht kindla häälega selle temale täiesti mõistmatu talupoja-põikpäi-mee peale mõjuda.

Vana Peter ei võtnud vaevaks turris linnamehe poole vaadatagi. Vaikselt ütles ta:

«Kust võite teie teada, kuhu te kedagi viite? Kas tuul teab, kuhu ta lillesseemne kannab? Issanda teed on ära-mõistmatud... Ja need, keda alandatakse, peavad jälle alendatud saama...»

Allik vaatas kella.

«On veel pool tundi aega,» tuletas ta meelde. «Kas teie tõesti ei taha miskit kaasa võtta?»

«Ja taha? Kas saab üks vana mees kaasa võtta oma mehe ja naise, oma elu — kõik selle, mille heaks ja mille eest ta on elanud üle põole sajandi issanda antud ajaloos?»

«Vaata, vana mees ja naine talle vaja! Kullalt kröö-mund! Toohste vana mees saadab su muud puhkusele!» arvas Junde koha olevat peita.

«Minu puhkuse annab mulle kõige vaevam, mitte teie. Sest mis olete teie? Teid kasutati saia et lõpp teha Logina soole, sellele sügavõsale, kes polispadrikust Logina tegi ja õitsema pani. Aga mina ütlen teile, teie võite vangi vedada, võite viletsuse sisse ja hukatusse viia, kuid teie ei vaara kunagi seda eesti talumehe

vaimu, seda hinge, mis mitme põlve tööga emalle... lõi oma kohad, nagu siin Logina... See vaim jääb ja elab. See hing lehvib edasi selle maa kohal ega alanda millaski nende ees, kes teda vihaga võtta püüavad. See see on tõsise vaeva, kaine ja kasina meele ning usua töö vaim... Issand, lase nüüd oma sulasel minna!»

Ta pööras näo korra toa poole, oma perekonnapiiride poole, poegade poole, noogutas neile nagu hüvasti jätuks, nagu jumala abiga jõudu soovides või seda endes kogudes ja keeras siis jälle ümber.

«Rohkem ei ole su sulase silmadel vaja näha...»

«Noh, peremees, aitab jutlusest. See viimanegi oli ülearune. Ärge oodake. Ega meie hulgas nii juhme ei ole, et teie propagandat uskuda,» surus Luht suitsuotsa tuhatoosi kägarasse.

«Kus saapad ja palitu on?» nõudis Allik. «Kui teie süda oleks ka nii puhas nagu need kõlavad sõnad, siis teie järele poleks tulnud. Teame. Oleme näinud ja kuulnud.»

Peter Torma peremehesilm peatus parajasti uhiuutel nahkohjadel, mis ta ise õhtul oli kotta tähnenema riputanud. Neid ohje tema pihud enam ei hoia... Kõik ohjad on käest... Ta lõug tegi kõvera tõuke ning ta pöördus äkki teisale. Nende ohjade juurest äramine oli raskem kui haige naise voodi juurest lahkumine.

«Inimene, paljapäi ja öökuues ei saa kedagi transporti üle anda.»

Logina tõmbas sügavalt hinge, siis ütles külmalt:

«See on sinu asi.»

«Oodake, ma aitan,» tuli toast Maret, käe peal paks hall palitu, näpu otsas säärikud.

Vanamees vaatas neid esemeid kui võõraid ja kohatuid. Aga siis pikkamisi, vist nagu taipamisele tulles, et lõputegemine Loginaga ei tarvitse tähendada enese alastijätmist, lasi pikk-kuue õlgadelt põrandale. Allik ja Maret tõmbasid talle enne pintsaku selga, siis palitu peale. Kohmitsedes saadi jalga ka saapad — needsamad vanad, tolmused säärikud, mis nii hoolsalt olid tallanud Logina metsi ja maid. Varnast leiti luitunud kaabulott ja suruti pähe. Kepp ikka veel kindlalt pihus, pilk kuskile tühjusse suunatud, astuski ta kobamisi välja, laskus veranda kivitrepile, seisatas hetkeks, pomises midagi arusaamatut ja läks siis, mehed poolsõõris ta

har, otse üle siseõue väravasse, kus vahepeal juba peatama löönud hommikus võis silmata veomasinat. Noh, juurde jõudes ja enese ees selle kõrget parrast möödades jäi ta nõutult seisma.

Vanutare poolt tulid samal ajal kaks meest Sassiga. Üks neist teatas Allikale, et nad hoonetest võõraid pole leidnud. Küll aga kinnitavat see endine sulane, et õhtu jooksul keegi talus käinud.

«Noh, Sass, oli see noorperemees?» pöördus Allik töökojale poole.

Noh, sündmuste käigust kohutatud, arg ja saamatu mees, oli praegu kõige õnnetum, kõige segipaisatum mees. Logina õues. Ta ei mõistnud õieti midagi ega mõistnudki, kuidas see juhtus, kuidas need võõrad, püssidega mehed vanutare ukse vahelt, kust ta ainult vaadata tahtis, nüüd juhtub, siia auto juurde tirisid. Ta maigutas, et ta ei laotas käsi, ilma et sõna oleks kuulda saanud.

«Millel sa noort peremeest viimati nägid, Sass?» ajas Allik peale.

«Ei mäleta,» pomises Sass.

«Käis eile?»

«Ei tea...»

«Ah, kurat sinu sisse! Nagu viieaastane jõmpsikas! Lühimel!»

Peter oli kõik aeg ainiti, põnevalt Sassi suule vahtinud. Nüüd kobas ta rahulikult jalaga auto otslaua äärt ja peaaegu käsutas:

«Aita üles!»

«Peremees, minu käed seda kull ei tee,» halises Sass.

«Ah, sina nüüd... Sina, Sass, ole naistele nõuks.»

Sellel lõppes vana sulase ja ta kauaaegse peremehe viimane jutt. Mitme tugeva mehe käest rohkem tõstatama kui tõstatama libises Logina peremees üle alla lastud otslaua veokasti. Sinnasamasse hüppasid järele ka mündrimehed ja Junde. Autojuht lõi kastilaua plakandis üles, käänas tugiklambrid kinni ja asus masinat käivitama. Ütelda polnud enam midagi. Kõik ütlemised olid öeldud. Kange ja vägev Logina peremees kükitas autokasti nurgas niisama abitult nagu need härjavärsid või nuumorikad, keda ta oma eluaja jooksul küllalt tihti tapinaja-teele oli saatnud. Kui ta seni veel harjumuslikult inimese külgesündinud lootusega aegade peatsele

muutumisele oli end püsti hoidnud, elustanud, siin on ta kus ta veendus, et tema vaevalt neid aegu enam ei ole. Lõi ta sisemiselt vankuma. See äraviimine ei olnud talle ainult tema enese, isikliku peremeheelu lõpuks. See tähendas terve ajajärgu, tema maailmakorra kolme varisemist ja lõppu.

Parajasti sel hetkel, kui masin käivitus, jooksis vana vasse Maret.

«Peremees, seal on toitu, ja raha, mis ma sahtlist leiatsin,» ütles ta ja viskas kohvriku veokasti.

«Aitüma, laps!» sõrus Peter end üles upitades kaudalt. «Tee süda kõvaks, laps! Tee kõvaks ja mõtle Logina peale, sest sina ja Logina olete nüüd üks!» lisas ta hirmu vaju tagasi kasti...

«Imelikud need maainimesed,» alustas Allikaga jätta Taavet Luht. «Linnapursuid katsuvad ikka ronkema trääni kaasa krabada. See siin läheb, käed taskus, aga muretseb talu parast...»

«Linnapursui, linnapursui,» kordas Allik. «Pursui ajab rikkust kokku. Tema elu sisuks on kaup, raha, väärtpaberid, kallisasjad. Harjusk, nagu Logina ütles. Aga talumees? See ripub südamega maa küljes. Katsa sa maad ja majapidamist kaasa võtta!»

«Vange vanamees,» raputas Taavet pead. «Nisukest pole linnas kohe näinudki.»

«Linnas!» ütles Allik põlglikult, nagu poleks seal säärased inimesed võimalikudki. Aga jätkas siis teise toonis: «Jah, talumees istub maas kinni nagu kannumürakas. Nisugust umber ei istuta. Võib lahti kangutada või välja rebida. Ja lahti ta jääbki. Nagu see sin. Kohe mõtted surmal, kui talust välja viid... Lahtimurtud känd, mis uusi juuri ei aja.»

Sel hetkel andis autojuht gaasi ning masin tõmbas paigast.

«Nägemiseni, perepreili! Kui igavaks läheb, paluge jarele saata,» lõõpis ulalt kastist Junde.

Maret ei saanud hasti aru, mis Junde talle huudis. Kuid ta tundis selles peituvat ahvarduse. Ning ilma et ta just peremehe parast oleks halanud, langes järsku väravatulba najale, haaras kätega selle ümbert kinni ja hakkas pahinal nutma.

Üle autokasti serva vilksatasid elumaja aknad, talluks ja veepump. Tukike haljast muru, puhm lillatavaid

... ja see väravatulbast kramplikult kinnihoidva... kuju oli nagu viimane vürastus, mis vanal Loginast, oma kodust, oma talust, silmade eest välises. Kõik see elupõline ja omane, mille kallal elatud, mida kalliks peetud ja armastatud, mille eest ja seljaga seistud, taganes, vajus silma tulnud haavasse. Jõuetu üksindusetunne, mahajäetus, lõppuv hirm ja teadmatus... Masin tegi pöörde. Ta seda metsavahelist teed mööda, mis viis otse... Siin kasvasid Logina kõige hoolitsetumad ja vanad männid — nagu loetud mastipuud. Algava... ki helendas nende õrn, lemmedena lipendav kroonitupsud ülal kõrgel mustasid kui tihedad... esad. Kuid Peter ei vaadanud ega näinud oma... al mände. Tema silmade ees virvendas ainuüksi... ahastav kuju väravatulba najal, millesse oleks... tud nagu terve Logina ahastus, ning ta pomises...

... tee süda kõvaks... Tee süda kõvaks, laps... kordamisest oleks justkui ta enese südaga... kindlust võtnud — nii kangesti soovis ta, et... jääks tugevaks, oleks kivikõva südamega ja van... Sest kui mitte muud, siis võis Maret üsasti... mees, kes kord uuesti jalule seab Logina suu... tema õigused ja au...

... mõtetega ja nümoodi Loginalt tema pärispere... laski. Läks väliselt kokkuvajunud hädakankrana... veokasti nurgas, kuid südamega nagu ränikivi. Ta... heidetud ja alandatud. Aga löödud ja võidetud... ta mitte. Tema jumal ning ta Logina sugupõlv... ohid temaga, jagavad talle nüüd oma visadust ja... Ta kallistas, pööris palvesõnu ja ootas, valmis... Need jõud, need kõgevägevama jõud ei... teda maha jätta, et kordal ega mitte kunagi —... andlasti uskus ta neid.

... ajal, kui Peter Torma oma lootused põlise... hetumete ning kõgevägevama hoolde andis... juhuuums teisesuunaline mõttevahetus. Luht... Allikale suitsu ja ütles otsekui Loginalt jäanud... sirvides:

... talumees, talumees! Kitsalt nagu läbi pudeli... ta seda maailma. Vanade harjumuste ori... and jõudude tugi — naeruvaarsuseni.»

«Pudelikaela otsa kasvama pandud sibul, ütleb, parem. Sest see ruum — tema talu —, kust ta juua toitu ammutavad, on tõesti kitsas. Aga juured ise pal pikad ja tugevad. Ajaliselt tihti mitu põlve. Nagu Loginagi. Kohutavat tööd ja jõudu võtnud talu. Sa pärast...»

«Kui selle kire ja jõu, millega nisukesed peremehe sõdivad oma igise elu päästmise või maa eest, ja selle hoole ning vaeva, mis nad panevad oma talu kätte, saaks korraga muuta ülesehitavaks, progressi seks jõuks — küll võiks imet teha!»

Aovalguses näis Luha nagu nukker ja väsinud. Allikale meenusid ta enese õhtused mõtisklused võitluse raskusest, selle ettenähtamatust lõpust ning ta vast sõnu kaaludes:

«Imet? Ime oleks see, kui kõik inimesed korraga ühtemoodi mõtlema saaks panna, nagu kellad ühe suma... Kahjuks ei lähe see nii... Sellepärast peame ohakaid kitkuma, jõudusid pillama, et edasi minna ja paremat otsida...»

«Tõega — teie, miilits, räägite nagu minu vana sõbra Rihm.»

«Rihm?» üllatus Allik. «Jaan Rihm?» Ja kui Luha noogutas, lisas Allik hoogsalt: «Aga tema on ju sinu mees...»

«Nõnda,» vaatas Luht Allikale otsa ning siitpeale sõn nende jutt uue, usalduslikuma käigu, milles tõsiselt käsile võeti nii üldised kui isiklikud mured.

Tigase Traati voodist võtma minnes tabas Allika gruppi esimene äpardus: pererahvas öeldi linna, kooli. Anetist tutrega linna sõitnud olevat. Ainsateks majalikeks olid «kasulapsed», õisest üleskolkimisest ehmatatud ja hirmunud, peatud nagu lambad heleda tule valgusel. Kumbki neist ei osanud seletada perevanemate akilise mineku põhjust ega teadnud oelda nende tagasituleku aega. Ainult korrutasid, et maadud rongile, linna.

Mehed käisid maja läbi. Nad vaatasid ka kõrvalhoo netesse. Kuid põhjalikku labiotsumist ei tehtud: tühi pesa, hommikuks veel mitu kohta käia. Iga kaik ja toid ming nõuab aega. Nii sõideti edasi. Kandla peresse.

Teel kirus äpardusest puudutatud linnamees:

«Eeh, kus aed, seal auk. Sel elukal vist hais niidas.»

Allik heitis jala üle põlve.

«Vana rebane tunneb lõksu. Viilib kolm päeva ära prii. Aga, no oodaku, küll siin veel igale oinale tihitpnev tehakse...»

«Või Tibu Juhan, agar lahkusutegelane, osutab Petriga võrreldes tuhiseks mehikeseks. Põlve, nuttes ja halades palus ta enesele määratud meel anda kaks, et asju pakkida, elu ümber pöörata. Kui aga nägi, et see ei aita, käsutas rutusti ja tütre mööda kappe, sahtleid ja kummuteid tooma, aidast riideid ning sahvrast leiba-sinki välja tooma. Ise tonksas ta köögis Allikast mööda rühkides küll kulge ja sosistas, pihus, sibulakeste vahel, vanu ühgi kuldrublasid näidates:

«Teiseks korra... Näe, missugused ilusakesed!»

Allik heitis arusaamatuses pilgu kuldrahadele.

«Ilusakesed?»

«Täna teise päeva peale! Noh?»

«Kõule, Kandla, ega me orjakauplejad ole,» vihasas

Allik juba oli karme Tibu kottide kallal, süütu nagu nagu tallekesel. Mine tühjaga sekeldama, löi Allik talu. Sulgab maha, ütleb, et miilits nägi viirastust, tal pihulad pihul!

Kottidesse aeti herneid, jahu ja tangu. Purkidesse aeti ja soolatud rasva. Isegi labidad, kirved, saed, vasaad ja naelad märkas praktiline palvevend pampudesse panna. Oma korraldustes saunaidele mõistis ta osavasti ühelt kottidest mulje jätta, et tuleb peagi tagasi — jäägu tal kanda nagu on. Teiselt poolt, selle järgi aga, kuid ta hoolikalt valis kaasavõetavat, kõige vajaliku peale ette mõeldes, tundus ta inimesena, kes millegi ees risti ette ei löö. Ta ja psale valmis on ja hästi arvestada ette nähtavate võimaluste, olukordade ning vajadustega. See hakkab muu teravalt tunda, et Junde Peeter tema lahpaohet me ootavad tammel — kojajaäva kui ette nähtava vara oas — poolt vaadates, toikas

Kuutõused laevase, Kandla on kaks võimatu kasvatatud lahikoort või luuase sibavoori. Kuuladad põr- on jalle kaks võimalust: kas põlvise põrgukat- või koetakse sinuga teistele katel kuumaks... Ikka on see ots valmis, Kandla peremees...»

Kuudas sa siis lähed oma elust kahe palja käega välja! Kaebles perenaine, ümar nagu tünnikene.

«Einoh, võtke aga võtke, niipalju kui tirida jaksab, rahustas Allik. «Veel on võimalus võtta sellent, need võõrad käed kokku kandnud.»

Ja Kandla rahvas võttis.

Vanamees tassis auto juurde kolm vakalist kotti ja lele selgavõtmiseks seoti sedelgarihmad soppide kaudu. Siis toodi ohjanööri dega risti kinnitõmmatud kastid dumoona, paar kohvrit ning lõpuks tekisse keeratud nõoridega ümbermähitud riided ja tööriistad. Kõik alla, käepärast, oli pistetud hea nahktupes soome püssi.

«Suli!» kirus Junde. «Kes seda lubas?» ja pistis püssi oma tasku.

Kuid Kandla tibukene oli sama terane kui karkul levgi. Ta andis kohe vastu:

«Sulid on suures linnas, härra Junde... Mis meid maakohas... Ei ole telegi suuremat sulit osanud teha, ainult issanda loomakesi maha noddida või mõne pussikese tasku libistada.»

Junde sülitas ja viskas pussi tagasi:

«Veal! Hakkad kõriloikajaks, on omast käest võtta!»

Oma vagadusele vaatamata ei meenutanud Tibu sõna ega pilguga usku. Masina juurde minema hakates läks ta külgemisi naise ja tütre ees, kes nutta tõnnisid nagu kanapere eest hoolitsev kukk, kokutades aeg-ajalt üle öla: «Noh, mis te nüüd! Elatakse igal pool... Ega seal maalgi kapsad kuuse otsas kasva... Noh, mis te nüüd!»

Viijad saatsid neid poolsõõris. Luht vaatas seda Kandla asjalikkust ja muigas: «Krabe. Pane kas võt teistele taolistele brigadiriks.»

«Keh-hee,» sulitas Junde. «Sisalik. Poeb ligi ja sõit, meiesugustel sõit sees...»

«Ääh,» lõi Allik käega. «Mängigu seal nii laia lehte kui tahab. Peaasi et siit on õhk puhas...»

Auto otslaud lasti alla ja Kandla peremees sasis esimesest kotist kinni. Aga kui ta seal kõssitavat Loana Petrit nägi, laks käsi lahti. Ta kergitas mütsi ja ütles pooliti pilkega:

«Tervist, teekaaslane! Ah siis kõik issanda teenrid teel paradiisi... Kah hea! Teeme seal uue ristikogu luse nagu buurid Mustade maal... Ja seletame evangeeliumi nü, nagu kellelegi meeldib... kas Marxi ja Lenini või Markuse ja Luuka moodi... Hopp!» tõstis ta koti

... üles, haaras kohe järgmise. Nii lendasid pampakke ja neid sai hea hunnik. Selle hunniku otsa Juhan istuma oma rasvase naise ja tuima olemisega saatameteistkümnendaastase tütre. Ise jäi püsti seisma kukk, kes valvab oma kanaperet. Naistele kinnitati veel ülalt:

«Kell kolm pärast sõda, Anu, oleme kohal nagu viis kuukall! Ja hoia sa siis oma nahk, kui sa mu haopinud tühjaks kõrvetanud!»

«Tutke lora!» hüüdis Luht tüdinult. «Ja teie, vanaema, talu see sun nagu vaja. Ei maksa neid kõnesid kuulata» ta oli päris patur.

... me asjakäik kippus ka Allika tuju ära rikkuma. Ta ei peres ei kukkunud nõnda välja nagu peaks: ette- ja korras, rangelt ja ametlikult. Valjasaadetavad ei kas või ainsa lausega kogu loole kõrvalmaigu mis mahajääjate juures paratamatult veenvamalt kui see väheütlev, õieti mitte midagi selgitav «ku julgeoleku huvides», millega tema oma toimetust pidi alustama ning ümberasustamist põhjendama. Singi praegu. Kindlasti vadratakse nüüd küla ühest ja peremehe tagasitulekust ega osata piiksugi teha. Tulevate tuua väljasaatmise tõeliste põhjuste kohta, neid ei tohtinud ta ise ka avaldada. Kuidas siis käituda, mis ette võtta inimestega, kelle teovõime on väljapõlenud, aga kes uue ühiskonna arengule jalgu jäävad, kes on või nagu kännud teel ees seisavad? Talle meelelegi tundus, et see, mis praegu tehti, polnud õigesti ette valmistatud, toimus karvaselt ja karmilt — tsaarimaa väljasaatmise moodi. Kas kohalejääv rahvas — maatooline ja kehv talupidaja — saab sellest aru ja alla elakondlud, kohavad? See äratundmine tegi Allika meele tusaseks.

«Tuta!» kasutas ta järele autojuhti.

«Kes andis gaasi, kuid parris kohe vahu sõita?»

«Maanteele, seal paremat kätt, Mae Silbri juurde.»

Autojuht, kes oli asutuse masinaga linnast välja käsu- tatud, vaatas silmanurgast viltu militsionääri poole. «Tuta!» Jan oli ta omaaegne ruhmakaaslane ratsarügemendist, peaaegu sõber... Aga mis teha? Samal ajal kui ta alla elakondlud, kohavad? See äratundmine tegi Allika meele tusaseks.

kui nad teebruaril silmasid autot ja nägid seda hulga meestega Mäe õue veerevat. Algul ei eraldanud nad kauguse tõttu tuttavaid võõrastest, vormikandjaid. Masina õue sõites silmasid aga selle kastis naisi, tundusid ära Logina peremehe ja Kandla Juhani ning — Jahu veri lõi keema. Hambaid kiristades kiskus ta oma paratellumi esile.

«Lähen ja teen lihaks... Kogu selle bande!»

Ta oleks oma hullvihas ehk tõesti kellegi maha kōmutanud. Ainult kaaslaste vaheleastumise, jõuga sunni peale relv rahule jätta laskus ta võsaäärsele kivirinnatisele kõhuli, hambad ristis, käed rusikas...

«Kui oleks viis minutit varem jõudnud, siis... Lühikesed on mul aida põranda all...» ägas ta pöörases vihalõõmas.

«Lüüsi või maksimiga — see on teine asi! Ei kõhkle paarikümne mehega lahingut vastu võtta...»

«Neid on ju ainult viis!»

«Neil on vindid.»

«Ise oma silmaga näha, kuidas su vanemad ära viiakse, kodu ära rüüstatakse... Ei-ei! Saab kätte makstud! Veriselt!»

«See on muidugi sõja pärast. Kuulsid, et pantvange võtavad, pantvange, nagu ikka nende komme...»

«Korrat, ma lähen, Volts!»

«Paigal, Silber! Paigal!» kamandas veltveebel, ja rivi-drilliga läbiimmutatud mees jäi jälle, kuulates käsklust nagu väljaõpetatud jahikoer, kes näeb saaki, aga tohib tõsta ainult kappi, mitte paigalt liikuda.

Nii jälgisid mehed metsaservalt viimast kui sammu, mis Mäe õues tehti. Nad kuulsid isegi lauseid, mis seal vastamisi hüüti.

«Taat on sul teras,» kiitis Volts.

«Vana taipab, teab, et see pole kauaks...»

Aga vana Silber, kuigi nutikas ja kaval talupoeg, taipas olukorda õige pealiskaudselt. Tema kujutluse järgi pidid sõjakärinad juba kuskil ligiläheduses käima, kui niisuguseid äraviimisi tehakse. Seepärast arvas ta endamisi, et neid kuigi kaugele vedada ei jõuta, et võib-olla juba enne jaama, kõige hiljem enne linna mõni oma-meeste salk nad vabastab. Ning see oligi ta külma rahu allikas, lootuste alus.

«Taat!» käsutas Allik viimaks napilt, kui kõik peal

Alles tõmbas koorma paigalt.

Allik oli elus palju koormaid vedanud, mitmesuguste tööde ja masinatega, paljudele peremeestele. Ta oli mees ega lõõnud uhegi töö ees risti ette, mis vaja. See ei olnud tema komme. Ka tänane töö tuli teha, uur ühiskondlik puhastustöö, mustusevedamine — ta selle mõttes juba oli nimetanud. Kindel. Aga ta ei siiski kõige rängem koorem tema kunagi veetud koormatest. Inimesed! Vaenulikud ja vastased, tõsi küll, neid neist võib-olla isegi närid, ent ometi inimesed. Neid ei ole neil seda teed minna, ja vastik on sellel, nad tee peab saatma. Aga kas võib koorma kaalu kokku variseda miljonite inimeste lootus, usk paremasse ellu? Ei, olgu see koorem kui raske! Ta peabki arutama, sest seda veetakse parema tuleviku nimel, selle tuleviku kindlustamiseks. Õige ja hea asja eest vedada või kõige vastikumat, rängemat koormat, vedada, mis et küüned verel — ei, see pole kunagi liig, ei saa olla, sest vaenulikud pesad tuleb hävitada, kurat võtaks, need laudikolded.

Ere hommikune päike leekis läbi klaaside sisse, ajas õhku kuumaks. Allik surus vormimütsi kuklasse, tõmbas käeseljaga üle magamatusest tuikavate meelekohtade ning jäi üksisilmi kaugusse kaduvat teepaela vahtoma. Tee oli puhas, nagu pestud, ja läks otse märke. Talugune peab olemagi meie tee, mõtles ta. Ikka otse, otse märke — olgu koorem missugune. Ära viia! Ja tal tekkis vuhis, vas sõidutuules üle hulga aja jälle säärane talle tuus, ta lahks ta vastu lõõset, suruks end lada tooni, mis mühib ümber ringi, mühib ja ähvardab, aga ei suuda edasiminekut takistada.

Tee oli hõlmele ja viis märke, kuid palju, väga palju talle kehtisid ja kaardid, end teel on veel läbi sõita. Ta vaatas Logina poole, vaatas Tipase poole ja vaatas kikkumise ning Mäe poolegi. Peremeeste polid vara, sõjate vaevaveskid, mille omanikud ootasid paastjat. Tõstpoolt, ootasid hõlmeid... Varisge, vanad, vaenulikud pesad! Ei tulda teid enam väärama poisikese hõlme ümüstustega, hõlmad lahti, pea otsas laiali. Ei! Allakse taie teadmisesega, kindlad jõus ja äratundmises, et teie aeg on ümber, et teid tuleb kord ära pühkida,

maa teist puhastada. Kas või see hing, see vaim, mille
jutlustas Logina. Kõik! Eest ära, mis takistab! No
kummalisel kombel tundis ta sel hetkel täie selgu
mis võitlust ta endamisi juba poisikesepõlvest peale
igatsenud ja mille eest ta elus võitleb, saab ikka võit
lema. Alati. Maast ja rahvast oli seal pomisenud Logina
Maa jääb maaks. Aga rahvas — selle nimel ja heaks
niikaua kui hing sees... Alati.

KOLMAS OSA
VÕRSED

revale, kahja täis hommikule, järgnes valkne ja lämbe, raugestav päev. Läänepoolne tuule-
 he, mis keskhommiku paiku korra puhatas, soikus
 peale ja sõrmitses nüüd ainult küngastel leina-
 kede rippuvaid oksid või kõhistas haabade argu lehti.
 Kõikjal tukkusid, haljad pead longus maa poole.
 Kõikhein sirutas uhkelt esimesi lillakaid õienutte
 suure tumerohelise lehtedemere ning lõhnas nii
 muustavalt, et kimalased sihitult ringlema hakkasid.
 Kevad valmistus astuma palava suve ikka.

Säärastel päevadel enne jaani ei ole maal kibekiiret.
 Vajad on maas, istutamised istutatud, heinateoks veel
 natukene vara. See on parim talgute aeg. Mitme pere
 talustool viiakse aasta jooksul lauta kogunenud sõnnik
 kesaväljale, tehakse seal esimene künd. Talgud on tava-
 llselt rahvarikkad. Raskele tööle tulevad kokku tugeva-
 nud mehed ja naised. Kästmisekombed ja viimase
 konna kraapimise laudapõhjast teevad need eriti
 kätvarikkaks ning lõbusaks. Heistres armastati tihti
 pidulikke talguid. Talguteks suitsutati ära talvest saa-
 dik soolas seisnud seakintsud. Ja kui juhtus olema,
 tapeti vasikaski, rääkimata koduõllest, mida pidi jät-
 kuma keelekasteks ning janutäiteks terve päeva jooksul
 kõigile talgulistele, mõnikord paarikümnele inimesele,
 peale selle lapulistele, kes võisid öhtul ilmuda poiste või
 naabrimeeste näol: ühed selleks, et tuur tantsu lüüa,
 teised kokkuleppeid tegema järjekordse ühistöö kohta
 mujal.

Leivamaa väetamise tähe all elati siin need su-
kõige pikemad päevad, oli elatud ehk juba isaisa-
saadik, sellest peale, kui põldu väetama õpiti. Partor-
Lumi mäletas ja teadis neid kombeid. Ning seepärast
pani teda imestama see mesilaste suminast ja karm-
käokukkumisest kumisev vaikus, mis talle õhtupool-
Heistre kanti sõites iga teekäänaku tagant vastu lõi. Ta
oli tulnud vaatama, kuidas tood arenevad, ootas va-
rite käginat, hõikeid ja külavaheteedelt kerkivat
sõnnikuhaisu. Aga ta silm ei leidnud kuskil tõttu ja
tegevust, inimesi ei liikunud ei taluõuedel ega teedel.
Kas õige tõesti või? mõtles ta kulme kipra kiskudes.

Pahandus oli juhtunud, tõsine pahandus. Juba hom-
mikul, kui Allik linnast tagasi sai, oli ta sisse astunud
Lumele kõõriti otsa vaadanud ja pilviselt pärinud:

«Kas sa nimekirja läbi kontrollisid?»

«Mis siis?» Lumi polnud tõega jõudnud õhtul linnast
toodud lisanimestikku läbi vaadata. Juhtima asus ük-
maakonna töötajatest, seltsimees Haki spetsialiste. Kel-
lel seal enam ütlemist!

«Ah-ah?» venitas Allik mornilt. «Mis siis? Vagunis-
pandi koos vastastega ka rätsep Trossi ja Heistre ameti-
ühingukomitee sekretär Liisbet Lohkva... Saadame
välja oma inimesi, meie oma kaadrit. Vaat mis on, seltsi-
mees partorg!»

«Heistres olid ju sina ise?»

«Mina! Mina toimetasin teele need, keda vaja. Linna-
mehed on teinud sodi... Ah, kurat! Nuud laulab vald,
et näe, punased kuuditavad teisi punaseid!»

Allik oli vihane.

Ja mida rohkem Lumi arutas, seda õigustatum näis
talle miilitsavoliniku tusk. Ta oli püüdnud küll teist
rahustada seletusega, et ega seda ilma põhjusega tehtud,
et need Trossid ja puha, mine tea, mis kellelgi hinge-
peal. Kuid tõsi jäi tõeks. Valjasaadetute hulka oli lin-
nast toodud nimekirja alusel sattunud kehvigi inimesi,
kes vähem kui aasta tagasi esimestena külas asusid
teostama nõukogude võimu. Iseski kui õigesti või hasti-
väärase teoga oli osistajatele trump kätte mangitud,
mis võis palju rikkuda. Peamiselt selle loo pärast Lumi
praegu liikvel oligi, tõsine ja natuke mures nagu alati
suis, kui pidi tegelema pahandustega.

Mööda sõites Kopli Saamu majapidamisest, mis oli

... vahelt tulles inimesi, märkas ta, et Saamu
hobuse ühe hobusega kesaserva, kuhu samal päeval
oli vahakelt veetud kitsas riba, künni-ee jagu sõnnikut.
Nähes sus, kui tuleb künda ainult ühe sahaga,
kui ei viida välja mitme päevaks kuivama.
Seda sedagi, ja mure, orts ja otsaesisel suvenes
Lohkva hõmpas ta ratta seljast maha, lasi sõidu-
vi ja astus põllule.

«... peremees! Miks sa talgund ei tee?»

Saamu silus sorakil vurre, pani ohjad kaelast adra-
lungodele. Vaatas enne tusaselt partorgile otsa, kui
etteheitvalt:

«... keda siin kutsuda või olla... Vahitakse nagu

«... mis sa siis kurja oled teinud?»

«... Eks seltsimees partorg tea...» Ja Saamu
isale, sonkides ise jalaga halvasti kummunud
marat.

«Pühade päralt, ei ole kuulnud, et sinu vahekorrad
... halvad oleksid!»

«... nad halvad olnud... Noh, visati teinekord nina
... et kah asjamees... Tühja sellest. Aga nuud, see
... lugu...»

«Vastaste ja kahtlaste ärasaatmine?»

«Saama küütimine neh... Näe, kurat,» sulitas
«Oli mul tänaseks kutsutud kolm-neli peret, et
... saanud lauda tühjaks ja kesa küntud. Perenaisel
... valmis, õlu ankrus... Aga — mitte hingegi!
... hommikuks saadeti sõna, et mis sest sõnnikust
vedada või kesast künda, et kõigel on varsti lõpp
paul...»

«... Mi, lõpp? Mis jutt see on?»

«... jutt ütlevad, et ühed juba laksid, teiste
... Et linn rahvas saadetavat Sib-riisse...
... et enam teha?»

«... astu, külavoliniku Saamu lahendamise haaras
... otsupaki Mooste, et midagi on tunda korrast
... teravalt»

«... see on ju paris sonjutt! Sabotaaž!»

«... butaasi sin või kedagi,» puhus Saamu mõnusalt
«... Seal on Sootaga Jurka, vana sookuurustaja.
Või Lehtmaa Eedu... Mis vastased niusugused? Aga
inimesed ehmatasid ära... Nuud, nupea kui keegi mis-

kit haisu laseb, nii see laheb nagu pahnal... Jäi n... ilm nagu kuld, aga mitte hinge ei lugu kuskil. Muid... arutavad ja seletavad, sätivad ja pakivad, mis... võtta, kui viima tullakse... Jooksin korra Soote... Jürka selili voodis, jalad tõlli, et kellele kuradile... teed või mis!»

«Eks sa ütelnud ometi, et see on lollus, et seda... tule uskuda!»

«Mina? Kes minu juttu? Mõnede silmis mina see... saatja ja kurja juur olengi, kes kõik ette laulab.»

«Ah nii,» pigistas Lumi oma pisut nagu koitunud huuled pahaselt kokku. «Siis sina, Saamu, isegi... värised ja võbised?»

Saamu toetus adrakurgedele.

«Minust nüüd! Aga seda ütlen ma sulle küll, selts... mees Lumi, et sinusugusel mehel kula vahel ringi l... sida, hm... Hommikul on nahtud Silbri poissi, suured koldid või mis asjad võöl. Vandunud verist kätte maksu... Kuulukse liikvel olevat teisigi, targemad paid. Vallavanem Raastas vennaga ja...» Ning lisas sin... tasa: «Ega ei või teada, kust põõsast prahvatab.»

Lume paevitunud otsaesine tõmbus volti ja voltide vahel tulid nähtavale valged vaokesed.

«Kurat! Kas meie peame siis neid kartma hakkama - neid bandite?» käratas ta vist kull esmakordselt selle sõna, mis varsti kujunes nagu kulgepõletatud margiks nendele, kes end maa ja rahva eest võitlevat üteldes tapsid võsast sihitud kuulidega tõelisi võitlejaid.

Tol korral ei saanud Saamu veel hasti aru peatorgi poolt antud n... n... n... n... n... n... Aga tema meelepahast taipas ta, et oli raakinud väga vajalikku juttu. Et jutul oleks ka oma asjalik mote, lõpetas ta jargmiselt:

«Egas niipalju ei kahjatseta neid, kes ära vuidi. Need ju teada, mis nad olid... Kardetakse oma naha parast... Oleks vaja rahvale midagi ütelda või selgitada.»

Lume aju hakkas sellest ettepanekust tuliselt kinni.

Operatsioon tuli läbi vna ettevalmistamatult, jasku Kõlas on veel küllalt pohitulist pimedust. Kõige paremini mõeldud urituski võidakse keerata nõnda, et see ausate inimeste read segi paiskab. Kulavolin... oli õigus. Tarvis on haritud meeli rahustada, kuul... juttu...

... lõpp teha. Talle meenusid Lenini sõnad keskmiku... neutraliseerimisest pealetungi käigus kulakule. Ning ta... juba taltunumalt:

«Vallas selgituskoosolekuid pidama hakata? See oleks... ametlik. Ametlikku juttu aetakse nagunii palju. ... teisiti teha. Ma arvan, meie näitame tegu... lihtsalt ja selgelt, et nõukogude võim ei puutu... kes tema vastu üles ei astu, kes rahulikult oma... teeb ja elu elab nagu vaja.» Ning jätkas siis hoog... all, oma mõttest haaratud: «Mis oleks, Saamu, kui me... homme, noh, ütleme, sinu talgud ära teeme?»

«Kuidas sa neid homme teed, kui keegi hobust ette...»

«... nõnda, et pannakse.»

«... kehitas õlgu:

«... da sa oskad teistkordselt kutsuda!»

«... l, Saamu, taitsa ükskõik, keda sa kutsud, või kes... Tahtis on see, et töö seisma ei jää, et me ei lase... elusse sisse luua, ei lase mõjule pääseda sel... . Peame sättima nii, et töö ja elu käiks, nagu ta... on kainud, ja jääks kaima. Kõik muu tuleb ise... . Kas siis tõepoolest ei leidu mehi, kes sulle... appi tuleks? Siin on ometi uusmaasaajad, nagu... Peeter, Külma Sass ja mitmed teised. Mis see... sus mõtleb?»

«... ka on teisalt mees. Sugulasi tal siin ei ole...»

«... et tema ehk tuleks?»

«... raakida, et lükkasin homseks — ehk tuleks ka.»

«... Selle eest, mis sa sin võsavendadest — ole...»

«... Muidugi, egas meil kõlba ahju taha pugeda.

«... al... Saamu, kui mõned pered uuesti läbi,

«... on... Kindel, et homme

«... ja sõtkus

«... ei olnud Lumi

«... võsa-

«... lanenes

«... talude,

«... maasamaade

«... Sepa-Ludvi ja

«... Ta

«... vahetsi viis kaarega

«... sealt

jaama. Selle tee valimiseks oli praegu mitu põhjust. Esiteks tahtis ta niipalju kui võimalik inimestega kokku puutuda. Mitte neid just otsida, vaid mööda lüües, juhushikult kohata. Teiseks ei olnud viltuvaaltajad vaja kindlasti teada, kelle juurde ta läheb. Nõnda ringi ratast lastes, siin või seal peatudes, sõna juttu vahetades, võis kõige paremini jälgi segada. Võis aga ka osa oma lähedastest ja sõpradest hädalist tööd püstijalu ära teha.

Kõigepealt astus ta ratta seljast Sootaga Jürka vastas maha ja hüüdis poisikesele, kes aianurka ees istunud aunas rohtu raius, kas ta võiks kopsiku vett tuua.

Poiss ehmus. Suuri silmi tehes kadus ta majja kuhu alles tükk aega hiljem tuli toobilise veega, käsi varises mas. Lumi jõi, tänas siis last ja küsis, kas isa kodus.

«Ma ei tea,» vaatas käharpaine poiss maha.

«Ole kena mees, kuula järele... Ma löön siin niikaua sinu eest lehti... Ja kui isa on kodus, ütle, et Lumi tahab kesaharimise kohta nõu küsida... Eks ole? Pead meeles? Kesaharimise kohta.»

Poisike noogutas ja lippas minema.

Lumi võttis kapsaraua ja lõi üle madala aia künasse mõned hoobid. Seal olid eile kitkutud, juba nartsinud ohakad, raud ei tahtnud neid hästi võtta. Kuid tal ei tulnud tõsiselt tööle hakata. Maja ukseavasse ilmus lopsakas mehekogu hallides pakalpükstes, valges linase sargis, must nokkmüts peas. Mehe kõrvaäärne juus oli juba ilusasti härmas, aga näost õhetas ja punetas ta nagu löömutatud kivi. Suured paljad jalad astusid raskelt ning pikad, harali sõrmedega käed rippusid alla. Tal oli nime olnud, kes parajasti ei tegele hädalise tööga, vaid jõudeolemisega, niusama ajaviitmisega, mille parast ise punlikkust tunneb. Mitte just rutates astus ta üle kitsa õuemuru.

«Aah, tere, Sootaga peremees!»

«Tere, tere,» vastas Jürka oma kogu kohta liiga vaikse häälega, ulatas üle tara käe ja lasi end siis rinnukile istuda. Ta sinised silmad paksude takuste kulmupusamate all vaatasid uurivalt partorgile vastu, aga ta ei kusunud midagi. Ainult vaatas pingutatult.

«Näed sa, Jürka, mina ei saa enam sellest moodsast põlluasjandusest jagu... Sõidan ja vaatan, et vanasti veeti sel ajal, kui ristik nutte avas, sõnnikut ja künti kesa. Aga nüüd? Ei tea, kas peremehed on sõnnikuveo

harimise jaoks mõne parema aja leidnud või

«Peremehed nüüd enam või mis!» kõhatas Jürka.

«Noh, aga kuidas siis? Ikkagi peremehed?» vahtis Jürka talle ainiti silma.

«Noh, parem, kui partorg nõnda ei nimetaks... Peremees, see on nüüd nagu häbiplakk inimesel kül-
lel,» tõukas Jürka rinna vastu aeda.

«Tõhoo, Jürka, kas sina siis seda kohakeest, mis sa ise ütled, oled välja kraapinud, nagu igaüks siin teab, kas siis seda talukest enam pidada, selle peremees olla või kuidas?»

«Nüüd,» venitas Jürka. «Mis siin tahta, kui pan-
nole pikka teed sõitma...»

«Kuule, Jürka,» püüdis Lumi oma pilguga teise arg-
silmadele väga tõsiselt mõjuda. «Sina tundsid partorgi neid, kes ara vüdi. Ütle nüüd kätt südamele pannes ise, kas need olid meie, töörahva valitsuse poolt või vastu inimesed?»

«Poolt nüüd! Kes nad olid, see on selge,» elavnes Jürka.

«Noh, vaata siis! Ja kas nad ei teinud maareformist kometit, ei ähvardanud Hitleriga? Kas nad ei keeruta-
nud nii, et kõik, mis uuendati ja algatati, oli paha ja valesti tehtud, oli puha eesti rahva kahjuks tehtud? Keerutasid?»

«Keerutasid ju kah... Aga kas siis nende kõveraid julle...? Neid on külakohas alati aetud.»

«Nii! Kui on aetud ja kui on teada nende juttude väärtus, miks siis nende leinajaid nii tõsiselt kuulata? Nad sõnustavad kumal teab mis; ja teie usute seda, lasete kätel rippa, latute toas, ootate... Mida, mispärast? Kui nad nüüd sulle või kellelegi teisele ütlen, et kedagi enam kuskile ei viida, kes ausalt tööd teeb ja talu peab, kas te siis mind usute?»

Jürka kergitas vaheldumisi oma kõrgeid kulmukoon-
laid.

«Kui sina ütled — mina usun sind kah.»

«Sah sulle. Sina usud neid ja usud mind kah! Mis nutt see on? Kui sina, Jürka, minu juttu usud,» läks Jürka järsku asja peale üle, «siis hakka homme sõnni-
kut kätistama. Vaata, Jürka, alles seda meest, kes oma

«Jah, vaadake, meie talupoegkonnas on palju misu-
gust keskmiselt, millest võib kergesti saada misu, kuid ka
vaga vaart lookasi... Eesti talurahva kujunemise käik
on saarane, et ideaal tõusta ise peremehes, olla maja-
pidaja omal jalal tähendas uhtlasi vabaduseideaali teos-
tumist, pääsemist pärisorjusest, mõisniku orjamisest.
Jah, see tähendas isegi edu ja progressi. Ning on kõvasti
rahva hinge juurdunud ideaal, mida paeva-paariga ole-
matuks teha ei saa. Pealegi ajate teie ise ühe kaega seda
ideaali endiselt pusti, samal ajal kui teisega mahu-
kisute. Te panete talunikele pahaks, et mõned neist
rikastusid, võtate nende maa ja annate kehvematele
Aga lubage, maa teeb kehvikutele varsti samasuguse
hingeeluga talumehed nagu need, kes enne sotsialismi
jõukaks läksid. See on eramajapidamise paratamatu sea-
dus. Kas edasimineku ja jõukuse või — laostumise.»

"Miks mitte. Talupoeg on ju siieti töölise vanem vend, vähemalt meil, Eestis. Sest kes on oma põhimasina mure tooiline? Talust väljaläänud teine või kolmas poeg, kellele ei almanud pärandada et jätkunud. Kui see on proletariat, erand talupoja, või selle järele, kui ta on kõik mitmendast põlvest. Kas peab see noor mees olema nii kattenakaluhimuline, et tuleb nüüd mõelda vanema venna maha? Par's Kaim ja Aabeli lugu, mis see on, eks ole? Mis te arvate, kas tooiline tõesti oma

venna, talupojaga peab talitama nii, nagu talitas ka Aabeliga?»

Lumele ei olnud piibliloo kangelased mitte nii tuttavad kui Otsa peremehele. Ta kohatas, vahtis tükki teise mähklikke käsi. Tööd teinud inimene, mitte harrakene. Aga vaata, mis ära ei ütle! Julgeb ütelda, vastas siis lühidalt:

«Piibli tegelased passivad tänapäeval võrdluseks sama vähe kui Moosese seadused kohtumõistmist. Talurahvas on ammu kihistunud, ühe mõõduga ei saa seda sotsialismi mureku jaoks mõõta. Sinna aga kedagi vedada — see on halb nali. Et vaja on kasvada ja ka vaadata, selle vastu ma ei vaidle. Ka seda tuleb silmas pidada, et mõnda nõrganärvilist mitte asjata vastasülle tõugata... Selle mõtte eest — aitüma. Põhja meeltes pidada ja edasi viia.»

«Jah, sest see on kurb asi. Rahvas otsib teed, teda on vaja koondada, õigesse suunda juhatada, aga seal korraga hoop näkku... Kurb.»

«Kurbi nähtusi meil veel on. Ja neid me nii pea kaotada ei suudagi.»

«Kui anda igati ainult head eeskuju...?»

«Kust neid eeskujuandjaid võtta, kes nad peaksid olema? Kõik alles kujuneb ja vormub, ka inimene ise... Mina ei ole imede uskuja. Valmispräänikuid meile kuskilt sülle ei kuku. Tuleb omal teha. Ja nii siis ongi lähed metsa, võta kirves kaasa. Uue ühiskonna rajamine sega pole teisiti kui majaehitamisega. Ka sin peavad kõlama hoobid ja langema laastud. Juba selleks, et kõikidest töölistest hasti tootavaid inimesi teha, on kõva sundi vaja. Mis rääkida vastasest, olgu ta talupoeg või kes.» Lumi tõusis ja ulatas käe. «Oma mõttega mees olete, Otsa. Kuid ma tahaks loota, et eksisite siiski teie, mitte meie — see tähendab partei ja mina. Rusika vastu aitab ainult rusikas, jõu vastu tuleb panna jõud.»

Lumi läks, sõitis ja vangutas veel sadulaski pead vaata kus teooriamees, tule teiselt või sotsialismi teostamist õppima! Kena mees... Käinud mõnes peres sees, jõudis ta loojangu eel, kui päike juba metsalavade kohal eretama lõi, viimaks Rihma poole välja, olles õhtupooliku jooksul kulas tõega tüki tõhusat tööd, aru teinud, mis oleks ammu pidanud tehtud olema. Ta

meesutunnegi sai sellest kinnitust ning süükoorem justkui kegenes. Viga oli võimalik parandada.

Rihm töötas parajasti aias peenarde juures. Lumele olid rajad tuttavad, ta tõukas ratta väravast sisse ning loodis pikkamisi edasi.

«Jõudu, kas sätid juba saagikoristamist?» hüüdis ta.

«Noh, puhastamise aeg. Tuleb välja kiskuda, igasugune umbrohi,» naeratas Rihm, astus talle vastu ja ulatas kätt.

«Ja-jah, hoolas aednik ei tohi kumbagi omapead jätta, et kasvutaimed ega ohakat,» rääkis Lumi rohkem enesest kui Rihma tööd kiites. «Kuidas tervised-meeleolud

«Eks kihinat-kahinat kõrvus ole. Ojari käinud juba linna teisi vaatamaski, saadetud tervitusi. Et kui kord tulevad, ega heategijaid ei unustatavat...»

«Mis sel Ojaril nii peaks sügelema? Ise äärepealt, et ta, sama mesti mees?»

«Sul kord rumalusi komiteesse lastud. Nüüd peab ennast ka asjameheks, tikub sekeldama ja plärama...»

«Kelle huvides?»

«Ihm, vatrab tihti tühja. Aga kõlama jääb umbes nii, et mis te rabate, ega sellest miskit ei tule.»

«Nõnda,» Lumi vaatas ringi. «Selles osas olekski sinuga mõned jutud.»

«Ihme siis toa poole.»

«Kull jõuab. Lõpeta sina, ma seniks kõnnin ringi, vaatan, mis sul siin kõik on.»

«Õoseks koju ei rutta?»

«Kui õomaja pakud, ei liigu paigast.»

«Õige mõte.»

«Mul tarvis veel paari inimest,» ütles Lumi, otusln kokku Otsa peremehega. «Ma pean teid tutvustama Rihmale lühidalt. Otsa on teie oma südames on —

«Võib öelda,»

«Tõttas,»

«Tõttas,»

«Tõttas,»

«Tõttas,»

«Tõttas,»

«Tõttas,»

«Tõttas,»

Lumi kõndis aia sügavusse. Ojakäär, lausa hõõr-
maasse oli Rihm asutanud toreda juurviljaistanduse.
Põhja- ja idapoolsest küljest tiheda lepuvõsaga varustatud,
lokkasid tomatid ja kurgid juba tules kasvama. Kuivale
ilmale vaatamata oli muld parajalt niiske. Ojapervelt
peenarde vahele sõtkunud jalgrajad näitasid, et
veetassimise vaeva siin peres ei põlatud. Kõva töö! Aga
madalamas servas kasvas hea hulk marjapõõsaid, mar-
jaid marju nii tais, et lokendasid. Lumi ei teadnud
marjasortidest midagi, kuid siin märkas ta, et iga per-
juurde oli loodud lauake limeusega, ja luges mõned
«Bozkopi huglane», «Ameerika mägitikker», «Punne-
jaanimari». Põõsaste vahel olid kartulivaod. Vahel
üksosa näitas juba esimesi oiepungi. Umbruskonna kogu-
aedades ajas aga aia les nina mullast välja.

Jaa, palju ettenägelikkust ning oskusi on vaja. Nii
sugune aed üksi võib perekonnale anda rohkem kui
mõne teise mõhe suur põld, kus ei ole õiget hoolt ega
korda. Ning seda lohkavat juurviljaaeda vaadates
Rihma tood silmitsedes ja Lumi mõtlema, missugune
võiks elu siin linnalähedastel maadel tulevikus olla, kui
rajada suured, tuhandetesse puudesse ja põõsastesse
ulatuivad aiad. Aga seda saab teha ainult siis, kui ei ole
enam piire ega piirikupitsaid, ei ole enam peremehe ega
perenaise — kui kõik on samaväärsed töötajad, kes üht-
sel nõul kasutavad maad ja saake. Siis ei oleks ka enam
neid, kes ähvardavad või ähvardades ringi hülivad.
Inimesedki oleksid hoopis teised. Kuid selle kõigeni on
veel väga pikk tee, tohutu palju tööd! Ta õhkas enda-
misi, vaatas unistavalt madalas paikeses roosatavatele
männituvedele, mis helkisid üle heinamaa nagu kerge-
uduvinetises: kauged ja ilusad. Kas kõik kaugel on
ihaldatav ning ilus?

Kaste laskus juba rohule, lohkudest hiilis leppade
vahele udu, kui Rihm oma töö lõpetas ja mehed aia t-
ära tulid. Oli taesti tuuletud õhtu, nii ele, et kula poolt
taludest kostsid siia hõiked ja loomade hääletsused.
Kuskil söödeti sigu. Need vingusid ja ruigasid. Neile
huuti: «Uist!» Ja siis vaikusid nad järsku, hakates vist
ahnelt lampsima künasse kallatud sooma. Teisal maagi-
kaeblikult karjast irdunud talleke. Ema vastas katkend-
liku kutsega. Ja vaikusid lambadki. Ainult hobune hir-
nahtas kaugel, vaevalt kuuldavalt, nagu sealpool metsi

ja põld. Ning üksik koer haukus harvalt, nähtavasti iga-
kord, vahetevahel kuuldavale lastes kurtvat ulungut.
Kõik olid inimesed ära. Ja koer nuttis. Kelle koer nut-
tis kadunud pererahvast taga? Rihma järel maja poole
edudes tundis Lumi, kuidas tal järsku nagu jahe virve
üle selja käis. Ei, ei! Õhtu oli helisev ja tore. Polnud
õnnegi vaja meeletultsedes neid hääli kuulatama jääda,
et oleksid vaja... Hääled tegid rahutuks, äratasid eba-
harjunud mõtteid. See koer seal? Mis ta peaks
kandma kaebama? Kas tõesti kedagi ei ole majasse jää-
nud, kes talle süüa annaks või kes ta ketist lahti laseks?
Koer ei ole milleski süüdi! Aga ei saa ju tema, partorg-
tamm, minna mooda küla üksijaanud koeri söötma, neid
ketist lahti päästma! Lollus! Siin lased, sina-meeski,
õnneõhtu meeletultsemises enese kallale igandid, mis
onvad isaisade aegadest, võib-olla koguni, tollest
ajast, mullal üksik kalur või kütt, päev labi ringi
hulkunud ja öö ees hirmul, korraga õhtu veel kuulis
koera haugatus, mis teatas, et inimesed ei ole kaugel, et
õnneks saab laagritule äärde sooja, varju... Milleks
mõtle niisugused meeletulud ja elamused? Sinule, kes
on elad tehnika ja teaduse ajastul, valitses maad, vett
ja onku, isegi inimest. Jah, inimest? Ning taas jäi Lumi
mõttele. Talle meenus uuesti Otsa peremehe jutt töö-
tuse ja talurahva ühest kännust päritolekust. Inimest
valitseti, kuid inimest valitseda oli siiski kõige raskem,
kõige keerulisem. Kuidas, kas oli ta ise sellega toime
tulnud? Vist mitte hästi, kui säärane tühi asi nagu võõra
koera ulumine võis närvidele käia. Ja Lumi pahandas
beenesega: hädavares!

Jalgratas lökati kotta, Rihm viis võõra tagatuppa.
Linnal paistsid raamatuid ja ajalehti, riivulil oli raadioapa-
raat, seintel väikesed pilte. Lilled akendel, puhtus ja
kord rikkisid noore naise hoolitsevast käest. Nad istusid
teine teisele poole väikest ümarikku lauda, ning Laine
tõi peagi nende ette kruusi piimaga, sepikut, võid ja
mõtt.

«Palun võtke suutäis õhtulist,» ütles ta ise oemaldu-

«Soe piim vist?» katsus Lumi kruusi. «Ja oma mesi?»
«Mineva-aastane,» vastas Rihm piima klaasidesse
lites.

Sõddi peaaegu vaikides, kumbki oma mõtteid mõel-

des. Madal tuba tõmbus juba kergelt hämaraks. Al... söögijärgse suitsu juures ütles Lumi:

«Aituma. Köht sai nii täis, et lase või pannid järele... kuigi kästakse pingutada, pingutada...»

«Uusi ülesandeid?»

Partorg ei vastanud Rihma küsimusele, vaid p... omakorda:

«Oled sa nüüd järele mõtelnud?»

«Mis mul mõelda. Ega mõtlemisega asi edasi lähe...»

«Kõigega on arvestatud. Ma ei kutsunud sind te... vatel põhjustel eilegi välja...»

Rihm vaatas küsivalt kulalise poole.

«E. midagi erilist... Kavatsused sinuga on tõsised. Sinu vastuvõtmisest ei ole vaja kuskil haalt teha. Mõistad? Jaab ainult minu teada... Paberid vormistatakse maakonnas. Siin — parem, kui mitte piiksu. Jäägu teistele teadmise, et sa oled endiselt parteitu.»

«Nii?»

«Jah, on vaja... Ega ei maksa salata, välised asjad on kriitilised... Hitler võib iga minut oma sõna aru süüa. Kõike võib juhtuda... Selleks juhuks peab meil vahemalt igas vallas üks täitsa kindel, usaldatav inimene olema. Aga niisugune inimene, kellest mitte ei teata, et ta on kommunist...»

«Mind ju sin tuntakse ja teatakse,» lautas Rihm kasi...

«Sind tuntakse ja teatakse kui maatoõrahva komitee esimeest, parteitut, pahempoolse, noh, ütleme, sotsiaaldemokraatliku maailmavaatega inimest, muud midagi... Sellepärast ei hakka sind keegi veel pooma. Eriti nüüd kus sa oled usna oemal seisnud ja jääd ka edaspidi avalikult kõrvale.»

«Avalikult? Tähendab, et mulle usaldatakse salaasjad?» püüdis Rihm naeratada, aga see naer jäi nurraks muigeks.

«Jah, päris tõesti salaasjad, nii võiks ütelda küll...»

«Ei tea, miks mina nende peale kõige paremini peaks sobima,» kõhkles Rihm. Ja hämaruses lõi ta suitsuots järjest tihedamini helendama.

«Vaja on inimest, kes kõigepealt esiteks, teiseks ja kolmandaks on täiesti usaldatav ja kellel on natuke kogemusi tööks ohtlikus olukorras. Mõistad, inimest, kes teadlikult ja vaikselt teeb tähtsat tööd, aga sealjuures suudab markamatuks jääda nagu mutt... Mina sin

vallas peale sinu teist inimest ei tea, kes kuidagi nendele tingimustele vastaks...»

«Aga Junde? Ta on osav, küllalt kaval, ettevaatlik. Vana kütt pealegi, kes midagi ei karda.»

«Jundel ei ole kõige algelisemaidki kogemusi. Ja Junde tunne meie vahe. Peame teda veel kaua proovima kui usaldada. Junde tuli meiega kaasa alles... logaalses olukorras, on jõudnud juba rea räuska... kuulsaks saada, enese vaenlasele märklauaks seada. Kardan, et Lohkva Liisa asjaski tema, Junde, on oma kerge keelega kuskil üle punnima. Vaat, mis tahendab, kui meil kohtadel jarjedad, tasakaalukaid inimesi ei ole!»

«... noogutas.

«... sama juhtus vist Trossiga.»

«... täitsa võimalik. Junde-taolised hialdavad! Nad on... olukorras vajalikud. Teevad halbu õigu, aga... rassivad... Mis temasugune suudaks või kuidas ta... tuleks, ütleme, sügaval põranda all — seda meie... Sina aga täitsid väiksemaid ülesandeid juba siis, ... meile istusime kodanlaste kivilaevades, Lasnamäel... Patareis. Sa täitsid neid mõnikord enese teadmata, ... hadasti, ilma kordagi sisse kukkumata... Sind ei... and nuhid kahtlustamagi tulla... Põdura tervisega... lme, kes rentis suurtalunikult maatuki ja elab vaik... oma vanadusepäevi... Niisuguse uldmulje oled sa... enam-vähem praeguseni.»

«Ainult enam-vähem. On tekkinud inimesi, kes tun... mind lähemalt...»

«... on?»

«... Mik ja Kuhma Lüdi, ja isegi Junde.»

«... ta kuulnud sinu minevikust?»

«... ta kuulnud kõneid on olnud. ... meile... sõna välja ütelda.»

«Sest pole viha. Peaasi — sinu vanadest asjadest ei teata midagi. Ei ole juttu olnud ka praegustest vahekordadest parteiga?»

«... ütles Rihm häälega, mis mõista andis, et... tabast Lumi tema isikusse puutuvaid vanu...»

«Ara unesta,» seletas Lumi kohe. «Mind valgustati... poolt, kust vaja. Mina ei tulnud sinuga täna enam... vastuvõtuks ettevalmistatava kandidaa-»

diga, vaid kui vana parteikaaslasega, kes asjaolude poolest on jäänud liikmeks vormistamata, aga kellele tahetakse arvestama sellest ajast, kui ta päästis kolleeri... Ma tean kõik... Noh, ja mis puutub nendes kellest sa arvad, et nad sinu tegevusest mõnda aima nende juurde tuleme hiljem. Praegu tahaksin ma teada üht: kas sina saad oma majapidamist lohakile ja mõned päevad, noh, võib-olla ka ööd tegelda hoolikate asjadega, ümbruskonnale aga mulje jätta, et saad mõne valu pärast järsku, ütleme, viiakse linna, haiglasse...?»

«Haiglasse? Ma olen viimased ajad üsna kõhn olnud...»

«Vana haigus võib järsku tagasi tulla. Mõnepäevane ettevalmistus ülesandeks, tead, millest sa kellelegi hulgata ei või... Vene keelt sa ju püüad?»

Rihm noogutas. Peale lühidat järelemõtlemist astus ta:

«Võib kutsuda mõnest perest inimese ja lasta end jaama viia. Natuke hädaldada-oiata jõuab ka. Tood praegu ehk lubaksid...»

«Noh, näed sa, ongi korras!» hõõrus Lumi rõõmsalt kasi vastu püksipõlvi.

«Korras?» venitas Rihm. «See ju siis alles algab.»

«Seda muidugi, seda muidugi. Edasi näed juba ise, kuidas. Ja mis puutub sidemesse minuga, siis igatahes mitte silmapaistvalt... Täna olen siin juhuslikult. Homme rändan edasi ja peatun kuskil, jälle juhuslikult. Nu et sellest ei võida midagi järeldada. Pealegi tuleb Kopli Saamu varsti siia, ja me korraldame homme tema sõnnikuveotalgud. Tema võib igal pool tõendada, et meie seda arutasime... Mis sina temast arvad?»

«Ah Saamu? Aus inimene, aga muidu arg. Teadlikkus suur ei ole.»

«Usaldust väärrib?»

«Võiks katsuda. Tema vahekorrad Ojariga on kevadest saadik nagu klaarimaks läinud.»

«Noh, kui teda siduda, anda talle ulesanne, kas see peaks tõstma tema enesetunnet ja talle kätte näitama tee, mida tuleb käia?»

«Selge. Kui ta on kord seotud meiega, peab ta ise ennast juba hoidma nende eest.»

«Sedasama mõtlesin mina.»

«Aga vaevalt on õige sinul temaga rääkima minna.»

«Ei. Selle korraldab sina.»

«Mina? Kui ma purutõbisena haiglasse sõidan?» naelatas Rihm.

«Enne haiglasse sõitu. Veel parem: sa lase Saamu mehele voorimeheks kutsuda, ja siis räägidki. Palu aju-kohtu tahele panna, mis toimub Loginal ja Tigasel ja Maal. Traat istub küll kuskil redus, aga ega ta maga. Ametiühingukomitee peab ometi teadma ja isegi vastu võtma selle eest, kuidas suurnike taludes elu edasi läheb... Rohkem pole temale esialgu vaja. Sina pead kohapeal teadma kõik. Üle kolme päeva sina ära ei ole. Edaspidi meil teineteisega palju kokku puutuda ei maa. Uudiseid vahetame teisiti...»

«Laine sõidab rattaga poe juurde või nii.»

«Klapib. Sinu tütar ja Allik vist seltsivad omavahele hõlsti, nagu räägitakse?»

«Sedapidi näib kiskuvat jah.»

«Noh, seda kindlam. Ainult annaks, et saaks peatselt pulmad.»

«Mis see partorg siin pulmadest pajatab,» astus Laine lüpsa. «Kas hakkab naist võtma või?»

«Oj tütreke, mis siis noorematel teha jääb, kui mina...»

«Kas sin abieluikke uuesti kaela võtma?» Lumi oli lesk. «Noh, noor noorega, vana vanaga,» naljatles Laine valjult. Aga lisas kohe, et külavolinik on tulnud ja kutsunud partorgi.

«Las astub sisse,» ütles Rihm.

«Räägib, et põllult tulnud, jalad porised. Istus akna alla pingile, kus ta paberitega meil käies ikka istub.»

Puude varju jäävas majas olid hämar. Jalgadega lävepakku kolitades läksid mehed läbi köögi õue. Saamu oli võtnud ajalehe ja uuris nüüd vastu valgust seda. Kui Lumi ja Rihm tema juurde astusid, ajas ta end püsti ja ütles rõõmsalt:

«Seltsimees partorg, leht, näe, kirjutab, et sõnnikuveo algab. Homme teeme ka minu talgud ära... Jürka tuleb, ja Junde, ja Lehtmaa ja... Ülehomme siis laseme Jürkal lahti.»

«Noh näed, Saamu! Ja sina punnid üksipäini, ei viitsi inimestega rääkida. Oi, oi, Saamu, liiga suur üksitõmbaja oled sa veel!» noomis Lumi teda naljatlevalt.

«Mis see minu rääkimine! See paljas vormitüde...»

Aga mina tahaks tõega teada, mis teie, seltsimees Lumi, küll inimestele kõrva sisse sosistate? Palun kohe! Hommikul, et ei kuidagi, ei midagi, misjao. Öhtul aga nagu teine rahvas kohe. Muudkui et homme bame homme sinu sõnniku välja, ulehomme Juri ja nii ikka edasi. Inimestel jälle teine elu sees. Tõsijutt.

«Mina nüüd,» vaidles Lumi. «Ega mina mõni tegija ole. Inimesed ise. Näevad ära, mis õige on ja mis mitte õige ei ole... Ainult neid tuleb mõnikord näidata, see on...»

«Mida's küla peal veel uuemat kuuldu?» päris Rihm.

«Ei kedagi. Läheb lahti sõnnikukäristamiseks. Ja juba räägitakse ristikupanekustki.»

«Nojah, nojah,» pomises Lumi omaette. «Seadke aga siis kanged õlled hakkama!»

Saamu kratsis häbelikult kukalt.

«Ölu kaib ankrus, ma ju rääkisin, partorg... Vanta, et jääb loiuks. Peaks tilgakese laskma,» tegi ta komistleva ettepaneku, käega Kopli poole näidates.

«Mis sa arvad, Rihm?» haaras Lumi mõttest kohe kinni. «Kui Saamu pakub? Kas teeme suu seks?»

«Palun. Einoh, tahtsin kohe paluda!» jõudis Saamu alles nüüd vormilise kutseni.

«Lonksu võiks maitsta,» arvas Rihm.

«Mis siis ikka, ega see pikk maa ole,» võttis Lumi kojast ratta.

Rihm tõmbas pintsaku selga ja matsi pahe. Ning hetk hiljem vajusid nad kõik kolmekes, juttu ajades suvehõõtu hamarusse, kerkiva udasena taha. Ainult naaled kostsid veel teiselt poolt oja sealt kuhu kadus valendav teelint. Ja udus haugatas paar korda unine koer. Rihma aia taga pajupõõsastes aga lõi oma laulu lahti õobik. Õõ oli misama õnnis-rahulik, tais lõhnu ja võrsavat eluhingust nagu eelnevgi. Udu ja madalale heinamaale. Ja õobik lakutas ärkava koiduni välja.

Kuid juuniöö on lühike. Ja sõnnikutalgulised vaatajad. Nõnda juhtus, et partorg Lumi avas jargimisel hommikul esimese hangutäie tõstmisega Heistre aga-aastase suure sõnnikuveo-hooaja, andes oma juuresolekuga sellele tööle pidulikkuse, hoo ja täie käigu enne kui edasi sõitis.

Sel esimesel talgul ei võinud loomulikult puududa ka Ojari Ott. Vastupidi, just tema pidi praegu igal tingi-

musel seal olema. Ta tuli ise, tuli naabrimehe poolest, kutsumata. Tuli algul aia peale vaatama, juttu ajama, ja paar lonksu õlut, proovis viimaks harke, kiitis ja võrdles, kuni tõstiski sõnnikut nagu mees meeste hulgas. Ära ajama teda keegi ei hakanud. Nõnda ta jäigi inimehe teeb tööd, mis seal ikka!

Rihm tõnkas:

«Ojari harjutab kätt...»

Aga Ott seletas kõigile kuuldavalt:

«Töölust lööb sisse, nõnnaks. Kohe tõsine töölust, kui mehed, kuidas see elu meil nüüd kõik minema ja arendama hakkab... Kontratest, näe, saime lipsti lahti, ja meid ei keegi. Nõnnaks, nüüd haara otse tänumeelega varrest kinni... Ääh, ma ütlen, see venelane, see on ka üks vägev rahvas!» Vahe puudus, et ta seal, laudas, sõnnikuvirna otsas oleks elada lasknud ja maailmarevolutsiooni. Vahe tõesti, sest iga sõnniku vahel, hingetõmbehetkedel kiitis ja ülistas Ott meid, aga venelasega koos ka revolutsiooni, ainult amalt.

Inimesi on mitmesuguseid. Kui Kopli Saamu ja Soostu Jurka, jah, isegi Otsa peremees kõhklemata tunnustas, et valjasaatmine neid heidutas, siis Ojari ei tundnud seda kuidagi paista lasta. Tema hirm otsis endale keerulisemat avaldusviisi. Ja leidis viimaks, et linnas nahtut ja kuulut, laiasuulises heakskiitmisega. Kaita või ülistada ei maksnud Ojaril midagi. Seltsimehe kõige rahustavam näidata oma truualamlikkust, et ta ei ole ka pealekippuvate hirmujudinate vastu mingi seepärast Ott kiitis. Lõunatunni ajal murul pikutades lootas ta meeste ette terve kirjumustrilise kiidukõne.

«Mina te ei tahate,» rääkis ta, «venelane on suur rahvas, suure joonega... Venelane tegi suure revolutsiooni ja tahab, et sel oleks ka suured tagajärjed... Nõnnaks. Venelane ei tee midagi väikseks, ainult oma tarbeks, kus on sellega! Venelane ütleb, et kui revolutsioon, siis terve maailmale, et kui õnn, siis õnn kõigile rahvastele. Nõnnaks. Üksinda on õnnelik igav olla, seltsis aga segasem. Ja venelane on seltsiarmastav rahvas. Venelane võttis oma vürstikestel ja krahvikestel pead maha, nüüd aitab ta ka meie härrakesi rookida, viib meid nimmu õnnele lähemale. Maapealsele muidugi, sest

venelane on niisugune inimene, et tema taevast panna diisi ei usu. Temale anna paradus kohe maa peal katta. Nõnnaks. Tühja eestlastelgi sest taevavärgist! Selle pärast ma ütlen, nõnnaks, et venelastega koos, ikka venelastega koos... Aita venelasel maailm õnnelikum teha, ja vaata, ta hoiab sind nagu silmatera... Nõnnaks, aita tal kas või hästi kõvasti hüüda, nii kõvasti hüüda «dajoš pjätiletku», et terve maailm kuuleb seda, ja — sa oled tovarištš, oledki revolutsionäär. Nõnnaks, oled tehtud mees, sest sa toetad maailmarevolutsiooni...»

«Lõugadega!» pahvatas Junde naerma. «Kuule, Ojari, peale lõugade vaadatakse ikka ka meest, seda, mis ta teeb. Ära parem jahvata!»

Aga Ojari jahvatas siiski. Jahvatas veel palju vene rammust, usust iseennast ja teisi lunastada, maailma kapitalismuse käest päästa. Näis, nagu oleks ta kogu suurt maailmaprobleemi sealsamas murul püüdnud ära seletada. Kuid Ojari püüdis üksnes varjata oma hirmu — targa ja kavala inimese hirmu, mis ei pea mitte igatühele nagu pihu peal näha olema. Üksinda on inimene oma hirmuga justkui silk vardas — muudkui küpse. Teiste hulgas aga, jah, teiste hulgas võid sa enese hirmust lahti rääkida, isegi julgemaks minna. Ja julgemaks minna Ott just tahtiski. Ainult jälle targa inimese moodi — sõnade ja tegudega uuesti teed kombates kehvikute juurde. Nõnda mõjus hirm Ojarisse. Seegi oli klassihirmu omamoodi avaldus. Sest Ott ei olnud sugugi argade meeste killast. Ainult et ta hetkel ei teadnud, kellele õieti toetuda, siis varises ta nii ühe kui teise poole ees ning kaapas oma isade, vanade mõisametsavahtide kombel selle kintsu, kes talle parajasti näis tugevamana, enam peremehena. Nõrk otsib alati isandat, pime — talutajat, kaval aga — lolli.

Lolle seal ei leidunud, pimedaid ka mitte. Ning Ojari jäi viimaks vaht, tõmbus kõrvale nagu kutsikas, kes ei tea, kellele saba liputada...

K

oolijuhataja Taadri oli nüüd palju parem: õppetöö vaheajal polnud vaja konstitutsiooni seletada ega Pankratova järgi ajaloo keerulist käiku valutada. Taader nokitses oma aiakeses, käis, taimedehoiduraja kaenlas, vahel palus ja metsaheinamaadel jalutamas, leidis mõne tundmatu taime, määras selle ära, vaatles seda, mõtles ja kuulatas... Ta armastas alati kuulutada, oli ikka armastanud. Ka seda, mis kuulati räägiti või arvati. Isegi laste jutte kuulatas ta klassi ukse tagant. Viimasel ajal läks ta kuulatamiselt ikka rohkem üle lausa kuulamisele — nimelt raadiokuulamisele. Hämaras toas, aparaat vaikseks keeratud, võis ta temekord küürutada koiduvalgeni. Berliin, Helsingi, Viin, Lahti — saksa ja soome keel kõlasid öösiti õpetaja Taadri vaikeses kambris, nagu töötaks seal keeltekoos. Ja mida undunumalt Taader kuulas, seda ärevamalt hakkas tõrma ta süda. Hitler oli ülivõimas. Ta pommitas sõnad Londonit ja Coventryt, lasi sadade kaupa inglaste laevu põhja, nopplis Balkanis ühe maa teise järel nagu maasikmarja. Võimutses täielikult nii õhus, maal kui merel. Inglise ei olnud vastu panna muud kui uut tüüpi, alles sõja ajal leiutatud magnetmiinide hävitaja — puhas inglise leiutis — saksa julma miini vastu, mis ülesõitva laeva poolt magnetiseerituna ise kerkis merepõhjast, selle laeva tabas ja hävitas... Sõjavägi, kelle käsutuses on nii hirmsaid leiutisi ja kelle juht nii üleolevalt teistele riikidele oma tahet peale surub, peab olema võitmatu. Selle sõjaväe käsutuses peab seisma

veelgi relvi ja seadeldisi, mida maailm ei tunnustanud milleda toetudes selle kasutaja võib ulbelt ja tõe kaituda, nagu käitus Hitler. Aga kui nii, siis ei ole väärt see mõte, mida arendas Traat. Ning Taader hoiab vahehaaval rahunema Isegi pasjansiladumine ja plaanile, sest ta tundis end vana hobusena, kes võid teed astuma hakkab kombates, aga kui tuttavale satub, kohe jalad alla saab. Ta oli õigesti tahtnud Mitte tormata, mitte rutata! Vaadata ja oodata, ja kuulata! Kui oled elupaevad piibliku õpetanud võib sotsialism oodata, kuni lõplikult selge on, mis publiloost saab. Venemaal muidugi olid publiloo a kurvad. Aga Hitleri juures, vaatamata tema rahvusot salismile, hoolimata tema juudivastasusest, seisis publiloo kurss kõrgel. Sakslased kandsid kirikutes peetud tänujumalateenistusi raadios üle ja alustasid sagedasti oma uusi rünnakuid «im Gottes Namen» — sellesama jumala nimel, kes oli juutide Messiaks ja kelle äravõetud rahvaks ennast pidasid juudid. Et Hitler oli juutidelt varastanud jumala samuti kui ühiskonnateadlastelt sotsialismi, varastanud ja seganud selle kõik Fichte odava šovinismiga ainuüksi maailma petmiseks — selle peale Taader ei tulnud. Seda ta ei teadnud. Ning see pärast haaras ta vahetevahel ikkagi kaardipaki ja viskas jalle pasjanssi. Sest mine tea...

Uhel säärasel pasjansiladumise hetkel saabus ootamatult koolijuhataja ukse taha Tigase Traadi prouast tatar Anete ja palus viisakalt luba telefonierida. Olevat hädasti vaja linna teatrisse helistada. Aeg oli väga erakordne, teine öötund juba käes. Aga et Taadri pere proua Anetet kui oma endist õpilast hasti tundis ja teda kui lavanimest, kes on isegi ooperis kaasa mänginud, kõrgelt austas, siis ei saanud juttu olla keeldumisest. Ei lugenud ka see, et tegemist oli kooli ametliku telefoniga ja öise ajaga. Niisugusel linnaproual, teatrimesel, võib öisel ajal väga tungivaid kõnelusi olla. Teatrinimese sõbrad ja tuttavad sel kellaajal alles oma tööst vabanevad. Millal ta siis nendega peab rääkima? Nii juhtis harra Taader ise teenistusvalmilt proua Anete kantseleiruumi ja jättis ta sinna üksi. Sest ei ole ju viisakas, vähemalt avalikult, pealt kuulata, mis üks daam öisel ajal telefoni raagib... Või olgu siis et vaik-selt, ukse tagant. Kuud sellestki ei tulnud suurt välja:

tehtud majas naksusid põrandalauad jalge all nii ruma- lasti, et harra Taadri tuli rutem kui muidu oma tuppa minna.

Mis proua Anete rääkis, kuhu rääkis, kellega — seda Taader teada ei saanud. Aga Anete jutt pidi olema väga lühike ja vapustav. Sest juba mõne minuti pärast oli ta muidugi õpetajapere eluruumides tagasi ja lõi ahastades ümber pea.

«And, issand, see on ju päris partilöö!»

Taader teadis, mis eelmisel ööl külas oli juhtunud. Mis ööl, kurb oli vana sugulase Logina Petri lugu. Ta oli Silbri Tiidust ja teistestki. Aga et asi otseselt ta ei puutunud, olid nad end juba rahustada jõudnud. Proua Anete ootamatu ahastusehoog mõjus uue ohvardava endena. Mõlemad hüüdsid nagu ühest suust:

«Mis on siis veel juhtunud? Kas ikka viiakse?»

«Kõik see aeg. Eeskätt muidugi jõukamad ja tahtsamatad»

Kui proua Anete seda viimast lauset ei oleks lisanud, oleks ehk Taadri pere perekonda kohe haaranud kahuhirm. Aga aga vaatasid nad pärani silmi teineteisele otsa, noogutasid vastamisi ja ainult heitusid tõsiselt. Esimehe kogus end siiski kindlameelne olla püüdev, noorem ja hakkajam proua Meeli.

«See on siis midagi raskulatšivanije-taolist meie tingimustes. Ajalehtedeski viimasel ajal üksainus kisa raskutest ja kapitalistide viguritest!»

«Ei, proua Taader. Uskuge mind, see on palju laiem, palju hirmsam. Praegu öeldi linnast, et ka seal... Olevat ara vundud teadlasi, ja advokaate, ja arste. Samuti Tallinnast. Kõiki, kõiki. Nad tahavad ühe hoobiga hävitada terve Eesti intelligentsi, kõik arukamad pead maha lõigata...»

Proua Anete sõnad intelligentsist mõjusid Taadri-lesele kui nuiahoop. Heldekene, nemadki kuulusid ju intelligentsi hulka, olid alati pidanud end intelligentseteks inimesteks! Kes võib teada? Kes võib teada, kas veoautot viimaks ka koolimaja ette ei saadeta?

Taader vajus jõuetult diivanile, lülitas käe vabiseses raadioaparaadi välja. Krapp niisugune! Et räägiks ka midagi, mis inimest eluliselt aitab, et annaks nõu, kuidas oma hinge päästa, mis teha või ette võtta! Latrab ainult allveelaevadest, lennukitest, võitudest... Mis

kasu on seda teada, kui sind võidakse iga minut auto-
kasti tõsta ja ära sõidutada? Mis kasu on ühe ma-
armee võitudest, kui teisel maal puütakse intelligent-
seid inimesi nagu varblasi? Tekkis hetk, kus Taader
peaaegu valmis oli vastuvõtuseadeldist segi lööma kind-
ree sööst andis kohe järele. Ta ajas enese jalule, jook-
rutates, nagu metsloom puuris, ühest toanurgast teise
ja turtsus:

«Njah, professoreid, näitlejaid, juriste, õpetajaid
Njah, njah, njah... Aga kas nad teie papa kätte said?»

«Papa ja mamma ei olnud õnneks kodus... Mina
tuln parajasti metsa poolt jalutamast, märkasn ja
jooksin tagasi. Päev läbi kükitasin võsas. Nüüd olen
siin...»

See seletus rahustas pisut vana õpetajat. Sest ükski
hing külas peale Traadi ei aimanud tema tõelist suhtu-
mist maailma asjadesse. Ja niikaua kui Tigase Traat
pole veel ametivõimude käes, kuni nad teda tunnistama
panna ei saa, ei tarvitse karta kõige hullemat. Kas ta
dis või taipas sellest Taadrite vahekorrast oma papa-
kesega ka tütar midagi, võta kinni. Aga üsna reipalt
ütles ta:

«Igast inimesest on kahju. Ütelge ometi, kallid härra
Taader, kuidas, kuidas saaksime meie papa ära päästa?»

Taader orienteerus olukorras võrdlemisi hästi.

«Kus ta praegu on?»

«Mitte just kaugel... väljas...»

Taader vedas närviliselt suitsu.

«Njah, suvine aeg... Mis siis ikka, olgu edasi. Ja teie
ka, teie mammakesega samuti — kuni hakkab sel-
guma...»

Mis just selguma pidi, seda ei osanud nad praegu
sõnastada. Aga kokku lepiti nõnda, et proua Anete tuleb
järgmisel öhtul jälle telefonema, toob uudiseid ja
kuuleb, mis vahepeal Taadrid on kuulnud. Igaks juhaks
otsustasid Taadrid ka oma kallimad asjad kokku panna,
et ei oleks rabelemist ja unustamist, kui järsku tul-
takse... Intelligent — mine tea, kuidas sind võetakse
või hinnatakse. Ainult et ise juhuslikule sisseastujale
mitte kahtlasena näida, tõugati need pakid sügavale
voodi alla.

«Njah, et Mati ka pidi just nüüd linna jääma! Oleks
pere vähemalt koos!» kurtis Taader.

«Koos!» lõi proua Meeli. «Praegu on just tark —
... kanti laiali! Minu süda on rahul, et Mati sõi-
... et jaab paariks-kolmeks nädalaks sõbra poole.
... suvitab ja kosub... Ei riku närvi...»

«Njah, seda ka muidugi, seda ka... Aga kui juhtub,
...»

«Ah, juhtub! Mis sul siin juhtub? Võta oma pamp,
... vaja, ja mine!» tõukas Meeli Taader jalaga mehe
...

... valmispakitud pampude vahel magades, ärevil
... oomata, elasid Taadrid paar järgmist päeva
... ulatusid ka nendeni kuuldused Ojari Ott suga-
... elamustest linnas ja veel sugavamõttelisematest
... dustest, mis Ott oli teinud. Samuti said nad täpsed
... külast äraviidute arvu kohta ja kuulsid sedagi,
... torg ise on käinud Heistres, avanud sõnakuveo-
... ja ning rahustanud inimesi, et enam miski ei
... et õige hõlma ei hakka keegi kinni. Noh, Taadrid
... kõigiti «õiged», «ausad» inimesed! Õpetajad, elu-
... tootav intelligents. Kui neid esimene löök tabama
... pidanud, sus vaevalt veel... Ning nõnda saigi sõna-
... Anete Taadrite nõusoleku selleks, et papa Traat
... tulla neile, mõne aja vaikselt elada koolimajas,
... kooliteeniija oli külasse tööle läinud. Tigase mamma-
... naine hakkas aga vaikselt jälle kodus ümardama, et
... näha-kuulda, kuidas elu peale surmahoopi — nagu
... räägiti — uuesti käima saab.

Taat tuligi teisel öhtul koolimajja, õigemini, proua
... oma papakese, teda kae alt kinni hoides, koo-
... ja kinnis, et imeküll, papakese tervis, mille
... olevald ei olnud saadud, on korraga käest
... hõlma. Taat oli juba hõlma ette tolistama
... papakese haiguse saadma... Taat ei olnud teada
... vaja ainult ütelda, küll see korraldab auto jaama vastu
... ja kõik, mis vaja halge paigalepanemiseks.

Jaane Traat oli tõesti närtsinud, kortsus ja lõtv nagu
... kaalikas. Selga oli ta enesele kiskunud soo-
... va tanata pihukasuka, peaaegu tal läkiläki.
... taalestunud. Taat ei olnud varustatud
... kõik see varustus oli ära määrdunud, kortsus, hei-
... papa tais ja jättis akki justku rippuma jaanud põs-
... kodega mehest tolbivõitu, kohtlase taadi mulje, kes ei
... ten, mis enesega peale hakata. Ainult ta silmad keerle-
...

sid luuravalt, umbusklikult Taadrite toas ringi. Nii seepärast ei saanud Taader Traadi haigust taie toe võtta. Kaheldes selles, ütles viimaks väljagi, et ta vahest see haigus on rohkem ehmatuse kui haigus. Mis imet naisugusel ajal!?

«Eks ta ole, seda ja teist!» viskas Traat käega. «Kaheldes kaste all kõhuli märjas ristikheinas... Vanad kodid, külge hakkab.»

«Njah, aga niimoodi haiglasse, kui käidi juba järele jooksete ise suisa suhu! Võiks katsuda ravida samas. Parnaõietee ja kange punšiga... Läheb ehk mööda...»

Proua Anete oli sel hetkel jälle parajasti telefonirimas. Ja Traat, teadmata, kuipalju kaarte avada, kolmas lühidalt:

«Eks ta ehk läheks ka. Aga linnas... Ehk anna teada asjad elu poole... Kaua sa, vana inimene, niimoodi mööda ristikuvälju kõhutad?»

«See on teine asi,» nõustus Taadergi. «Njah, kui leida sõpru, tuleb ära katsuda. Kõik teed tuleb ära katsuda.»

Taader ei teadnud ega antudki talle üksikasjalisemalt teada plaanidest, mis olid ühenduses Traadi linnaminekuga või kust need õieti parinesid. Kesköö paiku tuli Ojari Ott oma võigu ruunaga, vankrivahe värskend heinu täis. Traat talutati vankrisse, pandi heintele pikali ja visati tekk üle nagu kunagi haigele. Proua Anete ise korraldas ja saatis oma papakese teele. Et kõike seda jälgisid kahe kõvasti ravis mehe silmad suitsamast sirelipöösa tagant ja et Tigase peremehe haigus kui ka otsus tema haiglassesaatmise kohta tulid keskest, mida nimetati staabiks, sellest ei olnud Jakob Taadril vähimat aimugi. Taader aitas kui inimene inimest, kes oma koju ei või minna, kelle eest tuleb hoolitseda. Niipea kui Ott Traadiga jaama poole liikuma hakkas, et viia teda hommik-öisele rongile, läks ara ka proua Anete. Ning Taader hingas kergemalt. Seekordne risk paistis õnnestunud olevat. Kui õnnestub ka Traadil, ei ole tuleviku pärast vaja muretseda. Midagi oli igaks juhuks tehtud. Harra Taader võis jälle rahulikult oma lõputuid pasjansse laduda, et kaartidelt küsida, kellega on fortuuna täna: musta või punasega?

Fortuunale aga, nagu ikka tujukatele naistele, meel-

li suurte ja tähtsate soosimise vahel teinekord vembatada ka väikeste inimestega, end nende tühistesse sõrmedesse segada. Samal ööl kui Ojari Ott Tigase Traati kungla viis, kuutis tema naaber Kopli Saamu Rihma. Rihm oli hakanud järsku valusid kaebama. Saamul tekkis tema pärast mure. Küsitles, sättis ja püüdis korraldada kõike nõnda, et haigel oleks parem, et taot teda vähem raputaks ja vaevaks. Rihm lasi teda hooldada ja hoolitseda, kuid vankrisse pikali siiski ei heitnud, vaid jäi kogu aja erksalt Saamu kõrvale istuma. Ühest voorenõlvast alla sõites jõudsid nad järele kolkendile, mida vedas tuima jalaga heledat karva hobune. Ööhämaruse tõttu polnud näha, kas oli see muurdunud valge, võik või hall. Peaasi, ta oli hele ja punatis silma. Saamu tahtis mööda ajada, kuid Rihm pöördi käe ohjadele.

«Las läheb ees... Meil aega on.»

«Mis? Arvad et... Nagu siin räägitakse?»

«Vaata, kas see ei ole ehk Ojari võik?» uuris Rihm hõimuril metsavahelisel teel eessõitjat.

Saamu sirutas end kurvil vankrist niipalju välja kui tal vahtis omakorda. Siis vangutas uskumatult pead.

«Ojari kollane look... Ju siis ka hobu. Imelik, mis ta võõrib edasi-tagasi? Alles tuli linnast...?»

Hobused astusid sammu. Sügavat metsavaikust segas nende nägin ja hobuste jalgade ühtlane tümpsimine luvast. Enestele märkamatuks olid mehed rääkima hakanud summutatud häält, ainult teineteisele kuuldavalt.

«Kas tal ei ole seal vankris midagi? Justkui veab mis-ki?» uuris Rihm läbi ööhahetuse.

«See on inimene... Mees! Näe, säärikus jalg ripub üle redelitööle,» tegi Kopli Saamu teravam silm asja varsti selgeks.

«Keera kuskil techarul kõrvale,» käsutas Rihm ootamatult, kui oli omakorda eessõitja vankrit uurinud.

Saamuga oli Rihm rääkinud pikemad jutud juba ohtul, enne kodunt äratulekut. Nii mõistis Saamu tema soovil poolelt sõnalt. Ja kuigi selle soovi täitmine teda natuke kärsituks, isegi ärevaks tegi, pööras ta kohe sammesele metsateekesele sisse. Kümme-kond sammu eemal käskis Rihm hobuse peatada ja kuulatas hoolikalt, kas eessõitja vankrilõgin ühtlases taktis kaugeneb.

Selles veendunud, hüppas ta maha, viskas jopipi ja ütles lihtsalt:

«Sina oota sin vaikselt. Niikaua kui see lõpeb. Siis keera ümber ja lase koju tagasi. Mina lähen siilmnäolt järele... Arvatavasti nad veel 'ei märganud meid.»

«Kuidas sa, haige inimene, siis?»

«Ah, haigusest nüüd! Siit ei ole jaama enam poole. Siil ma ära lähen.»

Rihm surus tugevasti Saamu kätt, võttis oma panna keese kaenlasse. «Noh, et vaikida on vaja, seda mõtles sa isegi. Ja pane tähele, millal see võiguga mees koju tagasi ilmub. Ma arvan, ta viib kedagi jaama. Kes seda näen ma ise. Sina vaata, kas ta mõne meie kaasa ka toob.»

«Jah,» sosistas Saamu ärevalt.

Siis oli Rihm läinud. Oma reumavalus puusale vaata mata kadus ta ruttu ja vilkalt põõsaste vahele. Ning sellest Rihma kadumisest öieti rohkem kui millestki muust taipas Saamu viimaks, et need ülesanded, mille talle anti, ei olnud niisama, ei olnud suusoojaks, vaid nähtavasti tõsiste asjadega seotud. Ta väristas õlgu. Oleks tahtnud suitsu panna. Käsi läks taskusse tubaka järele. Kuid siis meenus, et targem on selles olukorras tuld mitte tõmmata. Kes teab? Ning ta kükitas liikumatult vankris, kõrvad kõik aeg kikkis, kuni Ojarist enam kõlksugi kuulda ei olnud.

Metsaserval oli tee kõige liivasem ja pehmem. Kraavi perved aga rohtu kasvanud, jalgradadega. Seepärast sai jalamees siin kiiremini edasi kui kehva hobusega sõitja. Jaan Rihm ei olnud küll kärmas käija, kuid varsti oli ta siiski Ojaril sedavõrd kannul, et võis ees liikuvat rakendit vabalt jälgida. Ta astus nüüd pikka mööda, pisut hiilivalt, hoides end lagedamatel kohtadel põõsaste varju. Viimaks, seal, kus tee üle raudteeliini minnes jaamahoone peale keeras ja majade vahel enam mitte kuhugi mujale viia ei saanud, poordus Rihm otse-rada mööda jaama, jõudes nõnda Ojarist minuti-paari võrra varem parale.

Rongi tulekuni oli veel aega. Jaamakorraldaja tegi kassaluugi lahti, pistus pea välja ja hüüdis üle ooteruumi: «Piletid, kes soovib piletit Tartu poole!»

Sõitjaid oli vähe. Paar vanemat naist ostsid enne

teinud. Siis oligi järg tema käes. Piletikassa ette astuti. Siis ta, kuidas Ojari parajasti ust avades Tigase ooteruumi talutas Rihm vaatas kassaluugi uksele. Kuid nagi silmanurgast ometi, kuidas Ojari nagu kivines, tulbana seisatama jäi, siis ruttu kassavarrest tõmmates midagi sosistas ja otsekohe laeva välisukse taha kadus. See kõik toimus hetke jooksul. Naistele võis jääda mulje, et mees astus ainult uksest sisse, astudes ise minema. Kuid see oli kullalt näinud. Samuti ka Ojari. Ning ta tõlku, otsustavalt. Ainult Traat oma abitus, sisse-olukorras ei saanud midagi ette võtta. Ta tungus kui läks lähema pingini, laskus raskelt kõrvale ja oigas nii haledalt, et kõik ooteruumis viibinud veenduma: tõesti raskelt haige inimene, kes viimase jõuga on jaama roninud. Rihm maksis raha, sai ja oleks võinud teisele poole maja, perroonile minna. Ta jäi aga viivukeseks kassa ette peatuma, et tasku pista. Pigem küll selleks, et seisukohta leida, kuidas Traadiga olla, kui kuulis end hüütavat: «Ah, sees lõikab nii et... ei lase püsti ajada!» Rihm pöördus hõikaja poole. Ning ilma et oleks üllatunud nägugi teinud, küsis asjahikult:

«Mis teil siis on, Tigase peremees?»

«Ta ole... Nae, tuln noore hobusega naisevenna. Rihm lõi autot kartma ja paiskas kraavi... Kül- peretis neerud lahti, mis muud. Kolm päeva olin kodus pikali maas. Ei lahe paremaks. Aita muud, kui tuleb linna tohtri juurde minna. Tohtrite kätte, seltsimees Rihm.»

«Või nii,» venitas Rihm. «Kuidas te siis nõndamoodi, haige inimene?»

«Kellel see praegu aegul Sõnnikuveed ja kesakünnid tuleb. Nae, lasin enese naabrimehel jaama tuua, eks linnas on aeg kiiresti sõita,» rääkis Traat häidelt, poortas sinu ja aetas sinu juurde jälle nii kiirelt, nagu võib kaevata ainult inimene, keda piinab hirmus valu. «Võtke mulle ka pilet ära,» kiskus ta kuskult rahatähe. Rihm ei teadnud tõepoolest, mis teha. Ningit alust ega korraldust tal Traadiga ametlikult käituda ei olnud. Kuigi meest oli otsimas käidud, mees aga haisu ninna saades kõrvale karanud, ei andnud see siiski

talle veel põhjust Traati muutsa kätte toomiseks minna. Vastupidi, Traadi liikudalaskmine näis kasulikum olevat. Sest nõnda võis ta ehk nendele järele geedale viia, kustkaudu temale teade toodi. Järele oli õigem ootama jääda. Mitte just osutada sellele teadlasele, kes võis olla pagan teab mis teekonnal, et abi, aga mitte ka välja näidata oma erilist huvi vastu. Ta seisatas keset jaamaruumi, vaatas kella, aastas endamisi:

«Rongini on veel aega küllalt.»

Traat mõistis seda arutust teisiti. Ohkinud ja puhunud, ajas ta enese valulise «oeh!» saatel jalule, kobis kassa ette ja võttis pileti.

Rihm oleks võinud nüüd sellele «lahtiste neerudega mehele» selja pöörata, oma teed minna. Vahekorrad olid selged. Kuid huvist asja vastu otsustas ta teisiti. On juba kord kobama hakatud, kobatagu lõpuni. Ei ol paha kindlaks teha, kuipalju selle mehe neerud laht on: kuipalju ta simuleerib või tõesti kannatab, olgu see üleelatud ärevusest või millest tahes. Inimene võib ka erutusest või ehmatusest haigeks jääda, vana tõbi võib välja lüüa — selles ei ole midagi imelikku. Aga Jaan Rihm Traadi haigusse ei uskunud. Vaevalt oleks Ojari Ott tõelise haiguse puhul ukse vahel käitunud niimoodi, nagu ta käitus. Hoopis loomulikum oleks olnud, kui Ojari oleks koos Traadiga sisse tulnud ja palunud teada Rihma, rongis haige eest hoolitseda. Sääraseid asju oskas Ojari korraldada, suuvärgist tal puudu ei tulnud. Ojari võis muidugi karta paljastada oma sidemeid Traad või teiste temataolistega. Aga voorimeheks tulek Traadile nätab ise, kuidas nende vahekorrad on.

«Oleks mul õrna aimu olnud,» tegi Rihm naabrimehega uuesti juttu, «et teid jaama tuuakse, armust oleks palunud ennast ka vankrisse võtta... Mul see puus jälle, teeb hirmsasti häda... Kes teab, tuleb ehk veel enne surma siruli jääda.»

«Ah sedamoodi? Siis ka tohtrile või haiglasse viimaks?» huvitus paks Traat nõnda, et unustas hetkeks isegi oma valulise nao.

«Haiglasse jah!... Kuhu siis mujale niisuguse vana hädaga!»

«Eks ta ole, eks ta ole! Või need hädad mööda, kive ja kände käivad... Ikka mööda inimesi, mööda in-

ohkles Traat ja kiskus oma talvemütsi sügavalt silmle, nagu kardaksid ta silmad valgust. Aga Rihm ei aru: seda tehti sellepärast, et jaamahoonesse tulles ei näeks uusi sõitjaid, pühapäevanetes maapoisse ja linnale, kes omavahel elavalt arutasid isetegevuslaste kokutuleku päevakorda. Jaan Rihm neid ei tundnud. Traadi käitumisest võis järeldada, et noored ei tulnud sellele võõrad. Enamgi: näis, nagu kardaks ta neid, tahaks vältida enese kõnetamist nende poolt. Sest ta ei pingil nihelnud, ajas ta enese püsti ja hakkas vahuselt, jalga jala ette tõstes ukse poole liikuma.

«Ei ole veel vilistanudki,» tähendas Rihm talle järele. Kuid Traat pomises midagi haige inimese asjast, kes ei suurvast tervetega võidu joosta, kui viimane vile käib, ja kobis perroonile viivast uksest välja.

Rihm ei saanud enam kas või palja uudishimu pärast Tigase peremehest maha jääda. Temagi ruttas perroonile, kus mööda liivast peenart juba üksikuid reitajaid jalutas. Oli aeg enne koitu, hämar. Suvisel ajal perrooni ei valgustatud. Pilvise ilma tõttu oli sovalguse tõttu Pöörangutelt hõõgusid punased ja kollased. Linnapoolses semaforimastis säras suur roheline signaali rosett vastu ahmast taevast. Roopad läikisid õli- ja kumikadusid kaugusse. Signaaljuhtmestik huugas tuld, oli tõstnud pisut tuult. Rihm vaatas paremale ja vasemale. Traadi tusedat, jopis kogu polnud kuskil näha. Teisel pool raudteed, vastu jaama oli harv mannik. Mandide all üksikud majad. Kas hirmus õige ära ja putkas minema? uuris Rihm vastasolevat metsa. Nii tuntu ei võinud Traat mujale kaduda kui ainult nende puude varju. Või ehk istub kuskil hekilõukas? Ta kõndis jalki perrooni edasi linna poole. Jah, seal paari aknalaudade vahel asetatud pingil lõsutasid tuttav kogu. Sinna oli ta ülearuaste silmade eest varju pugenud. Kui kärmes jalg, imestas Rihm. Ei ütelnud aga midagi, seisatas niisama mõni samm eemal, pani suitsu ja vaatas.

Ka Traat vaikis. Ei oianud ega kaevelnud enam. Mis mõtet ongi ühel haigel teisele oma häda kurta? Nagunii on ise enese häda igauhele kõige lähem.

Muide, niisama palju kui Rihm uskus Traadi haigust, võttis Traat tõsiselt Rihma puusavalu. Kuna ta ise teekles, siis pidas ta ka Rihma kaebamist teeskluseks.

tel pärast vähem tuli... Niisamuti teie kah, Rihm, omul puus madaneb, aga muudkui jalgsi linna, patis... kohe... Kange mees nagu Otsa Märt... Et vaata... kan ise enesele haua valmis...»

Rihm tajus Traadi jutust pilget, nohises vähe... siis vastas omapoolse lookesega.

«Jah, on kangeid mehi, igasuguseid. Mõni kaevab enesele haua valmis. Mõni ronib surmatundi ligi tundes ise puusärki. Oli seal Tallinnamaa kandis kord vana peremees. Puusärk kodus juba kuus aastat. Ootab surma. Viimaks hakkab loksuma, saadab õpetaja järele. Ise vahepeal matuseriided selga ja puusärki. Õpetaja tuleb, näeb, et mees laudsil, asub kirstupanemise talitust korraldama. Aga vanamees kirstust: «Oodake natuke, õpetajahärra, ma jäin pisut tukastama...» Noh, tegi oma uinaku ära ja siis surigi... Vaat, oli kange vanamees... Või jälle teine näide. Karjapoiss loob kiviga vasikal neerud lahti... Vasikas maas, siputab jalgu, ei saa paigast ära. Aga siin mees, näe, neerud lahti, laseb oma jala peal tohtri juurde nagu välgub. Oi-oi, kangeid mehi on laialt...»

Sellele jutule pidas Traat targemaks mitte vastata. Ta ainult ohkis, puhkis ja aietas vahel mahasurutud hääli. Hea tükk teed sõideti vaikides. Hakkas juba valgenema. Koit värvis idataeva kullakarvaliseks, siis õrnroosaks, viimaks erepunaseks. Päike oli tõusmas.

Mehed vahtisid vaheldumisi aknasse, vahtisid teineteist. Oli justkui öeldud kõik, mis niisuguses olukorras öelda võib. Tüütuks läks, isegi oma hädadega virisemine läks tüütuks.

«Vara saab linna. Mõni minut peale viit,» ohkas Traat, vahtides ise helenevat taevast.

«Jah, pisut vara,» nõustus Rihm.

«Nii vara pole kuhugi minna...»

«Ega ole... Aga teine rong tuleb alles peale keskpäeva...»

«Noh, eks pea jaamas kükitama, kuni tohtrid ärkavad.»

Traadi mure oli nii tõsine, et Rihm oma plaanides ajuti isegi kõhklema lõi. Inimene, kellel salaasjad ees, ei ole nõus tundide viisi jaamas, möödakäijate silma all kõssitama. Ise ta seda teha ei kavatsenud, tal põlnud selleks aegagi. Igaks juhuks ütles ta niisama:

«Nii võib ühiselt auto võtta... Tuleb odavam.»
«Eks ta ole, jah... Ühiselt ikka odavam,» nõustus Rihm.

Rong sööstis vastu hommikule ja päevavalgusele. Juba hakkasid paistma linnalähedaste asulate värvitud seintega majad, läikima asfalteeritud teelõigud. Valgenes kiiresti. Mõlemad Heistre mehed tuiutasid omaette, vahel vahel aknast välja, vahel niisama, kuhu juhtus. Mitte poole sõnaga ei teinud kumbki juttu sündmustest koolas. Ei puudutanud põnevaid lugusid Silbri Jani ühvardustest, millest igal pool räägiti, või Lohkva Liisa arvamisest. Nagu vaikiv kokkulepe sulges selles asjas nende suud.

Traat oma neeruvaluga käis aeg-ajalt vaguni otsas muuvas tualettruumis, tulles sealt iga kord hädaldusega: «Näe, ei pea! Ei ölut ega tilka midagi muud. Aga näe — ei pea! Selge, et neerud...»

Ta käis ja käis, kuni viimase linnaäärse peatuse eel laks — ega tulnudki enam...

Rihm oli paar korda varem tahtnud asja tehes talle järele minna. Aga siis ilmus mees igakord jälle kohe vagunisse. Nii oli ta teisel lasknud enese valvsuse unustada. Kui Rihm siis peatuskohast märkas autot mitme tüsed mehega minema sõostvat, just siis sõostvat, kui rong juba paigalt tõmbas — ei jäänud muud üle kui hambad kokku suruda. Igaks juhuks läks ta muski vagunisaatja juurde, küsis, kas see on näinud, kuhu jäi naaberreisija, nii- ja niimoodi riides maamees?

«Ah see läkilakis ja pihtkasukaga reumahaige?»

«Neeruhaige!» parandas Rihm tighedalt.

«Ei, vabandage, ma oma kõrvaga kuulsin, kuidas...» Mäesalu ise temalt küsis: noh, kuidas teie reumaga aias lood on? Tal oli peatuses seltsimees Mäesalu oma masina ja tohtriga vastas — läks nagu viuhiti.

«Ah Mäesalu ise, muuvalitsusest?»

«Jah. Mina ju tunnen teda, ametühingu ajast...»

Rihmal ei olnud põhjust rohkem pärida. Suurte asjad hakkasid ikka suurelt, ka nüüd veel.

«Tõmbas alt... Sull...» urises ta endamisi läbi hammaste, kui lonkis mööda varahommikuselt tühje tänavaid linna poole. Ta kavatses Mäesalu osas rattad käima tõugata. Kuid Mäesalu ei töötanudki enam maavalitsus-

ses. Ta oli üle viidud kooperatiivkaupluste revidendile. Ning keegi ei teadnud, mida või kus kodanik Mäe parajasti revideerib...

Nõnda lõppes kahe haige Heistre mehe ühine linna sõit. Selle järelloona lainetasid küll veel tükk aega paberid mõnda ametiasutuste lauasahtleid, kuid Mäe saluni need ei jõudnud ja Traati nad ei puudutanud. Liiatigi tormasid teised, palju suuremad sündmused peale, mis haarasid kõikide meeli. Tigase Traadi ümber tekkis vaikus, imelik sumbe vaikus nagu uduse ilmaga. Kui mehest kuskil räägiti, siis nõnda, et see Heistre rahva kõrvu ei kostnud. Ja kõige vähem oli Rihmal põhjust minna oma reisiseiklustest jutustama. Ainult kui nad pärast tema linnast tagasitulekut Kopli Saamuga esimene kord uudiseid vahetasid, teatas Saamu:

«Ojari Ott palus sellest mitte numbrit teha, et tema Traadi jaama viis.»

«Ah sinul oli temaga seletamist?»

«Neh, samal varahommikul. Mina tulin omalt poolt mõnda kraaviperve, võsa varjus. Tema jälle koplisi hobust viimast. Sattusime ninapidi kokku. Küllap vist taipas, mis käigul mina olin. Hakkas ise rääkima, et näinud sind jaamas, et ta pole tahtnud kellelegi paha... Traat, vana naabrimees, haige. Kuidas sa siis ei vii teist jaama, kui palub, on vaja tohtrile minna ja puha... Räägib, et olgu see Traat nüüd seda või teist, eks inimest, kui ta on haige, aita igaüks, ka vaenlane... Ja pealegi kinni pole teda võetud...»

«Ega võib-olla võetagi,» arvas Rihm. «Jäetakse vaatamise peale...»

«Sõprused ja tutvused, teada!»

«Nii või teisiti. Igatahes linnas olevat tema asjus samme astunud. Kõike juhtub!» viskas Rihm põlglikult õlgu kehitades.

«Nojah. Ja pealegi, kui ta põdema jääb, mis temast siis ikka...»

«Põdema jääb? Mis haigust ta siis põeb?» ajas Rihm silmad suureks.

«Reuma, räägitakse, et päris voodis kohe. Toodud autos koju. Tütar tulnud teist põetama ja puha...»

«Mh, mh!» tegi Rihm läbi hammaste kurjalt. Sils ütles mõtlikult: «Tead, Saamu, on niisuguseid kanu, kes

hõlli hõlsti loksuvad ja ka vapralt hauvad — aga välja haavad ainult mädamune...»

«Sa arvad, et...?»

«Ma ei taha asjata arvata. Või see Traat mingi erand on? Püüab end päästa, kuidas oskab. Püüab silmi teha... Aga meie oma ridades, meil on mehi, kes liiga kiirelt pugejatele vastu kaagutavad. See kaagutamine kõlab võõralt... Ja nende kohta ma ütlen, et eks näe, mis nad välja hauvad... Eks nende armu saada Traat haigeks vist ruttaki.»

Küllap tütar tal — naitleja või mis ta on — sellele niisuguseid tutvusi. Eks see õiendanud.»

«See tütar, ja mõne teise mehe poeg, ja poja sõbrad, ja... Pane tähele, Saamu, see on kõik üks kamp. Selle kambaga meil sinuga just tegemist tulebki...»

Saamu oma lihtsameelsuses ei olnud nii pessimist. Et ta moodunud paevade jooksul vähimatki kahtlast pole tund märganud, ei Logina ega teiste äraviiudute talude omanik, pidas ta seisukorda rahunenuks ja seda peatuseki lõpetatuks. Rihmalegi püüdis ta kinnitada:

«Ah, mis neil ikka! Valitsus ja võim ju meite käes...»

Rihm ainult urahtas kurjalt. Ta oli rohkem elu ja võitlust näinud, teda oli kästnud silmad lahti hoida. Ning lähemad päevad tõendasid, et tal oli põhjust olla umb-
n kikk.

M

areti käed ei käinud
ammu enam nii kär-

melt kui aasta tagasi: naise järelemõtlikkus taldutas tütarlapse nobedust. Nüüd, pärast vana Petri lugu, jäi ta järsku ka nagu jalust ära. Tuikus mitu päeva mööda avarat majapidamist üsna sihitult ringi. Allkirjaga paberil oli ta vastutuse Logina järelejäänud taluosa, selle varade ja põldude eest enese peale võtnud. Kuid mis vastutajat temast oli, kui tal enesel tuli varsti käed rüppe panna, tööst ja talitusest eemale jääda? Loomad vajasisid igapäevast hoolitsemist, sõnnik tuli välja viia, kesa künda, heinaaeg seisis ees, lähenes kiiresti... Aga ka tema enese aeg lähenes. Ta ei osanud küll tapset päeva määrata, kuid heimateo lõpul või rukkipaneku algul pidi see täis saama, see temagi aeg...

Masinlikult köietas ta lehma, notsutas sigu, siblis aias, õiendas köögis, nuttis vahel peataie, kuni viimaks kõndis Sassi juurde vanatoale, toetus raskelt istmele ja ütles:

«Sina, Sass, sa oled mees ja pead teadma, kuidas siis nüüd edasi, mis siin Loginal õieti saab.»

Aga Sassiski oli pisut liiga vähe meest niisuguseks meheks, nagu seisukord nõudis. Sass sugas kukalt, kratsis kõrvatagust ja arvas lõpuks, et mis muud kui tuleb perepoeg linnast koju tuua, tema ju pärija, agronoom pealekauba — kull paneb asjad jutti.

«Kust mina ta välja võtan?» pahandas Maret.

«Noh, eks ametist ikka. Saada telegramm või kiri või,» käis Sass peale, tahtmata ise karvavõrragi end siduda Logina asjadega.

«Ta ei ole ametis! Oma kõrvaga kuulsin, kui ütles, et mees nagu linnukene oksal!»

«Siis saada sõna sinna, kus ta on.»

«Ihha õelda, saada sõna! Aga kus ta on?» tegi Maret kallega haarava liigutuse. «Nagu vette vajus, kui siit alla... Keegi ei tea, isegi vist mitte proua Anete...»

Sassi arg aju hakkas ähmaselt mälestustes kobama. Talle meenus üks hilissügisene õhtu, meenus võõra ainekne vastuvõtmine peremehe poolt, meenusid Silbri lüüsi ähvardavad rusikad põllutegemisel, ning ta ütles mõttukult:

«Siis tee, mis tahad. Mine vallamajasse või miilitsa juurde. Eks andku nõu, kuidas taluga ümber käia. Ega ma ei tühjendu... ja ilma tööinimeseta talu ei peeta.»

«Kas sina ei taha ära teha?»

«... kiheles ja kõhkles, meenutas oma maaosa, kus teda vagunii keegi aitama ei tule, luges üles, kui palju Loginal varem on olnud ja kui palju päevilisi põldu, et töid joones hoida. Kuidas siis nemad naisega...? Lõpuks ütles lausa välja oma tõelise põhjuse:

«Kas seda tööd mulle maksab? See nüüd nagu konn... all talu või sedamoodi... Tee töö ja näe vaev, aga parast... Saa veel hurjutada pealegi, et nae, arvas aja olevat varandust oma kätte krahmida...»

«See on ju minu käes,» vaidles Maret. «Sa aitad mind!»

«Jah, Maret, sina oled Logina kasulaps, sulle ei paha pahaks. Isegi kui sul miski viltu läheb, lepitakse sinult mina peale viskamisega... Aga mina — sulane, ma võtan? Ei, parem selle jutul!»

«... ja muud loet, muud üle kui vallamaja juurde minna.»

«... ja ta ei jäänud. Enne tuli... talu...»

«... ja ta ei jäänud. Enne tuli... talu...»

«... ja ta ei jäänud. Enne tuli... talu...»

«Nüüd on see käes... Ei suudetud elajat taltsutada Sakslane alustab jälle tapatalguid...»

«Isa, ega sinul ei tule enam minna.»

«Minul ehk mitte... Aga paljud peavad minema... Laine kahvatas, surus käed äkki silmidele.

«Hirmus, hirmus...»

«Loodame kõige paremat, tütar... Ta on ametimees.»

Aga Laine juba nuttis, jämedad pisarad valgusid sarmede vahelt kaeseljale. Korraga olid ununenud kõik teravused, tülid — jäi ainult mure, murdev mure, mis südame kokku kiskus ja otsekui juhmiks tegi.

Rihm silistas ta pead.

«Sa ei ole mitte ainuke, tütar... Miljonid...»

Miljonid, muidugi. Aga üks miljonite hulgast ole igaüks omaette inimene, oma südamega valu ja mure, samuti ka rõõmu tundev isend. Üks neist miljonitest, Tigase peremees Rein Traat, mõne päeva voodis lamanud haige, vana tsaariväe unervits ja kaitseliidus sõjamängudega harjunud mees, kui kuulis uudist, mühatas, kargas asemelt üles ja hüüdis naisele:

«Leenu, too mu saapad!»

Tütar Anete, põetaja valges kitlis, jooksis säärikutega haigevoodi ette, nagu elevil.

«Võiksid ehk oodata lähemaid teateid, isa,» ütles ta rõõmu tagasi surudes.

«Mida siin enam? Kui vaja, ütelge, et uuesti linnas, arstil.»

«Selge.»

Ja paks mees ajas riided erakordse kiiruga selga, tõmbas kojast valmis pandud seljakoti, toppis taskutesse leivakuivikuid. Ku. kiitsakas teinepool kurtma kippus, et kuhu siis nüüd kesk päist päeva nõnda minnakse, viskas järele mees pead pööramata:

«Ei jääda ootama nende moppi. See võib tulla iga minut. Ega me esimest korda sõda näe...» ja kadus küürakil läbi rukki oma heinamaa poole, nagu vargile minnes. Ka niimoodi võeti sõjateadet, sõnumit vaenlase kallaletungist vastu. Ja mitte üksi Tigase talus, vaid õige mitmes peres, kus seda oli oodatud nagu õnnistust.

Koolimajas tabas sõjateate enesestmõistetavalt raadiot kruttiv Jakob Taader. Poisikese kergusega lippas ta uksele ja kutsus naist teisest toast:

«Tule nüüd siia! Kuula ise oma kõrvaga!»

«Nad kuulavad. Mõlemad püstijalu, liikumatult...» Kuul. Kui teadaanne lõppes, kähvas Taader pead viltu ja ütles, kitsaid huuli imedes naisele:

«Njah, näed sa...! Kas ma ei ütelnud? Kas mul ei olnud õigus, et vahest ehk mitte punane ega valge, vaid hoopis must... Njah, et see vana Taader peab ikka künkide eest mõtlema!» vangutas ta pead, nagu poleks ta siiani vasti uskuda suutnud, et on nii tark ja ettenägelik mees. Aga naine oli täna temaga eriti leplik, ei alustanud üldse vaidlust. Selle asemel võttis mehe kõhna pea oma kahe tugeva käe vahele, vaatas talle naljatlevalt silma, sakutas teda pisut ja ütles muheldes:

«Oh sind küll! Sind, minu mõtlejat ja filosoofi...!»

«Njah, aga mis nüüd tuleks teha?»

Meeli tõmbas käed tagasi.

«Teha? Kõik on juba tehtud, meheke. Ära muretsel!»

Ja kahvatas külmalt, halastamatult naerma, nii et Jakob Taader veel kord pidi oma nupukat naist imetlema.

Poe juures oli palju rahvast koos, ostjaid või muidu ostetegi. Aknaservale toetudes maitseisid teiste hulgas oma pudelist ka Junde Peeter ja Kopli Saamu. Ilm oli kuum, keel vajab kastmist, ning juttu jooksis õlle juures soravamalt. Nad märkasid, kuidas kauplusesse astusid teineteise järel kaks Külma: Sepa-Ludvi ja Logina Sass.

«Kach, palav päike meite Külmad ka üles sulatanud,» ütles Junde ja tõmbas ise käega Ludvit. Aga sepp ei märganud. Olga ette keerates surus ta enese leti äärde, kus hüüdis:

«Niida neid vikateid seal, neid vene omi!»

Kaupmees Hermann ulatas vene märgiga kauba. Selle kõrvalt paistis ka austria oma.

«Mul ükski. Aga võta parem see. Hea, kõva tera,» kõputas kättega harjunudikult vastu austria vikati, mis helises nagu kell.

«Laul Vene teras on silkem,» kõllistas sepp omakorda austriale.

«Peremehe võtavad ikka rohkem austriale,» arvas poolehoidlikult, sest need kippusid tal viimasel ajal seisma jääma.

«Peremehe? Noh neil, teadagi, kama, mis kapsa-õliga sulane või päeviline kõõbib, palju ta oma ihu-»

rammu raiskab. Siin, näe, läheb aga vennapoeg... heina lööma, siis ostame talle ka paari ehtsaid... Sähmaka keerutad, teist ei taha...»

«Jah, hea tera on küll,» kiitis Sass Ludvi valikut

Sel hetkel praksatas riivil raadioaparaat. Arend teatati, et loetakse ette seltsimees Molotovi sõnavõtte tõlge.

«Täna kell neli hommikul...»

«Ei tea, mis see ära maksab?» kostis Sassi ebaküsimus.

«...tungisid Saksa sõjaväed kallale meie maale...»

«Pea suu!» tõukas Ludvi oma vennapojale rusikaga rindu ja pöördus ise täie näoga aparadi poole. Vikat kadsapidi pihus, jäigi ta kuulutama. Diktori ärev-lamutatud hääl loetles runnatud linnade nimesid ja mainis ohvreid. Naised ohkasid, ahhetasid, siis vaikisid. Mehed vahtisid mornilt. Sõda! Sõda sakslasega, parunite ja Hitleriga! Poes oli pühapäeva tõttu peamiselt kehvem rahvast, ja mitmetegi silmades lõi leegitseva viha. Ah siin jälle! Juba jälle sakslane! Igauks seisis seal, kus ta parajasti seisma juhtus. Kes toetus puusaga letiservale, kes vastu seinale, kes hargitas keset ruumi. Poemees Hermann laskus kahe käega letiservale, väänutas oma jämedat kaela, vahtis tõmbilt ringi. Vaat kus lops! Sõda tähendas hinnatõusu ja teenistust, aga kust võtad sa enam kaupu? Poetais inimesi kuulab nii põnevalt, et kostis, kuidas petrooleum vaaditlast kallamispännile tilkus. Olihaig segunes heeringalõhnale, parknaha ja saapamäärde lõhnadega. Lahtisest uksest keerutas tuul sisse, paiskas kõik need rasked õhud segi piibu- ja paberrossisuitsuga ning hõljutas nagu paksu, sogast pilve rahva pea kohal.

Kui diktor pateetiliselt lõpetas: «Meie võitlus on õiglane. Vaenlane purustatakse. Võit jääb meile,» viskas sepp kõlksatades vikati letile:

«Ma ütlesin, võta vene vikat! Kurat, nüüd hakkab vene teras tantsima!» Ning kaupmehele: «Ja sina pista oma austria pussakad...»

«Kas sa näed, kas sa näed! Või kohe sõda!» kordas kaupmees segaselt.

«Issand!» hüüdis keegi naistest. «Hakkavad mehi võtma!»

Nüüd tõstis Junde oma õlleklaasi üle teiste peade, tõusis ettepoole ja hüüdis:

«Tõuge, Juula! Mehi ja naisi. See on Isamaasõda, kuul-
«Hil Suab Hitler, nagu sai Punabartel!»

«Saab!» lähenes teiselt poolt Ojari Ott. «Võidu peale!»
...ta omagi klaasi Junde vastu. «Mis sest, et sul-
...pole ei isa maad ega ema kapsaaeda» Ojari oli
...võtnud ja puudis mängida laia rahvameest. Kuid
...valjaastumine oli halvasti valitud. Junde pöördus
...poole, tõmbas selle varukapidi akna alla, surus
...kinnast pihku ja alles siis torkas läbi jutupomina:

«Võidu peale juuakse. Aga meestega. Mitte litsidega!
Proost, Ludvi! Nooh, Saamu! Ja sina, Sass! Tee suu
«Keh, eks meil kõigil seisa ees nüüd üks tee: tõllas
või vüllas.»

See oli öeldud naljatamisi, aga mõjus igaühele ise-
...Ojari kobis kahku uksest välja. Ludvi rüüpas
...kult klaasi tühjaks, pühkis suud ja tellis omalt
...kolm õlut. Saamu jäi imelikult vaikseks, näris
...kukoni. Sass aga kahmas oma vikatid kaenlasse ja
...minekut.

«Jõuad, sugulane, jõuad! Enne rapsime sakslase läbi,
«He lööme heinal!» peatas teda Ludvi.

«Ei tea, mul jäi kodus...»

Poetais rahvast kõneles korraka, arutas ja hõikles
...Mehed akna all ei kuulnud, miks Sassi süda koju
...Sel polnud ka tähtsust: Sass ei olnud seltsiv
...oli harjutud sellega, et tema käis alati üks oma
...Ludvi kallas klaasid uuesti kobrutavat märjakest
...ja mehed suvenesid arutama sõjaasju. Sass aga
...otul põlvle nõrkust tundes, poest välja. Niisiis
...omel õlgus olnud! Oleks ehk võinud
...temaga leppida, külvata ühiselt ning lõigata
...Kul palju muret ja südamevalu oleks nüüd
...võinud!

Sass, see oma hirmusegases meeleolus, nagu otsiks
...just temas ohvit, Loginale sõjaväeülemi tõi. Maret
...Alma tulid parajasti koplise lõunaselt lüpsilt, kui ta
...nendega värava ees vastamisi sattus.

«Mis see sinu nina nii nõrgus on?» noomis Alma, kui
...märkas, et mehel pole nagu oma nägugi peas. «Ega kõik
...tulle lähe. Vanemad mehed jäävad tahapoole...»

«Ah sind ka! Kust sina tead, kus see hullem on? Ja kõikse tagumised tapetavat, ütleb laulja.»

«Mine nüüd!»

Ja Sass läkski. Rehmas ainult käega, läks vanutades juurde, võttis väikese Tõnu põlvele, istus, kiskus sülle ja mõtles. Mõtelda oli korraga nii kole-kole palju.

Maret aga ei osanud midagi erilist mõtelda. Tal oli oma muredega tegemist. Alles kui talle pähe turgatas, et Oskargi võidakse iga hetk vormi panna, küsis ta nukuvalt: aga kas ta siis tõesti mind enne vaatama ei tule? Ning lõikava teravusega hakkas teda sellest hetkest järele purema igatsus. Sõda! Kes teab, kuhu satub või mis juhtub, ei näe ehk enam kunagi... Sel õhtul Maret tõnnis lihtsalt suurest mahajäetuse ja üksinduse tunde-dest. Igav, päratu igav ja tühi nais terve elu...

Läupäeval oli Maret ristikupõllu masinaga maha niitnud ja läks esmaspäeval metsa äärde vaatama, kas hein on seal varjus sedavõrd närbunud, et võib rõuku panna. Ta mõtted keerlesid ikka veel sõja, Oskari ja enese ümber, ning ta ei märganudki, kust või kuidas lepiku vahel jalgrajale tekkis võõras nooruk. Maret silmas poissi alles siis, kui see ta kõrval, paari sammu kaugusel seisis ja tasakesi tema nime hüüdis.

See oli sihvakas, loksas juustega noormees, säärrikutes ning polosärgis. Viisakalt kummardades, isegi naerata-des kordas ta lähenemisel: «Maret!»

«Mina olen, jah, Maret. Mis te minust tahate?» küsis Maret teravalt, mõõtes poissi pilguga ülalt alla. Ta ei olnud talv läbi kuskil käinud, viimased sündmused Loginal olid ta elust nagu täiesti ära lõiganud, inimesed kippusid võõraks jääma. See noormees polnud tund-matu, oli siitküla inimesi, aga tal andis pingutada, enne kui meenus väike tantsuõhtu Tigase Anete juures läi-nud suvel. Ja siis kohmas ta poolpilkamisi, teise riie-tu-sele vihjates:

«Heldeke, kas härrad gümnasistid on metsameesteks hakanud või?»

«Just nii, metsa meesteks,» kordas Traadi Mati rõhu-tatult, veidra uhkusevarjundiga hääles. «Andestust, preili perenaine. Mina olen nende-meeste kambajõmm, kes alati ja igas olukorras teie peale mõtlevad... Toon teile kirjakese... Palun!»

Nende sõnadega tõmbas Mati tihedalt ümber jala

...uue suupasääre vahelt tüki halli paberit ja ulatas selle kavaleri kummardusega Maretile.

Maret poleks olnud naine, pealegi omas eriseisukor-ras naine, kui ta poleks oodanud elumärki Oskarilt. Seepärast haaras ta ahnelt paberilipaka, keeras selle lahti ning luges samas, püstijalu. Lugeses jäi tal hing kinni, ta ahmis paar korda sügavalt õhku, pigistas endi kramplikult pihku, tahtis kirjatoojalt seletust kuulda. Kuid seda ei olnud kuskil näha. Niisama märka-matult, nagu ta lepikust teerajale tekkis, oli ta kadunud. Hakkda või otsida? Ei, niipalju oli Maret juba kirja-lest mõistnud, et seda ei tule teha. Nagu mõnd ime-koja näpu vahel keerutades, lahti ja kinni rullides, vahetpidamata ikka ja jälle vaadates, silmi uskumata, tultas ta võsast välja, ristikupõllu äärde, kus istus kramvipervele vastu päikest ja luges uuesti. Kirjutati järgmiselt:

Kallis Maret!

Pea alati meeles, et mis ka ei juhtuks, sina ja Logina olete meie kaitse all. Meie näeme ja kuuleme kõik. Aga on vaja, et meid ei nähta ega kuulda. Vähemalt esialgu. Meid on palju ja meie karistame vaenlasi valjult. Oss tervitab sind. Tule õhtul peale loojangut Laanetsoo esi-meele soosaarele. Sinna, tead, kus puravikud kasvavad ja kus on vana kuivanud ladvaga tamm. Istu tamme all ja oota. Kõigest lähemalt seal. Sa pead tulema, meie preili perenaine. On väga vaja.

L. staabi ülem.

P. S. Võõrustame kättesaattudes on see kiri karde-tarant kol lohkeame. Seepärast põleta kohe ära!

Seesama.

Maretile ei ütle nud sõnakõlks «L. staabi ülem» midagi. Ent kaekirja järgi, kuigi ... oli moonutatud, ... ja tegemist olevat Logina p. ... ja tulevase pere-mehe Iluko Torma enesega.

Risti vastukäivad tunded said ta üle võimust. Omast lohnast oli lohutav ja rahustav teada, et teda tema

lompide kohal võis näha vanu, sissesõidetud jalgi linnapuruks aetud kamarat selle järgi, et seal ei kaevunud tarna ega rebasesaba, vaid kesk haljast rohtu m. st. laik paljast, läikivat pori nagu tõrva. Sedagi annuli kuival suvel. Sest vihmasel ajal olid saarased leitud vett täis. Ja siis nais, nagu ei kaiks siin kunagi inimese jalg, ei liiguks kedagi peale rebase või magra, kure või koovitaja, sest mägraurge ja koopaid leidus mõlemal soosaarel ning vanade puude otsas pesitsesid mõnikord kured.

Ometi ei olnud Laanetsoo sugugi nii päratu ja maha jäetud koht. Siit tehti heina, siit läbi käidi järve taga rabas jõhvikal. Talvel raiuti ja veeti siit aeg-ajalt hagu, puid, isegi tarbepuud, sest soosaarel kasvas peale vanade tammede ka ohtrasti tugevaid tüvisarapuid, vahtraid ja saari. Logina Peter oma soosaart õieti tarbepuu jaoks hoidiski. Kuid käigud siia hobusega ja veod siit välja toimusid üksnes talvel, taliteega. Seepärast puudusid ka kindlad sissesõidetud teed. Suvel tuldi siia ainult jalgsi, iga pere otse, sealtkaudu, kust näis kõige lähem ja jalale kõige kindlam. Muidugi, ka seesuguse käimisega olid aegade jooksul metsakarjamaadesse ja niitutesse sisse sõtkutud oma rajakesed. Kuid need olid mätaste ja põõsaste vahel nii raskelt märgatavad, nii looklevad, tihti käest kaduvad, et võõras neid pida pigem vanadeks hundiradadeks kui inimese jalgteeks. Omainimesed aga oskasid päris hästi neid katkevaid radu ja rajakesi kokku liita, välja jõuda Laanetsoolgi just sinna, kuhu jõuda taheti.

Maret ei tarvitsenud otsida teed või rada. Lipanud läbi kopli koduheinamaale, sealt üle sooniku metsa, laks ta silmalt. Ümber põõsaste ja mätaste keereldes, kuid ikka nagu kindlat sihti tundev lind, õigest suunast kõrvale kaldumata Minekuga tekkis tal isegi õhin minna. Tõusis sisemine pinevus, mis tegi jalad kergeks ja aitas pehmemastki lontsikust kähku üle. Maret mõistis ise väga hästi, et tema seisukorras niimoodi metsa joosta oli sobimatu. Kerged pisted rinna all hoiatasid teda tormamast. Kuid ta tormas siiski. Kase- ja paju-oksad aina rabisesid vastu õlgadele tõmmatud ülejakk. Päeval võsasse kogunenud leitsak lõi näkku otsekui soe vesi. Puisniidul aga võttis teda vastu madal, põõsaste vahel roomav udu. Õhk oli siin jahedam. Ning kohati

allutasid kõrge heina ladvad kastemärjaga ta paljaid

...
Vana õlgkatusega küüni juures märkas Maret tallatut rohtu ja värskeid jälgi. Ta vaatas lahtisest luugist välja. Küüni põrandal oli veel mullust heinaprahti, ning ta tundus, nagu oleks praht seina äärde kokku kerjendatud, sinna ase magatud. Aga ta ei hakanud seda mõelda. Ta läks mööda jälgi rohus edasi, jõudis varsti jalamil kasvavasse sarapuuvõssa, leidis põõsaste vahel raja, surus end tihnikust läbi ja oligi soosaarel. Vana kahara, ülalt juba kuivama löönud ladvaga tamme harud sirutusid võimsate käsivartena üle sarapuuvahtra- ja pärnatihniku. Tamme all oli pisut hämar, m. st. kuivanud lehed kõhisesid jalge all. Öhtu oli külm. Kuskil vilistas korraks laulurästas, puüdes tulla amata oma eeskuju — uhket ööbikut. Aga seegi ei olnud järsku. Maret seisatas tammetüve kõrval, mida ümbritses süllaga umber mõõta, ja jäi südame põksudes loomutama. Linnulaulu asemel sahises põõsas, ning lühike astus teiselt poolt tammetüve välja vormiriides. Juba kujust ja astumisest tundis Maret ära Huko. Naeratades ainult näolihastega, silmad valvsalt tõsised, haaras mees tema mõlemad käed, surus ja raputas neid.

«Väga tubli sinust, et sa tulid, Maret! Ole tervitatud!»

Maret pani tähele, et Logina noorperemees kandis linnajaväe vöörihma, mille küljes peale nahast revolverikaburi rippus raske tasku. Ta valimus oli hoolitsetud ja korraltik Metsaelu märke sellelt ei paistnud. Ohvitser nagu ikka ohvitser, otsustas Maret endamisi.

«Ah härra Huko ise ongi siis see «L. staap ja tema ülem»,» ütles ta poolpettunult, peopesaga lõuga hõõrudes. Aga kord see nagu otteheide: et milleks sa mängid plimesikku ega tule oma tulu pidama. Nii et Logina noorperemees otsustas vastata:

«Ei saa teisiti, Maret. Kõik õlged eesti mehed on piirangu mees. Jah haa, mehed, oma maa peremehed, oma rahva eest võitlejad, peame end valmis panema meelde...»

«Kus see Oss... Uiho siis on?» vaatas Maret ringi.

«Maret,» alustas härra Huko asjalikumalt. «Istume allasamasse,» näitas ta tamme maa seest väljakummu-

vatele juurekühmudele. «Ütle mulle, kuidas see...
nal nüüd öieti on? Mis üldse alles jäi? Kas palju...
ära viidi?»

«Mis asju? Peremees, teadagi...»

«Ja-haa. Aga kuidas siis? Läbi otsiti? Mis leiti?»

«Härra Hukot otsiti, muud midagi. Või mis seal
muud otsida oli?»

«Jaa-ah soo!» häälitsetes mees soome moodi. «Minut
räägiti küll teisiti. Sa ehk ei taha ütelda, Maret?»

«Miks? See ju sinu vara...»

«Minul ei ole praegu muud vara kui see siin õlgadel,
näitas ta näpuga oma pea peale, «ja see siin puusal,
puudutas relva. «Kas nad isaga hirmus toorelt ümber
käisid? Lõid või peksid teda?» päris siis õhinal.

«Misjaaks?» imestas Maret. «Peremees läks ise, oma
jalaga autosse. Ma viisin toidupakikese ja raha
järele...»

«Suur tänu sulle, hea hing! Seda, Maret, ei unusta
meie kunagi. Tuleb aeg, kus me seame sind eesti naistele
eeskujuks... Teeme kangelaseks! Jah, tuleb aeg! Aga
need, need punased saavad oma teenitud palga!» litsus
ta läbi hammaste. «Veri vere vastu!»

«Miks sa nii jubedalt ähvardad? Kedagi ei ole ju
tapetud!»

«Jaa-ah soo, et ei ole tapetud? Kas see ei ole hirm-
sam kui tappamine! Vanainimesi öösi voodist välja kis-
kuda, vedada ei tea kuhu maailma lõppu... Seda ei saa
jätta! Ükski enesest lugupidav rahvas ei jata seda katte-
tasumata. Iialgi! See on otsustatud!»

Maret ei saanud seesugusest vihapurskest, näist ules-
puhutud sõnadest aru. Kinni võetud ja ära viidud oli
inimesi ennegi. Kes riigivõimu vastu laksid, need viidi
ta vana valitsuse ajal kinni. Mis seal nii ähvardada?
Sest ega Logina peremees uue valitsuse pead ei palta-
nud, salvas kust sai. Ju see neil teada pidi o'ema... Ta
vaatas kõrvalt vana Torma pojale otsa, siis ütles mõlli-
kalt.

«Sass räägib, et harra Huko peaks koju tulema, maja-
pdamise ohjad oma kätte võtma. Sest ei ole ju enam
kedagi...»

«Sass! Külma Sass? See siug? Tahab mind samuti
nende kätte mängida, nagu mängis mu isa... Küll tema
mõõt ka tais saab.»

«Heldeke, mis see Sass siis on teinud?»

«Või mis teinud? Küll meie teame, mis... Jaa-ah soo,
Maret, Tahtsingi sulle ütelda, et oleks vaja teada saada,
kellele Sassi juures käib ja kus Sass käib... Kindel,
et Sass just see pealuuraja ongi...»

«Issand,» õhkas Maret. «Ajate mulle hirmu peale!
Kas see siis ometi on, härra Huko? Muudkui üks kaitse,
ja valve, ja luure, ja veri... Päris hulluks ajate oma
lutuga...»

«See on sõda,» kinnitas mees järsu hoolimatusega.

«Kas siis nii sõditakse? Metsas, võsas, oma talu maade
peal, ilma et oleks kuulda või näha?»

«Jah-haa, see on totaalne sõda, välksõda! Igal pool ja
tal ajal. Iga üksiku inimeseni välja. Kommud tahtsid
massivõitlust, vedasid võitlusrinde iga üksiku inime-
seni — hüva on, antakaa olla vaan! Näitame neile veel
massivõitlust, nii et nad varsti ei tea, kui pikk on tee
Moskvassel!»

«Hirmus vihane sõjamees.»

«Kas mul ei ole siis põhjust?»

Selle vastu ei osanud Maret vaielda. Mehel, kelle isa
oli ära viidud, talu jagatud endistele sulastele, ise met-
saga ja võsas redutamas — niisugusel mehel oli teadagi
loollalt põhjust viha kandmiseks nende peale, kes ta
hüüasidule ja jõukusele olid lõpu teinud, elumaitsemi-
nõu teemale tõrjunud. Maret oli selle koha pealt küllalt
tark, et mõista: inimene mõõdab kõike oma mõõdu-
ga, ni head kui kurja. Ainult niisuguses külluses
kõrja kuulutamine pani ta sisemiselt võbisema. Suru-
dus seda tund amini vastu tammetüve, ütles ta nagu
põhiteemaks.

«Maret, mis et Oskar on nii kuri... Ta on ju tei-
nud...»

Ta ei saanud oh pütt ja te ei saanud oh pütt, kuhu vaja. Ossi
paratavalt oli tulnud. Ta ootas pöönevalt, mis
Lopetä noorperemees ütles. Aga Logina noorperemees
ei taanud... «Maret, ta on vahepeal, talapörsaselt.
Alles...»

Jah-ah, Oskar! Lõulataja! Küllä Oskar on lin-
nane... meie, meimeeste mehed on talle kauged. Tal
on oma üleand... Ta saadab sulle tervitust, Maret.
Oh jaa, Oskar on minu kaasvõitleja. Aumees. Sinul,
Maret, ei maksa enesele peavalu teha. Niipea kui need

raginad läbi on, korraldab Oskar oma isiklikud asjad sinuga, nagu kord ja kord nõuavad...

Huko Torma rääkis seda nõnda veenda pöördvalt, nagu ei oleks ta ise oma sõbra heades omadustes mitte kaljukindel.

Mareti naisekõrv tabas selle väärkõla. Aga ta tahtis uskuda, Oskaril kindel olla. Tal hakkas kuum ning ta kõravad justkui ei suutnud kõike korraka kinni püüda, mis Huko oma sõbrast rääkis. Ta kuulis ainult head ja lasi kuulates pea pisut viltu, näppides ise pihku sattunud rohukõrt.

«Kas tema on ka — siin kuskil?» päris viimaks häbelikult.

«Mitte siin, igatahes... Siis oleks tulnud tema... Aga kus ta on, seda ei või ma sulle ütelda, Maret.»

«Oh heldus,» ehmus Maret. «On ta väga ohtlikus kohas?»

«Meie kõik oleme väga ohtlikus kohas. Ka sina ise, Maret. Mõistad sa seda? Meie oleme vaenlase tagalas, kuigi omaenese maal, ja peame vastavalt sellele ka käituma... Sina, Maret, sa oled Loginal üles kasvanud nagu oma laps, viimased aastad tegelik perenaine olnud... Kas sina siis ei rõõmusta, et meie võitleme, oma elu ja õiguste eest väljas oleme? Kas sa ei ole õnnelik, et Ossist ehk on juba saanud või saab varsti suur rahvussangar?»

«Ma ei tea.»

«Sa oled ju meie inimene, Maret?» käis mees peale.

«Olen või?» kergitas Maret oma kahupead ja tõmbas otsaesise kortsu.

«Aga kuidas siis? Kas sinul on kedagi peale meie? Või kes sind hindab, peale meie sinust lugu peab? Mitte keegi! Kehvikute ja popside bande vaatab sulle viltu, et näe, jõuka Logina kasutütar, kes läks raisku... Irvitab. Aga meie? Meie hulgas oled sa oma. Saad tulevikus ühele meist eluseltsiliseks, tood ilmale lapsi, kes on oma isa väarikad järglased. Nõnda oled sa juba peaaegu täiesti meie, Maret, kogu oma eluga.»

Maret mõtles ja mõtles. Midagi oli selles jutus vildakat, niisugust, mis valu tegi kuulata. Aga õiget oli selles omajagu ka. Ja see õige, mida ta endamisi juba varem tundis, seisis vist küll õiguses minna oma südame teed. See pani end üleolevalt maksma, lämmatas kõik

muud mõtted ja arusaamad, otsekui joovastas ja rammutas meeled.

«Kes teab, ehk olen ka...» ütles ta vaikselts.

«Oled, ja peadki olema!» käis mees peale. «Praegu on iga eesti mees ja naine teadma, kus on ta õige kodu. Sina, Maret, oled momendil muidugi... Jah, selles on kahju, aga sellest võib ka omamoodi kasu olla.» Ta peatus hetkeks, siis küsis järsku: «Palju sul kodus eluke on? Ja kas võid ka leidub?»

«Mis siis? Kas käsite maha müüa?»

«Maret. Milleks müüa? Vaata, iga sõjavägi vajab oma elu. Ka meie oma — olgu ta, kus ta on. Ma küsin, mis võib Logina talu välja panna varustamiseks? Ma räägin sinuga otsekoheks. Kuigi, noh, ütleme, et olen pärija, võiksin käsutada. Aga ega mina Logina asju ei... Sina nagu majavalitseja ja perenaine, mis sina ütled?»

«Ma — et ära anda? Ülearust ei ole midagi. Pikapeale on kõik oma tarvis,» seletas Maret, harjumuslikult vanaperemehe sõnu korrates.

«Maret! Ma ei räägi ülearusest. Ma küsin, mis sa võid talust välja pigistada?»

«Aidas ripub kolm sinki ja neli-viis suitsulapet. Väikse pere juures saab paar sinki ära pigistada. Võid on, ja varsti tuleb jälle teha.»

«Kas leivajahu kodus on?»

«Paar kotti.»

«Tore! Leivaga ongi kitsas... Pista siis juuretis hak- kama, lase meile üks tubli tegu leiba. Kohe, kas võid leiba?»

«Maret, sa saad teile leiba küpsetada?»

«Maret, sa saad teile leiba küpsetada?»

«Maret, sa saad teile leiba küpsetada?»

«Maret, sa saad teile leiba küpsetada?»

«Appi? Siis parem juba Loginale tüdruk võtta.»

«Jah-haa, see on keeruline,» kurtis noor Loginale. «Kuid asi annab ehk seada... See pudru siin ei keeta rohkem kui mõni päev. Tuleb, ütleme, mõni lihtsam Loginale.»

«Ükskõik. Aga mina — näete isegi...»

«Õigus. Muidugi. Aitame. Tingimata. Sina ainult anna käsk. Küll meie korraldame. Kas või mõne tööga. Kuidas on, kui laseks meestel soos heina maha luua?»

«Ega muud, kui öeldakse, et näe, Loginal looval puudub heina.»

«Jaa-ah soo, tõepoolest,» kohmetus oma mõtlemast sest härra «staabiülem». «Kuidas sind siis õige aidata?»

«Tuleksite ehk ise, või Oskar,» alustas Maret oma mõtet uuesti. «Kui vaja, kodus saab ka nii ära peita, et...»

«Lapsukene, ma saan sinust aru. Aga pea meeles: kui juba teistel on riskant, siis ei saa meie kuidagi tulla! Kuid pea, pea! Mul tuli üks mõte. Hobused sul ju on?»

«On üks. Teine Sassi käes...»

«Jätame selle Sassi juba...! Hüva on, teeme nõnda: sina pane hommikul hobune ette ja pista linna. Seal mine vanaproua Kukkeri, Anete mehe ema juurde. Tead, kus Kukkerid elavad? Neil on oma maja Lille tänaval.»

«Ühel talvel peremehega käisime.»

«Hüva on. Räägi vanaprouale, et sul on hädasti vaja heinalisi. Röhu peale, et heinalisi. Meest ja naist. Temal peab seal inimesi olema. Ütle talle, et Iluko palus heinalisi muretseda. Kui inimesed kohal, tood nendega toiduaineid vastu. Muidu nad ei tule. Kõige parem, võta kohe sink ja või kaasa, anna neile avan-
sua ule ja too nad Loginale. Ära ainult unusta sinki ja või. Muud pole midagi. Teel tuttavatega juttu ei maksa alustada. Lihtne, eks? Sinul on linnast palgatud tööli-
sed, asi tahe...»

Ja sõrmega oma ule jala visatud põlve torkides rääkis Logina noorperemees juba toimekalt, nagu ülesandeid jagades edasi: «Need inimesed jaavadki siis Logi-
nale. Toit ja kõik vajalik talu poolt. Nad aitavad sul heina teha, hoolitsevad muu eest... Töötasu arvel lased sa neil leiba küpsetada nii sagedasti, kui nad tahavad. Selge? Samuti annad neile piima. Niipalju kui nad kusivad... Nõnda on kõige parem ja julgem... Võib

veel nii teha, et need inimesed maksavad sulle toidu-
aineid eest, mis nad üle töötasu saavad. Spekuleeri-
ga...»

«On, need oskavad asju ajada! Karta ei ole sul
... vähematki!»

Maret kuulas seda pikka seletust laokil mõtetega. Ilm ja mure närisid ta südant.

«Miks peab see kõik nii keeruline olema?» ütles ta viimaks pead rinnale lastes.

«Võta asi! Üks ei tohi teada, mis teine teeb. Nendele inimestele, keda sa talusse tood, pole vaja seletada, et nad on minu isakodu või minu talu. Nad tehku, mis on hea, ja valmis.»

«Ajab pea segi,» kaebas Maret. «Saatke lihtsalt paar inimest, kes tööd teevad. Siis ma saan hakkama küll.»

«Hüva, Maret. Sa mõtle ise: sul tekib korraga kaks inimest tallu. Kohe küsitakse, kes nad on, kust tulid? Aga kui sa tood nad linnast, linnast väljapõgenenud inimesed, noh, siis ei ole mingit lora...»

«Kui siiski hakatakse pärima?»

«Siis seletad sina, nagu ka on, et linnast, et ajutiselt...»

«Ja nemad?»

Nemad samuti. Nende dokumendid on korras. Nemad ei muud ei räägi, võid kindel olla.»

Maret õhkas endamisi.

«Kas kardad?»

«Jah...»

«Ei ole vaja karta! Ja mida's sinul karta on? Mitte... ah need tõmbid mehike-
d... Või Allikad? Poisikesed!
... kosta see
... Sina on
... ja Oskar,
... elama harilikku elu...»

«See viimane, väljajuude harilikku ellu tagasipöördu-
misele, Oskari tulekule ja oma isiklikkude asjade kor-
raldumisele, mõjus Maretisse kõige hauravamalt. Ta
surus kahtlused, mis ikka veel südamesopis kibelesid,
maha ega vaieldud vastu. Iluko talu ja vara — jagagu!
mõttes ta vaikselt. Mis mul sellest? Kui Oskarile see-
mugune abi kasu toob, mis siis! Maret kõrvas kõlasid
jouduandvalt Logina noorperemehe sõnad Oskarist kui

tema tulevases, laste isast ja elukaaslasest. Sellest tundes võttis ta viimaks kõike. Sest mis on loomulik kui seista oma tulevase mehega ühes ravis, adada teda kuidas suudad ja oskad. Või nagu utleb Huko: Oskari kaudu on ta juba nagunii terve oma ihu ja hing nende inimene. Kelle siis õieti? kippus Maret kellele, kuid ta surus sellegi küsimuse ruttu maha. Oskar peab ju paremini teadma! Oskar on ta on hea...

Nü jõutigi jutuga lõpule. Maret sai kiita kui taibata tüdruk. Temaga asjaajamine laabus isegi soodsamalt kui L. staabi ülem eeldas. Juba see, et ta oli lasknud end hõlpsasti veenda Oskariga ühtekuuluvuses, kujund väärtuseks omaette. Ennast nendega üheks pidades ei tarvitsenud tema poolt karta ei ulearuse sõna pillutamist ega ülestunnistamist. Ja just see oligi Logina noorperemehele teinud kõige tõsisemat peavalu. Sest miks sa tea või usu niisuguse majasse võetud sohilapse hing elul! Aga nõnda oli asi korras. Võis usaldada. Sest kui siis üks tüdruk veel varjab ja kaitseb kui mitte oma tulevast, oma lapse isa? Mis see mees ise utleb — nõi perkele! küllap ka selle siku sarv sargu tõmmatakse, kui lood on kord ühel pool!

Saates tüdruku soosaare serval kasvava tihniku, surus Huko Torma kombekalt ta kätt ja kordas sisendavalt:

«Ole siis tubli perenaine, Maret, nagu ikka... Kull ma viin Oskarile sinu poolt tervitust ja räägin, kui aegalt sa meie heaks tood teed»

«Jah!» sosistas Maret. «Ja et ta tuleks mind vaatama!»

«Enesestmõistetav, muidugi!» tehti lai käelugutus. Mis tüdrukuplikadel muud teha kui rüütleid oodata!

Siis lukusid põõsad, ning Maret oli jälle üks seal samas vana rohtukasvanud teeraja otsal. Nüüd polnud tal ruttu. Oli aega koguni märgata, et ntiskunud juul. sekiharad kippusid võsadesse takerduma, tegid haig. Ta võttis põlle eest ja sidus selle pähe nagu rätiku, paelad löua all sõlmes.

Kõigest oli ta aru saanud ja kõike mõistnud, mis temalt nõuti. Kuid aus olles pidi enesele tunnistama, et siiski segaseks jäi, mida mehed metsas just taotle. Kätte maksta punastele? Noh, aga kas see on siis sõja? Sõjas võitlevad riigid rüüridega. Aga siin? Loginad ja

...murtalud — popside ja sulastega. Või ongi... misugused? Jah, kui ei oleks Oskar nend... Maret ei tea, sugugi ei tea utelda, mis ta härra... Kas see met... ladusatele kavadele oleks vastanud. Kas see met... Oskarita teda üldse oleks huvitanud? Sest... muudlustele vaatamata ei vabanenud ta tundeist,... katsus oma tüdrukuga hasti läbi saada. Kui... lopeb Hukole soodsalt, kas on Maret siis veel... hulgas? Või jälle ainult tuhkatrinu härraste...? Ning Maret mossitas endamisi huuli. Küll oleks... kui Oskar poleks mitte härra noorperemehe sõber,... teineteist ei tunnekski! Siis ta vist küll hommi... lobust ette ei paneks.

...hõõgus juba koidupunas, kui Maret Logina... äärde välja jõudis. Suur veretav kuuketas vaa... madalalt puude vahelt ja saatis nukra kaastund... üksikut, läbi võserikkude talu poole vantsivat... Kuskil metsasalus lasi varajane vint kuuldavale... esimese hommikutervituse.

...väga pikk, ärev ja raske päev...

Kui Sass järgmisel keskhommikul nägi heinalisi riis... valja minevat, lõi ta hangu maasse ja kohmas... Maretile:

Nao, sul töövägi platsis.»

Jah, tõin linnast. Mis ma sinustki, sul omal rabele... Ja soomavahe-teisega tööd ara ei tee...

«Jah, jah,» nõustus Sass ning lonkis omale poole. ...neil abiliste toomisest juttu ei olnud. Mis seal...? Eks perenaine tea, mis ta teeb. Sass oli nõnda... ei pruukinud oma näppe... ta

...Kopli Saamu asunduse... Maret on teinud... enesele hei... järele. Rõõm...

Tüdrukud Logina vana tütar... kohe... hamba!

«Tema ei ole... ta on... ei ole,» arutas... hamba.

Räägitakse jah... Aga kellega see peaks tal olema?... ole kuulnud?»

«Kes seda! Tüdruk olla isegi vanale Petrile hambaid... Et oma asi, mis sa puurid»

«Vaata, viimaks ehk veel mõne võsarüütliga...»
 Saamu, seda tudruku «oma asja» on ikkagi vaja uurida.
 «Kuidas sa niisugust varki?» lautas Saamu.
 «Noh, rüütli võib oma salarada või salaaks olla.
 Jäljed, jäljed räägivad mõnikord väga palju! Kuid
 mis Junde kui jahimees jälgedest kõik välja ei loo!

«Ah, Junde jutud!»
 «Ega tea, kui leiad värsked jäljed, on ehk teisigi, kes
 neist oskavad üht-teist välja lugeda. Igatahes, pea sal-
 mas.»

Saamu vangutas lootusetult pead. Mis mõtet võis olla
 tüdrukurikkuja jälgede ajamisel, kes oli juba ammu
 oma töö teinud! Tühja tuule tagaajamine. Ega siis need
 ometi, kes oeldakse rettu pugunud olevat, käi talude
 plikasid suksutamasa! Pealegi kui tüdruk tõi majja kak-
 võorast inimest. Kus sa sellega, ei! Rihma närvid kipu-
 vad nähtavasti vigurdama — igas tühises asjas naeb
 tea mida!

Ja Saamu ei võtnudki Rihma seda juttu tõsiselt. Mis
 seal võtta? Silbri Jan, räägitakse, sõitnud kuhugi Vil-
 jandimaale sugulaste poole, Traadi-jupike selili maa-
 haige, Ojari tokitseb ristikut panna, Kandlal kedagi
 maha ei jäänud. Kõik need, kelle kohta Tigase rentnik
 ütles andmeid vaja olevat, elavad päevast päeva nagu
 pihu peal! Mis sinu uurida? Ega inimestel kõlba sabas
 jolkuda. Ja oma töö tahab ka teha.

Ning Saamu hakkas järgmisel varahommikul, juba
 enne päikest sellelt luhatükikeselt, mis Ojari niitudest
 temale sai, heina maha looma. Hein oli tihke, lohkudes
 paiguti silmini. Saamu niitis ja muheles heast meelest
 Sõda ja kõik! Lennumasinad ja imed! Kõige suurem
 ime on siiski töö. Kui sa pistad kaed töö külge, nusu-
 guse töö külge, millest sa näed, et ta su elu edasi viib,
 et ta otse suure sammu sinu elu edasi viib... Hein,
 vili, töö — see on ime, ime, mis iga päev inimese käte
 all sünnib ja valmib.

Ja Saamu niitis rahulikult varast luhahaina, kõrget
 heina, mis tal kohati silmini käis. Selle heina kaarepak-
 sus, siit loodetav saak otse uimastas teda, nii et tal pol-
 nud mahti Logina poole mitte vaadatagi.

Sõdigu ja sekeldagu, kellel asja! Las inimene teeb
 heina!

Allikal oli noil päevil
 tööd, nii et tõmba
 või lõhki, nagu ta ütles. Tuli kontrollida kutsealuste
 armee mobiliseerimist, tuli neid jaama saata ja
 laskuda vallamaja juures, kus käis sõjaväele hobuste
 ootamine. Aga niipea kui ta Rihma kaudu kuulis,
 et Loginale on ilmunud võorad heinalised, ei löönud ta
 oma moodsi käega, vaid otsustas jalamaid tuuri sinna
 minna, oma silmaga näha, mis linnud Loginal lend-
 nud.
 Hobuse jõudis ta kuumal keskpäeval ning kihutas
 otse varavast otse õue. Kõigepealt võorastas teda
 et püüdis vana Pauka, kes haält tegemata naljalt
 lasknud Koera haukumise asemel kõmasid talle
 vastu puulõhkumise hoobid. Kuusehalud len-
 nud peeneks, tootaja ise lõi tasapisi vilet.
 Nõnda oli ta isegi
 Vana harilik elu tuikas
 et pal-
 vana tihke sõit, oleks Allikl meeleldi kirve kätte haa-
 runud ja hulge klõpsanud. Toetanud ratta aia najale,
 seadiski ta võib-olla seeparast saanud kõigepealt sara-
 poole. Kohe maja nurgalt nägi ta, et puid lõhkus särgi-
 vael mees, kelle nägu ja kael olid kõvasti päevitunud,
 ta ei näinud nähtavasti ajamata, takused
 ta ei saanud. Mees oli lihaseine, kuni mitte just suuri
 karvu. Jalas olid tal lühikesed kalife püksid ja lühikesed
 rüürikud. Samal ajal, kui Allikl töötajat silmas, markas
 ka tulijat. Ta käed tegid kirvega korra tühja liigu-

tuse — vajusid ja tõusid siis uuesti, et tööd endaga jätkata.

«Jõudul!» hüüdis Allik juurde astudes. «Äh!... asemel lüüakse siin puid...?»

Mees tõstis näo, toetas kirve pakule. Ta nägu oli sõorjas, tugevate lõualuudega, mida liigutades kerkisid lihased kerkisid nagu voolmed. Laiad ja tugevad huuled rääkisid heast tervisest, samuti ka kehaehitus. Ainult silmad olid klaasjad ja sisemistest nurkadest veretavad, nagu on inimestel, kes töötavad tolmuses ja palju loevad.

«Mis niitu sa selle palavaga niidad? Hommikul... lüüdud... Perenaine, näe, tahab leiba küpsetada. Käskis puid plöksida,» seletas mees häälega, mis näis kõrges kurgupõhjas. Sealjuures silmitses ta ise Allikat teraselt.

Mees võis olla neljakümnendates eluaastates, aga ta näis nooremana.

«Ah leivaahju puid lõhute?» toetas Allik pahema käe uksepiidale, pani jala lävepakule.

«Jaa, leivaahju puid jah.»

Mees tõstis jälle kirve, et tööd jätkata. Kuid tema hääldamises tundus «leva» Allikale nii imelik, et ta otsustas viivitamatult tegutseda.

«Oodake pisut,» ütles ta ametlikult. «Kas teie dokumendid on siin?»

Mees ajas käe pikkamisi püksi tagataskusse ja tõmbas sealt otsekohe passi välja.

Allik, kes väga valvsalt oli jälginud mehe viimast liigutust, võttis talle ulatatud passi, avas selle ja hakkas ühe silmaga passi andmeid lugema, pilti võrdlema, kinnas teisega jälgis poolvargi meest. See seisis harkis jalu pakku ees, kirves ninapidi pakul, käed kuudal koos.

«Nimi?» küsis Allik järsku.

Mehe näo üle käis vari:

«Lugeda peaks miilits vististi oskama...»

«Pole teie asi. Ütelge oma nimi, isanimi, priinimi!»

«Robert Mihkli poeg Jerret,» mõmises mees vastumeelselt.

«Amet?»

«Ehitustöoline...»

«Mis ajast?»

«Alati olnud...»

«Kas jätate?»

«Jätan, Tuvikese tänav 5, korter 3...»

Allik lõi passi kinni ja vaatas mehele silma.

«Ehitustöoline ja — tuleb maale heina vehkima! Miks te ehitusel ei tööta?»

«Oja tõttu jäi töö seisma... Nooremad mehed mopiti, ma ei saa...»

«Jooksid laiali nagu teie?»

Mees ei lausunud sõnagi.

«Kus te viimati töötasite?»

«Mis kuradi ülekuulamine see on!» kähvatas mees. «Ma olen ametikohuste täitmisel... Palun!»

«Ma... Ma tuotasin viimati remonttööde trustis. Remontpuusepp...»

Mees kergitas end õlgadest püstamale, ütles seda ja näis, nagu oleks tagasi tõrjuda tahtnud solvust enese vastu tööinimese kohta. Isegi ta sõorjas nägu venis kikkumaks ja silmavaatesse tekkis pahandav helk.

«No näete siis, ise tööline ja ronib ehituse juurest maale, maale päeviliseks? Kas see on mehe tegu? Pealegi miks, sõjaajal, kus igaüks peab oma postil olema nagu sõdur rindel,» noomis Allik puulõhkujat. «Oleks veel, kui ma ei-tea-kust, aga puusepp, õppinud inimene... Ma ei räägi tõtt?»

«Tõtt või mitte, aga mis kuradit ma siis pidin tegema, kui eit iga päe muudkui, et vii aga maale, vii maale, et linnas pommitavad ja puha... Kus ma siis pidin ta maale, kui mul maal kedagist ei ole?»

«Ah mees teie on siis teie naine?»

«Ei, mees on... Nervidega haige...»

«Ma olen keldnik Jerret... Sõjaaeg, ei maksa... Minu aul on kontrollida. Aga seda ma ei tea, olen, et kui teie ennast kaheksanne nelja tunni... ei ole... ei ole... ei registreeri, teeme...»

«Ma olen keldnik Jerret... Sõjaaeg, ei maksa... Minu aul on kontrollida. Aga seda ma ei tea, olen, et kui teie ennast kaheksanne nelja tunni... ei ole... ei ole... ei registreeri, teeme...»

«Pikemaks või lühemaks,» tegi Allik jutule lõpu. «Ma olen keldnik Jerret... Sõjaaeg, ei maksa... Minu aul on kontrollida. Aga seda ma ei tea, olen, et kui teie ennast kaheksanne nelja tunni... ei ole... ei ole... ei registreeri, teeme...»

«Ma olen keldnik Jerret... Sõjaaeg, ei maksa... Minu aul on kontrollida. Aga seda ma ei tea, olen, et kui teie ennast kaheksanne nelja tunni... ei ole... ei ole... ei registreeri, teeme...»

val kevadel. Muutunud oli kõik, muutunud olid nad ise. Sulasepäevil oli ta Maretist siin majas temad emale silmarõõmu, südamesooja, vahest otsekui hõrgutust, mis meelitas käed kärmemalt käima ja tihti vileti talle, olgu siis heinakaarel või sõnnikutõstul. Praegu, kus teda nimetati ametivõimuks, oleks tahtnud end igati näidata külmana, üleolevana. Ent ometi puudutas Maretit liigutav olukord teda tõsiselt. Kas oli see võlvatu kurb hukkamõist või veidi isaliku varjund, kahjutunne? Noor inimene, rikutud elu, segased ajad. Põrgu, võta kuidas tahad, aga kaastundest lahti ei saa. Ta vaatas veel kord teraselt ringi, siis küsis pigem koduselt kui ametlikult, kuigi selles kõlas läbi ka vaimust:

«Miks sa hobust ülevaatusse ei toonud?»

«Unustasin vist,» torutas Maret huuli.

«Peab sind trahvima. Paarsada ära. Neid pead sa ka registreerimata...» viskas pilgu leivakastja poole.

Maret vaikis.

«Üldse, vaja on sinuga rääkida.»

Võimasina vänt peatus hetkeks:

«Eks räägi! Näed, koor just kokku minemas. Ei saa seisma jätta...»

Allik mõõtis taas pilguga võõrast naist.

«Raske kuulmisega,» selgitas Maret mõistvalt.

«Nõn-da,» venitas Allik. «Tuttavad?»

«Kus minul neid? Eks Kukkeri vanaproua soovitusel tulid.»

Allik leidis järsku asja tungivalt aknast välja vaadata. Kurgus lõi keerlema ärevus. Kuid seda ärevust polnud põrmugi vaja Maretile näidata. Niipalju kui ta teadis, olid mitmete Heistre talude obligatsioonid panditud pangategelase Kukkeri kaudu. Huvitav — talude pantipanijad, peremehed arvati väljasaadetavate hulka, rahalaenaja aga istub rahulikult linnas ja läkitab maale, panditud taludesse tööorje? Siin nagu oli midagi, mis Allika miilitsameeled kihama pani. Aga tasub sellest juttu teha Maretiga? Kust temagi Logina rahaasju teab! Uuesti pilguga mõhe ümber tatsuvat naist riivates ütles ta:

«Siis need ehk mõnest endisest Kukkerite ettevõttest?»

«Või mina tean! Mul oli inimesi vaja.»

«Maret.» Allik vaatas tüdrukule tõsiselt silma. «Sina ei Loginal praegu ihuüksi... Naisterahvas pealegi, peaks saab aru. Aga ma pean sulle meelde tuletama: sa pead pidada majas tundmatuid inimesi, pealegi registreerimata... Sa peaks mõistma, kuidas seda teha... kui vaadata ametlikult.»

«Maret, kas siis tööle ka ei tohi kedagi võtta? Kuidas sa selle töö ära teen?»

«Tööle võid muidugi võtta. Aga sa pead teadma, keda sa võtad. Ja pead täitma kõik seadusenõuded. Need tulevad sisse registreerida. Ma ütlesin seda ka mehele eel valjas.»

«Registreerige! Kas mina keelan!»

Hea ajal lõpetas naine leivakastmise. Ja Allik märkas, et ta käsi puhastama asudes keeras näo nurka, nagu ei tahtaks ta nende jutust Maretiga midagi kuulnud. Aga ta hoiak, pisut luuravalt alla kallutatud, rääkijate poole pooratud kõrvaga, tundus inimese hoiakuna, kes ei sõna pingsa tähelepanuga jälgib, püüab juttu enesest mällu vajutada. Tal tekkis mõte üles hüpata, järsku üles käratada: olete areteeritud! Hea katse. Kuid mänuks nii tõsisel olukorras ei võinud. Mitte midagi enneõhtul! Ta jättis oma mõtte katki.

«Mis sa nii suure teo leivaga peale hakkad?»

«Inimesed ju... Ega ma teda hobustele küpseta,» vihvas Maret ruttu vastu. Ning ta juuksekiharate varju peitunud silmadest välgatas esimest korda Allika suunas pilk, mis ilmutas vaenulikkust. Naine soemüüri ääres leidis leivamõhe vana pihktasukaga, võttis pliidilt pesu- ja leivakastja. Seda hetke kasutades algas Allik jutuga, mida ta ei oodanudki ei osanud.

«Maret, sa pead olema isalikult. «Sina ei pead looma Logina printsess, et sa minu peale tulevad leivad. Kuid sa ei saa, mispärast ma sinuga nõnda räägin ja miks ma üldse räägin? Sind oleks koor vana Loginaga võidud ära saata, fakt. Aga et mina olen sinuga ühes tood teinud, tean, mismoodi ja kuidas...» Seda jättis ta ära. Sinu seisukorda mõisteti ja saad aru. Sa pead seda meeles. Oled ju ka tööline laps. Sinu ümber nagu mina või mõni teine.»

Maret ei vaadanud üles, aga laigud ta paletel rääkijad, et ta oli erutatud, et Allika sõnad olid teda puudutanud hellast, tundlikust kohast. Kärmelt vastas ta:

«Kus ma siis selle olen unustanud või unustama käinud?»

«Mina ei tea, kas sa oled... kuskil käinud? Aga ma on niisugune, et kõike võib juhtuda. Pealegi oled sa seisukorras, milles naine valmis on mehe eest ei tea mis tegema... Kui see mees oleks meie killast, sulane või tööpoiss, siis oleks meil teada. Aga nõnda...?»

«Mis teil teada oleks?» välgatasid jälle juuste vahelt Mareti silmad.

«Noh, vähemalt see, kellega sina oma tundeid jagad.»

«Mis teil... sellega tegemist on?»

«Vaata, Maret, on muidugi nii, et inimene armastab, keda ta armastab. Seadus ja kord sellesse ennast ei sega. Aga elus on... elus on harilikult nõnda, et kui mees, seal ka naine... Ma ei taha sinult midagi küsida, mitte sugugi. Aga kuni meie ei tea, kes ta on, siis tekib kahtlus, et võib-olla ta ei olegi sind väärt inimene...»

«See on minu asi!»

«Teataval määral — jah. Aga niipalju kui sina elad ühiskonnas, kuulud sellesse, on see ühtlasi ka ühiskonna asi. Niisiis, meie asi. Eks ole? Väga rumal on minu seisukord, kui mina, ütleme, korraga seisan niisuguse mehe naise eest, kes valmistub mul kõri maha tõmbama.»

«Naiste eest seista olevat rüütellik!» katsus Maret naeratada.

«Ei ole aeg lõõpida, Maret. Mõistad väga hästi, et keegi meist sinule halba ei soovi. Sind ollakse valmis aitama ja toetama, ka sinule kõige raskemal ajal. Meie tahaksime sind usaldada. Aga kas võid sina kinnitada, et näiteks need inimesed siin ei seisa kuidagi ühenduses niisugustega, kes töötavad meie vastu?»

Mareti täidlase suu ümber tõmbles mingi lihas, mis vedas huulenurga kord kurvalt alla, kord sikutas selle pilklikult üles. Vihaselt võimasina vänta venitades ütles ta järsku:

«Mis mul ütelda või kinnitada, kui ma isegi neid ei tunne!»

«Saa aru: see on minu poolt usalduse küsimus sinu vastu, Maret.»

«Ah, tahad — usalda, ei taha — ära usalda!» tõmbas tüdruk närviliselt õlgadega. «Sinu asi.»

«Nii et sina ei ütle midagi?»

«Mida ma peaksin sulle ütlema?»

«Kas või seda, et kustpoolt sinu tulevane pärit on?»

«Kust? Allik suitsu ette pannes jutu tasasemale teele. «Põh siis miilits seda ka teadma, kellega üks tüdruk käib?» muutis Maretki kohe tooni.

«Kas ma räägin sinuga praegu kui miilits! Me oleme...» ütles ühe pere orjad, seltsimehed töös, kui tahad. «Ma räägin sinuga kui sõber ja seltsimees.»

«Aga uuristad nii kui tõuk — kui nuhk!»

Allik õhkas endamisi. Oli pisut piinlik. Läks vist kätt liiale? Teada nõuda, kes on selle tüdruku lapse isa, sellest sa mõni aeg tagasi ise huvitusid, seda võisid kergesti võtta kui kurja uudishimu, isegi käte-maksutahet. Nõnda kaugemale ei saa. See ainult ärritab. Ta ütles rahulikult:

«Ei oleks mina seda küsima tulnud, kui sind minu sõna peale poleks siia jäetud...»

«Karl!» Rindu surutud karjatusega peatas Maret muksina ja lasi pea vändal rippuvatele kätele.

«Jah, Maret. Ma ei tea, kas see oli õige. Aga mina olen end sinu asjaga sidunud küll.»

«Oo jumal, jumal! Lasknud parem viia...»

Selle hüüatuse põhjas tundus värelevat ahastus, laimavat etteheide enesele, aga ühtlasi virvlevat ka nagu andekspalumine ja appikutse.

Allik nägi, kuidas tüdruku õlad tõmblesid kippusid, kuidas ta enesega võitles, et neid rahule sundida. Need tumarad õlad olid järsku nii abitud ja haletsemisväärased, et haara või kätega nende ümbert kinni. Kuid mõeldi kindlaks tehes ajas ta enese püsti ja pani mütsi peale.

«... Maret. Näid on siin selge,» ütles ta vaikselt.

«... on — selge?»

Mareti kael jättis ikkagi võimasina vända, ta kargas pööratult, vahtis püües silmi meest, nagu näeks selles hirmutist.

«Kahju sinust, Maret! Aga mis teha? Igal inimesel on oma tee. Oled sa kord vastutuse enesele võtnud, siis vastuta. Teada eest vastutama kippuda on narr. Mina kippusin kord see narr olema. Kuid eksisin, jah, eksisin... Igaüks kannatab ja vastutab ikkagi ise... Vastutab oma klassi ja rahva ees.»

Mareti sõbst läks ruttu mööda. Ta laskus tagasi pin-

gile, hakkas jälle ühtlaste liigutustega masina vastu vedama.

«Jaa, jaa, igaüks vastutab ise,» noogutäs ta juurde nii vananaiselikult-elutargalt, et ta vabandajuuksed paistsid päris hallidena. Ning masina vänt tules ta kaes jälle ükskõiksest, täiesti mehhaaniliselt, nagu oleks ta kogu aeg rahulikult võid teinud, mitte aga minut tagasi iseenesega teravat heitlust heidelnud.

Allik pani selle Mareti akki kattevoidetud enesekindluse tema erilise seisukorra arvele. Mõistusega naine, kes, üle saanud raskemast hetkest, sunnib end teadlikult too juurde, püüab vabaneda erutusest. Et temast puutu lihtsalt lahti saada, et see nähtavale manatud väline rahu oli sisemise ärevuse varjukate, viimane vahend küsitlustest pääsemiseks, mis olid Mareti vinnud juba selle piirini, kus vastupidavus säilitatakse ainult hambad ristis, kogu tahtejõudu kokku võttes — seda ta ei taibanud. Sest veel paar südamlikku sõna ja — Maret oleks ehk kõik välja prahvatanud, hingeiselt kokku varisenud. Allika südamlikud sõnad said otsa. Ta arvas enese kindlaks teinud olevat, mis inimestega Maret sõbrutseb. Ja pidas seda küllaldaseks. Meeste puhul võib nõnda ehk õigesti otsustada. Ei ole raske avastada teises vaenlast, ära tunda sõpra. Aga raske on niisuguses naises sõpra näha, kes on sidunud end vaenlasega. Enesekaitsega kaldub inimene kõige kergemini liialdama. Selles ei oska ta mõista ega andestada. Et Maret võis ühelt poolt oma naiselikkude tunnete kaudu seotud olla kas või temale vaenuliku mehega, teiselt poolt aga samal ajal teda kui lapsepõlve- ja tookaaslast armastada, tema taotlusi, ise neid kartes, südames õigekski pidada — selle kõige peale Allik ei läbenud mõelda. Inimene on vahel nagu pime. Talle kujunes ullatuseks Mareti etteheitev sosistus:

«Ei mõista sina inimesi, Karl... Ja ei mõista teised sind...!»

«Mis asja, Maret?»

«Ahi! Kas mina sulle halba olen tahtnud? Sügisel ütlesin: mine ära... Ja ütlesin õigesti...»

«Mis? Sa räägi selgemalt, Maret,» püüdis Allik sõrmeotstega ta käsivart sihtida.

«Mine, mine nüüd juba!» tõmbus tüdruk kõhkunult tagasi ja vajus kummuli lauale, nagu käte vahel. «Ma

...toma, et jõua enam!» Ta ei nutnud, vähemalt polnud ta mürinata. Kuid ei võtnud kuulda ka ühtki sõna. Rinnuli lauale ta Allikast jäigi, nagu tardunud.

...tule kaekõrval ajades läks Allik väravast välja, otsis maas, läks ja õhkas endamisi Kuradima tule veel siia Loginale! Risti-rästi sähvisid mõtteid. Ununesid isegi heinalised. Alles vanatare silmas ta Sassi, kes kõhuli murul pikutades Tõnu turjal hüpitas. Hüpitas ja laulis poisile tasakesi: «...ot sotsle, üle oja onule...» Allik nagu ärkas. Vast tagasi oli seesama Sass lõunatundide ajal jõudnud juba ägada ja kurta. Nüüd aga lesib, mängitab teatavaliselt last. Jah, Sassi eluski on alanud teine vaade. Allik laks ja istus Sassi kõrvale maha, Seal, jutuajast, ilmast, põllust, eelseisvast heinateost, ta siis juba kusiski vanalt töökaaslaselt:

«...ed sina, Sass, tähele pannud, kes selle perenaise juures käib...?»

...s rapsas nagu ehmudes põlvedele, tõukas pojagi

...t mina! Kas mina teda vahtimas olen!»

Aga, millega Sass need sõnad enesest välja paisas, oli nu sobimatu tema vaikse, tagasihoidliku kõneviisi, et Allik mitte silpigi sellest kinnitusest uskuda. Mungamisi ütles ta:

«...ehk ei taha raakida...»

Aga Sass raius endiselt:

«...t mina! Kas mina? Mis minul tema kohta üteldud?»

...Allik... kätte, ehkki... ei näe... vorm neid... ole teinud...? Kuid...? M...? Allik...? mulla murekannata ja noore suulise huvi Mareti vastu või Mareti järe, tõrjuv vastamine sellele? Mine siis haruta vana sassi pahmasti! Satud veel kaebajaks, keelekandjaks või mis. Nii arvas Allik Sassist. Ning tal

ei tulnud meeldegi temalt seletust parima minna Marci vihi kohta, et Allik ei mõista inimesi ega minna seda. Enesesse puutuvaid asju Allik naljalt teistega arutanud. Arutamata jäid nad ka sedapuhku. Selle asemel tegi ta hoopis midagi muud. Ehtas maja — Tõnu nimelt —, suure, toreda, neljakandilise ja — kividega. See käis tema käes kähku. Märganud jutu katked poisi tood sealsamas kõrval, lõi ta käed külge ja, kõhuli murul, meisterdaski kivikestest maja.

«Noh, näed, korsten peale ja — valmis.»

«Valmis, valmis!» kilkas poiss. «Vaata, isa, — majal!»

«Jah,» ütles Sass ja vedas suitsu. Kui kõik ehitamine nii lihtsalt läheks! oleks ta tahtnud lisada. Kuid lül käega.

«Mis sa käega viskad, Sass?» küsis Allik tema mõtet mõistes. «Ka sinul võiks juba sarikad püsti olla. Eks, Tõnu? Küsime isalt, miks tema maja ei ehita?»

«Lapsejutt! Millega ma ehitan?»

Ja Sass keeras enese nii otsustavalt kummuli, peitis näo mütsisse, nagu oleks teda narritud.

«Kuule, Sass, võta minu palgid.»

«Sinu palgid?» kergitas Sass pead.

«Jah. Löö Sõorukünkal oma elamine lahti. Kui aega saan, tulen sulle oja poole külge naabriks. Nõus?»

«Hea ütelda. Kust ma sulle maksan?»

«Maksu ei ole mina küsinud. Sina võta ainult palgid ja anna pihta. Vaata, tahtsingi sind paluda, et sa minu vilja ka kokku paneks, kui aeg käes. Minule ju, näed isegi, mahti ei anta... Niisiis, võta palgid, ehita!»

«Tõega või?»

«Tõega jah, mis ma neist palkidest määndan? Isegi saad aru.»

«Jah, aga — ei tule välja.»

«Miks?»

«Võlg — see on võõra oma.»

«Kuule, Sass, võlga ei ole. Aitad minul kord onni püsti lüüa — ja ongi.»

Sass ajas enese kätele.

«Einoh — see on teine jutt.»

«Aga mida ma siis räägin.» Allik pahvatas naerma. «Ega mina mõni kõrtsmik või peremees ole! Omasugust sisse mässima ei tule. Ära karda!»

«Paga ma sind karda, aga...» Sass oli nüüd juba põlvkõrgel.

«Noh, siis lase käial!» Ja Allik ulatas käe.

Sass võttis käe vastu.

«Noh, kui nii, siis ma koorin palgid ära, ja sügise poole vahest...»

Ta tõusis püsti, vahtis tükk aega Sõoruküngast oja lahtul, kuhu Allik oli lasknud palgid maha panna. Koht oli hea. Seda küngast oli ta ise ka ehitajasilmaga sihtinud. Piir jooksis sealt risti üle, ja kaks talukest — teine lõual küljel — mahtus sinna parajasti ära. Ta nägu hakkas selgima, selgis ja selgines, isegi habemekonts lõi muhelusest liikuma — kuid siis korraga tõmbus jälle pilve, Paksult ja raskelt.

«Äh, ehita või ela!» viskas uuesti käega. «Sõda ju ongi.»

«Sõda sõjaks. Eks elu elatakse edasi.»

Ka Allik oli enese jalule ajanud.

«Vaata, Sass. Just selle sõja pärast. Mina noorem mees, mundrikandja pealegi. Ei või ette teada. Mingu minuga kuis tahes. Need palgid jäävad sulle.»

«Sa oled imelik poiss, Karl,» raputas Sass pead. «Sa muretsed teiste eest.»

«Ei ole omal, kelle eest muretseda — on hea, kui saad vahel terake teiste heakski teha. Nõnda. Oleme rääkinud!» pistis ta käe pihku, haaras värava kõrvalt ratta ja läks otse kihutades ülesmäge.

Sass aga vaatas talle järele, vaatas Sõorukünka poole, vaatas oma poja väikest kivimaja murul ning — ta mõtlesse kerkis uus muinasjutt — muinasjutt oma majal. See jutt räägib ta lastele... Muinasjutt majal. Reipalt haaras ta räästa alt vikati. See oli kujuküllane majal, ruttas mees kesk palavat pöõva ojaluhita niitima. See oli plaan, suur plaan! Ja taastati oli hea neid plaane haanduda tööd tehes, jõuga heina lüües. Sest tema plaanitegeminegi käis raskelt nagu töö.

Maja... Oma majal! Ei, sellest alles tuleb muinasjutt, mida pole ja tüdruk ammuli sul kuulavad... Ja kes teab, pärast ehk vaatavad seda maja — muinasjutu-maja... Imelik poiss, imelik poiss see Karl! peatas Sass keset heinakaart vikati ja raputas pead. Raputas mitu korda pead...

Allik ruttas Loginalt jaama, kutsealuseid saadma. Paar kilomeetrit asundusest edasi, seal, kus tee laiali on metsistunud orgu ja kus ratas hea hooga vabalt jookseb, kohutasid Allika korraka mõttest üles paugud. Lasti, ja siinsamas — sõitja eraldas päris selgesti paari vintpüssipauku suurejõulise revolvri paukudest. Kallab tung? Lahing? Allik pidurdas nii järsult ratta, et see kääksatas, vajus viltu kraavi. Mulitsavalitsusest oli antud hoiatus saksa parašütistide ja banditide kohta. Vaenlase poolt ohustatud tagala! meenusid Allikale järsku juhtnöörid. Seni oli ta valda mööda ringi sõitnud kuidas tahtis ja kuidas vaja, oskamata seda pidada rohkem vaenlasest ohustatud tagalaks kui kõiki teisi valdu, kuhu jäi maha väljasaadetud tegelaste sugulasi või sõpru. Et need sõandaksid välja astuda — seda ta ei uskunud. Redutada, ennast varjata, räusata — nad ju võisid. Jah, kuid see tulevahetus seal ees, see ei olnud niisama. All oru põhjas pidi tõsine lugu lahti olema.

Maastik oli siin kinnine. Tee laskus kallakust kurviga orgu, kus oli väike, suvel tihti täiesti veeta oja sillatruubiga. Siinpoolseid oruservi ja teeääri kattis segamets, mille all võrsus tihe noor kuusik. Teisel orukallakul, mis oli lausjam, kasvas üksikuid mände, nende all sanglepa- ja kadakapõõsaid. Org ise avanes paremale, minnes üle heinamaadeks. Maantee jooksis truubile nagu kaevandis, kõrged liivased perved mõlemal pool. Allik kuulatas hetke, siis lasi ratta kraavi. Ning oma revolverikabuuri lahti päästes hakkas kummargil mööda kraavipõhja kiiresti mäest alla, tulevahetuskohale lähemema. Tal ei tulnud sealjuures hetkekski pähe, et teda võidakse teiselt poolt teed, metsast tulistada või alt teekäänakult kirbule võtta. Ta lihtsalt pidi kohale jõudma, võib-olla kellelegi toeks olema, kedagi aitama. Kuidas — sellele polnud aega mõelda. Poolkõpu, pooljoostes laskus ta kiiresti mööda kõverat kraavi alla.

Kurvi põhjast avanes vaade sillatruubi esisele. Seal see lahinguväli oligi. Teel enne sillatruupi paistis kobaras kolm vankrit. Esimene hobune oli kukkunud risti teele, aisad katki murdnud ja vankri külili paisanud, teised kaks rüsinat selle otsa jooksnud. Rattad, aisad, ohjad, rihtmäed, põhk, heinakotid ja pambud — kõik oli siin ühes lasus korskavate ning trampivate hobuste

jalus. Aga mitte ühtki inimest kuskil. Laskmine oli vahupeal hõrenenud ja meenutas nüüd seda kadakapõõsast, mis kärinal põlemise järel pikkamisi kustuma hakkab, ainult üksikute oksaraagude kaupa veel säritades. Lasti teiselt poolt oja, madalate kadakapõõsaste tagant. Ilmselt vint. Sellele vastas õige lähedalt, orgu maa alt, üksikute harvade laskudega parabellum. Allik ei saanud kohe aru, mis toimub. Aga laialipaisatud seljakotid teel ütlesid kõik: mobilisatsioonipunkti ohuajatele on kallale tungitud. Siit kurvi põhjast ei meenuud tema oma viisnurgaga tühjagi ära teha. Ent rumal oli ka vaatama jääda. Ta ronis üles pervele, leiutas sealt mõned palginotid, ning ennast esimese etteantava noti varju surudes saatis paar kuuli põõsasse, kust oli välgatanud püssituli. Põõsas oli kaugel, üle kolme sammu. Kuid peaasi, vaenlane näeb — abi on saadud. Lasknud, tegi ta kohe hüppe järgmise palgi taha, valmistudes sealt uuesti tulistama. Aga enne kui ta seda teha jõudis, kuulis ta end hüütavat.

«Kraavi, Allik! Kraavi! Nad on meist kõrgemal.»

Noh muidugi: Lumi! Ning alles Lumi hüüdest tuli Allik teadvusele, et teda võidakse tulistada samalt orukallakult, selja tagant, et ta ei ole kaitstud siitpoolt, kuigi varjab end teiselt kallakult tuleva kuuli eest. Silmapilkult libistas ta enese sillatruubi sügava perve taha. Talle oli järsk ja siledaks tahutud nagu kaeviku serv. Kui Allik jalad ees maandus, nägi ta enesest paremal, meetrijämeduse truubitoru kõrval kobaras tosina osa noortest sidus parajasti teise paljaks tõmmatud oru. Truubitorust vaatas välja partorg Lumi, laskevalmis revolveri kões, sest ta oli truubi teisest otsast just saatnud viimased kuulid põõsasse, kust peale Allika laskumist ei vastatud.

«Tulid kallale, mis?» nihutas Allik end lähemale.

«Kolme vankriga,» noogutas Lumi. «Näe, ajalehtedest loeme, et bandidid ja parašütistid, et vaenlane poestab need tagalasse... Siinsamas, meie eneste külje all nad on. Tulevad nagu seetapjad. Aga meie, tallekesed, tuleme avastama,» rääkis Lumi justkui etteheitvalt niitirivolnikule.

Noormees, kes talle olga sidus, lihtsalt läbi hammuste:

«Eh, lahtsid, kuradid, koduväras külmaks teha.»

Aga hobused panid lõhkuma, ja siis kamandas seltsimees Lumi, et kraavi... Noh, mis nekrut see on, et kraavi ei mõista karata! Nagu õlitatud välg oli kõik seltsimees kraavis. Kurat, kull on kahju, et midagi pihus ei olnud millest pauku teha... Hulga meestega, olid nad sitad elusalt võinud kinni krabada... Näe, niipea kui seltsimees Lumi vastu tõmbas, löid vedelaks.»

«Ja kui miilits tuli, panid minema!»

Allika pilk rändas mööda veerjat nõlvakut ules. Kallale tungikoht oli hästi valitud. Põõsastest oleks võinud maha nottida hulga mehi. Kuid nahtavasti olid laskjad kehvad või nende närvid nõrgad. Omajagu aitas hobu te tormamapanek, kindlasti aga veel rohkem see, et tuleb vastati otsekohe tulega. Mõrvar on alati arg, ja nii ta siis, hoolimata oma ülekaalust, loovutaski lahingu välja.

«Raskelt?» päris Allik haavatud poisi õlale tahenda des.

«Pintsaku alla puged natikene,» naeratas kräsus juuk sega poiss oma puhtaks aetud nagu virildades. «Parem käsi on terve, ja sellega pörutan neile veel, et aitab.»

Paar poissi ei mallanud nüüd, kus miilitsa relv toeks oli, enam kraavis püsida, vaid ronisid teepeenrale.

«Tagasi, poisid!» kamandas Lumi. «Vint tapab kau gelt. Oodake!»

Ta laadis oma revolvri, vaatas kahetsevalt Allika uusi riideid.

«Roomata oskad?»

«Kaitseväes õpitud.»

«Siis lähme — vaatame.»

Kohe oli kobar poisse nende ümber.

«Lubage kaasa tulla, seltsimees Lumi.»

Lumi mõõtis silmadega pikka valgepäist poissi kodu kootud riides.

«Aga kas sina — roomata oskad?»

«Nagu uss,» tegi poiss kehaga võnkeid.

«Lasta ka?»

«Tuleb toime.»

«Ja sina?» päris Lumi teiselt poisilt.

«Õppinud ei ole. Aga hätta ei jää.»

«Hea küll. Siis tulge. Sina, pikk, hoia minu lähedusse. Sina, lühike, miilitsa lähedusse. Kui juhtub, et meist

...pihta saab, relv üle võtta ja lahingut jätkata. meilane puruks lüüa, selge?»

«Jõhge,» kinnitasid mõlemad poisid nagu ühest suust.

«Padrunid on siin, minu parempoolses,» koputas ta oma kuuetaskule.

Nüüd libisesid Lumi ja Allik pärastikku läbi kuiva maa toru tee teispoolsesse kraavi, nende järel kaks kraavist kadusid kõik neli nagu sisalikud otse kasvavasse madalasse pajuvõsasse. Laks mööda minutit. Kraavis jäi igavaks. Mahajaanud poistest üks või teine üle maanteetammi sinnapoole kiirust, kust enne oli lastud ja kus nüüd roomasid omad. Kaudimeestest keksas maanteele, tõmbas rinnuse. Paar poissi näpsasid teelt oma seljakotid ära. Üks askeldas terve kobar mehi rakendite juures. Teine nähti orunõlvakult, põõsaste vahelt lahenevat teele läinud nelikut. Nad tulid püsti käies, täitsa ümmata, olukorra peremeestena, viltu mööda kalla alla sillatruubi poole. Nüüd hüppasid teele viimastel kraavijäänud.

«Üks neist on pihta saanud,» hõikas pikk poiss juba ühelt. «Seal põõsa taga on verd ja sidemenar-»

...nad. »
Kõik vaatasid tähendatud põõsa poole. Pikk poiss vaatas nagu asjatundja.

Nahtavasti on olnud kolmekesi, igaüks ise põõsas. Üks lamatud. Kui üks kulge sai, jooksis teine appi, et aidata. Kolmas üksi ei kannatanud meie kaht kahu-»

...võlga jäljed viivad üle allikakoha heinamaadesse.»
Lumi tules otsele elama hakata, paratamatult,» aru-»
...Lumi. Hea! Ei olnud mingid saksa parašütistid...»
...ta tõi meid, nad olid tähtendusrikkalt peaga»
...dusid. Hea! Hea!»

Allik vahitas maha. Näkud pidid juba Pärnus ja Viljandimaal ära olema. Kõik oli selge. Ahvardustelt panti tegude juurde. Siin apardus neil. Aga pea ei võinud valkuda joonistada mingi joont? Ta vaatas umb-»
...võlvalt metsa ja võsa. Kõrvad hõlivad ikka mööda»
...hõlivad.

Kõik, lahutatud rinnuga hobuse alla oli imbutunud»
...võlvalt. Selle rinnu ja rangitroomad lõigati katki, kor-»
...jõe tõmmati rakmete vahelt välja ning lohustati teeper-»
...võle. Sinnasamasas keerasi ka purunenud aisadega van-

ker. Kaks järgmist rakendit said peagi sõuduk... Ning meestele anti kask peale istuda Kolmandat hobusest ilmajäänud küüdimehele tehti korraldus minna tagasi vallamaja juurde, võtta laenutuspunkt hobune ja tulla vankri järele. Aga kehvikust küüdimees ei tahtnud sellest kuuldagi.

«Üksi nüüd läbi metsa. Teevad vagaseks. Ma tule jaama kaasa.»

«Nagunii ei jätku ruumi,» seletas Lumi.

«Pole viga,» arvas pikk nooruk, kes oli esimese vankri meeskonnast. «See mõni kilomeeter... Poisid, loomakotid vankrisse ja astume rivis.»

Kahtlane see oli. Aga mis polnud praegu kahtlane? Paari kuuli pärast ei saanud mehi mobilisatsioonipunkti viimata jätta. Ning Allik rattaga pikkamisi ees, nagu maad kuulates, siis Lumi esimese küüdimehe vankri, seejärel teine küüdimees seljakottide ja pampudega, vankrite taga aga neli rida noormehi, igaüks isemoodi riides, ise sammuga, täiesti eraisikuliselt, mõnel kasti taskus, hakati liikuma. Sõjakas nende väljanägemine ei olnud, isegi segilöödud voori järelkaitseks ei saanud seda meestesalka pidada, sest ühelgi neist polnud relva. Aga nad läksid edasi ja marssisid rünnakule käega lüües reipalt...

Samal ajal rühkisid tihnikutesse hoidudes kaks porist, üleni higist, rebenenud riiete ja krumus naoga meest Laanetsoo poole. Vintpüssid rippusid neil õlal ja kätel vedasid nad eneste vahel lääbakil kolmandat, kelle pea kõlkuks loiult siia-sinna, pluus rinna eest verine.

«Äh, cholera!» vandus aeg-ajalt pan Jan sapiselt. «Et see poiss ka pihta pidi saama, ja kohe nii kõvasti!» Vahvale kapralile tegi asi muret. Teda oli saadetud ainult luurele, kindlaks tegema, palju mehi läheb. Rünnak tuli iseenesest — partorgi teel nähes läksid püssid poiste käes lahti. Ja katsu, peida sa nüüd jälgi, kui vererada taga!

«Mati, Mati, kas sa elad veel?» pomises nõtke pihaga noor poiss, vahetevahel hirmuga haavatud kaaslase pead kergitades.

Mati vahased huuled ei vastanud.

«Mati, Mati, issand jumal...!»

«Ara mõla, Herbil Rutem!»

Ning jälle ragistasid nad oma lõdva kandamiga edasi, ette sügavamale metsa ja rabasse, eemale inimestest, kaugemale elust.

Enne kaugemale elust taganes ka tulipäine püssi palgasuruja, Taadri Meeli uhkus ja lootus, abiturient Mati Taader. Teel laagripaigale jooksis ta verest kühk ja suri, ilma et kandjad oleksid märganudki, milal Neil oli palav, nad ruttasid. Aga kui nad päralt jõudsid, oli noore Mati tuline pea juba täitsa külm...

Jaamast teatas Allik loost julgestusvõimudele, palus välja saata meeskonna, et kurjategijaid jälitama asuda. Kuid tal soovitati enne omal käel andmeid koguda. Vaenlase seda laadi «torgetega» olevat laialt tegemist, hoopis meeskondi välja ei saadetavat.

Enne kuuldes lasi Lumi lühidalt vilet.

«Tahendab, mitte ainult meie kutsealuseid ei püütud laiali peletada. Nõnda. Vaenlase plaanidele tuleb vastu astuda oma plaanid...»

Kaskede ja lilledega ehitud rong saabus jaama ette. Iga vagunist kõlas noorte meeste laulu, siit-sealt kostis pillihääli. Nagu ikka, läks rahvas sõjateele lauluga. Palgutanud oma mehed vagunisse, hüüdis Lumi neile lühiselt järele:

«Olge igal pool niisama kärmed varjuma nagu esimese lahingus, siis tulete ka viimasest tervelt väljal!»

«Taname, partorg! Nägemiseni pärast sõda!» hüüdsid mehed vastu. Siis kõlas vile. Käeviibete ning lehvivate rühkute saatel tõusis rong minema.

«Nüüd, kui sõdub korraga terve rongitais patriootidega,» ütles Allik. Lumi Allikale perroomilt tulles. «Mõtlemine aitab lahendada. Kui need ainult õigesti juhitud ja rakendatud jõudaks, mis nad kõik lra ei tee. Aga mis nagu meie sinuga sin, Allik! Lausa kähkardid. Habi hakkab hõlme asemel, et noori kinfidustundega armeesse saata, lausa meile teatavalt kallale karata ja kama-dame sinu kinnalt... Ise aga tahame kähkrelvaga vasaven-dadele vastu, ja anna end veel kangelasteks, et olukorra parastaks... Põu, sõda läheb pahaks! Kas meie, Allik, ei oleks pidanud seda asja ammugi hoopis tõsisemalt kanda võtma? Meie teame, kuidas lood on. Meile tehakse

seisukord selgeks, antakse juhendid kätte. Aga? Me...
tee väljagi! Meie kuulame, pea padja peal, et mis...
parašütistid või bandiidid meisse puutuvad... Tal...
dab, oleme kehvad juhid. Ei oska veel inimesi...
näha, ei omi ega vaenlasi nahutada, kus vaja...»

«Mõnda on ikka ju tehtud ka,» vaidles Allik, k...
tundis Lume kriitika teravust. «Mis sa enesest...
rooskad. Sa tead küll, mis tehtud on ja mis veel...
tuleb. Tahtsingi sulle ütelda, et on uusi tähelepä...
kuid...»

«Nii?» huvitus Lumi. «Siis ehk sõidame tagasi alevi...
kaudu?»

«Sõidame. Ja läheme tagala julgestuse meeste juure...
läbi. Sealt koju. Tee on küll pikem, aga selle eest ei...
keegi, kus, kuidas ja mis marsruuti mööda valla võ...
liigub... Küüdimeeste teades jääme jaama.»

Naabervalla keskus asus jargmise jaama aleviku...
Sealt ei olnud Heistre vallamaja juurde otseteed roh-
kem maad kui siit. Allik viis oma ratta küüdimehe vank-
risse ja andis käsu see vallamajas maha panna. Lumi
kirjutas hobusest ilmajäänud mehele tähekesse, et tal-
rakendi äratoomiseks ning töötegemiseks laenutus-
punktist hobune antaks. Mees vaatas seda sedelikest,
väänutas kaela ja kaebas:

«Aga... vähemalt nahk tuleb ära võtta...»

«See on õige, võtke nahk maha. Mis teel juhtus,
sellest parem mööda küla mitte laulda.»

«Noh, kuidas sa ikka vait oled? Hoiad ise moka
maas, laulavad need, kes seda tegid,» vaidles küüdimees.

«Kes need?»

«Noh need, kes meid laskma tulid. Nende mehed,
teadagi...»

«Keda sa arvad?» nõudis Lumi.

«Mis siin arvata... Eks see pan Jan ole kõik ära
ähvardanud. Et võtab partorgi pea ja laseb miilitsa
soolikad ja... Et sakslaste kätte neid andma ei haka-
tavat. Need arved õiendavat tema ise.»

«Või nii, ah siis võtab minu pea,» katsus Lumi, nagu
veenduda püüdes, kas pea on ikka veel alles, oma nul-
liga põetud, ümarat kukalt.

«Nii ta olevat hoobelnud jah. Kas partorg ise pole
kuulnud?»

«Ei ole kuulnud. See verejanuline kapral näo alla

nihtlavalsti ei sõanda tulla. Ja mina jälle ei tea, kuidas
ühikuguse tegelase aadress on? Kas teie seal küla pool
ehk teate?» pakkus Lumi meestele suitsu.

Mahalastud hobuse omanik astus Lumele päris
lähedale, pani oma suu peaaegu Lume kõrva vastu, nii
Allikki kuulda ei võinud, ja ütles ruttu paar sõna

Lumi vahtis meest tükk aega hindavalt. Kuipalju
võib saaraseid teateid usaldada või kui usaldusväärne
on nende andja? Meest oli ta ainult mõned korrad näi-
nud, teadis, et see oli üks kehvavõitu väikemaapldaja,
kes loinud sügisel sai naabruse suurtalust juurdelõike.
Arstiivi hulka polnud teda seni arvatud, Lumi ei tead-
nud isegi, miks. Tal hakkas silmapilkselt kujunema
plaan. Pigem selle varjamiseks kui selgitamiseks küsis
ta järsku mehelt:

«Sinu nimi on Mihkel, eks ole? Vanapere Mihkel.»

«Mihkel neh.»

«Kuule, Mihkel, kas sina seda Silbri kapralit ei
karda?»

«Kehkenpüksi karta või kedagi. Annaks vastu vahti-
must, teeks veel hullematki, kui kätte saaks! Nisuke
hobusetapja! Tubli ruunakene oli mul. Oodaku, ega see
kingitud ei ole. See alles soolas!»

Mehe viha oli nii tõsine, et Lumi pidas vajalikuks
temaga omavahel paar sõna rääkida. Ta viis mehe pisut
kõvale, ütles, et ärge hobuse pärast muretsegu. Ja
üldiselt, ärge sellest lobisegu, mis ta teab — nõnda olevat
tervisele kasulik. Pangu parem vaikselt tähele, kus
met... liigub. Viimaks lubas ise neil päevil Mihkli
juurde sõna keerata.

«Nii et Silbri polsiat mitte liitsatagi?»

«Ega ei maksa. Vaenlasele ei ole vaja kuulda, palju ta
mille muud teeb või et me teame, kellega arveid õien-
dada.»

«Ahaad Nojah,» rõõmustas mees aru saades.

Küüdimehed kihutasid parimal minema. Lumi ja
Allik kõndisid hulk aega määlikuserval edasi-tagasi.
Allik jutustas pikemalt oma tähelepänekutest ja ole-
lustest, üldiselt Logina talust, selle vanaperemehe vii-
mastest poolähvardavatest sõnadest ja poja kadumisest.
Meenutati ka Mac Juni äkilist ärarõitu, talu mahajät-
mist, neid jutte, mis tema ähvardustest rahva suus
liikusid, ja Loginale tekkinud tundmatuid heinalisi.

Kõik sundis järeldama, et kuskil läheduses liigutati end organiseeritud jõuk. Et jõuk tegude ees tagasi ei kohku, seda näitas juba tänane kallaletung. Tuli panna end kiiresti võitlusvalmis, muretseda mitme asja eest tuleviku jaoks.

Linnast saabuv rong viis mehed alevikku. Seal oli partorgil ja miilitsavolinikul pikem jutuajamine tagaajal julgestuse ülemaga. Mis asju nad kahekesi koos arutasid — seda ei teadnud vallamajas keegi. Alles hiljem õhtul, peale päikeseloojangut, sumeda videviku ajal nähti, kuidas aleviku poolt vallamaja ette tolmumaastikumasin. Auto keeras kärmelt ringi ja ruttas iseenese tolmu kadudes kohe tagasi, nii et käskjalg Noormetski ei jõudnud selle märke näha. Mehed aga tassisid Lume juurdelt sisse kaks pikka rasket kasti, kutsusid sinna ka Usina ja jäid kauaks jutlema. Keskoõ oli ammu möödas, kui Usin ja Allik lahkusid, Lumi ise ukse lukku keeras. Kuid see ei olnud erakordne: nüüd töötati vallamajas sageli ööd ja päevad läbi. Isegi magati ja elati ametiruumides. Aeg nõudis. Sekretar Siimson kinnitas, et on oma kõrvaga kuulnud kahurimürinat. See mürin lähenes ähvardavalt, sundis tegutsema ja toimima. Sõda.

Ähvardavat kahurikõminat ei kuulnud mitte üks vallamaja juures. Seda kuulas Logina vanatare lävel Sass pastlaid jalast võttes, seda kuulis ka Alma, kes ta kõrval istus ja oma pikki juukseid kammis. Alma oli nüüd iseseisev perenaine, tal olid oma loomad, oma aiamaa põllunurga sees, oma talitused ning — ta tundis end palju rohkem jalgadega maas, keset elu seisvat kui eelmised aastad pererahva köögis talitajat mängides. Ta oli enesega rahul. Inimene aga, kes on enesega rahul, on ka julgem, ei talu oma ellu segamist. Ta kuulas ja kuulas erutavat, nagu maa-alust kõminat ning küsis korraga:

«Kuule, Sass, mis siis saab, kui see sõda — see sõda ka siia tuleb?»

Ta häälest kõlas mure, tõsised hallid silmad läksid suureks.

Sassi nagu nõelasid naise sõnad. Ta enese mõtegi ringles kõik aeg sama küsimuse ümber. Muinasjutt

oli ununenud. Sassil ei olnud tuju, ta tuju oli tõnna sant, sest juba heinamaal oli see võigas kõmin korvu hakanud. Ja süda tõmbus külmaks. Pahinal meenusid kõik vana Petri vihjed, meenusid sügisoise võõra kummalised kõned sellest, et iga eesti mees peab lood oma seisukoha võtma, meenusid isegi Ludvi ja Allika samasugused ütlemised. See oli hirmus! Kas siis tõesti teistiti elada ei saa, kui pead püssi kätte võtma ja tapma minema? Sass ei ole oma elus kukest suuremat loomagi tapnud. Kuidas siis teist inimest? Sass ei taha mingit seisukohta võtta, ei taha sõdida, ei taha kedagi tappa, Sass tahab elada. Elada! Alles tekkis nagu tundmus, et võiks elama seada, kui korraga — sõda. Põletamised, tapmised — mis elu sa nõnda elad? Hull, päris hull on ta igati. Ei ole Sass kellegi juuksekarva kõverdunud. Mis see Peter siis temale? Noh, võtab maa ära. Soõgu! Majakese laseb ehk ikkagi kuskile üles pusida. Kui on juba palgid — küll siis ehk ikka. Elu tuleb muidugi endine, üks tuim teise töö rügamine, aga mis see, kehvakene, ära teed? Paremini oleks, teadagi, kui kõik jääks nagu on, jääks maa, lehmad, oma elu... Aga sõda kas see sõda jätab? Nää, hobuse oli ta juba võtnud. Ei andanud palved ega jutud. Miira tunnistati kõlvulimeks, ja läks nagu mees väetecnistusse... Kui ainult enesel samuti minna ei tule. Mis Alma siis üksi nende lastemaimudega või kuidas! Ning Almast pooliti mööda vaadates ta ütleski:

«Sa ära kurja sõnaga kutsu!»

«Kas ma siis! Ma ajaks ta ei tea kuhu, kui oleks minu teha»

«Jah, kui oleks meie teha... Oi, naiseke, naiseke, kui elu oleks meieaegade teha, küll ta siis võiks mahe ja lühike olla. Aga noh, seal nad põmmutavad. Terved vaenlased võitlevad üksteist nagu vastu taevast. Ja milleks? Ainult selleks, et inimesed maha noppida. Kuul, ma ütlen, Alma, ah küll oleks vaja keerata see elu hoopis teist kanti pidli kammal!»

Sassi mõtted sellele ülestunnistuse enesest välja sõärase kire juurde viisid. Alma võõristavalt vaatama ta ei tahtnud, ta ei tahtnud akki Allika ja Rihma kampa, punaseks hakanud volimeid?

«Mis juttu sa ometi raugid!»

«Olget juttu. Karl arutas siin ennist, et tuleb iga-

ühel puss kätte võtta . Kurat teab, mis see otse on .
Näe, seal nad ronivad, muudkui ronivad lähemale .
vaatas ta veel kord heitunud silmadega lõuna poole,
kus taevast juba tinaseks tõmbus ja kauged tulesahva-
tused nähtavaks said .

«Issand, sa ära hakka tormama.»

Sass kehtas pükse.

«Jah, küll mina ootan, naine. Mina mõtlen meie elu, sinu ja laste peale. Aga need seal — mis need mõtlevad? Karl ütleb, et ainult oma maa ja vara peale, kättemaksu peale...»

Maa ja elu asjus läksid Sassi perekonnas täna arvamised lahku. Tragi, alati teolustiline Alma palmis oma hõredaid juukseid kokku ega tahtnud kuuldagi ei mehusõttaminekust ega maa äraandmisest. Ütles, et kuuldavasti olevat kõrvalehoidjaid, miks Sasski ei võiks mõni aeg, kui just vaja, kõigest kõrvale hoida? Eks siis näe

Sass raputas nukralt pead.

«Naine, ka metsas on sõda. Veel hullem. Saamu läks õhtu eel mööda. Näe, jaamateel on juba kutsealuste peale lastud...»

«Suur jumal, siis sõda siinsamas!» ütles naine hingeõhuga, kõlatult.

«Jah, sõda on siinsamas. Igal pool... Mis me teeme?»

Ning siis vaatasid nad mõlemad heitunudl täre taha metsa poole, vaatasid alla elumaja poole, vaikisid ja läksid ruttu ära tarre. Sass pani klõpsudes ukse haagi peale. Sõda kohutas neid nagu äike lapsi. Ja mis said nemad tema vastu — nemad, vaikesed inimesed.

Inimene otsib õnne, otsib enesega rahulolu töös, armastuses, lastekasvatamises, elu edasiviimises — mitte selle hävitamises, lõhkumises, vägivallatsemises teiste omasuguste kallal. Seda otsis ka Sass. Inimene on loomult karme ja targa ehitusmeistri majaja, mitte määtsuva, metsiku pühvelhärja taoline. Säärane oli ka Sass. Inimene seaks ja rajaks, teeks ja ehitaks — nagu kavatses ja unistles Sass. Aga seal tuleb võõras, väljaspoolne tahe, tuleb ühiskond, riik, hulkade inimeste targa tahte seaduslik vorm oma sunni ja käsuga: kas võtad sõjariista ja lähed tapatööle või hävitame sinu. Sass ei taha hävitada teisi ega end hävitada lasta. Sass ei tunne enesele ühiskonda või riiki vaja olevat. Tal pole sellega tegu. Tal on tegemist Logina Petri, oma

chega. Ning ta arvab, et vana Petriga, jah, kullap
Petriga hakkama saaks — kui see kuskilt välja
Ta ei kahtle hetkegi, et nemad kui peremees ja
omavahel toime tuleksid Karl, tubli poiss,
ja hea inimene — aga näe, ajab taga imelikku
murest — õigust. Kus see on, kes teda on nainud? Et
meeste õigus ja sulaste õigus? Olgu, kui on. Sassile
peab olema kumbagi vaja, pole millalgi olnud. Talle on
tulevatult seda tükikest maad, kuhu ehitada majakene,
et tal oma elu. Kas seda siis tõesti maailmas kätte ei
sa ilma ühiskonnata, sõjata, tapmiseta, kõige selleta?
Et selleks siis peab sõdima ja teisi tapma, et ise jär-
gemaada, tapetute varast oma vara teha, nende konti-
delt rajada oma koda! Röövloomad metsaski ei talita
nonda. Või on inimene tõesti hullem kui metsloom?
Sass ei usu seda. Sass usub ikkagi, et süüdsuse ja hea
tuledega on võimalik omavahel kõik, kõige halvemadki
asjad klaarida. Sõjad ja häbiteod tulevad ainult kangu-
sest, jonnist. Neid ei pane kunagi käima üksik sulane
või peremees. Inimesi ajavad sõdima need monstrumid,
nunda nad uhkusega nimetavad eluvormiks, ühiskondli-
luse korra, mis imelikul kombel, olgu nad millised
olevad, ikka ja alati kipuvad inimese tahet, tema vaimu
tähelepanema, maha suruma. Tihti öeldakse seda tehta-
vat vabaduse nimel ja vabaduse kindlustamise jaoks.
Aga mis vabadus see on, kui inimene ei saa oma elu
valitseda enese tahtmise järgi, kui ta peab täitma pagan
teadmissuguseid käske ja sunde? Sunde, mis inimest
hävitavad, sest üksteise tapmine, hävitamine ja lõh-
kimine on habias. Kõik inimeste häbitud teod minevi-
laudest jäävad meelde sunni ja käsu määrke — oma aja
kohaseks loomuseks. See ei tapa häbitegusid teha.
Teadmata, mida nad teevad, et olla sellest, mida nimeta-
takse üldiselt. Aga kuula, klada nonda, et olla
teadlik, et teha, et teha. Ande, et teha keegi. Nad
räägivad vabadusest, vabadusest, peremeest ühiskonna
vasta. Aga teie teend, et teie suutnud üheksama ja hak-
lavat teha, et teie suutnud teha. Teie tapma ning hävi-
tamist teinud. Vaat, millest vabadus! Ennepete, tühi-
muusikutidele, tapetud sama tegime nagu ta oma las-
tele vahel, gaenteks jutustab. Võib-olla on neid,
kes seda pettumust tundavad, või ehk teisi,
kes näevad laulu, teavad, et tegemist on pettusega, aga

siiski petavad nii ennast kui teisi? Vabadus — pettus? Kes teab? Selleks peab vist olema väga kange ja tugev. Vähesed inimesed on nii tugevad, et pettusega eneselo ettekujutust luua vabadusest. Võib-olla on Karl Alik nii tugev? Võib-olla oli ka vana Peter? Võib-olla Nemat mõlemad on kanged ja tugevad. Aga Sass ei ole. Sass on nagu suur osa igapäevaseid, lihtsaid, väikesi inimesi, kes kas alistuvad sunnile ja käsule, nutt kurgus, või hävinevad. Alistuvad nad, siis saavad neid hirmu armetud tööriistad, nagu ikka on saanud neid, kes käsu peale tapavad teisi, hävitavad ja lõhuvad seda, mida nad ise või nende eelkäijad on unistuste ning ilutsemisega ehitanud. Hakkavad nad vastu — hävitatakse nad armutult. Jälle käsu, sunni ja hirmu ajal. Niisugune on ühiskonna, käsu ja sunni osa üksikinimese elus. Aga Sass ei taha, ei taha niisugust elu.

Rinnuli oma aknakesel, ammu kustunud pläru alumise huule küljes ripnemas, vahib ta vastu värvides hõõguvat õhtutaevast ja küsib iseeneselt, küsib korduvalt ja ahastusega südames: kas siis tõesti ei ole võimalik elada teisiti, elada nõnda, nagu inimene ise tahaks elada? Ja miks ometi ei ole see võimalik?

Sellest, kuidas oma elu õigesti elada, käsust ja käsu-täitmisest mölgutas ka Maret tol õhtul väga tõsisel mõtteid. Haigetoa aknal kaugeid sõjahääli kuulates vurab ta mõte aina kiiremalt ja kiiremalt nagu värten. Ainult et Maret mõte ei ulatu sunni ja käsu juurteni. Ei, tema piinab end küsimusega, kas peab ta käsku täitma ja — kelle käsku? Allika lahkumisest saadik tammub ta kõigi oma arusaamadega raskelt savis. Mõte vurab, mõte pureb ja puurib — aga selgust ei ole. Huko ütleb teda kuuluvat «nende» hulka, käsib oma väele Loginalt välja pigistada, mis saab. Karl on tema eest seisnud, võib-olla ta päästnud, ning räägib kui kasvu-, kui töökaaslane õigusega omasuguste poole hoidmisest. Laiemalt võttes on ka see käsk. Maret tunneb, tunneb nagu naine oma keha iga rakuga, et mõlema mehe sõnade taga seisavad jõud kui mäed, mis ähvardavad talle, üksikule, mahajäetule, rumalale, peale veereda, teda purustada ja matta... Kes on siis tema, tilluke putukas, et ta peab teadma ja oskama? Kelle käsku on ta kohustatud täitma, kelle poole õigustatud hoidma? Igaüks kannatab ja vastutab ise, oli toonitanud Karl...

Tõel, Karli püüetes on mõndagi võõristamapanevat, ohverit, aga ometi on Karl õiglane, on tark mees... Ja mille eest, mille eest siis õieti kannatada, vastu-tada? küsib eneselt Maret järjest tungivamalt, kärsitu-malt.

Nukaugele kui ta mäletab, on ta Logina tahet ning... täitnud. Tema noor elu polegi muud kui Logina... kuuletumine. Logina perenaine käskis ja keelas lapsena, Logina peremees käsutas perenaiseabide... ehkki Maret oleks ihaldanud õppida keskkoolis, Logina vajadus ja tahe panid Maret ka perenaise kohustustesse, andsid tema kätte majapidamise, tehes temast sellega ühtlasi eneste kuuleka teenija, iga-häda-t... Kas ta tõesti Huko kasu peale, mis iseenesest... Logina käsk — sest Huko on ju talu, on maa, ja... isegi rahvas, kuna temal, Maretil, ei ole midagi,... vahimatki! —, kas ta tõesti selle käsu peale peab... tema ni enese kui väeti, armsa eluloohe oma...?

Oskar. Naine peab hoidma oma mehe poole? Jah, t... Maret hoiaks, kui ta teaks, kui ta veidi kindlamini... mis Oss ise...! Huko sõnamaalid tulevikust mee-...vad. Kuid need on Huko, mitte Oskari kujutelmad. Nii palju kui ta mäletab — ja ta mäletab Oskarist... —, pole Oskar ise oma unistusi piludesse sead-... nendega Maret meeli hõrgutanud, talle midagi otse... Oli üksnes juttu, et kuidas võiks olla, kui... Aga kas ta noid kõrva sisse sosistamisi mäletab? Kas... enam mäletada tahab? Maret pureb... hunde, tal on enesest kahju. Alles õhtupoolikul oli... Vahel heidumist tundes sisse keeranud, asja tehes juua... kinnunud, mis jutu Maret elule libistanud ja kahju-... hatanud, et nägud oma silmaga, kuidas... Anetega Tlgase alla ojasse... Pole temal tegemist härradega, kes... olevad, oli Maret teise ees kõik maha... tundnud... Valli... katkestas... Armukadedus? Ei tea... Ta tahaks suuremeel-... on praegu... viibida, on ehk ohutumgi... Jah, tahaks... Ent ei ole...

nii tarka mõtet, mis Mareti südamest valutuides on võtaks, peletaks peast kurja, ikka ja jälle korduvat küsimuse: miks ei tule ta siia, ei räägi ise, ei talle midagi? Ta on mees, peab teadma, tundma, et Maret teda ootab, ammu ja kannatamatusega... Ta on siin tihedalt lähedal, jalutab ringi teise naisega, aga ei tule mitte tervitamagi...?

Maret jahmatas oma küsimustereast. Kes ta siis on, on õieti, kelleks ta end peab, et oodata, lootä säärasele härraks läinud mehele?! Kas ei värahtanud ta suda juba mullu suvel, Oskarit esimest korda nähes segaselt õnne-valu aindusist! Ent mis sai ta parata... Oraseleht peab oma ladva päikesele vastu sirutama, ja liblikaski lausa kipub tulle... Räägitakse, mehed unustavad armunud tüdruku kergesti... See olevat nii harilik. Ei tulegi enam? Ei tule kunagi? Nagu elust ära võetud? Naised jäävat tihti nõnda — iseenesega. Kannatada niisuguste meeste pärast saavad naised alati. Kuid nende eest vastutada...? Vastutada, kui sa ei teagi, mismoodi kõik on ja kuidas. Mareti terve eluvaist kõhkles. Vastutada tuleb kõigepealt enese ja selle tuikava eluloomekese eest eneses. Selles oli Karlil õigus, aimas ta tõtt või mitte. Maret püüab küll uskuda, end usuga rahustada, et Oskariga laheb hästi, et ta tuleb kord ja otsib ta üles, ei jäta teda. Aga Karli sõnad kannatusest ja vastutusest lõõvad ikka hoiatavamate hädakelladena ta kõrvus kõlama, lõhuvad vahel nii häirivalt, et ähmatavad kahurikõminagi sealt metsade tagant. Miks peaksid sina, võõraslaps, laskma end vastutama kiskuda Logina asjade eest, kui sul eneselgi on mure kanda ning vastutada kahe elu eest — rohkem kui sa jaksad. Või tead sa ise, mis sa õieti jaksad! Sa kuulud oma lapse isaga ühte — tõmmati silmade ette tõekiri. Vana kasvu-kaaslane aga raius ajusse teise, veel järsema — sa ei ole Loginalt, sa oled üks meie hulgast, pead jääma meiega. See on sinu kohustus ja käsk sulle. Siin sa nüüd oled. Sa ei tea mitte, mis on õige, mis vale. Või on õigus ühel kui teisel? Kas oled sina nii tugev, et kahte õigust ära taluda? Seista nagu sammu ja kanda oma õlul kaht rasket, risti vastukäivat õigust? Ükski mees ei suuda seda, ei või ka oma naiselt nõuda. Liia tihti kui teda ehk naiseks ei peeta — ei tahetagi pidada. Miks peaks ta püüdma elada värisedes nagu liivaterake kahe hirmsa

tõu, kahe kaljurünka vahel, mis ähvardavad peale langetada ta põrmuks purustada? Maret õhkas. Ning äkki oli tal väga kahju, et polnud nendele inimestele, kes võinud leivateo ja või nagu saagiga õhtul minema rutata, pööratud: minge, ja et te enam oma jalga siia ei toot Poleks pidanud neid siia vedamagi! Veel parem. Või oleks pidanud nad kohe minema kütma, vaat mis, aga mitte laskma röövitseda. Huko talu? Tema vara? Üks tulgu see Huko ise ja jagagu oma vara! Senini ei ole ta näppu Logina asjade külge pannud selleks, et siit oleks võtta. Käskida ja soovida üksnes on ta osanud. Teda on kerge teha, ning seda on ta harjunud tegema... Ah, kui nii kerge oleks ka elada, kas või kerge tühisemat igapäevast elugi elada kui soovida, kiskuda!

Maret tõmbab akna kinni, laskub voodiservale ja allitab halvatu kollast, kooljalikku otsaesist. Tädi, kulla, miks läheb elus ikka nõnda, et teed seda, mida sa õieti tegema ei peaks, aga ei suuda teha seda, mida nii väga tahaksid? Kas ka sinul oli samuti, tädi?

Tädi Reeda vaikima määratud suust ei tule vastust. Seda ei maksa oodatagi. Aga mida kauem ta halvatu hooguvatesse silmadesse vaatab, seda selgemini näib talle sealt vastu leekivat hoiatus: laps, ära lase end varjudest vaevata! Varjude tee on hirmus! Ole tugevam, kui Logina naised enne sind on olnud...

Logina! Jaa, seesama Logina aheldas tädi voodisse. Kas see halastamatu talu tõesti oma kavalate, nähtamatute kordikutega oli aheldamas teda ennastki? Talu, mis on tõkkideks kistud, mille vere kandjad hulguvad mööda ja muuteel, aga mille vaim nagu vana Petri vaim, see kangus ja laskus vari, elab siin edasi, sunnib tegudele, mis tõotavad tuua üksnes uut vaeva ja veel suuremat valu. Ol tädi, kas siis varjudele olemine meeldib andnud oma tunded, jõu, elu — kõik, mis meil on? Ja kas me sellepärast ise ei olegi väetid nagu lapsed, ainult selle vaimu tõugata? Meie kõik — Logina naised — mina, ja mina ja paljud-paljud enne meid! Ainult varjude kasutajad!

Maret vahtas end heitunud. Külm juga jooksis vabakõrvalt välja. Halge silmade imelik läige pani ta külmutama. Oletti ei suutnud ta eritleda, kus algasid ta enese rabeleva aju viilgatused või kus lõppesid haige

pilgu peegeldused tema ajus. Aga kui ta ümest ümest
vaatas, märkas ta halvatu silmanurkades kimelema-
laia, jämedat pisaravett, mis ei leidnud teed poole-
üksnes seetõttu, et need väsinud silmad olid nii suured
kole sügavas koopas... Terve Logina elu õudus laski
tas talle neist õudsetest silmaaukudest, sellest halvatu
silmaveest vastu. Kas Logina kasku kuuldes ei po-
kord ka tema oma pisaraveed samuti silmakoopt-
järveks koguneda laskma, vaikselt ja alistudes — ko-
gele...?

Ei! Maret Hellemäe ei ela seda elu! Enesele tuleb elada, oma lapsele, mitte varjudele! Ning vihaselt otse jõuga tormas ta neid köldikuid katki käristama, mis Logina märkamatuks oli ta ümber massinud.

Peab minus olema midagi Loginast, siis olgu ma see karm, halastamatu vaim, kes eimiskiks pannes inimesi, trotsides rahvast ja tema arvamisi, jalge alla tallata, südant ja tundeid, kõike, mis teeb pehmeks, hellaks ja araks — läheb kindlalt, kõigutamatult oma teed ega vaata tagasi, ei vaata iial tagasi...!

Karl ja Oskar ja — jäägu nad kõik! Talle pole kedagi vaja peale iseenese ning tolle, kelle jalg põntsutab praegu südame all. Ta elab sellele, nagu on emad ennegi elanud — täiesti, jäägitult.

Hommikul, kui heinalised lakast alla tulid ja asusid tööle seadma, teatas ta neile lühidalt:

«Võtke oma kompsud ja — kaduge!»

«Mis sa, lapsuke, ometi? Kuidas siis heinagi?» teri
härja Jerret ühesavõlliku naa, nagu haig ja r. kade.

«Pole tele asi »

Maret ei teadnud tõesti, mis või kuidas edasi. Agnendega oli lõpp. Karli sõnad kannatusest ja vastutusest, tädi kõnelev silmavesi — kõik see käskis, sundis teda nõnda talitama, kindlaks jaama. Selle käsu vastu ta ei saanud. Ning imelik küll, seda käsku täites läks korruga palju selgemaks, süda kergemaks.

Sõõrja näoga mees tegi veel katset, vangutas pead ja päris siis, et mis ometi lahti on, perenaine? Kõik lah- suurepäraselt, nagu õlitatult?

«Ei midagi. Kui te siit ise ei lähe, võidakse teid vahi-
viia»

Harra Jerret sülitas, kirus punaseid rõõvleri, k. v. võtnud talt maja, tiseritöökoja ning töölise, k. u.

... kes olevat teel magama jäänud ja kirus halli
... kes on lasknud end mulitsanõlgist ära hirmu-
... Aga ta võttis pambu, sidus kotti naisele selga,
... selle kaekõrvale ja — laks, kuigi ahvardades ja
... des nagu arritatud herilane. Nii rikka mmaesi-
... nii ohutu ja nii hasti maskeeritud elu kui siin
... kus talus ei oodanud teda kuskil. Pealegi ei raatsi-
... ta oma nahka turule viia. See teda kirmu ja sõim-
... ajaski. Mitte ulesande ripakilejaamine, mis talle
... oli pandud. Selle asja ta korraldab ära...

...oli pandud. Selle asja ta korraldas and...
...omisel õhtupoolikul viis Laine Allikale teate:
...na heinalised on läinud Neid oli nahtud mööda
...1500 taliteed kõmpivat Aisla kanti
...nõutud... rusikaga vastu

...kui Allik talle sellest uudisest rääkis. «Kahju, et
...meest seal kaasas ei olnud...»

Meestele on vaja relvad kätte anda...

«Meestele on vaja relvad kätte anda...»
«Vilje ainult relvad,» hakkas partorg oma uusi
...ne lauale laduma. «Tuleb soetada ka varud... Nii
...kuna kui proviandi poolest... Mõnede usaldata-
...mimeste teada... Sest kui nad ka .. selg peab
...sügelema kõik aeg... Ega meie magama ei
...Mäletad üleskutset? Okupeeritud rajoonides
...asutada salku... Luua vaenlasele ja tema kasi-
...le valjakannatamatud tingimused, jälitada ja hävi-
...neid igal sammul...» Lumi uuris hindavalt noort
...avolinikku. «Mis sa arvad, kui ühe salga sinu
...le pane?»

... ja ma olen, mis ma oskan Tead küll »

...ma oskan tead küll"
 ...Seda pea omadega ükski jääma...
 ...Õhtul tulevad
 ...Annelikult loomse titev-
 ...kui selle
 ...jalks...
 ...unk-
 ...juba taagi-

1945. aastal, kui meid kutsuti ühineb Eesti Vabariiki, ei olnud meil veel ühtegi riigilist sümboolset vahendit. Meie riigiliseks lippuks valisime Eesti Vabariigi põhiseaduse 1. artikli järgi: „Eesti Vabariik on rahvusriik.“

«Tore! Hakkame tööle!»

Samal öhtul said Heistre meestest esimestena pead kätte Junde Peeter, Lehtmaa Värđi ning Kõpli Ant. Kui Sepa-Ludvi kasti juurde astus, tõrkus Allika k.

«Ei tea, Ludvi... Sul aastaid turjal.»

«Mis?» tõukas Ludvi oma kandilise pea ette. «Tahad et mina-mees pean vasaraga välja minema? Ei Anna aga toru kätte, küll ma paugu ära teen. Seitsmeteistkümnendal aastal jäi pooleli...»

Ja antigi vanale sepale vint, mille ta uhkelt õlale vinnas.

«Sooh, nüüd nagu buurid. Kaks poega ja vanamees rivis,» naljatas ta mobiliseeritud poegi meenutades heatujuliselt, «oma maa ja rahva eest...»

«Jah, sulatõde, Ludvi! Justament: maa ja rahva eest!» kordas Lumi otse pühaliku tõsidusega.

Kaitsealga kogunes tosin meest. Täitevkomitee seati sisse alaline valve.

Salgajuht Allik aga sõitis ringi. Just nüüd oli tal palju tegemist mitmetes kõrvalistes kohtades. Sõitis ja higistas. Kahekordselt. Sest ilmad olid kuumad, ning tal tuli korduvalt käia piirkondades, kus igast põõsast võis prahvatada bandiidi kuul.

P

artorg Lume juureski käidi nüüd tihti: käis maasaajaid, käis töömehi, aga ka niisuguseid inimesi, kellest täitevkomitee ametnikud ei teadnud ega saanud iial teada, kust nad tulid või kuhu nad läksid — nad olid. Need viimased saabusid mootorrattal või autoga ja kandsid vormirõivaid. Mõned neist olid portfelldega ning ilmselt kas tõid või viisid tähtsaid paberid, teised arutasid parteisekretäriga vaikselt ja salapäraselt selle väikeses kabinetis veel salapärasemaid asju. Juhtus, et mõne võõra puhul lasi Lumi kohale kutsuda ka Allika ja Usina. Siis jääd tunniks või pikema ajaks omavahele, uks suleti, ning kui mehed viimaks sealt väljusid, olid nende näod kinnisemad kui alles lukus seisnud uks, nii et keegi neid küsitledagi ei võinud.

Sekretär Silmson oli korduvalt püüdnud võõrastelt pühkida, mida asjas nad partorgi otsivad, vahest ehk suudab keegi lähendada täitevkomitee liinis. Kuid talle oli alati tõrjuvalt vastatud.

«Partorgi...»

Siinane kogu tegi Silmsoni rahutuks. Majas valmis-tatuse tühik ette, plaanitselaks, aga tema kui vana ametnik, valla administratiivse juhtimise hing, selle vaimiline korraldaja — ei tea tühikagi See ei passinud Silmsoni su ega plaanidega. Ta seadis ja korraldas asjaajamist sedamoodi, et Usin pidi talle sõnakese poetama. Soodsa juhuse pakkus salajane ringkiri, milles anti juhtkõrre evakueerimiseks. Sekretär luges selle ohinal läbi ja pani Usina ette lauale sõnadega:

«Kas me ei peaks väikseks nõu pidama? Näib, et ole korrad võivad veel sandimaks kujuneda...»

Tol ajal seisis vaenlane Emajõe joonel ja aeg-ajalt kostis metsade ning rabade tagant tõesti lahingukärin. Teatati küll, et Saksa vägede püüded kiiludega Punaarmee rindest läbi tungida on nurja aetud, nende edasitung tõkestatud, aga külas kõmistati ometi sakslaste peatsest sissetulekust. Nüüd andis ringkiri alust sellele juttu teha.

Usin viskas pilgu paberile ja küsis kähku:

«Mis olukorrad?»

«Rinde-, sõjaolukorrad!» pahvatas Siimson peaaegu tigidalt. «Kui avalikult räägitakse evakueerimisest, siis tähendab see taganemist, järelikult ka meie vallast väljataganemist...»

«Avalikult? Kus räägitakse avalikult? Kirja nurgal seisab märkus «Täiesti salajane»...»

«Mis salajast on paberis, kui see saadetakse valdadesse ringkirjaliselt välja,» muigas Siimson prille kergetades.

«Seda enam Kõrgemal pool eeldatakse, et valla inimesed oskavad saladusi hoida, nendega ümber käia. Mitte igatühe nina all vehelda...»

«Vabandage, meie oleme ju kahekesi!»

«Kahekesi, kahekesi,» torises Usin, nagu oleks tahtnud ütelda, et mis loeb kahekesiolek, et isegi kahekesi olles ei tohi täiesti salajastest asjadest lahtise suuga rääkida, nagu tegi seda Siimson. Kuid teda pahandas hoopis asjaolu, et säärast liiki paber võis Siimsoni kätte sattuda. Pärast seda, kui toimus kallaletung kutsealuste küüdile, oli Lumi väga rangelt hakanud nõudma ja õpetama saladuste pidamist. Tema teooria järgi pidi valla ametkonnas olema inimesi, kes ühte- või teistmoodi seisid ühenduses bandiitidega. Muidu ei oleks need teadnud oma kallaletungi ette valmistada. Sest käsnud küüditulekuks olid antud alles paar tundi enne väljasõitu, noormehed vallamajja kutsutud aga juba hommikul. Keegi pidi teatavaks tegema kavatsitava väljasõidu aja ja rongi. Sellest saadik ei usaldanud Usin enam sugugi oma väliselt väga agarat, alati teovalmis sekretäri. Ringkirja uurides leidis ta võimaluse tema katselepanekuks.

«Niisiis, tuleb koostada evakueeritavate nimekiri.

Vastutavad töötajad koos perekondadega. Kes on meil vastutav töötaja? Kas teie, kodanik Siimson, peate need vastutavaks töötajaks?»

Aga Siimson ei lasknud end segadusse viia. Otsides omakorda vahendeid selle pingul keti lõdvendamiseks, mida viimasel ajal mähkus partorgi ja esimehe varjatud laevuse ümber, vastas ta huuli vaheldumisi hammaste vahel imedes kergelt, pilkel näoga:

«Mis mina, üks ametnik! Vastutavad töötajad on need, kes tegelevad salajaste asjadega, kes neid arutavad ja otsustavad, ilma et sekretäri vaevata.»

Usin ei võtnud väljakutset sõneluseks vastu, ei teinud «ei» öieti kuulmagi. Vastuoksa — ta ründas omakorda, «nõu» edasi nihkudes, kuhu jutuga oli jõudnud.

«Jah, mina arvan, et kui me nimekirja koostame, siis peate teie, kodanik Siimson, ennast kindlasti kirja panema... Vanem mees, perekonnaga, öieti ainukene tingimustele vastav meie töötajaist...»

Imelik vari lendas üle sekretäri näo.

«Kuidas ainukene?»

«Aga nõnda, et meie teised oleme kõik mobilisatsioonilealised. Meie jääme oma postidele viimase minutini, taganeme võideldes... Siin on selge sõnaga öeldud, et vanemates eluaastates töötajad ja nende perekonnad esmajärjekorras...»

Usin oli selle jutuga üht-teist välja ütelnud, mida ta just ütelda ei kavatsenud, aga mis tänasel päeval ei oleks ka saladus. Kuid Siimson kas ei osanud seda tähele panna või sattus enese evakueeritavate kirja koostamise pärast ärevusse ja raius vastu:

«Mina saan sellest nii aru, et mõeldud on parteilased, partorgid, talituskomitee esimehed, hobulaenutus- ja loomapidajad, direktorid, millitsad...»

«Õh!» villatas Usin läbi hammaste. «Nõu juba nii lihtsalt mõnema ei lasta sõtta tuleb ikkagi teie.»

Kõik oli viimane, mida Siimson karta oskas. Juba mõnda aega oli ta enesest hirmuga küsnud: «Ilma küll, teie ja olen kasulik. Aga mis alla, kui võtavad kätte ja katavad viimasel minutil Venemaale?» Vana, kodaniku aja ametnikuna, pealegi suurtalunike teenrina kaitsta ta Venemaad mitte vähem kui areteerimist või vanglat. Pärast väljasaatmist oli Venemaa tema silmis

koht, kuhu viiakse ainult karistust kandma etapidatava kodumaast ja rahvast. Seda ei saanud ta Usinale välja ütelda, nagu sedagi mitte, mis ta tõeliselt arvas kommunistidest ja nõukogude korrast. See kõik oli hõlpsalt ja keeruline, seda ei võinud seletada katsudagi. Et ta loodetud juba oli vallasekretäri kohale jaanud ja edasi ja töö, isegi kursustele saadetud, tähendab, tuli ka toodetud. Kuskil pidi ikka lille võrra liigutama, kui ei tahtnud end vastaseks tembeldata lasta. Ning mõistagi oli kottisem ajada tuttavaid kantseleiasju, püüda olla vaikne ja viisil kasulik ka vanadele sõpradele, kui minna võeti aastates inimesena sovhoosi raamatupidajaks või kogumilabidameheks, nagu ta mõnda teist vallasekretäri oli kuulnud tegevat. Senini oli kõik läinud hästi, onnole kult. Need teatavad apardused, mis tabasid sõpru maareformi revideerimise puhul, täitevkomitee ja miilitsa ametissepanek — nende vastu ei saanud ju tema, valla sekretär, sõdida. Need olid paratamatud nagu terve nõukogude elukorraldus. Vallasekretäri võim nende vääramiseks ei ulatu, seda mõistab iga arusaaja inimene. On ta aga mõnele endisele inimesele, kes hiljem jälle kõrgele tõuseb, suutnud kas või tillukeste teenekese teha, pole midagi karta. Risti vastupidi. Olu-kordade muutudes muudkui lase valla asjadega edasi. Mille kuradi pärast või jaoks peaks tema evakueeruma? Laskma end Venemaale vedada, lahti kiskuda kõigest sellest, mis on sulle otsekui külge kasvanud?!

Mõte seesugusele võimalusele ajas Siimsoni sisemiselt nii keema, et tal prillid ninavarral karglema hakkasid ning ta endamisi tallest sudamest kruma pani neid lollpand, kes saarase ringkirja välja saatsid. Poleks seda rumalat paberit, ei oleks ka evakueerimise küsimust. Ta ei osanud oma kitsas ametnikupeas ära arvata, et just evakuatsiooni ja võitluse jätkamise küsimused olidki need, mida partorgi juures viimastel aegadel nii tihedasti sõeluti, mis juba peensusteni olid läbi töötatud. Siimson kujutles ikka veel otsuste tegemist kahekesi täitevkomitee esimehega selle laua taga, nagu ta oli aastaid harjunud endise vallavanemaga. Parteiorganisatsiooni osast ei olnud Siimsonil ettekujutust. Seepärast tegi ta enesele praegu etteheiteid selle kohta, et Usinale ringkirja üldse näitas. Oleks võinud kõrvalé visata, ära kaotada, nagu mõne teise ebameel-

diviiga vahel juhtus, ning pahandus oleks jäädvõõrdata. Sekretär vahtis tujuk aega läbi akna paikesepaistesse, otsides ettekannet, mille evakueerimise eest pugeda. Aga kui Usin uuesti et tuleb nimekiri valmis teha, ülemale poole, ei osanud ta muud, kui kolmas ebamaaraset ma üksik inimene ole! Pean naise ja tütrega. Kas nemad tahavad evakueeruda...» Mõistagi, et tahavad,» lausa rõõmutses Usin «Naisel ja majapidamine. Mees punaste vallasekretäri. Egas sakslased talle seda ei kingi... Kõik võetaksa kolonistidele, kui nende koivad kord nii le peaks kooberdama.»

Siimson mõistis, et see oli irvitamine. Kuid muutus rahutuks. Mine neid sakslasigi tea! Ahvardavad kommunistid ja nende kaasajooksikud maa pealt ära võtta. Ja seleta siis! On ju inimesi, on teadjaid. Aga need ei ole kaugel... Kas pole ikkagi kõige targem? Siimsoni ärevus oli nii suur ja see paistis Usinale nii silma, et ta ei saanud teisiti, kui torkas veel: «Vinge siis, Siimson, ja pidage naisega nõu kokku...» Siimson nõutakse juba homseks.»

«Mida kohe homseks? Seda ma ei vaadanud... Nojah, jah, jah, Jah, ma lähen kohe praegu,» lippas ta pool-loodetult läbi kantseleitoa, nii et kingatallad valkusid ja ta tõukud imestunud talle järele vaatasid.

Siimsoni sekretär oli läinud, pani Usin oma toas talle ühele naerma. Naeris, naeris endamisi, aga siis ta tõusis üles, astus lume juurde sisse ja hooples kärealt. «Mida ma olen näinud... Läks nagu...»

Siimsoni sekretär oli läinud, pani Usin oma toas talle ühele naerma. Naeris, naeris endamisi, aga siis ta tõusis üles, astus lume juurde sisse ja hooples kärealt. «Mida ma olen näinud... Läks nagu...»

Usina nägu tõmbus järsku virilaks. Ta astus pool sammu ukse poole, ise pomisedes.

«Ma talle kuradile kinnitasin küll, et kätsugu ta lo sõna...»

«Pea, Usin. Asi on juba naiste hammaste vahel ja neid sa seisma ei kinnita... Oota! On hoopis teine tee... Teeme ise korralduse, et inimesed vaenlaste pealetungi korral karjad eest ära ajaksid, varanad kõrvale toimetaksid... Noh, sügavamale tagala lähleksid või nõnda. Mõistad? Et oleks nagu soovitud, rahva oma asi, mitte ettekirjutus... Siis ehk ei tule ka seesugust paanilist meeleolu, nagu võib tekitada sõjapõlamine...»

«Hea küll, ma lasen Siimsoni kutsuda.»

«Katsume ise paberile panna. Mis?»

Nad istusid kõrvuti laua taha, kirjutasid ja kombineerisid, seadsid sõnu ühte- ja teistviisi ümber. Kuid ikka näis tekst Lumele liiga lahtisena, siisuguse sõnastusega, mida püüti vältida. Tuli kirjutada teistmoodi, kui harilikud ringkirjad või uleskutsed kirjutati, tundis ta, kirjutada nõnda, et see oleks ühtlasi võitlema kutsuv ja vaimustav, julgustav ning õhutav, mitte ainult teadustav. Aga just see teistmoodi ei võtnud sule all kuju. Lumi oli muidu mõjuva sõnaga mees. Ta võis komet pidades öelama vastase end kuulama sundida, selle väited mängides ümber lükata. Kõnes. Kuid kirjast? Jah, kirjatöö, see oli kunst, mida Lumi ega Usin kunagi hästi ei valitsenud. Lumi kirjutas:

«Kodanikud! Seltsimehed! Taganemisel mitte ühta mitte ühtegi tera vilja ega ühtegi looma vaenlaste katesse. Taganemisel tuleb kõik evakueerida sügavamale...»

Usin urises:

«Taganemisel! Lobised ise välja, et tuleb taganemine!» Ja parandas: «Juhul kui meie kangelaslik Punaarmee julma vaenlase surve all veel peab vaenlaste loovutama mõne tolli meie kallid kodumaa pinda, nõukogude inimesed kõik nagu üks mees...»

Lumi kergitas end istmel:

«Kuule, kas see ei ole liiga puh-uhh? Nii suuri teinud olevat teinud Trossi — see näitleja...»

«No kurat, pane sina krõbedamalt!» lennutas Usin sulepea lauale.

Lumi katsus uuesti, kuid sõnad «taganemine» ja «evakueerida» kippusid vägisi sisse, löid hea mõtte. Pealegi oli viimane sõna siisugune, millest iga inimene aru ei saa. Ka Lumi tõukas paberi kõrvale, vaatas nõutult ringi.

«Teeme otsuse ja — valmis.»

Täitevkomitee otsuste vorm oli Usinal juba hästi teada, ning peagi ronisid tema sule alt paberile krobedad read:

Täitevkomitee otsus nr.... Juulikuu... päevast, 1911. a.

Kõik täitevkomitee kohustab:

1) vaenlase sissetungimise korral valla piiridesse kõik kodanikkudel viibimata lahkuda oma alalistest

kohtadest ja liikuda tagala suunas,

2) vaenlasest ohustatud piirkondadest ära ajada kõik

inimesed: veised, hobused, sead, lambad jne,

3) ära viia või tarvitamiskõlbmatuks teha kõik toidu-

ainet või toiduks tarvitatav teravili, samuti ka looma-

tootmist tootmine panna kõikidele maa- ja majapidaja-

otsusest elanikkonnale ringkirjaliselt teada

Esimees

Sekretär

Lumi kirjutas siinsamas kohe originaalile alla. Siis ütles ta veel kord rahulikult üle lugedes:

«Kodanikud! Seltsimehed!»

«Kodanikud! Seltsimehed! Taganemisel mitte ühta mitte ühtegi tera vilja ega ühtegi looma vaenlaste katesse. Taganemisel tuleb kõik evakueerida sügavamale...»

«Kodanikud! Seltsimehed! Taganemisel mitte ühta mitte ühtegi tera vilja ega ühtegi looma vaenlaste katesse. Taganemisel tuleb kõik evakueerida sügavamale...»

«Kodanikud! Seltsimehed! Taganemisel mitte ühta mitte ühtegi tera vilja ega ühtegi looma vaenlaste katesse. Taganemisel tuleb kõik evakueerida sügavamale...»

«Kodanikud! Seltsimehed! Taganemisel mitte ühta mitte ühtegi tera vilja ega ühtegi looma vaenlaste katesse. Taganemisel tuleb kõik evakueerida sügavamale...»

«Kodanikud! Seltsimehed! Taganemisel mitte ühta mitte ühtegi tera vilja ega ühtegi looma vaenlaste katesse. Taganemisel tuleb kõik evakueerida sügavamale...»

«Kodanikud! Seltsimehed! Taganemisel mitte ühta mitte ühtegi tera vilja ega ühtegi looma vaenlaste katesse. Taganemisel tuleb kõik evakueerida sügavamale...»

«Kodanikud! Seltsimehed! Taganemisel mitte ühta mitte ühtegi tera vilja ega ühtegi looma vaenlaste katesse. Taganemisel tuleb kõik evakueerida sügavamale...»

«Kodanikud! Seltsimehed! Taganemisel mitte ühta mitte ühtegi tera vilja ega ühtegi looma vaenlaste katesse. Taganemisel tuleb kõik evakueerida sügavamale...»

«Kodanikud! Seltsimehed! Taganemisel mitte ühta mitte ühtegi tera vilja ega ühtegi looma vaenlaste katesse. Taganemisel tuleb kõik evakueerida sügavamale...»

Siimson kord sellesse evakueerimise asjasse tikkunud, siis las sibil edasi.

Aga seesama Siimson, ilmudes valmis plaanidega, mis talle ta karm teinepool ette pani, õhtupoolikul vallamajja, tegi täitevkomiteele isevarki teene. Naha otsuse mustandist, missugune tähtsus ringkirjale antakse, oli Siimsonile selge, et õigus on tema nabal, mitte ametmeestel, et punased võimud taganevad varsti välja, mitte ei valmistu kõvade lahingute vastu. Aga kui nad välja taganevad, milleks siis nende sabas sorkida? Milleks neid kauem teenida? nagu oli kusa muse seadnud Siimsoni asjalik teinepool. Siis on aga tulnud käed vabaks teha. Milleks oma allkirja niisugusele dokumendile, mis nagunii tekitab külades pakku verd ja pahameelt — sest suurem osa inimestest ei taha kuulda evakueerimisest või oma varanduse hävitamisest. Seda teadis Siimson küllalt hästi. Niisuguse paberit pärast võidakse hiljem ette visata, et korraldasid kommunistidega koos karjade äraajamist ja vilja hävitamist. Siimson tegi teisiti: ta ei kirjutanud paberile üldse alla. Seevastu kustutas koguni sõna «sekretär» otsuse projektilt. Edasi seadis ta toimetused nõnda, et käskjalg kihutas täitevkomitee otsusega, millel oli ainult esimehe allkiri, kohe külavolinike juurde. Seda ei osanud margata lugejad külades ega tähele panna ka volinikul. Kuid Siimson sai oma paanikaseeme oli kulvatud, ilma tema allkirjata käigus. Ta ise pidas seda kurja paberit üheks oma tegevuse kõige ilusamaks õieks nõukoguude perioodi ametiajal. Ning otsustas sellest päevast arvates enesele tähtajata puhkuse võtta... Teadagi ei lainud ta seda puhkust esimehega vormistama. Ta ainult lõpetas varakult tööpäeva, pistis mõned valla blanketid, pitsati ja nurgastambi oma portfelli, kõndis minema ning luges seega oma tegevuse täitevkomitees lõpetatuks... Mis see päev või teine kõrval olla! Nii olid arvanud mõned targemad mehed, peamiselt aga ta enese naine, kes evakueerimisest kuuldes lubas parem ise ka metsa joosta ja seal kas või kuuse koort närida, kui lasta end Venemaale vedada. Mehelegi ütles ta paraja koha ammu valmis olevat. Sest tema arvates pidi punaste teenimine varem või hiljem kord ikkagi sel kombel lõppema. Mis siis veel? Siimson kõmpis üsna enesekindlalt täitevkomiteest välja. Üle ukse

ta ametnikele viisakalt «nägemist». Kuid sellest ei võinud vahimatki järeldada tema kavatsuste kohta. Annuke, kellele Siimson mõista andis, et nende tegevus lõpetatud ja varsti lõpetavad ka nood seal — käsi partorgi ja esimehe tubade poole —, oli käskjalg teinud. Ja seegi teadis kohe, mis teha.

Külad aga löid otsust lugedes kihama. Siit ja sealt ratsastega täitevkomiteest selgitust nõudma. Nii õhul kella kümne paiku, kui Usin ise vallamaja jõudis, sagis selle palkoni moodi ehitatud lahtisel juba hulk ärevaid inimesi. Nende puntras ka Ott. Ott oli koguni tulnud oma võiguga, sest tema ratsast ei olnud — ja nagu ta ise toonitas — peremees ei lubavatki «vokki tallata». Peremees pidavat vankris. Otile nähtavasti oli jälle meeldima tulnud naidata end peremehena. Oieti oli ta küll teinud ega tulnud teisel põhjusel — et koöperatiivist pidavat vene õli ja vahest aidata ka mõnd inimest kõrvale toimetada, mida vaja on toimetada. Kuid ta oli ta imestus, kui leidis, et need, kelle pärast ta teinud aegade vahele torkas — sekretär ja käskjalg —, ei ole enam oma nägu ei näidanud. Ta taipas kohe, et lõppunud ülearu kõvasti kiruma. Ainult käis ühe teise juurde, nurrutas oma habetunud lõuga

...nõnnaks, nõnnaks, et siis meil kõigil tuleb astuma... Ega kaugelt tarvitse pressida. Omad metsad, need on tuttavad teed...»
...ja tagalasse. Kus see niisugune on?» küsis kergelt naljatult.

«Ah et kus?» ütles Ojari. «Eks tagala ole ikka tagapool. Nõnnaks, tagala oled sa kohe, kui saad jalust... Nõnnaks, jah, tagala on see, mis on tagapool.»
«Kas viljateid tõesti keegi peaks rikkuma hakkama?» kahtlesid mehed omavahel.

«Rikkuda? Mis neid rikkuda? Kui panna maa sisse. Nõnnaks — kindel võtta, enne ja pärast.»

Enne või pärast mida — seda Ojari seletama ei rutanud. Ta ainult muheles habemesse ja lõi meeletult, hõludes kavalalt, kui kergel külmuse tõttis:

«Noh, eks enne surma ja pärast elu. Kästakse ju loult kanda oma hingekesta cest.»

Usina trepile astudes trügis korruga kummekond naist tema ümber.

«Esimees, kuhu siis minna?»

«Esimees, millal tuleb minna?»

«Esimees, hobusel ei ole raudu all.»

«Esimees, mul lehm maha saamas...»

Küsimusi ja hüüdeid kallati nagu toobrist. Naistad piirasid Usinat igalt poolt, laskmata teda ukse juurde.

«Mis te tahate? Rääkige ükshaaval,» tõukas Usin kaabu kuklasse.

«Rahvas tahab teada, kuhu prohvet tal oma kodu käsib minna,» põristas Ojari tekkinud vaikusse.

«Mis minna? Kuhu kuradilegi ei tule minna!» kahvatas Usin ilma pikemata, olles oma eilse otsuse sama hästi kui unustanud.

«Mis kāske siit majast siis kütetakse? Milleks inimestele veel niisugust häda ja muret?» nõuti läbisegi.

Usin vaatas naiste arevaid, peaaegu vihaseid nägusid, silmas taamal üht tuttavat kulavolinikku, kes talle üle naiste peade näitas ringkirja. Ning jalamaid meenus talle otsuse mustand, mis ta eile ise oma käega oli kirjutanud, allkirjagi alla pannud.

«Mis otsusest te jorate?» kortsutas ta kulmu.

«Õhtul toodi käsk!»

«Täitevkomitee otsus,» kõlasid vastused.

Usina nägu läks paksu pilve. Ta pani kuuenööbid kinni ja ütles läbi hammaste:

«Lubage — lähme sisse! Ma tahan sekretäriaga rääkida.»

«Mis seal rääkida! Egas kiri ei peta!» hüüatas Ott.

Kuid Usina kindla nõudmise peale tõmbusid naised tagasi, lasid ta eneste vahelt sisse ja vajusid siis tropis järele. Usin otse tormas, uksi selja taga lahti jättes, kantseleisse. Mõne hetke jooksul selgus kõik. Talle näidati ta enese käega kirjutatud mustandit ja selle laialiisaadetud koopiat. Esimeses ägeduses pidi Usin nii ühe kui teise silmapilkselt puruks käristama. Aga külanaste kahjuröömus sädin tõi ta meelemärkusele. Toetudes kahe käega lauaservale, selg kumeras, nagu valmis lööki vastu võtma, suured higipiisad punetaval kaelal, nõudis ta kähinak:

«Kes selle välja saatis?»

«Sekretär Siimsoni käsul...»

«Kus? Kus see Siimson on?» vahtis ta silmi pungi ja tõusis taas ringi.

«Ei ole veel tulnud...»

«Tõoge käskjalg siia!» vehkis ta vihaselt paberiga.

«Mina nägu oli võtnud säärase ilme, nagu valmistuks

ta käskjalga kohapeal maha lööma.

Kuid ka käskjalga polnud keegi näinud.

«Tõrsku löi mõte nagu kaikaga: vaenlase töö! Diversi-

on! Lõug hakkas kergelt võdisema, veri valgus niigi

meelavasse näkku, mis muutus peaaegu sinkjaks.

Kuid see kestis ainult hetke. Inimesena, kes otsese ohu

ees kahestub, taltus Usin kohe, kui tal kujutus

asjade võimalikust kaigust. Talle meenus, et oli

üks — nõu küsida, abi saada ei olnud kuskilt.

«Ja Allik olid varahommikul kaugesse rabaa-

lülle sõitnud. Ning see teadmine, et tuleb tege-

da, isegi ise vastust anda, muutis ta kindlaks. Pikka-

ajal, oige pikkamisi, nagu ränka koormat, turjale upi-

lades ajas ta enese sirgu, vaatas teraselt võre taga

unuleva rahva poole ja ütles siis madalal, surutud

häälel:

«Seltsimehed, kodanikud! Täitevkomitee töös on juh-

itud suur viga... Seda paberit ei tehtud väljasaatmi-

seks. See oli lihtsalt ettevalmistus võimalikkude sand-

ide vastu... On sõjaaeg. Iga asutus peab ette valmis-

olema ja kavu tegema, nii võidu kui taganemise jaoks...

«Mina,» raputas ta paberit käes, «on üks niisuguseid

inimesi, kes ütles, et seda kunagi poleks välja saade-

tuks. Kuid see on juba olnud ebasõbralik rind. Praegu peavad

me olema valmis kõikide lahinguid ja vaenlane

suurimaks ohuks. Praegu ei ole vaja kuhugi minna. Elage

me kõik oma kodudes ja tehke tööd! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

on teinud oma kohutava ja tõhuka töö! Täitevkomitee

«Kena eksitus! Nõnnaks, väga kena eksitus,» torus endamisi Ojari Ott.

«Näed, pole vaja kuhugi minna, mis sa enam!» surus teda ukse poole.

«Nõnnaks, egas esimees veel ei ütelnud, et pole vaja mitte minna. Ta ütles, et praegu ei ole vaja veel minna... Küllap need minekuajad ka kätte tulevad,» porises Ott koos naistega ukse poole liikudes ja pilgutas ligemalolijatele silma.

Vastukajad sellele halvale eksitusele olid kahesugused: õiged ja sihilikud. Esimestes siunati ametnikke, kes oma palga arvavad sellega ära teenivat, et ajavad rahvast asjata ärevusse. Teistes kihistati täitevkomitee üle naerda: hirm püksis ja põgenemisplaanid portfellis, seal on see nende võim! Häbiga keerutavad nüüd, muud midagi! Kolmandad, nagu Ott, ütlesid mõistu, et ei talv ühe lumega tule ega kahega lähe, olgu selle otsusega kuidas tahes. Need viimased tegid ka asjast kohe kõige kõvemad järeldused: kui taganemisplaanid liikvel, ära jää jalgu. Ja kadusid, niisamuti nagu sekretär Siimson või käskjalg Noormets. Nende hulgas ka Ott ise. Ja ikka põhimõttel: parem kodu koorukesed kui või võõrsil. Karju kaugemale ei aetud, vilja tarvitamiskõlbmatuks ei tehtud. Küllalt sellestki, kui kari jäeti öödeks-päevadeks heinamaale või okastraadiga piiratud koplitesse. Vilja panid kõrvale need, kellel seda oli panna. Oti vihjamisi antud õpetused said külas palju laiemaks kõla, kui tal oli kuulajaid. Isegi Kopli pere ja Sootua Jürka leidsid õige olevat: vilja maa sisse, loomad vossa. Paar järgmist päeva, õigemini ööd, käis külas kibe askeldamine. Sest mine sa tea, millal uus käsk võib tulla. Huutakse nagu sõjaväele: «Marss!» ja muudkui minne. Aga kuhu sa, hing, marsid, kui sul kõik on pilla-pall ja laokil?! Laokile jäi natuke ka täitevkomitee asjaajamine. Peale rahva laialimineku saatis Usin ametniku kasuga Siimsoni juurde: vallamajja ilmuda. Kuid ametnik tuli tagasi teatega: majas pole kedagi peale poolkurdi vana tädi. See sirutab küsija poole ainult kõrva ja pärib: «Mes?» Seletab, et läksid ära... Kuhu, misjaoks? Küsi sa kurdi kaest!

Käskjalga ei tasunud üldse otsida. See elas vallamaja kõrval oma õe perekonnas, purjutaja pealegi, mine võta

lõual, kuhu niisugune satub või kus vedeleb! Kas kuskil üheankru juures või mõne tüdruku sünnipäeval. Tüdrukuid teati tal olevat.

Usin raevutses, tammus vallamajas ringi nagu puurloom. Kui Lumi ja Allik hilisõhtul tagasi jõudsid, oli ta valmeline lause neile:

«Lollid ja pimedad! Ammugi oleksime selle Siimsoni ja käskjala pidanud vastava asutuse kätte andma!»

Allik jahmatas:

«Ah see siis oligi nende agentuur! Kuradima kahju!»

«Kahju! Ja mis veel rahvaga.» Usin valgustas lugu lähemalt.

«Jaa,» ütles Lumi mõtlikult. «Meie süü seisab selles, et meie ei tegutsenud. Kuigi kahtlesime. Aga vaenlane ei maga, ta tegutseb. Igal pool, ja agaralt. Kus meie komistame, seal vastane tantsib... Meie alles õpime — ka sõdima. Need on valusad õppetunnid, seltsimehed. Lõnga kallist kooliraha maksame. Kas oleks nii palju nurgumisi tarvis, kui meil rohkem oleks sun,» koputas ta vastu oma otsaesist. «Kui meie oleksime õpetatud ja loositatud nagu need seal!» viskas ta käega ebamäärase kuhugi lõuna poole, kus oli rinne, või siiapoolegi, kus vastaseid võis pesitseda. «Juhtimise ja valitsemise kunst, mille kallal meie alles kobame, on seal — nende hulgas — harjunud kastoo... See loeb ja jalgu väga palju. Loeb niikaua, kuni meidgi oskama hakkame... Muidugi, üks hea külg on Siimsoni lool siiski: arvata, et ta on meie maja vaenlase agentuurist puhtaks. Alles see, kui ta loesti puhas on, võime lagedale tulla sellega, mille ettevalmistamiseks läks tänaegi päev.»

Allik ja Lumi teadid väga hästi, mida Lumi mõtles. Pärtselt peatusid ja Usin ainult uudishimutses veidi.

«Kuidas?»

«Kuidas?» noogutas partorg valkvalt. «Nähtud ja kuulud.»

Hommikul maketi mudokajutajale, kes otsuse oli umbes lõdunud ja laulu saatnud, kabe nädala palk ette ning loeti mõneminutilise minema. Raamatupidajat tabas sama saatust. Peale selle tehti akt ja saadeti tagala pöördumisele. Täitevkomitee tehniline asjaajamine jätkus, kuni see lõpuks lõpetanud õpetatute peale, käskjalas määrati loetaja. Täitevkomitee paberitele tipiti masinaga nurgakirjad ja pitsati ase-

mel suruti parteiorganisatsiooni pitsat, mida käsutas ainuüksi Lumi.

«Noh nii,» ütles partorg omavahel Usinalē. «Naud vähemalt ei pilluta prügi silma siinsamas, oma nina all.»

Palju jooksvat tööd praegu ei olnud. Keskastutuste pingutusedki koondusid evakueerimise ümber — seeläbi vaenlase surve suurenes jälle. Aga päev-paar aeti tervetekomitees ometi veel rahulikult asju. Rahvaski rahunes uuesti.

Kul Allik oma ülemuse ees puudutas kadunud sekretäri ja käskjala jälitamise küsimust, tähendati sealtpoolt jahedalt:

«Teile anti võimalus oma ümbrus ära puhastada. Aga teie ei teinud seda. Puhastustöö teie vallas oli nähtavasti poolik ja pealiskaudne...»

Sedasama tundsid nüüd tagantjärele Lumi, Allik ja Usin isegi. Mitte ainult, et ei osatud võidelda. Oldi saamatud ka inimeste valikus töös nendega ja asjaajamises. See oli peaviga ühest küljest. Peaviga teisest küljest seisis selles, et kõike püüti teha tuhatnelja, kihutades. Aga paljud inimesed ei saa parimal aetud jutust aru, paljudel võtab rahinal tehtud tegu pea ringi käima. Kelle pea ringi käib, selle silm ei ole selge.

Kuid aega ei olnud — aega! Sõda surus peale ja — nii tuli ka Heistre noorel aktiivil uutele sündmustele vastu minna ikkagi ülepeakeela.

uikab! Vaata kuidas!

«Jah, nagu veri soonest...»

Lüüa kivi alt keeb välja väike pulseeriv läte. Ning valhidenä kerkiv vesi, mis maasügavusest voodab liivateni ja on varjundatud kivilt vastupeegelduvast päikest, läheb tõesti oja poole tuikava, elava verenire moodi...

Nad istuvad oja kaldal põõsastes ja vaatlevad seda veetirekeste värvikat mängu punetavas, õhtueelses lüüesepaistes nagu kaks last.

«Vii vendab Nae, kivil mündub kui hõbe,» näitab tudruk käega.

«Hõbe? Ei, teras... Ilaljas teras.»

Ja Allika vasak, vaba käsi teeb tahtmatu liigutuse, tõusvata terase poole, mis on siinsamas kivi kõrval, hõbevalguses.

«Ei ja teras — ooh! Miks räägid sa mulle ikka...»

Taime põlvitunud kaastvarred haarduvad ümber mehe tupele, üllatunud põlvitunud kaela, ta koe põsk puudutab teise põske, silm tahab vaadata silma. «Kallim, miks mõtled sa alla, mõnu juures, sõjast?»

«Ma mõtlen ainult,» ütles mees rauget ja paneb kätt tederiku põhale.

«Jah?»

«Näi hea on tunda sinu vere tuikamist oma käe all. Kõik teab, millal ma sind jälle näen!»

Allika pilk ilvab tederiku kastanpruune lokikiharald, ta kitsast, nukrat lõuajoont. Aga ta ei näe neid.

Tema silmade ees ei virvenda ka ojasse laskuva lattu veed. Ei. See sinkjashall, rippuvate pajude alla vajuv veejoom meenutab talle halli, pisut õlitatud relvaterast, nende relvade terast, mis on peidetud kaugetelesse rägastikkudesse, laskeriistade ja moonakastide metallist helki. Nende kohaletoiimetamise ja paigalepanekuga on ta tegelnud viimased päevad, need on haaranud kõik ta meeled, nõudnud terve mõistuse, tähelepanu, oskuse ning — need seisavad ta silmis alalõpmata, valmis kõige, nagu nad on pandud . . .

«Sa näed mind homme, ülehomme — iga päev, kal-
lim. Sul ei ole ju käsku kuhugi minna? Sa jääd siia,
minu juurde!»

Tüdruku hääles on nii palju puhast rõõmu, see on nii täis pakitsevat elujõudu, et Allik ei oska teda kuidagi valmistada selleks, mis seisab ees ja milleks ta praegu Heistres istub.

«Jah, ma jään siia,» ütleb ta pikkamisi, sõnu rõhutamises. Kuid ta ei söanda, ei tohigi välja ütelda seda, mis tähendab neis tingimustes «siia»... Ainult vähesed mehed ja relvad! Hall, külm teras ja mehed. Rohelised metsad, haljas teras, võib-olla veri — mida neist rääkida soojalt end sinu vastu suruvalle tütarlapsesele?! Või siiski? Ehk oleks kergem, kui ta teaks, mis ees seisab, mille peale tuleb välja minna juba täna, nüüdsama, siit tõustes...? Ta tõmbab tüdruku vastu oma õlga, rinda, suudleb teda kinnisilmi, pingutab rääkima — aga sõnad ei korju suhu.

«Kui ma ei tule homme-ülehomme, ei saa nii pea — ära minu pärast muret tunne. Kord ma tulen kindlasti, Laine!»

«Tule ja — vilista peole!» löövad tüdruku silmad naerule. Neis karglevad sädemekesed, neis peaaegu vallatutes silmades. «Mäletad, kuidas sa mulle kord peoleid tegid?» meenutavad nad. «Ükskõik, öösi või päeval — ma kuulen! Ootan sind! Peole!»

Allika murelik nägu selgib veidi. See on hea mõtel
Õpetavalt seletab ta nüüd tüdrukule:

«Vaata, Laine, peoleo ei vilista igal ajal. Mitte kunagi öösi...» Ta sõrmed sasivad õrnalt tüdruku juukseid. «Võib juhtuda, et tulen öösi. Siis huikan ma öökulli meele. Kaks korda. Sinule ja enesele...»

«Ja siis tean ma, et see bled sina!»

«Jah. Aga kui juhtub, et päeval, siis hõikan nagu
lõpulind — «üüit! üüit!» Tead? Või katsatan nii kui
kurakas aiateibas...»

«Miks peaksid sa siis katsatama? Tule aga sisse!»

«See on ... kui sisse ei saa tulla, ei tohi tulla, Laine.»

Allik on väga tõsine. Tüdruku käed langevad rüppe. „Kui sa ei taha, et rööpkendad — sellega?“

«Kuule, on siis lood nii, et rehkendad — sellega?»

Kõige peale tuleb mõelda, tüdruk... On sõda. Pea mees: lepalind või harakas. Need on minu linnud. Nad toovad sulle tervituse minu poolt, olgu ma ise kus tahes...

«Ütle, miks oled sa täna nii imelik?» keeras Laine ta
nho enese poole. «Räägi ometi!»

Mis pidi ta veel rääkima?

«Sinu silmis on täna kaks pilku, kallim. Ühega sa vaatad mind, aga teise, niisuguse kauge ja rahutuga — kuhu vaatad sa sellega ja mis sa näed seal?»

Kõike!... Sedal kergitas Karl end, ebamugavalt.

«Kõikel... Sedal» kergitas Karl end, eesmärgiga
«See on õudne!» vajus Laine kummuli ta põlvedele.
Nad ei lase meil elu alustadagi...»

Nad ei lase meil elu alustadagi...
 Oh! Kui kaugel oli see kõik elust, harilikust, igapäevusest elust, mis praegu tema kujutlustes kihas ja keerles! Hiilimised mööda padrikuid, ärevad kihutamised, risk ja narvipinge, alaline häärescisukord, valvelolek, juba nadalaid, ning kõigest hoolimata selja tagant tapetud traktorijaama ametnik, teel ristselili oma veres...
 Lõhkeainetega tuhaks põletatud Vanapere Mihkel...
 Lõhkeainetega, haarangud, uhest valla servast teise ajamine — mitugune oli miilitsa elu sisu praegu! Või kas ainult tema, miilitsa elul Värdile käsku viima minna oli ta leidnud juba Kruusi Valli poolt voodist, mõeldud sõltumatu...
 ...

* Kõik see, mis on üll ja põlvne, on meile peale mähkitud.

• Ich bin einbrennend Magnet und ja — tuen! »

Jah, hea nelli, kes viimast nädalabel Elu.

Jundele off ta peule anturand, kul see parajast puhast-
 tan omis riideid, jundeleid neldi vetest.

— Ah, see tee väljalt — see soku omal Lääsin vindiga
hüdnema, jät ette, ja mitte ei saanud — tõmbasin
nõu.

• Use another room . . .

"Ah, kuuake seda elu ja puhul Vinnasin selga, näe, rahp, tilkus püksid läis..."

Kui lihtsaks oli kõik läinud! Inimene või sokk üksainus käelugutus. Rohkem midagi! Ja Allik oli isegi piinlik, et ta Jundele, vanale kütile, ette heitma kippus sokulaskmist. Junde oleks võinud riideid puhastada ka teisest verest, ja — siis poleks talle midagi ette visata olnud. Oleks pidanud teda koguni kiitma. Sest oli käsk: vaenlane hävitada, igal pool ja igat viisi. Vaenlane on inimene, aga mis on sokk? Tuhipalja, metsloom! Kui päevast päeva tuli õppida järjest hoolisamalt jahti pidama inimestele, miks siis joosta lasta metsloomal, kes satub tee? Jundele kui kütile ei saa seda pahaks panna. Allik oligi vaikides tulema tulnud Junde kindlat kätt, ta osavat silma oli samal õhtul tarvis — vaenlase jaoks. Kuidas sa noomid siis meest tuhkse sokulaskmise pärast, unustatud töotuse pärast? Kui palju sääraseid hariliku elu jaoks mõeldud ja antud töotusi lendas praegu tuulde! Mis erand peaks olema Jundel! Värdiv ei teatud mingit vahetorda pidavat Valiga. Aga nüüd olid nad kaelastikku voodis... Elu! Elu ja surmaga — kõigega läks inimestel järsku kiireks... Šöda! Mis alustamisest siin unistada, vaata, et äkiline lõpp ennastki ei taba! Satud juhuslikult, täitsa kogemata teise mehe tee ette ja tehakse sinuga sama lühidalt, kui tegi Junde sokuga... Ole pealegi tänulik, kui tehakse lühidalt. Võitlus kohapeal, tagalas, kippus võtma klassi-, kodusõja iseloomu, milles tähtis osa on vanadel vahetordadel. Allik tundis seda, nägi ja koges iga päev. Sagedasti meenus talle nüüd Logina Huko skautide rühmaapealikuna gümnaasiumiaegadelt. Skautide paraad ja kevadpidustused linnas... Lipud, lilled, võistlused, auhinnad... Kui signalist sai ta käsu ronida katusele ja sealt lippudega teade edasi anda kiriku torni linna teises ääres. Katus oli libe, sellel turnimine — mäng eluga. Aga rühmaapealik ajas, käed rusikas, tagant, karjus, hambad ristis, ta peale:

«Mine, popsikönn! Matame pidulikult — laululehtede ja orkestriga!»

Kuku ja murra kaelaluu, kellele sinust, popsinärust, rohkem! Ainult too rühmale auhind ära. Kuid popsi-poiss ei läinud — ei lasknud end kahtlasele katusele kihutada. Tekkis äge ja lühike rusikavõitlus. Ta paisati trepinurka. Pealik ise aga haaras lipud, käsutas kaks poissi end hoidma ja — andis teate edasi. Osav, kuradi

osav ja julge oli ta. Julged on ka tema praegused lõõgad, Julged ja hoolimatud. Tookord ei olnud skaut Allikal pealik Torma vastu midagi välja panna — ta vaikis ja surus vägivalla ees oma viha maha. Kuid nüüd ei suruta midagi maha, ei enam! Allik aias, et ka teiselt poolt mitte. Viha oli uuesti üles lõõmatanud mõlemalt poolt. Kus ja kuidas nad kord vastamisi satuvad, seda ta ei oska aimata. Ainult kui see kord tuleb, see kokkuminek, siis tuleb ta nüüd otsustav. Sedapuhku ei hakata sõnadega õiendama, ei vehelda poisikese moodi rusikatega. Üks neist peab võitma, teine kaotama. Selles seisab kõik. Teisiti neid asju noore Tormaga ei lahendata. Jah, kas elu või... Mis siin enne rääkida alustamisest!

Meie elu, Laine... Meie elu jääb nagu paljudel teistel — raakis ta viimaks pikka, tüdruku pead silitades. Töö ja lootuse peale. Mäletad, ma kavatsesin õppida, olen ahne kõike teada saama. Nüüd ma tean. Seks koraks... on kõik õpitud. Vaenlasega õpetati mind umber käima, õpetati teda lööma ja võitma... Mis võitlejale rohkem vaja?»

«Aga mis mina? Sa unustad minu, Karl!»

Laine nuuksus kummuli ta põlvil. Ning madal päike kullatas sõrmede vahelt tilkuvad pisarad läikivaks nagu nõõbid.

«Sina, Laine,» silus Karl rahustavalt tüdruku juust, «kui sina minu peale mõtled, mind meeles pead, siis annab see mulle jõudu, annab jõudu seista... selle eest, et nad meie üle enam irvitada ei saaks... Sinu, minu ja teiste meesuguste üle...»

Laine vaatas Lainele vahelt üles vaadata ning talle meenus, et Karlil nagu oli võtnud karmi helgi, nagu mõnel...

Ajalugu! Ajalugu! Võitlus! Oli rääkinud isa, sellest vist rääkis ka Karl. Laine rahunes, pühkis pisarad sõrmede ära, otse otse, oma kätt ta pihku pannes.

«Ma ootan sind!»

Pühkepöialad värastavad nende lähenevad, üksteist otsevaadavad...

Kell kahel on Allik julgeolekuüksuse leitnandilt kutsu: võtta Logina korpused, pühkida ru ajal neljaviie kohaliku mehega valve alla, löigata läbi teekene

Laanetsoo poole ja kinni püüda iga seal liikuja. Kella üheksaks oli Allik Heistres, meestel käsud käes. Tund aega jäi tal enese jaoks. Täpselt kell kümme hiilis ta üksi, nagu teisedki, Junde tare taha Tigase rukkivalja äärde kogunemiskohta, kust mõni minut hiljem salk liikvele läks. Ees pugesid võsasse Allik ise ja Junde, neile järgnesid Lehtmaa Värdis ja Sepa-Ludvi. Taga tuli üksi Kopli Ants, kes oli kõige kärmema jalaga, oskas metsas liikuda nagu kass ning pidi seepärast etendama sidemehe osa kahe paari meeste vahel, kellest esimene asus põõsastesse Keldrimäe kaudu heinamaadele mineva tee äärde, teine aga võttis valvekoha sisse raja veerde mis viis Loginalt nurgeti mööda, Tigase poole. Patrullide vahel ei olnud siin tehaardel üle saja viiekümne sammu, ning Ants, pannud meelde Värdis-Ludvi peitepaiga, liitus Allikaga. Neil oli igaühel vintpüss mõnekümne padruniga, Allikal poolautomaat, miilitsarevolver ja paar granaati. Käsk nõudis täielikku märkamatuks jäämist. Tule võis avada alles soost väljapõgenevatele bandiitidele, et neid segadusse viia ja tagasi, haarajate rõngasse paisata. Seepärast vajutati end hästi vastu maad ja vaikiti. Kell pool üksteist pidi Tihkuna poolt hargnema hakkama hävituspataljoni ahelik. Lahing bandiitidega võis soos alata iga hetk.

Mehed ootasid pinevalt, ootasid veerandtunni, teise. Taevas tõmbus pilve, hämardus kiiresti. Metsaalusel teel ei olnud mõnekümne sammu kaugusele enam hästi näha. Vaikse ilma tõttu võis aga kuulda. Ja mehed kuulatasid hinge kinni pidades.

Logina sarapuuhekk oli siinsamas, talu et viska kiviga. Mõnest lähemast põõsast oleks võinud õue vaadata. Aga sinna ei olnud asja vaadata. Sest talu nagu magas rasket und, nii vaikne oli seal kõik.

«Lasime linnukesed ära lennata,» mõtles Allik kibedustundega teda ninapidi vedanud heinalistele. Tal ei olnud tänapäevani selge, kas pettis Maret sihilikult või toimis ise sisseveetu olukorras, ning ta oleks meeleldi küsimust klaarima läinud, kui käsk poleks nõudnud varjujaämist. Igatahes Maretiga oli kana kitkuda. See tegi ta praegu siin Logina aia taga luurates kahekordselt rahutuks. Umbes sarnane tunne võiks olla kütil, kes ronib karukoopasse karu äraolekul. Oks võib praaksutada iga hetk ja — siis ei tea sugugi, kuidas kõik lõpeb.

„Kas sa karu pesas oled käinud?“ küsis ta sosinal
Jumulelt.

• Ei ole,* raputas vana kütt pead
... ..

4-7 hunti oled lasknud?»

„Sün tegu rohkem rebastega,» kõhistas Junde vastu. Ta lamas kivi taga, püssilaad vastu õlga, terane pilk hakk aeg teel.

«Et sa pauku ei teel» kinnitas Allik veel kord. Junde peavaline, tema käes võis püss kergesti lahti praheda. «Kui on, et... Laseme hästi ligi, kargame selle kallale...» Sama korralduse olid saanud ka Vardi ja Vardi. Rohkem mehed õieti ei teadnudki. Mil-
laid ärevaks ajada? Väike luurekäik, kus tuleb ehk
mees vaikselt jalust maha võtta — niipalju oli
tehtud. Esimest korda tules, ehk peavad kindla-
sti vastu, kui kokkupõrge tekib juhuslikult, mitte
ettevalmistatult. Tõtt öelda, ega ta isegi end täiesti
hullana tundnud. Ainult Junde näis üsna rahulik
olevat.

«Mul tuuts tupes!» vastas ta Allika hoiatusele lihtsalt, —

Jah, puss oleks võinud tal eneselgi olla. Ta pidas nõu, et mitte tääki püssi küljest lahti võtta ja vöörihma kinnale pista, kui Logina Pauka korruga haugatas. Haukatas ja vaikus kohe, siis niutsatas veel ainult nagu vana luttava õue astudes.

• Keegi tuli tallu. Värav käis!» sosistas Ants ärevalt Allika kõrvale laskudes.

• Kuulame, »

Nad kuulused, kuni kõrvus kohilema löi. Siis hakka-
 ti juba keernud ägedalt haakuma. Talu poolt mitte üht
 hundi

• Ma l'idea vanto, • kbrilken Anta.

• Delameter • nonstano Attik

[illegible]

«Iatka ma lähen!» manguis Ants Allikat. «Ma rooman
nii alt sisse.»

Allik kõhkles. Tegu võis olla vastase side- või luure-

meestega. Aga ka pearebase enesega, kes on varju alla hülis. Mis Ants üksi niisugustega? Ta otsustas juba.

«Lähme koos. Sina, Junde, vota mehed ja anna te haardele. Mitte paigalt liikuda. Sündigu, mis sünni Kinni pidada!»

Junde noogutas. Allik vajutas vaikselt põõsad laule ja kadus, Ants nagu vari ta kannul...

Logina staabi moodustas enesest kolmik, kuhu kuulusid leitnant Kald, lipnik Huko Torma ja noorem all ohvitser Räästas — vallavanem Selle kolmiku mehele all, kus juhtivaks ajuks oli Kald, tegutses jõuk, mille nimede järgi ulatus kuni kolmekümne meheni. Tõlul aga, kui valguti laiali proviantide muretsema või päevakohaste kodutalu niitudele heina loõma, sulas kolm ainult paarikümne peale. Jõuk oli jaotatud kahelks luure- ja patrullrühmaks. Et luure tähendas siin ühtlasi ka operatiivülesandeid — luurajad nimelt jagasid aeg-ajalt seljatagusele «noahoopes» nõukogude võimude, tulistades redust ametiisikuid või üksikult liikuvaid autosid, tapsid või põletasid —, koondati sinna nooremad mehed ning pandi nende ülemaks pan Jan. Patrullrühma juhtis jäme Traat ise ning tema käsutusse anti sõjaväes mitteteeninud või vanemad mehed. Nende ülesanne seisis laagripaigale toovate teede valvamisest, selle julgestamisest.

Jõuk oli ennast sisse seadnud krhes ligistikkut a. uvas heinaküünis. Eelpostid seisid soos aie p. in. konnas, k. ihu Maret välja kutsuti, ja Tihkuna turbasara läheduses, kilomeetri võrra eemal peakorterist, hasti valitud radade ristumispunktides. Peale selle liguti vahete- vahel mõlema kula ääremail, peeti sidet omaste ning usaldatavate peredega. Nii jäi bandiitide staabis vahe teadmata sellest, mis kulas raagiti või mis vallamagast kuuldus. Nende luure töötas hasti, isegi nii hasti, et harrad ohvitserid arvasid ajuti enesest kujutavat vai- võimu, kes võis täitevkomitee kaskude täitmise seisma panna, igal juhul nendesse halvavalt vahele seada. Nende mõjul jaeti mitmest metsaäärsest talust hobased ulevaatusele viimata — inimesed kartsid ahvarduste vastu minna. Ka lasid mõned kutsealused end tuljavatel jõuguliikmetel mobilisatsiooni eest varjama meelitada

1. allusid nõnda ise tahes-tahtmata jõugu kilda.
 2. na staabi juhtidel oli side major Iirvelaane veel
 3. na jõuguga kuskil Turi-Põltsamaa kandis ja Soo-
 4. parašutistidena kohale toodud «Erna» salgaga
 5. la rabas. Sealtpoolt oli neid mõnda kõverteid
 6.atud ka relvade ja laskemoonaga lisaks sellele,
 7. nuud kaitseliidu peidetud varudest välja ilmus.
 8. mehi uhkeldas juba lühikeste soome «konedega»,
 9. d kandsid karabiine. Revolver kuulus peaaegu iga
 10. isiklikku relvastusse nagu pusski. Ja käsigr-
 11. ning lõhkeainet neil jagus
 12. a tundis staap end üsna loogivõimelisena, kui lag-
 13. tekkis Siimson käskjalg Noormetsa Teated,
 14. need mehed töid, langesid kokku saksa väejuhatu-
 15. adud korraldusega: *zum Angriff fertig stehen!* Kus
 16. d, mis päeval või kellaajal sakslased liikuma hakka-
 17. - seda mõistagi, ette ei öeldud. Kull aga lasti sõna-
 18. *fertig stehen* paista, et loogisuund haarab ka seda
 19. onda Teati Saksa eelvagesid nähtud olevat Kalema
 20. d, vähem kui paarikümne kilomeetri kaugusel. Mis
 21. on see motoriseeritud vägedele! Korraaks ainult
 22. lase hupata. Pealegi kui tutevkomitee evaku-eri-
 23. adud lehtab ja vallamajas tagumini meele du-
 24. tatakse, kas ei ole siis lihtne eotunatu lõõgiga
 25. vaha vask üle võtta ning sinu must-valge masti tam-
 26. mada? Seda laste nina all kodumilik omavalitsus tras-
 27. ja nende siisetulekul proklameerida end pere-
 28. te, lahketeks vastuvõtjateks, kes paluvad haak-
 29. nshipult abi ja tuge? Kena asjake uhkeldamiseks, aga
 30. d laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 31. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 32. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 33. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 34. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 35. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 36. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 37. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 38. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 39. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 40. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 41. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 42. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 43. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 44. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 45. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 46. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 47. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 48. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 49. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 50. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 51. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 52. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 53. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 54. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 55. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 56. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 57. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 58. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 59. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 60. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 61. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 62. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 63. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 64. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 65. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 66. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 67. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 68. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 69. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 70. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 71. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 72. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 73. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 74. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 75. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 76. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 77. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 78. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 79. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 80. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 81. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 82. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 83. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 84. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 85. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 86. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 87. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 88. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 89. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 90. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 91. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 92. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 93. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 94. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 95. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 96. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 97. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 98. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 99. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid
 100. laseb oma tehnika kõik punaste varad ja traanid

meeled eriti kuumaks. Ja nii kallati sõna tõsisel meele-
sekretär kui ka käskjalg rõõmuga viina täis, mis ei
keedetud mitte kaugel — Ojari saunas...

Selsamal Siimsoni ning Noormetsa putkamise puhul
semisel kupleski esialgne operatsioonikava. Kõik
polnud midagi — jõugu ainsaks langenuks oli
Mati Taader, kes maeti soosaarele kahe kase vahele
võita aga terve vald ja — au. Kallalt joonud ning ta
gutanud, lasid komandörid teisest küünist enese ette
kutsuda luureülemat Jan Silbri. Rangelt valveseisangut
võttes jäi kaitseliitlase pleekinud frentšis ja terava
harjaga suvemütsis kapral seisma oma poolpurjus juht-
konna ette, kes külitab heintel.

«Käsu peale, härra leitnant.»

Kald pööritas silmi, toetas oma palja peanupu muga-
valt vastu seinapalki. Tema ees oli laua aset täitev
pakuke küünlajupi ja kaardiplanšetiga. Kord on kord —
ohvitseri teevad ohvitseriks pagunid, kärnid, kaardi-
tasku ja lakknahast säärikud. Kaldil olid nad olemas,
ning ta kandis siin küünis lebaskledeski uhkusega oma
ohvitserivärke. Samuti ka Huko Torma. Meestesse tuli
sisendada aukartust, käsuvõtlikku vaimu. Ning roh-
kem küll mulje tekitamiseks kui tõsisest vajadusest
raius Kald tähtsalt, sõnu rõhutades oma luureülemale:

«Võtta salgast vabatahtlik. Välja tungida vallamaja
juurde. Kindlaks teha, kas seal läheduses on punaste
eriväeosi — hävituspataljone või muid võitlusüksusi.»

«Kuulen, härra leitnant. Luurele vallamaja ümbrusse.
Kindlaks teha, kas seal paikneb vastase võitlusjõude.»

«Kell üks null null ette kanda.»

«Üks null null...» kordas kapral silmi puni ajades
ja tegevusihast nagu puhanud täkk jalgu tõstes.

«Sina, kapral, oled tormaja... Hoiatan! Asi on tõsine,
mitte laskuda kõrvalistesse seiklustesse! Mitte paugu-
tada!» lisas Huko Torma omalt poolt rangelt, otse ham-
baid kiristades. «Kuuldud?»

«Kuulen, härra lipnik.»

«Kokkupörke korral vastasest lahti rebida, sihti mas-
keerides taanduda. Arusaadav?»

«Mõistan, härra leitnant.»

«Marss!»

Kell oli kümme läbi. Vallamajani tuli rabast otse
minnes oma kuus kilomeetrit, varjudes ja ringe tehes

aga kaugelt rohkem. Aeg kippus napiks jääma. Kapral
hävitses juba pool tunnikest juurde kaubelda, kui
lipnik Torma korraga küsis endisest palju kodusemalt,
kahelikut:

«Kustkaudu lähed, kapral?»

«Arvan, et Logina kaudu. Saab ennem kõva maa
julge alla.»

«Hea küll, mine võta mees. Tulen natuke kaasa.»

Lipnik tegi käeliigutuse. Kapral keeras valveseisangut
võttes ümber ja astus üle kõrge künnisepalgi välja.

«Kuhu sina?» urises Kald haigutades. «Võiks
pühata... pool kaks liigume — kõik.»

Nüüd, kus härrased omavahel olid, võis rääkida otse-
kohele, ilma hambaid ragistamata, nagu virildamata,
võis isegi rahutust näidata. Huko Torma ütles mureli-
kult:

«Tuleb välja selgitada, mis lood need Loginal on.
Metsavaht ei tea midagi. Oma tagalat ja tugipunkti
peab tundma. Uibo juba kolmandat päeva ära. Seda
polssi ei või liiga lohkale jätta...»

Ega jah Teab missuguse näitsiku peale jälle komis-
tib,» salvas Räästas kollaseid hambaid näidates.

Asi ei seisnud tüdrukutes. Ohvitserid tundsid oma
mehi. Kald ja Torma vahetasid pika pilgu. Siis ütles
Kald jansku väga kainele, otse õudse külmusega:

«Hüva. Ainult võta Volts kaasa. Äkki on vaja...»

Rohkem ei räägitud ei Loginast ega Oskar Uibost.
Milleks kuulutada oma kahtlusi enneaegu? Kald ja
Torma ei teadnud ka ise veel, mis Uiboga lahti oli. Aga
et mees võidi imelik näis, ühtlasi liiga palju teadis, siis
ei tahtnud teda järgi taganeda, veel vähem vaenlase
kätte sattuda laata, mis võis kergesti juhtuda, kui ta
end laotud, Mureli juures varjata püüab, nagu arvasid
Kald ja Torma. Niihää, Huko Torma ruttas Loginale
oma sõbra hinge pühatama. Toimugu see pühitsemine hea
või kurjaga — ta oli kõigeaeg valmis. Ning sõbra hinge
pühast võtta ta kaasa ka jõugu kõige tugevama mehe —
Räästas karujõuga poolvenna Voltsi, kes täitis jõugu
juhtide ihukaitsja, ühtlasi timuka ülesandeid — kuigi
mees joomingust alles pugises ja ärgises nagu aurukatel
kõrge surve all.

Pan Jani väljavahitud vabatahtlikuks oli käskjalg
Noormets. Omainimesena võis see kas õe juurde või

mujale tähelepanu äratamata sisse astuda. Või pöörduda
tega ninapidi kokku sattuda ning pääseda. Jol k...
ja — korras. Sumsonist ei tea midagi, loomulikult...
muust mitte. Talle ei antud relvagi — lipsab par...
läbi. Nõnda liiguti siis laagrist videviku hakul...
saare poole, mööduti seal oma valvepostist, saadi teada...
et miskit kahtlast märgatud ei ole, ning jätkati...
konda üsna muretult, vastamisi naljatades kuni Log...
koplialuseni, kus Huko Torma andis käsu: vait. T...
poisid, Herbi ja Heino, olid õhtupoolikul kodulähed...
küünist sinna proua Anete poolt valmis pandud p...
viandi ära toonud ja kindlaks teinud, et Loginal on...
vana viisi. Nõnda polnud lõksu karta. Kuid ettev...
olevat tarkuse ema, ning seepärast käsutas Torma oma...
meeskonna talulähenema abelikus. Nad jõud...
kõik peaaegu ühel ajal tara äärde välja, mis vanat...
nurga juurest jooksis saunanurgani, olles õue põhja...
poolseks piirdeks vastu metsa. Peremees ise haara...
oma talu otse elumaja nurgal asuva väikese jalgvärava...
posti tagant. Kone ots aialatil, vahtis ta tükk aega...
hämärusse — elutusse õue nagu-tühja kaevu. Viimaks...
tõukas jalaga värava lahti. Värav kääksatas nukralt,
ning Pauka kargas haugatades kuudist välja. Tuttavat...
haistes jooksis aga sõbralikult vastu, üksnes niutsatas...
korra, kui teda silitati. Seda üksikut haugatust metsa...
kuuldigi.

Huko Tormale tuli meelde, et Logina köögiuks juba...
ammust ajast seisab öösiti üksnes haagil, et seda saab...
sahvriaknast kätt sisse ajades avada. Ta astus ruttu...
trepist üles. Aken oligi irvakil! Hetk hiljem leidsid ta...
stgavale alla kobavad näpud haagi, ja uks vajus lahti.
Koer lipsas sisse, peremees viivitas veidi lävel: oma...
maja küll, aga... Samal hetkel tekkis nurga tagant ta...
puusa kõrgusele pan Jani vormimütsis pea ning kähisev...
hää teatas:

«Sulasekönn passib... Rinnuli aknal ja vahib, silmad...
laiali, nagu öökull!» näitas kaega vanatare akna poole.

Huko Torma samm jai pooleli, ta hambad raksatasid...
kokku. Jälle see sulasenäru! Ühtepuhku tolkneb jahust...
Kui märkab — mine kuradit tea. Tänaseid käike ei...
tohtinud keegi näha. Homme tuleb temaga nagunii asi...
ühele poole teha. Miks, perkele pärast, siis mitte juba...
täna? Saagu oma osa avansina kätte — kui ta seda

nõnda otsib! Viril muie vedas lipniku alalõua viltu.
hüppega oli ta all, aia ääres tagasi, kus, vint kaen-
tuimalt hargitas ihukaitsja.

«Volts,» lendas vihavilinal käsklus läbi Torma ham-
muste. «Vaikselt maha!» Ja käsi tegi kärke niitva lu-
duse. «Juhi, Jan!»

Seda käsku ei rutanud pan Jan kordama. Asi oli selge.
Peremehe viha tiivustas ta jalgu, ta julma tahet. Lauu...
baid korraks irevile ajades tõmbas ta Voltsi ene-
kaasa ja kadus tara taha.

«Ma võta see!» surus Torma Noormetsale revolvri...
pukku. «Jääd siia valvesse!» Vihasööstist paisus pere-
mehe tegevushoog ja kasvas julgus. Koneotsaga tõu-
kas ta kolinal ukse lahti, astus raske, hoolimatu sam-
muga kõögi tsementpõrandale, nõnda et maja vastu...
kõmas.

Sel hetkel panid Tigase ja Mäe koerad lätinal hau-
Majassee seda kuulda ei olnud, ning Logina noor-
mees marssis, sõrm automaadipäästikul, pere-
toast saali, komistas toolidele, lauale, lukkas...
tuhinal kõrvale, tungis verandale välja, vaatas üle...
peremehe kambrisse ja pöördus siis tagasi, et...
haigetuppa keerata. Selle ukse tabas ta silm Mareti...
kogu. Tüdruk nõjatuse vastu piita, pea pisut...
lukatud, ja vaatas vaikselt pealt peremehe müüs-
tendamist mööda maja, oli juba tükk aega vaadanud,
kui ta kuulis kohe, kui sisse tungiti, ning tundis kogust...
ära, kellega on tegu.

«Mina see peab tähendama, härra Huko?» küsis ta see-
pärast ünnatult.

«Mora jhi ta oita kolama, laskerilist käel.

«Kas ma... pean sinu käest luba küsima oma majja...
tutata ta

«Mina luban, laskerilist käel ja viltakalt... Nii-
moodi!» viakas Maret halvaka panevalt laskerilistale,

«Mina... ära tule mulle viitakalt õpetama! Mis...
tempe sa, tüdruk, teed sinu?» Rusikas viikis ja hambad...
krigisesid. Huko haib, hellitatud polakese harjumus...
viha välja valada, märkis endamisi Maret ja vastas pea-
nagu endise rahuga, kukal ikka vastu ukseplita:

«Tempe teevad teised — keset ööaega...»

«Miks sa heinalised ära ajasid?»

«Olid kahtlased inimesed.»

«Äh-äh-hää!» kõmatas Huko närviline naer. «Hääd teab, kes on kellele kahtlased, kes mitte! Ninatark!»

«Mina elan oma elu, teised oma.»

«Sina? Sina pead elama meie elu, Logina elu! Sul on üteldud.»

Mareti pea nõksas püsti. See oli vana Petri juu-
Logina oma elavalt ja surnult! Poolpimedat toa tõttu ei
võinud noor Torma näha, kuidas Maret nukralt mul-
gas, aga ta kõrv tabas lõõgi tüdruku toonist.

«Ütlemiste järgi elamine on möödas...»

«Mis? Sa tahad meid ara anda? Selle punase kõnla juurde üle joosta? Hoia end, lapsuke, hoia...! Siinsamas kohapeal võib sind puruks tallata nagu ussi-kese...» Ja jälle raksusid hambad. Tugeva, vihasl puhkiva mehe hambad.

«Asjata hirmutat. Tapa — kui tahad! Minu elu ei ole
kõige kallim. Mis see niimoodi olgu!»

Huko Torma tõmbus pisut tagasi, taltus. Kaine ja kaalutlev härrasmees temas sai jälle võimust toore, ennast tais talupoisi üle.

«Ah, vabanda, Maret. Olin pisut inetu. Pahandused, ära pane tahele...» Ta viskas kone rihmapidi kaela ja näis suitsu otsivat. Ometi aga ei süüdanud seda, vaid päris tõttavalt:

«Kas sa Ossi oled näinud?»

«Осси? Issand jumal — ise ju...»

«Jah, mina ise ... Aga ma küsin sinu käest, kas ta siin käis? Vasta!»

Maret tundis oma pea kohal järsku nagu taevast selgivat, kiviraskend kahtlusepilvi laiali vajuvat. Seal metsas, soosaarel, oli Huko teda siiski ainult petnud, petnud ja meelitanud Ossi nimega nagu rumalat last, pettuse teel teda sundinud oma huve, Logina huve teenima! Seda ta süda ainas, seepärast ta vaevles ja kannatas tema tahet täites. Ning ta vastas, rääkides veel rahulikuma hääle kui ennist.

«Sina lubasid ju .. minu poolt temale tervitusi viia ... Mitte mina sinu omi ...»

«Ah, seletab ka! Kas ta siia ei tulnud? Tal... oli vaba päev. Ma arvasin, et tuli ja võttis end vinti... Teda on kiiresti vaja. Sellepärast...»

Maret ei võinud päris kindel olla, mis juhtis see jälle
on, aga tema kõrvus kõlas see vagagi uue ja veel karde-

tavama vale moodi. Huko ei löönud millalgi risti ette, kui tema huvid mängus seisis, seda ta teadis.

«Niimoodi. Ei ole näinud,» kinnitas ta jahedalt.

«Kui ma läbi otsin? Mehed on väljas.»

«Kui ma läbi otsin? Mehed on valjas.»
«Otsi!» keeras Maret ümber ja tahtis haigetuppa tagasi minna. Ta oli enesele sinna aseme teinud, et mitte magada ihuüksi suure maja teises tiivas.

«Räägid sa tõtt?» haaras Torma ta õlast.

«Räägid sa lõtt?» haaras Torma ta Olase.
«Kas vanaperemees Logina talu valetaja kätte oleks
usaldanud?»

«Kurati!» litsus noor paljutähendavalt läbi hammaste.

Sel hetkel lajatas väljas uksik, lähedane lask ja Pauka hakkas kõõgis raginal haukuma

Maret taganes heitunult haigetuppa

«Tobud! Plärtsutavad seal!» kirus Iluko Torma, kargas õuepoolse akna juurde ja lükkas selle ropsudes lahti. Kostis jooksumüdinat. Torma sirutas pea veidi ette ja hüüdis kõõgiukse poole:

«Vaikselt, kurat võtaks! Ütle seal...»

Tema räume häälekõla ei olnud sumbes öös veel kuulunud, kui seinapalki ta pea kõrval raksatasid kuulid, laatasid paugud ja välgatas tuli tallinurgalt.

Vilka metsloomana põrkas Torma seina varju. Siis
aatis valangu sinnapoole, kust välgatas tuli. Järgmisel
hetkel oli ta ainsa hüppega köögis, tõmbas hirmunud
Noormetsa sisse, sulges ukse ja paiskas uksele toeks
tuke laua, millelt nõud klirinal põrandale lendasid.
Plaan kupes lennult. Vana skaudivaim haaras ja arves-
tas. Oma isamajas, oma kodus nad teda
ei pannud toetama. Tõrmas peretuppa ning sai käsu
lööda. Muidu kuule
nõud. Muidu kuule
haige-
Muidu jai

Tema hoogsalt talle ette
 tulnud tõund Lään pidi sealt tõund talle suudis-
 tu löök selja vastu ning pidi hoop raskelt ahju
 eesdele tõrjuma. Mardet karatas. Aga Huko tõmbes edasi
 silma ja lõi paun kätt koik ja p koneyidemel, vasa-
 kumanele ette lühes, toole ja laudu kervale pildudes.
 Tema hoog oli nämetak, et koik, mis ette jai, ümber
 paekus ja eemale veeres. Maja täitis korraga kolin ja
 minin, nagu oleks seal määratsenud kümme meest. Koer

haukus ja aknaklaasid tärisesid. Akna kõrval jäi Torm siiski peatuma, kargas tagasi, kahmas voodist padja, murdis ühe raksuga lähema tooli jala maha, ning patja sellega üles tõugates surus aknakremoonile. Aken prahvatas pärani, aga samal hetkel sopsusid patja kuulid ja kärgatasid aiast, üsna lähedalt, paugud...

Sisse piiratud!

Ja Huko Torma otsustas oma elu kallilt müüa — kui see juba kord müüa tuleb...

Kui pan Jan ja Volts käsu said Sass akna pealt vaik-
selt maha võtta, arvasid mõlemad tegu olevat lihtsa
käsitööga. Hiilivad ümber nurga, nõgesepõõsaste varjus
juurde, koksavad püssipäraga kuklasse ja — valmis.
Püssipära käsitlemises oli osavam ning vilunum Volts,
tema hoop alati hirmus. Nii hiiliski ees tema, küür
köveras, püss raudapidi löögivalmilt üles aetud. Aga
niipea kui ta nina nurga tagant välja pistis, kurjustas
Sass:

«Mis sa, masuurikas, hiilid!» Tõmbas pea ära ja sulges klõksti akna.

Sassi hoidis aknal imelik sisemine elevus. Alma oli koos lastega asemele pugunud, aga Sassil ei tulnud und. Sass oli päeval palke koorinud, maja platsi valmis vaadanud. Nagu lind, kes pesa ehitama sätib, tahtis ta nüüd oksal istuda ja kas või laulda... Laulda oma majast, oma elust, tulevikust, lastest, poisist ja tüdrukust, kelle elu tuleb sootuks teine, kui oli ta enese elu. Lauljat temast ei olnud, laulda vanal töömehel ei kõlvanudki. Aga mõtelda, kaaluda, unistada — seda oli alati kõige parem teha rinnuli aknal, kustunud suitsukoni huule küljes rippu. Nõnda rinnutas Sass tol suvel sagedasti. Ja rinnutas ka täna: süda elevil, rõõmus ja murelik ühtaegu nagu see õhtutaevaski, kus selge, lootusrikka ehapuna taustal kobrutas pilvi, raskeid ja kurjakuulutavaid, äikest ähvardavaid. Terve elu oli täis äikeseähvardusi. Ning see pani Sassi mõtlema, muretsema, rahutust tundma.

Mõtiskluse katkestas äkki võõras kahin. Ärevalt haaras Sass aknahaagist. Ja siis märkaski küürutavat meest. Püssi ta ei näinud. Aken plaksatas kinni. Mine tea, mis mehed siin Logina ümber hiilivad. Sass ei taha

nendega tegemist teha. Ka Sassi mõtted mitte. Mis
nemad siis? Sass püüdis aknast välja piiluda, aga ei
näinud kedagi.

Mehed nurga taga vaatasid nõutult teineteisele otsa.

«Sisse!» otsustas Jan.

Ta katsus ust, aga see oli kinni.

Ta katsus ust, aga see oli kinnine.
Koerad haukusid parajasti ägedalt.

«Mina tellin... Sina, nii kui lahti teeb...» noogutas ta Voltsile ja raputas ise ust.

«Mis sa tahad?» kostis Sassi valkne, aga rahutu hää kohe kojast. Et peret mitte äratada, ei tahtnud ta vööril kobistada lasta.

«Lase lahti, on vaja rääkida!»

«Lase lahti, on vaja rääkida!»
 «Nuud öösi?» Ja Sassil oll äkki tõsiselt kahju, et ta

Kuuli juttu ei kuulunud — relva võtmata jättis.
Kõik, mis mees, Jan Kuule Saks, ära mängi...

«See olen mina, Jan Kuule, Saas, ära mängi... Omad poisid. Saad aru, on väike jutt.»

Sass piinles. Ta polnud öieti näinud, kes nurga tagant pulus, aga sissenõudja oli pan Jan. Häälest tunda. Janist raagiti igasugust. Sass kartis teda. Kuid mine sa keela, paneb veel tule räästasse. Vanapere Mihkel oli kõige perega majja sisse kõrvetatud. Paremini juba mees mehe vastu, mis ta ikka. Ning Sass tõmbas riivi eest ära. Uks kolksatas lahti...

See oli teine uksekolksatus, mis metsa kuuldi ja mille järel Ants Karliga liikvele läksid...

Uhel ajal uksekolksatusega käis hoop: püssipära
tule meelekohta ning vana sulane varises hääletult
tagasi. Ta ei näinud seda, kes teda lõi, sest lõök
tuli tagasi talle kaela taga üle Jani õla, ta ei tund-
nud midagi, ta ei näinud midagi, ja veri pritsis
talle pakutusse, millel ta nii sügavalt unustanud istuda,
et ta ei näinud oma mõtteked mõelda või lastele oma
hobuseid jutukena vada... Mõni jutukene muutis, hobu-
seid majast. See viimane jäigi jutustamata... Lõdise-
misega vajus ta muldpoorandale, Robinal tungisid mehed
kotta ja nende rautatud saapad tallasid üle Sassi kon-
dise koha.

Alma kotta. Vaatas ja oigas-ohkas. Samal hetkel tegi pan Jani püssilaad oma töö ja — mitte halvemini Voltsi omast.

«Või kisama!» ähkis mees ja tampis pussiparveid alla mahakukkunud naist.

Volts kasis umisedes käeseljaga näolt higi.

Siis tegi nurgalavatsil laps haalt.

«Kutsikad!» tormas Jan ette ja andis esimese hoo. Edasi sadas hoope segiläbi, kuni lavatsil kõik vait jäi. Ei olnud enam seda, kes muinasjuttu vestis, ega neid, kes teda alati ahnelt kuulasid. Oli ainult veri, purustatud liikmed ja võigas, toorust täis vaikus...

«Raped! Lõugama!» ümises Volts kühmu hoides ja pühkis mingi kättesattunud lapsehilbuga pussipära.

«Lähme!» käsutas Jan, taganedes ise rāpakalt, laipadele komistades kotta. Väljudes kargas ta kohe ümber nurga ja pistis millegipärast jooksuma, vedades pussi raudapidi mööda nõgeseid järele. Volts tammus raskelt, ähkides, nagu väsitavalt töölt tulija, püss kaenlas. Aga kui ta kaaslast märkas jooksuma hakkavat, haaras tedagi, mitmekordset roimarit, imelik hirm, ning ta kallutus ettepoole, et teisele järele tatsata. Kuid tema esimene jooksusamm jäi viimaseks: Kopli Antsu kuul alaposti tagant niitis karujõuga mehe maha. Ettepoole ta jooksul kaldus, silmile ta kukkus ja nõnda nõgese-põõsasse kummuli jäigi...

Ants oli paar minutit kuulanud imelikke matse vana-tare poolt ja piilunud üle aia selle lahtist ust. (Allik läks ümber talli elumaja poole, jättes poisi siia oma seljatagust katma.) Kui esimene mees uksest välja volksas, pani ta püssi palge. Teise ilmudes laks see ta käes iseenesest lahti. Närvid ei pidanud vastu. Aga närvid ei lubanud ka paigale jääda. Kõike ohtu unusta-des tormas ta hirmunud lapse kombel otse üle lageda tallinurga taha, Allikale järele...

See oligi üksik lask, mis Huko Torma tegevust oma-
enese majas segas See oli Antsu jooksumüdin, mida ta
akent avades kuulis...

Allika sõrm vajutas parajasti päästikule, kui Ants robinal läbi takjate ta kõrvale kargas.

Allik lasi, aga lasi mööda. Ja kirus siis:

«Tormad, poiss, kurat!» Ta oli endamisi kindel: kui mitte Ants oma järsu juurdekargamisega — ta oleks tabanud.

Aga igati hakkaja ning kerme Ants nägi esimest korda lahingut, pealegi seesugust salapärast, pimedat, tões võimatuid juhushkkusi, kus keegi ei juhi ega saagi juhtida, kus iga mees toimib ja peabki toimima oma teadumise järgi. Ta oli ise pörutatud oma lasust, oma tabamusest, ei teadnud, kas on talitanud õigesti või mitte, ning peaaegu kaebas, hädaldas kähinal:

«Kaks tükki vanatare juures... Lasin... Üks kuk-
kus... Teine jooksis metsa...»

Julgestusmehed! oli Allikal kohe selge. Ainult miks nad põgenesid — sellest ei saanud ta aru. Juhtus vana-tare juures midagi? Sekunditki aega ei võinud kaotada. End kopuli andes andis ta poisile käsud «Jää siia, ja anna vahut Nagu kuskil nahtavale tuleb — tõmba!»

Allik kujutles hasti, mis peale ebaõnnestunud lasku majas toimub, mis seal võidakse kavatseda. Ta ei teadnud, mitu meest majas on. Aga ka seesolijad ei või teada, kui suured jõud neid piiravad. Huko Torma oli ta häälest ära tundnud, teadis nüüd täpselt, kellega tegemist on. Ja see ajas ta meeled kihama. Härra Torma, härra noorperemees, härra vanemskaut ja võsavend ei pea sedapuhku lipsama pääsema! Kui üks neist vanatare juures metsa jooksis, sumab see kindlasti Jundele suhu. Ja kahe mehe tulega võib majas olijaid hulk aega kinni pidada niikaua kinni pidada, kui... Ta kuulatas põnevalt soo poole, aga kuulis ainult kolinat ja jooksumüdinat maiast. Siis libistas enese aiavärgi läbi, roomas mööda pimedat puudealust edasi, kuni leidis tühja maja-t paarikümne sammu kaugusel loodetud lillklumbi, mida ta poisikesteks hoides ehitanud laenuks saaja. Selle lilleklumbi ümber oli tõesti asetatud kaks pikka ahelkorraga silma- ja kõrvakaitset, mis nägusid välja nagu kaks nurgelikki kivi. Kuid need olid ainult Allika alia harjus umbkonnas hooldatud kivid, mille ülemine ots jätkus otse seinalt alla. Need olid lihtsalt kivid, mis igapäevast elu jooksul kord kordagi kändide hallide jalgade all sõlmitud olid.

Ta saatis pöördumise Marla juurde, et teda oli
petetud, pidi jätma kummaliselt tolmene. See ei kutsus ras-
keid samme, kolinal. Ta otsustas oodata, mitte asjata
rõista oma positsiooni. Vastane ilmselt ehitab enesele
lõikevarjendit, kandis midagi akna alla kokku. Huupi

ei olnud mõtet padruneid raisata. Tuli teha kava, sest vastane on osav, kaval ja võib-olla tulejõu poolest ka ülekaalukas. Vähemalt on tal nendele vastu panna automaat, kui mitte rohkem. Mitmekesi majas ollakse, see oligi vaja kõigepealt kindlaks teha. Ja Allik, hoida end klumbi parempoolse serva varju, ajas püssiotsa väljasirutatud käega vasemale kõrgete pujengivarte vahele, kahistas neid, nagu otsiks seal keegi enesele paremat asendit. Otsekohe plagises lühike valang vastu kive. Allik vahetas kiiresti kohta, vastas paari pauguga. Siis nihutas end tagasi endise kivi taha. Maja teised aknad jäid tummaks, tärises ainult üks automaat haigetoa lahtisest aknast. Kuid samal ajal tabas Allika kõrv esimest korda kergerehvade kauge ragina. Hakkavad peslel mõtles ta rahuloluga. Nähtavasti kuulati ka majas toda automaatide ja vintpüsside praginat kuskilt Tihkuna poolt. Tükk aega kestis Logina häärberi ümber säärane vaikus, nagu oleks majas magatud kõige magusamat und. Siis tulistas Ants, kaks korda järjest. Ja kohe tegi Allik madala, äkilise hüppe kuuse taha. Teda majast ei tulistatud. Tähendab, härra on üks ja katsus praegu õnne õue poolt. Peaks ainult Ants vastu!

Majas toimus sel minutil järgmine stseen: Torma, kaugest lahingukärast rahutuks tehtud, sööstis poretuppa ja leidis käskjalg Noormetsa ahjunurga tagant lõdisemast.

«Esimest korda kuuled pauku või?» kärkis ta Noormetsaga.

«Esimest! Nad lasevad seinast läbi, näe, valge paistab!» näitas mees hirmunult Allika kuuliaukudele akna raamis.

«Kalts!»

Huko Torma sasis mehel kuuekaelusest kinni, tiris ta vägivaldselt tagasi akna alla, tõukas siis paar diivani-patja vastu seina, litsus käskjala käpuli ja surus läbi hammaste:

«Hoia elu, aga pea paika, naru! Ära lõdise! Kuuled, abi tuleb!» Abist ei teadnud ta sel hetkel midagi. Ent arg käskjalg sai sellest niipalju ergutust, et vaatas korraks aknasse. Selle peale Ants põrutaski. Aga poolküürakil ei osanud ta tabada. Käskjalg heitis põrandale. Torma ise aga tuiskas juba tagasi maja aiapoolsesse külge. Ka temal oli nüüd selge, et piirajaid pole rohkem

kui paar, võib-olla kolm-neli meest. Muidu ei tulistaks ainult ühest vindist korraga. Uksetühimikul sattus ta nahtavasti vastasakna kohale, ning tundis kohe, kuidas varitseja kuulid palet kõrvetades temast mööda vihvatasid. Vaituliselt viskus ta maha. Kuid sattus kummuli haigele haigevoodile ja vandus:

«Kurati! Laipade all vedelevad madratsid!»

Ainsa tugeva tõmbega olid mõlemad madratsikotid ta sules ning ta läks nendega robinal akna poole. Halvatu kolksatas silmili põrandale, vajus siis tekkidesse. Mehe polved nokkatasid korraks, lopergune pea pöördus vaatama. Kauge ajastav mälestus kammitises sammu. Aga kui vanne, hammastekiristus ning — madratsid hõlpsalt ümberlaotati. Meeleolutsemistega ei võideta lahendada probleeme. Mäletatavasti korra ahju ääres, talle näis, nagu oleks halvatu surutanud Järgmisel hetkel tärises aknal jälle Huko Torma kone. Nüüd oli tal hea kuulida, et see, lahing võib jätkuda. Varitseja visadusest hakkas temagi juba aimama, kellega ta vastamisi seisab. Perkele, on sest poisiklutist varem jagu saadud, saab ka sedakordal rahustas ta end vanadele harjumustele toetudes.

Lahingukära kaugel edelas valjenes, veeres nagu edasi kinde poole. Nüüd mütsusid miiniheitjad ja koputasid raskekuulipildujadki. Oli kuulda mootorite huilgamist kõrgetel tuuridel. Tihkuna poolt lasti üles paar rohelist raketti. Siis valget, siis jälle rohelist.

Mõlemad vastased märkasid neid valgusekerakesi, pöördusid nende lendu jälgida ja tähendust ära mõista. Allikale tundus imelikuna, et vaikselt haarangut üritav hävituspataljoni suuk jaseb rakette. Pealegi Tihkuna koha lähed. Aga mine tea: on ehk sõjaväed ka välja toodud, lahingumärgid pandud järele, et kogu Laanetsoo on antud üldiselt et laaditidele surutakse mitmest küljest kinni. See on tõenäoline. Ta staatilis mõned kuulid madratalotale kohta, mis talle nüüd hea, heleda märgina paistis. Ta ei tühimikust silma paistnud, ja hõlpsalt järele ära oleolevalt:

«Anna alla, lurjus! Sa ei püüa röögsid!»

Huko Torma laipade endamisel Tapselt nagu arvatud: luurel olnud müüts, püssipöiss! Ning ta tegi enesele kibedaid etteheiteid, et polnud talu timbrust paremini lihi võtta lasknud. Alla anda — see mõte oli talle vöö-

ras, ei oleks kunagi pahe tulnud. Ei selle sulaspõisi e ja terve pataljoni temasuguste ees. Ja uus lülake vaian tärises Allika nina all vastu kive.

Mareti keha kiskus kokku nagu üksainus valuklapp. Üleni värisedes näris ta hambaid, et mitte karjuda, enese ligiolekust sellele seal märku anda... Pikkamisi ja ettevaatlikult, õige pikkamisi nihutas ta end halvatu lähemale, sirutas käe välja, katsus harjumuslikult silitada selle pead, keda ta oli nii kaua põetanud, aga kes nüüd paisati toorelt põrandale nagu raibe. Kuid kohkumusega tõmbus käsi tagasi — halvatu kukal oli kange ja külm...

Kisendada oleks tahtnud, valjult röökida, oma valu ja viha välja valada. Ent targem oli vaikida. Ainult sügavast, kustumata vihast hõõguva pilgu saatis ta madratsite vahel relva plagistava mehe poole, ise hirmul, et sedagi võidaks märgata. Maret ei olnud elus veel kedagi nõnda kartnud, aga ühtlasi ka vihanud nagu praegu seda seal, seda Logina uhkuse ja au kehastust, kelle poole hulk aastaid oli alt ules vaadatud, keda oli imetletud ja kelle soove silmist loetud... Tõbras! Maret pures hambad huulde ja lohistas end mööda põrandat edasi, ukse poole.

Ära siit! Ära metsalise juurest!

Koer kord haukus, kord niutsus köögis. Vaene koer! Kellele inimese elu midagi ei loe, mis oled talle sina? Või mina — meie mõlemad. Vanad Logina tooloomad!

Käskjalg lödises oma patjade taga egi murganud, kuidas Maret enese seina tatti pidi poolloomates, poolneljakäpukil, süda kurgus, kööki, koera juurde nihutas. Pauka tuli hirmunult vastu ja lakkus oma perenaise käsi, surus end tema ligi. Külge külje vastu kuulatasid mõlemad hetke põnevalt — koer ja perenaine. Hüüti midagi.

«Lähme! Lähme siit ära, Pauka!» sosistas siis perenaine koerale, kes osutas ja otsis oma hirmus kaastunnet nagu ta isegi.

Tasakesi, kuuldamatult venitas Maret, sahvrialuse väikese keldriluugi lahti. Selle aken avanen sõstrapõõsaste vahele aianurga lähedale. Sinna ei võinud keegi näha. Paar astet alla. Koer jargnes talle truult.

Maretil oli plaan pääseda välja, Sassi juurde, vartarele, ja saata abi järele. Junde, Lehtmaa Vardi, Kõh-

Saamu, Rihm — keegi peab ometi neist, kellel on jõud ja õigus, tulema ja nägema! Peab aitama!

Koer ees, perenaine järel, ronisid nad kitsast aknakesest välja, nihkusid nurgavarava poole, mis oli pärani. Enne varavat uhas neist korraga kuum tulelaine üle. Prahvatus ning — perenaine vajus meelemärkusetult seina äärde takjatesse. Koer võpatas, siis nuusutas inimest, nilpsas keelega üle selle palge. Laskmine katkes jaksu. Vaikus. Vana tark koer, saba jalge vahel, seisis oma perenaise juures, kergitas koonu vastu taevast ja haahitses kaeblikult...

Huko Tormat tuletas ja tulistas Tema peamiseks muud ei olnud jatkuke, ainult laskemoona! Kõik muu meenes heda. Ta oli lahinguid näinud, teadis, mis tulemas on, ja maatas aknalt kauge lahingu kandumisjoont palju paremini kui Allik madalalt klumbi tagant. See pärast karatas ta uhkelt vastu:

«Anna alla, sulasenärul! Sured!»

Surmale mõtles Allik kõige vähem. Teda innustas võit. Ning see võit nais usna käegakatsutav olevat, kui ta abi tulekuni suudab Tormat majas kinni hoida. Surm? Mille nimel see teda seal surmaga ähvardab? Käsigranaadid! Jah, kui tal seal on granaate, kui ta on täpne granaadiviskaja, siis muidugi see klumbike ei kaitse. Ei kaitse ka kuusetüved. Allik ise oli sõjaväes olnud üks paremaid granaadiviskajaid ja teadis, mis granaat võib teha. Igaüks juhuks kohendas ta end valmis Vaenlase poole. Loo vara valjavisatud granaat annab end tihti tagasi, viiendal näkku paisata. Risk? Teadagi. Aga tema need pidi võitma, olgu, pidi kord langema. Elu hinnaga tuli võita, sest Allik ei tahtsinud kuidagi elust eemale minna. Ta tahtis Huko Tormat võitjana maha jätta ja ta tahtis oma la keriista kõrvale, jäi, iga liha, püüdi, ootama teie granaadi.

Möödus kaks, kolm, neli, viis, kuus, seitse, kaheksa, üheksa, kümme ja kolm. Allik märkas, et lahingurajal seal veel vaikus. Lõdus, vallamaja poole. Aga granaadi ei tulnud. Puhatavale ei v mid muud anda majas ringiuitamiseks. Kui ta ulatunale taipab minna, on lahinguväli tema poole. Ta ikk automaadikuulidega klumbitaguse läbi, tikib läbi ka tema. Allik pani ruttu

mütsi püssiraua otsa ja liigutas seda lillevarte vahel. Kohe sopsusid kuulid murukamarasse. Helta süü väljast majja granaat — kas see teeks vastasele lõpu? arutas ta mõttes omapoolset granaaditarvitamist. Aga see oli ju halvatu tuba, haigetuba — kuidas sa viskad sinna granaadi?

Nad täristasid jälle tükk aega vaheldumisi. Niipea kui üks lõpetas, alustas teine. Sulase Iga liigutust jälgis perepoeg kiiva tähelepanuga. Aga ka sulane ei andnud mahti tal enam paigast liikuda. Mõlema pead kuumutas üksainus metsik kihk: võita, teisest jagu saada. Tõesti, nagu kaks head sportlast võistlevad esikoha pärast, nii heitlesid siin elu ja surma peale endine sulane ja perepoeg — vanad vastased kivistõjas, vanad kasvukaaslased. Vist meenus see perepojalegi, sest järsku kõlas majast jälle ta räme hüüe:

«Käsin alla anda, reamees!»

Ahaa, läheb viisakamaks, hakkab rääkima rivikeelt, märkis Allik. Tahendab, granaate ei ole! Laskemoon nähtavasti napib. Torma juba muidu lõuavärki appi ei võtaks. Uhkus ei lubaks võtta. Aga kui nõnda, siis ainult: tuld! Padruneid jätkub. Ning peaaegu üleemeelikult lendas kuulide järel maja poole hüüe:

«Isamaa eest, härra lipnik! Ära unusta töötust.»

«Piru perikoön!» tuli vastuseks vandesõna. Ja uus valang.

Kaua see kahe mehe närvide ja tahle proov, see perepoja kanguse ja töömehe visaduse vaheline kahevõitlus nõnda kestis, seda ei osanud Allik parast kuidagi ütelda. Vahel näis see talle terve igavikuna, vahel ainult viirastusliku hetkena, koguni mittevõimalikuna, raamatust loetud põneva seigana, milles ise osaline ei olda ja mida ainult kujutluses läbi elatakse. Sest kui tema tähelepanu viimaks vastaselt ära kisti, märkas ta kirdetaevas juba kerget hahetust. Allika tähelepanu tõmbas enesele isemoodi sundmus, mida ta kogu aja sisemiselt ehk oli oodanud ja mis seetõttu närvide pingulolekust hoolimata ta otsemaid teadlikkusele tõi. Vanatarest allpool, metsa servas löid korraga praksuna vintpüssid, kaks või kolm vinti, millele jalamaid ägeda tulega vastas terve automaatide koor. Tulesahvatuud õös näitasid, et talule lähenes enesekindel üksus. Nad tormasid hoolimatult peale, jooksul tulistades. Junde

oma meestega katsus nähtavasti neid tõkestada, aga
põhi kohe taanduma. Nende lasud harvenesid. Ta kuu-
lutas mõne sekundi. Ka majas oli kuulama jäadud. Ei
olnud kahtlust: on juhtunud midagi hoopis ettenähta-
matut. Lahing seal eemal, mootorimürin... Ilävituse-
pataljon ei võinud rabasse haarama minna autodel.
Täkslased! Või on need seal metsas nii kõva relvastu-
suga...? Viivukeseks jäi kõik vait. Siis mitu pikka
silmaangut korraga ja — vaikus.

Saklaste nahi guandele — roheline-valge-roheline
 rakettide kraap — leitnant Kald annalt sülitas ära näp-
 erised ja ütles: — mure mure! Aga kui pan Jan traav-
 lina laskis kinnas ja segaselt teatas, et Loginal on
 panna te valvetokkaga kokku põrgatud, et Volts jäi
 maha ja Toimel peab lahingut, kuulote! — löödi silma-
 palk meeskond lukvele Toimale tuli päästa! Huko, see ei
 olnud mõni Volts, Jants või Ants! See oli korporat-
 si, omikaaslane, Logina peremees, Soome talvesõja vete-
 rani, «Eina» salga usaldusmees ja teetegija... Ning
 mehed mehed ees, rutati kahes tropis — Traat vasa-
 mugi, Kald ise parempoolsega — soost välja, Logina
 alla

[illegible]

Enne kui jõuab kätte 2014. aasta, on juba läinud valikselt ja vaputult praeguste

Ku on lollu. But poor old vastu ol emid niisuguse tule allaga, et oalus malletuk: lübingut vastu votta. Nad laheneid poolkaues: harrad jooksult, tulid ummisjalu peale.

«Puu tagant puu taha! Minema!» kamandas Junde ja

tegi madala söösti. «Mitte kätte anda!» Värdis järgnes kohe. Ludvi aga jäi oma kahe kivi vahele takerduma. Paistis, nagu ei oleks ta püssi kätte saanud. Laskus uuesti maha ja saatis kuuli kuuli järel rahulikult iga põõsa pihta, kus automaate plagistati. Rohkem Junde ei näinud. Ludvil oli hea positsioon. Kas kavatses ta tõesti üksi nendega vastamisi jääda? Nad peatusid ja toetasid teda oma tulega. Kuid juba haarati ka neid uuesti: kaks automaati plagistasid metsas, nende kõrval. Ning nad pistsid jooksuma, ikka vinka-vonka mööda metsa kaugemale. See oli ilus, tihe, Logina Petri neljakümneaastane mets. Huupi järelelastud valangud täksisid puudesse, ei teinud viga. Junde sülitas vaikelt; joosta närude eest! Aga jooksis siiski. Ta teadis, kuhu joosta...

Kald oma salgaga läks läbi kopli, et talu rohtaia ja põldude poolt ümber haarata. Udus satuti aga tiigi äärde, takerduti veidi selle poristes kallastes ega jõutud enne rohtaia taha, kui seal käis granaadimürts ja tulevahetus lõppes.

«Sooh!» mõtles Kald. «Kas Huko tõesti...?» Ta teadis, et Tormal granaate ei olnud. Seepärast käsutas nüüd mehed kohe läbi aia maja peale. Nii jäi tallitagune vabaks.

Sel ajal kui Kald oma meestega maja haaras, pidas Traat visa lahingut üksiku vindimehega kivikangrus, vastu põlluserva. See lasi täpselt ja tihedalt nagu kuulipildujast. Kaht meest oli ta juba tõsiselt haavanud. Viimaks tegi pan Jan ettepaneku tormata seitsmekaheksakesi korruga, mitmelt poolt peale, keda kuradit ta laseb. Ja nii nad siis läksid, Traat isegi, puu taha hoidudes, käpuli ja ähkides, high liimerdamas silmaaukudes. Kuid siis juhtus imelik lugu. Mees kivikangrur ajas enese järsku püsti, heitis püssi kolksudes kividele ja hüüdis end nagu märklauaks seades:

«Noh, tulge, tulge, poisikesed! Mis te lõdisete! Ma olen palja käsi...»

Tal oli padrun rauda kinni jäänud.

Ja nad tulid, piirasid ta sisse, vahtisid võõristades, kõik aeg kirbul hoides.

«Sepp — saatan!» sisistas Traat. Tõstis käe, aga jätkas löömata.

«Puu najale! Kuul!» räuškask siis hirmsas vihas.

Pan Jan ja keegi teine haarasid sepa käsivartest. «Tasem, tasem! Ma jõuan ise, kuhu vaja,» Ludvi pühkima näolt high, valmistus nagu taskust suitsuvärke võtma. «Peaksime olema kvitt,» ütles ta pilklikult.

«Rutem!» kraaksatas Traat.

Pan Jan oma kaaslasega kahmasid uuesti sepa käsivarte järele. Herbi Traat tonksas tagant automaadi-
toruga. Aga siis sündis midagi imelikku: sepp nagu ker-
kus pihast veidi tahapoole, ajas käed laiali, ning samal
hetkel lendasid mõlemad mehed tema kohutavast jõust
pansatuna kividele maha. Pan Jan rõõgatas metsikult ja
vaikis kohe, teine mees jäi olgama. Herbi Traat aga
vajutas püstikule ja — terve rida kuule puuris läbi
Sepa-Ludvi vägeva rinnakorvi. Poiss lasi ja lasi. Sepa
pikk kogu lol kõlkuma, vajus raskelt maha. Käed rusi-
luse, vihavaht huulil, läks ta surma.

Herbi lõpetas vana sepp oma tuhande üheksasaja seits-
meteistkümnendal aastal poolleijäänud võitluse, lõpe-
tas ausalt, oma vennapoja mõrtsukat karistades, ilma
et ta ise seda oleks teadnudki.

Härra Torma hindas olukorda õigesti. Tema automaat
hakkas akki nii hoolsalt täksima, et ei lasknud Allikal
võimalust peadki kergitada. Ilmselt kavatseti teda niikauaks
mõista maa külge suruda, kuni need sealt kohale
jõuavad. Allik arvas end juba kuulvat kõlksatusi ja
jõuavat. Kuidas küll asjad olid läinud sootuks
teletti sel sumbel õel kui kavatseti! Nädalatepikkune
võitlus, ettevalmistused — kõik näis olevat tühja
jõudumise ja ohu hõlpsalt loota! Tuli mängu panna
võitlust. End kordelt veidi kergitades võttis ta gra-
naadi, raputas süttikõnga lahti. Siis luges mõttes ja
võttis püssi kätte, nagu oli, tagantkõõ otse akna-
mängu peale... Kolvilinane granaat! Kuski kiruti...
Punarahkne-kollane rosett nagu pahupidi kistud vih-
mavaril lol seina allpool üles. Prahvatus. Ei jõudnud
pühkida! Ta tegi hüppe, sai kuuselüve varju, kargas sealt
kohe teine, kolmanda taha, jooksis madalale hoidudes
põõsaste vahelt rihti üle rohtaia, lipsas sisalikuna tut-
lavast alamulguist välja... Nii! Nüüd oli Logina aed
tema ja nende vahel. Aed, tarad, hooned... Keegi
teda tagant ei lasknud — see oli kõik, mis ta märkas.

«Vedas nārul,» vilksatas meelde vastane. Hea meelega oleks talle näkku paisanud ahvarduse, et nägemisena, härrad, järgmisel ringil! Aga selleks oli juba hilja. Tiigi poolt kostis selgesti hääli. Ta rapsas aianurgal läbi kõrge nõgesepuhma, siis kargles risti üle kartuli, mis ulatus juba poole kehani, ja püüdis end küüru kiskudes sellesse varjata, kuni silmas äkki Antsu tallinurga tagant enesele vastu sööstvat.

«Lähme!» kähistas ta helitult.

«Need ei ole meie omad!» habises poiss segaduses.

«Ei! Tule!» tõmbas ta noorukit õlast, seda kangestusest lahti raputades. «Kaome!»

Oli vaevalt-vaevalt aimatav väike valge. Aga see õhetas metsa poolt, aia tagant, ja selles näis kõik veel ebamäärasem kui ööpimeduses. Lohkudest kerkiv udu jooksis ühte pilvise taevaga, iga väiksem kui kungas või metsavõsa mustas udusonnus nagu sein. Piimjas ilm ja petlik aovalgus said nende headeks saatjateks. Nad tormasid esimese tuhinaga poolküürakil, teine mööda teist kartulivagu küla poole, põldude poole, oja poole, Sõorukünka poole — sinna, kus olid Allika enda viljad, kus valendasid ta palgid ja kuhu Sass pidi hakkama ehitama maja... Jah, maja, maa, põllud, Maret... Mis sai Maretist? Palgivedu, Laine rõõmust säravad silmad, Laine nutused silmad — kõik vilksatas Allika eest selimelikul, otsekui raskete jalgadega jooksul nägemusena mööda. Elu! Kui joostakse surmaohu eest, iga hetk selja tagant kuulivalangut oodates, on elu nagu muinasjutt, kauge ja ilus, ja ütlemata armas... Kartulivaod lõikas ära rukkiväli. Allik sööstis raginal otse kõrgesse vilja. Sellest rukkist käis üks nurgake ta enese põllu külge. Laialt kõrsi jalge alla pahmates tormas ta sinna poole, nagu oleks see oma vili teda vaenlase eest armulisemalt varjanud kui peremehe rukis... Sõorukünka seljaku eel, viljavälja lõpul, jäid mehed seisma, kuulatasid, vaatasid ringi. Nad olid porised ja higised. Kuid see oli oma maa ja oma higi... Niisiis, sedapuhku tuleb jätta see maa, need põllud, terve see elu nõnda, nagu ta oli kavatsenud, nagu ta juba kujunes. Allik vaatas valusalt tagasi Logina poole, selle koha poole, kus ta oli kasvanud ja tööd teinud, kannatanud ja karastunud, mis oli temale isakoduks, samuti kui tollele teiselegi, ning tundis ärarääkimata selgusega, et sündigu praegu,

...sunnib — kord hakatakse sun ometi elama, elama telet, uut elu... Kogu sellel maal terve rahvaga, nii-... kui ulatab silm ja kõlab keel

Nõnda, Ants. Ära karda. Tuleb päev, kus nemad... Töömees võidab.»

See oli öeldud karmilt, urinal, peaaegu kurjalt, ning Allika käsi pigistas püssilaadi.

Pilguga, mis oli täis anduvat usaldust, vastas vähele-... noormees: «Jah, Karl.»

...laskusid nad orgu ja sulasid niitudel ülesuhka-... udus kohe kokku kõige selle kodusega, mis seal lei-... dus, millega võis oma lapsi varjata, hoida, soojendada ning kaitsta emake maa ise.

Kuid ei olnud hahemeelne ega nõrkade närvidega mees. Aga kui ta vinnaks lahinguvalja Loginal üle oli vaadatud, kaotused kindlaks teinud, vanatares pilgu leppadele heitnud, sunnitusvaludes vaevleva Maretit lajapoolest välja tuua lasknud ja alevisse, arsti juurde saatnud, kutsus ta Huko Torma kõrvale, ütles sellele peaaegu isalikult:

«See siin, tead... No oled aga vaaritanud pudru!»

«Minu talu, minu asi.» Ja Torma keeras hoolimatult selja.

Nendel jutuaajamine toimus Logina peremehekambris, selle silma all. Huko Torma oli siin enesekindlam kui kuskil mujal. Vanaisade pildid seinal näisid tõesti talle vastu vaatavat nõnda, nagu isa Peter tahtis: julgustavalt ja kindlalt, trotsimaajavalt. Punased olid lõõ-... and, ... võis talle enam näpuga näi-... data või ütelda? Võitjate üle ei mõisteta kohut! Aga... meelt-ajajalik muamööja, rehkendas teisiti.

«Ma ei kaeba kolme-nelja mehe pärast. Täna-homme võtame punaste toasid mitmekordselt vastu. Traat läks juba nende kukekeni krabuma... Võtab kohe voo-... dlat... Aga omad inimesed? Mis kurat sa ütled: halvatu lämbunud Maret vigameks löödud...»

«Kas seda ütled? Kuid on tunni ajad?» pöördis härra Huko salvravalt kaaslase poole. Ta oli jälle sile ja tram-... mis, viimased võitluskõhjud vormitudelt koristatud, nagu tubli ohvitser tema arvates pidi olema. «Mina ei luba enesele midagi ütelda. Ja mis need matsid siin — see ei lähe mulle korda.»

«Nõnda. Olgu nõnda. Ainult kui nad hakkavad seletama, et Torma ise... tegi külmaks oma kasuema, lasi maha lüüa sulasepere, peksis pehmeks võõrasõe...? Ma arvan, see ei mõju sinu reputatsioonile hästi, Huko. Mõttele järele.»

Huko Torma tegi paar tiiru mööda tuba.

«Räägivad? Surnud ei räägi. Ja Volts ja Jan olevat külmad, nagu sa ütled?»

«Volts ja Jan küll. Aga seal on see Noormets.»

«Noormets! Noormets lõdises põrandal, ei ole midagi näinud! Saadame minema! Rindele! Valmis.»

«Näis seal meestega seletavat...»

«Mis asja? Lasen ta maha nagu koerapojal!» ägestus Torma. «Julgeb ka piiksuda!»

Ja mees võttis paar pikka sammu, nagu kavatseks tõesti oma ähvardust teoks tegema rutata. Siis jäi keset tuba seisma, pörutas kurgupõhjast naerma. Tagus enesele käelabadega reitele ning naeris nagu kurat.

«Noh?»

«Lapsukesed oleme, vanamees! Lausa lollpead! Vaata kus veel mure! Äh-äh-äh-hää... Punaste töö! Mõistad? Punased likvideerisid oma ärataganenud agendi, tapsid perenaise ja vägistasid raseda tüdruku... Metsavennad said jaole, päästsid talu, peksid punased laiali... Selge! See on idee, vanamees! Ehtne, näitlik Goebbelsi laadi propaganda! Mis? Tervele maale ja rahvale! On?»

Kald vangutas pead.

«Kuradi julge! Poiss!»

«Julgete päralt olevat elu.»

«Jaa... Sul on omast kohast õigus.»

«Teadagi on mul õigus! Mis sa veel tahad, vanamees? Punaste häbitöö, metsavendade sangarlus — kõik on nagu pihu peal. Ärgem mängigem narri! Selle sulase-näru laseme maha matta aupaukudega... Punaste ohver...! Nõus, mis?» Huko Torma jäi Kaldi ette seisma ja sirutas kämbla välja.

Kald pahvis suitsu. Säärane sepitsus tundus temalegi liiga ülbenä. Aga — mida paremat on tal enese või oma sõbra au päästmiseks ette panna? Mitte midagi! Torma idee oli hiilgav. Tulemused — noh, vähemalt küla ees on asi sile.

«Paistab, et sinul, poiss, seisab ees suur tulevik... Tulevik uue Euroopa ülesehitamisel...»

«Küllä! Mis sa siis mõtled, et ma olen siia maailma ümarama tulnud?!»

Ei, seda Kald ei mõelnud. Ta tundis selleks Huko Tormat liiga hästi. Ta isegi lõi praegu oma kunagist rebast veidi kartma. Ning kas kartusest või imetlusest akadeemilise poja vastu ulatas talle käe. Torma käsi oli külm ja niiske — alatu käsi. Kald tõusis püsti, läks talu õue. Suur vale on haarav, on võimas — imettegev, nii oli õpetatud. Võib-olla. Pihuga paljast peanuppu hõõrudes ruttas maamõõtjast ohvitserikene härra soovil selle imega külainimesi õnnelikuks tegema...

Ja nõnda nagu see julm vale üle Heistre vajus, vajus vale üle kogu maa ja rahva, vajus raskelt, rõhuvalt ta

K

obavalt, otsekui õhku astudes tippas teele kõhõtu kõhmus mehike. Ta tallutatud poolsaabas libastas lumel, kepiots kõlksatas kivvi. Vinge tuul aga ajas püksiharud torru, peksis neid vastu kõhnu sääri. Mees kohendas end tuulega võitlema, seadis mugivalt hambutut suud ja vaatas siis tagasi pika, verandaga hoone poole, millest oli väljunud.

Vallamaja paraadtrepil kohal siugles musti küüsi meenutavate konksudega raske, punane riie. Kangas mõhkus tuules, värvid visklesid segiläbi, nii et lipust vaataja silme ees sai mingi tohutu, verise rinnaga lind, mis aina loivas ja laperdas, püüdes nagu oma nürisid tiibu järjest kaugemale sirutada, nende tiibade all varitsevat musta vahtu järjest laiemale peksta. Teine samasugune, ruske rinnaga kull plagistas nurgeti üle tee endise kaitseliidu, nüüdse omakaitse staabi hoonel. See oli veel suurem, näis veel tigemam ja õelam. Ning arglev jalakäija noogutas endamisi: mitte valge ega punane, vaid hoopis must, verimust...

Need mustade küüntega punased kullid laperdasid siin tiibu juba mitmendat kuud. Tema enese poja Mati kaasabil laperdama pandud. Taader oleks võinud uhke olla, võidurõõmu tunda. Aga ta ei olnud, ei tundnud. Pead õlgade vahele vajutades, tühjade silmadega pöördus ta haakristi-lippudest ära ning hakkas lühikeste, rabedate sammudega, jalgu kõrgele tõstes, kitsad huuled kõvasti koos, tipsima kaupluse poole, kaks halli, kupongideks jaotatud papitükki kohmetanud näppude vahel...

Vallavanem Räästas oli Taadrile pihku pistnud esinimed «Ost-Gebiet» intelligendi-tšekid, ning koolipapa lahils vaadata, kas talle tõesti müüakse paberil lubatud kraami... Suhkrut ei olnud Taader tükk aega näinud ja õige tubaka lõhngi oli unustatud. Oh, mis rääkida suhkrust või tubakast! Kui palju oli inimene sunnitud unustama, unustama ja sellest vaikima!

Seal nad praegu askeldavad, tassivad kaupluse aita kotte, kompe ja tapetud kodulinde. On järjekordne normiviimise päev. Aidaläve valvab sakslane, automaat kohul, tema kõrval kaks erariides asjameest kaaluga. Inimesed, maapidajad ja popsid, toovad oma välja-kaasutatud andmeid, toovad neid vaikides, lõuapärad kokku sirutud, viha silmis. Nagu vaenukõis liigub see mees ja naine morn voor väravast aida poole. Sinna kogunevad lihavirnad, salvedesse kuhjub teri... Kui sellele inimeste töövaevale ja varale, mis läheb «päästjale», juurde arvata maapõuevarad, mets, kõik muud rikkused, mis võitja omaks on teinud, siis... tasuv, väga tasuv asi — «päästa» rahvaid ja riike...

Aga samal ajal norutavad poetrepil kehvikud, peamitselt vanakesed, oodates seda näputäit, mis neile paberiga on lubatud, kuid mida müüjatel ei ole õigust välja kaaluda. Sest saksa täpsus käsib kõik hoolikalt kokku võtta, lattu panna... Väljaandmine — ei, sellega on nega. Seisku ja oodaku. Oodaku! Niihästi need, kes toovad, kui ka need, kel häda käes. Oodaku ja õppigu unustama, et nad alles hiljuti olid vabad inimesed, kes võisid talitada peremeestena, otsustada ise, mis teha või tegemata jätta. Nüüd taolist asja ei ole. Kõiki on nõutud, kinnitatud hirm. Verine lipp sirutab küüsi, ja paljud on juba ära, väga paljud. Allesolijad peavad kõige kallimast — elu, ja täidavad, hambad võõrast kanku.

Hellent ajad peale, kui koolipapa Taader oma poja muutuolust tunda sai, ei tihka ta rahvaga juttu teha. Südametvalu ja hõbi purevad teda. Ta on närtsinud, kopsad lapsed ja Taader ei koeba, ta viireleb ja opetab lapsi, kannatab nagu lga tumege tarbeainete, aga veel enam valmuvabaduse puudust — elu sisu puudust. Ei alta tema enesetunnet tõsta ka piibli-lugu, mida jalle võib opetada. Seda ei tahagi õpetada, sest ka piibli-loo on natsid võtnud teinud, oma kasuks väänanud.

Tihti väristab ta ainult nagu arusaamatuses pead, pomiseb midagi endamisi. Juhtub see inimeste hulgas, siis sosistab nii mõnigi teisele: näe, imelikuks läinud. Rohkem midagi. Kellel see rohkemaks! Igahel oma mure, oma valu lähemal. Mitmegi sudame teeb kõvaks põlgus: saatis poja metsa, ootas sakslasi — eks olgu nüüd õnnelik!

Nii umbes torkab Kassi Piretki, kes on normiks toonud paar kana, enda kõrval munakorviga ootavale Rihma Lainele. Laine tassib sakslastele suvel kõrvalepandud mune, aga tahab ühtlasi kuulata, kuidas isale pakki saata. Rihm on ära juba lahinguööst saadik, ning Laine teab üksnes niipalju, et vanglas. Selle on ta välja uurinud Kopli rahva kaudu, kust Saamu on samuti kinpi, poeg Ants aga jäljetult kadunud.

«Ime nüüd vanast inimesest! Vaata, et ise samuti,» arvab ta koolipapat silmitsedes.

Jah, ei ole Lainegi praegu see tüdruk, mis ta oli. Nägu tuhkjas, silmad sügaval pealuus, villane rätik ümber näo, pihtkasukas seljas, isa säärikud jalas, sarnaneb ta rohkem vaikese kabeda vanaeide kui kahekümne ümber neiuga. Teda on pinnitud ja küsitletud, elamist korduvalt läbi otsitud. Küll isa, küll Allika pärast. Aga ta on koju jäetud. Võib-olla söödaks, arvab ta ise ega söanda seepärast inimestega seltsida. Nad hoiavad nüüd sepa Leenuga kokku, need kaks üksikut naist — vana ja noor —, olles teineteisele, kus vaja, toeks ning tehes hinge seespidadmiseks Tigasele päevi. Ei ole kerge tapetud punase naise või kinnipeetava tütre elu külas, kus taas võimutseb ahne ning toores Traat, kes koristas Ludvi põllud ja ähvardab Lainet välja ajada. Piret teab seda kõike.

«Pea püsti, tüdruk!» nipsab ta lühidalt, keerleb kärsitult sinna ja siia, sädistab naistega, seletab meestega. Siis pistab muu jutuvadina seas äkki Lainele kõrva sisse:

«Sakslaste rong on kraavi lastud. Kuulsid?»

«Teab, ehk õnnetus.»

«Nooh, kuule, kui roopad lahti kruvitud... Keegi pidi käed külge panema.»

«Kas tõesti?»

Piret naeratab kavalalt, huulenurgaga.

«Meie pool on tänavu hirmsasti harakaid. Muudkui

hantatavad... Katsatavad sakslastele kadu. Kas teil ei ole?»

Laine suu jääb äkki lahti. Mis see Piret öieti? Kust ta need harakad? Harakad? Kas ei rääkinud Karl seal oja ääres, et harakas on tema lind, toob tervitusi...? Harakas ja lepalind. Lepalinde talvel ei ole, harakaid küll. See kõik on nii erutav, et ajab Lainele otse ihu kaudu. Tükk aega vahib ta Piretile suuril silmil otsa, viimaks ütleb hääletult, kähinal:

«Sinu, Piret, ära räägi — harakatest.»

Kui nad ei oleks siin kauplusehoovis, kui poleks neid tulnust ja asjamehi — Piretil leiduks veel mõndagi, mis sellele nukrate, otsekui äraevatud silmadega tüdrukule kõrva sisse sosistada! Oh jaa, küllap jätkuks jututundagi! Aga selle asemel ütleb ta, ise teisele silma sisse vahtides.

«Harakad on targad ja ettevaatlikud linnud. Jahimehed räägivad, et neid ei saa kunagi lasta...»

«Jah...»

«Tule meile!» sosistab ootamatult Piret. «Vaata ise,» ütleb siis vallatult.

Järgku meenub Lainele midagi hoopis ununenut: Ants, Kopli Ants on ju Pireti ammudane lemmik! Ning mis noogutavad nad mõistvalt vastamisi, naeratavad üksteisega nii, nagu võivad naeratada ainult kaks teineteist mitte kadestavat, vaid armastavat naist. See naeratus jääb teistele nähtamatuks. Nähakse aga nende silmadat väljatavaid vihatulukesi, ning need ühinevad teineteisega üldiseks leegiks, mis siis tuldast hoovist must-punastele lippudele vastu lööb.

«Kui nad ei oleks siin,» ütleb Kruubi Valli tüdruk hääletult. «Kui teevad elu lolliks ja igavaks! Too, panna, nõiad ümber... Et oleks ka, kuhu minna, kui oleks, kus laulmiski küla...» Igatsevalt vaatab ta kaugusse, tulevale viirale, kus undub tuul. Ja siis ööb, nagu sõlmutud avaldades viirsova häälega: «Mäletate, tüdrukud, kuidas Värdis laulis:

Kui nad ei oleks siin: u-u-uu, u-u-uu,
vaatab mulle: u-u-uu, u-u-uu...»

Miks nad ei mäleta? Mäletavad sedagi, et Valli ise neid sõnu kord Värdisle õndsalt kõrva sisse laulis. Aga

Taevas hoidku, seda ilmutas talle hirm, mitte igatsust! Et on andnud oma ainsa poja? Njah, eks räägi piibele pojast, kes pidi päästma ja lunastama inimesed. Keda päästis või lunastas jumalapoja veri? Keda Mati veri? Kus on need õnnelikud, lunastatud inimesed, see paastetud rahvas, kellest kord uhkusehetkel püüdis rääkida Meeli? Kus? Meeli enesegi uhkusetunne on ammu murdunud. Nii murtud, et ta oma äranutetud silmadega ainult klassi aritmeetikat õpetama tihkab minna, vallamajasse ega mujale aga ajadeski ei lähe. Ei, lunastatud, päästetud ei ole kuskil. On üksnes rahuldatus kaasajooksikuid ja petetud, pettunud — valesse mässitud rahvas. Ning samuti nagu Jakob Taader aasta tagasi kohkumusega südames pidi Pankratova järgi ajalugu õpetama, mõtleb ta praegu jubedusega sellele, et juba homme hommikul tuleb tal lastele jutustada Hitleri armeest kui vabastavast, päästvast armeest, teda ülistada kui Euroopa uute jõudude juhti, tema eest palvetada... Palvetada selle lipu eest, mis nagu ahne, räpane röövlind sirutab oma tiibu ja küüsi üle kogu maa... Küll on aga elu, küll on ajad! Mine kas või hulluks! raputab Taader lumist pead...

Seda tuisus ja tuules veidralt pead raputavat meest näevad omakaitse staabi aknast, suure plagiseva lipu alt ka kolm noort inimest. Nad märkavad teda täitsa juhuslikult, jutu sees, sest nende ees laual on pudel ehtsat prantsuse «Martelli», teeklaasid, sidrunilõigud, kullatud suulisega sigaretid, turvaspruunid sigarillod, šokolaadi ja suupisteid. Neil on hubane, soe; nende palged õhetavad juba — õhetavad konjakist ja seltskondlikust sädinast. Ükski murepilveke ei varjuta nende jälleenägemisrõõmu. Proua Anete on sõbrale, Heistre omakaitse kompaniiülemaale härra Huko Tormale linnast külla sõitnud ja ühes toonud vanatädi, kaasvõitleja, Saksa sõjaväe tõlgi märke vormil kandva Oskar Uibo. Ning proua Anete, kes käsutab Kulturstafeli ooberleitnant Klagenwursti autot, tunneb end pere naisena. Proua Anete see ongi, kes pilku teele heites käed üllatusest kokku lööb:

«Gott im Himmel! See on ju Taader, meie vana Jakob! Härrased...» Ta püüab meeste tähelepanu äratada, nagu oleks tal kihk Taadrit sisse kutsuda. Aga

häärrased ei pilguta silmagi. Härrased, vähemalt härra Torma teab, missuguseks Taadrit peetakse ja miks ta «Härrane» on. Külmal märgib ta:

«Jah-haa, Taader... Noh, proosit, silentium!»

Nad kergitavad topaasina läiklevaid klaase, rüüpavad lõhnavat teed. Aga jutusädin ei saa endist hoogu kätte. Ka neil on mälestused, mälestused ja sisetõkked. Proua Anete tunneb, et Hukot säästa tahtes ei sobi tal vanast veidrikust mehest seal teel rääkida kui abistajast, päästjust — sest tegelikult koostas Traadi pere päästmise plaanid ju Huko. Härra Uibo näsib sigareti suulist ja näeb läbi suitsuvine seda lahtist hauda kahe kase vahel, mille ääres ta, silm vees, ütles muldapaneku lihtsad sõnad, viimased sõnad Mati Taadrile... Poleks nagu jõudu polsi isaga silm silma vastu seista. Muidugi — sõdal Kuid keegi neist ei taha seda meenutada. Meenutamata on parem. Aga ometi ei saa nad mööda mälestustest ega ka sõjast, kuigi neil on jälle kõik, mis haritud inimesel vaja — nagu seisusekohast au, võimu, auarsugusust. Võib-olla just see positsioonitunne, valitajaasend sunnibki Tormat lükkama juttu teistele, tõsisematele teedele.

«Niin,» ütleb ta suitsu käega laiali ajades. «Niin, vanapoiss. Sina siis tõlk-allohviteri kraadist kõrgemale ei püüagi?» ja vaatab veidi uskumatult Uibo poole.

«Ei. Täna. Staabielu, kultuurne ümbrus... Pole poris partsida...»

«Poris teevad mehed tegusid.»

«Ka noid tuleb teha — iga päev...»

«Kantadele?»

Uibo ei saa, tal ei sobi Tormale lausa välja ütelda oma tõe. Ta torkab vana sõnakõlksuga:

«Ainult nurrid, nagu tead, murravad rinnaga, tark teeb aruga...»

Torma uriseb midagi nahavedamisest.

«Eksid, kaasvõitleja. Elus pole nõnda, et üksnes kas see või — telne, must või valge. Alati ja igas olukorras on olemas ka kolmas. Kolmas suurus, kolmas võimalus, kolmas tee... Ja see kolmas on tihti kõige ägedam, ründavam... Nagu ikka kolmnurgas...»

«Või nii?»

«Jah, Huko. Sinagi peaksid järele mõtlema, peaksid

kui mees valiku tegema, ah-ah-ah-haa!» naerab proua Anete ahvatlevalt, edevalt.

Torma kohendab valget linti oma vormikuu varrukal. Valiku tegema? Kas nad arvavad, et ta pime on? Ei näe, kuidas saksa käsud ja korraldused rahva ihusse lõikavad, teda ägama panevad, kuidas rahvas järjest rohkem viltu vaatab, kuidas põlguse- ja vihalaine paisub? Aga mis teha? Kellele toetuda, kui mitte sakslastele? Pealegi on nad võimu asjus kiivad, väga kiivad — need härrad char- ja bannführerikesed...

«Ja-haa! Kurat võtaks, vanapoiss! Nüüd loed sa minule taktikat, ah-ah-haa. Aga oleks mõnel mehel tol ajal harjast kinni saadud, kui ta metsast... Ei tea, kas ta siis kannaks saksa mundrit...» Huko Torma jutt ei ole kurj, on pigem nokkiv. Aga tema kinniste hammaste taha jääb midagi niisugust, mis sunnib Uiho ettevaatusele.

«Pardon, kaasvõitleja. Teie ei olnud õigesti informeeritud sidemeist Tartu grupiga, minu vajadusest kohal olla... Tegite väärjärelduse. Aga tänu proua Kukkerile.» Uiho tõuseb ja kummardab sulavalt naeratava teatridaami ees, kelle keha katab liibuv tumekollane siid, õlgadel aga ilutseb kohev hõberebane. «Proua Kukkeri kostüümis läksin ma Jõgeva all läbi rinde...» Uiho kuulutab seda rinda ette tõugates, et mis temast õieti arvatakse, ehkki ta teab: omakaitselast Tormat pole tarvis eriti karta, selle käsi saksa vormi külge ei hakka, võtku ta seda juttu kuidas tahab.

Huko Torma vaatab vanast sõbrast nõnda mööda, nagu poleks ta selle uhkustavaid sõnu kuulnudki, vaatab Anete poole. Aga Anete naerab oma õpitud teatrinaeru. Küll ma teid tunnen, mõlemaid! keerutab Torma mõtlikult sigarillot näpu vahel. Anete on sokutaja, muidugi. Huko teab omast käest, kui hoolitsev on meeste suhtes Anete. Ei jäta ta hätta ühte ega teist... Vedas siiaagi Uiho kaasa. Milleks? Et tekitada kolmnurka, ründevaimu alal hoida, nagu deklareeriti? Peaks seda Tigase Netet juba nagu küllalt hästi tundma, tundma koos kõigi nende ooberleitnantide heatahtlikkusega, kes annavad talle autosid tarvitada... Mis? Jagada võib, jah — lihtsaid ja odavaid naisi. Aga Nete...? Hm, hm?

«Loginal ei ole perenaist,» ütleb ta täitsa ootamatult, ise Anete poole vilksates, Rõrvalpilk Uibol.

«Um Gottes Willen! Sa jääd vanapoisiks, Huko!» kõgistab madam edevalt.

«Sinu talu nõuab naist, jah.» Uiho imeb suitsu.

«Aga tuleb tüdrukutega läbi ajada,» pöördub Huko Uiho poole.

«Romantilisem, mis,» kratsib Anete.

«Kellele kuidas,» kergitab noor Logina õlgu.

Uiho joob järsku oma klaasi üksi tühjaks.

Midagi pole öeldud. Keegi ei heida ette. Kõigest saadakse siin aru. Aga see teema iseenesest ajab härra Uiho jooma, paneb aknast välja vahtima. Milleks niisugused jutud jälle nägemisel? Ta tõuseb püsti, astub mõned sammud, kohendab vormirõivast.

«Kas sõldame, proua Kukker?»

«Nii akki?»

«Masin külmab ära...»

«Lubage,» tõstab Torma oma ravitud sõrme. «Vastu ööd. Ei või garanteerida härraste julgeolekut. Tuisk, näete isegi.»

Väljas hämardub. Tuul paisub, tuisk tiheneb. Ümber majanurkade, korstnas ja kodades — igal pool vingub vastikult.

«Noo...?» teeb Uiho. Talle ei meeldi täna põrmugi Torma juurde ööbima jääda. «Sinul, Huko, on siin ometi oma julgestusüksus.»

«On.» Torma trummeldab sõrmedega lauale. «Selle üksuse abil vastutan ma teie heaolu eest siin. Aga seal, kaugemal... Seal olevat ka minu pea eest hind välja pandud. Teadagi kelle poolt... äh-äh-hää!»

«Taevast!» peaaegu oigab proua Anete. «Schrecklich!»

«Jau-jah,» kinnitab Huko vana Torma tõsidusega. «Ei tohi kunagi unustada, kes sa oled ja kus sa elad...»

Mõlemad külalised noogutavad, vahivad taas teed, lumepurust halli põldu nagu lainetavat merd. Külma hakkab. Akki nagu lõõtsaks vinge tuul läbi maja. Proua Anete väristab õlgu, tõmbab rebase tihedamalt ümber kaela:

«Siis ööbime, härra Uiho. Mis teha.»

Torma nägu jääb kämbla varju. Temagi vahib välja, teele, kus ikka veel ukerdab inimesi, normivõltsid, hädalisi ja näljaseid. Vastik, ilge — elajakari! Ning kärsitu liigutusega visatakse klaasi sisu enesele kurku.

Üksi ja tilgatumaks... Kelle kuradiga peaks üks Torma siin õieti arvestama?

Korjuga regi sõitis sohinal Jakob Taadrile juurde ja Otša peremees kergitas oma koeranahkse jalgteki serva.

«Poe rekke, Jakob. Mis sa jalgsi huulid!»

Taader tänas, pistis jalad sooja.

«Hirmus varane lumi ja tuisk.»

«Las sajab, katab kinni. Kinni kõik, mis on räpane ja võlis.»

«Kõike ei kata, Jakob, ilmaski ei kata... Kuidas katta kinni seda häbi, et osa rahvast heidab end nende üska, kelle isade käpad on nõrgunud meie isade verest, kelle esiisad on vahetanud meie esiisadid koeralitadega? Kas niisugust rahvuslikku häbi suudab miski kinni katta?»

«Sa lööd lööduid, sõber, alandad alandatu. Kui mõned noored inimesed hädas abi ja tuge otsides nagu süütud lapsed reostavate käppade vahele sattusid, kas tohib sellepärast süüdi mõista rahvast?»

«Ei anta oma kõige pühamat — oma elu selle eest, millesse ei usuta, milles ei olda südamega kinni. Meil aga pandi pea tulle võõra asja eest.»

«See oli nõrkus. Nõrkus on meie viga, väikerahva paratamatus...»

«Vaimunõtrus, tütle parem. Terve meie niinimetatud demokraatia mädasus ja ideetus. Eelmise põlve poolt kuskilt tsaari-vene tagahoovidest külge korjatud loid ja porine sabassõrkimise meeoleolu, millele miski õieti püha ega kallid ei ole peale enese isikliku heaolu, milles puudub õhk ja ruum kõrgematele aadetele... Selle printsiibi, ühe päeva heaolu põhimõttel püüti meil korraldada riiki ja rahvast, mõned arvavad ka praegu end seda tegevat... See on õnnetus. Nõnda ei saa ükski rahvas elada ega edasi minna. Sellest peab kujunema ning kujunebki ikka ja jälle sohielu, kaelalange mine võõrastele onudele, kes tulevad oma meelitavate sõnakõlinatega kord siit-, kord sealtpoolt. Nad kuulutavad end toovat meile kultuuri ja edu, tulevad aga spama kasu. Nendele möödaminejatele oleme meie ainult töö kari, materjal, mida lüpsata. Kas niisugustes astumaa tingimustes saab areneda rahva oma elu ja kultuur? Mitte ilmaski! Rahva elu — see peab olema nagu kustumatu tuli, mis loomab läbi aegade, pikkade aegade,

tõustes järjest kõrgemale, leekides heledamalt, et anda oma parim inimkonna üldisse vaimuvarasse ja saavutustesse. Põlvest põlve peab rahvas võitlema selle eest, et ajalootormidest loksuma löödud juhuslikud vood ei kogastaks tema elu loomulikku kulgu, ei matakse tema vaimu... Jah, Jakob. Olen kindel, et kui sellest punast aastast muud head meile ei olnud, siis vähemalt ühe osa meie noorte südameist läitis ta, süütas nende hingest tule, mis paneb minema otse, seisma viimaseni oma tõe eest... See on väärtus, on leek, mis sütitab teisi, annab jõudu... Räägitakse, et rongid lendavad õhku, et laod kõrbevad. Las nad kõrbevad! Rahva ürgne elujõud liigutab end... Sa tead, Jakob, mina ei ole vägivallamees, pole kunagi olnud. Aga ma tunnen, tunnen selgesti, et aeg käsib võidelda, mitte kaubelda. Kauplemisega meie siin pinnal enam edasi ei ela — et kord ühe, kord teise onu kaenlas heatahtlikkust kerjata... Rahva elu ei ole kerjamine. Ei ole ta ka mõnede onukeste teha. See luuakse oma jõu ja tööga, oma tahte järgi, selle peab looma iga rahvas ise. Olgu ta siis missugune — see elu, peaasi et ta oleks meie oma, lugu ja lühane oma. Kas valget või punast või koguni mõnd kolmandat karva — ükskõik, ainult et ta vastaks hinge vajadustele, et ta viiks edasi, tooks esile selle parema ja ilusama, mis on igas rahvas...»

Jakob Taader pomises mõtlikult:

«Ei vastanud see punane, ei vasta see must.»

«Ka musta aeg saab ümber. Vale ja vägivald on ikka ajutised, olgu nad mis värvi tahes.»

«Jah, kui ometi suudaks... Nüüd käsivad nad aaria rassi õpetada, kirjutavad ette, et aarialane olevat rajanud maailma kultuuri Vana-Kreekast alates. Aga kes on meile aarialane? Orjapidaja, parun! Mingu mu keel suus sõlme, kui ma seda lõra õpetama lähen. Kuidas, kas peab siis nüüd orjatöö korras ka isandatele kiitust laulma hakkama? See on jubel!»

«Härrade kiitmine on ammust aega olnud valitud orjade eesõiguslikuks tööks. Vana teeröövel Timurlenk-Tamerlan lasi oma ajalookirjutajad pea jao lühemaks teha, kui need teda küllalt ei ülistanud. Ajalugu kubitseb orjatöö korras üleskiidetud valitsejakestest. Mis sa arvad, kas pole jutt aarialastest samasugune illusioon, silmapete nagu jutt sajabrotsendilisest jänkist või kõi-

gega toimetulevast, mitte millegi ees tagasikohkuvast «uliinimesest»? Roomlane, mustsärklane, aarialane — kõik need, keda äravalituteks ja rahvast paremaks peetakse, nimetatagu neid kuidas tahes —, kõik see on ainult üks pettepilt, propagandakört, tarbekaup võimumeeste käes, kes sellistele jõukudele toetudes valitsevad ja rahvast petavad. Ei ole vaja meie noortest kasvatada tarbelojuseid, suurtele lükatavaid kulisid. Sina kasvata neist arukad, selge pea ja tugeva selgrooga inimesed, kes oma rahvale häbi ei tee. Ja aitab.»

«Ma olen vana mees ja — minul ei ole enam lapsi,» lahutas Taader lohutamatu oma külmast konksus käsi.

«Sinul ei ole lapsi! Kellel neid veel rohkem on? Noorpõlv on sinu käes. Ainult — sa pead ise teadma, kuhu teda juhtida. Ei saa nii nagu mullu, et keerad selja, laod kaarte. Surnud haritlane on see, kes oma rahvast irdub. Mõnigi halb oleks ehk olemata, kui meie õpetatud pead oleksid varem ajaloo käiku mõista osanud. Pimedusega lööduile keerab rahvas selja, talle ei ole neid vaja...»

Nii vaidlesid need kaks murelikku meest, vaidlesid tuisus ja tormis, mis nende ümber lõõtsus, huugas ja kohas, ilma et oleksid kuulnud, mida selle tormi koha ennustas, selgusele saanud, missugune peaks olema rahva tulevane elu, tulevane inimene, kuidas seda inimest kasvatada, kas üldsegi inimene suudab inimest kasvatada. See on vana vaidlus.

Ent nagu sagedasti juhtub: vastse maailmatunnetusega inimese, kellest mehed nii palavalt unistasid, oli elu ise juba üles kasvatanud ning tegutsema pannud.

Õhtu eel, kui tuisk paisus rajuks, milles näha polnud ei maad ega taevast, kui iga hingeline teelt kadus, ajasid mööda kõrvalisi võsaradu Tihkuna metsakülalt Heistre asunduse poole kaks suusatajat. Maani valkjashallides mantlites, tuulekotid üle pea, sulasid nad varjudena tuisu, nagu sulab üldisse kuluhallusse iga esmane kevadine võrse. Ehkki tuul neile risti näkku lõõtsus, suud ja silmad lund täis paiskas, surusid nad, kehad ettepoole, kätega kõvasti hoogu andes kärmelt edasi.

Videviku ajal lähenesid nad tuttavale teeristile, kus kord suvise päikeseloojangu paiku kaks tüdrukut uut laulu õppisid ning kus hiljem kuupaistel Karl ja Ludvi

Jundega kohtusid. Rajasuue oli täis tuisanud, hanges. Tuul oigas metsas ja võsas. Vana remmelga jäätanud oksad aga laulsid tilisevat laulu.

Siit algas ohtlikum osa matkast, mis viis tükatil üle lagedate põllusiilude, talude vahelt läbi. Suusatajad ajasid kõrvuti rajasuudmele, seisatasid ja katsusid teele vaadata. Hetkel, kui nad põõsastest välja kiiksid, kahlas teisel pool teed kasvavast võsast lagedale pihtkasukas, suurrätti kätega kinnihoidev naine. Tee oli kitsas ja ilm veel küllalt valge. Tahes-tahtmata nägid samal ajal tee äärde jõudnud üksteist. Suuskadel tulijad tardusid paigale, naise jalg peatus üllatusest, ta lõi nagu vaaruma. Kuid siis tõmbas end kühmu ja jooksis teele, otse suusatajate ette.

«Mingel!» vehkis ta kätega, nii et tuul rätiku peast ära kiskus. «Kaduge kohe ära! Traat ja Lõhvandi Kustas, terve hulk mehi... Nad võtsid praegu Junde ja Värdis kinni!» hüüdis ta lõõtsutades, hääli käheda ja helitu, silmad pärani.

«Maret!» ägas Allik ja kiskus äkki oma peakoti tagasi. Ta näol läikisid jämedad higitilgad nagu herned. Ta oli valmis teele tormama ja Maretit toetama, sest tüdruk vaarus, tüdruku silmades elas taas miski, mida ta seal ammu enam polnud näinud — seal elas soojus ja armastus, kuigi need olid ehmatusest moonutatud. Need olid ema silmad, kes hirmul oma laste eest ei tea, mis teeks või ette võtaks, et lapsi päästa...

«Jah, Karl. Ma tean... Minge. Ärge jääge neile kättele! See on kole!»

Selle kähiseva hüüatuse saatel tormas ta edasi küla poole, tormas kõikudes ja tuikudes, rätinurgad lipendamas tuules, igal sammul komistades nagu õnnetu põgenik, kellel tagaajajad kannul. Õnnetu, kuid siiski õnnelik, et oli täiesti kogemata saanud teha seda, mida ta kuidagi ei lootnud teha suuta — oma suuga hoiatada neid, kellest talle salaja oli sosistada saanud Junde Peetri vana emakõbuke, enne kui ta vangistatuks kuulutati. Maret oli läinud eide käest lapsele kootud sukakesi ära tooma ja nõnda juhtunud kõike oma silmaga nägema... Seal Junde juures oli ta end ennist tundnud üliõnnetuna, otse rabatuna, nüüd aga virvendas jälle peaaegu nagu õnnetunne igas ihurakus. Hoogsalt, pilku selja taha heitmata surus ta end läbi tuisu, isegi komist-

ledes ja kukkudes rühkis ta edasi, aina edasi. Nii soe ja hea oli teada, et Karl elas, et ta vähemalt veel praegu elas, oli vaba... Oli vaba ja võitles. Sest kõige selle järgi, mis Maret vahepeal koges ja nägi, pidi Karlil õigus olema... Karlil, mitte nendel, kes käisid, püssid seljas, mööda küla ja püüdsid jälle inimesi, nagu linnas koerapüüdjad koeri püüavad... See oli nii kohutav, et Maret kogu metsavahelise raja oli aina mõtlema pidanud, mis küll teha, kuhu küll joosta, kellele ütelda, et nad end hoiaksid, hoida teaksid... Nüüd aga oli süda rahul. Vähemalt seks korra... Rahul ja nii imelikult kerge, et Maret jooksis otsekui laps, otsekui see valge peaga plikakene Loginalt, keda Karl kord ammu hommikuti kooli saatis.

Omakaitse staabis põles juba kupliga lamp ja staabi-ülem kaalus, murekorts otsaesisel, kuidas oma külalisi viisakalt ära majutada, kui helises telefon.

«Jaa-haa! Niin?» hüüdis Huko Torma Traadile vastu seks torusse. «Küll valivad aga ilma! Niin. Tore töö, tore töö... Täna, härra vääpeli... Jah-ah soo? Arvad, et liikvel...? Et välja sõita? Mul ei ole siin palju... Haaranghäire jääb hiljaks... Niin, niin. Mis siis, sõidame. Võta sõlmpunktid valve alla... Varjatult muidugi... Kammime seal läbi...»

Torma kergitas end nagu võitja.

«Mis on, Huko?» haaras proua Anete saladuslikult muigava, suurt enesetunde tõusu parajasti läbielava mehe käsivarrest.

«Paar linnukest on puuris,» noogutati rahulolevalt.

«Kui tore! Sa oled sangar, Huko!»

«Tahad näha, jah? Sõidame sinu isa juurde, mis? Loginale, ah? Tore öö... Mis?» sai ta poolpurjus ajus käigu meeldiv mõte. «Sina, ei hooli?» pöördus ta pea-aegu tõrjuvalt Uiho poole.

«Ei, mina ei tee kaasa,» viskas see end tülpinult diivanile. Ei tea, mis löbu talle peaks pakkuma seesugune sõit kolmekesil.

«Sõidame!» välgatasid Anete silmad. «Sõidame, Tigasele...»

Poisiliku uljusega haaras Torma seinalt oma automaadi.

«Selle — võtad kaissu? Igav!» edvistas Anete.

«Aga kindel. Ilma selle kallikeseta ei sõida ma kunagi...»

Proua Anete kirtsutas nina, nagu oleks ta kiivas.

Käsk läks — ja veerand tunni pärast keerasid omakaitse õuest kaks kreslaga rege tee. Esimeses oli neli meest, teises kaks. Meeste vahel, silmini kasuka-kraes, proua Anete. Ohjad võttis oma kätte Huko ise.

Kus, kus kohal võis küll jälle katkeda selle ahela lüli, mille ta ise, kogu oma taiplikkust ja hoolt kokku võttes oli kõige kindlamaist sepistanud? küsis eneselt Karl Allik ärevalt, kui nad Antsuga pärituult tagasi metsaküla poole kihutasid. Tema meeste käikudest ja liikumistest teadsid harilikult väga vähesed, valitud inimesed. Aga juhtus, jah, juhtus juba mitmendat korda, et need usaldatavamadki araks löid, ahelast välja pudenid või koguni vastase löksu langesid ning enda naha päästmiseks siis lobisema tikkusid. Allik oli end arvanud oma rahvast tundvat. Nüüd aga pidi ta kogema, et paljudel ausatelgi meestel puudus meelekindlus või jäi usk kasinaks. Nad muutusid ükskõikseks, hakkasid targutama, kui nägid, et võitlus venib. Oma elu ja vara oli mõnelegi kallim kui üldine asi, võitlus okupantide vastu, idee eest. Venelaste värk! visati käega. Mis need venelased enam? Moskva ja Leningrad langemas, milleks nende eest oma nahka turule viia? küsisid niisugused. Lugesid okupantide lehte ja kippusid uskumagi, mis seal kirjutati. Sest inimestel on tihti üks ühine nõrkus — hoida tugevama poole. Mine selgita sa säärasele, et võitlus käib enese, oma elu, aga mitte Venemaa eest? Nad ei suuda seda mõista, vajuvad ära, ja siis — siis see tulebki, et mõni peremees veab nad oma võrku. Peeter oli vahel hoolimatu või solvava sõnaga. Inimesed on hellad. Juhuslikult ei võinud Traat talle peale sattuda. See käik kodukohta oli hästi ette valmistatud. Midagi pidi olema kuskil rebenenud. Kruubi Valli mõnda teadis. Aga kui Kruubi naised juba Värdis välja lobisesid, kas ei võis siis edevad suud viiksatanud olla ka Antsust või temast enesest? Kuhu õieti minna? Pidepunktid väljaspool Heistret olid kauged, inimesed võõrad ja võib-olla veel nõrgemad... Otsekui äratõugatuna, väljavisatuna tundis end Allik järsku keset seda pealetulevat ööd, ägavat metsa ja lõõtsuvat tuisku.

Puudulikud, väga puudulikud ning kehvad olid siiski nood põgusad suvised ettevalmistused talviseks kohalejäämiseks, võitluse jätkamiseks, nagu käsutati juhtivalt poolt, kavandas Lumi. Lahinguööst saadik polnud Allik partorgist enam sõnagi kuulnud. Katkenud oli side ka teiste gruppidega. Üksi ja iseenese hooleks jäetud, kainelt verejanulise Torma võimupiiris, kes alaliste ahistuste ja haarangutega surus rõngast nende ümber järjest koomale. Tormal olid haisud juba mõnda aega ninas. Tema liimilemeelitamiseks oli tehtud mitu katset, lastud lendu valekuuldusi ja jäetud meelega jälgi. Aga mees ei läinud õnge. Justkui mingi kuues meel hoiatas teda alati. Nagu vanakuradi enesega liidus, oli Allik kirunud ning kirus ka praegu. Kas tõesti selle Logina vördja jumal ja rahvuslik põhiheli peaksid tugevamad olema kui ta enese töömehe-töekspidamised, õigustunne? Oh Junde, vaene Junde, kuidas küll sina, just sina oma terava klassitundega nende kätte pidid jääma? Oeldakse, et surmaeelsetel hetkedel lendavat välgukiirusel terve inimese elu ta silme eest mööda. Allika silmade ees veikles praegu ta senine elukäik nagu kinokraanil. Karjasepõlv, Logina, kool, Maret, Laine, miilitsaamet, seltsimehed — kõik. Kui palju vigu ja viltuloomisi nägi ta seal nüüd! Nii naistega kui seltsimeestega. Kui palju ja kui rängasti oli ta eksinud. Kas polnud viga, jah, kas polnud rumal viga see Junde kodukülasse laskminegi?

Allik märkas, et ta suusad peale kohtumist Maretiga tihti risti käisid, et ta eesliikuvale Antsule nagu enam hästi järele ei jõudnud. Korduvalt jäi ta mõttesse. Maret? Jah, kas Maretigagi oleks tarvitsenud just nõnda minna, kui ta ise poleks mitte olnud nii torm ja käre? Laine — see väike kraps tüdruk — oli temas tegemist ainult südamerahustuseks otsitud varjusadamaga pettunud mehele või tõsise kiindumusega? Kord oli ta uskunud end Lainet armastavat. Praegu aga — praegu andestaks ta Maretile kõik, kui vaid oleks võimalik tagasi pöörduda ja temaga koos hakata seda Loginalt saadud maad harima, elama. Veider! Aga kas asi seisis ainult Maretis, Laines? See nõutu põgenemine manas vägisi esile tunde, et ka muuga on ummikusse joostud. Mis mõtet oli õieti kohalejäämisel ja sissisõja alustamisel, kui sakslasi, keda kästi hävitada, tabati üliharva, kui

neile peaaegu miskit kahju ei suudetud teha? Mõni ladu oli ju tossama pandud, mõni vagun kräavi lastud. Aga see kord tähendas säärane löök ühtlasi lööki ka oma rahvale — suurendas selle puudust ja häda. Inimesed ei saanud vilja või kütteaine hävitamise otstarbest aru, tõstsid nurinat, ja võib-olla mõned tõmbusid sellepärast omalegi, nordinult küsides, et mis sõda see saarane on, kus ennekoike peab kannatama rahulik töötaja? Ta oli valmis olnud tegema mis tahes, valmis tüssama ja tapma, et kodumaale jääda, kohal olla, võidelda, relv käes teoks teha oma idee. Aga kas saab ideed maksma panna paari mehega kuskil metsapadrikus ekseldes? Kuidas ta igatses elu siin näha teisena, hoopis paremana ja õiglasemana! Ent nüüd korraga oleks nagu tehtu liiga aeg, teele ette sattunud, mida kõrvale lukata ei jaks ja millest mööda minna ei suuda. Mis teha? Mis üldse ette võtta? Kas peab ta tõesti käsu peale, mille andja ei tunne ei kohalikke tingimusi ega olukordi, laskma end kinni püüda ja maha nottida nagu metslooma? Süda otse kisendab sees. Kui palju tahaks veel teha ja näha! Allik teab, mille eest tasub oma elu anda. Aga kas on mõtet seda elu, mitme mehe elu maha visata, ühe Torma rumalaks lõbuks raisata? Võidakse ütelda, et omavolitseja, võidakse hukka mõista kui anarhisti, loata taandujat — jah, seda võidakse. Aga niisuguses ummikus jätkata — see on kindel hukk... Vana Logina vintsket vaimu ei väärata siinmail nii lihtsalt — mõne mehega ja redust. Seda ei olnud varemgi, pikkade aastate jooksul, selliste vahenditega vääratud.

Ühest kallakust laskudes ajas ta Antsule järele ning sai poisil uuel tõusul kätte. Nad olid jõudnud Kassimetsa seerva, Kährimäele, mille teisel nõlvakul asus Kassi popsikoht. Ants oli nähtavasti vaistuliselt võtnud suuna sinna nagu lind, kes lendab pesa poole.

«Pea!» hüüatas Allik tema kõrvale surudes. «Viltu sihid!»

«Nagu räägitud sai,» pühkis Ants näolt higi.

«See leil tuleb meil täna vastu võtta — külmas higis,» vihjas Allik Piretiga kokkulepitud saunakorrale.

«Arvad?»

«Jah. Peame vist õige ränga retke tegema. Sinna-

poole — üle järve... Seks korra on meie asi siin — nii pikk...»

Mööda seljaku harja, suurte kadakate ja sarapuupõõsaste vahel lookles maantee. Nad astusid teeäärsete põõsaste varju ja tõmbasid pisut hinge. Hulk kilomeetreid oli ühe valuga maha aetud, pool teed Heistrest vallamajani käidud. Ants vaatas alla orgu Pireti soojaks köetud sauna sihis, silmitses valla keskuse poole võnklevat, pooliti paljaks tuisanud teed ja kirus tulises vihas:

«Kes kurat see küll... Kui teaks, annaks tina!»

«Puhka ja peame veidi nõu.» Allik toetus kivile. Ka Ants tõukas tuulekoti kaela, puhitas ja istus. Olukorra ebamäärasus, veel rohkem aga närvid tingisid selle, et mõlemad nagu iseenesest nihutasid mantlite alt välja lühikesed saksa automaadid ning asetasid need põlvedele. Sosistamisi, seljad vastu tuult, pidasid need kaks viimast, irdunud võitlejat aru. Suitsetada oli ohtlik. Allik sülitas. Ants sai tasku põhjast kätte leivakuiviku ja hakkas noore mehe aplusega seda magusalt mugima.

Kaua nad seal tuulevarjus nõnda istusid ja aru pidasid, seda ei pannud kumbki tähele. Võis minna veerand tundi, võis kuluda enam, kui tuul nende kõrvu kandis esimesed aisapärade löksatused ja hobuste kabjaplagina.

«Sõidetaksel!» kargas Ants jalule.

«Vaatame, kes?»

Nad olid teest ainult paarkümmend sammu eemal ning nägid hästi, kuidas kaks rege käänaku tagant välja kihutasid. Sõitjatel oli kiire: hobustele anti järjest valu ning need kappasid tuhatnelja, nii et reeraud poolpaljal teel tuld löid. Esimeses rees põlvitas kobaras neli meest, vindiid püsti pihus. Teises istuti kolmekesi mugavalt reas. Tagumise ree juht keerutas uljalt piitsa ja hõikas aeg-ajalt hobusele: «Jah-haa, üit! Jah-haa, üit, Vahur!»

Nagu löök käis Allikast läbi seda häält kuulates. Ununesid plaanid, ununes ettevaatus — ununes kõik. Metsik ja taltsutamatu kättemaksukihk haaras ta meeled. Ometi kord! Olgu tänatud saatust! Alanduste eest, vaeade eest, tõe eest, terve äpardunud ja sassis elu eest... Nüüd või ei kunagi... Hambaid kokku surudes tõstis ta automaadi ja pigistas kähisevast kurgust Antsule:

«Tõmba — esimesele! Pikalt!»

Tuisuvilinat läbi löigates tärisesid peaaegu ühekorraga kaks valangut... Veel kaks...

Hobused hüppasid püsti, panid lõhkuma. Karjatused, rööked, reeraudade alt välkuv tuli... Paar üksikut lasku... Ning taas kõikeneelav tuisk, silmi pimedaks lööv lumi... Allik nägi üksnes, et tagumise sõiduki juht ettepoole kõssi vajus, kuulis, et naisehää kiljus, silmas seda naist poolpüsti viskuvat, ohje haaravat — siis kadusid reed käänaku taha, põõsaste vahele. Ja tuul laulis karmi, armutut laulu nagu ennegi, nagu poleks midagi juhtunud.

Hetk hiljem lendasid suuskadel mehed sellesama tuule tõukel mäest alla, lendasid pärituult läbi oru, kauges kaares Kassilt mööda, lendasid nagu linnud, hõlmad lahti, itta, ikka itta... Ning tuisk kattis silmapilk nende jäljed — kattis ja kaotas, nagu suurtes ajalookeeristes tihti kaovad inimeste jäljed, ka kõige tugevamate, paremate omad.

1953—1956

SISUKORD

Eelmene osa. Juured	5
Teine osa. Kännud	181
Kolmas osa. Võrsed	443

Рудольф Сирге
Сочинения, том II
ЗЕМЛЯ И НАРОД
Роман

На эстонском языке

Оформление и иллюстрации: X. Аппак
Таллин, изд-во «Ээсти раамат»
Тоimetaja M. Käbin.

Kunstiline toimetaja M. Vannas.

Tehniline toimetaja K. Taruste.

Korrektorid A. Nurmoja ja M. Sepp.

Laduda antud 17. XII 1975.

Trükkida antud 29. IX 1976.

Trükipaber nr. 1 — 64×108/32.

Trükipoognaid 19,6+6 kleeblist.

Tingtrükipoognaid 32,23.

Arvestuspoognaid 32,17.

Trükiarv 36 000.

Tellimuse nr. 1812.

Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk t. 58.

Hind rubl. 1,54.

13

25